

Liepājas Universitāte
Kurzemes Humanitārais institūts

Liene Markus-Narvila

RUCAVAS IZLOKSNES VĀRDNĪCA: LEKSIKOGRĀFISKAIS UN LEKSISKAIS ASPEKTS

Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares
latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē

Zinātniskā vadītāja
Dr. habil. philol. **Benita Laumane**

Doktora studiju attīstība Liepājas Universitātē
Vienošanās Nr.2009/0127/1DP/1.1.2.1.2./09/IPIA/VIAA/018

Liepāja 2011

SATURS

IEVADS.....	3
1. IZLOKŠŅU VĀRDNĪCAS UN TO TIPI	12
1.1. Ārvalstu leksikogrāfu pieredze izlokšņu vārdnīcu veidošanā.....	15
1.2. Latviešu leksikogrāfu pieredze izlokšņu vārdnīcu veidošanā.....	36
2. RUCAVAS IZLOKSNES VĀRDNĪCA: LEKSIKOGRAFISKAIS ASPEKTS	44
2.1. Latviešu izlokšņu vārdnīcu uzbūves raksturojums	44
2.1.1. Pilna tipa vienas izlokksnes vārdnīca	44
2.1.2. Diferenciāla tipa vienas izlokksnes vārdnīca	57
2.2. Rucavas izlokksnes vārdnīcas tips un uzbūve.....	64
2.2.1. Vārdnīcas pamatmateriāls un šķirkļa vārdu atlase	65
2.2.2. Rucavas izlokksnes vārdnīcas uzbūves raksturojums	77
3. RUCAVAS IZLOKSNES VĀRDNĪCA: LEKSISKAIS ASPEKTS	87
3. 1. Rucavas izlokksnes mantotā leksika (kursismi).....	87
3. 2. Rucavas izlokksnes darinātā leksika	96
3.2.1. Rucavas izlokksnes sufiksālie darinājumi	97
3.2.2. Rucavas izlokksnes salikteņi	112
3.2.3. Rucavas izlokksnes vārdkopnosaukumi	118
3. 3. Rucavas izlokksnes aizgūtā leksika	121
3.3.1. Rucavas izlokksnes lituānismi.....	122
3.3.2. Rucavas izlokksnes ģermānismi.....	139
3.3.3. Rucavas izlokksnes slāvismi	174
SECINĀJUMI.....	187
PROMOCIJAS DARBA AIZSTĀVĒŠANAI IZVIRZĪTĀS TĒZES	194
AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	197
SAĪSINĀJUMI	219
PIELIKUMI.....	220

IEVADS

Saziņā lietotā valoda mēdz būt atšķirīga – to ietekmē gan cilvēka vecums, izglītība, sabiedrība, kurā viņš dzīvo, gan arī sarunas partneris, teiktā saturs un mērķis, ar kādu izteikums tiek lietots (Pinker 1996, 29). Lai gan sarunvaloda un arī izlokšņu leksika nereti uzlūkota kā pazemināta stila izteiksmes līdzeklis, jāpiekrīt S. Pinkeram (S. Pinker), kurš norāda, ka „lingvistiem arvien nākas cīnīties ar mītu, ka strādnieku šķirai piederīgie un neizglītotie vidusšķiras pārstāvji lieto vienkāršāku vai primitīvāku valodu. [...] Sarunvaloda ir – gluži kā krāsu izšķiršana vai iešana – tehniska meistarība, kas funkcionē tik netraucēti, ka lietotājs tās pārvaldīšanu uztver kā pašsaprotamu un pat neapzinās sarežģīto mašīnēriju, kas slēpjas aiz tās neuzkrītošās virsmas”¹ (Pinker 1996, 32). Tas pierāda, ka ikviens valodas slānis ir pētniecības vērts, un jau izsenis arī izlokšņu faktu apkopošana un pētīšana latviešu un ārzemju valodniecībā ieņem būtisku vietu. B. Bušmane un E. Kagaine min, ka „izlokšņu faktu nozīmīgums dažādu lingvistikas, kā arī citu zinātņu nozaru (piemēram, etnoģenēzes) problēmu risināšanā ir neapstrīdams, tāpēc arī izlokšņu materiālu vākšanai, sistematizēšanai un pētīšanai tiek pievērsta liela uzmanība” (Bušmane, Kagaine 1980, 101; par to arī Kagaine, Bušs 1995, 5). Šie jautājumi aktuāli līdz pat mūsdienām.

Valodas jautājumi sevišķi svarīgi ir mazajām Eiropas Savienības valstīm, tostarp Latvijai, jo tieši valoda ir viens no nosacījumiem mūsu identitātes saglabāšanai un tālāk nodošanai nākamajām paaudzēm. To uzsver arī *Baltu valodu atlanta* veidotāji: „Abu vēl dzīvo baltu valodu – latviešu un lietuviešu – dialekti aizsargājami īpaši. Tie ir ne tikai divu radniecīgu tautu vēstures un kultūras mantojums, bet arī starptautiski nozīmīga vērtīgu valodas dārgumu krātuve, kas var sniegt daudz informācijas ne tikai baltu un slāvu valodu pētniekiem, bet arī citas specializācijas indoeiropiešiem – valodniekiem, etnogrāfiem, vēsturniekiem, arheologiem u. c.” (BVA 2009, 7).

Promocijas darbā *Rucavas izlokšnes vārdnīca: leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts* aplūkota viena no Kurzemes dienvidrietumu izlokšnēm – Rucavas izlokšne –, kuras materiālu vākšana aizsākusies jau 20. gs. sākumā (sk., piem., RLB ZK Rkr. XVI 59–266; Ābele 1927, 112–128; Ābele 1928, 135–144) un turpinās vēl 21. gs., kad literārās valodas ietekmē pakāpeniski vājinās izlokšnes raksturīgās parādības, kas

¹ Immer wieder müssen Linguisten gegen den Mythos ankämpfen, daß Angehörige der Arbeiterschicht und die ungebildeten Mitglieder der Mittelschicht eine einfachere oder primitivere Sprache sprechen. [...] Die Umgangssprache ist – genau wie das Farbsehen oder das Gehen – eine technische Meisterleistung, die so reibungslos funktioniert, daß der Anwender ihre Beherrschung als selbstverständlich annimmt und sich der komplizierten Maschinerie, die sich hinter der unuffälligen Oberfläche verbirgt, gar nicht bewußt wird. (Seit un turpmāk tulkojums mans – L. M.-N.)

izlokšņu materiālu vākšanu un pētīšanu izvirza priekšplānā, jo apkopotie izlokšņu materiāli ir nozīmīgi latviešu resp. baltu valodniecībai (ņemot vērā, ka baltu valodas ir vienas no seniskākajām Eiropā) un arī indoeiropiešu valodu pētniekiem.

Rucava – novads, kas vēstures dokumentos minēts kopš 1253. gada: *Rutzowe* (1253), *Rutzuwe* (1503) un kas atrodas Latvijas dienvidrietumu stūrī – aptuveni 50 km attālumā no Liepājas, pie pašas Lietuvas robežas (Laumane 2007², 295 ar norādīto literatūru). Tas ir novads, kas bagāts gan ar vēstures notikumiem, gan savu etnogrāfiju, folkloru un latvisko dzīvesziņu.

Mūsdienās, līdz ar 2009. gadā veikto teritoriālo reformu, Rucavas novadā ir apvienoti 2 pagastu 26 ciemi, izveidojot vienotu Rucavas novadu: Rucavas pagasts: *Bajāriņu ciems, Ģeistauti, Jūči, Ķāķišķe, Līkuma ciems, Meirišķe, Mikņu ciems, Nīda, Palaipe, Pape, Papes Ķoņu ciems, Papes Priediengals, Peši, Pirkuļi, Rucavas muiža, Sviļu ciems, Zirņāja*; un Dunikas pagasts: *Dunika, Ječi, Liepieni, Lukne, Sedviņi, Sikšņi, Slamsti, Sudargi, Šuķene*.

Rucava savas pastāvēšanas laikā vairākkārt izjutusi teritoriālo reformu sekas: 1919. gadā no Rucavas tiek atdalīts *Dunikas pagasts*, 1921. gadā – *Būtiņģe* (pievienota Lietuvai), 1974. gadā – *Brušvīti* un *Kalnišķi* (pievienoti Nīcas pagastam). Šo reformu sekas vērojamas arī iedzīvotāju skaitā un to nacionālajā sastāvā. Piemēram, 1911. gadā Rucavas draudzē bija 9550 latviešu, 400 vāciešu, 50 lietuviešu, 1935. gadā Rucavas pagastā bijis 5021 iedzīvotājs, t. sk. ap 98 % latviešu, 50 vācieši, 14 krievi, 11 poļi, 10 ebreji. Padomju okupācijas gados vairāk nekā simts cilvēku izsūtīti, kā arī vietējie iedzīvotāji ekonomisku apsvērumu dēļ pārcēlušies dzīvot uz netālu esošo Liepāju. 1989. gadā iedzīvotāju skaits sarucis līdz 1525 cilvēkiem (Paurupē – 840, Līgupē un Ķāķišķē kopā – 158, Papesciemā – 27, Ķoņuciemā – 17, Bajāriņu ciemā – 92, Palaipe ciemā – 89, Kliņķos – 42, Sviļu ciemā – 41, Rucavas muižā – 40, Nīdā – 39, Katužos – 35, Ģeistautu ciemā – 32, Jūčos – 22, Pirkuļos – 20, Līkumciemā – 19, Priediengalcemā – 12). 2000. gada dati liecina, ka pagastā bijuši vien 1497 iedzīvotāji, no kuriem 94,2 % latviešu, 3,1 % lietuviešu, 1 % krievu. 2007. gada dati rāda, ka pagasta iedzīvotāju skaits jau dramatiski sarucis: palikuši vien 1308 iedzīvotāji. Savukārt 2009. gadā veiktā teritoriālā reforma Rucavas novada iedzīvotāju skaitu palielina līdz 2001 iedzīvotājam, bet 2010. gadā Rucavas novadā kopā ir 1998 iedzīvotāji, no tiem 1802 ir latvieši, 118 – lietuvieši un 37 – krievi (Freimanis 2004, 11; L. Pag II 274; PMLP; sk. arī 1. pielikumu).

Teritoriālās reformas un vēstures notikumi vistiešākā veidā skar gan novada kultūrvēsturi un etnogrāfiju (senāk tik parastās zvejnieksētas ikdienu, nodarbes un paražas palikušas vien novada ļaužu atmiņu stāstījumos), gan arī novada valodu (mainoties nodarbošanās veidiem, daudzas līdz tam lietotas reālijas kļūst neaktuālas vai pat zūd). Statistisko datu nozīmi akcentē arī B. Laumane, norādot, ka pagasta iedzīvotāju skaita un nacionālā sastāva izmaiņas „liecina gan par dažādiem procesiem pagastā un sabiedrībā kopumā, gan arī par izmaiņām sabiedrības materiālās un garīgās dzīves izpausmēs...” (Laumane 2007¹, 364).

Rucavas ciema etnogrāfiskos dotumus vietējie iedzīvotāji cenšas saglabāt, veidodami „Zvanītāju vasaras skoliņas”, kur dažādu paaudžu ļaudīm tiek piedāvāta iespēja apgūt senos amatus un rokdarbus kopā ar Rucavas daiļamatniecēm vai seno mūzikas instrumentu spēlētprasmi kopā ar dziedātājiem un muzikantu Pūķu Jāni. Interesentiem tiek piedāvātas arī dažādas kultūrizglītojošās programmas, piemēram, „Rucavas goda mielasts” vai „Vakarēšana”, kur apmeklētājiem ir iespēja iejusties īsti rucavnieciskā kultūrvidē, baudot, piemēram, Rucavas tradicionālos ēdienus – mājās ceptu rupjmaizi, sklandu (žogu) raušus, balto sviestu u. c. Senos zvejnieku darbarīkus, apģērbu un ēkas var aplūkot brīvdabas muzejā „Vītolnieki”, bet skaistos Rucavas tautastērpus apbrīnot un slavenos Rucavas kāzu balsus iemācīties pie etnogrāfiskā ansambļa dalībniekiem. S. Aigare norāda: „Rucava ir bagāta un var būt pamatoti lepna – gan ar tās nepārvērtējamo kultūras mantojumu, kas fiksēts senākos rakstu avotos, glabājas muzejos un arhīvos, skatāms košos, mūsdienīgos izdevumos, tiek parādīts Rucavas etnogrāfiskā ansambļa izpildījumā [...], gan ar savu spēju uzturēt dzīvo tradīciju...” (Aigare 2007, 39).

Rucavas izlokšnes materiāli izmantojami kā izlokšnes tekstu un publikāciju sagatavošanā, tā izlokšnes vārdnīcas veidošanā; tie lietojami pētnieciskiem un

praktiskiem nolūkiem (noder arī citvalodu / citu izlokšņu runātājiem rucavnieku un viņu valodas labākai iepazīšanai). Izloksnes pārvaldīšana ir arī praktiski noderīga, jo, kā akcentē J. Brošarts (J. Broschart): „[...] dialekts nostiprina saikni ar kādu reģionu; dialekta runātājs šķiet autentiskāks un draudzīgāks. Pēc struktūras dialekti ir tikpat sarežģīti kā literārā valoda: arī tiem ir sava noteikta un likumos balstīta gramatika. Bērns, kas agri pārvalda dialektu un literāro valodu, faktiski ir divvalodīgs. Tas palīdz apgūt arī citas valodas.”² (Broschart 2007, 20) Lai valodas materiālus skatītu vienotā veselumā un saglabātu arī nākamajām paaudzēm, tos vislabāk apkopot vārdnīcās.

Gan vispārīgajā leksikogrāfijā (tulkojošās vārdnīcas, skaidrojošās vārdnīcas, terminu vārdnīcas u. c.), gan dialektālajā leksikogrāfijā (pilna tipa izlokšņu vārdnīcas, diferenciāla tipa izlokšņu vārdnīcas; vienas izloksnes vārdnīca, izlokšņu grupu vārdnīca u. c.) pastāv vārdnīcu daudzveidība, kas prasa no to veidotājiem ilgstošu un sistemātisku darbu. Sevišķi tas attiecināms uz dialektu un izlokšņu vārdnīcu veidotājiem, jo tieši „pacietība, intuīcija un radošums ir būtiskākais, kas nepieciešams dialektu vārdnīcas izstrādei.”³ (Wandl-Vogt 2009, 10).

Vārdnīcas ir būtisks ikvienas valodas rakstu piemineklis, tām ir liela kultūrvēsturiskā nozīme. Īpaši tas attiecināms uz izlokšņu vārdnīcām, kas parasti ir skaidrojošās vārdnīcas, kurās ietverta vienas vai vairāku kādas valodas izlokšņu leksika (VPSV 2007, 169) un kuras visbiežāk valodu atspoguļo gan sinhroniskā, gan arī diahroniskā plāksnē. Vācu valodniece M. Dītriha (M. Dietrich) norāda, ka bieži nākas dzirdēt jautājumu *Vai dialektu un izlokšņu vārdnīcas nav tikai vārdu kapsētas?* (Dietrich 1975, 73). Pati autore, atbildot uz šo jautājumu, min 5 pretargumentus:

1) izlokšņu vārdnīcas saglabā patstāvīgu valodas formu (izloksne ir patstāvīga, literārajai valodai līdzvērtīga valodas forma, kas izpaužas īpašās pazīmēs un tai piemīt savas funkcijas; izlokšņu vārdnīca saglabā valodas veidojumus, kas līdzīgi citām tautas mutvārdu bagātībām pieder cilvēku kultūras sasniegumiem);

2) izlokšņu vārdnīcas aptver apvidu un tā kultūru (etnogrāfiski skaidrojumi pie šķirkļa vārdiem precīzāk raksturo tikumus un ierašas, tirgu un svētkus, reliģiskus gājienus, dejas un rotaļas, arī ticējumus un tautas medicīnu, kā arī īpašus ražojumus, piemēram, kāda apvidus ēdienus un dzērienus; tādējādi ar dialektu vārdnīcā atspoguļoto

² [...] Der Dialekt bekräftigt die Bindung an eine Region; Dialektsprecher wirken authentischer und freundlicher. Strukturell sind Dialekte genauso komplex wie die Hochsprache: Auch sie haben eine Grammatik mit festen Regeln. Ein Kind, das früh Dialekt und Standardsprache beherrscht, ist faktisch aweisprachig. Das hilft beim Erlernen weiterer Sprachen.

³ Geduld, Fingerspitzengefühl und Kreativität: Das sind die wesentlichen Dinge, die man für die Erstellung eines Dialektwörterbuches braucht.

leksikas materiālu apvidus un tā iedzīvotāji var uzsvērt un saglabāt savu vienreizību);

3) izlokšņu vārdnīcas ir vēstures dokumenti (vārdi atspoguļo vēsturiskus notikumus, arī sociālās attiecības atspoguļojas vārdos un izteicienos, kontrasts starp pilsētu un laukiem; starp vārdnīcas rindīņām izlasāmas pat cilvēciskas un sociālās problēmas; vārdnīcas atklāj arī tautai raksturīgo pagājušo laiku domāšanas veidu u. tml.);

4) izlokšņu vārdnīcas ir dažādu zinātņu palīglīdzeklis (piem., etnogrāfijā, vēsturē, ekonomikas vēsturē, kulturoloģijā, protams, arī valodniecībā u. c.);

5) izlokšņu vārdnīcas palīdz kopt izlokšņi (Dietrich 1975, 73–76, sk. arī Friebertshäuser 1976, 5–10).

Līdzīgu domu izsaka J. Rozenbergs: „[...] vārdnīcas katras tautas dzīvē ir ļoti būtiskas: 1) tās palīdz valodas lietotājiem to pilnvērtīgāk izmantot un no tām smelties sev nezināmo un 2) tās rāda tautas un tās valodas attīstību: a) tautas materiālo un garīgo kultūru, b) tautas mentalitāti, c) valodas attīstību” (Rozenbergs 1997, 35).

Izlokšņu vārdnīcu nozīmību akcentē arī krievu valodnieki. T. Kolokoļceva (Т. Колокольцева) norāda, ka šo vārdnīcu unikalitāte ir tā, ka tajās iekļauta ne tikai tīri lingvistiska informācija, tās satur arī vērtīgus folkloras, etnogrāfijas un vēstures materiālus (Колокольцева^{@4}). Vēl precīzāk izlokšņu vārdnīcu nozīmi akcentē E. Brisina (Е. Брысина), uzsverot: „[...] izlokšņu vārdnīcas ir unikāla forma informāciju saglabāt un nodot tālāk par kādas tautas pasaules uztveres īpatnībām un pasaules izjūtu; tās dažādos aspektos ataino izlokšnes runātāju valodisko pasauli, viņu vairākgadsimtu ilgo valodas pieredzi.” (Брысина 2005, 109)

Promocijas darbs *Rucavas izlokšnes vārdnīca: leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts* ir cieši saistīts ar latviešu leksikogrāfijas tradīcijām. Promocijas darbā aplūkotas mūsdienu latviešu izlokšņu vārdnīcas – 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā publicētās – E. Kagaines, S. Raģes *Ērgemes izlokšnes vārdnīca* (turpmāk – ĒIV), A. Reķēnas *Kalupes izlokšnes vārdnīca* (turpmāk – KIV) un E. Ādamsona, E. Kagaines *Vainižu izlokšnes vārdnīca* (turpmāk – VIV). Trīs jau esošo izlokšņu vārdnīcu aplūkojums un izpēte ir profesionāls paraugs un labs ierosmes avots *Rucavas izlokšnes vārdnīcas* (turpmāk – RIV) veidošanā.

Tāpat promocijas darbā pievērsta uzmanība vārdnīcu izveides principiem, kas izmantojami praksē – RIV veidošanā, kā arī pētīta Rucavas leksika (leksiskie, morfoloģiskie, fonētiskie un semantiskie dialektismi) cilmes un darināšanas aspektā.

⁴ Elektronisko resursu nošķiršanai šeit un turpmāk izmantots @ simbols.

Promocijas darba mērķis

Balstoties uz ārzemju un latviešu dialektologu un leksikogrāfu pieredzi, izstrādāt *Rucavas izloksnes vārdnīcas* veidošanas principus, leksikas atlasē kritērijus un vārdnīcas šķirklju paraugus; atklāt Rucavas izloksnes leksisko savdabību un kontaktus, aplūkojot Rucavas izloksnes leksiku no cilmes un darināšanas aspekta.

Uzdevumi mērķa sasniegšanai

- 1) studēt un analizēt latviešu un ārvalstu dialektālās leksikogrāfijas teorētiskās atziņas, aplūkojot galvenos izlokšņu vārdnīcu tipus un veidošanas kritērijus;
- 2) balstoties uz teorētisko pētījumu pieredzi, izveidot principus un leksikas atlasē kritērijus Rucavas izloksnes vārdnīcas izstrādei;
- 3) analizēt Rucavas izloksnes leksiku no cilmes un darināšanas aspekta.

Darba **novitāti** un **aktualitāti** apliecina tas, ka līdz šim latviešu valodniecībā trūkst apkopojoša pētījuma par latviešu izlokšņu vārdnīcu uzbūvi, to veidošanas kopīgajām un atšķirīgajām īpatnībām un nozīmi latviešu valodniecībā, atskaitot atsevišķas publikācijas par šo tēmu (sk., piem., LIV 2005), kā arī tas, ka līdz šim latviešu valodniecībā nav bijis vienota pētījuma par izlokšņu vārdnīcu daudzveidību Eiropā.

Nav arī vienota vispārīga pētījuma par Rucavas izloksni. Neliela daļa Rucavas leksikas iekļauta darbos K. Mīlenbaha *Latviešu valodas vārdnīca* (1923–1932) un J. Endzelīna, E. Hauzenbergas *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai* (1934–1946; turpmāk – ME un EH). Līdz šim viens no nozīmīgākajiem darbiem par Rucavas izloksni ir A. Ābeles publikācija *Filologu biedrības rakstu* 7. un 8. sēj. (1927. un 1928. gads.), kurā aplūkotas Rucavā lietotās intonācijas, konsonantisms un vokālisms, vārdu atvasināšana, kā arī tipiskākās izloksnes iezīmes saistītas ar katru vārdšķiru (lietvārdiem, īpašības vārdiem, vietniekvārdiem, skaitļa vārdiem, apstākļa vārdiem, prepozīcijām, saikļiem, partikulām un verbiem), dots ieskats vārdu krājumā, kā arī sniegti izloksnes tekstu paraugi (sīkāk sk. Ābele 1927, 112–128; Ābele 1928, 135–144). Otrs nozīmīgākais pētījums ir 2007. gadā izdotā grāmata *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda* (RTP 2007), kurā ievietoti gan raksti par Rucavas etnogrāfiju un folkloru, gan arī aplūkotas Rucavas izloksnes īpatnības. B. Bušmane ir aplūkojusi 20. gs. Rucavā reģistrētos ēdienu nosaukumus, B. Laumane – Rucavas ciemu nosaukumus (šķetināta Būtiņģes, Nidas, Papes u. c. Rucavas ciemu nosaukumu cilme un semantika), kopā ar filoloģijas maģistri K. Kapiņu no semantiskā aspekta analizēti rucavnieku uzvārdi. I. Ozola pētījusi Rucavas izloksnes gramatiskās īpatnības un to pārmaiņas, pievēršot uzmanību lietvārdu formu un lietojuma

īpatnībām, īpašības vārdu salīdzināmajām pakāpēm, atsevišķām vietniekvārdu un verbu formu īpatnībām u. tml. Krājumā ievietoti arī Rucavas izloksnes tekstu paraugi (67 lpp.). Atsevišķas leksēmas un tekstu fragmenti atrodami arī U. Gintneres, S. Aigares, G. Timbras, M. Vīksnas un M. Balčus rakstā (plašāk sk. RTP 2007).

B. Laumanes rakstā par Rucavas izloksnes dzīvotspēju konstatēts, ka „izloksnes dzīvotspēja, protams, atkarīga no pašiem izloksnes runātājiem, no izloksnes glabātājiem – no viņu dvēseles un sirds skaidrības, prāta gudrības, novadnieciskās apziņas un lepnuma”, kā arī „no paaudžu pēctecības, dzimtas un ģimenes tradīcijām, cilvēku likteņiem..” (Laumane 2007₁, 363).

Promocijas darbā pētītas Rucavas izloksnes saites ar kaimiņvalodām un kontaktvalodām – **baltu** (lietuviešu), **slāvu** (gk. krievu, poļu) un **ģermāņu** (gk. vācu). Tā kā minētajām valodām ir senas un bagātas dialektālās leksikogrāfijas tradīcijas, tās akceptētas un izmantotas arī latviešu valodniecībā izlokšņu vārdnīcu veidošanā, tādēļ promocijas darbs balstīts galvenokārt uz šo valodu leksikogrāfisko pieredzi.

Darbs ir *inovatīvs*, jo tā izstrādes gaitā izveidots Rucavas izloksnes apvidvārdu saraksts, kā arī vārdnīcas izstrādes pamatprincipi, kas izmantojami, veidojot vienu no pirmajām diferenciāla tipa Kurzemes izlokšņu vārdnīcām – *Rucavas izloksnes vārdnīcu*. Diferenciāla tipa vārdnīcas izvēli pamato vairāki objektīvi faktori: 1) ārzemju dialektālās leksikogrāfijas pieredze; 2) arvien pieaugošā izloksnes literarizācija; 3) zinīgu (īpaši vecākās paaudzes) teicēju samazināšanās; 4) diferenciāla tipa izloksnes vārdnīcas nozīme latviešu kaimiņizlokšņu leksikas pētījumos; 5) iespējamais izmantojums Lietuvas ziemeļrietumu izlokšņu un Latvijas dienvidrietumu izlokšņu salīdzināmajā pētniecībā (plašāk sk. promocijas darba nodaļu 2. 2. *Rucavas izloksnes vārdnīcas tips un uzbūve* – L. M.-N.)

Promocijas darba avoti

Darba *pamataavots* ir autore apkopotie un Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta (turpmāk – LiepU KHI) apvidvārdu kartotēkā esošie Rucavas izloksnes materiāli (ap 3200 vienību), LiepU studentu dialektoloģijas prakšu materiāli (ap 400 lpp. datorrakstā), kas iegūti Rucavas pagastā. Šie materiāli vākti galvenokārt kopš 20. gs. 90. gadiem. Materiālu vākšana tiek aktualizēta 21. gs.: no 2004. gada līdz 2007. gadam Rucavas pagastā notikušas LiepU studentu folkloras un dialektoloģijas ekspedīcijas. Izmantojot esošos materiālus, tapuši trīs LiepU rakstu krājumi, kuros iekļauta arī Rucavas leksika – *Mana novada valoda: Lejaskurzeme* (2004), *Rucavā, tur Paurupē...* (2007), *No Sventājas līdz Ancei* (2008).

Kā *sekundārie avoti* līdzās mūsdienu izlokšņu leksiskajam materiālam promocijas darbā izmantoti arī no ME un EH ekscerpētie Rucavas izloksnes piemēri, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta (turpmāk – LU LVI) apvidvārdu kartotēkas materiāli (aptuveni 2900 vienību).

Leksiskā materiāla salīdzināšanai, papildināšanai un analīzei semantiskā un cilmes aspektā izmantoti līdz šim npublicētie materiāli, gan arī dažādās publikācijās un grāmatās apkopotā Lejaskurzemes un Rucavas izloksnes leksika, piemēram, A. Ābeles raksti par Rucavas izloksni (Ābele 1927; Ābele 1928), ME un EH esošais Kurzemes izlokšņu materiāls, *Latviešu valodas dialektu atlanta leksikas daļas* materiāli, B. Bušmanes monogrāfija *Nīcas izloksne* (1989), *Piena vārdi* (2007), B. Laumanes monogrāfija *Zeme, jūra, zvejvietas* (1996), *Smalki lija zelta lietus* (2005), kā arī citi pētījumi par Kurzemes valodu (plašāk sk. avotu un izmantotās literatūras sarakstu un 8. pielikumu).

Promocijas darba praktiskie avoti ir ne tikai latviešu izlokšņu vārdnīcas, bet arī ārzemju dialektālās vārdnīcas, piem., A. Zarembas (A. Zareba) *Słownik Starych Siolkowic w Powiecie Opolskim (Opoles pagasta Veco Sjolkovicu ciema vārdnīca, 1960)*, *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей (Krievu valodas izloksnes Karēlijā un blakus apgabalos, 1994–2005)*, L. Grumadienes (L. Grumadienē), D. Mikulēnienes (D. Mikulēnienē), K. Morkūna (K. Morkūnas), A. Viduģira (A. Vidugiris) *Dievenišķiu šnektos žodynas (Dievenišķu izloksnes vārdnīca, 2005)* u. c. ārzemju izlokšņu vārdnīcas.

Promocijas darba teorētiskā bāze

Darba teorētiskā bāze ir pētījumi par vārdnīcām, īpaši izlokšņu vārdnīcām, un to attīstību latviešu un ārzemju valodniecībā (sk., piem., Zemzare 1961; Dietrich 1975; Friebertshäuser 1976; Kühn 1982; Lexicographica 1992; Брысина 2005), kā arī vārdnīcu tipiem (piem., Niebaum 1979; Hausmann 1989; Lexicographica 1989; Kagaine 1999; Jansone 2003₁; Нефедова 2003; Jakaitienē 2005; plašāk sk. izmantotās literatūras sarakstu).

Teorētisko bāzi papildina arī S. Raģes, E. Kagaines, A. Reķēnas akceptētās starptautiskās dialektālās leksikogrāfijas teorētiskās atziņas un šo autoru veidotās latviešu izlokšņu vārdnīcas.

Darba tapšanā izmantoti arī leksikas pētījumi semantiskā un cilmes aspektā (sk., piem., Reķēna 1967, 1986; Laumane 1986, 1987₁; Šaudiņa 1994, 1999₁; Kagaine 1996₁).

Izmantotās pētniecības metodes

Darbā izmantota deskriptīvā, vēsturiski salīdzināmā un statistiskā metode, kā arī ģeolingvistiskās un etimoloģiskās analīzes paņēmieni.

Darba apjoms un struktūra

Promocijas darbam ir ievads un 3 pamatdaļas, secinājumi, saīsinājumu, avotu (kopā 5 vienības) un izmantotās literatūras saraksts (kopā 278 vienības) un 9 pielikumi.

Ievadā pamatota promocijas darba tēmas izvēle un aktualitāte, norādīts promocijas darba mērķis un galvenie uzdevumi, raksturots izpētes materiāls, kā arī akcentēta darba teorētiskā un praktiskā nozīme.

Pirmajā daļā aplūkoti austriešu, lietuviešu, krievu, poļu, vācu un arī latviešu izlokšņu vārdnīcu tipi. Analizētas ārzemju izlokšņu vārdnīcas, vadoties pēc reģionālā, teritoriālā, šķirkļu apjoma u. c. principiem. Ārzemju izlokšņu vārdnīcu atlase veikta ar nolūku pēc iespējas plašāk atspoguļot vārdnīcu daudzpusību, ņemot vērā vārdnīcu tipus, tematiku, vārdu atlasī u. c. kritērijus. Analizēti latviešu izlokšņu vārdnīcu veidošanas pamatprincipi.

Otrajā daļā aplūkota latviešu izlokšņu vārdnīcu šķirkļu uzbūve, lai, veidojot RIV, varētu izvēlēties optimālāko variantu. Analizēts plānotās RIV tips un uzbūve, aplūkots vārdnīcas pamatmateriāls un šķirkļa vārdu atlasē principi un kritēriji, raksturota RIV uzbūve.

Trešajā daļā uzmanība pievērsta Rucavas izlokšnes vārdu krājumam⁵: tas analizēts no cilmes un darināšanas aspekta.

Secinājumos ir apkopotas promocijas darba galvenās teorētiskās un praktiskās atziņas.

Pielikumos ir aplūkotas Rucavas novada iedzīvotāju nacionālā sastāva skaitliskās pārmaiņas teritoriālo reformu rezultātā. Pielikumos salīdzināti arī latviešu izlokšņu vārdnīcās lietotie pazīmju izteikšanas līdzekļi un vārdu nozīmes skaidrojumu izteikšanas veidi. Dots kopš 1950. gada publicēto izlokšņu aprakstu, tekstu un apvidvārdu vākumu (vārdnīcu u. tml.) saraksts, kā arī Rucavas izlokšnes vārdnīcas šķirkļu paraugi (c, č, z, ž).

Promocijas darba aprobācija

Nolasīti 7 referāti, kas saistīti ar promocijas darba tēmu.

Par RIV vietu izlokšņu vārdnīcu vidū un RIV veidošanas pamatnostādņēm tapuši referāti *Rucavas izlokšnes vārdnīcas šķirkļa vārdu atlasē principi un kritēriji* (Liepāja; Letonikas otrā kongresa Liepājas sekcija „Kurzemes kultūrvēsturiskais mantojums, tā izpēte un saglabāšana”, 2007. g.), *Neizmantotas iespējas latviešu dialektālajā leksikogrāfijā* (Rīga; J. Endzelīna 137. dzimšanas dienas atcerei veltītā starptautiskā konference „No vārda līdz vārdnīcai”, 2010. g.).

Cilmes aspekts aplūkots referātā *Aizguvumu problemātika pierobežas izlokšņē Rucavā* (Daugavpils; „XX Zinātniskie lasījumi”, 2010. g.).

Rucavas leksikas darināšanas jautājumi skarti referātā *Produktīvie Rucavas izlokšnes lietvārdu piedēkļi* (Liepāja; „Vārds un tā pētīšanas aspekti”, 2008. g.).

Ar RIV elektronisko apstrādi saistītie jautājumi analizēti referātā *No ziēdēt līdz tēus jeb dažas ar izlokšņu tekstu elektronisko apstrādi saistītas problēmas* (Liepāja; Letonikas trešais kongress. Liepājas Universitātes darba sekcija „Kurzemes izpēte: Letonikas ieguvumi un perspektīvas”, 2009. g.).

Referātā *Kopīgais un atšķirīgais Ziemeļkurzemes un Dienvidkurzemes leksikā: LVDA karšu materiāli* (Ventspils; „Ventspils paralēle II. Kurzemes kvadrāts”, 2008. g.) aplūkotas tipiskākās Kurzemes fonētikas, morfoloģijas, arī etimoloģiskās iezīmes.

Savukārt daļa no Rucavas izlokšnes vārddarināšanas īpatnībām aplūkota referātā *Rucavas izlokšnes salikteņi* (Liepāja; „Vārds un tā pētīšanas aspekti”, 2010. g.).

⁵ Promocijas darbā analizētais Rucavas leksikas kvantitatīvais un kvalitatīvais sadalījums uzskatāms par relatīvu; tas var variēties, mainoties kartotēkas apjomam.

Pētījuma rezultāti atspoguļoti 5 zinātniskos rakstos un tēzēs.

Zinātniskie raksti:

1) Markus-Narvila, L. Produktīvie Rucavas izloknes lietvārdu piedēkļi. No : *Vārds un tā pētišanas aspekti*: rakstu krājums, 12 (1). Liepāja : LiePA, 2008, 104.–122. lpp.

2) Markus-Narvila, L. Rucavas izloknes vārdnīcas šķirklā vārdu atlasē principi un kritēriji. No : *Letonikas otrais kongress. Kurzemes novada kultūrvēsturiskais mantojums, tā izpēte un saglabāšana*. Liepāja : LiePA, 2008, 146.–174. lpp.

3) Markus-Narvila, L. Rucavas izloknes lituānismi. No: *Res Humanitariae VII*. Klaipēda : Klaipēdas universitāte, 2010, p. 29.–56.

4) Markus-Narvila, L. Kopīgais un atšķirīgais Ziemeļkurzemes un Dienvidkurzemes leksikā: LVDA karšu materiāli [tiešsaiste]. Pieejams: http://katalogs.biblioteka.ventspils.lv/Alise/Alise3i.asp?critattr=AUTHOR&critval=%23%C4%81%23Markus-Narvila&opty=3&srchty=1&izdty_book=on&izdty_periodic=on&izdty_analythic=on&Hid1=&Hid2=off&Hid3=on&Hid4=off&Hid5=off&Hid6=off&Hid7=off&Hid8=off&Hid9=off&Hid10=off&Hid11=off&Hid12=off&lang=lv

5) Rucavas izloknes ājo-celmu verbi (*pieņemts publicēšanai rakstu krājumā „Linguistica Lettica”*).

Referātu tēzes:

Neizmantotas iespējas latviešu dialektālajā leksikogrāfijā No : *No vārda līdz vārdnīcai*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 137. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010, 37.–39. lpp.

Darba teorētiskā nozīme

Izpētais materiāls atspoguļo vienas latviešu valodas izloknes – Rucavas izloknes – situāciju 20. un 21. gs.

Darbā iegūtie rezultāti un gūtās atziņas izmantojamas latviešu resp. baltu valodniecībā un kultūras vēsturē.

Promocijas darbs sniedz ieskatu vienā no leksikogrāfijas nozarēm – dialektālajā leksikogrāfijā. Apkopotais Rucavas izloknes leksikas materiāls papildina latviešu valodas vārdu krājumu ar jaunu leksēmu reģistrējumiem, tas noderīgs tālākiem valodnieciskiem pētījumiem, kā arī apvienotās *Latviešu izlokšņu vārdnīcas* tapšanā, piem., šķirklū vārdu, nozīmes skaidrojumu, ilustratīvo piemēru, reģistrācijas vietu papildināšanā un precizēšanā. Aprakstītais dialektālās leksikas materiāls ļauj skatīt Rucavas izlokni tās attīstībā, kā arī radu un kaimiņvalodu (kuršu, lietuviešu, ģermāņu, slāvu) kontekstā.

No kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanas viedokļa promocijas darbā fiksētais un analizētais apvidvārdu materiāls atklāj novadam raksturīgās paražas, dzīvesveidu, nodarbošanos, pasaules uzskatus u. tml.

Darba praktiskā nozīme

Promocijas darbā izstrādātais Rucavas izloknes vārdnīcas praktiskais pamats – vārdnīcas veidošanas pamatinstrukcija un šķirklū paraugi – var kalpot kā avots ne tikai *Rucavas izloknes vārdnīcas* izstrādei un tālākai Lejaskurzemes valodas pētniecībai, bet tas var kļūt par sākumu arī plašāka darba iecerei – Lejaskurzemes (Bārtas, Dunikas, Rucavas, Sventājas u. c.) izlokšņu vārdnīcai.

1. IZLOKŠŅU VĀRDNĪCAS UN TO TIPI

Centieni fiksēt valodas vienības vārdnīcās pasaules vēsturē ir izsenis pazīstami. Jau ap 5. gs. p. m. ē. grieķi veidoja vārdnīcas, kurās tika skaidroti dažādi sarežģīti vārdi, piemēram, Homēra rakstu valoda (Crystal 1998, 110). Savukārt L. Roze norādījusi, ka valodas fakti vārdnīcās fiksēti kopš 7. gs. p. m. ē., ko apliecina 19. gs. 50. gados mūsdienu Irākas teritorijā atklātā Asīrijas valdnieka Ašurbanipala (valdījis no 668. gada līdz 631. gadam p. m. ē.) bibliotēka, kurā atrasta gan daiļliteratūra, reliģiski un zinātniski darbi, gan arī vārdnīcas, kas ir līdz šim senākās pasaulē. Pirms mūsu ēras vārdnīcas lietotas arī Ķīnā, Ēģiptē un Grieķijā. Grieķijā attīstījušās vārdnīcu tradīcijas pārņēma Roma; uz to pamata veidojušās arī mūsdienu valodu vārdnīcas. Grieķu vārdnīcu pamatā bija nepazīstamo un mazpazīstamo vārdu saraksti, ko pievienoja literārajiem darbiem, ja tie bija rakstīti kādā dialektā vai arī radušies senākos laikos un bija skaidrojami (Roze 1982, 26–27).

Mūsdienās vārdnīcu sazarojums ir plašs un daudzveidīgs. L. Roze norāda, ka Latvijā pastāv dažādi vārdnīcu iedalījuma principi: pēc valodu skaita, pēc leksikas grupām, pēc leksikas kārtojuma, pēc apjoma (Roze 1982, 84–96).

Lai noteiktu, kā klasificējamās dialektu un izlokšņu vārdnīcas, būtiski precizēt latviešu un cittautu vārdnīcu iedalījumu.

Vārdnīcu klasifikācija atkarīga no dažādām pazīmēm. Latviešu valodniecībā tradicionāli vārdnīcas iedala *vispārīgajās* un *speciālajās* vārdnīcās (sk. Laua 1981, 213–225). *Apvidvārdu vārdnīcas* (Izcēlums mans – L.M.-N.) pēc A. Lauas teorijas tiek iedalītas pie speciālajām vārdnīcām:

1. Vispārīgās vārdnīcas: mācību vārdnīcas, skaidrojošās vārdnīcas, tulkojošās vārdnīcas.
2. Speciālās vārdnīcas: antonīmu vārdnīcas, *apvidvārdu vārdnīcas* (Izcēlums mans – L.M.-N.), attēlu vārdnīcas, biežuma vārdnīcas, elektroniskās vārdnīcas, etimoloģiskās vārdnīcas, frazeoloģismu vārdnīcas, inversās vārdnīcas, īpašvārdu pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcas, personvārdu vārdnīcas, saīsinājumu vārdnīcas, sarunvārdnīcas, sinonīmu vārdnīcas, stenogrāfijas vārdnīcas, svešvārdu vārdnīcas, terminu vārdnīcas, toponīmu vārdnīcas, vēsturiskās vārdnīcas, valodas stilu vārdnīcas u. d. c.

Nedaudz atšķirīgs dalījums pastāv lietuviešu leksikogrāfijā, te *izlokšņu vārdnīcas* iedala pie vispārīgo vārdnīcu tipa. Lietuviešu pētniece E. Jakaitiene monogrāfijā *Leksikografija (Leksikogrāfija, 2005)* lietuviešu valodas vārdnīcas daļa 4 tipos:

1. Vispārīgās vārdnīcas: skaidrojošās vārdnīcas, vēsturiskās vārdnīcas, *dialektu/izlokšņu vārdnīcas*, paralēlās vārdnīcas (jeb divvalodu vārdnīcas), sistēmiskās vārdnīcas.
2. Speciālās vārdnīcas: terminu vārdnīcas, sinonīmu un antonīmu vārdnīcas, internacionālismu vārdnīcas, īpašvārdu vārdnīcas, frazeoloģismu vārdnīcas u. c.
3. Dažādu aspektu vārdnīcas: etimoloģijas vārdnīca, valences un lietojuma vārdnīca u. c.
4. Elektroniskās vārdnīcas (Jakaitienē 2005, 43–288; par latviešu un lietuviešu vārdnīcu paralēlēm 20. gs. plašāk sk. arī Balodē 1999, 6–11).

Sīks vārdnīcu iedalījums sastopams vāciski runājošo valstu leksikogrāfijā (sk. Lexikon 1980, 780–781; Schaefer 1987, 77–134; Hausmann 1989, 968–981; Lexikon 2008, 405–406 u. c.); taču arī te viens no pamatiedalījumiem ir vispārīgās un speciālās vārdnīcas:

1. Vispārīgās vārdnīcas:
 - 1.1. skaidrojošās vārdnīcas;
 - 1.2. enciklopēdiskās vārdnīcas.
2. Speciālās vārdnīcas:
 - 2.1. fenomenoloģiskā tipoloģija;

- a) uz valodu attiecināmas:
 - pēc vispārīgo vārdnīcu informācijas tipiem:
 - norādes;
 - marķējums:
 - literārās valodas ietvaros;
 - ārpus literārās valodas;
 - sintagmātiskas;
 - paradigmātiskas;
 - pēc lemmas tipiem:
 - personvārdu vārdnīcas;
 - citas vārdnīcas;
 - b) uz tekstu attiecināmas;
- 2.2. funkcionālā tipoloģija (plašāk sk. Hausmann 1989, 977).

Savukārt M. Šlēfers, balstoties vācu valodnieku pieredzē, vārdnīcu iedalījumu veidojis grupās pēc galvenās pazīmes vai pamatpazīmes, daudzpusīgāk cenšamies aptvert vārdnīcu klāstu:

1. Pēc valodu skaita: vienalodas, divvalodu, vairākvalodu vārdnīcas (poliglotu vārdnīcas).
2. Pēc leksikas norobežošanas veida: mūsdienu valodas, jaunaugšvācu, vidusaugšvācu, senaugšvācu valodas vārdnīca; izlokšņu, sarunvalodas, literārās valodas, nozaru vārdnīcas; individuālās valodas vārdnīcas, pamatvārdu krājuma vārdnīcas, svešvārdu vārdnīcas, tēzauris, valodas posmu vārdnīcas.
3. Pēc aprakstītās pazīmes: ortogrāfiskās, ortoepiskās, morfoloģiskās, frazeoloģiskās vārdnīcas, skaidrojošās vārdnīcas, valences vārdnīcas.
4. Pēc pazīmju savstarpējās saistības: jēdzienu vārdnīcas, sinonīmu un antonīmu vārdnīcas, nozīmju vārdnīcas, līgzdu vārdnīcas, homogrāfu vārdnīcas.
5. Pēc izmantošanas mērķa un mērķgrupas: tulkojošās vārdnīcas, kabatas formāta vārdnīcas, mācību vārdnīcas, skolēnu vārdnīcas, ekspertu vārdnīcas, pašmācības vārdnīcas.
6. Pēc metodiskā pamata, pēc piederības konkrētai zinātņu nozarei: semasioloģiskās, onomasioloģiskās, sinhronās, diahronās, etimoloģiskās vārdnīcas.
7. Pēc leksikogrāfiskā principa un aprakstīšanas paņēmiena: korpusa vārdnīcas, citātu vārdnīcas, definīciju vārdnīcas, vispārīgās vārdnīcas, speciālās vārdnīcas.
8. Pēc vārdnīcu projekta piederības: izdevniecību/grāmatu apgādu vārdnīcas, akadēmiju vārdnīcas (Schlaefer 2002, 109–110; sk. arī Kleine Enzyklopädie 2001, 150–162).

Kā redzams, izlokšņu vārdnīcas mūsdienu klasifikācijā tiek aplūkotas pie dažādiem vārdnīcu tiptiem – gan vispārīgajām, gan speciālajām vārdnīcām. Tas saistāms ar to, ka nepastāv vienots vārdnīcu iedalījuma princips, katrā valodā tas mēdz variēties.

Kā zināms, Latvijā vārdnīcu tradīcija aizsākās tikai 17. gs. ar tulkojošajām vārdnīcām, kad 1638. gadā klajā nāca Kurzemes hercoga galma mācītāja G. Manceļa vārdnīca *Lettus*. Šai vārdnīcai ir gan tulkojošā daļa, gan frazeoloģijas daļa, kurā ietvertas arī zemnieku sarunas, kas uzskatāmas par svarīgu un nozīmīgu materiālu, jo atspoguļo tā laika dzīvo sarunvalodu. Promocijas darba sakarā šī vārdnīca zīmīga tāpēc, ka jau šeit parādās dialektismi. D. Zemzare norāda: „Pēc vārdnīcā uzrādītajām izrunas un leksikas atšķirībām konstatējams, ka jau XVII gs. sākumā ir pazīstami tagadējie dialekti. Vārdnīcas ievadā Mancelis min, ka alūksnieši, gulbenieši, daugavpilieši un rēzeknieši runā atšķirīgi.. [..]” (Zemzare 1961, 37; sk. arī Janosne 2003₁, 64–67)

Būtiska loma Kurzemes dialektālajā leksikogrāfijā ir J. Langija 17. gs. beigās sastādītajai latviešu-vācu valodas vārdnīcai ar īsu latviešu valodas gramatiku pielikumā (pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese 1936. gadā). Lai gan vārdnīcas izstrādē jūtama autora atkarība no G. Manceļa (Ozols 1965, 259), nevar noliegt tās nozīmi

Kurzemes leksikas atspoguļošanā, kā to jau 1965. gadā minējis A. Ozols: „Langija vārdnīcas vērtīgākā daļa ir tieši tur izstrādātais Kurzemes leksikas materiāls [...]” (Ozols 1965, 259). Atzinīgus vārdus teikusi valodniece B. Laumane: „[...] vārdnīcā atrodami daudzi Lejaskurzemei raksturīgi izteiksmes piemēri, kas, saglabādamies cauri vairākiem gadsimtiem līdz mūsu dienām, apliecina gan paša J. Langija latviešu valodas izjūtu, gan – jo svarīgāk – tautas valodas (izlokšņu) dzīvīgumu” (Laumane 1986, 49). J. Langija vārdnīca ir pirmā vārdnīca, kurā kompakti ievietota Kurzemei – īpaši Nīcai un Bārtai – raksturīgā leksika, kas līdz pat 21. gs. ir aktuāls valodnieku pētniecības objekts.

1683. gadā G. Manceļa *Lettus* sekoja arī G. Elgera trīsvalodu vārdnīca, kas izdota Viļņā (*Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum*, 1683); 17. gs. pieder arī K. Fīrekera *Latviešu-vācu vārdnīca*, kas ilgu laiku palikusi rokrakstā (T. G. Fennela izdevumā – L.M.-N.; plašāk par 17. gs. vārdnīcām sk. Zemzare 1961, 11–102).

18. gs. divas no nozīmīgākajām vārdnīcām ir J. Langes veidotā latviski vāciskā un vāciski latviskā vārdnīca (*Vollständiges deutsch-lettisches un lettisch-deutsches Lexicon, nach den Hauptdialecten in Lief- und Curland ausgefertigt, 1777*), tā ir tulkojošā vārdnīca, kur vārdiem dots tulkojums vācu valodā, bet arī papildu norādes par vārda izplatību, cilmi, kā arī gramatiskās norādes u. c. Langes vārdnīcā ir daudz apvidvārdu, sastopams arī plašs toponīmu klāsts; G. F. Stendera *Lettisches Lexikon (Latviešu valodas leksikons, 1789)*, kas ir latviski vāciska un vāciski latviska vārdnīca (plašāk par 18. gs. vārdnīcām sk. Zemzare 1961, 103–185).

Šīs un citas vārdnīcas galvenokārt bija domātas svešautiešiem, lai atvieglotu viņu saziņu ar latviešiem, redzams, ka jau tajās atspoguļojas gan latviešu rakstu valoda, gan arī dialektismi. Aizguvumus no slāvu, ģermāņu valodām un lietuviešu valodas savās vārdnīcās iekļāvis jau G. Mancelis, vēlāk arī K. Fīrekers, G. F. Stenders, J. Lange u. c. (plašāk par to sk. Zemzare 1961, 408–420). Mūsdienās šie darbi kļuvuši par valodnieku izpētes objektu, piem., par vārdu savienojumiem G. Manceļa vārdnīcas *Lettus* 1. daļā pētījumu veikusi G. Elksnīte (Elksnīte 2006, 39–50), bet par etimoloģiskajām norādēm K. Fīrekera vārdnīcā – A. Trumpa, norādot, ka „K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptos daļai vārdu ir sniegtas norādes uz citiem latviešu valodas vārdiem, vairākiem vācu valodas vārdiem, no kuriem attiecīgais latviešu valodas vārds cēlies, kā arī dažiem lietuviešu valodas vārdiem” (Trumpa 2008, 131).

19. gs. nozīmīgs ar to, ka:

1) aizsākas latviešu nacionālā leksikogrāfija (vārdnīcu veidošanā iesaistās paši latvieši, piem., 1872. gadā iznāk K. Valdemāra veidotā *Krievu-latviešu-vācu vārdnīca*);

2) aizsākas svešvārdu vārdnīcu izstrāde (piem., 1878. gadā Fr. Mekons publicē *Svešvārdu grāmatu grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*, kurā iekļauti ap 2200 svešvārdu, savukārt 1886. gadā izdota J. Dravnieka *Svešu vārdu grāmata* ar vairāk nekā 5000 vārdiem (Zemzare 1961, 398);

3) Viļņā tiek iespiesta pirmā vārdnīca latgaliešu rakstu valodā (J. Kurmina trīsvalodu (poļu-latīņu-latviešu) vārdnīca (Roze 1982, 66–75; Jansone 1996, 47)).

19. gs. nozīmīga loma ir G. Bražes sagatavotajai un izdotajai latviešu-vācu (ap 4000 vārdu) un vācu-latviešu (ap 8000 vārdu) vārdnīcai *Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche* (1875). Vārdnīcu veido 4 daļas: gramatika, latviešu-vācu leksikons, vācu-latviešu leksikons, sarunas. Lai gan vārdnīca nereti arī kritiski vērtēta (sperts solis atpakaļ rakstībā, vārdi no iepriekšējām vārdnīcām pārņemti ar visām kļūdām u. c., sk. Zemzare 1961, 363, 366; Bušmane 2002, 24), nevar noliegt vārdnīcas nozīmi Kurzemes leksikogrāfijas bagātināšanā, jo, no mūsdienu viedokļa raugoties, tā ir nozīmīgs darbs novada valodas vēsturiskā izpētē, ko akcentē arī B. Bušmane: „Šī vārdnīca var būt izmantojama Dienvidrietumkurzemes izlokšņu, it īpaši to leksikas izpētē, šo izlokšņu dinamikas atklāsmē, jo G. Braže tajā ir visai bagātīgi iesaistījis novada vārdu krājumu.” (Bušmane 2002, 24)

Savukārt 20. gs. sevišķi nozīmīga ir K. Mīlenbaha un J. Endzelīna *Latviešu valodas vārdnīca* (1923–1932) un tās papildinājumi (1934–1946), kas uzskatāma par nozīmīgāko latviešu leksikogrāfijas darbu, par vienu no lielākajiem veikumiem latviešu valodniecībā vispār (Roze 1982, 78); tā ir vārdnīca, kas nav ietilpināma kādā noteiktā vārdnīcu klasifikācijas tipā (Kļaviņa 2008, 137). Šajā vārdnīcā apkopots vārdu krājums no literatūras, folkloras un izloksnēm, dots nozīmes skaidrojums vai tulkojums vācu valodā, ziņas par vārdu cilmi, izrunu, pareizrakstību un lietojumu. Tā ir gan skaidrojošā un tulkojošā, gan vēsturiskā un etimoloģiskā, gan pareizrunas un pareizrakstības vārdnīca, tā sniedz gan apvidvārdu un folklorismu, gan frazeoloģismu bagātību (Kļaviņa 2008, 137; par latviešu leksikogrāfijas attīstību sk. arī Jansone 2003₁, 64–95).

20. gs. top arī dažāda veida speciālās vārdnīcas, vērojams leksikogrāfijas uzplaukums. Tiek sagatavota un izdota astoņdesmito *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (1972–1996), *Latviešu valodas vārdnīca* (1987), *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca* (1996), kas ir būtisks notikums latviešu valodniecībā. Top arī dažādas tulkojošās vārdnīcas, piem., divdesmito *Krievu-latviešu vārdnīca* (1959), *Angļu-latviešu vārdnīca* (1985), *Vācu-latviešu vārdnīca* (1990), *Lietuviešu-latviešu vārdnīca* (1996) un daudzas citas tulkojošās vārdnīcas.

Sevišķs notikums ir K. Siliņa sagatavotā un 1990. g. izdotā *Latviešu personvārdu vārdnīca*, kas ir vēra ņemams darbs gan latviešu valodniecībā, gan arī vēsturē un kultūras vēsturē, jo sniedz gan personvārdu reģistru, gan atklāj šo leksēmu cilmi un pirmos reģistrējumus latviešu valodā. A. Blinkena vārdnīcas priekšvārdā min, ka K. Siliņa darbam ir nepārvērtējama nozīme, jo darba „par latviešu personvārdiem, kas aptvertu iespējami visus laikposmus un areālus, nav bijis” (LPV 1990, 6), kā arī šī vārdnīca joprojām ir viens no galvenajiem latviešu priekšvārdu avotiem, kas izmantojams pētnieciskos nolūkos, jo sniedz gan vārdu sarakstu, gan arī to iespējamās etimoloģijas (sk., piem., Balodis 2008).

20. gs. beigās un 21. gs. sākumā tiek turpinātas aizsāktās leksikogrāfijas tradīcijas: sagatavotas dažāda veida speciālās un nozaru vārdnīcas, kas aktuālas Latvijas mūsdienu politiskajai un ekonomiskajai situācijai.

Šajā laikā aktuālas kļūst arī vārdnīcas elektroniskā formātā, kas visbiežāk veidotas uz jau esošo vārdnīcu bāzes, piem.: *Bioloģijas terminu vārdnīca*, *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca*, *Lielā terminu vārdnīca*; tapušas arī LLVV, ME un EH elektroniskās versijas, kas izmantojamas pētniecības nolūkos, kā arī izveidots Latviešu valodas seno tekstu korpusi, kurā iespējams iepazīties ar K. Fīrekera *Lettsches und Teutsches Wörterbuch* (*Latviešu-vācu vārdnīcas*, 1650) un L. Depkina *Lettsches Wörterbuch* (*Latviešu valodas vārdnīcas*, 1704) vārdformu biežuma sarakstiem un vārdformu indeksiem, kā arī ar *Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas* (16.–18. gs.), kas iecerēta kā „pilna tipa vārdnīca, par kuras pamatu kalpo visi latviešu valodas seno tekstu korpusā pašlaik esošie 16.–18. gs. avoti: gan iespiestie, gan rokrakstu atšifrējumi”, izstrādes gaitu (plašāk sk. LVVV[®]).

1.1. Ārvalstu leksikogrāfu pieredze izloksņu vārdnīcu veidošanā

Viens no īpašiem vārdnīcu veidiem, kas aktuāls mūsdienu leksikogrāfijā, ir dialektālās vārdnīcas, kuru galvenais uzdevums ir „atklāt leksēmas reģistrāciju, nozīmi un lietojumu konkrētā izloksnē (vai izloksnēs)” (Kagainē 1999, 67).

Eiropā dialektu un izloksņu vārdnīcas sastopamas jau, piemēram, kopš 17. gs., kad klajā nācis *Glossarium Bavaricum* (*Bavārijas vārdnīca*, 1689), kas ir ne tikai aizsākums Bavārijas dialektoloģijā, bet arī visvecākā izloksnes vārdnīca vāciski runājošajā reģionā (Niebaum 1979, 345; Goggolori 1997/98, 6; Löffler 2009, 15–17). Šo vārdnīcu sastādījis J. L. Prāšs (J. L. Prasz), veidojot to kā pielikumu savai

disertācijai *Dissertatio altera de origine Germanica linguae Latinae*. Vārdnīcā iekļauts ap 600 vārdu senbavāriešu dialektā (Tauber[®], 217).

L i e t u v i e š u dialektālajā leksikogrāfijā tiek šķirti 2 vārdnīcu veidi:

- 1) pilna jeb izsmeljoša tipa vārdnīcas, kurās doti visi kādā noteiktā izloksnē lietotie vārdi;
- 2) diferenciāla tipa vārdnīcas, kurās fiksēta tikai no citām izloksnēm un literārās valodas atšķirīgā leksika (Jakaitienē 2005, 113–114).

No teritoriālā viedokļa raugoties, dialektālās vārdnīcas iedalāmas 3 apakšveidos: 1) vienas izloksnes vārdnīca; 2) dialektu vai izlokšņu grupu vārdnīcas; 3) visu kādas valodas dialektu vārdnīcas (Vitkauskas 1970, 154; Jakaitienē 2005, 113–114).

Plaša izlokšņu vārdnīcu daudzveidība sastopama k r i e v u dialektālajā leksikogrāfijā. Šeit pastāv vairāki dialektālo vārdnīcu iedalījuma principi:

I. Pēc aptvertās teritorijas:

- 1) monodialektālas vārdnīcas jeb vienas izloksnes vārdnīcas;
- 2) polidialektālas vārdnīcas jeb dialektu vārdnīcas (t. i., izlokšņu grupu vārdnīcas);
- 3) daudzdialektu vai apvienotās vārdnīcas.

II. Pēc hronoloģijas:

- 1) sinhroniskās vārdnīcas (apraksta kāda konkrēta laikposma dialektālo leksiku);
- 2) diahroniskās vai salīdzinoši vēsturiskās vārdnīcas (atspoguļo dažādus izlokšņu attīstības posmus).

III. Pēc leksikas atlasē kritērijiem vai iekļaujamā materiāla atlasēs:

- 1) pilna tipa vārdnīcas (nediferenciāla tipa);
- 2) diferenciāla tipa vārdnīcas.

IV. Pēc vārdu sistēmiskā saistījuma atspoguļojuma:

- 1) sistēmiskās vārdnīcas;
- 2) apkopjošās vārdnīcas.

V. Pēc iekļauto vārdu aprakstīšanas pilnības:

- 1) akadēmiskās vārdnīcas;
- 2) uzzīņu vārdnīcas.

VI. Pēc leksikografēšanas mērķa:

- 1) skaidrojošās dialektu vārdnīcas;
- 2) salīdzinoši vēsturiskās dialektu vārdnīcas;
- 3) etimoloģiskās dialektu vārdnīcas u. c. (sk. Колокольцева[®], Нефедова 2003, 16–23, Русский язык[®]).

Jāpiebilst, ka krievu dialektālajā leksikogrāfijā 20. gs. izdotas ap 100 dialektālu vārdnīcu: gan pilna un diferenciāla tipa vārdnīcas, gan tematiskās vārdnīcas, gan arī vārdnīcas, kas ir iepriekšējo izlokšņu vārdnīcu materiālu apkopojumi u. tml. (plašāk sk. ДС®).

Arī vācudialektālajā leksikogrāfijā sastopamas dažāda veida dialektālās vārdnīcas un to iedalījuma principi. H. Nībaums (H. Niebaum) dialektu vārdnīcas daļa divējādi:

1) diatopiskās vārdnīcas – iekļauta vēsturiski vai lingvistiski saistītas teritorijas valoda (novada vai apdzīvotu vietu vārdnīcas);

2) sintopiskās (lokālās) vārdnīcas – (iekļauj vienas apdzīvotas vietas dialektālo leksiku; Niebaum 1979, 347–353).

Valodnieks D. Štelmahers (D. Stellmacher) dialektu vārdnīcas iedala trīs tipos:

1) tradicionālās diatopiskās novada vai teritoriālās vārdnīcas;

2) sintopiskās lokālās vārdnīcas;

3) plaša apvidus uzziņu vārdnīcas (Stellmacher 1986, 40–42).

Kā redzams, dialektālo vārdnīcu iedalīšanā pastāv dažādi kritēriji, kā arī sastopami dažādi vārdnīcu tipi. P. Kīns (P. Kühn) minēto vārdnīcu noteikšanai piedāvā izmantot šādus kritērijus:

1) pēc teritoriālā iedalījuma;

2) pēc metodes, kā tiek izvēlēts šķirkļa vārds;

3) pēc vārdnīcā iekļautā materiāla izvēles;

4) pēc vārdnīcas mērķa un izmantojamības;

5) pēc šķirkļa uzbūves principiem (plašāk par to Kühn 1982, 703–705).

Izlokšņu vārdnīcu atšķirības var raksturot vēl pēc citiem kritērijiem. Blakus lingvistiskajam kritērijam (izloksne, izlokšņu grupa, dialekts, leksikas atlase u. tml.) tiek izmantoti arī tādi raksturojumi kā *leksiskā materiāla kvantitāte* (lingvostatistika), *ģeogrāfiskais kritērijs*, *sociālais kritērijs* – teicēju daudzums, viņu radnieciskās saites utt. Nereti vārdnīcās tiek izmantota arī vairāku minēto kritēriju savija.

Pēc reģionālā jeb teritoriāli lingvistiskā kritērija pastāv gan vienas izloksnes, gan izlokšņu grupu, gan arī atsevišķu dialektu vārdnīcas.

Kā veiksmīgs plašāka reģiona izlokšņu vārdnīcas piemērs minama krievu dialektālajā leksikogrāfijā sastopamā vārdnīca *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных*

областей⁶, kurā aptverta tā laika (1963. gada dati – L. M.-N.) Karēlijas teritorija, Murmanskas apgabals un daļēji Ļeņingradas (Sanktpēterburgas – L. M.-N.), Arhangeļskas, Vologdas, Novgorodas un Tveras apgabals (Сл. Карелии 1994, 3; citvalodu izlokšņu vārdnīcu titullapu un šķirkļu paraugus sk. 2. pielikumā).

Uzmanības vērtā ir arī *Псковский областной словарь с историческими данными* (*Pleskavas apvidus vārdnīca ar vēsturiskiem datiem*, 1967–2008), kas ir pilna tipa vārdnīca, kurai materiāli vākti Pleskavas apvidus apdzīvotās vietās: Aševas, Ostrovas, Pitalovas, Pleskavas u. d. c. rajonos, kā arī daļā Latvijas un Igaunijas teritorijas (sk. Псковский сл. 1967, 27–41; 1973, 7–9; 1976, 4–5; 1979, 4–5 u. c.) un kuras sagatavošanai apkopots vairāk nekā miljons kartotēkas vienību (Псковский сл. 1967, 3). Vārdnīcā iekļauti ne tikai ekspedīcijās iegūtie izlokšņu materiāli, bet izmantoti arī senāki rakstu pieminējumi – dokumentu ekscerpti, folkloras materiāli u. tml. (Псковский сл. 1967, 3). Vārdnīcas tapšanas sākumposmā B. Larins (Б. Ларин) precizēja, ka vārdnīcas priekšrocība būs tās apjomīgais vēsturiskais papildu materiāls; šī daudzpusīgā materiāla iekļaušana vārdnīcā ir devusi tās veidotājiem iespēju pirmo reizi leksikogrāfijas vēsturē vilkt tiešu saikni starp mūsdienu (1963. gada – L. M.-N.) Pleskavas izloksni un dzīvās valodas atspulgiem feodālā laikmeta dokumentos un rakstu pieminēšos (Псковский сл. 1967, 3). B. Larins uzsver: „Reģionālā vārdnīca ar plašu vēsturisko fonu – tā ir principiāli jauna lieta pasaules valodniecībā” (Псковский сл. 1967, 3). Šādas plašu materiālu iekļaujošas vārdnīcas nozīmību izceļ, piem., valodniece L. Kostjučuka (Л. Костючук): „Iespēja iegūt ziņas ne tikai par leksēmas saistību ar konkrēto reāliju, bet arī par etnogrāfisko datu minimumu – ir vārdnīcu kultūrvēsturiskā un lingvistiskā vērtība. Tad pētnieks jau no tulkojošās dialektu vārdnīcas vien var iegūt nozīmīgus datus [...]”⁷ (Костючук[®]).

Plašā apvidū lietota leksika iekļauta *Архангельский областной словарь* (*Arhangeļskas reģionālā vārdnīca*, 1980–2004). Te apkopota leksika no 19 rajoniem, kuros apsekots ap 300 apdzīvotu vietu (Архангельский сл. 1980, 56–61). Vārdnīcas veidotāji apgalvo, ka minētajā vārdnīcā iekļauta tā laika Arhangeļskas izloksne, kā arī

⁶ Par iespēju izmantot krievu, vācu un austriešu dialektālās leksikogrāfijas avotus promocijas darba autore izsaka pateicību Prof. Dr. J. E. Šmitam (J. E. Schmidt) un Mg. A. Vertam (A. Wert; *Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas*), Dr. philol. A. Andronovam (A. Андронов; *Санкт-Петербургский государственный университет*) un Mg. E. Vandlai-Fogtai (E. Wandl-Vogt; *Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika*); vārdnīcām, kuras joprojām ir tapšanas stadijā, uzrādīti līdz šim publicēto sējumu izdošanas gadi.

⁷ Возможность получить сведения не просто об отнесенности лексемы к соответствующей реалии, а и о минимуме этнографических сведений – историко-культурная и лингвистическая ценность словарей. Тогда исследователь может даже только из толкового диалектного словаря получить значимые данные [...].

lielākā daļa vārdnīcā esošo vārdu ir vietējo ciemu iedzīvotāju aktīvajā vārdu krājumā (Архангельский сл. 1980, 5). Pēc vārdu atlases kritērija *Архангельский областной словарь* veidota kā diferenciāla tipa vārdnīca, kurā ir tikai no literārās valodas atšķirīgās leksēmas (Архангельский сл. 1980, 8). E. NeFedova (E. Нефедова) rakstā „*Архангельский областной словарь* dialektālo vārdnīcu tipoloģijā” akcentē, ka „[...] ņemot vērā aplūkotos parametrus, *Архангельский областной словарь* var tikt raksturota kā akadēmiska tipa polidialektāla sistēmiska vārdnīca” (Нефедова 2003, 24).

Baltkrievu valodniecībā samērā plaša teritorija aptverta ar piecsējumu vārdnīcu *Тураўскі слоўнік* (*Turavas vārdnīcā*, 1982–1987), tie ir 33 ciemi. Vārdnīcā ievietota tikai tā leksika, kas iegūta ekspedīciju laikā Turavas apgabalā; pirmā oficiālā ekspedīcija notikusi 1967. gadā (*Тураўскі сл.* 1982, 22).

Arī P. Rastorgujeva (П. Расторгуев) *Словарь народных говоров Западной Брянщины* (*Rietumu Brjanščinas izlokšņu vārdnīca*, 1973) attiecināma uz plašu apvidu. Lai gan tā ir viensējuma vārdnīca, tajā iekļautā leksika vākta 31 apgabala 269 apdzīvotos punktos. Vārdnīcā ievietoti gan materiāli, kas ir paša autora pierakstīti (kopš 1903. gada), gan arī studentu vāktie izlokšņu vārdi un arī kopš 1862. gada pierakstītie folkloras dotumi (Сл. Брянщины 1973, 15, 20–23). Minētā vārdnīca īpaša arī pēc vārdu atlases un apzināšanas veida, ko autors sauc par „aklās vārdnīcas” metodi: studentiem tiek izdalīti vārdu saraksti bez nozīmes skaidrojuma, viņiem jāieraksta skaidrojums un ilustratīvais piemērs – lietojums, kā arī jānorāda ciems, kurā vārds fiksēts; nezināmie vārdi atstājami bez komentāriem. Tāpat studentiem tika dota iespēja pierakstīt visus vārdnīcas pamatmateriālā neesošos viņiem zināmos vārdus. Ja vārds zināms, studentiem tika prasīts norādīt arī vārda lietošanas laiku (simtgadi, desmitgadi) u. tml. papildu informāciju (plašāk sk. Сл. Брянщины 1973, 12).

Lielāku reģionu vārdnīcas izdotas arī vāciski runājošajās zemēs. Šo vārdnīcu vēsture aizsākusies jau pasen, piem., 20. gs. 30. gados tapusi J. Heincerlinga (J. Heinzerling), H. Reitera (H. Reuter) *Siegerländer Wörterbuch*⁸ (*Zīgerlandes vārdnīca*, 1932–1938), 70. gados – H. Gēles (H. Gehle) sagatavotā *Wörterbuch Westfälischer Mundarten. Hochdeutsch – Plattdeutsch* (*Vestfālenes izlokšņu vārdnīca*, 1977) u. d. c. Spilgti šī tipa vārdnīcu piemēri top mūsdienās: *Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich* (*Austrijas bavārisko izlokšņu vārdnīca*, 1963–2009) un *Bayerisches Wörterbuch* (*Bavārijas vārdnīca*, 1995–2009). Piemēram, *Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich* iznāk jau kopš 1963. gada un joprojām rit aktīvs

⁸ Vārdnīcas, kuras promocijas darbā tikai pieminētas, bet nav sīkāk raksturotas, netiek iekļautas literatūras sarakstā.

darbs pie jaunāko sējumu sagatavošanas un elektroniskās datubāzes veidošanas (Bairisches Wb Beiheft 2005, 7). Jāpiebilst, ka vārdnīca, līdzīgi kā ME un EH, iznāk burtnīcās un līdz 2009. gada beigām ir iznākusi jau 5. sējuma 38. burtnīca (*Tunst–Twasper*). Tā kā vārdnīca ir diferenciāla tipa, te galvenokārt tiek iekļautas no literārās valodas atšķirīgās leksēmas, arī semantiskie dialektismi, savdabīgi izloksnē lietoti izteicieni un vienkāršrunas vārdi. Vārdnīcas veidošanā izmantoti arī agrāku laiku vēsturiskie rakstu pieminekļi, dialektālā literatūra, prese u. tml. (Bergmann[@]; sk. arī Bairisches Wb Beiheft 2005, 37–141). Teritoriālā ziņā minētā vārdnīca ir ļoti plaša. Tajā iekļautas gan Austrijā un Dienvidtirolē, gan arī daļā Austrumungārijas, Ziemeļitālijas u. c. runātās barāvijas izloksnes (plašāk par vārdnīcā iekļauto teritoriālo dalījumu sk. Bairisches Wb Beiheft 2005, 189–223, kā arī vārdnīcai pievienotās kartes).

Arī *Bayerisches Wörterbuch* izdota burtnīcu veidā, tās 1. laidieni (*A–Acker*) iznāk 1995. gadā, nepārtraukti rit darbs pie vārdnīcas nākamo laidieņu izdošanas. *Bayerisches Wörterbuch* iekļauta Augšbavārijas, Lejassavārijas, Augšpfalcas leksika, kā arī švābu apdzīvotās teritorijas leksika u. c. (plašāk sk. Bayerisches Wb Beiheft 1995, 13–52).

Uzmanību vērtas ir Lietuvā izveidotās vārdnīcas, kas aptver atsevišķas izlokšņu grupas vai tikai dažas izloksnes. Tāda ir, piem., V. Vitkauskas (V. Vitkauskas) *Šiaurės rytu dūnininkų šnektų žodynas (Ziemeļaustrumu dūnininku izloksnes vārdnīca, 1976)*, kurai materiāli sākti vākt jau 1954. gadā (Dūnininkų ž. 1976, 5), bet pati vārdnīca izdota vairāk nekā pēc 20 gadiem. Tā ir pirmā Lietuvā izdotā izlokšņu vārdnīca (Jakaitienė 2005, 116). Te iekļauta leksika no Ķelmes, Šauļu un Telšu rajonu vairākiem ciemiem (plašāk sk. Dūnininkų ž. 1976, 5–6).

2005. gadā izdota L. Grumadienes, D. Mikulēnienes, K. Morkūna, A. Viduģira sastādītā *Dieveniškų šnektos žodynas*; materiāls iegūts, gan braucot ekspedīcijās uz šo Baltkrievijas pierobežas apgabalu, gan izmantojot jau apkopotos izloksnes materiālus, piem., *Lietuviešu valodas vārdnīcu*, Lietuvas Literatūras un folkloras institūta materiālus u. c. avotus (Dieveniškų ž. 2005, VII). Apsekoti Dievenišķu, Milkūnu un Poškoņu apkaimes 46 ciemi (Dieveniškų ž. 2005, XXVII–XXIX).

Taču arī viena izloksne (daži ciemi) vai pat tikai viena ciema, vienas apdzīvotas vietas leksika var būt vārdnīcas pamatā. Kā šādas vārdnīcas piemērs poļu dialektālajā leksikogrāfijā minama A. Zarembas vārdnīca *Słownik Starych Siołkowic w Powiecie Opolskim*, kurā iekļauta tikai viena ciema leksika (Sł. Siołkowic 1960, 5–8).

Te jāatceras, ka būtiskas arī valstu teritoriālās īpatnības, jo, kas Latvijā vai Lietuvā ir izlokšņu grupa vai pat dialekts, Krievijā vai Vācijā var veidot tikai vienas izloksnes teritoriālās aprises u. tml.

Nozīmīga vieta dialektālajā leksikogrāfijā ierādāma *d i a s p o r u j e b v a l o d u s a l u* vārdnīcām, kas austriešu un vācu leksikogrāfijā ir aktuāls pētniecības objekts.

Diaspora: kādas tautas, etniskas vai reliģiskas grupas daļa, kas atrodas ārpus zemes, kurā tā cēlusies (LVV 2006, 240).

Vācu leksikogrāfijā parasti tiek lietoti termini *valodu sala* (*Sprachinsel*) jeb anklāvs (*Enklave*).

Anklāvs jeb valodas sala [...] vispārējā nozīmē ir katrs ģeogrāfiski nosakāms valodas variants, kas atšķiras no tam apkārt esošās valodas formas un kam raksturīgas īpašības, kurām ir zināma saistība ar ārpus no to aptverošās valodas variantu īpatnībām.

Visbiežāk šis raksturojums attiecas uz valodu salām, kas iekļaujas atlikušajos reģionos, kas dažādu iemeslu dēļ nav piedalījušies valodas pārmaiņu procesā...⁹ (Lexikon 2008, 163).

Šajās vārdnīcās visbiežāk dialektismi ir skaidroti divējādi: gan diasporas dzimtajā valodā (piem., vācu literārajā valodā), gan arī tajā valodā, kuras teritorijā minētā diaspora uzturas (piem., itāliešu, ungāru u. c. valodās).

Šāda vārdnīca, piemēram, ir *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Pladen/Sappada in Karnien (Italien) von Maria Hornung mit Verwertung der Sammlungen von O. Pietro Sartot Schlossar (Sappada–Rom)* (Marijas Hornungas *Pladenas/Sapadas reģiona Karnijā (Itālijā) vācu valodas salas dialekta vārdnīca, kurā izmantoti O. Pjetro Sarto Šlosāra krājumi*, 1972). Lai gan vārdnīca publicēta 1972. gadā, tajā galvenokārt atspoguļota 20. gs. 20.–30. gadu leksika. E. R. Roulija (E. R. Rowley) *Fersentaler Wörterbuch: Wörtverzeichnis der deutschen Sprachinselmundart des Fersentals in der Provinz Trient/Oberitalien. 40 000 Einträge. Dialekt-Deutsch-Italienisch (Augšitālijas Trentas provinces Ferzentāles vācu valodas salas vārdu reģistrs*, 1982), kurā ievietota 4 ciemu leksika, kas lietota ikdienas saziņā. Vārdnīcas pamatavoti ir izlokšņu ieraksti un valodnieciskas piezīmes no 1974. gada līdz 1982. gadam (Fersentaler Wb 1982, 10–12). A. Gasseres (A. Gasser) un I. Geieres (I. Geyer) *Wörterbuch der deutschen Mundart von Tischelwang/Timau (It.) (Tišelvangas/Timavas (Itālijā) vācu izlokšņu vārdnīca*, 2002). Šīs vārdnīcas materiālu veido ap 9000 ierakstu, vārdnīcā iekļaujot ap 4700 leksēmu, kas apkopotas ilgākā laika periodā, izmantojot ne tikai abu autoru veiktos pierakstus, bet arī citu autoru darbus, piemēram, arī divas disertācijas par šī reģiona leksikas īpatnībām (Tischelwanger Wb 2002, 11–13).

⁹ [...] Im allgemeineren Sinn jede geographisch festlegbare Sprachvarietät, die von der die umgebenden Sprachform abweicht und Merkmale einer Bezugsvarietät jenseits der Grenze der umgebenden Varietät aufweist. Die häufigste Ausprägung solcher Enklave findet sich zwar in Reliktgebieten, die aus verschiedenen Gründen einen Sprachwandelprozess nicht mitgemacht haben [...].

Vācu dialektālajā leksikogrāfijā aktīvi norit darbs arī pie ASV un Kanādā lietotās vācu valodas pētniecības. Iznākušas, piem., vārdnīcas: H. Šēra (H. Scheer) *Die deutsche Mundart der Hutterischen Brüder in Nordamerika (Hutera brālības vācu dialekts Ziemeļamerikā, 1987)* vai K. R. Bīma (C. R. Beam) *Pennsylvania German Dictionarry. English to Pennsylvania Dutch (Pensilvānijas vācu vārdnīca. Angļu-Pensilvānijas vācu valoda, 1982)*, kas veidota kā tulkojošā vārdnīca, piem.:

commonly, adv. gwehnlich;

song, n. es Liedl, pl. Lieder; es Liedel, Liedli; es Singschtick, pl. Singsticker, cf. es Schelmlied = roguish song (Pennsylvanian d. 1982, 27, 137).

Arī latviešu valodniecībā var runāt par diasporas valodas pētniecību un vārdnīcu veidošanu. Aktuāls šis jautājums ir, piem., Sventājā, Būtiņgē (kopš 1921. gada 20. martā pieņemtās Latvijas-Lietuvas robežkonvencijas šī teritorija iekļauta Lietuvā) un Sibīrijā runātās latviešu valodas sakarā. 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā Būtiņgē un Sventājā notikušas vairākas Liepājas Universitātes rīkotas mācībspēku un studentu ekspedīcijas, bet Sibīrijas latviešu valodu pētījuši Latvijas Universitātes un Sanktpēterburgas Valsts universitātes mācībspēki un studenti. Šajās ekspedīcijās apkopotie izlokšņu materiāli, iespējams, var kalpot arī plašākai Lietuvas latviešu valodas un Sibīrijas latviešu, resp., latgaliešu valodas vārdnīcai. Diasporu vārdnīcas ir interesantas arī sociolingvistiskajā skatījumā saistībā ar iedzīvotāju iekļaušanos jaunajā sabiedrībā un izloksnes funkcijām tajā, kā arī ar dažādu sociālo faktoru ietekmi uz izloksni: iedzīvotāju integrācija vietējā sabiedrībā, tās saliedētība; reliģiskās un kultūras dzīves tradīcijas u. tml.

Īpašu grupu veido vārdnīcas, kurās aplūkota vienas pilsētas un tās tuvākās apkārtnes leksika. Šādas vārdnīcas sastopamas austriešu un vācu dialektālajā leksikogrāfijā. Iemesls tam ir plašais pilsētas izlokšņu runātāju īpatsvars, kas nereti aptver pat vairākus miljonus iedzīvotāju. Šāda veida vārdnīcas ir, piem., V. Teušla (W. Teuschl) sagatavotais *Wiener Dialekt Lexikon (Vīnes dialekta leksikons, 1990)*, kurš plānots kā visaptverošs, resp., pilna tipa un kurā iekļauts esošais Vīnes dialekta vārdu krājums un ko „var izmantot zinātkārie, valodas interesenti, valodas nezinātāji, izglītoties gribošie. Vārdnīca izmantojama arī Vīnes dialekta mīļotājiem, ģermānistiem un tiem, kas par tādiem grib kļūt, un visbeidzot tiem, kas ik dienu saskaras ar Vīnes dialektu”¹⁰ (Wiener Wb 1990, 5; sal. arī vēlāk izdotās Vīnes izloksnes vārdnīcas, piem., Wiener Wb 2002).

Līdzīga veida vārdnīca ir P. Šlobinska (P. Schlobinski) *Berliner Wörterbuch. Der*

¹⁰ Brauchbar für den Neugierigen, den Sprachinteressierten, den Unkundigen, den Fortbildungswilligen. Brauchbar auch für den Liebhaber der Wiener Mundart, für Germanisten und solche, die es werden wollen, und letztlich für jene, die mit dem Wiener Dialekt tagtäglich zu tun haben.

aktuelle Sprachschatz des Berliners (Berlīnes vārdnīca. Aktuālais Berlīnes iedzīvotāju vārdu krājums, 1993), kurā iekļauta Berlīnē un tās tuvākajā apkārtnē runātā leksika. Atsevišķiem vārdiem dotas arī cilmes norādes, kā arī vārdnīcā ievietoti dažādi izteicieni berlīniešu izloksnē:

„**Gang** >>Warum is dit wieder nicht im Jange?<<, Warum funktioniert es nicht?“;
„**Schamsel** (frz. mamselle) liederlich aussehendes Frauenzimmer“ (Berliner Wb. 1993, 75, 159).

Šim tipam varētu pieskaitīt arī krievu valodā A. Ivanovas (А. Иванова) sagatavoto *Словарь говоров Подмосковья* (1969). (*Piemaskavas izlokšņu vārdnīca, 1969*). Materiāli šai diferenciāla tipa vārdnīcai apkopotī laika posmā no 1956. gada līdz 1968. gadam (Сл. Подмосковья 1969, 3). Vārdnīcā netiek atspoguļots toponīmiskais un onomastiskais materiāls, kā arī netiek iekļauti vienkāršrunas vārdi (Сл. Подмосковья 1969, 5). Pozitīvi vērtējams, ka vārdnīcā augu nosaukumiem doti arī latīniskie nosaukumi, piem.:

АКАТНИК (АКАТНИК), а., м. Желтая акация, *Caragana frutex*. Акатник – кусты такие, цветы желтые патом стручки, зёрна в них. [...] (Сл. Подмосковья 1969, 12)

Leksēmas ar neskaidru cilmi vai neprecīzu morfēmisko sastāvu A. Ivanova atzīmējusi ar trīsstūra (\triangle) zīmi, tādējādi tos labi izceļot citu vārdu starpā, piem.:

\triangle АМЕЛЬЯНКА (АМЭЛАНКЪ), и., ж. 1. Танец. [...] 2. Песня. [...] 3. Гармоника. [...] [...] \triangle БАБА-ЯГА (БАБЪ ІАГА), и., ж. Растение. [...] (Сл. Подмосковья 1969, 14, 16)

Pilsētu valodas vārdnīcas ir iespējams veidot arī latviešu dialektālajā leksikogrāfijā. Protams, Latvijas pilsētās iedzīvotāju skaits nav tik liels kā Austrijā, Krievijā vai Vācijā, tāpēc arī valodiskās atšķirības nav tik izteiktas, taču arī Rīgas, Daugavpils, Liepājas vai kādas citas pilsētas vārdnīca būtu nozīmīgs devums latviešu valodniecībā, kas atklātu pilsētā runātās izloksnes galvenās tendences, atspoguļotu iedzīvotāju nodarbošanos, migrācijas ceļus, sakarus ar citvalodu runātājiem u. tml.

Nereti pilsētu valodu vārdnīcas veidotas populārzinātniskā stilā, piem., tāda ir V. Lesona (W. Lesson) vārdnīca *Kölsch von A bis Z. Handwörterbuch für Eingeborene, Zugezogene und Durchreisende (Ķelniski no A līdz Z. Uzziņu vārdnīca iezemiešiem, ienācējiem un caurbraucējiem, 1974)*, kurā iekļauts pašlaik ķelniski runātais pamatvārdu krājums, kas sastāda ap 8000 šķirkļa vārdu, kuri atšķiras no vācu literārās valodas. Autors centies norādīt svešvārdu cilmi, kā arī sniegt nelielu papildu informāciju par atsevišķu vārdu vēsturiskajām pārmaiņām; dotas atsauces uz sakāmvārdiem un izteicieniem, ievietoti arī ielu un vietu nosaukumi, personvārdi u. tml. (Kölsches Wb 1974, 8).

Iepriekš minētās citvalodu vārdnīcas liecina, ka dialektālajā leksikogrāfijā dominējošs ir reģionālais vārdnīcu veidošanas kritērijs, kad izlokšnes robežas ir relatīvi vienotas ar kultūrvēsturiskā apgabala robežām. Taču sastopamas arī dialektālās vārdnīcas, kuru izpētes reģiona pamatā ir kāds ievērojams *d a b a s o b j e k t s*, tāda ir A. Gerda (А. Герда) vadībā tapusī vārdnīca *Селигер: Материалы по русской диалектологии: Словарь (Seligers: materiāli krievu dialektoloģijā. Vārdnīca, 2003–2007)*. Seligers – tie ir 23 ezeri, 165 salas, desmitiem līču, atteku un ūdens klajumu; šis reģions ne reizi vien ir piesaistījis lingvistu un novadpētnieku uzmanību (tapuši izlokšņu apraksti, lingvistiskais atlants, arheoloģiskie un antropoloģiskie pētījumi; par to sk. Селигер 2003, 3–4). Šāda veida vārdnīcas uzdevums ir ne tikai atspoguļot konkrētā reģiona savdabīgo leksikas materiālu, bet arī atspoguļot novada komplicēto saimnieciski ekonomisko dzīvi (zvejniecību, tirdzniecību, amatniecību), kā arī tautu migrācijas ceļus. Vārdnīcas galvenais redaktors A. Gerds norāda, ka *Seligers* – „tas ir pēdējais krievu reģionālo vārdnīcu no Barenca jūras līdz Smoļenskai un Maskavai savienojošais ķēdes posms”¹¹ (Селигер 2003, 5).

Izlokšņu vārdnīcas atšķiras arī pēc izmantotā *a p v i d v ā r d u m a t e r i ā l a d a u d z u m a*. Piemēram, *Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich* pamatā ir kartotēka, kas satur ap 5 miljoniem kartotēkas vienību. Līdzīgs piemēru apjoms izmantots arī pēc diferenciāla tipa veidotajā *Архангельский областной словарь* sagatavošanā, kur 1. sējuma tapšanas laikā kartotēkas apjoms ir ap 2 miljoniem kartotēkas vienību, bet 12. sējuma tapšanas laikā tā ir ap 5 miljoniem kartotēkas vienību liela (sk. Архангельский сл. 1980, 7; Нефедова 2003, 20, 25). Plaša arī iepriekšminētā vārdnīca *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*, kuras sastādīšanai arkorotas vairāk nekā 1,5 miljons kartīšu (Сл. Карелии 1994, 5).

Taču ir arī mazāka apjoma vārdnīcas, piem., *Словарь Смоленских говоров (Смоленскas izlokšņu vārdnīca, 1974–2006)* izmantotais kartotēkas materiāls ir vairāk nekā 250 000 kartīšu (Смоленский сл. 1974, 4).

Lietuvā izdotas, piem., J. Petrauska (J. Petrauskas) un A. Viduģira *Lazūņu tarmēs žodynas (Lazūņu izlokšnes vārdnīca, 1985)*, kurai materiāli vākti no 1933. gada līdz 1982. gadam, veidojot ap 30 000 vārdu lielu kartotēku (Lazūņu ž. 1985, 4). Līdzīgi pēc diferenciāla vārdnīcu tipa veidota V. Vitkauska *Šiaurēs Rytu dūnininkų šnektų žodynas*; kopumā vārdnīcā izmantots 50 000 kartotēkas vienību (Dūnininkų ž. 1976, 5–6).

¹¹ [...] „Селигер” – это последнее связующее звено в цепи русских региональных словарей от Баренцева моря до Смоленска и Москвы.

Līdzīga apjoma materiāls – ap 50 000 kartīšu – izmantots 2005. gadā izdotajā *Dievenišķu šnektu žodynas*. Kartotēka iegūta, gan braucot ekspedīcijās uz šo Baltkrievijas pierobežas apgabalu, gan izmantojot jau apkopotos izlokšnes materiālus, piem., *Lietuviešu valodas vārdnīcu*, Lietuvas literatūras un folkloras institūta materiālus u. c. avotus (Dievenišķu ž. 2005, VII). Savukārt A. Vilufītes (A. Vilutytė) *Kaltanēnu šnektos žodynas (Kaltanēnu izlokšņu vārdnīca*, 2008) veidošanai izmantotais kartotēkas vienību skaits ir ap 40 000, bet materiāli tai apkopoti vairāk nekā 40 gadu garumā (Kaltanēnu ž. 2008, IX).

Sastopamas arī pavisam neliela apjoma vārdnīcas, piem., tāda ir jau pieminētā A. Zarembas vārdnīca, kurā ir tikai 4000 šķirkļu un materiāli tai vākti apmēram 5 gadu garumā (Sł. Siołkowic 1960, 6–8). Parasti neliela izmēra ir arī populārzinātniskās un tematiskās vārdnīcas, kā arī vārdnīcas, kas aplūko kādu īpašu dialekta runātāju grupu (par to sk. tālāk – L. M.-N.).

Ārvalstu leksikogrāfijā atrodamas arī t. s. liliputu vārdnīcas. Tās sastopamas vācu dialektālajā leksikogrāfijā, piem., *Langenscheidt Lilliput Bairisch (Bavārijas izlokšņu liliputvārdnīca*, 2009), *Langenscheidt Lilliput Kölsch (Ķelnes izlokšnes liliputvārdnīca*, 2009) u. c., kas veidotas pēc tulkojošo vārdnīcu parauga. Šādi tās dēvētas nelielā izmēra dēļ, taču arī tajās iekļautais vārdu krājums nereti ir samērā mazs.

Ir arī vārdnīcas, kurās izmantotais valodas materiāla apjoms netiek norādīts, aptuveni zināms ir tikai vārdnīcas šķirkļu skaits, piem., tādas ir T. Jankovas (Т. Янкова) *Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны (Ļoevščinas izlokšņu vārdnīca*, 1982), B. Sihtas (B. Sychta) *Ślownictwo Kociewskie na tle kultury ludowej (Kocevas leksika tautas kultūras gaismā*, 1980) u. c. Viss apkopotais materiāls vārdnīcās iekļauts netiek, tajās ievietojami tikai spilgtākie un trāpīgākie piemēri. Tā, piem., arī E. Kagaine un S. Raģe norādījušas, ka ĒIV kartotēkas apjoms ir ap pusmiljons kartīšu, bet vārdnīcas šķirkļu skaits – ap 20 000.

Pievēršot uzmanību gan vārdnīcas tipam, gan izmantotā materiāla apjomam, valodniece E. Kagaine norāda, ka „vārdnīcas tipa izvēli nosaka gan objektīvi faktori [...], gan arī zināmi subjektīvi apsvērumi [...]. Piemēram, ja [...] ir samērā plašs materiāls un iecere vairāk vai mazāk vispusīgi raksturot izlokšņu leksiku, semantiku, tad [...] piemērots varētu būt nediferenciālas vārdnīcas tips, turpretim, ja šī iecere saistās galvenokārt ar dialektālo īpatnību atklāsmi, tad [...] piemērota varētu būt diferenciāla vārdnīca; ja materiāla daudzums ir samērā neliels, ierobežots, tad iespējams veidot dialektālu vārdu reģistru ar vietas norādēm, nozīmju un lietojuma paskaidrojumiem un [...], ir iespējams veidot dažādas aspekta vārdnīcas” (Kagaine 2005₁, 322). Tātad, lai uzsāktu darbu pie

izlokšņu vārdnīcas, materiāla apjomam nav izšķirošas nozīmes, taču tas būtiski ietekmē vārdnīcas tipa izvēli un ar to saistīto turpmāko vārdnīcas veidošanas procesu.

Ar vārdnīcas materiāla apjomu un izvēlēto šķirklju skaitu cieši saistīts arī vārdnīcas autoru skaits. Lielāka apjoma vārdnīcas parasti veido autoru kolektīvi (sk., piem., Архангельский сл. 1980, Псковский сл. 1967, Bairisches Wb I–IV), bet mazāka apjoma vārdnīcas ir dažu autoru kopdarbs (sk., piem., Lazūņu ž. 1985, Dievenišķu ž. 2005) vai arī tās veido viens autors (sk., piem., Sł. Siołkowic 1960, Dūnininku ž. 1976).

Ar teritoriālā kritērija izvēli un vārdnīcā iekļauto materiālu apjomu cieši saistīta arī teicēju skaits apzīnāšanā. Protams, dialektu vai plašu izlokšņu grupu vārdnīcās vai kādas valodas izlokšņu vārdnīcā teicēju skaits mēdz būt ļoti liels, kā arī papildus tiek izmantoti literārie, valodnieciskie un publicistiskie avoti. Bieži vien vārdnīcās teicēju skaits vai to personas dati netiek norādīti, atsaucēs dotas tikai uz literāriem un valodnieciskiem avotiem, ja tādi izmantoti (sk., piem., Псковский сл. 1967, 19–26; Сл. Брянщины 1973, 22–23 u. c.), un apdzīvotajām vietām, kur materiāli iegūti (sk., piem., Архангельский сл. 1980, 56–61, Bairisches Wb Beiheft 2005, 149–223 u. c.). Taču atsevišķās mazāka apjoma vārdnīcās, piem., G. Naktinienes (G. Naktinienē), A. Paulauskienes (A. Paulauskienē), V. Vitkauska sagatavotajā *Druskininku tarmēs žodynas (Druskininku izloksnes vārdnīcā, 1988)* vai V. Vilutītes *Kaltanēnu šnektos žodynas*, norādīti arī teicēji un viņu dzimšanas dati (Druskininku ž. 1988, 3–4, Kaltanēnu ž. 2008, X–IX).

Atšķirīgu un savdabīgu ceļu izvēlējusies J. Koroļova (E. Королева), veidodama dialektālu vienas ģimenes vārdnīcu (*Дialeктный словарь одной семьи, 2000*). Minētajā vārdnīcā J. Koroļovas teicēji bijuši viņas ģimene – vecāmāte, vecaistēvs, māte un krustmāte ar vīru, kas ir Pleskavas apgabala Pitalovas rajona pamatiedzīvotāji (Сл. семьи I 5). Parasti gan izlokšņu vārdnīcu veidošanā iztaujāts plašāks teicēju skaits, lai gan arī „ģimenes valoda par galveno avotu izmantota ne vienam vien leksikogrāfiskam darbam” (Laumane 2004₄, 200; sk. arī teicēju sarakstu ĒIV, KIV, VIV). J. Koroļovas veidotā vārdnīca īpaša arī tādēļ, ka tajā neierobežotā skaitā ievietota toponīmiskā un onomastiskā leksika, kā arī tajā iekļauti folkloras materiāli (sakāmvārdi, parunas, mīklas u. c.), akcentējot to dažādos variantus, kas spilgti atklāj folkloras dzīvotspēju mūsdienās. Autorei svarīgi šķitis šajā vārdnīcā iekļaut arī reliģisko leksiku

un visus izloksnē konstatētos frazeoloģismus un salīdzinājumu konstrukcijas (Короļева 1999, 99–102; Сл. семьи I 8–13):

МА́РГОС, -а/-у, м. *Изморось*. А показало́сь: ма́ргось – дожди́ны на но́с ка́пали! ЗК Ой, се́годня ма́ргос (Сл. семьи I 118);

ФЫ́ЧКА, -и, ж. *Кукиш, фи́га*. МБ Жи́чка- жи́чка, на тебе́ фы́чку! (*о лечении ячменя: три раза показывают нпрыву кукиш и произносят эти слова*). Заговор (Сл. семьи II 106).

J. Koroļovas sagatavotā vārdnīca nozīmīga, jo spilgti atklāj arī dažādus ekstralingvistiskus faktorus. Piemēram, atsevišķa psiholingvistiska pētījuma vērts ir autores novērojums, ka teicēja Z. Koroļova, kas pasīvi pārvalda izloksni (viņa tikai afekta vai stresa stāvoklī lieto izlokšņu leksiku ar spilgti ekspresīvu nokrāsu), līdz ar vecuma palielināšanos, arvien vairāk lieto neitrālo izlokšņu leksiku, kā arī arvien vairāk atceras dialektā dziedātas dziesmas, jokus, bērnu spēles u. tml. (Сл. семьи I 7; par to arī Laumane 2007₁, 377).

20. gs. otrajā pusē un 21. gs. sākumā īpaši aktuāla kļūst indivīda valodas īpatnību – idiolekta – pētniecība. E. Ņefedova akcentē, ka krievu valodniecībā šī virziena aizsācējs ir V. Timofejevs (В. Тимофеев), vēlāk ar to nodarbojas samērā liels skaits valodnieku (Нефедова[@], 44–45); ir izdotas arī vairākas idiolektu vārdnīcas, piem., V. Timofejeva *Диалектный словарь личности (Personības dialektālā vārdnīca, 1971)*, V. Ļutikovas (В. Лютикова) *Словарь диалектной личности (Dialektālas personības vārdnīca, 2000)* u. c. (plašāk sk. ДС[@], Нефедова[@], 44–45). Pētniece arī min, ka „nepieciešamība pētīt mūsdienu izlokšņu dinamiku, avotu, resursu un variēšanas līdzekļu noteikšana lingvistisko pētījumu priekšplānā izvirza idiolekta nesēju.” (Нефедова[@], 44)

Ir arī vēl citi faktori, kas tiek ņemti vērā, veidojot izlokšņu vārdnīcu: piem., vārdu atlase tiek veikta ne tikai pēc izplatības, bet arī pēc *e k s p r e s i v i t ā t e s*. Krievu dialektālajā leksikogrāfijā šo vārdnīcu atzaru pārstāv E. Ņefedovas sastādītā *Экспресивный словарь диалектной личности (Dialektālās personības ekspresīvā vārdnīca, 2001)*, kurā iekļautas ap 1400 ekspresīvu vienību, no kurām vairāk nekā 300 ir individuāli veidojumi (Экспресивный сл. 2001, 2), piem.:

кроха́, -и, Маленький ребенок. [...] Пусть ма́тка мо́эт сво́ю кроху́ (Экспресивный сл. 2001, 62).

E. Ņefedova akcentē, ka vārdnīcā ievietojamās „[...] leksikas atlase tiek noteikta pēc autores pieņemtas sapratnes par ekspresivitāti kā vārda graduālu īpašību” (Экспресивный сл. 2001, 11). Minētajā vārdnīcā tiek iekļautas 6 dažādas leksisko vienību grupas:

- 1) vārdi, kuru semantikā ir intensitātes komponents;
- 2) vārdi ar tēlainu semantisko komponentu;
- 3) vārdi ar nozīmes emofīvo komponentu;
- 4) vārdi, kuri satur nozīmes stilistisko komponentu, kas raksturo runātāja attieksmi pret runas partneri un savstarpējo sakaru situāciju;
- 5) individuāli veidojumi, kas ir runātāja personības jaunrades rezultāts;
- 6) stabili vārdu savienojumi ar idiomātisku semantiku, kurai raksturīga konotatīva rakstura sēmu esība¹² (plašāk sk. Экспресивный сл. 2001, 11–14).

Nereti arī t i c ī b a (religiskā piederība) ir pazīme, kas likta vārdnīcas veidošanas pamatā. Tāda ir I. Grek-Pabisovas (I. Grek-Pabisowa) un I. Mariņjakovas (I. Maryniakowa) veidotā vārdnīca *Słownik gwarę starowierców mieszkających w Polsce (Polijā dzīvojošo vecticībnieku izloksnes vārdnīca, 1980)*, kuras kartotēkas materiāls ir ap 30 000 kartotēkas vienību no 26 apdzīvotiem punktiem; aptaujāts 90 teicēju. Vārdnīcas materiāls vākts laikā no 1966. gada līdz 1977. gadam. Tā uzskatāma par diferenciāla tipa vārdnīcu, kurā iekļauti gan magnetofona lentēs fiksētu sarunu atšifrējumi, gan arī izmantota aptaujas metode; vārdnīcā uzņemti arī piemēri no teicēju vēstulēm, kā arī folkloras materiāli (Sl. starowierców 1980, VI–XIII).

Līdzīga vārdnīca veidota arī krievu dialektālajā leksikogrāfijā: *Словарь говоров старообрядцев (семејских) Забайкалья (Aizbaikāla vecticībnieku (semeisku) izloksnes vārdnīca, 1999)*, kas ir diferenciāla tipa skaidrojošā vārdnīca ar aptuveni 8000 skaidrotām leksēmām (ieskaitot variantus); materiāls tai vākts vairākās Burjatijas Republikas (Республика Бурятия) un Čitas argabala (Читинская область) apdzīvotās vietās. Minētā vārdnīca ir pirmais mēģinājums aptvert šāda veida leksiku (Сл. Забайкалья 1999, 7–8, 18–20). Vārdnīcā iekļauti ekspedīciju (1977–1998) materiāli (Сл. Забайкалья 1999, 7). Vārdnīcas veidotāji min, ka „kultūrvēsturiskā un zinātniskā [vārdnīcas – L. M.-N.] vērtība vispirms ir tā, ka te atspulgu rod unikāli un aizmirsti vissenākie krievu valodas leksikas slāņi, kā arī tiek atklātas [...] gandrīz 250 gadu seno izlokšņu transformācijas starpdialektu un starpvalodu ietekmē ar Sibīrijas ilgdzīvotāju

¹² Отбор лексики для словаря определяется принятым автором пониманием экспрессивности как градуального свойства слова. В словаре описываются следующие группы лексических единиц: 1. Слова, в семантике которых содержится компонент интенсивности [...]; 2. Слова с образным семантическим компонентом [...]; 3. Слова с эмотивным компонентом значения [...]; 4. Слова, содержащие стилистический компонент значения, характеризующий отношение говорящего к собеседнику и ситуации общения [...]; 5. Индивидуальные образования, являющиеся результатом словотворчества языковой личности [...]; 6. Устойчивые словосочетания с идиоматичной семантикой, характеризующейся наличием сем коннотативного характера.

izloksnēm un Burjatijas izloksnēm [...]”¹³ (Сл. Забайкалья 1999, 7) Т. Коготкова īpaši uzsver, ka vārdnīcas specifiku veido vārdu tematiskā grupa, kas reti sastopama citās vārdnīcās vai arī tajās netiek atspoguļota, piem., reliģiskās jeb kulta sfēras leksika. Savukārt vārdi, kas tieši saistīti ar vecticībnieku unikalitāti, ir 10 procenti no kopējā vārdnīcā esošo vārdu skaita. Tie ir gan dažādu vecticībnieku kulta priekšmetu un to daļu nosaukumi, gan kristību apģērbu apzīmējumi, arī darbību apzīmējumi un vēl daudz kas cits, kas papildināti ar spilgtu ilustratīvo materiālu (Журавлев 2001₂, 259, Коготкова[®], plašāk sk. arī vārdnīcas pielikumu, kur ietverti, piem., etnogrāfiskie zīmējumi un ilustrācijas).

Jāuzsver, ka daudzu vārdnīcu veidotāji meklē savdabīgu vidusceļu, apvienojot vairākus kritērijus vai meklējot jaunu, nebijušu pieeju dialektālajā leksikogrāfijā. Par to liecina, piem., vārdnīcas nosaukums *Псковский областной словарь с историческими данными*; tās autori uzsver, ka šī vārdnīca ir pilna tipa reģionāla vēsturiska vārdnīca (Псковский сл. 1967, 6, 7).

Līdzīgu kompromisu meklē arī *Тураўскі слоўнік* autori (vārdnīcas kartotēka ir vairāk nekā 60 000 kartotēkas vienību, kas iegūtas, apsekojot 33 ciemus; pirmajā sējumā (A–G) ir 3275 vārdi). *Тураўскі слоўнік*. Sastādītāji meklē kompromisu starp pilna un diferenciāla tipa vārdnīcu, uzsverot, ka tā ir tradicionālās leksikas pilna vārdnīca (Тураўскі сл. 1982, 5, 9, 16).

Līdzīgu ceļu gājis arī B. Sihta, veidodams savu darbu *Słownictwo Kociewskie na tle kultury ludowej*. Te ievietoti gan izloksnei tipiskie vārdi, gan arī plašs papildu materiāls – izloksnē rakstīta dzeja, skaitāmpantiņi, izteicieni, mīklas, rīmes u. tml. (sk., piem., Sł. Kociewskie 1980, 33, 73, 105, 122).

Reģionālās kultūras aspektā izlokšņu vārdnīcām ir īpaša vieta, tajās atklāta katra reģiona etnogrāfija, kultūra, vēsture, iedzīvotāju pasaules uzskats un pasaules uztvere. Šo jautājumu aktualizē arī N. Labuņeca (Н. Лабунец): “Reģionālās kultūras aspektā dialektālā vārdnīca rada īpašu interesi, jo tieši dialektālā vārdnīca atspoguļo nacionālās pašapziņas avotus”¹⁴ (Лабунец[®]), kā arī vārdnīcas akumulē tautas nacionālo atmiņu, esot savdabīga barjera ceļā uz nacionālo garīgo vērtību izkliedēšanu (Богатова 1998, 119), tās arī ļauj rekonstruēt tradicionālās kultūras garīgās un materiālās izpausmes

¹³ Историко-культурная и научная ценность „Словаря говоров старообрядцев (семейских) Забайкалья” состоит прежде всего в том, что в нем нашли отражение уникальные и забытые древнейшие пласты русской лексики, а также выявлены результаты ее трансформации в процессе почти двухсотпятидесятилетнего междialeктного и межъязыкового контактирования говоров [...] с русскими сибирскими старожильческими и бурятскими говорами на новой территории.

¹⁴ В аспекте региональной культуры диалектный словарь представляет особый интерес, так как именно диалектный словарь отражает истоки национального самосознания [...].

(Брысина 2005, 109; par to arī Калиткина[@], 12–19).

Dialektālajā leksikogrāfijā sastopamas arī tematiskās vārdnīcas. Ārzemju valodnieki akcentē tematisko vārdnīcu lomu dialektālajā leksikogrāfijā (sk., piem., Ананьева 2006, 9–16). Latvijā šo tēmu aktualizē B. Bušmane, norādot, ka „latviešu dialektālajā leksikogrāfijā līdzās apvienotās izlokšņu vārdnīcas, atsevišķu izlokšņu resp. izlokšņu grupu vārdnīcu izstrādei būtu vēlams leksikogrāfiski apkopot arī izloksnes resp. izlokšņu dotumus leksiski tematiskās grupās” (Bušmane 2009, 155). Latviešu valodniecībā līdz šim šo vārdnīcu funkcijas veikušas atsevišķas monogrāfijas, piem., B. Laumanes *Zivju nosaukumi latviešu valodā* (1973), A. Reķēnas *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās* (1975), I. Ēdelmanes, Ā. Ozolas *Latviešu valodas augu nosaukumi* (2003), I. Jansones *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā* (2003), B. Laumanes *Smalki lija zelta lietus* (2004), B. Bušmanes *Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā* (2007), I. Kurzemnieces *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs* (2008). Lai gan šie darbi netiek dēvēti par vārdnīcām, daļēji tie pilda vārdnīcu funkcijas – sniedz vārdu skaidrojumus, dod ilustratīvos piemērus, norāda leksēmas reģistrācijas vietas; tie ietver arī būtisku kultūrvēsturisku un pasaules uztverei raksturīgu papildinformāciju – atklāj apģērbu valkāšanas tradīcijas, ar laikapstākļiem saistītos ticējumus u. tml.

Vācu valodniecībā tematiskās vārdnīcas sagatavojis, piem., H. Gēls (H. Gehl): *Wörterbuch der donauschwäbischen Bekleidungs-gewerbe (Donavas švābu apģērbu veidošanas nosaukumi, 1997)*, *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft (Donavas švābu lauksaimniecības vārdnīca, 2003)*, *Wörterbuch der donauschwäbischen Lebensformen (Donavas švābu dzīvesveida vārdnīca, 2005)*.

Krievu leksikogrāfijā sagatavota, piem., *Словарь метеорологической лексики Орловских говоров (Orlovas izlokšņu meteoroloģiskā leksika, 1997)*, kuras aktualitāti nosaka tas, ka „meteoroloģiskā leksika ir viena no izlokšņu leksiskās sistēmas mazāk pētītajām daļām”¹⁵ (Метеорологический сл. 1997, 3). Vārdnīcas pamatā bagātīga kartotēka: vairāk nekā 1,5 miljoni kartotēkas vienību, kas apkopotas vārdnīcas *Словарь Орловских говоров (Orlovas izlokšņu vārdnīca, 1989–1996)* vajadzībām (Метеорологический сл. 1997, 4).

Izdoti arī 5 sējumi *Тематический словарь говоров Тверской области (Tveras*

¹⁵ Актуальность данного диалектного словаря объясняется тем, что метеорологическая лексика народных говоров является наименее изученной частью их лексической системы.

apgabala izlokšņu tematiskā vārdnīca, 2003–2006). Leksika vārdnīcā apkopotas vairāk nekā 20 tematiskajās grupās un 160 apakšgrupās (Тематический сл. 2003, 5), aplūkotas šādas grupas, piem.: meteoroloģiskās parādības, būves (Тематический сл. 2003, 17–21, 88–159), aravi, ēdiens (Тематический сл. 2004, 40–49, 95–118), augu pasaule, dzīvnieku pasaule (Тематический сл. 2006, 7–54, 55–102).

Ārvalstīs sastopamas arī dažādām valodas parādībām veltītas vārdnīcas jeb t. s. а с п е к т у в ā р д н і с а s. Plaša šo vārdnīcu pieredze ir gan krievu, gan vācu dialektālajā leksikogrāfijā.

Krievijā aktīvi darbojas Sibīrijas valodnieki. Sagatavota, piemēram, *Фразеологический словарь русских говоров Сибири* (Sibīrijas krievu izlokšņu frazeoloģijas vārdnīca, 1983), kas ir diferenciāla tipa vārdnīca, kurā iekļautas ap 7000 frazeoloģisku vienību, no kurām galveno daļu veido individuālie frazeoloģismi (Фразеологический сл. 1983, 3, 4). Vārdnīcas ievaddaļā, raksturojot apkopotos frazeoloģismus, tās sastādītāji norāda, ka lielākajai daļai šo frazeoloģisko teicienu pamatā ir vietējā izloksne, citi pēc savas izcelsmes ir vēsturiskais mantojums un perifērajās izloksnēs saglabājušies kā relikti, trešo grupu veido vispārzināmo frazeoloģismu varianti¹⁶ (Фразеологический сл. 1983, 4). Līdz ar frazeoloģijas materiālu autori, izmantojot attiecīgas norādes, vārdnīcā iekļāvuši arī sakāmvārdus un parunas, kas gan netiek uzskatīti par frazeoloģiskām vienībām, bet ir nozīmīgs izpētes materiāls gan valodniekiem, gan arī etnogrāfiem, folkloristiem, rakstniekiem u. c.

A. Aņikins (А. Аникин) sagatavojis ap 4000 šķirķļu lielu vārdnīcu: *Этимологический словарь русских диалектов Сибири: Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков* (Sibīrijas dialektu etimoloģisko vārdnīcu: aizguvumi no urāliešu, altajiešu un paleoaziātu valodām, 1997; atkārtots izdevums – 2000). Tā ir pirmā pabeigtā etimoloģijas vārdnīca austrumslāvu leksikogrāfijā (Журавлев 2001₁, 250). A. Aņikina darbam raksturīga lingvistiskās analīzes stingrība, īpaša uzmanība izlokšņu vārdu un frazeoloģismu semantikai, korekta pieeja lingvoģeogrāfiskās informācijas izmantošanā, centieni pēc materiāla pilnības, solīds bibliogrāfiskais materiāls (Журавлев 2001₁, 251). *Этимологический словарь русских диалектов Сибири: Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков* galvenais „mērķis ir [...] sniegt pēc iespējas pilnīgāku Sibīrijas

¹⁶ Большинство таких фразеологических оборотов создано на местной диалектной основе, другие представляют собой по происхождению историческое наследие прошлого и сохранились как реликты в периферийных говорах, третью группу составляют варианты общеизвестных фразеологизмов.

patatiedzīvotāju apelatīvās izlokšņu leksikas aizguvumu krājuma aprakstu [...]”¹⁷ (Эт. сл. Сибири 2000, 6). Pateicoties dažāda veida vēsturisko vārdnīcu pieredzei, A. Aņikina sagatavotajā vārdnīcā ir izdevies ieviest vēsturiska tipa vārdnīcu komponentu (Эт. сл. Сибири 2000, 9).

Uzmanību piesaista arī *Мотивационный диалектный словарь (говоры Среднего Приобья)* (*Dialektālā motivācijas vārdnīca (izloksnes Obas vidusteces baseinā)*, 1982–1983), kas ir īpašs notikums dialektālajā leksikogrāfijā un kam nav analoģu ne Krievijas, ne pasaules leksikogrāfijā (Блинова[®]). Vārdnīcas priekšvārdā teikts, ka tā ir “jauna tipa vārdnīca, kam leksikogrāfiskā formā jāatklāj leksisko vienību motivācijas attiecības”¹⁸ (Мотивационный сл. 1982, 3). Materiāli vārdnīcai apkopoti ilgākā laika periodā: no 1946. gada līdz 1981. gadam (Мотивационный сл. 1982, 3). Veidotāji to raksturo kā diferenciāla tipa sistēmisku vārdnīcu (plašāk par to Мотивационный сл. 1982, 14–15). N. Goļevs (Н. Голев), iznākot vārdnīcai, tās recenzijā norāda: „Diez vai [...] ir iespējams novērtēt visas dialektālās motivācijas vārdnīcas sniegtās perspektīvas. Skaidrs, ka tās ir ievērtības cienīgas. Leksikogrāfiskais darbs, kas ir liela kolektīva daudzu gadu darba rezultāts, ir nozīmīgs ieguldījums zinātnē un dod ierosmi jauniem pētījumiem.”¹⁹ (Голев[®], 63). Valodnieks arī min, ka vārdnīcas oriģinalitāte atklājas gan vārdu atlasē, vārdnīcas šķirklā struktūrā un tās komponentos, gan arī leksikografēšanas priekšmetā²⁰ (Голев[®], 62).

K. Demidova (К. Демидова) sagatavojusi *Системный словарь предметно-обиходной лексики говоров Талицкого района Свердловской области* (*Sverdlovskas apgabala Taļicas rajona izlokšņu ikdienas reāliju nosaukumu sistēmisko vārdnīcu*, 1986). Vārdnīcai materiāli vākti ekspedīciju un praktikumu laikā no 1960. gada līdz 1985. gadam, vārdnīcā iekļaujot gan izlokšņu, gan vispārlietojamo leksiku (Системный сл. 1986, 10). Autore norāda, ka vārdnīcā iekļauti vārdi, kas attiecas uz 12 tematiskajām grupām: *apģērbs, augļi, ārstniecības augi, dārzeņi, istabas augi, materiāli, nezāles, ogas, pārtika, pārtikā lietojami savvaļas augi, trauki, ūdensaugi* (Системный сл. 1986, 10), piemēram:

¹⁷ Основная цель ЭС состоит в том, чтобы, [...] дать возможно более полное описание заимствованного фонда апеллятивной лексики старожильческих диалектов/говоров Сибири [...].

¹⁸ Мотивационный диалектный словарь [...] представляет собой новый тип словаря, призванного отразить в лексикографической форме отношения мотивации лексических единиц.

¹⁹ Вряд ли можно [...] оценить все перспективы мотивационного диалектного словаря. Ясно, однако, что они значительны. Лексикографический труд, явившийся итогом многолетней работы большого коллектива, представляет собой существенный вклад в науку и дает толчок для новых исследований.

²⁰ Оригинальность словаря определяется как принципами отбора слов, структурой словарной статьи с ее компонентами, так и объектом лексикографирования [...].

Аржаніна [...] Хлеб из ржаной муки, выпекаемый в печи. [...]
Балáнда [...] Любая недоброкачественная пища. [...] (Системный сл. 1986, 23, 24)

Vāciski runājošo zemju leksikogrāfijā šādas vārdnīcas ir, piem., M. Mangolda (M. Mangold) *Saarbrücker rückläufiges Wörterbuch: Reimwörterbuch und Rückläufiges Wörterbuch der Saarbrücker Mundart (Zārbrikenes inversā vārdnīca: atskaņu un inversā Zārbrikenes izloksnes vārdnīca, 1986)* vai E. Braunas (E. Braun) *Saarbrücker Homonymwörterbuch (Zārbrikenes homonīmu vārdnīca, 1989)*, kurā ievietoti vācu valodas artikulu, substantīvu, pronomenu, adjektīvu, verbu, adverbu, prepozīciju, konjunkciju un interjekciju homonīmu pāri (Saarbrücker Wb 1989, 13–92).

S. Vinters (S. Winter) veidojis *Kölsches Synonymwörterbuch. Wie säht mer söns noch för: arbeide, Blötschkopp, drinke, flöck, Jeck, kriesche, Puute, rähne, schwade, verkloppe, Zömmelöm?* (*Ķelnes izloksnes sinonīmu vārdnīca [...], 2003*), kurai materiāli sporādiski vākti kopš 1970. gada, tajā ietverti ap 4000 sinonīmu vairāk nekā 800 sinonīmu grupās, kas lasītājam dod iespēju atrast sinonīmu grupās sev piemērotākos izteicienus ar vārdiem, kam līdzīga nozīme (Kölsches Wb 2003, 7).

Vairākas vārdnīcas sastādījis arī austriešu valodnieks V. Šteklis (W. Stöckl): *mitten en da welt. Redensarten in oberösterreichischen Mundart (Izteicieni Augšaustrijas izloksnē, 2005)*, *guet schaut`s aus. Reime, Sprüche, Gstanzl in oberösterreichisher Mundart (Rīmes, sentences, ironiski pantiņi Augšaustrijas izloksnē, 2007)*, *himelhenn & wassergickerl. Scherzwörterbuch in oberösterreichischer Mundart (Augšaustrijas izloksnes joku vārdnīca, 2006)*.

Latviešu leksikogrāfijā minēto jomu pārstāv M. Putniņas un A. Timuškas *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca* (2001), „kurā ar leksikogrāfijas līdzekļiem atklāta kāda viena noteikta valodas parādība, šajā gadījumā salīdzinājumi, [kas] dod bagātu faktu materiālu tālākiem pētījumiem, sastatījumam un salīdzinājumam ar analogām komparatīvkonstrukcijām citās izloksnēs un citās latviešu valodas sistēmās...” (SISV 2001, I). Kā redzams, interese par šo valodas slāni ir jau ilgstoša un joprojām nezūdoša (par to sk., piem., Timuška 1998, 188–193), un SISV apliecina, ka šāda veida izlokšņu dotumi ir vērtīgs pētniecisks un kultūrvēsturisks materiāls (sk. arī Markus-Narvila 2008₂, 154).

Krievu valodniecībā izdotas arī dialektāli vēsturiskās vārdnīcas. Piemēram, G. Hristosenko (Г. Христосенко) un L. Ļubimovas (Л. Любимова) sagatavotās *Материалы для регионального исторического словаря Нерчинских деловых документов XVII–XVIII вв.* un *Региональный исторический словарь нерчинских деловых документов XVII–XVIII вв* (*Materiāli reģionālajai vēsturiskajai Ņerčinskas 17.–18. gs. lietišķo dokumentu vārdnīcai un Reģionālā vēsturiskā Ņerčinskas 17.–18. gs.*

lietišķo dokumentu vārdnīca, 1997–1998). Šīs vārdnīcas materiāls ir dažāds un atšķirīgs. Vārdnīcā iekļauti visi raksturīgākie lietišķās sarakstes veidi: atmiņas un cara rīkojumi, civilo un garīgo iestāžu rīkojumi, ieņēmumu-izdevumu grāmatas, iepirkumi, kancelejas rīkojumi, vēstules un pārskati par dažādu sūdzību izdošanu, par vīna pārdošanu un saņemto naudu u. tml. (Сл. деловых док. 1997, 4–5). Darba ievadā minēts, ka vārdnīcā aplūkotā leksika ir „nacionālās vēstures un kultūras spogulis” (Сл. деловых док. 1997, 5). No hronoloģiskā viedokļa vārdnīcā iekļauta divu veidu leksika: 1) leksika, kas nav saglabājusies mūsdienu krievu literārajā valodā vai tā lietojama ar citu nozīmi vai citā kontekstā; 2) leksika, kas raksturīga mūsdienu izloksnēm vai vienkāršrunai (Сл. деловых док. 1997, 6).

Dialektāli vēsturiskajām vārdnīcām pieskaitāma arī *Словарь русской народно-диалектной речи в Сибири XVII – первой половины XVIII в. (Сибīrijas 17.–18. gs. pirmās puses krievu (tautas) izlokšņu vārdnīca*, 1991). Vārdnīcā attēlotais periods atspoguļo Sibīrijas izlokšņu veidošanās laiku. Par galvenajiem avotiem vārdnīcā izmantoti: arhīvu fondu materiāli, publicētie valodas pieminekļi, ņemti vērā speciālie pētījumi par Sibīrijas krievu izlokšņu attiecīgā laika perioda vārdu krājumu²¹; kopā 44 avoti (Сл. речи 1991, 3, 176–177). Sagatavojot šo vārdnīcu, tika izmantoti galvenokārt divi kritēriji, kas apliecinātu Sibīrijas 17.–18. gs. avotu vārdu piederību tautas izloksnēm:

1) šauri leksiskais – apzīmē reālijas vai jēdzienus, kas aktuāli tā laika izloksnes lietotājiem;

2) vēsturiski funkcionālais – vārda saglabāšanās mūsdienu krievu valodas izloksnēs; papildus izmantots arī leksiski gramatiskais kritērijs²² (Сл. речи 1991, 5).

Arī latviešu dialektālajā leksikogrāfijā nepieciešams pievērst vairāk uzmanības vēsturiskajam aspektam, izlokšņu vārdnīcās iekļaujot jau agrāk izdotu izlokšņu tekstu un aprakstu ekscerptus, kā arī agrāko laiku vārdnīcu materiālus (G. Manceļa *Lettus*, ME, EH u. c.).

Aktuālas arī izlokšņu l a m u v ā r d u v ā r d n ī c a s, piem., G. Altenkirhena

²¹ Временные рамки словаря определяются тем, что это был начальный период формирования русских народных говоров Сибири. [...] В качестве материала использованы данные архивных фондов, опубликованные памятники, учтены специальные исследования о словарном составе русских говоров Сибири соответствующего периода.

²² При составлении настоящего словаря мы использовали прежде всего два критерия отнесения того или иного слова, отмеченного сибирскими источниками XVII – первой половины XVIII в., к народно-диалектному: 1) собственно лексический – обозначение словом реалии или понятия, актуальных для носителей говоров того времени [...]; 2) историко-функциональный – сохранение слова в современных русских народных говорах [...].

(G. Altenkirchen) *Moselfränkisches Schimpfwörterlexikon für Saarländer. Schimpf-, Spott- und Necknamen im Saarland unter der besonderen Berücksichtigung der moselfränkischen Wörter und deren Ausbreitung im Rheinfränkischen Sprachraum* (*Mozeles franku lamu vārdu leksikons zārlandiešiem. Lamu vārdi, izsmiekla vārdi, iesaukas Zārlandē, īpaši ņemot vērā Mozeles franku vārdu krājumu un tā izplatību Reinas franku valodas telpā*, 1981), G. Jontesa (G. Jontes) *Steirisches Schimpfwörterlexikon. Schimpf und Spott in Vergangenheit und Gegenwart* (*Štīrijas lamu vārdu leksikons. Nozākājums un izsmieklis pagātnē un tagadnē*, 1986), kurā iekļauti gan materiāli no senāku laiku literārajiem avotiem, gan izlokšņu dotumi; līdzīga arī V. Štekla *Spott & Hohn: das oberösterreichische Schimpfwörter-Buch* (*Izsmieklis un izzobojums: Augšaustrijas lamuvārdu vārdnīca*, 2004) u. d. c.

Dialektālajā leksikogrāfijā izplatītas arī populārziņatniskās dialektu un izlokšņu vārdnīcas. Tāda ir, piem., vārdnīca *Lexikon Südtirolerisch-deutsch. Wörterbuch und Übersetzungshilfe für Fremde, Touristen und Zugereiste ausgewählt und mit Zeichnungen von Hanspeter Demetz* (*Dienvidtiroliešu-vācu leksikons. Vārdnīca un palīglīdzeklis tulkošanā svešautiešiem, tūristiem un iebraucējiem*, 1999), kuras ievadā minēts: „Tā nav zinātniska vārdnīca. Tas ir kā izpētes gājiens caur mūsu vārdu krājumu, kas cēlies no mūsu pašu personīgā vārdu krājuma, nejauši dzirdēts uz ielām un krogos, veidojies no jauniešu un paziņu runātā žargona [...]”²³ (Südtirolerisches Wb 1999, 6). Šajā vārdnīcā doti ap 2500 vārdu un izteicienu tulkojumi no dienvidtiroliešu izlokšnes vācu literārajā valodā, bez izlokšņu piemēriem un sīkāka vārdu gramatiskā vai etimoloģiskā skaidrojuma (plašāk sk. Südtirolerisches Wb 1999, 17–115). Populārzinātniskais vārdnīcu veidošanas paņēmiens attīstāms arī latviešu dialektālajā leksikogrāfijā. To iespējams izdarīt, pateicoties vietējās izlokšnes runātājiem – entuziastiem. Latviešu leksikogrāfijā šāda tipa vārdnīca ir U. Grīnberga un L. Reiteres sagatavotā *Īs ventiņ gramatik un vārdnic jeb „bliņķs” ventiņmēle* (2010; par to sk. apakšnodaļā „Latviešu leksikogrāfu pieredze izlokšņu vārdnīcu veidošanā” – L. M.-N.).

Uzmanību piesaista vārdnīcas, kas veidotas karikatūru stilistikā. Piemēram, H. Prinstera (H. Prinster) vārdnīca *Griaß di? Mein Tiroler Wörterbuch. Lustiger Sprachführer der Tiroler Mundart* (*Esi Dieva svētīts? Mana Tiroles vārdnīca. Jautrs ceļvedis dienvidtiroliešu izlokšnē*, 2003), kurā tulkojošā daļa papildināta ar savdabīgām un

²³ Es ist ein Streifzug durch unser Sprachgut, es stammt aus dem eigenen Wortschatz, aufgeschnapptem auf Straßen und in Wirtshäusern, aus dem Jargon der Jugend und Bekannten, denen ich herzlich *vergelt's-gott-in-himmen-aun* sage.

lasītāja uzmanību piesaistošām karikatūrām, kā arī ar papildu informāciju par tiroliešu izloksnes gramatiku, praktiskiem teicieniem un virzienu nosaukumiem tiroliešu izloksnē, kā arī iepazīstina lasītāju ar tiroliešiem raksturīgajiem pulksteņa laika nosaukumiem un sievietes un vīrieša ķermeņa uzbūves nosaukumu atšķirībām tiroliešu izloksnē u. tml. (plašāk sk. Tiroler Wb 2003, 5–49). Būtiski, ka vārdnīcai kā papildu materiāls klāt pievienots kompaktdisks, kurā iekļauta izloksnē rakstīta dzeja un stāsti, kas lasāmi aiz vārdnīcas šķirklīem (sk. Tiroler Wb 2003).

Līdzīgi veidota H. Bruknera (H. Bruckner) vārdnīca *Mostviertlerisch von A bis Z. Mundart aus dem westlichen und mitleren Niederösterreich (No A līdz Z Mostfirtleras izloksnē. Lejasaustrijas rietumu un vidus izloksne*, 1999), kurā autors norāda: „Biedējošs ir ātrums, kādā izzūd mūsu dzimtā valoda, Mostfirtleras izloksne. Šī grāmata ir (visticamāk nesekmīgs) mēģinājums šai modei pretoties un mūsu dialektu atkal *ielikt visu mutēs*. Vismaz šajā grāmatā tam jā saglabājas *iekonservētam*.”²⁴ (Mostviertlerisches Wb 1999, 4. vāks).

Kā redzams, izlokšņu vārdnīcas var būt ļoti dažādas – gan zinātniskas un populārzinātniskas, gan dažāda apjoma, gan arī ikdienā lietojamas vai tikai īpašos gadījumos izmantojamas, tāpēc leksikogrāfam tās jāveido, lai vārdnīcas būtu lasītājam interesantas, aizraujošas un uzmanību piesaistošas. Galvenokārt ikvienai vārdnīcai jātiecas pretī aplūkotās izloksnes lietotājam, jāiedveš viņā sapratne par to, cik viņa runātā izloksne ir būtiska un savdabīga, ka no tās nav jākaunas, bet – jālepojas (sk. arī Markus-Narvila 2010₁, 37–39).

1.2. Latviešu leksikogrāfu pieredze izlokšņu vārdnīcu veidošanā

Latviešu valodniecībā izdotas divas pilna tipa izlokšņu vārdnīcas, viena diferenciāla tipa divsējumu izlokšņu vārdnīca un viena konkrētai valodas parādībai – salīdzinājumiem – veltīta vārdnīca.

20. gs. „pazīstamākās ir *izloksnes vārdnīca* (pilnīgs vienas izloksnes leksikas apraksts), *reģionālā novada vārdnīca* (pilnīga vai diferenciāla) un *valodas dialekta vārdnīca*, kura aptver visas izloksnes, bet ir diferenciāla, jo apraksta tikai dialekta īpatnējo leksiku un tās izplatību” (Koduhovs 1987, 270; par to sk. arī Vitkauskas 1970, 154).

E. Kagaine izlokšņu vārdnīcas iedala līdzīgi: 1) atsevišķu izlokšņu vārdnīcas, 2) izlokšņu grupu un dialektu vārdnīcas un 3) vārdnīcas, kas ietver relatīvi visu kādas valodas izlokšņu leksiku (Kagaine 1999, 65).

Savukārt, balstoties uz vārdu atlases kritērijiem, izlokšņu vārdnīcas pieņemts šķirt divējādi:

- 1) pilna tipa dialektālās vārdnīcas;
- 2) diferenciāla tipa dialektālās vārdnīcas.

²⁴ Erschreckend ist die Geschwindigkeit, mit der der Verlust unserer angestammten Muttersprache, der Mostvieler Mundart, voranschreitet. Dieses Buch ist der (wahrscheinlich erfolglose) Versuch, diesem Trend entgegenzuwirken und unseren Dialekt wieder „in alle Munde“ zu bringen. Auf jeden Fall soll es hier zumindest als „Konserve“ überleben.

Par **pilna tipa** vārdnīcām uzskatāmas vārdnīcas, kurās „tiek ietverta relatīvi visa izloksnēs reģistrētā leksika, nenošķirot specifisko leksiku no literārās valodas vārdu krājuma” (Kagainē 1985, 67; par to arī VPSV 2007, 165). E. Kagainē arī norāda, ka „šī tipa vārdnīcās leksika tiek interpretēta kā **vienota sistēma**, kas vispusīgi atspoguļo izloksnes leksiski semantisko kopainu un tajā (ar attiecīgām norādēm) iespējams parādīt arī tos dinamiskos procesus, kas notiek izloksnē vārdnīcas veidošanas posmā” (Kagainē 1999, 65). I. Jansone min, ka ar pilna tipa vārdnīcu palīdzību var veidot kopskatu par dialektā lietoto vārdu kopumu, kā arī norāda, ka tajās iekļaujama: dialektu un literārās valodas kopīgā leksika; neliterārā sarunvalodas leksika; dialektu leksika, kas tiek lietota plašā areālā; dialektismi, kas tiek lietoti vienā vai vairākās izloksnēs (Jansone 1997, 137–144). Pateicoties pilna tipa izloksņu vārdnīcām, tiek nodrošināta gan izloksņu leksikas bagātību saglabāšana, gan arī tās iesaistīšana dažādu valodniecisku jautājumu risināšanā.

Protams, vārdnīcas veidošanas procesā visbiežāk kļūst skaidrs, ka pilnīgi visu vārdu krājumu vārdnīcā nav iespējams iekļaut, ne arī tas nepieciešams, piem., ja atsevišķas parādības neveido jaunu kvalitāti, bet tikai niansē jau esošo, tāpēc pastāv zināma vārdu atlase, kuru izvēlas vārdnīcas autors pēc paša veidotiem kritērijiem.

Vācu valodnieks L. Cillers (L. Ziller) šo domu akcentē jau 1979. gadā: neviena vārdnīca nav pilnīga; trūkst, piem., atsevišķu salikteņu un vārdu savienojumu, individuāli veidotu vārdu vai arī ar kādu konkrētu jomu saistītu izteicienu u. tml. (Salzburger Wb 1979, 9). Vēlāk līdzīgu atziņu pauž H. Hallers (H. Haller) un F. Lanthālers (F. Lanthaler), uzsverot: „Ar laiku mēs sapratām, ka dzīva dialekta vārdu krājuma izveidošana ir kā muca bez dibena.”²⁵ (Passeier Wb 2004, 7) Uz to vērš uzmanību arī krievu valodnieki, norādot: „Izpētes objekts – mutvārdu dialektālā runa – ir tik specifisks, ka neviena vārdnīca, tostarp arī vienas izloksnes vārdnīca, nav nodrošināta pret vārdu izlaidumiem un nepilnībām.”²⁶ (Нефедова 2003, 22)

Diferenciāla tipa vārdnīcās netiek iekļauta visa izloksnē sastopamā leksika, bet tikai tā daļa, kas „neietilpst literārajā valodā vai arī semantiski atšķiras no attiecīgajiem literārās valodas vārdiem” (Kagainē 1985, 67; sk. arī VPSV 2007, 165).

Pilna tipa vārdnīcas ir S. Raģes un E. Kagaines ĒIV un pēc tās parauga veidotā A. Reķēnas KIV. ĒIV pirmais sējums izdots 1977. gadā. Tā ir pirmā latviešu izloksņu vārdnīca, kā arī nozīmīgs pagrieziena punkts latviešu leksikogrāfijā. To uzsver arī A. Reķēna (Reķēna 1978, 217–223) un R. Grabis, norādot, ka „Latviešu valodas vārdnīcu vidū ir labs skaits tādu, par kurām var teikt, ka katra no tām ir pirmā šāda veida vārdnīca ar latviešu valodas materiālu, un dažas no tām ir īsti diždarbi. 1977. gadā nāca klajā pirmais sējums jaunai trīs sējumu vārdnīcai, uz kuru attiecināmi abi iepriekš minētie raksturojumi...” (Grabis 1979, 172).

KIV ir divsējumu vārdnīca, kas izdota 1998. gadā (1. un 2. sējums). Tā ir vienas izloksnes relatīvi pilna tipa apvidvārdu vārdnīca. Materiāli šai vārdnīcai vākti kopš 1952. gada (ĒIV un KIV analīzi sk. promocijas darba 2. daļā – L. M.-N.).

Tā kā ĒIV un KIV ir pilna tipa vārdnīcas, tajās var atrast gan konkrētai izloksnei tipisko leksiku, gan latviešu literārās valodas vārdus. Salīdzināts latviešu literārās valodas vārds *acs* (sk. 1. tabulu).

²⁵ Wir haben mit der Zeit bemerkt, dass die Erstellung des Wortbestandes eines lebenden Dialektes ein Fass ohne Boden ist [...].

²⁶ [...] объект исследования – устная диалектная речь – настолько специфичен, что в принципе ни один словарь, в том числе однодиалектный, не застрахован от пропусков и пробелов.

<i>KIV</i> (KIV I 41–45)		<i>LLVV</i> (LLVV I 34–37)		<i>ĒIV</i> (ĒIV I 24–29)
1. Acs.	↔	1. Redzes orgāns.	↔	1. – –
• 36 frazeoloģismi		• 54 vārdu sav. (lielākoties frazeoloģ.) ar nozīmes pārnese vai bez semant. patst.		• 45 frazeoloģismi
• 4 stabili vārdkopnosaukumi				• 5 stabilas vārdkopas
• 3 stabili salīdzinājumi				
2. Redzes spēja; redze.	↔	2. dsk. Redze, redzes spēja.	↔	2. Redze, redzes spēja.
• 8 frazeoloģismi		• 9 vārdu sav. (lielākoties frazeoloģ.) ar nozīmes pārnese vai bez semant. patst.		• 13 frazeoloģismi
• 4 stabili vārdkopnosaukumi				
• 2 stabili salīdzinājumi				
3. parasti dsk. Skatiens; arī redzes loks.	↔	3. parasti dsk. Skatiens; redzes loks.	↔	3. parasti dsk. Skatiens, skats.
• 16 frazeoloģismi		• 22 vārdu sav. (lielākoties frazeoloģ.) ar nozīmes pārnese vai bez semant. patst.		• 17 frazeoloģismi
• 1 stabils salīdzinājums				
4. Tas, kas pēc formas atgādina aci.	↔	4. Tas, kas pēc izskata, formas, stāvokļa atgādina redzes orgānu.	↔	4. Adījuma valdziņš
				• 1 stabila vārdkopa
5. parasti dem. Auduma raksts – krusta trinītis.	↙	5. Īpašam nolūkam izveidots caurums vai cilpa.	↔	5. Īpaši izveidota cilpa (tīkliem, nītīm).
6. Spēļu kārts vērtības vienība.	↔	6. Vērtības vienība (spēļu kārtij).	↘	6. Priekšmets, veidojums, kas pēc formas, izskata atgādina aci.
		• 1 vārdu sav. (lielākoties frazeoloģ.) ar nozīmes pārnese vai bez semant. patst.	↘	
			↘	7. Caurums adatā diega ievēršanai.
			↘	8. Iedobums kartupelī, kur aug asni.

Izlokšņu vārdnīcās doti arī tikai izlokšnei raksturīgie vārdi – dialektismi, kas nav sastopami LLVV, piemēram:

*ziktētiēs*²⁷ v. *ziktētiēs* [...] Paslepus vērot, skatīties. (ĒIV III 760).

ziktēt v. – *zīkktiēt*. *Slepus uzglūnot, vērot, gaidīt, lai uzbruktu (par dzīvnieku, parasti par kaķi)*. (KIV II 589).

Aplūkojot minētās vārdnīcas, secināms, ka LLVV sniegtie skaidrojumi ir plaši un visaptveroši, bet izlokšņu vārdnīcās tie sīkākā, precizējošākā, nozīmes vairāk saskaldītas: ĒIV atspoguļotā nozīme *Vieta dzirnavu akmeņu vidū, kur birst malšanai paredzētie graudi* netiek atspoguļota LLVV, bet nozīmes *Iedobums kartupelī, kur aug asni* vai *Caurums adatā diega ievēršanai*, kas ĒIV sastopamas kā 7. un 8. nozīme, LLVV atspoguļotas kā nozīmju precizējums, bet ne kā konkrēta nozīme.

No abām iepriekšminētajām vārdnīcām atšķiras E. Ādamsona un E. Kagaines veidotā VIV, kas ir līdz šim vienīgā diferenciāla tipa izlokšņu vārdnīca latviešu leksikogrāfijā. Lai gan abi tās sējumi dienasgaismu ierauga 2000. gadā, materiāli šai vārdnīcai vākti galvenokārt 20. gs. 20.–30. un 60.–70. gados Limbažu rajona Vainižu pagastā (VIV I, I).

Tā kā šī ir diferenciāla tipa vārdnīca, tajā ievietotas tikai no literārās valodas atšķirīgās leksēmas vai leksēmas, kuru nozīmes nesaskan ar literāro valodu. Tā, piemēram, VIV vārdam *acs* (sal. ĒIV I 24–29; KIV I 41–45) dotas tikai izlokšnei specifiskās nozīmes, kā arī specifiskais salīdzinājumu, vārdkopnosaukumu un frazeoloģismu materiāls:

acs subst. [...] 1. Vieta dzirnavu akmeņu vidū, kur birst malšanai paredzētie graudi. [...] 2. dsk. Brillis. [...] □ *acu vāki* – acu plakstiņi. [...] □ *acis kā spuōles* – lielas, platas acis. [...] ✧ *kā bež acīm* – saka, ja (kāds) nespēj ko saskatīt, neredz (ko, kādu). [...] *acis izskatīt* – saspringti skatīties; saspringti skatoties, stipri piepūlēt acis. (VIV I 4–6) u. c.

Kā redzams, latviešu dialektālajā leksikogrāfijā nav vērojama liela vārdnīcu bagātība. Šo problēmu jau 1997. gadā akcentējis A. Timuška (1997, 44). Īpaši situācijas uzlabojumi nav vēl 2010. gadā – joprojām trūkst dažādu dialektālās leksikas tematisko vārdnīcu, kā arī atsevišķām valodas parādībām veltītu vārdnīcu: izlokšņu frazeoloģijas, stabilo vārdu savienojumu u. tml. vārdnīcas.

Veiksmīgs paraugs ir M. Putniņas un A. Timuškas veidotā *Sinoles izlokšnes salīdzinājumu vārdnīca* (2001; par to sk. iepriekš – L. M.-N.).

Nozīmīgs darbs latviešu dialektālajā leksikogrāfijā aizsākts 2005. gadā. E. Kagaines vadībā tapis izdevums *Latviešu izlokšņu vārdnīca. Prospekts* (2005). Tajā aplūkotas gan veidojamās LIV teorētiskās nostādnes: uzbūve, šķirķļu sastāvs un raksturojums, risinātas

²⁷ Šeit un turpmāk piemēri doti oriģināldrūkā, saglabājot vārdnīcās izmantoto transkripciju.

fonētiskās transkripcijas problēmas (LIV 2005, 5–24), aplūkoti arī vārdu cilmju norāžu (Kagaine 2005₂, 325–333), leksēmu variantu problemātikas (Jansone 2005, 347–351), homonīmu atspoguļošanas (Bušmane 2005, 334–346) u. c. jautājumi, gan arī doti šķirkļu paraugi: *āda – ādstrēmele, ait – aitvilla, aiziet – aizieties, ba – baņķis, be – beicēt, braka – brāļauties, buda – buķiski, buocis – bupetskapis* (LIV 2005, 49–314). Šis darbs ir nozīmīgs solis latviešu leksikogrāfijas attīstībā, jo LIV veidošana atzīstama par vienu no nepieciešamākajiem latviešu valodniecības darbiem. LIV priekšvārdā tās autori trāpīgi pamato šādas vārdnīcas nepieciešamību: „Uzkrātais leksikas materiāls, jauni izlokšņu vārdu un to izplatības reģistrējumi, kā arī etimoloģiskie pētījumi ir radījuši priekšnoteikumus jaunas, apvienotas izlokšņu vārdnīcas izveidei. [...] Nepieciešamību veidot jaunu vārdnīcu izraisījuši arī vairāki ārēji apstākļi, kas saistīti ar strauju senākā leksikas slāņa un vēsturisko sadzīves priekšmetu un darbarīku zudumu.” (LIV 2005, 4) Vārdnīcas uzdevums ir „vienkopus atspoguļot gan latviešu izlokšņu leksikogrāfiskajos avotos publicēto, gan pēdējā pusgadsimtā no jauna savākto leksikas materiālu” (LIV 2005, 4).

Jaunu atzaru latviešu dialektālajā leksikogrāfijā kopj U. Grīnberga un L. Reiteres sagatavotā *Īs ventiņ gramatik un vārdnic jeb „bliņķs” ventiņmēle* (2010). Šeit nepilnās 48 lpp. apkopoti gan dažu latviešu rakstnieku sarakstīti darbi lībiskajā dialektā, gan neliela izlokšnes gramatika, kur aplūktas intonācijas, skaņu mācība, sieviešu dzimtes zudums un vārdšķiru spilgtākās iezīmes (lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu, vietniekvārdu, prievārdu (arī priedēkļu), saikļu, apstākļa vārdu, darbības vārdu), aiz katras nodaļas pievienojot arī praktisko uzdevumu (sk., piem., VV 2010, 12, 15, 19). Iekļauta neliela *Ventiņ vārdnic*, kas veidota, kārtojot vārdus pa tematiskajām grupām, piem.: *Visriņķe ap cilik, Dāršens parikts, Daba, Ēverģēlibis dabe, Smukvārdiņ*, kā arī iekļauti atsevišķi izteicieni ventiņu izlokšnē.

Daži piemēri:

kraķs	trijkājis; vecs cilvēks ar spieķi	kraķ taīs no treižubur (VV 2010, 29)
žļurb	dubļi	ritens i žļurbes (VV 2010, 36)
ešķe	kaitināt	tas nāv nekāds jēmes, viš tik grib meitiķ izešķe (VV 2010, 41)

Lai gan vērojamas dažas valodnieciskas un ortogrāfiskas neprecizitātes (piem., platais *ę* attēlots kā *e* ar nāseņa zīmi *ę*), jāuzsver, ka šī nelielā vārdnīca ir nozīmīgs ieguldījums latviešu dialektālajā leksikogrāfijā, jo ir pirmā populārzinātniskā (arī tematiskā) izlokšņu vārdnīca latviešu valodā, un, kā uzsver gramatikas un vārdnīcas sastādītājs U. Grīnbergs: „[...] ventspilniekiem un pilsētas viesiem nav vajadzīgi strīdi par „riktīgo” un „neriktīgo” ventiņu valodu. Visas formas, ko lieto ventiņi, ir „riktīgas”!” (VV 2010, 7).

Uzmanību piesaista arī vārdnīcas, kuru mērķis nav kļūt par izlokšņu vārdnīcām, bet kurās daļēji iekļauta arī dialektālā leksika. Tāda ir, piemēram, I. Rubertes *Senvārdu vārdnīca*, kurā ievietoti vārdi, kas galvenokārt saistās „ar seno latviešu sētu un saimi – darbarīki, trauki, apģērbs, apavi, garuma, svāra un tilpuma mērvienības un naudas vienības; iekļauti arī daži simbolisku nozīmju augu un dzīvnieku nosaukumi” (SV 2004, 3). Vārdnīcā kopā ir ap 1300 vārdu, kas ņemti no folkloras materiāliem – tautasdziesmām, mīklām, paražām u. tml. Lai gan vārdnīca definēta kā senvārdu vārdnīca, te atrodam arī daudzi apvidvārdi, piem., *duls, dzīvāt, lanka* (SV 2004, 22, 24, 43) u. c.; mūsdienās joprojām aktuālu svētku nosaukumi: *Jāņi, Meteņi* (SV 2004, 32, 51), kā arī vārdi, kas, no mūsdienu valodas viedokļa raugoties, pārgājuši pasīvajā vārdu krājumā, bet kas LLVV tiek atzīti par vispārlietojamās leksikas vārdiem, tāpēc diskutabla varētu būt šo leksēmu ievietošana vārdnīcā, piem., *čukurs, līdums, rija* (SV 2004, 17, 44, 68) u. c. Atzīstami vērtējami vārdnīcā iekļautie ilustratīvie piemēri, kas sniedz lasītājam skaidrāku priekšstatu par aprakstītajām reālijām. *Senvārdu vārdnīca* ir pozitīvs pirmais solis ceļā uz latviešu valodas senvārdu apzināšanu un leksikogrāfisku fiksēšanu.

Notikums latviešu valodniecībā ir J. Kursītes sagatavotā eklektiskā *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb novadu vārdene* (2007). Kā min Dz. Hirša: „Vārdnīca ir vērtība tāpēc, ka, pirmkārt, ir gudra cilvēka skats uz valodu, un, otrkārt, leksēmas ir aktivizētas līdz pat lingvistiskās preces vērtībai, kas dod savu ieguldījumu latviešu valodas konkurētspējai valodas tirgū.” (Hirša 2007, 2) J. Kursīte savas vārdnīcas īpatnību akcentē, rakstīdama: „Akadēmiskā vārdnīcā [...] visiem punktiem ir jābūt saliktiem uz visiem ‘i’. Neakadēmiska vārdnīca [...] šur tur var ne tikai palikt bez punktiem uz ‘i’, bet arī apzināti tos neiekļaut. [...] Vienlaikus šī nav literārās valodas vārdnīca, bet nav arī izlokšņu vārdnīca.” (NLVV 2007, 5) Diskutējama varētu būt vārdnīcā ievietoto leksēmu izvēle, tās pamatojums. Kā uzsvērts darba ievaddaļā, te apkopoti gan Latvijas izloksnēs sastopami vārdi, gan diasporā (Kanādā, Zviedrijā, Krievijā) lietotie, gan individuāli veidojumi, senvārdi un jaunvārdi – viss, kas autorei šķitis gana vērtīgs un atmiņā paliekošs, lai tiktu iekļauts vārdenē – aizmirstu vārdu vai zināmiem vārdiem retāk lietotu nozīmju noliktavā, no kuras katrs var paņemt sev saistošo valodas, vārdu un to nozīmju daļu (NLVV 2007, 5). Taču šāda vārdu izvēles nekonsekvence un sajaukums, kā arī, piemēram, stilistisko un ekspresīvo u. c. norāžu trūkums liedz lasītājam gūt pilnīgu priekšstatu par vārdnīcā ievietotajām leksēmām, to lietošanas lauku. Autore subjektīvisms leksēmu atlasē neļauj arī vārdnīcu pieskaitīt kādai noteiktai vārdnīcu grupai. Valodnieks O. Bušs uzsver: „[...] vārdene – tas jau varētu būt pavisam cits žanrs (tā

to autore izdevuma ievadā skaidro), relatīvi brīvi veidots teksts, kurā šķirkļa vārds nav vis apkalpojamais kungs un ķēniņš (kā, tikai nedaudz pārspīlējot, var teikt par šķirkļa vārdu tradicionālā vārdnīcā), bet tikai pirmais starp līdzīgajiem, viens no *lasāma* teksta elementiem un līdzeklis teksta organizēšanai – varbūt mazliet līdzīgi dzejoļa nosaukumam dzejas krājumā.” (Bušs 2007, 2)

Daļu vārdu J. Kursīte devusi bez fiksēšanas vietas, taču no valodnieciskā un vēl jo vairāk no vārdnīcas lietotāja viedokļa būtu lietderīgi uzzināt, kurā Latvijas novadā vai diasporā vārds lietots; vai tas sastopams tikai vienā vai vairākos novados.

Jāmin, ka daudz vārdu autore smēlusies no latvju dainu materiāla, kas ir spilgtas izlokšņu leksikas atspoguļotājas, kā arī no dažādiem literāriem vai valodnieciskiem avotiem (par to sk. NLVV 2007, 515–524). Taču arī šeit ne vienmēr ievērota konsekvence, būtu arī vēlams, lai vārdnīcā tiktu dots pilnīgs avotu saraksts, nereti nekonsekvences vērojamas atsauču lietošanā: vārda atsauces nepilnīgas vai to lietojums maldinošs, piem., vārdos *apakšīņas*, *aplancīt*, *galinieks*, *iejavs*, *lietīgs* (NLVV 2007, 15, 99, 119, 176; sal. *apakšīņas* EH I 71; *aplancīt* EH I 97; *galinieks* ME I 592; *iejavs* ME II 22–23; EH I 517; *lietīgs* ME II 507, EH I 757). Arī Dz. Hirša norāda, ka „dažviet klibo norāžu sistēma [...]. Tas mazliet maldina vārdenes lietotāju, liekot domāt, ka tieši vārdene min vārdu pirmoreiz” (plašāk sk. Hirša 2007, 2).

Gan valodnieku, gan lasītāju attieksme pret šāda veida vārdnīcām var būt dažāda, bet nevar nepieņemt M. Baltiņas domai: „J. Kursītes no dažādiem avotiem izvēlēto vārdu apkopojumu var uzlūkot par provokāciju. Tūlīt jāpiebilst, ka provokācija ir rosinoša, pat veselīga. Tā izteikties vedina ne tikai filologu vidē...” (Baltiņa 2008, 12)

2009. gadā latviešu leksikogrāfijā turpinās *vārdeni* sērija. Klajā nāk J. Kursītes *Tautlietu vārdene* (2009). Pati autore atzīst, ka vārdnīcas nosaukums savdabīgs un tas prasa plašākus skaidrojumus, tāpēc norāda, ka tautlietas: „ir tas, kas attiecas uz tautas tradīcijām visdažādākajās izpausmēs.” (TV 2009, 6). Vārdnīcā iekļautas leksēmas, kas pārstāv trīs grupas: 1) garīgie priekšstati, 2) lietiskie priekšstati, 3) sabiedriskie un ģimeniskie, mantiskie priekšstati (plašāk sk. TV 2009, 6–8). Arī izmantotos avotus autore dalījusi vairākās grupās: 1) publicētie folkloras avoti, 2) teicēju sacītais, kas savākts Latvijas novados un latviešu diasporā, 3) daiļliteratūra, dokumentārā literatūra, 4) zinātniskā un izziņas literatūra – dažāda veida vārdnīcas, enciklopēdijas (TV 2009, 8). Te galvenokārt iekļauti tikai to reāliju skaidrojumi, kas attiecas uz folkloriski centrētām tautlietām. Autore min, ka tur, kur tas bijis iespējams, viņa centusies vārdiem sniegt arī cilmes skaidrojumus, taču jāatzīmē, ka šis princips netiek konsekventi ievērots. Atsevišķām leksēmām cilme uzrādīta, piemēram: *nātns*, *stirpa*, *vācele*, *zēvele* u. c., taču

nekas par cilmi nav minēts pie leksēmām *seija* (sk. ME III 813), *stuka* (sk. ME III 1102), *vindele* (sk. ME IV 599) u. c. Arī šajā vārdnīcā vietumis atsauču lietojums maldinošs: leksēma *seģene* atklāta, neizmantojot I. Jansones monogrāfiju *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*, kur ir plašs un daudzveidīgs šīs leksēmas raksturojums, kā arī atsauce uz vārda lietojumu *Latvju dainās* (Jansone 2003₂, 77–84), savukārt leksēmai *ķikuzis* ‘pīga’ dota vien atsauce uz Z. Ligeru *Latviešu etnogrāfiju* (1952), lai gan šī leksēma, piemēram, fiskēta jau ME no Zaļmuižas (sk. ME II 379); līdzīgas nekonsekvences vērojamas arī pie leksēmām *pliederis*, *tilināt* u. c.

Kā redzams pēc analizētā vārdnīcu materiāla, izlokšņu vārdnīcas gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā ziņā mēdz būt dažādas. Nav iespējams runāt par vienotu pieeju izlokšņu vārdnīcu veidošanā, jo darbs pie izlokšņu vārdnīcas ir meklējumiem un atradumiem bagāts process, tāpēc ikvienas jaunas vārdnīcas izstrādei autors var pieiet radoši. Izlokšņu vārdnīcu īpatnība ir arī tajā, ka ne vienmēr kvantitāte un arī ne zinātniskā kvalitāte un precizitāte ir noteicošā; viens no galvenajiem mūsdienu izlokšņu vārdnīcu kritērijiem ir spēja ieinteresēt lasītājus – gan filologus, gan vietējās izlokšnes runātājus un valodas entuziastus.

2. RUCAVAS IZLOKSNES VĀRDNĪCA: LEKSIKOGRAFISKAIS ASPEKTS

2.1. Latviešu izlokšņu vārdnīcu uzbūves raksturojums

Lai gan latviešu dialektālajā leksikogrāfijā nav daudz vārdnīcu un pieredze to veidošanā nav plaša, tomēr esošās latviešu izlokšņu vārdnīcas ir spilgti un vērā ņemami dialektālās leksikogrāfijas piemēri. Tā kā iecerētajai RIV vistuvākā ir latviešu izlokšņu vārdnīcu pieredze, promocijas darbā salīdzinājums veidots, sastatot pilna tipa (ĒIV, KIV) un diferenciāla tipa (VIV) latviešu izlokšņu vārdnīcu uzbūvi (vārdnīcu sastāvdaļu, elementu salīdzināšana), lai noskaidrotu tradicionālos un vislietderīgākos (ekonomiskos, racionālos) izlokšņu vārdnīcas veidošanas paņēmienus. Sīkāk netiek aplūkota iecerētā LIV, jo tai, atšķirībā no RIV, ir citi mērķi un uzdevumi – „dot iespējami pilnīgu pārskatu par izloksnēs fiksēto vārdu krājumu un nozīmēm, atspoguļot tās vienotā sistēmā” (LIV 2005, 5).

E. Kagaine, rakstot par apvienotās latviešu valodas izlokšņu vārdnīcas izveidi, norāda uz sastāvdaļām, kuras būtu obligāti ievietojamas vārdnīcas šķirklis: 1) šķirklja vārds; 2) gramatiskais raksturojums; 3) stilistiskais raksturojums; 4) ģeogrāfiskā norāde (ja tā nav vienas izloksnes vārdnīca – L. M.-N.); 5) norādes par reģistrāciju leksikogrāfiskajos avotos (būtiska arī informācija par to, vai vārds sastopams tuvākajās kaimiņu izloksnēs, folklorā u. c. avotos – L. M.-N.); 6) vārda nozīmju skaidrojums; 7) ilustratīvais materiāls; 8) stabilie vārdu savienojumi, frazeoloģismi; 9) ziņas par vārda etimoloģiju (Kagaine 1985, 69). Galvenās no šīm sastāvdaļām izmantotas arī latviešu izlokšņu vārdnīcu veidošanā.

2.1.1. Pilna tipa vienas izloksnes vārdnīca

Vispārīgs raksturojums

E. Kagaines, S. Raģes *Ērgemes izloksnes vārdnīca* ir trīssējumu pilna tipa vienas izloksnes vārdnīca, „kurā ietverta gan specifiski dialektālā leksika, gan izloksnē un latviešu literārajā valodā kopīgie vārdi” (ĒIV I 5). Tās priekšvārdā norādīts materiālu vākšanas laiks, kas aizsācies 1953. gadā, bet sistemātiski šīs izloksnes faktu reģistrējumi uzsākti 1962. gadā, kā arī sniegta informācija par izloksnes pamatteicējiem un informācijas iegūšanas metodēm (brīvā stāstījuma metode; iztaujāšanas metode; ikdienas valodas klausīšanās un pierakstīšana KIV I 5). Norādīts, ka savāktais materiāls aptver ap pusmiljonu piemēru; leksiskais materiāls ietverts apmēram 20 000 šķirklis

(ĒIV I 6). Priekšvārdā sniegta nozīmīga informācija par teicējiem, jo arī viņi daļēji uzskatāmi par vārdnīcas līdzautoriem (bez kā nevarētu to izveidot).

A. Reķēnas *Kalupes izloksnes vārdnīca* ir vienas izloksnes relatīvi pilna tipa apvidvārdu vārdnīca. Līdzīgi kā E. Kagaines, S. Raģes ĒIV arī šajā vārdnīcā sniegtas ziņas par teicējiem. Atšķirībā no ĒIV, kur sniegts teicēja vārds, uzvārds, dzimšanas dati un *īsas ziņas par teicēju* (vārds, uzvārds, dzīves dati, izglītība, ziņu sniegšanas tematika), A. Reķēna aprobežojas vien ar teicēja vārdu, uzvārdu un dzimšanas datiem.

ĒIV un KIV uzbūves principu ziņā lasītājam var šķist līdzīgas, jo abām vārdnīcām tos izstrādājusi S. Raģe (uzbūves principi tiks aplūkoti darba turpinājumā – L. M.-N.).

Pozitīvi vērtējams tas, ka ĒIV dotas ziņas par pašu Ērgemes izloksni, par fonētiskajām un gramatiskajām īpatnībām. Informācija sniegta konspektīvā veidā, uzsverot tikai pašu svarīgāko. Būtu vēlams nedaudz plašāks Ērgemes izloksnes apraksts; lasītājam tiek sniegta informācija (nepilnas 4 lpp.) par to, ka Ērgemes izloksne pieder pie vidus dialekta Vidzemes izlokšņu grupas, kā arī vispārīgas ziņas par Ērgemes izloksnes fonētiskajām un gramatiskajām īpatnībām (ĒIV I 16–19). Atzīstami, ka vārdnīcā ievietots publikāciju saraksts, kurās var sīkāk iepazīties gan ar Ērgemes izloksnes fonētiskajām un gramatiskajām īpatnībām, gan uzzināt arī par tuvākām un tālākām Ērgemes kaimiņizloksnēm (sk. ĒIV I 19).

Arī KIV dots Kalupes izloksnes apraksts – raksturīgākās parādības fonētikā un morfoloģijā. A. Reķēna īpašu uzmanību pievēršusi morfoloģijas aplūkošanai, akcentējot substantīvu deklinēšanas paraugus, jo, kā uzsver pati autore, „vārdnīcas apjoma dēļ šķirkļi substantīva gramatiskais raksturojums, resp., locījumu formas nav dotas” (KIV I 10). Lasītājam pašam jāatrod attiecīgā substantīva locījumu galotnes atkarībā no tā celma. Sniegti arī adjektīvu deklinēšanas paraugi, kā arī aplūkoti verbi, to konjugēšana un izteiksmes. Tas ir ļoti vērtīgi, jo uzreiz palīdz saskatīt izloksnē īpašo un analizēt to, par salīdzinājumu izmantojot literāro valodu. Arī A. Reķēna vārdnīcā sniegusi ziņas par izmantoto literatūru, kurā vēl papildus var smelties informāciju par Kalupes izloksnei raksturīgajām īpatnībām. Atzīstami vērtējams, ka A. Reķēna norāda, pie kuras izlokšņu grupas pieder Kalupes izloksne, kā arī dod nelielu ieskatu šīs izloksnes raksturīgākajās pazīmēs (sk. KIV I 7). Tā kā Kalupes izloksnē vērojamas būtiskas atšķirības no literārās valodas, lai spētu vārdnīcu pilnvērtīgi izmantot, tās lietotājam vispirms jāgūst priekšstats par konkrēto izloksni.

Atbilstoši pilna tipa vārdnīcas veidošanas principiem ĒIV „pamatos atspoguļoti visi reģistrētie vārdi un vārdu savienojumi” (ĒIV I 11). Tomēr atsevišķi vārdi vārdnīcā nav iekļauti (atvasinājumi ar priedēkli *ne-*, ja tiem ir tikai pamatvārdam pretēja nozīme

un nav citu semantikas vai lietojuma īpatnību; īpašvārdi, ja tiem nav sugasvārda funkcijas vai ja tie neietilpst stabilajos vārdu savienojumos; lamu vārdi ar izteikti rupju, vulgāru nokrāsu u. c.; plašāk sk. ĒIV I 11). No vārdnīcas uzbūves viedokļa jāmin, ka arī A. Reķēna vārdnīcā centusies iekļaut visas Kalupē reģistrētās leksēmas, bet, protams, arī šeit ievērota autores veidota vārdu atlase (arī te netiek ievietoti verbi ar priedēkli *ne-*, ja tiem ir tikai nolieguma nozīme; regulāri darinātu lietvārdu deminutīvi; ārpus vārdnīcas autore atstāj dažus fonētiskos variantus pie šķirkļa vārda izlokšnes formas, dažus retāk lietotus lokālos un internacionālos aizguvumus u. tml.; KIV I 22). Var piekrist autorēm, ka minēto vārdu ievietojuums vārdnīcā tikai paplašinātu vārdnīcas apjomu, bet nesniegtu nekādu būtisku papildinformāciju. To atzīmē arī R. Grabis: „Pamatota ir zināmu vārdu atstāšana ārpus vārdnīcas.” (Grabis 1979, 172–173).

Par saistošu un vērtīgu KIV atzīstama nodaļa *Kalupes novads*. Tā ir veiksmīgi iekļauta vārdnīcā, jo novads un valoda ir savstarpēji nedalāmas vienības. Ieskats Kalupes novada robežās, vēsturiskajā attīstībā un iedzīvotāju sastāvā sniedz noderīgu papildinformāciju par iespējamām valodas parādībām (tautu un valodu kontaktiem) Kalupes izlokšnē, kā arī labāk palīdz izprast dažādo frazeoloģiju. Šāda veida nodaļa nav iekļauta ĒIV.

Gan Ērgemes, gan Kalupes vārdnīcas kārtotas pēc šķirkļu sistēmas.

Šķirkļu raksturojums un analīze

Pirmās divas latviešu izlokšņu vārdnīcas ĒIV un KIV veidotas pēc šķirkļu principa, izmantojot atsevišķus ligzdu elementus. ĒIV šķirkļi iedalīti 9 sastāvdaļās un raksturoti sadaļā „Vārdnīcas uzbūve”, bet KIV netiek doti sīkākā paskaidrojumi, kādēļ un kādi vārdi apkopoti ligzdās. Taču, aplūkojot KIV, secināms, ka arī šeit ligzdas veidotas līdzīgi kā ĒIV, piemēram, ligzdā iekļauti vārdu fonētiskie un morfoloģiskie varianti; vīriešu un sieviešu dzimtes personu nosaukumi, adjektīvu, lokāmo numerāļu un pronomenu vīriešu un sieviešu dzimtes formas; regulāri darinātie substantīvu deminutīvi (plašāk sk. ĒIV un KIV šķirkļos).

Vārdnīcu veidošanā atšķirības mēdz būt gan filoloģiskas (dažādas leksikogrāfiskās norādes) un tekstuālas, gan grafiskas (piem., burtu lielums, slīpraksts, treknraksts, šķirkļu izkārtojums u. tml.). Secinājumu izdarīšanai būtiski aplūkot filoloģiskos aspektus, kā arī vārdnīcas grafiski vizuālo izkārtojumu, jo tikai tie abi mijiedarbojoties veido vārdnīcu viegli uztveramu kā pētniekiem, tā arī ikvienam lasītājam.

Šķirkļa vārds

Abās vārdnīcās katra šķirkļa sākumā dots attiecīgais šķirkļa vārds transliterētā formā alfabēta secībā, nešķirot īsos un garos patskaņus.

Ja uzmanība tiek pievērsta grafiskajam attēlojumam, tas abām vārdnīcām atšķirīgs – ĒIV tas attēlots treknrakstā un kursivēts, piem.: *abe*, arī *abet*, *dūķeris*, *dūlājs*, *lēferis*, *skaiģis* u. c., bet KIV tikai iespiests treknrakstā, piem.: **aptecēt**, **kapčs**, **māja**, **pavirīt**, **skuts** u. c.

Grafiskajā izveidē liela nozīme vizuālajai gaumei un tradīcijām. Par veiksmīgāku varētu atzīt ĒIV teksta iespiedumu, kur izloknes vārds dots slīprakstā un treknrakstā, tādējādi uzreiz izceļot šķirkļa vārdu, bet ilustratīvais materiāls izcelts, to rakstot kursīvā. Šķiet, KIV datorsalikums nav tik veiksmīgs, jo šeit kursīvā sniegta papildu informācija – vārdšķira, nozīmes skaidrojums u. tml., tādējādi no lasītāja redzespunkta to izvirzot priekšplānā.

Svarīgi, ka KIV dota arī norāde uz vairākām specifiskām parādībām un atkāpēm fonētiskās transkripcijas atveidē gan tehnisku iemeslu dēļ, gan izloknes specifikas dēļ (piem., burtu elidējumi doti taisnās iekavās u. c., sk. KIV I 23).

Norāde par vārdšķiru

Aiz katra vārda autores norādījušas attiecīgo vārdšķiru, tā dota, izmantojot valodniecībā tradicionālos apzīmējumus: adjektīvs (*adj.*), verbs (*v.*) utt. Atšķirīgs ir substantīvu apzīmējums. ĒIV tas apzīmēts ar *subst.*, bet KIV izmantota īsākā substantīvu apzīmēšanas forma *s.*, kas var radīt vārdšķiras un sieviešu dzimtes sajaukumu, tādēļ atzīstamāks garākais apzīmējums *subst.*, kas nerada šaubas; daži piemēri:

adjektīvs: *gaŗdġigs* adj. (ĒIV I 345); *lĕnĕjs -a* adj. (ĒIV II 211); *plisaiņš*, arī *plisaiņs*, *-a* adj. (ĒIV III 107); *bāltisks*, *-a* adj. (KIV I 163); *kapavs*, *-a* adj. (KIV I 483); *rĕsnĕņš*, *-a* adj. (KIV II 297);

adverbs: *dġvĕĉi* adv. (ĒIV I 269); *lĕĉi*, arī *lĕĉus* adv. (ĒIV II 220); *tġvā* adv. (ĒIV III 584); *ĉutna* adv. (KIV I 228); *glupāi* adv. (KIV I 324); *rĕizienĕ* adv. (KIV II 296);

interjeksija: *ġu* interj. (ĒIV I 320); *he* interj. (ĒIV I 380); *kaĉ*, arī *koĉ* interj. (ĒIV II 31); *ā* interj. (KIV II 39); *āi* interj. (KIV II 47); *bĕ* interj. (KIV II 169);

partikula: *ġ(r)* part. (ĒIV I 441); *iĕ*, retāk *viĕ(n)* postpozitīva part. (ĒIV I 380); *jā* part. (ĒIV II 7); *na* part. (KIV I 3); *nĕ²* part. (KIV I 9); *a²* part. (KIV II 39)

substantīvs: *āizaras* subst. (ĒIV I 33); *kukūlmāize* subst. (ĒIV II 134); *steņcele* subst. (ĒIV III 435); *daġga* s. (KIV I 236); *spraga* s. (KIV II 428); *stāvmacis* s. (KIV II 439);

verbs: *ĕstiĕs* v. (ĒIV I 319); *nġoškġbuġt* v. (ĒIV II 467); *suseklĕt* v. (ĒIV III 461); *rġoġit* v. (KIV II 313); *šaravāt* v. (KIV II 464); *vānckāt* v. (KIV II 541) u. c.

Vārds izlokšnes pamatformā kopā ar tā gramatiskajām formām

Aiz šķirkļa vārda un norādes par vārdšķiru sniegta vārda izlokšnes forma fonētiskajā transkripcijā, izmantojot latviešu dialektoloģijā pieņemtos apzīmējumus, piem.:

âbêłdârzs subst. *âbêłdâ(r)s* (ĒIV I 23); *miłtûdêns* subst. *miłtûdênc* (ĒIV II 319); *raguveîdîgs, -a* adj. *rag(u)veîdîks, -ga* (ĒIV III 177); *babka* s. *bapka* (KIV I 159); *grimît* v. *grimiêf* (KIV I 333); *niekât* v. *ńikuôf* (KIV II 27).

ĒIV aiz katra vārda dota būtiskākā gramatiskā informācija: substantīviem – locījumu formas vienskaitlī, daudzskaitļa ģenitīva galotne, kā arī aiz locījumiem norādītas neregulārās formas, ja tādas ir. Atsevišķiem substantīviem dota arī deminutīva forma. Piemēri:

grûozs subst. *grûos, -za, -zâm, -zu*, dsk. ģen. *-zu*, demin. *grûozîc, -îna* [...] (ĒIV I 367);

ķondzulis subst. *ķondzulis, -ļa, -ļâm, -li*, dsk. ģen. *-ļu*. (ĒIV II 173);

sařzis subst. *sařzis, -ža, -žam, -zi*. (ĒIV III 295)

Verbu formas autores dalījušas atkarībā no verba celma un no priedēkļa esamības vai neesamības. Verba piemēri:

drîłłêt v. *drîłłêt, -êju, -êjâm, pag. -êju, -êjâm*. (ĒIV I 277);

ķimerêtiês v. *ķimerêtiês, -êjuôs, -êjamiês, pag. -êjuôs, -êjamiês*. (ĒIV II 169);

nûoķimerêtiês v. *nûoķimerêtiês* (ĒIV II 418);

šķêrêtiês v. *šķêrêtiês, 3. pers. -êjas, pag. -êjâs*. (ĒIV III 483).

Savukārt KIV aiz katra vārda netiek sniegta gramatiskā informācija, jo tā iekļauta nodaļā *Kalupes izlokšne* (sk. KIV I 7), tāpēc papildu gramatiskās norādes atspoguļotas tikai aiz atsevišķu vārdšķiru vārdiem, piem., primāriem verbiem – vienkāršās tagadnes vienskaitļa visu 3 personu un daudzskaitļa 1. personas forma, kā arī vienkāršās pagātnes vienskaitļa 1. un 3. personas un daudzskaitļa 1. personas forma, piem.:

jeînt v. – *jeînt, jamu, jêm, jâm, jamâm; jiêmu, jiêma, jiêmòm* (KIV I 465); *stât* v. – *stuôf, stuôju, stuôi, stuôi, stuôjâm; stuôju, stuôja, stuôjòm* (KIV II 437); *žļiebt* v. – *žliôf, žlibu, žlip, žlip, žlibâm; žlibu, žliba, žlibòm* (KIV II 599).

Adjektīviem KIV dota arī sieviešu dzimtes forma, bet adjektīvu deminutīvi uzrādīti tikai atsevišķos šķirkļos (papildus sk. apakšpunktu Norāde par vārdšķiru). Citu vārdšķiru vārdu (substantīvu, adjektīvu, pronomenu) locīšanas paradigmas un verbu konjugēšanas paradigma sniegta jau iepriekšminētajā Kalupes izlokšnes aprakstā, tāpēc vārdnīcas šķirkļos autore tos neatāina. Šis fakts vērtējams divējādi:

- tas atvieglo vārdnīcas sastādīšanas procesu, jo katrā šķirklī nav jāsniedz daudz papildinformācijas, kā arī tas ekonomē vārdnīcas apjomu;

- tas nedaudz apgrūtina vārdnīcas lietošanu (sevišķi šīs izlokšnes nezinātājam un lasītājam neprofesionālim), jo jāatpazīst vārds, vārda forma, ir jāzina papildu fakti, lai atrastu konkrēto locīšanas paradigmu (celms, laika forma u. tml.).

Jāpiebilst, ka vārdnīcas autores izvēle ir konsekventi ievērota abos *Kalupes izloksnes vārdnīcas* sējumos.

Vārdu gramatiskās norādes ir svarīgas, jo tās palīdz labāk orientēties izloksnē – gan izloksnes pētniekam veikt secinājumus, gan arī vārdnīcas lasītājam palīdz labāk iepazīt konkrēto izloksni un vārdu.

Norādes par ierobežojumu vārda lietošanā

E. Kagaine un S. Raģe centušās sniegt atsevišķas norādes par vārdu lietošanas ierobežojumiem. Dažas no tām ir, piem.:

Reti: bazārs subst. *bazārs, -a, -ām, -u*, dsk. ģen. *-u*; reti. Tīrgus. (ĒIV I 157);

Nievājoši: lupatāt v. *lupātāt, -āju, -ājām*, pag. *-āju, -ājām*; niev. Dzert, uzdzīvot. (ĒIV II 254);

Novecojis: korāteris, arī *kurāteris* subst. *korāteris*, arī *kurāteris, -a, -ām, -i*, dsk. ģen. *-u*; novec. Aizbildnis. (ĒIV II 108).

Autores vārdnīcā devušas vārdus ar šādām norādēm: *eifēmisms, folklorā sastopams vārds, humoristiski, ironiski, jaunākās paaudzes valodā sastopams vārds, lamu vārdi, literārisms, vārds ar mīlinājuma, nievīguma, poētisku nokrāsu, neoloģisms, vecākās paaudzes valodā lietots vārds, sarunā ar bērniem lietots vārds, novecojis vai novecojošs vārds* u. tml.

Savukārt KIV autore A. Reķēna norādes par ierobežojumiem vārda lietošanā iedala 5 grupās šādā secībā:

- stilistiskās norādes, kas raksturo lietojuma novadu, lietojuma sfēru (piemēram, *bērnu valoda, folklorā sastopams, medicīnas termins, etnogrāfisms, reliģijā, astronomijā, mitoloģijā* lietots vārds u. c.)
- ekspresīvās nokrāsas norādes (piemēram, *nievājoši, ironiski, nicinoši, humoristiski, mīlinājuma nokrāsa, vulgāri* u. c.);
- eifēmismu norādes (*eifēmisms*);
- relatīva vārda rašanās hronoloģija (piemēram, *vecākās paaudzes valodā, vidējās paaudzes valodā, jauninājums, historisms*);
- lietojuma biežums (*reti, paresti, parasti*; sk. nodaļu *Vārdnīcas uzbūve* KIV I 22).

Piem.: *cūcība* s. – cūcība, *niev. Cūcība* (KIV I 220);

salīmēt v. – salēimēt, *jaun., vid. Salīmēt*. (KIV II 339);

svāts s. – svāoc, *etm. 1. parasti vec. Saprecinātājs*. [...] **2. Vedējtēvs**. (KIV II 457).

Šīs piebildes uzreiz raksturo attiecīgo vārdu un, kā uzsver E. Kagaine: „[...] minētajiem faktiem ir lielāka drošības pakāpe, nošķirot epizodiskus, okazionālus reģistrējumus no izloksnē raksturīgām leksēmām un nozīmēm, ko ne vienmēr ir

iespējams konstatēt īslaicīgi pēc kādas aptaujas, vācot leksiku kādā apvidū” (Kagine 1999, 66).

Salīdzinot ĒIV un KIV dotās norādes, šķiet, A. Reķēnai norādes par ierobežojumiem vārdu lietošanā KIV izdevies sniegt pārskatāmāk.

Vārda nozīmes skaidrojums

Vārda nozīmes skaidrojums gan ĒIV, gan KIV izteikts dažādiem līdzekļiem.

- Vārda pamatnozīme, kas adekvāta ar LLVV, nav skaidrota (skaidrojuma vietā dota svītra – – ; ĒIV I 13).

Šāds risinājums izmantots tikai ĒIV; no vidus dialekta, resp., literārās valodas viedokļa tas vērtējams atzīstami, jo lasītājam viegli uztvert literārās valodas un izloksnes kopīgās un atšķirīgās vārdu formas un vārdus, piemēram:

asināt v. *asināt*, -inu, -inām, pag. -ināju, -inājām. – – *tūr* (smēdē) *kala visu kuō – aīklus asināja, vāģus kala*. [...] (ĒIV I 100);

liesma subst. *liesma*, -as, -ai, -u, dsk. ģen. -u, demin. *liesmīna*. – – [...] (ĒIV II 228);

metrs subst. *metris*, -a, -ām, -u, dsk. ģen. -u. 1. – – [...]. 2. Metrmērs. [...] (ĒIV II 307).

- Nozīmes skaidrojumā izmantots semantiski ekvivalents latviešu literārās valodas vārds (ĒIV I 13, KIV I 22), piemēram:

ēlks subst. *ēlks* [...], arī *ēlkus* *ēlkus*. 1. Elkonis [...] (ĒIV I 313);

mārtīnruōze subst. *mā(r)tīnruōze*. Krizantēma. [...] (ĒIV II 280);

stutēt v. *stutēt*. [...] 1. Balstīt. [...] (ĒIV III 453).

Šāds skaidrojuma veids izmantots arī KIV. Šeit ikvienam vārdam dots semantiskais ekvivalents, piemēram:

budzīt v. – budžeit. 1. *Modināt*. [...] 2. *Mudināt uz darbu, darbību*. [...] (KIV I 195);

nūsaruōzītēs v. – nūsaruōzēt/īšl. *Nostaipīties*. (KIV II 72);

sari s. – sari, *parasti dsk., vsk. sars*. 1. *Sari*. [...] 2. *Jaundzimušā bērna pinnes*. [...] (KIV II 350).

ĒIV arī gadījumos, kad izloksnes forma fonētiski atšķiras no literārās valodas ekvivalenta, tiek lietots literārās valodas skaidrojums, kas dažviet šķiet lieks, jo var iztikt bez nozīmes skaidrojuma (ievelkot svītru), pietiktu ar atbilstošu ilustratīvo piemēru:

astaiņš, arī *astains*, -a adj. *astaiņč*, arī *astainc*, -a. *Astains*. [...] (ĒIV I 101);

rētaiņš, arī *rētains*, -a adj. *rētaiņč*, arī *rētains*, -a. *Rētains*. [...] (ĒIV III 197).

- Šķiet, visbiežāk izmantots t. s. aprakstošais skaidrojums, kurā dota informācija par nosaukto parādību, priekšmetu, jēdzienu (ĒIV I 13), kas KIV apzīmēts kā reāla definīcija (KIV I 22), sal. piemērus:

baduōns [...] Izbadējies, izsalcis dzīvnieks vai cilvēks; skops, mantkārīgs cilvēks [...] (ĒIV I 146);

izkibelētiēs [...] Ilgāku laiku darīt ko sarežģītu, arī grūtu, nepatīkamu. [...] (ĒIV I 479);

neuzvedīgs [...] Tāds, kas nepiedienīgi, nepieklājīgi uzvedas, izturas; nepieklājīgs. [...] (ĒIV II 371);

pusnâtns [...] 1. Tâds (audums), kam ir nâtnas dzijas velki, bet audi – vilnas; tâds (apġērbs, tâ daļa), kas ir darinâts no šâda auduma. [...] 2. [...] Nâtnos velkos ar vilnas audumiem austs audums. [...] (ĒIV III 162).

grâule [...] 1. *Govs mēslu apaļā čupa*. [...] 2. *niev. Netīrīga sieviete*. [...] (KIV I 327);

mietne [...] *Ragavu detaļa – koks, kas savieno ragavu sānu kokus un slieci*. [...] (KIV I 617);

nuokrâišķēt [...] *Nosmelt krējumu, parasti no rūgušpiena virsas*. [...] (KIV II 47).

Ja vārds daudznozīmīgs, sastopamas arī atsevišķu nozīmju skaidrojumu atšķirības, kas var būt saistīts gan ar objektīviem faktoriem – izloksnē kāda konkrēta vārda nozīme nav konstatēta, vai subjektīviem – vârdnīcas autors kādu nozīmi nav izdalījis, piemēram:

laīmīgs [...] 1. – – [...] 2. Tâds (mūžs, mūža posms), kad cilvēks izjūt laimi. [...] 3. Tâds (gadījums, notikums), kas beidzas labi (kaut gan bijis iespējams nevēlams, ļauns rezultâts). [...] (ĒIV II 189);

lâimīgs, -a [...] *Laimīgs (par cilvēku)* [...] // *Par mūžu, tâ posmu*. [...] (KIV I 550);

saplēst [...] 1. Plēšot sadalīt (gabalos, daļās); valkâjot, lietojot panâkt, ka rodas caurumi, izdilumi, bojājumi (piemēram, apġerbâ). [...] 2. Plēšot, arī šķeļot sagatavot (ko) lielâkā daudzumā; plēšot, arī šķeļot sagatavot (kâ lielâju daudzumu). [...] 3. Saplūkt. [...] 4. Saplosīt; sakost. [...] (ĒIV III 285);

saplēst [...] 1. *Saplēst drumslâs (piemēram, trauku)*. [...] 2. *Plēšot sadalīt*. [...] 3. *Saplosīt; arī sakost*. [...] 4. *Plēšot sagatavot*. [...] 5. *Saplūkt*. [...] (KIV II 346).

vēlēna [...] – – (ĒIV III 696–697);

vēlēna [...] 1. *Velēna*. [...] 2. *Sadīgušas labības, sadīgušu graudu blīvs gabals*. [...] 3. *Braucamo ratu detaļa – planka, pie kuras ir piestiprinâta ass*. [...] (KIV II 553).

• ĒIV skaidrojumos autores devušas arī atsauces uz citu vârdi, pie kura atrodama plašâka informâcija (piem., *gudrs*, sal. *zinīgs*; *sleksis*, arī *slekšis*, sal. *slazds*; *užinât*, sal. *žubinât*, *žubinâtiēs* u. c.), atsauce uz pamatvârdi (piem., *gudrība*: 1. visp. īpašība no *gudrs*) vai retâk lietotiem vârdiem norâde uz biežâk lietoto (piem., *galenes* – tas pats, kas *galapakulas*; *nuogulēties* – tas pats, kas *nuogulēt*). Lai gan šâda norâde vērtējama pozitīvi un papildina konkrēto vârdi, A. Reķēna aizrâda, ka „vairâkos gadījumos, skaidrojot vârdi ar atsauci uz citu vârdi, nav ievērota konsekvence...” (Reķēna 1978, 217–222).

Savukârt pati A. Reķēna KIV atsauci uz pamatvârdi dod tikai atsevišķiem piedēķļvârdiem.

• Retumis ĒIV pievienota norâde uz attēlu, kas labi precizē vârdi skaidrojumu. Arī šâds paņēmiens atzīstams, jo vizuâlais attēls, papildinot vârdi, sniedz viegli uztveramu priekšstatu, sk. šķirkļus, piem.:

dūlâjšs [...] Ierīce bišu dūmošanai. [...] (ĒIV I 281);

gubvâģi [...] Darba rati ar platu virsu sienu, salmu vešanai. [...] (ĒIV I 370);

lize [...] Koka lāpsta maizes klaiņu iebīdīšanai krâsnī un izvilkšanai no krâsns. [...] (ĒIV II 244).

Tomēr atsevišķos gadījumos attēla lietojums nav nepieciešams, jo pats vârdi skaidrojums jau sniedz pietiekamu daudzumu informâcijas, ja tas ir ekvivalents literârās valodas vârdam; attēls nesniedz nekâdas papildu etnogrâfiskas īpatnības, piem.:

bâlkūnis [...] Veranda (ĒIV I 150); **ēvele** [...] – – (ĒIV I 320–321); **rēgavas** [...] 1. Ragavas (ĒIV III 192).

KIV attēli netiek izmantoti, taču atšķirībā no ĒIV te lietots skaidrojums ar biežāk sastopamo izlokšnes sinonīmu.

Atzīstami, ka abās vārdnīcās mazāk pazīstamu vai retāk sastopamu augu nosaukumiem doti latīņu valodas apzīmējumi, piem.:

asīnszāle subst. [...] Ārstniecības augs (*Hypericum perforatum*). [...] (ĒIV I 100);
ašķi subst. [...] Doņi (*Juncus*). [...] (ĒIV I 103);
dzelksnis subst. [...] Augs (*Carduus*). [...] (ĒIV I 293);
māurs s. [...] māurs, *Maura sūrene* (*Polygonum aviculare*) (KIV I 600);
plaktīne s. [...] plaktīņa. *Zvagulis* (*Rhinanthus*) [...] (KIV I 245);
rūža s. [...] *I. Maijrozīte* (*Rosa spinosissima*). [...] (KIV II 314);
rūta s. [...] *Rūta* (*Ruta graveolens*) [...] (KIV II 315).

Atsevišķu vārdu nozīmes autorēm nav izdevies noskaidrot, tādēļ precīza skaidrojuma vietā (piem., augiem sugas piederība) dota jautājuma zīme (?), piemēram:

ragana subst. *ragana* [...] 3. Lauku puķe (?) *citi sauc tās puķes pa raganām, ir saŕkani un balŕti ziedu.* (ĒIV III 176);

zāle s. – zuoļa, *parasti vsk.* [...] □ *kļavīņa zuoļa – (?) dzeloņainais velnābols* (*Datura stramonium*). *kļavīņa zuoļa zīdīe pagaišym zīdīm.* [...] (KIV II 579).

Polisēmiskiem vārdiem autores centušās definēt visas izloksnē esošās nozīmes, tādējādi dodot maksimāli plašu materiālu. Piemēram, vārdam *iet* uzrādītas 22 (sk. ĒIV I 425–432) un 23 (KIV I 380 – 383) nozīmes un nozīmju nianse, *nākt* – 23 nozīmes un nozīmju nianse (sk. ĒIV II 346–350), savukārt vārdam *kāja* dotas 6 (sk. ĒIV II 37–41) un 5 (sk. KIV I 474–475) nozīmes un ļoti plašs frazeoloģijas (9 frazeoloģismi ĒIV un 25 frazeoloģismi KIV) un vārdu savienojumu (44 vārdu savienojumi ĒIV) materiāls.

Ilustratīvais teksts

Viens no būtiskākajiem elementiem dažāda veida izlokšņu vārdnīcās ir **ilustratīvais materiāls**, jo tas ne tikai dod informāciju par nosaukto reāliju, bet arī sniedz papildu ziņas gan par attiecīgās izlokšnes gramatikas parādībām, gan arī atklāj kultūrvēsturisko un etnogrāfisko informāciju. E. Kagaine akcentē: „Tā kā dialektālās vārdnīcas vienlaikus ir arī kultūrvēsturiskais piemineklis, tad tajā būtisku informācijas daļu sastāda ilustratīvais materiāls, kura izmantojamībā šķirami divi aspekti – lingvistiskais un saturiskais. Ilustratīvā materiāla valodiskā puse, kā zināms, atspoguļo izlokšnes īpatnības dažādos valodas līmeņos, bet saturiskais – ekstralingvistisku informāciju, piemēram, par dažādiem darbiem, priekšmetiem, norisēm, folkloru u. tml.” (Kagaine 1999, 71). Tas palīdz arī atklāt un precizēt vārda nozīmes. Var piekrist A. Reķēnas izteiktajam apgalvojumam: „Citāti, kas ilustrē vārda nozīmi un parāda vārda funkcionēšanu dzīvē tautas valodā ir viena no lielākajām Ērgemes izlokšnes vārdnīcas

vērtībām” (Reķēna 1978, 217–222). Līdzīgu atzinumu pauž arī R. Grabis: „Svarīga un vai pati vērtīgākā vārdnīcas sastāvdaļa ir bagātīgais ilustratīvais teksts, kas nācis no visdažādākās situācijās lietotās ikdienas dzīvās runas.” (Grabis 1979, 172–174). Ilustratīvajā materiālā atklājas ne tikai mutvārdu runa, bet arī ziņas par darbiem, laika apstākļiem, paražām, folkloru u. tml., kā arī tiek attēlota cilvēku domāšana un pasaules uztvere, piem.:

- informācija par priekšmetiem:

abļa s. – abļa, vec. *è v e l e*. ablís vajak stoieràm dèl díeļu vai galđeņu abļavuošansys. (KIV I 40);
sařvis subst. *sařvis* [...] Liels pakarams siets, ar ko rijā vētī labību. *ta lika liēlu, liēlu sařvi aũkšā ùn vētija labību. pēc tām lika smalkāku sařvi, tādu, ku ruōgas negāja caūri, ùn vētija akāl.* [...] (ĒIV III 295);

- informācija par ēdieniem, dzērieniem:

džiņdža subst. *džindža* [...] Pašdarīts degvīns. *pa džiņdžu es sàucu tūo šņabi, kũo paši taīsa.* [...] (ĒIV I 309);

studziņa s. – studziņa, *vsk. Galerts*. studziņi vařt nu kũoju i goļvys. nu feļa galís izīt óiš gořda studziņa. i nu zyvòm vār izvířf studziņi. [...] (KIV II 448);

- informācija par nodarbošanos un dažādiem darba veidiem:

ruōdelēt v. *ruōdelēt* [...] Piestiprināt kārtis pie jumta spārēm. *ta lika spāres ùn a kārtim ruōdelēja jũmtu, kārtis sita a naglām.* [...] (ĒIV III 219);

abļavāt v. – [...] *vec. è v e l è t*. iz díeļa šief i abļavòi àr baranu. [...] (KIV I 40).

Stabilie vārdu savienojumi: vārdkopnosaukumi, salīdzinājumi un frazeoloģismi

Salīdzinājumu un frazeoloģijas materiāls ir īpaši saistošs un noderīgs valodnieciskiem pētījumiem (piem., kāda atsevišķa frazeoloģisma vai salīdzinājuma izplatība, vēsturiskā attīstība un mainīgums, atsevišķu frazeoloģismu vai vārdu savienojumu pārvaldījums u. tml.), kā arī var noderēt par ierosmi rakstniekiem un dzejniekiem un tādējādi kādreiz var izskanēt ne tikai konkrētās izloknes robežās, bet „iekarot” arī plašāku teritoriju.

Vārdkopnosaukumus un salīdzinājumus ĒIV autore atzīmējušas ar kvadrāta □ zīmi, aiz tās sniedzot nepieciešamās nozīmes, piem.:

bābīna subst. [...] □ (sa)siet lakatu bābīnā – siet lakatu gludi, cieši ap galvu, divus lakata stūrus sasienot mezglā uz pieres. [...] (ĒIV I 144);

lēkumi subst. [...] Radības; arī tikko dzimušais bērns [...] □ *lēkumi sanākuši* – saka, kad piedzimis bērns. [...] (ĒIV II 209–210);

viřza subst. [...] □ *ķērīgā viřza* – ķeraņu madara. [...] (ĒIV III 736).

Savukārt, ja ĒIV ar □ apzīmēti salīdzinājumi, tad KIV salīdzinājumi doti aiz trīsstūra zīmes Δ, piemēram:

iēt [...] Δ *īt kuō sapeic.* [...] Δ *īt kuō bīc židā* – saka par ļoti darbīgu, strādīgu cilvēku. [...] (KIV I 380–381);

pazīt [...] Δ *pažēit kuō savī piči pieršī.* [...] Δ *pažēif kuō rāibu suņi.* [...] (KIV II 195).

skriet [...] Δ skriņ kuō plāsc – *saka, ja kāds ātri skrien (piemēram, baidoties, steidzoties)*. [...] Δ skriņ kuō (troks) sūņc. [...] (KIV II 404).

Bet ar □ KIV apzīmēti vārdu savienojumi arī bez īpaša nozīmes pārnese:

iēt [...] □ iēt meitūs – *doties spēkoties*; □ iēt pa ceļu – *doties prom*; □ iēt prūjōm – *doties prom*; □ iēt pi mīra – *gatavoties gulēšanai*; □ iēt guliēt – *doties gulēt* (KIV I 380–383) u. c.;

pagriezēt [...] □ pagrīst zām sevi – *pakļaut savai ietekmei*; □ pagrīst muguru; □ pagrīst bōltys acs – *dusmīgi paskatīties* (KIV II 113);

septēni, -as [...] □ iēidži šēptēni – *pulkstenis septiņi*. [...] □ šēptēni pi žemīs – *kāda minūte pāri septiņiem*. [...] (KIV II 386).

Aiz romba (◇) ĒIV un KIV dots frazeoloģismu materiāls, kas ir plašs un daudzpusīgs.

ĒIV:

iekārtiēs [...] ◇ [kāds ir] *maņtā iekārtiēs* – saka par mantrausīgu cilvēku. [...] (ĒIV I 395);

ķeša [...] ◇ *iēt kā pa (viēnu eļles) ķešu* – saka, ja kas neveicas, ja kas tiek darīts ar pūlēm, grūtībām, sarežģījumiem, arī bez zināšanām, prasmes. [...] ◇ *kā pa (viēnu) eļles ķešu (jāuktiēs, mašītiēs u. tml.)* – pa tumsu, arī nezinot, nesaprotot (ko darīt, strādāt u. tml.). [...] ◇ *ķešu lūkāt* – (iz)zagt ko no kabatas. [...] ◇ *pie ķešas ķērtiēs* – zagt, arī bez atļaujas ņemt, lietot ko citam piederošu. [...] ◇ *lūkāt, kā (lāi) ķešā tiek* – censties iegūt kādu labumu (parasti sev). [...] (ĒIV II 167);

vēlti [...] ◇ *pā(r) (bāltu) vēlti* – a) vēltīgi, bez rezultāta. [...] b) bez iemesla. (ĒIV III 700).

KIV:

iēt [...] ◇ iēt gāisu gāisim – *lēkāt, trakot, arī trokšņot*. [...] ◇ povodā iēt. [...] ◇ iēt pa myūs – *aizstāvēt, atbalsīt kādu*. [...] ◇ iēt nu rūkys. [...] ◇ iēt pi dūšys. [...] ◇ pār kaulim iēt. [...] (KIV I 380–383);

kapēika [...] ◇ iēt kapāiku pi kapāikys – *krāt naudu ar lielām grūtībām*. [...] ◇ is (kuōda) salīkt pādējūs kapāikys – *saka, ja kādam no ģimenes locekļiem iztērē, izdod visvairāk līdzekļu*. [...] ◇ trēišiēt pār kotru kapāiku – *uztraukties par izdoto naudu, parasti aiz skopuma*. [...] (KIV I 484);

pajeimēt [...] ◇ pajeimēt acs rūkā. [...] ◇ pajeimēt šmīerti – *negaidīti (nelaimes apstākļu dēļ) nomirt*. [...] ◇ pajeimēt vīnūs krekleņūs – *apprecēt nabadzīgu sievu*. [...] (KIV II 115–116).

Reizēm šāda papildu informācija par vārda lietojumiem ir pat daudz nozīmīgāka par vārda pamatnozīmi; tā ir arī daudz plašāka. Piem., vārdam **deguns** ĒIV autores uzrādījušas 4 salīdzinājumus un 22 frazeoloģismus, kas viens par otru savdabīgāki un atšķirīgāki ir arī to nozīmes. Savukārt KIV ar nozīmi ‘deguns’ sastopama leksēma *nāss*, kurai uzrādīti 10 frazeoloģismi. Jāmin gan, ka lielākā daļa frazeoloģismu saskan ar LfV ievietotajiem piemēriem, taču atsevišķos gadījumos vērojamas arī atšķirības, piemēram:

◇ (*iet*) *uz deguna klupdāms krizdāms* – ar pēdējiem spēkiem, pāri spēkiem. [...] (ĒIV I 253); *iz nūošu krēt* – *saka par cilvēku, kas strādā fizisku darbu pāri spēkiem, ar pēdējiem spēkiem* (ĒIV II 8); *uz deguna krizdāms (klupdāms)* – saka, ja kāds ļoti daudz, pāri saviem spēkiem strādā fizisku darbu (LfV I 223);

◇ *pabāzt* (arī *iebāzt*) *degunu* – paskatīties, pabāzt galvu (kur); ieskatīties. [...] (ĒIV I 253); *ibuōš nūoši* – *ļoti tuvu pievītūt seju (parasti lasot grāmatu laikrakstu u. tml); koncentrēti lasīt* (KIV II 7); *iebāzt (iedurt) degunu kaut kur* – ieģrimt kādā nodarbībā, kas saistīta ar redzes piepūli (LfV I 218);

◇ *degunu nevār laūkā bāzt* – saka, ja ir slikts (parasti ļoti auksts) laiks (ĒIV I 253);

◇ *ār degunu mākuōņus gruņbās grūst* – būt ļoti lepnam, lielīgam, iedomīgam (ĒIV I 254); *šlīt (arī cēlīt; arī atrīst) nūoši* – *būt iedomīgam, lepnam* (KIV II 7), kas nozīmes ziņā saskan ar LfV lietoto *deguns ir gaisā, deguns ir mākoņos* (LfV I 215), bet formas ziņā ir savdabīgi izloknes frazeoloģismi;

◇ *aplaūzt degunu* – pārmācīt (lai nebūtu tik pašpārliecināts, lielīgs, iedomīgs) (ĒIV I 254);

◇ *nevār (ne) mušu nūo deguna nūodzīt* – saka par pārāk lēnu, tūļīgu, arī gļēvu cilvēku (ĒIV I 254);

◇ *labs* (arī *smalks*) *dēguns* – a) saka par labu ožas spēju; b) saka par spēju visu ātri uzzināt (ĒIV I 254); savukārt LFV šim vārdam norādīta niansēta ĒIV lietotā otrā nozīme: *labs (smalks) deguns* – saka, ja kāds viegli orientējas apstākļos, ātri visu uzzina (LFV I 218).

Salīdzinot minētās leksēmas, redzams, ka no LFV minētiem 44 frazeoloģismiem un ĒIV ievietotajiem 22 un KIV – 10 frazeoloģismiem, kuru sastāvā ir vārds *deguns*, lielākā daļa ir ar vienādu vai līdzīgu nozīmi, bet atsevišķi frazeoloģismi ir vai nu ar atšķirīgu nozīmi, vai arī šāds frazeoloģisms vienā no vārdnīcām neparādās, piem., *aplauzt dēgunu* (ĒIV I 254), *nūkuort nūosi* (KIV II 7) vai *ērgļa deguns* (LFV I 217) u. c. (plašāk sk. ĒIV 253–254, KIV II 6–7, LFV 217–218).

Vārdi, kas ar attiecīgo šķirkļa vārdu ir semantiski ekvivalentās vai sinonīmiskās attiecībās

Visbiežāk šādos gadījumos tiek norādīts ar vienlīdzības zīmi = vai arī tiek dota norāde, pie kura šķirkļa skatīt attiecīgo vārda ekvivalentu (piemērus sniedzot retinātā iespieddrukā), piemēram:

čūrmulis [...] = *čęř mulis* (ĒIV I 239); *rūokassprādze* = *ārēnbaņte* (ĒIV III 224); *triēka* [...] = ¹*šļaka* (1) (ĒIV III 563);

²*capa*. Sk. *copa* (ĒIV I 201); *kuža*. Sk. *koža* (ĒIV II 157); *vatēt*. Sk. *vatiērēt* (ĒIV III 683).

Līdzīgi rīkojusies arī A. Reķēna, piem.:

aviēkša s. *I. Avene*. [...] = *aviēkšājs*; *2. Avenes auglis*. [...] = *aviēkšīne*. (KIV I 158);

bāba *1. vęc à m à t e*. [...] = *vęc e*. *2. Vecmāte*. [...] = *okušērka, vęc m à t e* (KIV I 159);

vātēle [...] = *vāts* (KIV II 547).

Gan ĒIV, gan KIV, ja tiek aplūkoti stabilie vārdu savienojumi (vārdkopnosaukumi, salīdzinājumi), atsaucē uz pamatvārdu atzīmēta ar *Sk. piem.*, ĒIV šķirklī *čūska* doti

čūsku slimība. Sk. *slimība*;

čūsku vaīne. Sk. *vaīne*;

čūsku puķe. Sk. *puķe* (ĒIV I 239), kā arī frazeoloģismi, piem., šķirklī

palaist doti

◇ *palaist gār ausīm*. Sk. *ausis*;

◇ *palaist muti*. Sk. *mute*;

◇ *palaist piřkstus* (arī *nagus*). Sk. *piřkstus*. (ĒIV II 519–520).

Kalupes vārdnīcā tas vērojams, piemēram, šķirkļos:

labība *laβeibys pļuovieřs*. Sk. *pļavējs*

laβeibys šķiuņć. Sk. *šķūnis*. (KIV I 545)

sūns ◇ *suņa šieņć*. Sk. *sēns*.

△ *džeivoi kuō sūņć ār kaki*. Sk. *dzīvāt* (4)

△ *izdūmōi kuō sūņć pīgđiņi*. Sk. *piektdiene*.

suņa romulēņć. Sk. *ramulēņš*.

suņa džeivā. Sk. *dzīve* (1). (KIV II 453)

Aplūkojot šīs norādes, lasītājam tiek radīts precīzāks priekšstats par katru attiecīgo vārdu, tas bagātināts ar būtisku papildu informāciju.

Citi tās pašas saknes vārdi šķirkļa beigās aiz O zīmes

Pozitīvi vērtējams, ka ĒIV šķirkļa vārdam norādīti atvasinājumi vai salikteni (šķirkļa beigās tie atzīmēti aiz apļa zīmes). Tas sniedz ne tikai ieskatu vārda semantikā, bet jau uzreiz attēlo daļu no vārda saimes, kas arī atklāj vārddarināšanas iespējas un apliecina konkrētā vārda popularitāti un dzīvotspēju izloksnē. Nav iespējams norādīt visus radniecīgos vārdus, bet jau neliela daļa spilgti atklāj un papildina konkrētā vārda nozīmi, piem.,

ballē – O *zaļumballe* (ĒIV I 150); *ēvelēt* – O *apēvelēt, ieēvelēt, izēvelēt, nūoēvelēt, pārēvelēt, saēvelēt* (ĒIV I 321); *sēkla* – O *linsēklas*; (ĒIV III 332–333); *spiņdēt* – O *nūospiņdēt* (ĒIV III 413); *taļļa* – O *šōstaļļa* (ĒIV III 524) u. tml.

Arī KIV šķirkļa beigās aiz apļa zīmes O doti darinājumi no attiecīgām leksēmām, kas spilgti papildina esošo vārdu un veido plašu vārda saimi, piem.:

drogavāt [...] *Tramdīt.* [...] O *iedrogavāt, izdrogavāt* (KIV I 279);
piļņavāt [...] *1. Pieskatīt; uzraudzīt.* [...] *2. Uzmanīt.* [...] O *dapiļņavāt, nūopiļņavāt* (KIV II 240);
sērēt [...] *Ēdot sajust rūgtu garšu.* [...] O *āizsērēt, piesērēt* (KIV II 387).

Homonīmu apzīmēšana

Īpaša uzmanība jāpievērš arī vārdnīcā attēlotajiem homonīmiem, kas ir sarežģīta problēma izlokšņu vārdnīcu veidošanas procesā, to apliecina arī B. Bušmane, apcerot *Latviešu izlokšņu vārdnīcu*. Viņa norāda, ka homonīmu izdalīšana un atspoguļojums „dažādās vārdnīcās ir atšķirīgs, kas skaidrojams ar vienota traktējuma trūkumu teorētiskajās nostādnēs” (Bušmane 2005, 334). KIV homonīmi iedalīti 4 grupās:

- homonīmi, kas ir vienāda skanējuma dažādu vārdšķiru vārdi;
- homonīmi, kuri ir dažādas cilmes vārdi;
- homonīmi, kuriem ir (vai ir iespējama) viena cilme, bet mūsdienu skatījumā tie ir semantiski tāli, proti, to semantisko sakaru ir grūti saskatīt, resp., pamatot;
- vārdu pāri, bieži arī vairāki vārdi, kuri ir neskaidri, proti, kādam no tiem nav zināma cilme vai arī to semantiskās attiecības nav skaidras (plašāk sk. Bušmane 2005, 334–347).

Vispārlietojamās vārdnīcās tiek norādīts, ka homonīmi ir vienādi rakstāmi un izrunājami vārdi ar dažādu vai atšķirīgu nozīmi (sk. LLVV III 206–207, ISV 2005, 290). Savukārt leksikoloģe A. Laua norāda, ka „homonīmi ir vārdi ar vienādu skanējumu un vienādu rakstījumu, bet ar dažādām, parasti nesaistītām nozīmēm. [...] starp homonīmiem nav semantisku sakaru, tos saista tikai vienāda skanējums” (Laua 1981, 53). VPSV minēta līdzīga definīcija: „homonīms – viens no diviem vai vairākiem vienādi izrunājamiem un rakstāmiem vienas valodas vārdiem ar atšķirīgu, savstarpēji nesaistītu nozīmi [...] (VPSV 2007, 146).

Homonīmi bijuši arī E. Kagaines un S. Raģes redzeslokā, veidojot ĒIV. Šeit homonīmi sniegti atsevišķos šķirkļos, atzīmējot tos ar romiešu cipariem šķirkļa vārda priekšā, piem.:

¹*ciba* subst. [...] Neliels koka trauks, ko parasti izgatavo no bērza tāss vai liepas koka sloksnītēm ar plāna dēlīša dibenu un vāciņu. [...]

^{II}*ciba* subst. [...] Vista. (ĒIV I 212);

¹*kuņna* subst. [...] Pļavu varde (pretstatā zaļajai vardei). [...]

^{II}*kuņna* subst. [...] Izkapts daļa, ko piestiprina pie kāta; izkapts pēda. [...] (ĒIV II 141);

¹*riēbt* v. [...] Tas pats, kas *riēbtiēšs*. [...]

^{II}*riēbt* v. [...] Ārstēt ar maģiskām vārdu formulām, darbībām. [...] (ĒIV III 199).

Homonīmi norādīti arī dzian A. Reķēnas KIV, atšķirība tikai tehniskajā izkārtojumā. Šeit tie apzīmēti ar arābu ciparu aiz attiecīgā šķirkļa vārda, piem.:

barabāns¹ s. [...] **1.** *Bungas*. [...] **2.** *Rotaļlieta – izžāvēts cūkas pūslis, kurā iebērti zirņi*. [...]

barabāns² s. [...] *Kuļtrumulis*. (KIV I 165–166).

padebesis¹ s. [...] *Lietus mākonis*. [...]

padebesis² s. [...] *Staģe (Inula)*. [...] (KIV II 106);

tiesa¹ s. [...] *Tiesa (valsts orgāns); arī tiesas process*. [...]

tiesa² s. [...] **1.** *Patiesība, taisnība*. [...] **2.** *Pārlicība*. [...]

tiesa³ s. [...] *Daļa no kāda kopuma*. [...] (KIV II 500).

Homonīmu apzīmēšanā veiksmīgāks šķiet ĒIV izmantotais princips (romiešu cipars šķirkļa vārda priekšā), jo tas ir uzskatāmāks, tādēļ vārdnīcas lietotājam vieglāk uztverams.

2.1.2. Diferenciāla tipa vienas izlokšnes vārdnīca

Vispārīgs raksturojums

Atšķirībā no abām iepriekš aplūkotajām vārdnīcām, E. Ādamsona, E. Kagaines *Vainižu izlokšnes vārdnīca* nav veidota kā pilna tipa izlokšnes vārdnīca, bet ir diferenciāla tipa izlokšnes vārdnīca, resp., tajā „izlokšnes leksika ir atspoguļota izlases veidā. Vārdnīcā iekļauta tā leksikas daļa, kas neietilpst latviešu literārajā valodā; izloksnē un literārajā valodā kopīgajiem vārdiem ir uzrādītas tikai tās nozīmes un nozīmju nianses, kādas šiem vārdiem nav minētas latviešu literārās valodas vārdnīcā vai arī tur atzīmētas ar ierobežojošām norādēm” (VIV I, IV).

Tā kā izloksņu vārdnīcās viena no pamatsastāvdaļām ir dialektismi, svarīgi noskaidrot šī jēdziena attīstību latviešu dialektoloģijā.

Latviešu valodniecībā sastopamas vairākas dialektismu definīcijas. Dialektismu definīcijas ir dažādas, jo tiek izvēlētas dažādas to pazīmes: 1) sastatījums ar literāro valodu (nelieto literārajā valodā); 2) pazīmes, kas sīkāk raksturo dialektismus (areālā, cilmes, vārddarināšanas aspektā).

Valodniece A. Laua atzīmē, ka „valodas faktu, kas ir saistīti ar noteiktu teritoriju resp. dialektu un atšķiras no literārās valodas, sauc par dialektismiem” (Laua 1981, 149). Autore arī norāda, ka „dialektismi attiecas uz dažādām valodas daļām – fonētiku, gramatiku (morfoloģiju un sintaksi) un leksiku. Atkarībā no tā, kurā valodas specifikas daļā vērojamas dialektālās atšķirības, dialektismus iedala fonētiskos, morfoloģiskos, sintaktiskos un leksiskos” (Laua 1981, 149). 20. gs. beigās / 21. gs. nostiprinājies uzskats, ka dialektismi ir „izloksnēs sastopams valodas elements vai parādība, ko parasti nelieto literārajā valodā” (VPSV 2007, 88).

Viena no plašāk pārstāvētajām dialektismu grupām ir **leksiskie dialektismi**. A. Laua norāda, ka „leksiskie dialektismi ir literārajā valodā lietoti dialektu vārdi.” (Laua 1981, 150). Savukārt A. Reķēna monogrāfijā *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās* raksta: „Šajā monogrāfijā par leksiskajiem dialektismiem uzlūkoti vārdi,

kuru saknes nav literārajā valodā, kā arī vārdi, kuru sakne literārajā valodā gan ir pazīstama, bet nav sastopams tāds derivāts, salikteņnosaukums vai vārdkopnosaukums, kāds ir lietots izloksnē.” (Reķēna 1975, 580) Mūsdienu valodniecībā par leksiskajiem dialektismiem uzskatāmi izloksnes vārdi, ko „literārajā valodā parasti nelieto vai lieto tikai īpašos stilistiskos nolūkos (literārajā valodā tam parasti atbilst cits vārds)” (VPSV 2007, 211).

Ar dialektismiem cieši saistīts arī jēdziens *apvidvārdi*, kas no mūsdienu valodniecības viedokļa ir „noteiktā apvidū izplatīts vārds, ko šim apvidum raksturīgas savdabīgas parādības apzīmēšanai dažkārt mēdz izmantot arī literārajā valodā un zinātniska termina funkcijā. [...] Apvidvārds var būt un var nebūt saistīts ar atsevišķu izloksni vai dialektu. Šaurākā izpratnē – daļējs termina *leksiskais dialektisms* sinonīms” (VPSV 2007, 40–41). M. Rudzīte gan starp abiem jēdzieniem likusi vienlīdzības zīmi, uzverot, ka „parasti ir leksiski dialektismi jeb apvidvārdi” (Rudzīte 1964, 17), līdzīgi rīkojusies arī A. Laua: „Leksiskie dialektismi parasti pazīstami plašākā apvidū, ne tikai atsevišķās izloksnēs vai izlokšņu grupās, tāpēc tos sauc arī par apvidvārdiem” (Laua 1981, 150).

Dialektismi mēdz būt:

- 1) **fonētiskie dialektismi**, kas no literārās valodas atšķiras pēc skanējuma (VPSV 2007, 117), piem., *ķirsis/ķirkšis* (LVDA 39–41), *tumšs/tumss* (LVDA 191–192) u. c.;
- 2) **morfoloģiskie dialektismi**, kas ir dialektu vārdi ar morfoloģiskām atšķirībām no literārās valodas (VPSV 2007, 242), piem., *varde/vardeve* (LVDA 83–86), *virca/virce* (LVDA 127–129) u. c.;
- 3) **sintaktiskie dialektismi**, kuriem ir no literārās valodas atšķirīgas sintaktiskās konstrukcijas vai pārvaldījums (VPSV 2007, 358), piem., *pa labi roki* (Beitiņa 2004₂, 27), *tas i nuô vėcu laiķu* (LiepU) u. c.;
- 4) **semantiskie dialektismi** – vārdi, kas rakstiski atbilst literārās valodas vārdiem, bet to nozīmes ir atšķirīgas (Reķēna 1967, 94), piem., *ciemniņš* ‘kaimiņš’ (LVDA 207–209) u. c. A. Reķēna, balstoties uz A. I. Fedorova pētījumu, min, ka „dažus vārdus izloksnē lieto pavisam ar citu nozīmi nekā literārajā valodā. Lingvistiskajā literatūrā tādus izlokšņu vārdus, kuri parasti atšķiras no attiecīgajiem literārās valodas vārdiem tikai ar leksisko nozīmi, sauc par semantiskajiem dialektismiem” (Reķēna 1967, 94).

Šīs vārdnīcas materiālu vācējs un pirmvarianta sagatavotājs ir E. Ādamsons (1906–1996), bet vārdnīcu publicēšanai sagatavojusi, vārdnīcas uzbūves principus izstrādājusi un materiālus leksikogrāfiski rediģējusi E. Kagaine.

Vārdnīcas priekšvārdā sniegtas ziņas par materiālu vākšanas laiku, kā arī īsas ziņas par teicējiem. Tās gan paskopas (gluži kā KIV) – doti tikai personas dzimšanas dati un informācija par atsevišķu teicēju un materiāla vācēja radniecības saitēm (tēva māte Līze Ādamsons, tēvs Jānis Ādamsons, tēva brālis Pēteris Ādamsons) (VIV I, II). Tāpat netiek sniegtas ziņas, ar kādām metodēm iegūta informācija, bet, ņemot vērā materiālu vākšanas laiku, var spriest, ka tā galvenokārt bijusi brīvā stāstījuma un iztaujāšanas metode, kas izmantota arī ĒIV.

Vārdnīcas priekšvārdā E. Kagaine ievietojusi arī E. Ādamsona publicēto darbu sarakstu, lai lasītāji varētu pilnīgāk iepazīties ar E. Ādamsona veikumu lībisko izlokšņu izpētē.

VIV ievaddaļā E. Kagaine norādījusi, kāda veida leksika vārdnīcā tiks ievietota, lai tās lietotājam nerastos šaubas, kādēļ viens vai cits vārds atstāts ārpus vārdnīcas. E. Kagaine vārdnīcā iekļauto leksiku iedala 4 grupās (sk. VIV I, IV–VI):

- izloksnē reģistrētie leksiskie dialektismi;
- daļa sarunvalodā un vienkāršrunā lietoto vārdu (t. s. nedialektālā neliterārā leksika), kas plaši sastopami arī izloksnēs;

- daļa fonētisko un morfoloģisko dialektismu;
- daļa izloksnei un latviešu literārajai valodai kopīgo vārdu:
 - a) semantiskie dialektismi un daļēji semantiskie dialektismi;
 - b) izloksnei un latviešu literārajai valodai kopīgie vārdi, kas ietilpst stabilo vārdu savienojumu sastāvā;
 - c) izloksnei un latviešu literārajai valodai kopīgie vārdi, kas saistās ar kādu senāku materiālās vai garīgās kultūras nozari un kam latviešu valodā mēdz būt arī areālas vai semantiskas atšķirības.

Fonētisko un morfoloģisko dialektismu sakarā dots paskaidrojums, ka „no fonētiskiem dialektismiem vārdnīcā galvenokārt iekļautas tās leksēmas, kas atspoguļo dažādas skaņu pārmaiņas, metatēzi, skaņu iespraudumus, atmetumus u. tml., (*brs̄sls* ‘brasls’, *š̄m̄uris*, *š̄m̄urs* ‘āmurs’, *ņ̄gla* ‘nagla’, *deļļa* ‘delna’, *desmenis* ‘tesmenis’, *stranis* ‘trans’, *š̄puravi* ‘puravi’) [...], bet no morfoloģiskajiem dialektismiem – no literārās valodas atšķirīgās celmu formas (*atvasis* ‘atvase’, *kapsēte* ‘kapsēta’, *muŗda* ‘murds’, *pēŗkuonis* ‘pēŗkuone’, *puŗna* ‘purns’)” (VIV I, V). Jāmin, ka autori vārdnīcā ievietojuši arī šajā izloksnē lietotos īpatnējos, tai raksturīgos salikteņus (*č̄ikstāda* ‘īpaša āda, ko iestrādā zābakos, lai tie č̄ikstētu’, *maize•putra* ‘uzturs’, *muzikaņtgaļa* ‘galerts’, *mūžmāja* ‘zārks’ u. c.).

Pieminētās leksikas grupas atklāj, ka vārdnīcā tiks apkopota galvenokārt Vainižu izloksnei raksturīgā specifiskā leksika un vārdu nozīmes, bet „[...] neatklājot izloksnes leksiski semantisko struktūru vienotā sistēmā” (VIV I, IV). Te sastopama galvenokārt dialektālā leksika, kas formas vai nozīmes ziņā atšķirīga no literārās valodas, piemēram:

biņpārns subst. *biņpārņc*, *biņpārna*, *biņpārņ*. Aukla, saite, sienamais diegs. [...] (VIV I 87); **koīcaks** subst. *koīcaks*, *koīcaka*, *koīcak*; niev. Liela, neglīta, neveikla sieviete. [...] (VIV I 399); **saŗzis** subst. *saŗzs*, *saŗzi*; arī **saŗžu** *saŗž*, *saŗža*. Nātņa auduma sējuma veids – četrnīšu trinītis; šādi auzs audums. [...] (VIV II 301).

Vārdnīcas ievaddaļā sniegtas arī īsas ziņas par Vainižu izloksni, lai lasītājs labāk varētu saprast vārdnīcā iekļautos valodas piemērus. Ziņas sniegtas īsā un konspektīvā veidā tāpat kā ĒIV.

Nav arī informācijas par Vainižu novadu un vēsturi, kā tas sastopams A. Reķēnas KIV.

Šķirkļu raksturojums un analīze

VIV tāpat kā ĒIV un KIV vārdi kārtoti šķirkļos alfabēta secībā, nešķirot īsos un garos patskaņus. Atsevišķos gadījumos izmantots vārdu apvienojums ligzdās (apvienoti galvenokārt vārdu fonētiskie un morfoloģiskie varianti).

Šajā vārdnīcā pilnu šķirkli veido 7 sastāvdaļas:

- šķirkļa vārds;
- norāde par vārdšķiru;
- vārds izlokšnes pamatformā kopā ar tā gramatiskajām formām;
- norādes par ierobežojumu vārda lietošanā;
- vārda nozīmes skaidrojums;
- ilustratīvais teksts;
- stabilie vārdu savienojumi (VIV I, VI).

Kā redzams, autori šeit nav atsevišķi izdalījuši vārdus (kā tas ir ĒIV un KIV), kas ar attiecīgo šķirkļa vārdu ir semantiski ekvivalentās vai sinonīmiskās attieksmēs un citus tās pašas saknes vārdus.

Šķirkļa vārds

Šķirkļa vārds vārdnīcā dots morfoloģiski fonemātiskajā rakstībā jeb t. s. pārceļtajā formā treknrakstā un kursīvā, piem.: **brēķis**, **iēgrūst**, **kribiņi**, **poņkāt** u. c.

Norāde par vārdšķiru

Līdzīgi abām iepriekšminētajām vārdnīcām, arī VIV dota norāde par vārdšķiru, kas atbilst latviešu valodniecībā pieņemtajiem apzīmējumiem, piem.:

adjektīvs: **aņšteņdzīgs** adj. (VIV I 27); **pabrēņgs** adj. (VIV II 76); **vēctēviņamējs** adj. (VIV II 500);
adverbs: **atruôciski** adv. (VIV I 62); **ķeņķeriski** adv. (VIV I 434); **pasaūlīgi** adv. (VIV II 115);
numerālis: **divtrīs** num. (VIV I 166); **septiņēji** num. (VIV II 319); **trīs-četrpadsmit** num. (VIV II 443);
prepozīcija: **gad** ‘gar’ prep. (VIV I 203); **apuž** prep. (VIV I 42); **tuôpus** prep. (VIV II 448);
pronomens: **šitâds-te** pron. (VIV II 391); **šitâds** pron. (VIV II 412); **štas** pron. (VIV II 413);
substantīvs: **bleste** subst. (VIV I 93); **kliēģis** subst. (VIV I 389); **ploņkšs** subst. (VIV II 191);
verbs: **izvīzēt** v. (VIV I 347); **ruņdulēt** v. (VIV II 261); **zešķēt** v. (VIV II 540).

Vārds izlokšnes pamatformā kopā ar gramatiskajām formām

Līdzīgi kā ĒIV aiz vārda izlokšnes formas dotas vārda gramatiskās formas, bet atšķirība tā, ka ĒIV substantīviem dotas visas vienskaitļa locījumu formas un daudzskaitļa ģenitīva locījuma forma. Sakarā ar lībisko izlokšņu īpatnību – gala zilbes īso patskaņu zudumu, VIV dotas tikai vienskaitļa lokatīva un daudzskaitļa nominatīva forma, ja tās ir reģistrētas, piem.:

jeīcis subst. *jeīcs, jeīči, jeīč* (VIV I 354);
kuņde subst. *kuņd, kuņde, kuņds* (VIV I 422);
pletka subst. *pletk, pletka, pletks* (VIV II 186);
vaļlis subst. *vaļls, vaļli, vaļļ* (VIV II 491).

Savukārt daudzskaitliniekiem – daudzskaitļa lokatīva forma, piem.:

ciguriņi subst. *ciguriņ, ciguriņas* (VIV I 120);
dzeņauksti subst. *dzeņoukst, dzeņaukstas*; arī *dzeņauškas* *dzeņoušks, dzeņouškas* (VIV I 184);
sviķi subst. *sviķ:, sviķ:as* (VIV II 382).

Adjektīviem uzrādīta tikai vīriešu dzimtes nominatīva forma. Tas skaidrojams ar Vainižiem raksturīgo lībisko izlokšņu īpatnību – sieviešu dzimtes sarukumu. Salīdzinājumam daži piemēri no minētajām vārdnīcām:

citamējs adj. *citameš* (VIV I 125); *iēnāšains* adj. *iēnāšaīc* (VIV I 256); *nābuŗgamējs* adj. *nābuŗgameš* (VIV II 3).

čaīmīgs, -a adj. *čaīmīks, -ga* (ĒIV I 231); *maīņveīdīgs, -a* adj. *maīņveīdīks, -ga* (ĒIV II 279); *smālcīns, -a* adj. *smālcīc, -īna* (ĒIV III 392).

gārštībrinis, -e adj. – *gārštībrīņc, -a* (KIV I 318); *kūocinis, -e* adj. – *kūcīņc, -a* (KIV I 531); *pukinis, -e* adj. – *pukīņc, -a* (KIV II 265).

Bezpriedēkļa verbiem uzrādīta īstenības izteiksmes tagadnes un pagātnes 3. personas forma (1. un 2. pers. sakrīt ar 3. pers.), piem.:

dzīvāt v. *dzivat, dzīva, dzīvej*; arī *dzīvuot* *dzīvot, dzīvo, dzīvoj* (VIV I, 187); *ņoŗcīt* v. *ņoŗcit, ņoŗci, ņoŗciļ* (VIV II 71);

teīterēt v. *teīteret, teītere, teītereļ* (VIV II 427).

Ar priedēkli atvasinātajiem verbiem 3. personas forma vairs netiek uzrādīta:

apmuŗīt v. *apmuŗit* (VIV I 37); *iēpederēt* v. *iēpederet* (VIV I 257); *sakričāt* v. *sakričat* (VIV II 283).

Norādes par ierobežojumiem vārdu lietošanā

VIV (līdzīgi kā ĒIV un KIV) ievietotas norādes par vārda lietošanas ierobežojumiem, kas labi papildina gramatisko informāciju, sal.:

cūkcēpure [...] niev.; lamu vārda noz. Slikts (blēdīgs, arī nepieklājīgs, nevīžīgs u. tml.) cilvēks. (VIV I 130);

plaīkšs [...] 2. humor. Motorvelosipēds. [...] 3. niev. Plāpīgs, runīgs cilvēks. (VIV II 181);

spruksts [...] parasti demin. Veikls, palaidnīgs zēns, pusaudzis. (VIV II 357);

šķipele [...] 2. iron. Miršana, nāve. *āŗsc Oūgustaīn teīcs – vaī nu šķip:ēļ vaī jāatmēt pīpešaīn. Oūgusc atmet pīpešaīn uīn dzīva vēļ tagad.* (VIV II 397).

Šīs norādes kuplina vārdu skaidrojumus, sniedz priekšstatu par situācijām, kādās konkrētais vārds izmantots, dodot arī iespēju spriest par vārda popularitāti un lietojumu.

Vārda nozīmes skaidrojums

Vārda nozīmes skaidrojums līdzīgi kā citās vārdnīcās dots dažādos veidos (sk. 3. pielikumu *Vārdu nozīmes skaidrojumu izteikšanas veidi latviešu izlokšņu vārdnīcās*).

- Izlokšnes vārds parasti skaidrots ar semantiski ekvivalentu latviešu literārās valodas vārdu:

ciris subst. [...] Cirvis. (VIV I, 123); *klātēdarms* subst. [...] Aizdars. (VIV I 385); *maņdaga* subst. [...] Pirmdiēna. (VIV I 502).

- Vārds skaidrots ar vairākiem latviešu literārās valodas sinonīmiem, kas nereti papildināti vēl ar sīkākām paskaidrojumiem:

jañcīgi adv. [...] Stalti, iznesīgi, mundri (VIV I, 351); *kaseklīgs* adj. [...] Ķildīgs, strīdīgs, arī nesaticīgs. (VIV I 377); *mūzēt* v. [...] Muļķot; arī mānīt. (VIV I 542).

- Izmantots aprakstošais skaidrojums jeb reāla definīcija:

knibeklis subst. [...] Darbs, kas veicams ar pirkstiem, rokām, ir saistīts ar kā sīka gatavošanu; arī priekšmets, kas šādā veidā tiek gatavots. (VIV I, 395); *spicains* adj. [...] Tāds, kas izrotāts ar mežģīnēm (VIV II 353); *vīlkuobains* adj. [...] Tāds, kur ir melnie rudzu graudi. (VIV II 524).

- Ja kādam no vārdiem nav izdevies noskaidrot precīzu nozīmi vai tā nedroša, lietota jautājuma zīme (?):

dzelzčūska subst. [...] Kaparčūska (?). (VIV I 183); *glumene* subst. [...] Sēne (?). (VIV I 219); *plikši* subst. [...] Pļavu augi (?). (VIV II 188).

Atzīstami, ka VIV augiem dots latīniskais nosaukums (galvenokārt mazāk pazīstamiem augiem vai augiem, kuru nosaukumu semantikā mēdz būt areālas atšķirības):

jānzāle subst. [...] 1. Madara (*Galium boreale*). (VIV I 351); *tūsklapa* subst. [...] Māllēpe (*Tussilago farfara*). (VIV II 450); *veļļruka* subst. [...] Velnarutks (*Cicuta virosa*). (VIV II 508); *zvārgulis* subst. [...] 2. Saulpurene (*Trollius europaeus*). (VIV II 553).

Ilustratīvais materiāls

Arī VIV tāpat kā citās izlokšņu vārdnīcās viena no svarīgākajām vērtībām ir labs un interesants, kā arī trāpīgs ilustratīvais materiāls, jo tieši ilustratīvie piemēri ir tie, kas raksturo katru vārdu, sniedz priekšstatu par izlokšni, palīdz izprast tās gramatiku. Tie būtiski arī kultūrvēsturiskā aspektā, jo ilustratīvos piemēros iekļautas arī fragmentāras ziņas par novada iedzīvotāju sadzīvi, paražām, ticējumiem, pasaules uzskatu un izjūtu u. tml. Piemēram:

Piemēri: *bur(v)ene* subst. *bureñ, burene, bureñs*. Burve. *vęceas laiķas bureñs vareš nuðbuŗt uðtraŗm luðps aŗ. tapec iŗds sveŗaks veceñs noŗ laiðuŗ -nemaz piē laiðeŗ klŗt. va-bŗt, ka iŗ ļoŗnc ac: uŗ kuð vaŗ nuðdarit*. (VIV I 112);

liēdeņš adj. *liēdeņč*; arī *liēdeņš* *liēdeņč*. 1. Tāds, kā vajadzīgs; labs; kārtīgs, derīgs (par priekšmetiem). *ka noŗ liēdeņ daŗbrīk, ta noŗ ne-kŗd lŗg strŗdaŗaŗ. kuð a tŗ ma:z cirit vaŗ saciŗst? tuŗ ne-kas liēdeņč noŗ. // Kŗrtīgs, patīkams (par darbību, procesu). kuð tu te ķŗleķas – sak, kad neliēdeņč daŗps, grŗt iēt. // Vesels; normŗls. teŗteŗs noŗ vęseŗs us kŗjaŗm, noŗ liēdeņ kŗŗs*. 2. Nopietns, kārtīgs, labs (par cilvēkiem). *dzēŗi ļoŗ noŗ ne-kŗd liēdeņ cŗŗvek, vis: noŗd nuðzeŗ, paŗ bēniŗm negŗda*. (VIV I 466);

maļķābrauķšana subst. *maļķābrouķŗaŗ. Brauķšana pēc malkas. maļķābrouķŗaŗ un siēnābrouķŗaŗ bi vŗreŗiŗm tiē ziēms daŗb aŗspus mŗŗ. diēns bi iķs, a:gr bi jŗizbrouķ*. (VIV I 501);

toĥknsis subst. [...] 1. Zirņu pika. *toĥksņc iĥ, kuô taĥs uĥ êd. / ĉiganet saciĥ – kas manaĥ puĥkaĥ tuô toĥknsi deva? / toĥksņc iĥ kas êdaĥs – ziĥņ pĥt.* 2. Resns, neveikls cilvĕks. *tâd liêl, rĕsņ cilĕvek aĥ soûc paĥ toĥksņ. / toĥksņc iĥ tâc ikss uĥ rĕsņc cilĕvĕks.* (VIV II 438).

Stabilie vārdu savienojumi; vārdkopnosaukumi, salīdzinājumi, adverbialas

konstrukcijas, frazeoloģismi kopā ar skaidrojumiem un piemēriem

Vārdnīcā tiek izmantoti dažādi apzīmējumi, piem.: □ norāda, ka seko stabils vārdu savienojums, ar ◇ – apzīmē frazeoloģismus, piem.:

kumeļš. □ *dzīvā kā kumeļš.* (VIV I 422);

liēdzējs. □ *kā liēdzējs liēdz* – saka, ja kādam iekšēja sajūta it kā novērš uzmanību (no kā), liedz ko darīt. (VIV I 467);

sari. □ *sarus pĕrt* – tautas medicīnā – pĕrt ar pirtsslotu pirtī bērnu, kas noziests ar mīklu vai ietīts ar mīklu nozīestā drānā. (VIV II 299).

mala. ◇ *apmest malas*. ◇ *mest kaūnu piē malas.*(VIV I 501);

meklēt. ◇ *meklēt ar uguni* – ļoti centīgi meklēt. ◇ *meklēt kā mazuo adatiņu* (arī *kā mazuo nazīti*) – ļoti (rūpīgi) meklēt. (VIV I 512);

redzēt [...] ◇ *sākt redzēt gaīsmu.* [...] ◇ *veļls viņu neredzējis.* [...] ◇ *nu (gaĥ) viņš veļlu redzēs.* (VIV II 245).

Uz sinonīmiju VIV tiek norādīts ar *Sal.*, piem.:

gliēms [...] *Sal. gliēmeklis, gliēmeklis* (VIV I 219);

nūjniēks [...] *Sal. kūjniēks* (VIV II 18);

pašļaņckāt [...] *Sal. pašļaņckāt, pašvaņckāt.* (VIV II 123).

Veidojot izlokšņu vārdnīcas, arī turpmāk lietderīgi un mērķtiecīgi būtu izmantot esošos apzīmējumus (tādējādi veidot tradicionālu apzīmējumu sistēmu). Līdzīgu risinājumu piedāvā iecerētās *Latviešu izlokšņu vārdnīcas* veidotāji, frazeoloģismus dodot aiz romba zīmes ◇ kopā ar skaidrojumu, piemēriem un nepieciešamajām norādēm, bet vārdu savienojumus (vārdkopnosaukumus, salīdzinājumus, adverbialās konstrukcijas) – aiz kvadrāta zīmes □ (LIV 2005, 7).

Marķējot salīdzinājumu konstrukcijas un frazeoloģismus, detalizēts un korekts ir KIV izmantotais apzīmējumu veids (daļēji sasaucas ar ĒIV un VIV izmantoto; par to sk. iepriekš), sal.:

○ apzīmē citus tās pašas saknes darinājumus;

△ – salīdzinājumus;

◇ – vārdu savienojumus un frazeoloģismus;

□ – vārdu savienojumus bez nozīmes pārnesuma;

= – šķirkļa vārda vai attiecīgās vārda nozīmes semantiskos ekvivalentus (sk. arī 4. pielikumu).

Šis klasifikācijas veids ir produktīvāks, jo tādējādi, lai arī pirmajā brīdī var šķist, ka apzīmējumu ir pārāk daudz un tajos grūti orientēties, tomēr, strādājot ar vārdnīcu, pateicoties precīzajiem apzīmējumiem, ir vieglāk atpazīt un izprast vārdu lietojumus.

Homonīmu apzīmēšana

VIV līdzīgi kā abās iepriekš aplūkotajās vārdnīcās, norādīts arī uz homonīmiju, kas apzīmēta ar romiešu ciparu šķirkļa vārda priekšā, piem.:

^I*apaît* adv. [...] Apkârt. (VIV I 28);

^{II}*apaît* prep. [...] Ap. (VIV I 28);

^I*zoloks* subst. [...] Drošības nauda. (VIV II 550);

^{II}*zoloks* subst. [...] niev. Puika; pusaudzis (VIV II 550).

Par veiksmīgu uzskatāms arī vārdnīcas iespiedums, jo šeit, tāpat kā ĒIV, ilustratīvais materiāls dots slīprakstā, tādējādi to izceļot un padarot vieglāk pamanāmu un uztveramu.

Aplūkojot latviešu izlokšņu vārdnīcas, konstatējams, ka tās ir valodnieciskā ziņā korektas un uzlūkojamas par labiem turpmāku pilna vai diferenciāla tipa izlokšņu vārdnīcu veidošanas paraugiem.

2.2. Rucavas izlokšnes vārdnīcas tips un uzbūve

Latviešu valodniecībā trūkst Kurzemes izlokšņu vārdnīcas, tāpēc būtiski izvērtēt RIV tipu – vārdnīca veidojama kā pilna vai diferenciāla tipa vārdnīca. Ja tiek aplūkotas pilna un diferenciāla tipa izlokšņu vārdnīcu priekšrocības un trūkumi, jāatzīst, ka pilna tipa izlokšņu vārdnīca daudz spilgtāk un pilnīgāk atspoguļo konkrētā apvidū runāto valodu, dod padziļinātu salīdzinājumu ar literāro valodu, jo šādā vārdnīcā tiek iekļauta gan vispārlietojamā, gan izlokšnei specifiskā leksika – leksiskie, fonētiskie, morfoloģiskie un semantiskie dialektismi. Taču arī diferenciāla tipa vārdnīcai ir savas pozitīvās īpatnības – tā atspoguļo tikai izlokšnei raksturīgo, tipisko vārdu krājumu, uzreiz pievēršot uzmanību novada valodas īpatnībām.

Ir vairāki nosacījumi, kas mudina izšķirties par labu diferenciāla tipa vārdnīcai – arvien pieaugošā izlokšnes literarizācija un izlokšnes pakāpeniska nivelēšanās fonētiskā, morfoloģiskā un daļēji arī leksikas līmenī jaunākās paaudzes runātāju vidū; zinīgu (īpaši vecākās paaudzes) teicēju skaita samazināšanās.

Diferenciāla tipa izlokšņu vārdnīcu aktualitāti apliecina arī ārzemju dialektālās leksikogrāfijas pieredze (sk., piem., Bairisches Wb I–IV; Dūnininkų ž. 1976;

Sl. Starowierców 1980; Архангельский сл. 1980–2004; Селигер 2003; Сл. Забайкалья 1999; Сл. Подмосковья 1969; sk. arī promocijas darba 1. nodaļu.).

Diferenciāla tipa vārdnīca būs nozīmīga arī Rucavas kaimiņizlokšņu leksikas pētījumos. Tā noderīga arī Lietuvas ziemeļrietumu izlokšņu un Latvijas dienvidrietumu izlokšņu salīdzināmajā pētniecībā.

Jāņem arī vērā, ka pašlaik rīcībā esošais Rucavas leksikas vākums pēc apjoma ir vēl samērā neliels, bet pilna tipa izloksnes vārdnīcas materiālu vākšanas laika posms ilgst apmēram vienu paaudzi. Piemēram, ĒIV priekšvārdā norādīts, ka materiāli vākti, sākot ar 1953. gadu, sistemātiski šīs izloksnes faktu reģistrējumi uzsākti 1962. gadā (ĒIV I 5), vārdnīcas pirmais sējums klajā nācis tikai 1977. gadā. Savukārt KIV materiāli vākti apmēram 40 gadus: izloksnes materiāli iegūti laikposmā no 1952. gada (KIV I 5) līdz 90. gadiem (1998. gadā publicēti abi KIV sējumi). Līdz ar to jāsecina, ka, vācot materiālus pilna tipa RIV, tā vairs nebūs vārdnīca mūsu paaudzei, to vairs neieraudzīs arī paši vecākās paaudzes rucavnieki (pastāv draudi, ka šāda veida vārdnīca var kļūt par pagātnes relikviju). Acīmredzot jāizvēlas reālāks mērķis – diferenciāla tipa izloksnes vārdnīca, kurai, protams, arī nepieciešami bagāti valodas materiāli.

Arī no lasītāja viedokļa interesantāka varētu būt diferenciāla tipa vārdnīca, jo tā uzreiz pievērš uzmanību īpatnējam un savdabīgajam (leksiskajiem, fonētiskajiem, morfoloģiskajiem, semantiskajiem dialektismiem) izloksnē. Kā norāda K. Špangenberg, būtiski, lai izlokšņu vārdnīcas būtu arī lietotājam draudzīgas (Spangenberg 1988, 42).

2.2.1. Vārdnīcas pamatmateriāls un šķirķļa vārdu atlase

Veidojot RIV, jāizvērtē, kura leksikas daļa jāiekļauj vārdnīcā un kura jāatstāj ārpus izdevuma – ne tāpēc, ka tā būtu mazāk svarīga, bet gan tāpēc, ka vārdnīcā iekļaut pilnīgi visu vārdu krājumu nav iespējams, kā jau tas norādīts arī promocijas darba pirmajā daļā. Jāizvēlas izloksnei tipiskākais, precīzākais, trāpīgākais.

Veidojot izlokšņu vārdnīcu, viens no būtiskākajiem jautājumiem ir vārdnīcas pamatavota izvēle. RIV iekļaujami LiepU kartotēkā (1996–2008) uzkrātie Rucavas izloksnes leksikas materiāli (pagaidām ap 3000 kartotēkas vienību) un Rucavas izloksnes tekstu ekscerpti (pierakstīti laikā no 1967. gada līdz 2008. gadam; ap 400 lpp. datorrakstā), kā arī LU LVI apkopotais Rucavas apvidvārdu krājums (ap 2900 kartotēkas vienību). Vārdnīcā jāiekļauj arī ME un EH esošā Rucavas leksika, ko vērts atlasīt, izmantojot elektroniskās ME un EH versijas (www.tezaurs.lv/mev), kas palīdz automātiski izvēlēties Rucavas leksēmas (kopā 1253 vārdu). Lai gan līdz šim izdotajās

latviešu izlokšņu vārdnīcās netiek iekļauti folkloras materiāli, vārdnīcu sagatavošanā apkopojami arī folkloras pieraksti, kas atrodami Latviešu folkloras krātuvē, jo šie materiāli ir cieši saistīti ar novada iedzīvotāju pasaules uztveri, saimniecisko darbību, paražām, ticējumiem u. tml.

Svarīgi veidot arī latviešu 19. gs. tautasdziesmu ekscerptus un analīzi, jo tajās saglabāti spilgti novada valodas piemēri, kas aktīvi tiek lietoti vēl 21. gs. Piemēram, Krišjāņa Barona Dainu skapja elektroniskajā versijā (www.dainuskapis.lv) sastopamas 63 dainas (neskaitot variantus), kas pierakstītas Rucavas pagastā. Daļu no Krišjāņa Barona Dainu skapja un sevišķi no Latviešu folkloras krātuvē esošajām dziesmām dažādos gados joprojām aktīvi izmanto Rucavas tradīciju kopēji, piem., tradicionālo kāzu vai kristību rīkošanā, kā arī citos gados un ikdienā. Tautasdziesmu nozīmību apliecina arī valodnieku publikācijas, kurās kā viens no pamatmateriāliem ir dainas (Ābele 1927, 112–128; Ābele 1928, 135–144; Beitiņa 2004₁, 21–26; Bušmane 2004₂, 128–179 u. c.); īpašu uzmanību tautasdziesmu analīzei veltījis A. Ozols darbā *Latviešu tautasdziesmu valoda*, kurā aplūkota latviešu tautasdziesmu leksika un leksikostilistika (Ozols 1993, 48–79), morfoloģija un morfostilistika (Ozols 1993, 80–140) un latviešu tautasdziesmu sintakse (Ozols 1993, 141–415) un kurš uzlūkojams par nozīmīgāko pētījumu par klasisko tautasdziesmu valodu kopumā (Ozols 1993, 3).

Arī krievu valodnieks F. Sorokoļetovs (Ф. Сороколетов) raksturo tautasdziesmas kā izlokšņu vārdnīcu avotu: „Tautas dziesmu valodas kā vienas no dialektālās leksikas izziņas avotiem neņemšana vērā novestu pie svarīgu leksiski-semantiskās sistēmas posmu izslēgšanas no reģionālajām vārdnīcām, pie daudzu leksēmu teritoriālā iedalījuma sagrozīšanas. Pēc šādiem principiem veidota izlokšņu vārdnīca ciestu no pamanāmām nepilnībām un neprecizitātēm.”²⁸ (Сороколетов 1976, 11) Autors norāda, ka tautasdziesmu valodā sastopami arī vārdi, kurus neatrod nevienā no izlokšņiem, bet to skaits nav pārāk liels, tāpēc tie nevar ietekmēt leksikogrāfa-dialektologa attieksmi pret tautas poētisko valodu kā apvidus vārdnīcu avotu (Сороколетов 1976, 12).

Nepieciešamību vārdnīcu veidošanā izmantot dažādus papildu materiālus apliecina arī ārzemju leksikogrāfijas piemēri: vācu dialektālajā leksikogrāfijā jau J. A. Šmellera (J. A. Schmeller) *Bayerisches Wörterbuch (Bavārijas vārdnīca, 1872–1877)* tiek ievietotas leksēmas arī no dažādiem vēsturiskiem avotiem (Niebaum 1979,

²⁸ Неучет народно-песенного языка как одного из источников сведений по диалектной лексике привел бы к исключению из состава областного словаря важных звеньев лексико-семантической системы русских говоров, к искажению картины территориального распределения большого числа лексем. Создаваемый на такой основе диалектный словарь страдал бы заметной неполнотой и неточностью.

346). Arī mūsdienās dialektu un izlokšņu vārdnīcā iekļautais materiāls ir atšķirīgs. Ir vārdnīcas, kurās galvenokārt dominē izloksnē pierakstītais materiāls, neizmantojot papildu literāros vai valodnieciskos avotus, piem., *Тараўскі слоўнік* (sk. Тураўскі сл. 1982), *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей* (sk. Сл. Карелии 1994–2005) u. c., taču pārsvarā vārdnīcas bāzes materiālā ir gan izloksnē pierakstītie apvidvārdi, gan arī vēsturiskie, valodnieciskie, literārie, folkloras u. c. avoti, kas papildina konkrētajā laikposmā runāto izloksnes vārdu krājumu, ļauj saskatīt paralēles ar agrākiem laikiem, palīdz noteikt vārdu cilmi un vārdu lietojuma izmaiņas. Spilgts piemērs ir *Псковский областной словарь с историческими данными*, kurā apvienoti gan izlokšņu materiāli, gan 13.–20. gs. dokumenti un dažādi rakstu pieminekļi (Псковский сл. 1967, 6–8, 19–26), kā arī *Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich*, kuras pamatkatalogs ir vairāk nekā 4 miljoni kartīšu, no kurām apmēram 10 % ir ekscerpti no vēsturiskiem rakstiem un dokumentiem, literāriem darbiem, preses u. tml. avotiem (plašāk sk. Bergmann[@], DBÖ[@]).

Līdzīga pieredze ir Lietuvā. Parasti vārdnīcās izmantoti galvenokārt izlokšņu pieraksti (V. Vitkauskā *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, A. Vilutītes *Kaltanėnų šnektos žodynas*), taču izmantoti arī citi avoti, piem., Lietuvas literatūras un folkloras institūta materiāli (L. Grumadienes, D. Mikulēnienes, K. Morkūna, A. Viduģira *Dieveniškų šnektos žodynas*), valodnieciski avoti, piem., jau agrāk apkopotie un izdotie izlokšņu teksti (J. Petrauska, A. Viduģira *Lazūnų tarmės žodynas*, sk. arī promocijas darba 1. daļā) u. c.

RIV šķirkļos pārsvarā iekļaujami lokāmo vārdšķiru vārdi (substantīvi, adjektīvi, numerāļi, pronomeni, verbi), taču dialektālas formas atrodamas arī starp nelokāmām vārdšķirām. Tādējādi vārdnīcā jāiekļauj arī interjekcijas, partikulas u. c. (šķirkļu paraugus sk. arī 9. pielikumā) Daži piemēri:

Adverbi:

daūg²⁹

adv. Daudz. Ābele 1928, 139; EH I 310; *sašķida daūg ķaiūšu. / mañ vēl tik daūg drābuļu jāpletē. / daūg vīru, daūg siēvu, daūg svešu ļaūžu, naū mana brālēna, naū līgavēnas. LiepU³⁰.*

mağ

adv. Maz. EH I 777; *tāda mañteļi jaū mağ kurij bi. / agrāk tādas tabletes ne-mağ nezinaja, ka tādas tabletes i. (LiepU); [...] tēs uzlika maģuō skutulēnu ('bļodiņu') uz galvu, tā-pat abgriēza, ne-kādi priziēri nevaīdzēja, ne-kādu prizētavu. / tādu gumijīņu jaū tuōreiz ne-mağ nebi, tik ādiņi. RIT 2007, 462, 463.*

²⁹ Analizētajos Rucavas izloksnes piemēros atspoguļotas izlokšņu kartotēkās vai citos valodnieciskajos materiālos reģistrētās leksēmu intonācijas. Ja vārds kārtotēkā atzīmēts bez intonāciju zīmēm vai tās svārstīgas, pamatleksēma attēlota bez intonāciju apzīmējumiem.

³⁰ Pilnus Rucavas izloksnes vārdnīcas šķirkļu paraugus sk. 9. pielikumā.

Partikulas:

ben // bēn

part. 1. Jel, taču. *ej ben, ej!* EH I 212 / *ben liecies mierā!* / *juk ben rītu arī ir diena!* / *varētu tu ben nākt man palīgā.* EH I 212; 2. Vismaz. *vai tu ben esi gatavs?* EH I 212; 4. Kaut cik. *vai tev nauda ben ir?* EH I 212; 4. Izsaka kāda cita viedokli kā vācu vārds *soll* 'vajadzēt'. *es bēn ģesus gājis.* ME I 279; 5. ? *jāiēt ben te ar rēķuot* 'runāties, plāpāt'. Ābele 1927, 128

i(ř)

part. Arī, gan. *ja tev ir tika, man nepatika.* Ābele 1927, 127; *jaū i tāt maģ bērnš sapruot, ka pa viņu smeļ. / tuř deva līdzi iř luōpus, iř guōvis.* LiepU.

nāriņ

part. Nebūt (?). *mātes akal sagājušas adija va vērpe. va cita kuō nāriņ darija. / vis:i piē skala uguņš sasēduši, katramis jaū acerami, kas nāriņ darāms.* LiepU.

Prepozīcijas:

a(r)

prep. Ar. *ka [lini] bi izāvēti, ta a zīrgis mīdija.* LiepU; [...] *a zīrgis vede līķi, uņ zīrgiēm bija ař šitā apsekti ař meļni (!) / jā, braūca a zīrgiēm visi uņ ceņtās ispušķuot ratus ař tām, ař leņtām, a tām papīŗa, va ne.* RIT 2007, 425, 428.

ga (r)

prep. Gar. *es gāju ga viņas skūni garām pruōjam.* LiepU.

Tā kā RIV iecerēta kā diferenciāla tipa izloksņu vārdnīca, tajā ievietojami visa veida dialektismi – ne tikai leksiskie, bet arī fonētiskie, morfoloģiskie un semantiskie dialektismi, kuru noteikšanā būtisks kritērijs ir salīdzinājums ar literāro valodu, resp., vārdnīcā būtu jāievieto leksēmas, kas vai nu literārajā valodā nav pazīstamas, vai arī ar kādu pazīmi no tās atšķiras (par to arī Vitkauskas 1972, 79–98). Līdzās mantotajām leksēmām vārdnīcā iekļaujami arī dažādi aizguvumi, piem., no lietuviešu valodas un izloksnēm, ģermāņu un slāvu valodām u. tml. (šķirkļu paraugus sk. 9. pielikumā)

Leksiskie dialektismi

āzinis

subst. Dienvidaustrumu vējš. *saksinis bi uņ laūnažis uņ āzinis. / akal tas bada āzinis, tuř ne-kā nebūs. zivju nebūs. [...] tas bada vēš tas nu laps nau, tas āzinis nau laps uņ kuō tad tu viņam darīsi, ka viš i, laps viš nau. [...] āzinis tas i rudenī, āzinis.* LiepU.

kūģis

subst. Siena guba. ME II 332; *tāt mač kūģis! / kūģus likām us ķestēm. / mēs laņķā sagrābēm tik daūdz kūģu.* LiepU.

Aizgūts; < liet. *kūģis* ME II 332.

ķēmele

subst. Ķimene. *ūzvārija ūdini, iēmete ķēmeles.* LiepU; *nuō vakara ūzvārija ūdini uņ iēlika abrā miltus. ūzvārija ūdini, iēmete ķēmeles. tās iēbēre. / tuōlaik muņš pat ķēmeles nebi jāiēt pa laūkiēm meķlēt, aūga te-pat dārzā.* RIT 2007, 401, 464.

< lv. *kōmel* (EH I 699; Sehwers 1953, 64) vai vlv. *kōmel* līdzās *kōme* (Jordan 1995, 71).

ķudele // ķudelis

subst. Neliels vadiņš ēsmas zivju vilkšanai. *bet es gribu tagat pa tuō ķudeli [stāstīt] – braūc jūrā iēkšā pīrms saūles lēkta. ta ka saūlīte, teīksīm, lēks aūkšā, tā momeņtā mēs sākaīm vīlkt ārā. / tad tuŗ [ir] vis:i tiē dārbarīki. tuŗ i ķudelis, uīn tīklus es nuōnešu uīn liēluō muc:u. SA 2008, 59, 66.*

liņce

subst. Vieta linu žāvēšanai. *kuŗ linus skleīž, tā iŗ liņce. LiepU.*

lutka

subst. Neliela laiva. *lutka slīdēja pa Papas ezeru. / ār lutku bijām plekstes ķērt. LiepU.*

plestiķe // plestiķis

subst. 1. Tauriņš. ME III 337; *kādu plestiķi redzēsi pīrmuō, tāda būs vasara. LiepU;*
2. Kāpostu baltenis (tas ir paliels, kaitīgs dienas tauriņš ar baltiem spārnēm). *plestiķu jaū ari iŗ vi-sādu [..] / kāpuōstu plestiķe uzdē tuōs ķīrminus uz kāpuōstis. Bušmane 2004₁, 181; 3. Kode. pārved man nuō meža vaīvarīnus! laikam plestiķi iēmētušīēs drēbēs – jādzeņ laūkā. Bušmane 2004₁, 181.*

< liet. *plešteķē* ‘taurenis’ (ME III 337, LEW 604); iespējams, pārņemts no kuršu valodas (Bušmane 2004₁, 180–183).

rāna

subst. Ķerānija, pelargonija. *rānas aūdzē, raū, priēks aūsīm, ne jaū tik. rāna maīn te iŗ arī aūg. kad jaū naū tās puķes, sāp aūsis. LiepU.*

riēzaks // riēzis

subst. Rīvētu kartupeļu un speķa sacepums. *puzdienās ēdīsīm riēzaku. LiepU; saūcaīm pa riēzu tuō. maīn liēkas, ka tuō jaū ziīn diēzgaīn tuō riēzi. SA 2008, 50.*

rūkūzis

subst. Gaļas kūpinātava, kura iebūvēta virs maizes krāsns. *manu rūkūzi jaū seīn izgrāva. / jānēs dēsas uz rūkūzi, laī sakūpētu. LiepU.*

siētava

subst., etn. Gara, šaura auduma strēmele, ko sievietes tina ap kājām no potītēm līdz ceļgaliem. ME III 860; *siētavas aūde. / tuōlaīk jaū katra siēva sēja siētavas. LiepU; siētavas i tādās, nu kuō es teū vaŗu pateikt, siētavas i šitādas. pajeīm lup:atu. nu kā es teū vaŗu parādīt, ta tu ļuōti labi sapratīsī. raū, tā būs siētava. SA 2008, 39.*

vapsīne

subst. Lapsene. Ābele 1927, 118; Ābele 1928, 141; ME IV 474; *mājā, te piē pažuōbeles, bij dikti salīduōjušas vapsīnes, sataīsījušas pūžņus uīn dzīvuōjās. [..] tēs tuōreīz tā ciēta, ka visu atlikušuō mūžu vapsīnes piēminēja. [..] bet maīn vēl tagad pārņē m izbīlis, ka vapsīnes kuŗ manu, tūliī atminuōs tēvu. LiepU.*

vīrbaļs // vīrbaļs

subst. 1. Šķērskoks pie redelēm. ME IV 603; 2. Adāmadata. *ar vīrbaliēm esi uzmanīks! / ar vīrbalu pakasīja kasi. / mani vīrbali pazuduši. / duōd tuōs reşnuōs vīrbalus. LiepU.*

Vārdnīcā jāiekļauj vārdi, kas pārstāv visdažādākās leksikas *tematiskās grupas*: augu, apģērbu, dabas parādību, dzīvnieku, ēdienu, laikapstākļu u. tml. nosaukumi. Papildus būtu jāizmanto arī publikācijas (monogrāfijas), kurās aplūkotas un analizētas tematisko grupu leksēmas, piem.:

- par augu nosaukumiem informācija iegūstama I. Ēdelmanes un Ā. Ozolas veidotajā grāmatā *Latviešu valodas augu nosaukumi*, kurā no Rucavas autore devušas, piem., *bulderjānis* (-ņi) ‘ārstniecības baldriāns’, *dzeguzīte* ‘plankumainā

dzegužpirkstīte', *balgalve* 'parastā pīpene' (Ēdelmane, Ozola 2003, 39, 93, 280) u. c. RIV augu nosaukumi papildināmi ar atbilstošajiem latīniskajiem apzīmējumiem;

- sistēmisks dabas parādību nosaukumu apskats iegūstams, ekscerpējot B. Laumanes grāmatu *Smalki lija zelta lietus*, kurā ievietoti dažādi dabas parādību nosaukumi arī no Rucavas, piem.: *slabdraba* 'slapjdraņķis', *plikšālis* 'stiprs sals bez sniega', *sniņgulēt* 'lēni snigt (retām pārslām)' (Laumane 2005, 185, 260, 275);

- zivju nosaukumu vākuma papildināšanai izmantojama B. Laumanes 1973. gadā izdotā grāmata *Zivju nosaukumi latviešu valodā*, kur atrodami arī izloksnēs sastopamie zivju nosaukumi, piem., *meņcu bullis* 'jūrasbullis' *maku zivs* 'jūraszaķis', *plekste* 'bute' Rucavā (Laumane 1973, 100, 103, 171);

- Latvijā (tostarp Lejaskurzemē un Rucavas apkārtnē) valkātu apģērbu nosaukumi minēti I. Jansones darbā *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*. Piem., tāds ir arī jau pieminētais *nāmats*: "Rucavā – *nāmāti* [ir] *musturuotas* [galvas segas] *sievietēm nuo smalka linu auduma*" (Jansone 2003₂, 124);

- plašs Lejaskurzemē un arī Rucavā lietoto ēdienu nosaukumu materiāls atrodams B. Bušmanes publikācijās un monogrāfijā *Piena vārdi* (2007), kurā valodniece apkopojusi izloksnēs un dažādos citos avotos (folklorā, rakstu avotos utt.) sastopamos piena un piena produktu nosaukumus, piem.: *pasukas* 'paniņas' Rucavā, *aizlējuma siers* Rucavā (atšķirībā no *siera*, kas bija bez piedevām un ko pēc noslogošanas saulē sakaltēja cietu un varēja uzglabāt, *aizlējuma sieram* masa sildīta atkārtoti ar piedevām – olām un sviestu; tas veidots bļodiņās un bija domāts tūlītējai ēšanai; Bušmane 2007₂, 264, 341) un, kā to uzsver valodniece B. Laumane: „*Piena vārdi* ir gan šīs tematikas vārdu tezaurs, gan enciklopēdisku (vēsturisku, etnogrāfisku, leksikogrāfisku u. c.) uzziņu avots, ietverot arī bagātu nevalodniecisko informāciju par produktu gatavošanu, ar tiem saistītiem paradumiem, ticējumiem utt.” (Laumane 2008, 8);

- ar zvejniecību saistītu leksiku var atrast arī B. Laumanes monogrāfijā *Zeme, jūra, zvejvietas* (1996), kur ievietoti piekrastes reljefa un zvejvietu nosaukumi, piem.: zvejv. *Atkrante* Papē (zvejvietas dziļums 17–18 m), *juoma* 'ieplaka starp diviem piekrastes sēkļiem jūrā' – *Aūzas juōms*, *Ķupiņu juōma* – Rucavas Nidā (Laumane 1996, 117, 194).

Fonētiskie dialektismi

Līdzīgi kā VIV, svarīga loma RIV jāatvēr leksēmām, kuras atspoguļo skaņu pārmaiņas, piem.:

- skaņu piespraudumi un iespraudumi

skārsts

adj. Karsts. *kamēr kuriņ, viņa ir skārsta.* LiepU.

smiļkte // smiļkts

subst. Smilts. *sabērēm smiļktes un sastādījām puķes. / us smiļkti, us smiļkti, kad us smiļkti būtu tās zives, bet tu ir tik butes un cita nau! / ka iēiēt tāi uōļuōs tā jūra, viņa izgūrst, viņa netiēk us priēkšu, bet tā, kad i pīlnīgi tīra smiļkc, viņa aīziēt (!), kuī viņa grib, cik viņa aūkstu grib.* LiepU.

strāzdāt

v. Strādāt. ME IV 1084; *mañ tēs laūku dārbus stāzdāja un braūcē, jūrēs mēslus vede. / citi jaū [pūru] taīsija, pac tuī strāzdāja.* LiepU.

- skaņu zudums noteiktā pozīcijā

bēr(n)s

subst. bērns. *kad jaū es vēl biju tas maģākaīs bērns, tad jaū viēnmēr tiku pati pēdējā. / mañ ar stālīē nevede tādu mazu, kas ir bērns, kad es biju liēle, tad jā. / bērns raūd visu diēnu.* LiepU.

cir(v)is

subst. cirvis. *mežā ka braūce, ta bi rāks un ciris.* LiepU; *ar ciri tikāi nuotastija baļķiem vienu un oōtru pusi. / kuļmītē – tā bija neliēla kuōka vañniņa, sabēra gaļas gabaliņus un ar cirīti vēlrēiz smālki sakapāja.* Apv.

li(g)zda

subst. lizda. *kad maģi bi, tad sēdēj tāi lizdā dziļāk. / lizdu actājām tuīpat.* LiepU.

va(i)

part. va. *Vai. va ta tu nezini? / va ta es zinu? / va ta neduōsi kreptīga sūruma?* LiepU; *nu kā jaū atnāk tiē, tiē nu preciniēki, va ne, tas puīsis jaū viēnc nebraūca, viņaīm jaū braūca līdz va kāc krustēs, vai kaū kas tāt. RIT 2007, 426; va cepeškrāsne – viš pa virsu tā – jābūt ir iēsīldītai cepeškrāsniņ diēzgañ jaū sīltai, ta viš paliēk tāt baļc, apraū tāt. SA 2008, 50.*

- asimilācija

mēļls

adj. Melns. *uōgas, mēļlās uōgas, nu tuō iēvārijumu, mēlles nē, upenes.* LiepU; *ne mēļls, bet baļc. jā!* RIT 2007, 437.

pīļls

adj. Pilns. *pīļlā iēmeēt un māt i jānuōdzeē, bet cik ilgi es dzeēšu, nu cik? / bij zeme, nu laūks un dārba pīļlas ruōkas.* RIT 2007, 441, 444.

viļla

subst. Vilna. *un es klačdu tuō viļlu – naū tās rētas, nevaru atrast. / [..] tas bij nuō stipri biēza viļlas aūduma* RIT 2007, 448, 456.

Morfoloģiskie dialektismi

Vārdnīcā iekļaujami morfoloģiskie dialektismi jeb leksēmas, kurām ir morfoloģiskas atšķirības no literārās valodas (piem., atšķirīga celma forma vai atvasinājumu forma, no literārās valodas atšķirīgi priedēkļi, piedēkļi u. tml.):

ace

subst. Acs. *tiē, kañ bi jâmeklê, allâziñ ceñtâs kuô nuôlūrêť, ta uzsaũca: kuô žvaľgâs apkârt, aces bũs ŝķibas!* LiepU.

dañcât

v., pag. *dañcâja*. Dancot. EH I 306; *dziêdâja, dañcâja caũris naktenis. / dañcâja kâ traki. / mañtai pakaľ dañcâ kâ lâcis.* LiepU.

upelis

subst., demin. Upĩte. *kâdreĩz tepat aĩs ŝĩs mãĩs bij smuks upelis.* LiepU.

zuve

subst. Zivs. *zuvu jaũ nau daũg. / dĩķĩ iť daũdz zuvu.* LiepU; *uñ tuť viñč iekš tuô putu, iekš tuõ, tad tas miẽvis tuť iẽsamętas, bet zuves viñč neziñ, vaĩ tuť apakšâ i, va nav. / jũrmaľniẽki veda zuves. [...] aceŗuõs, ka mañma dikti iľgi skatija, lĩdz piŗka kâdas zuves, lai nav pa iľgu stâvęjuŝas.* RIT 2007, 437, 466.

Semantiskie dialektismi

RIV ievietojami vârdi, kuri grafiski atbilst literârâs valodas vârdiem, bet to nozĩmes ir atŝķirĩgas, piem.:

diẽnêt

v., novec. Strâdât par kalpu, kalponi. Kalpot (pie privâtpersonas). *Dunikâ diẽnêju, mãn bij diũpacmit gadi.* LiepU.

LVV II 333 *dienêť*² – novec.

Aizgũts; < lv *dēnen* ME I 483.

dziêvât

v. pag. *dziêvâja* Strâdât. EH I 346; *visu diẽnu dziêvâja uz laiķa. / jâiêt dziêvâtiês. / jâriêdâs us stâlĩ dziêvât piẽ luõpiẽm.* LiepU.

meĩta

subst.1. Neprecêta sieviete. *tâ mãte ŝaũsmĩgi bij, redz, viñ jaũ bij meĩta, viņai nebij tâ vĩra.* LiepU;
2. Kalpone. *pa meĩtu es Jęľgavã ģsu diẽnêjusi, pa mazuõ meĩtu...* LiepU.

LVV V 140 *meita*³ – neakt.

RIV ievietojama arī tã leksikas daľa, kas kopĩga izloksnei un latvieŝu literârajai valodai: 1) leksẽmas, kas izloksnei un literârajai valodai kopĩgas, bet kas LLVV dotas ar ierobeŗojoŝâm norâdẽm; 2) vârdi, kas ietilpst Rucavas izloksnes stabilo vârdu savienojumu un frazeoloģismu sastâvâ; 3) vârdi, kas saistâs ar kâdu senâku materiâlâs vai garĩgâs kultũras nozari un kam latvieŝu valodâ mẽdz bũt arī areâlas vai semantiskas atŝķirĩbas (lĩdzĩgi tas ir VIV; sk. VIV I, IV–VI):

• leksẽmas, kas kopĩgas izloksnei un literârajai valodai, bet kas LLVV dotas ar ierobeŗojoŝâm norâdẽm:

pęľũde

subst. Novietne pelavu glabâŝanai. *pęľi jãņęs uz pęľũdi.* LiepU.

LLVV V 602 – apv.

zaķene

subst. Zaķâdas cepure. ME IV 682.

LLVV VIII 573 – sar.

- latviešu literārajai valodai un izloksnei kopīgie vārdi, kas ietilpst stabilo vārdu savienojumu un frazeoloģismu sastāvā

lelle

subst. ✧ *iet uz lelles kāju* – iet raudzībās ([iet] uz *lelles* kāju. / *tas ir us tuō lelles kāju*. LiepU).
LLVV IV 645 *lelle*³ – folkl.

tļ(v)s

subst., vsk. ģen *tļva*. ✧ *liēls tļs aiz ādas* – būt (ļoti) slinkam (Ozola 2007, 38, LiepU)
LLVV VII₂ 516 *tēvs*¹

- no latviešu literārās valodas viedokļa novecojuši vārdi, historismi, etnogrāfismi u. tml.

buōde

subst. Veikals. *jāāziēt uz buōdi; buōdes bij daūdz, vis:as privātās. / nuōgāi piē Buša buōdes blūzi issameklēt*. LiepU.

LLVV II 107 *bode* – novec.

< vlv. *bōde* (Sehwers 1918, 145, ME I 360).

deķis

subst. Segā. *vasarā vaļ gulēt ari bez deķa. / tas deķis ir diži piēķērnāc; pakaci māt tuō deķi. / apsagutinājās a deķiēm, lai nuōsvist. / ussedz biezāku deķi!* LiepU; *bija tik aūks, ka rāvu vēl duj deķus viŗsū..* Apv.

LLVV II 301 *deķis*¹ – novec.

Aizgūts (ME I 453); sal. vācu *die Decke* ‘sega; apsegs; pārklājs; pārsegs’ (Sehwers 1918, 146, VLV 1990, 149).

Diskutējams RIV veidošanas procesā varētu būt jautājums par daļu sarunvalodā un vienkāršrunā lietoto vārdu, kas plaši sastopami arī izloksnēs, iekļaušanu vārdnīcā. Taču laikā, kad notiek izloksnes nivelēšanās, jācenšas saglabāt visas izloksnei raksturīgās parādības, tāpēc arī šī leksikas daļa būtu ievietojama vārdnīcā, piem., sk. leksēmas *beņķis* ‘krēsls’, *brūte* ‘līgava’, *ķisenis* ‘spilvens’ u. c.

Veidojot izloksnes vārdnīcas, uzmanība tiek pievērsta ne tikai sugasvārdiem, resp., apelaīvajai leksikai, bet arī ī p a š v ā r d i e m (personvārdiem, vietvārdiem, svētku un svinamo dienu nosaukumiem u. tml.).

Svētku un svinamo dienu nosaukumi

Jāmin, ka svētku un svinamo dienu nosaukumi iekļauti jau esošajās izlokšņu vārdnīcās, piem.: **Liēldienas** s. – *Lēl'diņiis*, arī *Lēudiņiis*, dsk. Liēldienas. (KIV I 566);

Mārtiņi subst. *Mārtiņ, Mārtiņas*. Mārtiņdiena. (VIV I 505); **Ziemsvē(t)ki** subst.

Ziemsvēki, -u. Ziemsvētki. (ĒIV III 758).

Arī RIV iekļaujami svētku un svinamo dienu nosaukumi, piem.:

Liēlediēna

subst. Lieldienas. [...] *Ziēmassvētkus, uz Liēlediēnu, ka m̄ ja ū bi.* LiepU.

Līguō diēna

Līgo diena. *tās priēkš Līguō diēnu, ka ra ūn, i priēkš zā lēm.* [...] *Līguō diēnu ira jā ra ūn, ja tu gri bi priēkš zā lēm. sara ūt tu vari, bet tas ja ū na ū va ūs tā.* LiepU.

Pē ūnu diēna

Nākamā diena aiz Meteņiem. *Pē ūnu diēnā – tad ķekatniēki nāce bariēm viēn.* LiepU.

Personvārdi

Īpašvārdu ievietošana ĒIV un KIV nav izcelta kā īpašs uzdevums. Personvārdi latviešu izlokšņu vārdnīcās parasti netiek iekļauti, tie atrodami vien ilustratīvajā vai frazeoloģijas materiālā, piem.: **dzīt** [...] pēc pēdām meklēt ko pazudušu. *viņi tās pēdas dzinuši* [nozagtajai govij], *āizdzinuši us Cīņu pusi* (Izcēlums mans – L. M.-N.). [...] **Katrīnu dzīt** (Izcēlums mans – L. M.-N.) – iet ķekatās Katrīnas dienā (25. novembrī). [...] **Mārtīnu dzīt** (Izcēlums mans – L. M.-N.) – iet ķekatās Mārtiņdienas vakarā (10. novembrī) (ĒIV I 304), **gubenis** [...] 2. Resns cilvēks vai dzīvnieks. **Añns** (Izcēlums mans – L. M.-N.) *nu ir ga ū liēls ū rēšņc palics, ritiks gubeñs.* (VIV I 228).

Personvārdu problemātiku apvienotās latviešu izlokšņu vārdnīcas sakarā aplūko E. Kagaine, norādot, ka arī LIV personvārdi iekļaujami galvenokārt tad, ja tiem ir sugasvārda funkcija vai ja tie ietilpst stabilajos vārdu savienojumos (Kagaine 1985, 72).

Ārzemju valodniecībā par īpašvārdu ievietošanu izlokšņu vārdnīcās jau izsenis ir bijuši dažādi viedokļi (sk., piem., Baur 1986, 85–86; Petzold 1988, 98–102). Lielā daļā vārdnīcu tiek iekļauti gan svēto vārdi, gan vīriešu un sievietes personvārdi, kristāmvārdi, arī hipokoristikas. Daļā vārdnīcu minētās leksēmas iekļautas vārdnīcas šķirkļos, piem.:

Tomas; Toman(n); Tom; Tomel, -ö- M., HeiligenN, männl. VN [...] (Bairisches Wb V 90);
Setta PN *Sette*, Dim. *Settla*, Kurzforms von Lisette (Biberschlager Wb 2002, 212);
Stānzi s. *Konstanze*. Dim. *Stānzeli* s. (Baseldeutsches Wb 1984, 203);
Stien, Stina, Sting, s, Christine (Kölsches Wb 1974, 198).

Savukārt, piem., A. Zarembas sastādītajā *Opoles pagasta Veco Sjolkovicu ciema vārdnīcā* personvārdi ievietoti atsevišķā nodaļā aiz vārdnīcas pamatšķirkļiem:

JAKUB *Jakob* ks. paraf.; *Kuba*;
AGATA *Iagata*;
AGNIESZKA *Agnes; Agnyska || Ignyska; Iaģena*;
RYZKA p. TERESA (sk. Sl. Siołkowic 1960, 152, 153, 154).

RIV šī ārzemju leksikogorāfu pieredze ir pārņemama, tāpēc vārdnīcas izveides procesā jāapkopo reģionam tipiskie personvārdi, jāveido arī iesauku un vārdu, kā arī uzvārdu izlase, pat ja tiem nepiemīt E. Kagaines minētās īpašības, jo personvārdi

atspoguļo ne tikai katram reģionam tipiskos vārdus un lietojumu, bet sniedz arī papildu informāciju, piem., par vārdu lietošanas tradīcijām:

Senāk Rucavā vārda izvēlē galvenais bija krustmātes vārda došana meitai un krusttēva vārda – dēlam. To apliecina vairākas Rucavas teicējas, piemēram, Anna Pundure: „Rucavā [...] vęcuōs laiķuōs – meitene ka bija, ta bija divas krusta mātes – viēna krusta māte, tā bija liēlā krusta māte, kas turēja bęřnu piē aļtāra, kad mācītājs viņu kristī. uņ uōtra krusta māte bij tā, kas bęřnu iēņęs uņ isnesa nuō baznīcas. uņ taņ bęřnaņ lika krustmātes vārdu. [...]nu, liēlās uņ dažreiz arī abas krustmātes bi viēna vārda. tā kā maņ, piēmęraņ. maņ, maņ bija tā – maņmas māsa krustmāte uņ uōtra krustmāte bi mana tēva māšica. uņ abas bi Aņnas, tā kā maņ tas vārds i viēns pař laiņi patrāpijēts. nu, iř jaū arī tā, teiksiņ akaļ, ka skatijās jaū, ja krustmāte i Katrīna, ta lika Katrīnu, ja Mařgriēta ta Mařgriētu. zęņiēm bi citādāk. zęņiēm bi krustmāte uņ krusttēvs.” (LiepU)

RIV iekļaujami, piem., šādi personvārdi (sk. arī 9. pielikumu):

Griēta

subst., pv. Saīsinājums no pv. Margrieta. *jā, uņ kad es biju Liēpājā, es biju, strādāju, tad Mařgriēta bi, uņ ta mani pa Griētu pasaūca. tad es, maņ nekāda Mařgriēta nebiju, tad tik biju Griēta.* LiepU.

¹Maļle

subst., pv. Hipokoristika no pv. Margrieta. *Maļle jaū biju kā piēdzimu. tā es tik Maļles vārdu dziřdēju. / tuř muņs Rucavā, tā mēs visas Maļles mēs ęsaņ.* LiepU.

¹¹Maļle

subst., pv. Hipokoristika no pv. Marija. *tikaļ tuōs vęcuōs vārdus drīsktēja būt. [...] piēmęraņ, Maļli saūc Mariju.* LiepU.

Nuže

subst., pv. Hipokoristika no pv. Anna. *uņ akaļ jāņęm nuō radiēm uņ akaļ Aņna, uņ tuō mazuō akaļ liēk pař Aņnu. uņ tad iēduōmājiēs, kas tuř bi pa jucekli – tā mazā jaū viņņēja, tuō mazuō saūca pa tuō Aņnu, bet tuō liēluō pārkrustija pa Nuži.* LiepU.

Truže

subst., pv. Hipokoristika no pv. Katrīna. *nu Tružu saūc Katrina. kas bi kristīta Katrina, tuō saūca Truže.* LiepU.

Dzīvnieku vārdi jeb zoonīmi

Valodniecībā aktuāls pētniecības objekts vienmēr ir bijuši dzīvnieku vārdi jeb zoonīmi. Zoonīmu lomu valodniecībā uzsver arī ārzemju valodnieki, norādīdami, ka zoonīmi būtu jāiekļauj izlokšņu vārdnīcās, jo tie ir būtiski materiālajai un garīgajai kultūrai, tie ir liela un nozīmīga vārdu grupa, piem., Ukrainas Karpatos to skaits mērāms tūkstošos vienību (plašāk par to sk. Чучка 1980, 103).

Nereti tie ievietoti arī izlokšņu vārdnīcās. VIV ievietoti, piem., šādi dzīvnieku vārdi:

Cętaļa subst. *Cętaļ, Cętaļa, Cętaļs.* Ceturtdien dzimušas govs vārds. *kad teļš cętuřdeņ piēradijas, tad viņ soūc pa Cętaļ.* (VIV I 118),

Gudraļa subst. *Gudraļ, Gudraļa.* Govs vārds; mierīga, lēna govs. [...] *Gudraļ i laps, miēriks guōy. vārc i pareiz iēliks.* (VIV I 229),

Mañdaļa subst. *Mañdaļ, Mañdaļa*. Pirmdienā dzimusi govš; šādas govš vārds. [...] *piřmde* [dzimusi govš] *bi Mañdaļ. / ka teļš bi atnācs mañdaga, ta soūc pař Mañdaļ. / Mañdaļ la:b deų piēn, bi piēņiks*. (VIV II 503).

Dzīvnieku vārdi sastopami arī atsevišķās ārzemju izlokšņu vārdnīcās, piem.:

БЕЛОНОЖКА [...] *Кличка коровы*. Какой-нибудь признак есть, вот и завуть, у маей каровы ноги бѣлыи, вот и Биланошкаю (Псковский сл. 1967, 163)

БЕЛОНЯ [...] *Кличка коровы*. (Псковский сл. 1967, 163)

Jau no minētajiem piemēriem redzams, ka dzīvnieku vārdi jeb zoonīmi raksturo gan dzīvnieku ārējo izskatu, gan to rakstura īpašības, atklāj arī vārda došanas tradīcijas. Piemēram, govju saukšana upes vārdā latviešiem parasti ir saistīta ar ticējumu par piena izslaukuma daudzumu. O. Bušs norāda: „Bet kāpēc govi sauc par *Gauju, Bangu* vai *Selgu*? [...] Agrāk šāda vārda izvēli mēdza izraisīt ticējums, ka govš, kuru dēvē lielas upes vārdā (vai arī kā citādi ar ūdeņiem saistītā vārdā), dos daudz piena. Mūsu dienās vārdus *Venta, Ogre, Dzelme, Straume, Vilne* vairāk lieto tradīcijas dēļ, nedomājot par minēto ticējumu.” (Bušs 2003, 42). Lai gan O. Bušs norāda, ka minētā tradīcija izzūd, tomēr Rucavas piemēri apliecina, ka vecākā paaudze to vēl atceras un ievēro.

Dialektālās leksikogrāfijas pieredze iekļaut dzīvnieku vārdus izlokšņu vārdnīcās, kas izmantota arī VIV, ir pārņemama un izmantojama RIV veidošanā.

RIV varētu tikt iekļauti šādi zoonīmi, piem.:

Meļlītis

subst., zoon. Zirga vārds. *muņs bi tâc meļls, rēsns tâc* [zirgs], *tas bi Meļlītis*. LiepU.

Meļnis

subst., zoon. Zirga vārds. *iējūgsiņ Meļni ragēs uņ laidīsiņ uz baznīcu*. LiepU.

Straūme

subst., zoon. Govš vārds. *tā pēdējā, kuō es nuō Straūtmaņis nuōpiřku tuō guōvi, tā bi Straūme*. [...] *tā iř upes vārdā*. [...] *ja upes vārdā, daūdz piēna duōduōt*. LiepU.

Špiļka

subst., zoon. Kazas vārds. *uņ viēna* [kaza] *iř Špiļka*. *viņa tâ skriēn uņ es tâ pasaūcu pa Špiļku*. LiepU.

Vietvārdi

Sekojošā ārzemju leksikogrāfiskajām tradīcijām (piem., *Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich* un *Псковский областной словарь с историческими данными*), RIV iekļaujami arī novada vietvārdi (mājvārdi, upju, pļavu, mežu u. c. nosaukumi), galvenokārt mikrotoponīmi, kuri atspoguļo ne vien lingvistisku, bet arī ekstralingvistisku informāciju – raksturo reģionu, objekta piederību kādam konkrētam cilvēkam vai arī objekta īpašības un īpatnības, piem.:

Īzaveča // Īzavečs

subst., vv. Grāvis Rucavā. *Īzavečs* Pl 101; *pavasari, kad izlaida ârâ, [ēda] i zeîvenes, i pîcîtes – vis:u. bet tuî bi grâvis – Īzaveča. uî tuî, cik mēs metâm akmeņus, tuî dibņna nevarēja sataûstît. viņč bi tâc akâcis.* LiepU.

Īzavečs sk. *Īzaveča*.

Stîrniêne

subst., vv. Pļava Rucavas apkârtņē. *muîns bi araînzeme – nepîlîni četri [hektâri], tuî bi meš:, bi pļavas, ežerâji iêkšâ bi, saûcâs Stîrniêne uî tad tîreļi bi, tâc, kuî ne-kâ nevarēja darît.* LiepU.

Suķa māja // Suķi

subst., vv. Mājvârds Rucavas Nidâ. *Suķa māja.* Plâķis I 1936, 96, 97; *Suķi bi te laîkaîm, bet, ka viņi nuôgâ tuî, ta viņ [tagad ir] Sčrkuôciņi.* LiepU.

Sk. *suķis*

Suķi sk. *Suķa māja*.

Meņcas māja // Meņci

subst., vv. Mājvârds Rucavas Nidâ. *Meņcas māja.* Plâķis I 1936, 96; *Meņci uî ta bi Vilki, uî ta tuî tâlâk – Gaîgala Miķeļi.* LiepU.

Sk. *meņca*

Meņci sk. *Meņcas māja*.

Ja vietvârds veidots no sugasvârda, šo leksēmu reģistrēšanâ būtiski izmantot atsauci uz pamatvârdu, kur lasîtâjs var iegût sîkâku informâciju par leksēmas nozîmi, lietošanu, cilmi.

2.2.2. Rucavas izlokšnes vârdnîcas uzbūves raksturojums

Sekojoit dialektâlâs leksikogrâfijas tradîcijâm, Rucavas izlokšnes vârdnîcâ paredzēts ievietot priekšvârdu, îsu izlokšnes aprakstu, izmantoto avotu un saîsinâjumu sarakstu un vârdnîcu.

Vârdnîcas priekšvârdâ sniedzamas ziņas par valodas materiâla vâkšanas laiku un metodēm, kâ arî ievietojams neliels apraksts par Rucavas vēsturi, ģeogrâfiju, kultūru. Te jâmin, ka RIV iecerēts iekļaut Rucavas pagastâ apkopoto leksiku, ņemot vērâ 20. gs. otrâs puses un 21. gs. sâkuma Rucavas teritoriâlo iedalîjumu, kad Rucavas pagastâ bija 17 ciemi: *Bajâriņu ciems, Ģeistauti, Jūci, Ķâķišķe, Lîkuma ciems, Meirišķe, Mikņu ciems, Nida, Palaipe, Pape, Papes Ķoņu ciems, Papes Priediengals, Peši, Pirkuļi, Rucavas muiža, Sviļu ciems, Zirnâja.* Taču ar laiku vârdnîca var pâraugt arî plašâkâ pētîjumâ, kur ievietoti gan *Aizrobežas Rucavas*, resp., Būtiņģes un Sventâjas latviešu izlokšņu materiâli, gan arî iekļaujams plašâks Lejaskurzmes (Bârtas, Dunikas u. c.) izlokšņu materiâls (plašâk par Rucavas teritoriâlâ iedalîjuma izmaiņâm sk. promocijas darba *Ievadâ – L. M.-N.*).

Dodamas arî vispârîgas ziņas par Rucavas izlokšni, lai vârdnîcas lietotâjiem bûtu vieglâk izprast vârdnîcâ iekļautos piemērus.

Šķirkļu raksturojums

RIV tāpat kā citās latviešu izlokšņu vārdnīcās šķirkļi kārtojami alfabēta secībā, atsevišķos gadījumos izmantojot vārdu apvienojumu ligzdās. Ligzdās apvienojami galvenokārt vārdu fonētiskie un morfoloģiskie varianti, piem., *kruôceņi, kŗuôceņi; mušķabāts, mušķebāts, mušķibāts; saŕnts, saŕnte, saŕnta; žil̄denis, žil̄dinis* u. c. Taču variantu apvienojums ligzdās var nebūt konsekvents, jo nereti tiem mēdz būt arī (nelielas) semantiskas, stilistiskas vai cita veida atšķirības.

Atsevišķos šķirkļos dodami homonīmi. To atspoguļošanai par paraugu izmantojami ĒIV un LIV vārdnīcā lietotie apzīmējumi – romiešu cipari pirms šķirkļa vārda, piem., ^I*klejāt* ‘klaiņot’, ^{II}*klejāt* ‘nesakarīgi runāt’ u. c.

Šķirkļa vārds RIV tiek dots morfoloģiski fonemātiskajā rakstībā (pārceltajā formā). Grafiski tas izcelts, rakstot to treknrakstā un kursivējot, piem., *gīle, ķeŕpe, ķeŗena, svikls* u. c.

Līdzīgi kā KIV, arī RIV aiz katra vārda nebūtu rakstāmas gramatiskās norādes (citādi tas darīts ĒIV). Vispārīga informācija iekļaujama nodaļā „Rucavas izloksne”, kurā aprakstītas galvenās Rucavas izloksnes gramatiskās īpatnības. Gramatiskās norādes dodamas šādos gadījumos:

- substantīviem un pronomeniem sniedzamas īpašas un retāk lietotas locījuma formas, piem.:

dāvana

subst., vsk. dat. *dāvaniņ.* Dāvana. *uŕn vīra mātiņ jâussien va nu drânele, jeb gal̄daŕtu. tâ, dāvaniņ.* LiepU.

mana

pron., nelok. *nosvīst mana bēr̄i zirgi.* Ābele 1927, 125; *mana veĉiē ir nuô Nidas ciēma.* LiepU.

rati

subst., dsk., dsk. instr. *a(r) ratis.* Rati *uŕn tad mēs braūcâm uz Papu a(r) divis ratis.* RIT 2007, 406.

- vārdnīcā iekļautajiem vārdiem uzrādāmas to personu vai laiku formas, kas atšķiras no literārajā valodā tradicionāli lietotajām:

ceŗt

v., tag. vsk. 1. pers. *ceŗju*, pag. vsk. 3. pers. *ceŗ:e*, pag. dsk. 1. pers. *ceŗ:ēm.* Ceŗt. *uŕn ziēmu, ta bi tâdas liēlas krâsnis, kuŗ ceŗ:e maīzi, pabērēm ap:aļus râceņus pa krâsni. / kadreīz ceŗ:ēm maīzīti gaŕn tâdu, gaŕn tâdu.* LiepU.

plēst

v., vsk. un dsk. pag. 1. pers. *plēse.* Plēst. *ceŗtus râceņus uŕn meŗŕcu plēsēm uŕn êdēm.* LiepU.

zlaukšēt

v., tag. vsk. 1. pers. *zlaukšu*, pag. vsk. 1. pers. *zlaukšēŗju.* Darbības vārds, kas atdarina troksni, smagam krītošam priekšmetam atsitoties, atduroties pret cietu virsmu. ME IV 746.

- ar priedēkli atvasinātajiem verbiem personas formas netiek uzrādītas, piem.:

aplēkāt v., izvagāt v. isvagāt, nuôalpt v., nuôviñdelēt v., pažicāt v. pažicāt, pažicāt u. c.

Šķirkļi dotās norādes

Norāde par vārdšķiru

Līdzīgi citām latviešu izlokšņu vārdnīcām, arī RIV dodama norāde par katras leksēmas vārdšķiru, atbilstoši latviešu valodniecībā pieņemtajiem apzīmējumiem, piem:

adjektīvs: *baūgs* adj., *blaūrs* adj., *dīvņens* adj., *kūds* adj.

adverbs: *daūg* adv., *ka* adv., *mag* adv., *ta* adv.

konjunkcija: *kameŗ* konj., *kālabade* konj.

numerālis: *duj* num., *dujpacmit* num.

partikula: *beñ* part., *juk* part., *nē* part.

prepozīcija: *a[r]* prep., *ga[r]* prep.

pronomens: *jumis* pron., *katrs kuŗš* (izl. forma *kūrs*) pron., *mumis* pron.

substantīvs: *āzinis* subst., *peŗķuôks* subst., *ŗtuŗmis* subst., *zēŗturis* subst.

verbs: *baūzāt v.*, *pasavadāt v.*, *riņkt v.*, *sasacukuruôt v.* (sk. arī 9. pielikumu)

Norādes par ierobežojumiem vārdu lietošanā

RIV iekļaujamas norādes par ierobežojumiem vārda lietošanā (līdzīgi darīts ĒIV, KIV un VIV). Tās varētu būt gan stilistikas, gan ekspresīvas nokrāsas norādes, arī norādes, kas attēlo vārda hronoloģiju u. tml. RIV iekļaujami vārdi ar šādām norādēm: eifēmisms, folklorā sastopams vārds, humoristiski lietots vārds, ironiski lietots vārds, lamu vārds, vārds ar mīlinājuma, nievīguma, poētisku nokrāsu, sarunā ar bērniem lietots vārds, novecojis vārds u. c. Šīs norādes pēc vajadzības papildināmas vārdnīcas veidošanas procesā. Daži piemēri:

pāde

subst., etn., dem. *pādīte*. Bērns, kuru kūmas ved kristīt. *ùn tad vicināja, ucināja pādi ùn viss, ùn tad bij tã pãdes naūdas vãkŗana, tas bi tas galvēnaīs*. RIT 2007, 441.

ēdat, kūmas, dzerat, kūmas,

kūmās iēdama,

zuôbus viēni nebakstiēt,

kažuôku vilku,

lai nesâp pãdeī zuôbi,

lai manai pãdītei

visu mūžu dzīvuôjuôt. (RIT 2007, 416)

vilvainas aītas. (RIT 2007, 415)

LLVV VI₁ 113 *pãde*¹ – etn.

< vlv. *pade* (Sehwers 1918, 154) vai < vlv., vh. *pãde* (Jordan 1995, 80; LEV 2001, 639).

plēguŗš

subst., niev. Dzērājs. *tañ, kañ biēzâk gadījâs* [iedzert], *tuô jaū ta saūca pa plēguru*. LiepU.

LLVV VI₂ 294 *plēgurs* – sar.

Vārda nozīmes skaidrojums

Vārda nozīmes skaidrojums ir viena no būtiskākajām vārdnīcas šķirklā sastāvdaļām. Arī RIV, līdzīgi kā citās vārdnīcās, nozīmju skaidrojumi izsakāmi dažādos veidos. RIV izmantojami šādi vārdu nozīmes skaidrojumi (sk. arī 3. un 9. pielikumu) :

- izloknes vārds skaidrojams ar semantiski ekvivalentu latviešu literārās valodas vārdu:

naģe

subst. Varde (Rana temporaria). ME II 689; *naģe lēkāja pa dīķa zāliēnu / naģe lēkâ. / naģu ka biēs.* LiepU.

puōrūzis // puōrūzis

subst. Veranda. *puōrūzīm stikls laūkâ. / tu varētu tuōs gūrklus man sanēst puōrūzī. [..] / tâc puōrūzis ir diži ģēldīks, āstur vis:as čaņkas.* Apv.

< vlv. *varhūs, vōrhūs* vai *vōrhūs* (ME III 457; Sehwers 1953, 97; Jordan 1995, 84).

rīvât

v. Rīvēt. *ne jau tâ dzert, bet iēlikt budelē uņ ūzliēt ļērgas uņ mazgât, rīvât.* LiepU.

< vlv. *riven* (ME III 541) vai lv. *rīven* (Sehwers 1953, 102).

- izloknes vārds skaidrojams ar latviešu literārās valodas sinonīmiem, kas pēc vajadzības papildināmi ar sīkākiem skaidrojumiem (piem., par vārda lietošanas sfēru, lietojuma īpatnībām u. tml.):

baūžāt

v. Būt nomodā, negulēt. *baūžā caurām naktīm.* LiepU.

piņtiķis

subst. Mazs, nepieaudzis bērns (parasti zēns). *tâc piņtiķis viēn jau ta vēl biju.* LiepU.

ūniķis

subst. Stiprs alus. *ūniķis šuōrēz sanācis diēzgaņ pastiprs. / kùo pleņp tūo ūniķi!* LiepU.

- izmantojams aprakstošais skaidrojums, t. s. reālā definīcija:

ķebeklis

subst. Rīks, ar ko rok kartupeļus. ME II 358, EH I 692; *kaŗtupeļus rakâm aŗ [..] tâdi ķebekļi bija. / piŗms rāciņu talķas iŗ jāsagatauō ķebekļi.* LiepU.

< liet. *kebēklis* (ME II 358).

plāņsnāt

v. Runāt niekus, nepatiesību. *kùo tâ vār plāņsnāt!* LiepU.

zuōķeris // zuōķeris

subst. Piederums aķveida zvejas rīka *ūdu* izcelšanai no ūdens. *ūdas pacēla aŗ zuōķera.* Apv.; *maņ bi tas zuōķeris.* RIT 2007, 439.

< vlv. *soker, sōker, sōker* (ME IV 759; Sehwers 1953, 165; Jordan 1995, 112).

- vārdos, kuriem nav izdevies atrast nozīmes skaidrojumu vai tā nedroša, lietojama jautājuma (?) zīme:

aņģinis

subst. (?) *kuò tas aņģinis tūr klārē!* LiepU.

skuōtele

subst. 1. Svārku vīle (?). *liņdrakiēm jāsasuļ skuōtele.* LiepU; 2. Priekšauts. EH II 518.

LLVV VII₁ 536 *skotele* – novēc.

< vlv. *schōtvel* vai vh. *schootvel* ‘ādas priekšauts’, kas ir saīsināta forma no *schortvel* ‘t. p.’ (LEV 2001, 836); sal. arī vlv. *schorteldōk* ‘Schurzfell, Schurz für die Männer’ (Schwers 1953, 108).

Augu un dzīvnieku nosaukumiem vēlams uzrādīt arī latīniskos apzīmējumus. Tas palīdzētu veidot Rucavas izloksnes augu nosaukumu kartotēku, kas izmantojama tālākiem valodnieciskiem pētījumiem.

Daži piemēri:

gailina subst. Gailene (*Cantharellus cibarius*);

rēpmule subst. Kumelīte (*Matricaria recutita*);

cīrcinis subst. Circenis (*Gryllus domesticus*);

ķirzāķtis subst. Pļavas ķirzaka. (*Lacerta vivipara*).

Ilustratīvais teksts

Ilustratīvais teksts ir viens no svarīgākajiem ikvienas vārdnīcas komponentiem, jo tas raksturo nosaukamo reāliju. Arī RIV ilustratīvie piemēri jāizvēlas rūpīgi, mērķtiecīgi. To lietojumam nevajadzētu būt pārmērīgam, tas nedrīkstētu būt vārdnīcas autoru pašmērķis. Daži ilustratīvo tekstu piemēri:

ķebeklis

subst. Kaplis ar zariem kartupeļu rakšanai. ME II 358; EH I 692; *kaŗtupeļus rakām aŗ, tādi ķebekļi bija; piŗms rāciņu taŗkas iŗ jāsagatavuō ķebekļi; Nīcā ķebeklis ir ar diviem zariem, bet Rucavā – ar trim, četriem, pieciem.* LiepU; *rāceņu rāujamūo kaŗeli Nidā sāuca pār ķebekli. / rudini rāciņu laikā savāķēm ķebekļus uŗ ķuōčus uŗ gājām kast rāciņus.* Apv.

< liet. *ķebeklis* ‘Haken’ (ME II 358).

nabaģine

subst. Nabagmāja, arī sociālās aprūpes iestāde. *jā, bet jāiēt nabaģinē, bet viņč nabaģinē neiēt.* LiepU.

Lituānims (EH II 1).

pāpāt

v. Auklēt, lutināt. *ōmaŗ jaũ tas bērs jāpāpā.* LiepU.

skutulis // skutuls

subst. Bļoda; māla bļoda. *skutuls* Ābele 1928, 141; ME III 908; *sataisŗj piŗnu liēluō skutulu [ar sviestu] uŗ ta jaũ divi nedēļas piētik kuō ēst. / sacepa vęsęlu skutulu aŗ plekstēm; skutulā taŗsa baŗtuō sviestu. / aũzĩnu žĩri salēja dižā skutulā, lai sastŗp. / skutulā mazgāja traŗkus. / pakaci tuō skutuli.* LiepU; *kad cūkai iedūra, viens jau stāvēja ar skutulu un laida asmeņus iekša. / viņreŗz atņęs piŗnu skutulu ar zemeņu uōgu. / sviestu sasukt var labi tikai skutulā. māls paliēk māls.* Apv.

< vlv. *schuttel, schottel* ‘t. p.’ (ME III 908; Schwers 1953, 108).

tītarene

subst. Pelašķis (*Achillea millefolium*). *tītareņu tēja palīdz pret klepu. / tītareņu tēja iŗ ļuōti veselīga.* LiepU.

krūpi

subst. dsk. Putraimi. *krūpi viēnmēr mājā bij pa ruōkaī, lai vaī tīri aizvārīt. / ziemās parasti vārīja krūpu zupu ar treknu cūkas gaļu. / duōšu gūžām biški krūpēnu.* LiepU; *krūpi viēnmēr mājā bij pa ruōkaī, lai vaī tīri izvārīt.* RIT 2007, 466.

< no lietuviešu valodas (Bušmane 2007₁, 255).

Slāvisms; sal. kr. *kpyna*, ukr. *kpyna*, poļu *krupa* (Фасмер II 386, KLV II 681).

Stabilie vārdu savienojumi; vārdkopnosaukumi, salīdzinājumi, adverbialas konstrukcijas, frazeoloģismi kopā ar skaidrojumiem un piemēriem

Stabilie vārdu savienojumi, vārdkopnosaukumi, salīdzinājumi, frazeoloģismi u. c. ir nozīmīgs materiāls gan leksikas pētniekiem, gan vārdnīcas veidotājiem. Vārdnīcā tie ir jāizceļ ar īpašiem apzīmējumiem. Šāda prakse sastopama arī ārzemju dialektālajā leksikogrāfijā. Pamatā RIV lietderīgi izvēlēties apzīmējumus, kādus piedāvā A. Reķēna KIV un kas daļēji saskan ar ĒIV, VIV un LIV lietotajiem apzīmējumiem.

RIV atsevišķi būtu izdalāmi:

- vārdu savienojumi bez īpaša nozīmes pārnesuma, vārdkopnosaukumi un adverbialas konstrukcijas, kas dodamas aiz kvadrāta □ zīmes:

kūma

subst., etn. Krustmāte. [...] □ *dižā kūma* – krustmāte, kura tur bērnu uz rokām baznīcā, bērnu kristot *kuī palika dižā kūma, / ka nerēdzaīn ruōtājuōti? / tā aizgāja kaīmiņuōs / pādes naūdu tapināt.* RIT 2007, 416; *dižā kūma piēdzērusi, / abas aūsis nuōlaīdusi; / abas aūsis nuōlaīdusi, / aīzlīdusi aīskrāsnē (!).* RIT 2007, 417; □ *mazā kūma* – krustmāte, kura bērnu ienes baznīcā. *va bija dižā kūma uī mazā kūma, bet kuīa kūma turēja uī kuīa nesa.* LiepU.

sprākle

subst. □ *liēlā sprākle* – lāpāmā adata. *šūt aī liēluō sprākli.* LiepU.

dadzis

subst. □ *luōga dadzis* – alveja (Aloe vera). *tu zini, kas i luōga dadzis?* LiepU.

- salīdzinājumu konskrukcijas, kas norādāmas pēc △ zīmes:

grābeklis

subst. Grābeklis. △ *atsarēmies kā grābeklis* – saka par cilvēku, kurš stāv atbalstījies pret sienu. LiepU.

perine

subst. Perētāja. [...] △ *izpūrusi kā tāda perine vista* – saka par izpūrušu sievieti. LiepU.

spiņdele

subst. Lapsene. [...] △ *tramīgs kā spiņdele* – saka par cilvēku, kurš ātri izbīstas. LiepU.

- frazeoloģismi dodami aiz romba ◇ zīmes, kā tas ir visās latviešu izlokšņu vārdnīcās (ĒIV, KIV, VIV, LIV). Jāatzīmē, ka RIV frazeoloģismu iedalījuma pamatā izmantojami A. Lauas izstrādātie frazeoloģismu kārtošanas principi (sk. LfV I 7–8). Daži piemēri:

dzeguze

subst. ◇ *bada dzeguze* – 1. skauģe. *meīta, kas iņ bada dzeguze, pašai nekad neveīcas*. LiepU

LLVV II 432–433 *bada dzeguze* ‘saka par skopu cilvēku, arī par cilvēku, kas pastāvīgi žēlojas par trūkumu’.

lelle

subst. ◇ *iet uz lelles kāju* – iet raudzībās (LVDA 215, Laumane 2004₁, 197). *bijām uz lelles kāju*. LiepU.

LLVV IV 645 *lelle*³ ‘mazs bērns’ – folkl.

sluôta

subst. ◇ *ciēma sluôta* – cilvēks, kurš iet pa ciemiem un tenkot, nemīl būt mājās. *ciēma sluôtai mēle aša, bet ruôkas lēnas. / neviēna māte uņ tēs negrib, lai viņu meīta būtu ciēma sluôta*. LiepU.

LLVV VII₁ 599 *ciema slota* ‘cilvēks, kas pārāk bieži iet pie kaimiņiem un tenko’ – sar.

Atsevišķi būtu norādāmi arī citi tās pašas saknes vārdi, kā tas ir ĒIV un KIV, kur tie doti aiz apļa ○ zīmes.

Daži piemēri, kas būtu ievietojami RIV:

luksnât

v. Skriet īsiem, ātriem soļiem. [..]

○ *àizluksnât, atluksnât*

riņkt

v. Vākt, krāt, raust (par naudu). [..]

< liet. *riņkti* ‘uzlasīt, pievākt’ (ME III 529, LEW 736).

○ *sasariņkt*

žičât

v. Aizņemties. [..]

< no lietuviešu valodas (EH II 194) vai < no poļu valodas (ar lietuviešu valodas starpniecību LEW 560).

○ *pažičât*

Savukārt leksēmas, kas izloksnē ar attiecīgo šķirkļa vārdu ir semantiski ekvivalentās vai sinonīmiskās attieksmēs, norādāmas aiz vienādības = zīmes:

vapsīne

subst. Lapsene. [..] LiepU.

= *spiņdele*

ruīsis

subst. Sivēns. [..] LiepU.

= *suķis*

zaksenis

subst. Dienvidrietumu vējš. ME IV 682.

= *saksenis // saksinis*.

Norāde par vārda cilmi

Atšķirībā no citām latviešu izlokšņu vārdnīcām (izņemot plānoto LIV), balstoties uz ārzemju leksikogrāfu pieredzi, leksēmu cilmes norāžu atspoguļošana izvirzāma par vienu no šķirkļa būtiskām sastāvdaļām. Protams, cilmes atklāšana nav šīs vārdnīcas pamatmērķis, bet tā būs nozīmīga papildu informācija, kas labāk atklās

Rucavas izloksnes kontaktus ar citām valodām. E. Kagaine uzsver, ka „cilmju norāžu nepieciešamību izlokšņu vārdnīcās lielā mērā balsta fakts, ka šīs vārdnīcas ietver ievērojamu perifērās leksikas daļu, kas citur nav reģistrēta un tātad par to nav informācijas arī kopvalodas etimoloģiskajās vārdnīcās [..]. Tāpēc izlokšņu vārdnīcās vārdu cilmes norādes ir ļoti vēlamas un šādu norāžu izstrāde, veidojot vārdnīcu, ir visai aktuāla” (Kagaine 1998, 38–39; par cilmes norādēm dialektālajās vārdnīcās sk. arī Kagaine 2005₂, 325– 334).

Šāda prakse plaši sastopama arī Eiropas izlokšņu vārdnīcās: cilmes norādes sastopamas gan *Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich*, gan *Bayerisches Wörterbuch*, *Псковский областной словарь с историческими данными* u. d. c. Cilmes atklāšanā autori izmanto dažādus risinājumus, piem., E. Roulijs *Fersentaler Wörterbuch: Wörtverzeichnis der deutschen Sprachinselmundart des Fersentals in der Provinz Trient/Oberitalien. 40 000 Einträge. Dialekt-Deutsch-Italienisch* priekšvārdā atrunā, ka cilmes norādes tiek dotas vietās, kur vārds nav saprotams, izmantojot vācu resp. itāliešu literāro valodu (Fersentaler Wb 1982, 12–13), bet, piemēram, *Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich* iestrādātas detalizētas cilmes norādes. Šīs vārdnīcas papildu sējumā minēts, 1) ja šķirkļa vārda etimoloģija tiek atspoguļota attiecīgās [etimoloģijas – L. M.-N.] vārdnīcās, tad šajā vārdnīcā tiek dota tikai senaugšvācu resp. vidusaugšvācu forma ar atsauci uz avotu; svešvārdiem, kuri sastopami arī rakstu valodā, etimoloģiskās norādes nav nepieciešamas; 2) vārdiem, kuru cilme netiek aplūkota etimoloģijas vārdnīcās, tā īsi jāieskicē; 3) etimoloģiski neskaidros gadījumos ir jāatsakās no spekulācijām (dodot norādi „Etimol. neskaidra”), bet, ja tas attiecināms uz Bavārijas izloksnei „raksturīgiem” pamatvārdiem, īsumā būtu jāaplūko svarīgākie etimoloģiskie minējumi³¹ (sīkāk par to *Bairisches Wb Beiheft* 2005, 12).

RIV cilmes norādes, ar atsauci uz pamatavotu, norādāmas aizguvumiem un no kuršu valodas pārņemtajiem, t. i., mantotajiem vārdiem. Ja cilme nedroša, apšaubāma, tā norādāma ar jautājuma zīmi.

³¹ Kürzungen bei etymologischen Angaben: 1) Bei Stichwörtern, deren Etymologien in einschlägigen Wörterbüchern abgehandelt sind, werden nur die althochdeutsche bzw. mittelhochdeutsche Form und der Hinweis auf ein etymologisches Wörterbuch angeführt. Bei Fremdwörtern, die auch schriftsprachlich vorhanden sind, ist die Angabe der Etymologie entbehrlich. 2) Wörter, deren Herkunft in der einschlägigen Literatur nicht behandelt ist, sollen etymologisch möglichst kurz umrissen werden. 3) Bei etymologisch unsicheren/unklaren Wörtern soll auf Spekulationen verzichtet werden (dafür „Etym. unklar“); wenn es sich um für das Bairische „wesentliche“ Wörter handelt, sollen die wichtigsten etymologischen Vermutungen kurz referiert werden.

Daži piemēri:

gañdr(i)s

subst. Stārķis. ME I 599; *gañdra ligzda mājas tuvumā neš svētību; šuōpavasār gañdris jaū pārlecis.* LiepU; *mañ te katr gadu gañdrs atliduō uñ tuñ aīs tās klētes apmētās* Izl. t. 2007, 465.

< liet. *gañdras* (ME I 599; LEW 133; Šaudiņa 1994, 14; BVDA 2009, 99);
kursisms (LVDA 1999, 96; L. M.-N.).

subine

subst. Dibens. *dabūji gañ pa tuō subini!* LiepU; *tā-pat jaū nedrīkstēja raūt, varēj dabūt pa subini kā nākas.* RIT 2007, 468.

Lituānisms (? ME III 1113)

šleījeris

subst. Plīvurs. *ķisinis īr appuškuōc uñ pāri pārklāc ira [...] pa tuō ķisini šleījeris.* LiepU.

Aizgūts; sal. vav. *sleier* un var. un vācu *der Schleier* 'plīvurs' (Etymologisches Wb 1975, 655).

zuiķis

subst. Zaķis. EH II 812.

< liet. *zuiķis* (ME IV 749; LEW 1281);
kursisms (?).

Pilnas cilmes norādes netiek dotas leksēmām, kur vārda cilme saprotama, izmantojot ME, EH vai K. Karuļa *Latviešu etimoloģijas vārdnīcu*. RIV šajā gadījumā dots latviešu literārās valodas vārds (kursīvā) aiz stilizētas bultas zīmes ➡ ar atsauci uz avotu, kur atrodamas cilmes norādes, piem.:

zāgs

subst., *zāks*. Zāģis. *mežā ka braūce, ta bi zāks. / a zāgu nuōzāģēja.* LiepU.

➡ *zāģis* (< vlv *sage* / *sāge* ME IV 695; Sehwers 1953, 162; Jordan 1995, 111; LEV 2001, 1179–1180 vai vh. *zage* LEV 2001, 1179–1180).

zeķelis

subst. Zeķe. *zeķeļi bi, cimdi bi.* LiepU.

➡ *zeķe* (< lv. *söcke* ME IV 703; Sehwers 1953, 162 vai < bv. *söcke* LEV 2001, 1186, vai < vlv. *socket* Jordan 1995, 111; LEV 2001, 1186).

zēņņns

subst., dem. Zēniņš. *zēņņnañ jaū ķeñķlķņas nuōsāls.* LiepU.

➡ *zēns* (< vlv. *soen* resp. lv. *sōn* vai *sēn*, *sān*, *sān* ME IV 715; Sehwers 1953, 164; vlv. *sōhn* (*sōne*) Jordan 1995, 111; LEV 2001, 1189).

RIV sagatavošanā izmantojami arī dažādi papildu materiāli. Vārdnīcā ievietojami, piemēram, ekspedīciju laikā tapuši attēli, kas precizē leksēmas (sal., ĒIV I 281, 370; ĒIV II 244; Bairisches Wb V 638, 642, 648 u. c.). Mūsdienu leksikogrāfijā šāds paņēmiens atzīstams un noteikti izmantojams, jo papildinot vārdu, attēls sniedz viegli uztveramu priekšstatu par nosaukto reāliju, kas gan vietējās izloksnes runātājam, gan ikvienam vārdnīcas lietotājam, iespējams, nav pazīstama, jo mainoties sociālekonomiskajam stāvoklim, mainās cilvēku nodarbošanās, brīvā laika pavadīšanas veidi u. tml. faktori, kas tiešā veidā ietekmē arī valodu (attēlu paraugus sk., piem., SA 2008, 63, 64).

Vārdnīcā nepieciešams iekļaut arī krāsainus fotoattēlus, kas rādītu, piem., rucavnieku ģērbšanās tradīcijas, rokdarbu, amatniecības tradīcijas u. tml. (sk., piem., RTP 2007, ielīmes).

Promocijas darbā analizētie latviešu izlokšņu vārdnīcu izstrādes principi un izveidotās RIV šķirklju veidošanas pamatnostādnes un šķirklju paraugi ir jaunas izlokšņu vārdnīcas veidošanas pamats, kas nākotnē var būt noderīgs arī plašākai Lejaskurzemes izlokšņu vārdnīcas veidošanai, kurā būtu iekļauta ne tikai Rucavas kaimiņizlokšņu (Bārtas, Dunikas) leksika, bet arī Būtiņģes un Sventājas leksika, kas pēc agrākā teritoriālā iedalījuma piederējušas Rucavai (tagad atrodas Lietuvā), tāpēc tur joprojām tiek lietota latviešu valoda, kurā saglabātas arhaiskās formas, gan arī jūtama pakāpeniska izloksnes izzušana lietuviešu literārās valodas un izlokšņu ietekmē. Tieši tāpēc arī šī bijušās Rucavas izloksnes daļa dokumentējama un saglabājama.

Promocijas darba 2. nodaļā izstrādātie diferenciāla tipa vārdnīcas veidošanas principi nākotnē var būt arī diferenciāla tipa Kurzemes izloksnes vārdnīcas pamatbāze.

3. RUCAVAS IZLOKSNES VĀRDNĪCA: LEKSISKAIS ASPEKTS

Leksika ir ikvienas valodas, arī ikvienas izloksnes būtiska sastāvdaļa. Kā uzsver A. Laua, „VĀRDS ir valodas pamatvienība, tas ir pamatelements valodas sistēmā. [...] Par to, cik bagāta kāda valoda, lielā mērā spriež pēc tās vārdu krājuma apjoma” (Laua 1981, 13). Arī par kādas izloksnes bagātību liecina tās vārdu krājums, jo tieši ar leksikas materiālu palīdzību tiek atklāti novada iedzīvotāju priekšstati par pasauli un lietām tajā. Kā uzsver vācu valodnieks F. Hannabauers (F. Hannabauer): „Valoda [...] nav saprotama tikai kā mēles akrobātika, bet gan kā kompleksa tautas sabiedriskās un kultūras dzīves raksturotāja.”³² (Burgerländisches Wb 2007, 29) Tāpat kā nevienas valodas vārdu krājums, arī nevienas izloksnes vārdu krājums nav viendabīgs. Ikvienā dialektā un izloksnē pastāv gan mantotas un aizgūtas, gan darinātas leksēmas. A. Laua atzīmē: „Mantotie vārdi ir saistīti ar valodas izcelšanos, tie atspoguļo valodu radniecīgos sakarus, aizgūtie vārdi runā par ģeogrāfiskiem, politiskiem un kultūras dzīves sakariem” (Laua 1981, 99).

Cilmes aspekts īpaši svarīgs Rucavas izloksnē, jo tā atrodas areālā, kurā ir daudzveidīgas substrāta parādības, citvalodu ietekmes un kontakti. B. Laumane un I. Ozola norāda, ka Lejaskurzemē (tostarp Rucavā – L. M.-N.) aktuāli šādi valodu kontakti: 1) kuršu substrāts; 2) zemgaļu elementi (adstrāts ?); 3) lietuviešu valodas (žemaišu dialekta) senākas un jaunākas ietekmes, ko rada atrašanās pierobežā; 4) rietumbaltu (prūšu) elementi; 5) kontakti ar ģermāņu valodām; 6) rietumslāvu – poļu, kašubu – paralēles; 7) problēmas par somugriem (lībiešiem) Dienvidkurzemē (Laumane, Ozola 2006 193–194; Kurzemē runāto izlokšņu areālu sk. 5. pielikumā).

3. 1. Rucavas izloksnes mantotā leksika (kursismi)

Mantotā leksika ir ikvienas valodas, arī ikvienas izloksnes pamats. Parasti katras valodas vārdu krājuma galveno kodolu veido mantotie vārdi (Reķēna 1975, 528). Līdzīgi kā latviešu literārajā valodā arī Rucavas izloksnē cilmes ziņā kopīgās mantotās leksēmas mēdz aptvert dažādas vārdu tematiskās grupas, piem., reljefa apzīmējumus, floras un faunas nosaukumus, ar etnogrāfiju saistītus jēdzienus, saimnieciskās dzīves

³² Die Sprache ist demnach nicht bloß als Zungenakrobatik zu verstehen sondern als komplexe Charakteristik des gesellschaftlichen und kulturellen Lebens eines Volkes.

reālijas u. tml. Līdzīgi tiek raksturota tautasdziesmu leksika. B. Bušmane, aplūkojot Nīcā pierakstītās dainas, min: „Cilmes aspektā liela daļa no tautasdziesmās sastopamā vārdu krājuma, kas nav iegājis literārajā valodā, ir mantoti vai uz to pamata darināti vārdi, piemēram, *aizbars*, *bambalis* (*bambāle*) [..], *pūri*, *sietavas* [..]” (Bušmane 2004₂, 175). Līdzīga aina vērojama Rucavas izloksnē; arī te sastopama daļa vārdu, kas ir mantoti vai uz mantotu vārdu bāzes darināti vārdi (piem., *spaile*, *tupesis*; piemērus sk. arī nodaļā *Rucavas leksikas vārddarināšanas īpatnības* – L. M.-N.).

Aplūkojot Rucavas izloksnes mantoto leksiku, var izdalīt 2 leksikas pamatgrupas:

- 1) senos mantotos vārdus (indoeiropiešu vai baltu leksikas kopības slānis);
- 2) relatīvi jaunāko leksikas slāni, kas *pārņemts* no kuršu valodas.

Promocijas darbā uzmanība pievērsta jaunākajam mantotās leksikas slānim – kursismiem, jo tie atklāj izloksnei savdabīgo, kā arī kursismu cilmes konstatēšana līdz pat mūsdienām ir aktuāls un diskusiju vērts valodniecības jautājums. Promocijas darbā analizēti ne tikai drošie kursismi (piem., *dzintars*, *mēnca*), bet arī Rucavas izloksnē esošie potenciālie kursismi, par kuru cilmi izteikti dažādi atšķirīgi viedokļi (piem., *blenst*, *cērps*, *gandrs*, *zuiķis*).

Hronikās un vēstures avotos ziņas par kuršiem atrodamas kopš 9. gs., bet par kuršu valodu trūcīgas liecības saglabājušas vien onomastiskajos materiālos teritorijā, kur kurši agrāk dzīvojuši, kā arī, iespējams, kuršu valodā pierakstītā Tēvreizē (Dini 2000, 234–235; Bušs 2008₂, 173).

Valodas pētniekiem kopš 20. gs. 20./30. gadiem bijis aktuāls jautājums par kuršu valodas vietu citu baltu valodu vidū. Te izvirzītas divas hipotēzes: kuršu valoda bijusi austrumbaltu vai rietumbaltu valoda (par to sk., piem., Blese 1929, 153–154; Endzelīns 1980, 553–558; Dini 2000, 239 ar norādīto literatūru; Bušs 2008₂, 174–181). O. Bušs arī uzsvēris, ka „mūsu zināšanas par kuršu valodu ir pārāk niecīgas, lai vienu no šīm hipotēzēm varētu uzskatīt par pierādītu. Tiesa, daudzās kuršu-prūšu paralēles [..] līdz ar arheoloģiskajiem dotumiem it kā vedina vairāk ticēt kuršu rietumbaltiskumam. [..] Turpretim tas, kas kuršu valodai bijis austrumbaltisks, ja arī nonācis līdz mūsu dienām, samērā bieži saplūst ar austrumbaltu fonu (latviešu un žemaišu), un tāpēc šo austrumbaltisko ir grūti piedēvēt tieši kuršiem [..]” (Bušs 2008₂, 178). Un, lai gan kuršu valoda pieder nu jau izzudušajām baltu valodām, Kurzemes izloksnēs joprojām vērojama kuršu valodas ietekme.

Balstoties uz areālo kritēriju, promocijas darba autore kursismus aplūkojusi pie mantotās leksikas, jo, kā norāda arī BVA veidotāji, „Toponīmikas dati liecina, ka **kurši**, kuru valoda, domājams, sākotnēji ietilpa rietumbaltu apakšgrupā, dzīvoja mūsdienu Latvijas rietumos un mūsdienu Lietuvas ziemeļrietumos. Ziemeļos kuršu un lībiešu robeža gāja apmēram caur Ventspili, Talsiem, Tukumu, austrumos – pa Ventas upi. Kuršu dienvidu robeža varēja sasniegt Palangas, Telšu, Pluņģes apkārtni, lai arī, pēc arheologu viedokļa, līdz VIII gs. vidum kurši bija apdzīvojuši tikai Skodas un Kretingas apkārtni.” (BVA 2009, 16–17; sk. arī 6. pielikumu). Par kuršu apdzīvoto areālu liecina arī arheoloģiskajos izrakumos atrastās kuršu rotaslietas, piem., Grobiņā atrasta stopsakta, Ģeistautos – deniņu gredzens, Liepājā – pūcessakta (Sedovs 1992, 135). Kurši ir arī pirmā latviešu etniskā vienība, kas pieminēta rakstu avotos – Hamburgas-Brēmenes arhibīskapa Rimberta 867. gadā sarakstītajā *Svētā Anskara dzīves aprakstā*; te arī iegūstamas ziņas par Kursu: lielākais tālaika novada centrs bijusi Apūle (liet. *Apuolė*, lat. *Apulia*; atrodas mūsdienu Lietuvā), bet arī Grobiņa bijusi ievērojams kuršu centrs, iespējams, galvenā kuršu osta Kurzemes dienvidu daļā (par to Asaris 2008, 21, 138–143; Jucēvičs 2009, 20–21; sk. 7. pielikumu).

No tā izriet, ka Rucava atradusies kuršu apdzīvotās teritorijas centrālajā apgabalā, pa ceļam no Grobiņas uz Apūli, tāpēc daļu Rucavas pamatiedzīvotāju nosacīti var uzlūkot par kuršu pēctečiem. Šeit saglabājusies arī kuršu valodas ietekme.

Savukārt J. Endzelīns minējis, ka kuršu valoda atradusies vidū starp lietuviešu un latviešu valodu un atstājusi spilgtas pēdas latviešu valodā un tās dialektos, kā arī lietuviešu žemaišu dialektā, kam vēl mūsdienās ir ciešs kontakts ar Rucavas izloksni (plašāk par kuršu valodas pēdām latviešu un lietuviešu valodā sk. Endzelīns 1974, 454–465; BVDA 2009, 17 ar norādīto literatūru u. c.).

Par kursismiem tradicionāli uzskata baltu cilmes vārdus, kuriem piemīt kuršu valodai raksturīgas fonētiskas, morfoloģiskas vai semantiskas īpatnības, piem.:

- diftongiskie savienojumi *-an-*, *-en-*, *-in-*, *-un-*;
- saglabāts *b* un *v* pirms *u*;
- kursiskais *ei* lietots divskaņa *ie* vietā;
- īss patskanis *o* patskaņa *u* vietā;
- vietvārdi un personvārdi ar piedēkļiem *-and-*, *-ik-*, *-il-* u. c. (plašāk par kuršu valodai raksturīgajām īpatnībām sk. Lvgr 1951, 6–8; Rudzīte 1995, 69–72; Breidaks 1999, 24–25; Dini 2000, 239–240).

A. Ābele par iespējamiem kursismiem atzinusi vārdus *kast*, *lipt*, *sīrpt*, *turēt* ('haben' nozīmē), *sukties*, piemetinot: „Gluži drošu kuronismu, izņemot tādus vārdus kā *dzīntars*, *meņca*, *bezdelinga*, *kraņts*, adj. *deņņkts* [...] dzīvajā valodā diemžēl nav gadījies dzirdēt (Ābele 1928, 139).” Savukārt B. Laumane norāda, ka areālā aspektā LVDA leksikas kartēs un komentāros atrodami daudzi potenciāli kursismi, piem., *ciekausis*, *ciekauzis* 'čiekurs', *galuokne* 'galotne', *krausis* 'bumbiere', *ķirzalktis* 'ķirzaka', *megnīs* 'mednis', *mēra puķes*, *mēra zāles* 'pelašķi', *sluoga*, *sluoka* 'slieka' u. c. (Laumane 2004₂, 185–186), kuru cilme un izplatība būtu atsevišķa pētījuma vērtas.

Mantotās leksikas sakarā būtiski risināt vairākus problēmjaudātājumus. Piemēram, nereti ir gadījumi, kad nav skaidrs, kādas cilmes konkrētā leksēma ir: mantota vai aizgūta no lietuviešu valodas, sevišķi, ja blakus funkcionējušas divas radu valodas, kā tas ir, piemēram, Rucavas izloksnē, kur blakus pastāv latviešu un lietuviešu valoda. Minētās grūtības noteikt precīzu cilmi ir, piemēram, leksēmām *vārtiņkle* 'zirnekļa tīkls' un *vārtiņgle* 't. p.' Rucavā (bez cilmes skaidrojuma EH II 765); sal. arī *vārtiņkšļi* 'das Spinnewebe, welches man im Herbst unter freiem Himmel antrifft' Gramzdā (lituānisms vai kursisms ME IV 510), neskaidra cilme arī leksēmai *plestīkis* 'kode' Rucavā, kas atzīta vai nu par lituānismu (ME III 337; LEW 604) vai kursismu (Bušmane 2004₁, 183; plašāk sk. analizētajos piemēros – L. M.-N.).

Arī lietuviešu valodnieks A. Sabaļausks atzinis, ka lietuviešu valodas latvismus nereti ir grūti atšķirt no kuršu vai kādas citas mirušas baltu valodas vārdiem, kā arī atsevišķos gadījumos ir neiespējami noteikt: vai vārds ir aizgūvums no latviešu valodas vai arī tas ir abām valodām kopīgs (Сабаляускас 1974, 16–17; par to arī Šaudiņa 1999₂, 90).

Darbu neatvieglo arī balstīšanās uz kādu no lituānismu vai kursismu identificēšanas kritērijiem; sal. leksēmu *gandr(i)s* 'stārķis' Rucavā (*gaņdra ligzda mājas tuvumā ņes svētību. / šuōpavasār gaņdris jaū pārlecis. LiepU; gandrš bradā pa pļavu. Apv.; mañ te katr gadu gaņdrs atliduō uñ tuñ aīs tās klētes apmeñtās RIT 2007, 465*). Latviešu valodas izlokšņu vārdi *gandrš*, *gandrš* kompakti izplatīti Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs, kā arī citās izloksnēs gar Lietuvas robežu, tāpēc valodnieciskajā literatūrā parasti tiek norādīts par to lietuvisko cilmi (< liet. *gaņdras* ME I 599, liet. *gaņdras* 'stārķis', no kā latv. *gaņdrš* LEW 133). Arī V. Šaudiņa, aprakstot sēliskās izlokšnes, norāda, ka leksēma *gāndrs*² (*gāndrs ir tās putns ār sōrkonām kōajām. sāucām gōn pār gāndru, gōn pār stōrku.*) visticamāk aizgūta no lietuviešu valodas, jo sastopama galvenokārt Lietuvas pierobežā (plašāk sk. Šaudiņa 1994, 14). Savukārt LVDA kartes sastādītājas E. Šmite un B. Laumane aizrāda, ka

vārds varētu būt arī pārņemts no kuršu valodas: sastopams jau 17. gs. rakstu avotos ar norādi par izplatību Kurzemē – nosaukums *gandars* atzīmēts J. Langija vārdnīcā 1685. g. (sk. LVDA 96). Nosaukuma *gandrs* kursisko cilmi balsta arī prūšu valodā lietotais vārds *gandars* (Berneker 1896, 290; Прусский сл. 1975, 152–154).

Skaidru atbildi par leksēmas *gandrs* cilmi nedod arī *Baltu valodu atlanta* veidotāji. Te norādīts: „Kompaktu areālu veido kopīgās cilmes mantotie vārdi: lie. *gañdras* / la. *gandrs* ‘liels putns garām kājām, garu kaklu un knābi’. [...] Pašlaik valda uzskats, ka lie. *gañdras* varētu būt arī ar piedēkli atvasināts onomatopoētisks baltu cilmes vārds tāpat kā pr. **gandarus* (< **gandras*) [...] La. *gandrs* tiek uzskatīts par aizguvumu no lie. *gandras* (ME I 599)” (BVA 2009, 99). Tomēr Kurzemē lietotā vārda *gandr(i)s* lietuviskā cilme nav pārlicinoša. Jāmin, ka sporādiski šis vārds bijis izplatīts arī Kurzemes vidienē, piem., Aizputē (ME), Lažā (ME), lai gan mūsdienās tas vairs šajā areālā nav konstatēts (BVA 2009, 99). Vārds *gañdris* sastopams Gramzdā (Ābele 1929, 92), *gañdrs* Gaviezē; Ugāles izloksnē reģistrēts variants *gandrēns* ‘jauns stārķis’. No kursiskajām izloksnēm vārds ienācis literārajā valodā: sal. *gandrs* apv. ‘stārķis’ (LLVV III 69), atvasinājums *gandrene* bot. ‘viengadīgs vai daudzgadīgs lakstaugs; ziedaugu dzimta’ (LLVV III 69) un sporādiski pārņemts citās izloksnēs, piem., Ropažos vārds sastopams ar nozīmes niansi ‘stārķim līdzīgs mazāks purva putns’ (LVDA 98).

Valodnieciskajā literatūrā joprojām nav vienota viedokļa par leksēmas *gañdrs* cilmi. Pastāv divi viedokļi: vārds varētu būt aizgūts no lietuviešu valodas (ME, LEW, BVA) vai arī leksēma pārņemta no kuršu valodas (LVDA; Markus-Narvila 2010₂).

Līdzīgas diskusijas izraisa leksēmas *tīre* ‘biezputra’ cilme, sal., arī *baltā tīre* ‘kartupeļu biezputra’ Rucavā (*mañ bērñibā briēsmīgi negařšuōja tīre. / svēdiēnas rītā vārīsīm tīri. / kad ēdañ baļtu tīri, tad skaītañ pātarus*. LiepU; *kařtupeļu tīri jaū mañma vārij gañdrīz katru diēnu, tuō tēs dikti gribēj*. RIT 2007, 466), *tīre* ‘t. p.’ Rucavā (Apv.), *tīra* ‘Dickgrütze’ Nīcā, arī Kuršu kāpās, *tīre* Rucavā (ME IV 202) un Sventājā (LiepU). < liet. *tjře* ‘Brei’ (ME IV 202, LEW 1100).

Pēc rīcībā esošā materiāla vārds *tīre* konstatēts Lietuvas pierobežā, tāpēc ģeogrāfiskā izplatība Latvijas teritorijā liecina par tā iespējamu aizgūšanu no lietuviešu valodas. Savukārt vārda izplatība galvenokārt Rietumlietuvā varētu norādīt, ka tas ir pārņemts no kuršu valodas; sal. liet. apvidvārdu *tjře* ‘biezputra’, kas sastopams Rietumlietuvā ap Klaipēdu, Šiluti, kā arī Kaļiņingradas apgabālā, arī ‘viengabalaina, pašķidra masa’ Klaipēdas un Telšu rajonā un ‘tas, kas plāns, šķidr, vājš’ Klaipēdas un Vilkavišķu rajonā (LKŽ[@]; sk. arī Bušmane 2007₁, 265) un *tjřas* ‘(bērnu) biezputra’,

týrė, tyrelė ‘šķidra biezputra; putra’, *tyrinelis* ‘t. p.’, kas saistīti ar lietuviešu *týras* ‘dzidr, tīrs, skaidrs; kails, neapdzīvots, tukšs’ (LEW 1099–1110).

Rucavā vērojamas arī semantiskās atšķirības – nozīmes konkretizācija, sašaurināšanās: *tīre* ‘jauno katrupeļu biezputra, kuru gatavo par godu kartupeļu ņemšanas beigām’ (*tīri jāgaīda gañdrīz vešļu gadu!* LiepU).

Kursismu jautājums latviešu valodniecībā ir aktuāls, jo ir dažādi viedokļi gan kursismu noteikšanā, gan to interpretācijā.

Tālāk dots Rucavas izloknes kursismu saraksts alfabēta secībā pēc šķirkļu principa.

aplancēt sk. *lañcīt*.

atkrante sk. *krañts*.

bleñst ‘(pētoši) lūkoties’ Rucavā, arī Dunikā, Kalētos (Bušmane 2004₂, 134), ‘skatīties, raudzīties’ Pērkonē (Valtere 1938, 91), Nīcā, Gramzdā (Apv.) un ‘slikti redzēt; raudzīties, lūkoties’ Dunikā, Kalētos, Rucavā u. c. (par semantiku sk. ME I 313–314; EH I 228). Sal. *blenz* sar. 1. ‘skatīties nekustīgi, parasti ilgi (vienā punktā)’; 2. ‘uzmanīgi skatīties, novērojot (ko)’ (LLVV II 101).

Aizguvums no lietuviešu vai kuršu valodas (ME I 314).

cērps ‘cinis’ Rucavā (Ābele 1927, 140), *cērps* Nīgrandē (ME I 378), *cērps* Dunikā, Džūkstē, Grobiņā, Nīcā, Saldū (EH I 268), arī *cērps* Grobiņā, Kalētos, Nīcā (Bušmane 2004₂, 135); sal. *cērpuota* ‘ciņaina’ *pļava* Rucavā (Ābele 1927 116). Sal. *cērps* ‘1. ar zāli apaudzis zemes izcilnis, cinis (parasti purvainā, krūmainā vietā) // Biezs (parasti asas zāles) cers, zālājs’ (LLVV II 176).

Pamatojoties ģeolingvistiskajā kritērijā, vārds varētu tikt uzskatīts par kursismu; kursisms, bet varbūt arī sēļu vārds (Hirša 1986, 84, 86, 95). K. Karulis minēto leksēmu nesaista ar kuršu valodu (plašāk par to LEV 2001, 464).

dañga ‘bedre uz ceļa’ Rucavā ([..] *kad brañca ar ratiēm, uz ceļiēm nebiļ tñdas dañgas. tagad tuo ceļu izdañgā*.. Laumane 1987₂, 176), *dañga* 1) ‘dziļi iebrauktas ratu sliedes, grambas, bedres (ceļā)’, 2) ‘zema vieta; muklājs’ Nīcā, Gramzdā (Bušmane 2004₂, 137); arī *danga* ‘leja; līcis’ (ME I 437; EH I 306), *dañga* ‘kakts’ Kalētos (Ābele 1929, 91). B. Laumane uzsver, ka leksēma „*dañga* ar nozīmi ‘kakts, stūris’, kas Kurzemē reģistrēta plaši un fiksēta arī Lejaskurzemes novadā, [...] mūsdienās jau gandrīz izzudusi” (Laumane 1987₂, 176). Sal. *dangas* ‘1. dziļi iebrauktas ratu sliedes, bedres (ceļā); 2. apv. muklājs’ (LLVV II 249).

Lituānisms vai kursisms (ME I 437); kursisms (Laumane 1987₂, 176–177; Hirša 1987₁, 65–69; Hirša 1987₂ 53).

druñgans ‘remdens’ Rucavā (Apv.), *drungans* ‘remdens (par šķidrumu)’ (*ūdēns drungans* (*rēmdēns*) *kā jēra mute* no literāra avota), lietots starp Aizputi un Grobiņu (ME I 504).

Kursisms (ME I 504); sal. arī liet. *druñgnas* ‘1. remdens, pasilts’ Šilales, Vilkavišķu raj. (LKŽ[®]).

dziñtañs ‘pārakmeņojušies skuju koku sveķi’ Rucavā (*dziñtaru jañ kadreñz zvejuoja*. LiepU; *dziñtars* Ābele 1928, 139), ‘t. p.’ Kuršu kāpās, Pūrē, Ungurmuižā u. c. (ME I 552; EH I 359). Sal. *dzintars* ‘pārakmeņojušies terciārā perioda skuju koku sveķi (pusdārgakmens)’ (LLVV II 457).

Kursisms (Ābele 1928, 139; ME I 552; LEV 2001, 254–255).

grañdīt ‘izkasīt (abru, pannu u. tml.)’ Rucavā (Apv.); sal. leksēmu *grañdīt*, ar sazarotu semantiku: 1) ‘mit Lärm rütteln, schütteln, stossen, mit Lärm hinunterstürzen, verfolgen’, piem., Vestienā, Vecpiebalgā; *grañdīt* 2) ‘poltern, zertrümmern’ no literāriem avotiem; 3) ‘mit grosser Anstrengung schaben, kratzen’ Bārtā, Dunikā (*gr. katlu*); *grañditiēs* 1) ‘sich herumstossen’ Drustos, Vecpiebalgā, Vestienā; 2) mit Lärm niederstürzen, poltern, rollen’ (no literāriem avotiem; semantiku plašāk sk. ME I 637–638; EH I 398).

Kursisms (ME I 638); sal. arī liet. *grandyti* ‘kasīt, skrāpēt’ Raseiņos, Paņevežas, Skodas, Utenas raj. (LKŽ[®]).

kaļva ‘paugurs’ Rucavā (*Kāzu kaļva, Plānišķu kaļva* ka), arī Bārtā, Nīcā (Laumane 1987₂, 182), ‘sausā vieta’ Bārtā, ‘sala upē vai ezerā’ Bārtā, Nīcā, Rucavā (Laumane 1987₂, 182). Šīs leksēmas *kalva*

nozīmes Kurzemē konstatētas arī ME, EH (par to sk. ME II 146; EH I 580). B. Laumane akcentē, ka „no primārās nozīmes ‘paaugstinājums (paugurs, sala)’ semantisko procesu gaitā radusies nozīme ‘sekla vieta, sēklis jūrā’, kas reģistrēts Pērkonē [...], Nīcā [...], Rucavā [...], kā arī tālāk uz Ziemeļiem – Liepājā, Ziemupē, Pāvilstā, Jūrkalnē [...] u. c. Kurzemē”, kā arī Lietuvā gar jūras piekrasti (Laumane 1987₂, 182); sal. arī kalvinas ‘otrās jūras kāpas’ Rucavā (*apspraudīju kalvinas ar žagariem, lai vējš neizpūš smiltis*. Apv.). Sal. *kalva* apv. ‘1. paugurs, arī kokiem apaudzis uzkalns (piemēram, purvā) // maza sala; 2. selga. 3. kalme’ (LLVV IV 112).

Leksēmas izplatība Kurzemē, reti Zemgalē un vēl retāk Sēlijā norāda uz piederību kuršu cilmei (Laumane 1987₂, 183; Laumane 1996, 208).

kraūte // **kraūts** ‘krasts (mala, piekraste)’ Rucavā (*Bārtas upei īr stāvi kraūti; uz ziēmu zvejniūki laīvas izvīlka kraūtā; zveju mājas bija tuvu jūras kraūtei*. LiepU; *kraūtā, jā, iētiū kraūtā... iētiū tik kraūtā uū pagalaū, uū skatāmiēs – pāri stuūndu kā zēgalājaū jaū tādā vējā kā tagat, skatāmiēs, va varēs ređzēt Miētragus, va nevarēs mežus sākt manīt*. RIT 2007, 438; *jūras vēš ņs uz kraūtu. pret kraūtu mežūci islija, palika skābi, āssmiūda*. Laumane 1987₂, 183), **kraūts** (Apv.), **kraūts** ‘das Ufer’ Bārtā, Nīcā, Rucavā, **krants**, **krants** Rankā, arī **kraūte** ‘der Rand’ Nīgrandē, Turlavā. Vārds izplatīts arī citur Kurzemē (izplatību plašāk sk. ME II 259; EH I 642); sal. arī vietvārdus *Vīles kraūts* krāce Bārtā, *Kraūteļi*, *Kraūta namelis*, *Kraūti* mājas, *Kraūta leja* pļava, *Kraūteļa brasle*, *Māla kraūts* Nīcā (Plāķis I 1936, 34). B. Laumane norāda: „Minēto apelatīvu semantika izmantojama, skaidrojot prūšu valodas piemērus, resp., toponīmu *Kranthaw* un personvārdu *Krante* (Paul) ar rekonstruēto sakni **krant-*. (plašāk par to sk. Laumane 1987₂, 184). Sal. *krants* ‘1. stāvs krasts; stāva nogāze; 2. stāva, arī asa mala’ (LLVV IV 397); sal. arī **atkrante** ‘nogāze’ (*smīšu kalna atkrantē bija rāciņu bedres uzglabāšanai ziemā; upes atkrantē bija avots piena dzesēšanai*. LiepU); ‘der Abhang eines Ufers’ Lejaskurzemē (EH I 149), arī *Ezēra atkraūte* Gramzdā (Plāķis I 1936, 34)

ME norādīts, ka vārds visticamāk ir kursisms, kas radniecīgs liet. *kraūtas* vai *kriaūtas* ‘steiles, hohes Ufer’, *krānta* ‘берег’, *krāūtas* ‘грань, острый угол’, кр. *кряуць* ‘steiles Ufer’ u. c. (ME II 259; LEW 288).

kraūts sk. **kraūte**.

laūcīt ‘apciemot’ Rucavā, Rucavas Nīdā (EH I 719), arī *lancīt* ‘(aus)lichten’ Lazdonā un no literāra avota, ‘eine grosse Strecke mit Mühe zurücklegen’ Smiltē, ‘ausweichen’ (no literāra avota), ‘taumeln, wanken, wackelnd gehen’, piem., Kalētos (*viūš laūkās nuo darba*), arī Nīcā (ME II 419; EH I 719); sal. arī **aplancēt** ‘apciemot, apraudzīt’ Rucavā (*iešu sava kaimiņieni aplancēt*. Apv.).

Latviešu verbs *lancīt* uzskatāms par pārņemtu no kuršu valodas; sal. liet. *lankyti* ‘apciemot’ un latv. *lūocīt* ‘locīt’ (ME II 419).

lanka ‘pļava; meža pļava’ Rucavā (*lankās neaug labs siens*. Apv.), *laūka* ‘upes līcis’ Dundagā, ‘eine niedrige, langgestreckte Ebene’ Grobiņā, Kalētos Kursīšos, Skrundā, Popē u. c., ‘grīslis’ Sasmakā (ME II 420) un ‘eine ebene, niedrige Wiese am Fluss’ Dunikā, Sarkanmuižā, ‘eine kleine Wiese im Wald’ Aizputē, ‘der tiefe Teil des Haffs’ Kuršu kāpās (no literāra avota), *laūkas* Aizupē, Saldū un ‘die grossen Äcker eines Guts’ no dainu materiāla (EH I 719). Dz. Hirša minējusi arī leksēmu *lanka* ‘pļava upmalā, kurā uzklājas ūdens’ Sarkanmuižas pagastā un ‘upes līcis’, kā arī kādas zāles nosaukums Dundagā (Hirša 1987₁, 62). Sal. *lanka* ‘liela, zema pļava, līča, arī palienas pļava’ (LLVV IV 593).

Kursisms; sal. liet. *lankā* ‘liela zema pļava, biežāk pie upes, plūdu laikā pārplūst; leja, ieleja’, slāvu *lōka* ‘ieleja, pļava’ (ME II 420, LKŽ[®]). Iespējams, ka vārds veido kuršu-zemgaļu izoglosu (Hirša 1987₁, 64).

laūktis ‘tītavas’ Rucavā (Apv.), ‘t. p.’, piem., Engurē, Gramzdā, Smārdē (ME II 421), ‘t. p.’ Rucavā (EH I 720); sal. arī *lauktis* (*laūktis* ?) ‘ierīce, uz kuras dziju notin’ (*lauktis* (*laūktis* ?) *stāvēja iespraustas sienā, vēcāmāte nuotina dziju nuo spuoles*. Apv.).

Kursisms; sal. liet. *laūktis* ‘tītavas’ un senprūšu *lancitis* ‘Kräuel’ (ME II 421).

meūca // **meūcis** ‘menca’ Rucavā (*maū tik gēldēja tiē meūci rāciņi, ka katru diēnu varētu ēst, bet, raū, apēdēm visus*. Apv.; *meūca*. Ābele 1928, 139; *uū meūcas jaū derīgs visuū īr*. RIT 2007, 437; *tuū bija uskaūns tajā daļā, tuū bija meūcas. meūcas vede ārā a motoūlaīvu, nu divas, trīs toūnas reizē, ja noūmāla zveja. / uū ta tiē vīri gā tālu jūŗā, met:a tuōs āķus uū tuū kuōda tiē meūci. / Nīdā uū Papē tiēm bēūniēm īr vis:i vēs:ēli zuōbi, kas ēd meūcas. / piēsālijaū meūcu ziēmiū (i ?), viēnu muc:u piēsālijaū a[r] meūcis, viēnu muc:u akaū a[r] siūķemis. SA 2008, 60–61, 66, 68, 69), ‘t. p.’ Dundagā, Grobiņā, Kalētos, Pērkonē, Rojā u. c. (ME II 601; EH I 780), arī *meūcs* Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Rucavā (ME II 601). Sal. *menca*¹*

'liela, saimnieciski nozīmīga mencveidīgo kārtas zivs'; 2. dsk., zool. 'mencveidīgo zivju kārtas dzimta [...]'] (LLVV V 156).

Kursisms (Ābele 1928, 139; ME II 602; LEV 2001, 582).

meñcis sk. *mēñca*.

pants 'krāvums, novietojums (piem., sienam)' Rucavā (*siēnu pañtā krāva*. LiepU; *uz siena panta guļuo, ķisiņa nevajag*. Apv.), *pañts* 'eine Schicht, Abteilung Getreide, Heu; Stroh in der Scheune' Dunikā, Džūkstē, Ezerē, Grobiņā, Nīgrandē, Popē, Saldū u. c. (ME III 78; EH II 161). Sal. *pants*² 'krāvums, novietojums, slānis (sienam, salmiem, nekultai labībai, parasti šķūnī)' (LLVV V₁ 259).

Kursisms (LEV 2001, 650).

paskļenst 'slīdēt sāniski' Rucavā (*man tupeles pasklende un es pakritu*. Apv.), arī *skļenst* 't. p.' Dunikā (*manas krīčuoles pavisam neasas, sklenž vien*. ME II 882) un *skleñst* '(brīvi) karāties' (ME II 882), 'slīdēt' Nīcā (*arī kājas uz lēdus sklenž*. EH II 505).

ME norādīts, ka leksēma saistīta ar *II sklānda* 'die schräge, platte Schleuderstelle auf dem Winterwege', kas uzlūkots par kursismu (ME II 882).

rentiņi 'akas grodi' Rucavā (LiepU), 'Brunnenhölzer' Rucavā, arī Dunikā (ME III 512); *rentiņi*, *rentīni* 'akas) grodi' Bārtā, Embūtē, Gramzdā, Nīcā, Rucavā u. c. vai *rentiņa* Kalētos, Purmsātos un *renštīni* Pērkonē (LVDA 139; leksēmas variantus un to izplatību Lejaskurzemē sk. LVDA 61. k.).

Vārds uzlūkots par iespējamu kursismu (ME III 512).

sklānda 'kārts' Rucavā (*pēkšņi ceļam priekšā sklānda*. LiepU), 't. p.' Rucavā (EH II 504), *sklañda* 'aploka žoga horizontālā kārts' Rucavā (Apv.), arī *sklañda* 'kārts' Nīkrācē, Pērkonē u. c. (EH II 504); *sklañda* 'kārts' no dainu materiāla, arī 'žoga kārts'; *sklānda(s)* 'žogs' Bārtā, Nīcā, Grobiņā, Kalētos (Bušmane 2004₂, 162–163); arī 'žogs' Gramzdā (Ābele 1929, 91). Sal. *sklānda* '1. apv. Pagarš, tievs apaļkoks: kārts; 2. apv. Izbraukta, ieslīpa vieta apledojuša ceļa virskārtā' (LLVV VII₁ 529).

Vārds uzlūkots par kursismu; sal. liet. *sklindas* vai *sklāstis* 'aizbīdnis', *sklēsti* 'aizbultēt' (ME III 881–882).

zuiķis 'zaķis' (*katru ziēmu zuiķi nuōgraūž ābeles...* LiepU); 't. p.' Kuršu kāpās un Rucavā (ME IV 749).

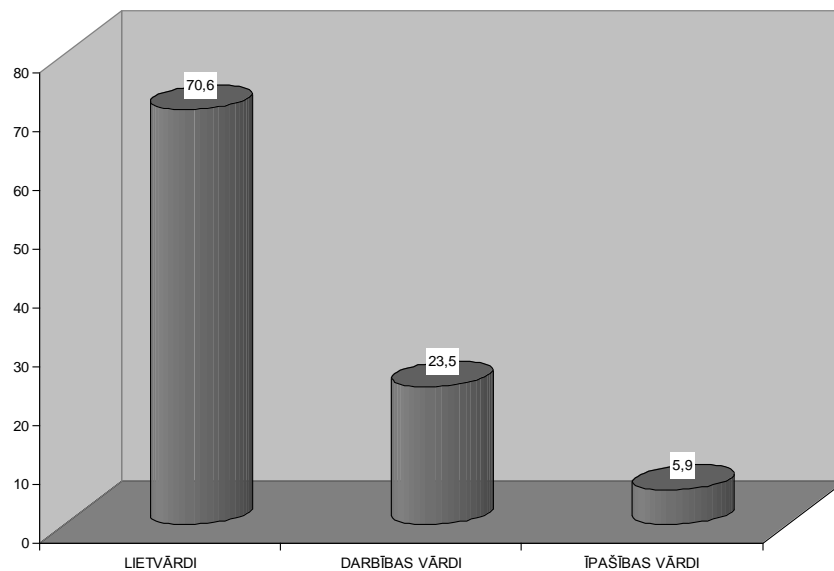
Valodnieciskajos avotos norādīts, ka latv. *zuiķis* < liet. *zuiķis* (ME IV 749; LEW 1281). Taču, ņemot vērā, ka liet. *zuiķis* tiek uzskatīts par kursismu (Lit. *zuiķis* geht auf **zuojekas* (mit dem Suffix von *kiškis*) zurück und ist – wegen des *z* – kurischer Herkunft. LEW 1281), iespējams, arī Kurzemes dienvidrietumos sastopamā leksēma *zuiķis*, varētu būt pārņemta no kuršu valodas.

Ekscerpētājā Rucavas izloksnes materiālā konstatēti 17 kursismi (vai – hipotētiski kursismi). Lielākā Rucavas izloksnes kursismu daļa ietilpst pasīvajā vārdu krājumā; leksēmas tiek lietotas reti un galvenokārt sastopamas vecāko ļaužu valodā. Tikai atsevišķi vārdi mūsdienās tiek lietoti ikdienā (piem., *danga*, *krante* // *krants*, *sklānda*).

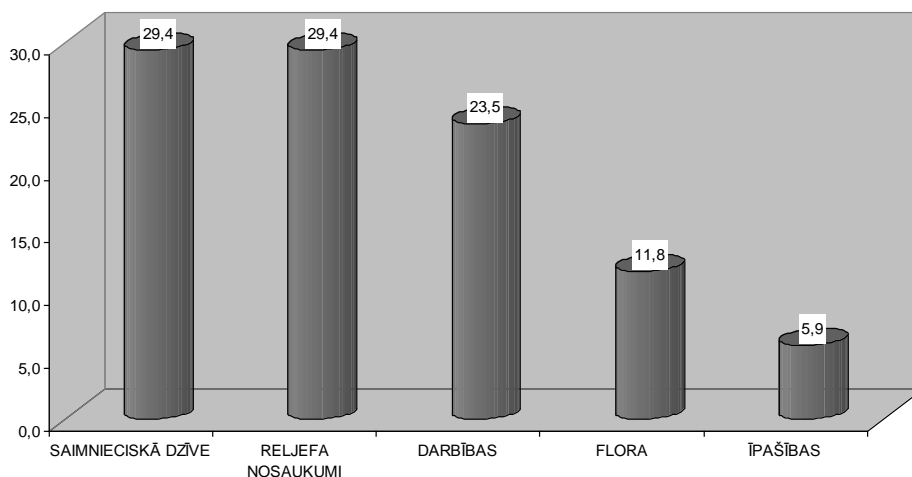
No apkopotajām 17 pamatleksēmām 12 leksēmas (70,6 %) ³³ ir substantīvi jeb lietvārdi, 3 leksēmas (23,5 %) – verbi jeb darbības vārdi, 1 leksēma (5,9 %) ir adjektīvs jeb īpašības vārds (sk. 1. att.).

No tematisko grupu viedokļa daļa leksēmu (29,4 %) nosauc ar saimniecisko dzīvi saistītas reālijas, daļa no leksēmām (29,4 %) atspoguļo reljefu, 23,5 % leksēmu ir darbību apzīmējumi, 11,8 % leksēmas attiecināmas uz floru, bet viena leksēma (5,9 %) nosauc īpašību (sk. 2. att.).

³³ Promocijas darbā kursismu procentuālais sadalījums tiks aprēķināts, ņemot vērā promocijas darba nodaļā esošo kursismu pilno šķirkļu skaitu, kuros apvienoti semantiski saistīti vārdi.

1. att. Kursismu sadalījums pa vārdšķirām (%)

2. att. Kursismu tematiskās grupas (%)

No ģeogrāfiskās izplatības viedokļa minētās leksēmas sastopamas arī citās Kurzemes izloksnēs: Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Kalētos, Nīgrandē, Pērkonē, Saldū u. c. (plašāk sk. analizētos kursismu piemērus – L. M.-N.).

Atsevišķām aktīvā vārdu krājuma leksēmām konstatējama sazarota semantika (sk., piem., leksēmas *danga*, *kalva*, *lanka*).

Tā kā kursismu lietojuma areāls pakāpeniski sašaurinās, to fiksēšana dažādos valodnieciskos avotos, tostarp vārdnīcās, ir nepieciešams un steidzami veicams darbs, jo pretējā gadījumā šīs leksēmas izzudīs no izloksnes vārdu krājuma.

3. 2. Rucavas izloksnes darinātā leksika

Ikvienā valodā, arī izloksnē, būtiska ir jaunu vārdu darināšana. Šo īpatnību analīzei Lejaskurzemes izloksnēs valodnieki nav veltījuši lielu uzmanību; arī par Rucavas izloksni trūkst vienota pētījuma. Viena no pirmajām Rucavas vārddarināšanu aplūkojusi A. Ābele (Ābele 1927, 121–122). Mūsdienās Rucavas izloksnes leksiku un arī vārddarināšanu var iepazīt rakstos, kas aptver visas Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības, piem., B. Laumanei tapušas publikācijas *Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārddarināšanas un semantikas īpatnības* (Laumane 1987₁, 125–169), *Reljefa apzīmējumi Lejaskurzemē* (Laumane 2004₃, 229–261). Salīdzinošo materiālu par Rucavas un Nīcas valodu var smelties B. Bušmanes monogrāfijā *Nīcas izloksne*, kur izziņātas arī Nīcas izloksnes morfoloģiskās īpatnības: nomenu piedēkļi, salikteņi u. tml. (par to Bušmane 1989, 101–150).

Rucavas izloksnes vārdnīcas sakarā svarīgi analizēt vārdu darināšanas īpatnības, jo tās uzrāda jaunu vārdu vai to formu reģistrējumus, kam pamatā gan mantotas, gan aizgūtas cilmes leksēmas. Piemēram, rakstot par kuršu valodu, parasti vairāk uzmanības tiek pievērsts fonētiskajām un leksiskajām īpatnībām, bet mazāk pētītas morfoloģiskās pazīmes (par to sk. iepriekš – L. M.-N.), kam ir nozīmīga loma Lejaskurzemes vārddarināšanā (sal., piedēkļus *-el-*, *-ien-* u. c., kuru produktivitāte ir teritoriāli ierobežota un kas plaši izplatīti Kurzemē, īpaši Lejaskurzemē; par tiem sk. tālāk – L. M.-N.).

Savukārt jaunu vārdu darināšanas pamatā izmantojot aizgūtas leksēmas veidojas dažādas hibrīdformas, piem.: aizgūtā substantīva sakne noformēta ar latviešu valodas sistēmai atbilstošiem afiksiem (*gūžins*, *skutulēns* u. c.) vai arī vienā vārdā apvienotas mantotas un aizgūtas vai divu aizgūtu leksēmu saknes u. tml. (*gūžpuķe*, *ķeņpendesa*, *knapzeķe*, *šnapdrāna*, u. c.; sk. analizētos piemērus – L. M.-N.).

Promocijas darbā uzmanība pievērsta izloksnes materiālam, kas uzrāda lielāku dažādību un par kuru līdz šim nav vienota pētījuma, tāpēc aplūkotas tikai spilgtākās substantīvu vārddarināšanas īpatnības. No rīcībā esošā izloksnes materiāla redzams, ka visbiežāk Rucavas izloksnē izmantots viens no substantīvu afiksācijas veidiem – sufiksācija jeb atvasināšana ar piedēkļiem. Jāmin, ka vārddarināšanas īpatnības vienlīdz lielā mērā izpaužas gan mantotajā, gan aizgūtajā leksikā.

Rucavas izloksnes priedēkļverbi daļēji apzināti G. Pūces maģistra darbā *Priedēkļverbi Rucavas izloksnē* (2010), tāpēc promocijas darbā to analīze nav izvēsta. G. Pūces maģistra darbā priedēkļverbi aplūkoti semantiskajā un morfoloģiskajā aspektā (sk. Pūce 2010, 14–42).

3.2.1. Rucavas izloksnes sufiksālie darinājumi

Atvasināšana ar piedēkļiem ir produktīvs vārddarināšanas veids, kas sastopams gan latviešu literārajā valodā, gan izloksnēs. Turpmāk apskatīti tie sufiksālie atvasinājumi, kas tipiski Rucavas izloksnei.

Piedēklis *-el-*

Piedēklis *-el-* (izskaņas *-elis*, *-ele*) ir produktīvs apelatīvās leksikas vārddarināšanas afikss. Ar piedēkli *-el-* atvasināta neliela darītāJVārdu grupa, daži dzīvnieku un priekšmetu nosaukumi un deminutīvi (Mllvgr 1959 I, 93–94). Literārajā valodā ar piedēkli *-el-* tiek darināti priekšmetu un abstraktu nojēgumu nosaukumi: *dzirkstele*, *dvēsele*; personu nosaukumi bez pamazinājuma nozīmes: *negudrelis*, *nekrietnelis*; deminutīvi, galvenokārt ar nicinājuma nokrāsu: *vīrelis*, *galdelis* (Kalme, Smiltnece 2001, 67–68).

J. Endzelīns konstatējis, ka ar formantu *-el-* veidoti darītāju vārdi ar kāda peļama paraduma nojēgumu, piem.: *duselis* ‘kas pastāvīgi klepo’, *tūpele* ‘tūlīga sieviete’ u. c. (Lvgr 1951, 1951 341). Viņš norāda, ka šiem vārdiem pievienojas arī „nozīmes ziņā – atvasinājumi no adjektīviem kā *gudrelis*, *senele* ‘vecmeita’ [...] – formas ziņā – tādi vārdi kā (atvasinājumi no verbiem – L. M.-N.) *netrūdelis*, *pūtēlis* jeb *pūtelis* ‘ēdiens no auzu miltiem; (blakus *pūtelis* ‘zema, resna auguma cilvēks’ Alūksnē) u. c.” (Lvgr 1951, 342). Darbības vārdi pamatā arī leksēmām *vērzeles* ‘slejas’, *vedeles* (jeb *vadeles*) ‘pavada’, *kāpele* ‘vieta, kur kāpj pāri sētai’ u. tml. (Lvgr 1951, 1951 342).

Īpaša uzmanība *Latviešu valodas gramatikā* pievērsta deminutīviem ar *-elis*, *-ele* (ar m a z v ē r t ī g u m a nozīmi), kas pēc J. Endzelīna norādes „biežāk gan sastopami ir Latvijas dienvidizloksnēs, kur leišu ietekme, šķiet, izpaužas arī šo formu skaņās (piem., *drauģelis*, *ruoķele*, *vanaģelis* no Iecavas, *ķirvelis* ‘cirvītis’ no Dienvidkurzemes, *vištele* u. c. Mežamuižā), bet tomēr ir īsti latviski, jo tos sastop arī Vidzemes izloksnēs, piem., *sunelis*, *vīrelis*, *kruoģelis*, *māiselis* Vecgulbenē jeb *maišelis* Ērgļos..” (Lvgr 1951, 343). Deminutīvu ar *-el-* popularitāti apliecina arī V. Rūķe-Draviņa, norādīdama, ka produktivitātes ziņā atvasinājumi ar izskaņu *-elis*, *-ele* ieņem otro vietu deminutīvu darināšanā aiz atvasinājumiem ar *-iņš* un *-ītis* (Rūķe-Draviņa 1959, 245).

Apcerot Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības, B. Laumane uzsver, ka „ar izskaņu *-ele*, *-elis* darinātie apelatīvi Lejaskurzemē parasti ir bez nievājuma vai mazvērtības nokrāsas” (Laumane 1987₁, 126), ko pamato arī Rucavā konstatētie apvidvārdi, piem.: *kādreiz te pat aiz šīs mājs bij smuks upelis*, *tagad viss aīzaūdzis ar spēlām*. / *zeķeļi bi*, *ciņdi bi* (LiepU).

Šis afikss tiek izmantots pamazināmo vārdu veidošanā bez nievājuma ekspresijas:

uñ vira mātīj jāussien va nu drānele jeb galdaūtu. LiepU; pie darba sēja vienkāršākas drāneles. Apv.; vecai mātei ir savs pierasts kumpelis rāciņu lupšanai. LiepU; kad tās [lapas] bija izžujušas, tas smalki sagriēza ar kuņpelī. Apv.; te viēna laīvele irād... es jaū tuōreīz meīčele tik tāda biju.. LiepU; tad nuolika uz grīdi ūn ar cireli piēklapēja tās kruōkas. / / klāt pie mājas bīaj vēl tāda neliēla klētele. / / tūr mēs ziēmu gulējām, tikāis pīrms tām uz mūreļa sasīldijām deķus. / vēlāk, Uļmaņa laīkā, jāu nāca petrōlejas laīmpeles. / tuōs [cērpus] sakrāva ūn pārveda mājā, ūn lika nameli uz istabasaukšu pa lūku. / vīri uz kreķliem uzgērba vesti ūn vīrsū jupķi – īsu jaku, prakeli, bet uz jupķa vīrsū kaīnzuōli. / nuō guōves raga bija pataīsic ragelis. tajā sūīma ar pīrkstu gaļu iekšā. Apv.

Paralēli ar izskaņām *-ele, -elis* atvasinātajiem vārdiem tiek lietotas arī literārās valodas vārdi ar izskaņām *-iņš, -iņa*, piem.: *kārteles visādas, ku piēsiēt. / tādas kārtiņas nāik nuō kuōka. RIT 2007, 408, 409).*

Kā norāda B. Bušmane, arī Rucavas kaimiņizloksnē Nīcā ar piedēkli *-el-* „atvasina bērnu, ķermeņa daļu, nepieaugušu, mazu dzīvnieku, nelielu priekšmetu nosaukumus, kā arī citus apzīmējumus, ar kuriem runātājs parasti izsaka pamazinājumu, nevis mazvērtīgumu, piem., *ganelis* [..], *buļtelis* [..], *kuņpelis*.. [..]” (Bušmane 1989, 108); *kuņpelis* ‘(neliels) duncis’ *kuņpelis nauū galda nazis, viš nauū arī aizlaužzaīns. viš i spic uñ ass. / spaīnelis* ‘neliels spainis’ *mēs tās [kosu] apakšas kad-reīz rāvām spaīneļus bērst. kuōka spaīneļi bi. Nīcā* (Bušmane 2004₂, 147, 164). B. Bušmane akcentē lietuviešu valodas ietekmi, jo šajā valodā „izplatītajiem deminutīviem ar izskaņām *-elis, -elē* nav raksturīga nievīguma nokrāsa” (Bušmane 1989, 109). Lai gan pierobežas apgabalos vērojamas latviešu un lietuviešu valodas ciešas paralēles, Rucavas izloksnē konstatētie deminutīvi ar piedēkli *-el-* (bez nievīguma nokrāsas – retinājums mans – L.M.-N.) neļauj droši spriest par lietuviešu valodas ietekmi šo vārdu darināšanā: domājams, ka šāds piedēklis ar līdzīgu semantiku bija arī kuršu valodā. Arī V. Rūķe-Draviņa uzsver, ka atvasinājumos ar piedēkli *-el-* nav meklējama lietuviešu valodas ietekme, jo tie sastopami ne tikai latviešu un lietuviešu, bet arī senprūšu valodā, tāpēc nav nepieciešamības vārdos ar izskaņu *-elis* meklēt svešu cilmi³⁴ (Rūķe-Draviņa 1959, 261).

Izskanās *-elis, -ele* sastopamas arī Rucavas toponīmos (sal. *Kūpele* Plāķis I 1936, 100; *Būdel(is), Kūpel(is)* Laumane 1987₁, 126) un uzvārdos (*Birželis, Būdelis, Leitelis* Kapiņa, Laumane 2007, 349, 335, 354), kur tiem nav nievājuma nozīmes.

³⁴ Da aber das Diminutivsuffix *-el-* nicht nur dem Litauischen und Lettischen, sondern auch dem Altpreußischen bekannt gewesen ist und sich demnach als gemeinbaltisch betrachten lässt, scheint es gar nicht notwendig, in den lett. Diminutiven auf *-elis* einen fremden Ursprung zu suchen.

Piedēklis *-en-*

Piedēkļa *-en-* nozīmes latviešu literārajā valodā stipri sazarājušās (Mllvgr 1959 I, 95). Tas ir produktīvs latviešu literārās valodas vārddarināšanas līdzeklis. Latviešu literārajā valodā ar piedēkli *-en-* visbiežāk tiek atvasināti augu, ogu un sēņu nosaukumi; dzīvnieku, putnu un kukaiņu nosaukumi; personu nosaukumi; vietu un ģeogrāfisku objektu nosaukumi; dabas parādību un abstraktu nojēgumu nosaukumi (Kalme, Smiltnece 2001, 68). M. Rudzīte norāda, ka „ar piedēkli *-en-* tiek darināti dažādu nozīmju substantīvi visā latviešu valodā” (Rudzīte 1964, 103).

Afiks *-en-* produktīvs ne tikai literārās valodas vārddarināšanā, bet arī izlokšņu leksikā. To akcentējis jau J. Endzelīns, norādīdams, ka vārdi ar *-ene* nosauc stādus, sēnes un ogas, piem., *skâbenes*, *glumenes*, *blusenēs*, *villenes*; dzīvniekus, piem., *lapsene*, *mîzene*, *gluðdene*; priekšmetus, piem., *jērene*, *zarene* ‘zara kannā’; vietas, piem., *râvene* ‘muklājs’, *silene*, *videne* ‘vidus’; kā arī ar *-ene* darināti vārdi, ko J. Endzelīns uzlūkojis par deminutīviem, piem., *gultene*, *ķēvene*, *guotene*. Ar piedēkli *-en-* darinātos sievas nosaukumus pēc viņas vīra un saimnieces nosaukumus pēc viņas mājas J. Endzelīns min kā jaundarinājumus, piem., *brâlene* ‘brāļa sieva’, *kalējene* ‘kalēja sieva’, *Zaķītene* ‘Zaķīša sieva’ (Lvgr 1951, 298–302).

Šis afiks ar līdzīgām nozīmēm sastopams arī Lejaskurzemes izlokšņu leksikas vārddarināšanā, piem., *ķēkene* ‘saimniece godos’ Nīcā (*kaṁ nebī* [godībās] *nazīša*, *ta gāja ķēkenei kâdu kuņpeli paprasīt*. Bušmane 2004₂, 147).

Rucavā ar piedēkli *-en-* (sal. arī atvasinājumus ar piedēkli *-in-*) darināti augu, apģērbu, ēdienu u. c. nosaukumi, piem.:

1) augu nosaukumi

celmene ‘celmene (*Armillaria mellea*)’ (*celmenes i dikti gaŗšīgas sēnes*. LiepU);

glâzene ‘zilene’ (LiepU);

juŗģene ‘dālija’ (*jâ, tâs juŗģenes jaû es ik gadu saŗgâju*. LiepU);

tītarene ‘pelašķi’ (*tītareņu tēja palīz pret klepu*. / *tītareņu tēja iŗ ļuðti veselīga*. LiepU);

2) apģērbu un to daļu nosaukumi

aûstene ‘liels plecu laksts’ (*vīr vęcuðs apseze aŗ sęgaṁ, aŗ, aŗ paŗaûsc aûstenes, tâds liēlas bija*. LiepU);

kruðceņi // *ķruðceņi* ‘sieviešu svārki ar ielocēm’ (*uṁ maṁ tik kaûnc. nu kas mani kruðceņi uṁ liņ: draks!* LiepU / *agrâk līgavâṁ kâzâs aŗi bija ķruðceņi*. Apv. / *Rucavâ ļuðti biēzi gâj cūlvęki a tiēṁ, nu taûtas tēŗpi viņi iŗti nē, skaîtijâs izejamiē, i tiē ķruðceņi*. RIT 2007, 460);

zîdene ‘zīda lakats’ (*Liēldiēnu rûâ meitâṁ pagaļvī vęcmaŗṁmas zîdene, cauri tai jâskatâs, kâ saûlīte ļec*. LiepU);

3) personu apzīmējumi

ķēķene ‘saimniece, kas viesībās gatavoja ēdienus’ (*liēlūs gūodūs – kâzâs, kristibâs ņēma ķēķenes – sâimnieces, kas tašija ēdienu. Apv.*).

4) darbarīku nosaukumi

stiņtenis ‘zvejas tīkli vidēja lieluma zivīm’ (*bija arī stiņteņi – tīkli, kuriuos ķēra siļķes, stiņtas. Apv.*).

5) ēdienu nosaukumi

taūcene ‘Ziemassvētku ēdiens – ūdenī vārīti putraini ar taukiem’ (*Ziēmsvētkuôs taūceni â ēdâh – nuô ûdehns, putraimiēm uñ taūka gabala. LiepU*).

6) dabas parādību (vēju) nosaukumi

vėjus sauca saksenis, jūrenis, sāmenis, ziemelis, zemenis, laūnadzis, âzinis, aūstrenis. Apv.: aūstrenis ‘ziemeļaustrumvējš’ (Apv.; *âustrenis* ‘t. p.’ no literāriem avotiem ME I 229, ‘austrumvējš’ no literāriem avotiem EH I 188), *jūrenis* ‘rietumvējš’ Apv.; no literāra avota ME II 122), *saksenis* ‘dienvidvējš’ (Apv., ‘dienvidrietumvējš’ Kuršu kāpās, arī no literāriem avotiem; balsfīts līvu *saksa* ‘Deutscher’ ME II 657), *sāmenis* ‘ziemeļrietumvējš’ (Apv., ‘t. p.’ no literāriem avotiem ME III 803), *zemenis* ‘austrumvējš’ (Apv.; Kuršu kāpās un no literāriem avotiem ME IV 710), *rītenis* ‘austrumvējš’ (*pūš rītenis. Apv.*), *rītenis* ‘t. p.’ Lubānā (un no literāriem avotiem ME III 540; EH II 377). Paralēli formām ar *-enis* vēju nosaukumos lietota arī izskaņa *-inis* (par to sk. tālāk – L. M.-N.)

Līdzīgi kā literārajā valodā, arī izloksnēs piedēklis *-en-* ir produktīvs vārddarināšanas afikss, kas izmantots augu, ēdienu, ogu, priekšmetu u. c. nosaukumos, bet atšķirībā no literārās valodas izloksnēs, tostarp arī Rucavā, tas izmantots apģērbu nosaukumu darināšanā.

Piedēklis *-ēn-*

Latviešu literārajā valodā piedēklim *-ēn-* lietvārdu darināšanā sastopamas 3 galvenās atvasinājuma nozīmes: tas lietots deminutīvos – dzīvnieku, putnu, zivju mazuļu nosaukumu veidošanā bez mīļuma un maiguma nokrāsas; deminutīvos – personu nosaukumos un veidojot dažu personu nosaukumus bez pamazinājuma nozīmes (Kalme, Smiltiece 2001, 68).

Rucavas izloksnē piedēklis *-ēn-* ir produktīvs un bieži lietots, taču jaunāko izloksnes runātāju vidū vērojama tā lietojuma pakāpeniska sarukšana, aizstājot to ar literārās valodas piedēkļiem *-iņ-* vai *-īt-*, piem., *dvēšēļēna* → *dvēselīte*; *gabalēns* → *gabaliņš*; *krūžēna* → *krūzīte*; *zvaigznēna* → *zvaigznīte* u. tml. Atšķirībā no literārajā valodā lietotajām atvasinājuma nozīmēm, „Nīcā un Rucavā ar *-ēns* atvasina [...] deminutīvus, kas apzīmē kaut ko ne tik mazu kā formas ar *-iņš* resp. *-ins*, (*-īns*), turklāt deminutīviem ar *-ēns* nav nievīguma nokrāsas” (Laumane 1987₁, 126). Pēc J. Endzelīna materiāliem redzams, ka atvasinājumi ar *-ēn-* plaši izplatīti visā Latvijas teritorijā, piem., *meitēna*, *māsēna* Rucavā, *sētēna* Nīcā, *teļēns*, *kumelēns*, *ēzēns* u. c. Lubānā, *kazulēns* Adulienā,

âzulēns, zùsulēns Dzērbenē, Raunā u. tml. (Lvgr 1951., 303), to apliecina arī V. Rūķes-Draviņas sniegtie piemēri (Rūķe-Draviņa 1959, 217–218).

Pamatojoties ģeogrāfiskajā izplatībā (atvasinājumi sastopami vien nelielā daļā Kurzemes dienvidrietumos, piem., Dunikā, Nīcā, Rucavā), V. Rūķe-Draviņa sieviešu dzimtes atvasinājumus ar *-ģna* (*adatģna, gubģna, kulģna, ķģvģna, mātģna, vistģna* u. c.) skaidro ar lietuviešu valodas ietekmi (sal. žemaišu *avēnà, jáutēna, kárvēna* u. c. Rūķe-Draviņa 1959, 229–230). Taču, tā kā piedēkli *-ģn-* plaši sastopamas gandrīz visās Latvijas izloksnēs, nevar pilnībā pievienoties V. Rūķes-Draviņas izvirzītajai hipotēzei (sk. iepriekš par piedēkli *-el-*, kur nevar droši spriest par lietuviešu valodas ietekmi pamazināmo formu ar mazvērtīguma nokrāsu veidošanā – L. M.-N.).

Rucavas leksikā atvasinājumus ar piedēkli *-ģn-* (izskaņām *-ģns, -ģna*) izdalāmas vairākas tematiskās grupas:

1) augu nosaukumi (deminutīvi)

puķģna ‘puķīte’ (*kleitģns aģ zilām puķģnām*. LiepU);

âbģlģna ‘âbelīte’ (*bij jāuģ citas [dziesmas], bet tuģ jāuģ pa tuģ Rucavu dikti cilina, ka jāuģ, ta tik „maģa, maģa âbģlģna”*. RIT 2007, 453);

2) dzīvnieku nosaukumi (deminutīvi)

guģsnģna ‘gotiņa’ (*pasaturģs guģsnģnu, tad jāuģ piģnģna bģs*. LiepU);

gģžģns ‘zoslēns’ (*jāuģniģi gģja klaģsģtģtģs, kuģ gģžģni uģ suģi runâ*. (LiepU); sal. *gģža* ‘die Gans’ Bārtā, Dunikā, Nīcā u. c. ME I 687);

kumģlģns ‘kumeliņš’ (*kuģ jģs, kģmas, braģkâjat / nuģsvģduģis kumģlģnis? / braģkâjami baznģcâi, / pâdei vârdi meģklģdami*. RIT 2007, 415);

3) pārtikas produktu nosaukumi (deminutīvi)

piģnģns ‘piens, pieniņš’ (*nuģ guģvģna bģs piģnģns*. LiepU);

krģpģni ‘putraimi’ (*duģšu gģžâm biģģi krģpģnu*. LiepU; sal. *krģpi* ‘putraimi’ *krģpi viģnmģr mâjâ bi pa ruģkâi, lai vaģ tģri izvârģt*. LiepU);

4) personu nosaukumi (daļēji deminutīvi)

ģaudģni ‘ģaudis’ (*mâte teģca, ka launadģa pusģ jâuģ tâdu puģrģžģnu nevâr cģlt, kģr ģaudģni vâr rģdzģt*. Apv.);

maģmģna ‘māte; māmiņa’ (*maģmģn, kģo ta ţuģdien viģsim? Apv.*);

mâsģna ‘māsiņa’ (*maģa, maģa mģs mâsģna*. LiepU);

mâtģna ‘sieviete; māte’ (*mâtģna sģd uz lipģnes!* LiepU);

meģtģns ‘meitene’ (*..es jāuģ ta veģ mazz meģtģns bij ap 12 gadi veģs*. RIT 2007, 464);

pâdģns ‘kristāmais bērns’ (*es, pâdģnu dģdģdama, / visus dârbus paduģmâju, / lai manâi pâdģnâi / visi dârbi paveģcâs*. RIT 2007, 414);

puģģģns ‘puisēns’ (*vakarâ ţiģvģnas pašģra puģģģnus uģ likâs guģtģnâs atsapģstiģs*. LiepU);

tģvģns ‘tēvs’ (*tģvģn, pasvģd tuģ ţģģģstenu, taģsiģu tâs ţdģnas*. Apv.);

zēnēns ‘zēns’ (*zēnēnaŋ jaŋ ķeŋklēnas nuōsaļs*. LiepU);

5) priekšmetu nosaukumi (deminutīvi)

bļūdēna ‘bļodiņa’ (*zēnaŋs akaļ tēs, aceŗu, uzbāza māla bļūdēnu uz gaļvas, apkārt a žirķlemis ga(r) bļūdēnas malu apciŗpa*. RIT 2007, 464);

kleitēna ‘kleitiņa’ (*kādu kleitēnu nuōpīkt?* LiepU);

krūzēna ‘krūzīte’ (*pa tuō [spuŋdu] vēlāk pielāida piļļu krūzu, tad salēja mazākās krūzēnas*. Apv.);

matēni ‘matiņi’ (*gludi saķeŋmēti matēni, kasā sapīti*. RIT 2007, 462);

naūdēna ‘naudiņa’ (*vis:a naūdēna vajadzēja nuōsapeļnīt pašaļ*. LiepU);

stuŋpēna ‘stampiņa’ (*kad vārija tīri, izvārija rāceņus, nuōsūca. tad sabakāja ār mieturi va stuŋpēnu, tad lēja klāt nuō ūdeņa*. Apv.);

zeķēna ‘zeķīte’ (*maŋma vēlāk rājas: „vai nevarēji iet pa tacēnu, nu nuōsmērēji baļiās zeķēnas*. Apv.);

6) abstraktu nojēgumu nosaukumi (deminutīvi)

dvēsēlēna ‘dvēsēlīte’ (*aļ, lūdzama, vēju māte, / valdi savas kaļpuōnītes – / maŋ jāņesi baznīcāi / maģa, maģa dvēsēlēna*. 2007, 414);

gabalēns ‘gabaliņš’ (*divreiz pa nedēļu jaŋ deve mazu gabalēnu*. Apv.);

7) dabas parādību nosaukumi (deminutīvi)

zvaigznēna ‘zvaigznīte’ (*piē debesīm miŗz zvaigznēnas! / šim kumelēnam pierē tāda balta zvaigznēna*. LiepU).

Nereti vārdos ar *-ēn-* vērojams svārstīgs piedēkļa zilbes garums, piem.:

ruišēni, suvēnc, aveŗēnas: puōdēns, suvēni, māsēna u. c. (Ābele 1928, 118), arī *kiļķēns* un *kiļķēns* ‘klimpa’ (Bušmane 2004₂, 149); *skutulēns* ‘bļodiņa’ (*zēnēns, akaļ aceŗu, tēs uzlika maģuō skutulēnu uz gaļvu, tāpat abgriēza, ne-kādi priziēri nevaīdzēja, ne-kādu prizētavu*. RIT 2007, 462); *guōvēns* ‘gotiņa, telēns’ (*guōvēns ari drīz jāacsanēsas*. LiepU).

Lai gan mūsdienās sastopami atvasinājumi gan ar piedēkli *-ēn-*, gan *-ēn-*, tomēr dainu pierakstos un arī jaunākajos Rucavas izloksnes materiālos vērojams, ka dominē formas ar garo *ē*, piem.: *aveŗēna, kumelēns, māsēna, pādēns, sirdēna, zvaigznēna* u. c.

Piedēklis *-ēn-* sastopams hronoloģiski atšķirīgos dainu materiālu pierakstos, piem.:

*šķiŗķā, diēvin, tai pādīti
– es tai niēka nešķiŗķāšu –
kaltus ratus, ...*

sešus bēŗus kumelēnus.
(Ābele 1928, 142)

*ai Aņnele, man pādīte,
negul iļgu šūpulī;
celiēs agri, aŋn kājinas,
aptec tēvu, māmuli,ti,
apšēr baļtas aveŗēnas!*
(Ābele 1928, 142)

*Kālabad tev, māsēna,
Šķībi stāv vainadzinis?
Kā tas šķībi nestāvēs
Piecu bēŗnu māmiņai.*
(Timbra 2007, 99)

*Maģa tautu istubēna
Kā putnēna perēklīts.
Nava vietas lindrukam,
Kur es pate grozīšos?*
(Timbra 2007, 128)

Piedēklis *-ēn-* produktīvs arī mājvārdu darināšanā. B. Laumane Rucavā reģistrējusi šādus mājvārdus, piem.: *Aļēni, Drullēni, Gudēni, Kaŗēni, Kliēvēni*

(Laumane 1987₁, 126). Līdzīgi veidoti mājvārdi sastopami arī Nīcā, piem.: *Ciēsēna namelis, Dirņēni, Lārdēni, Pickēni, Puôdēni* u. c. (Bušmane 1989, 111).

Šāds afikss izmantots arī Rucavā sastopamo pamazināmo personvārdu veidošanā un uzvārdu atvasināšanā (bez maiguma nokrāsas; par to arī Rudzīte 1964, 105), piem.: pv. *KĶrstēna* 'Kristīne', *Mallēna* 'Margrieta', *Milēna* 'Mīle', *Nužēna* 'Ilze', *Tružēna* 'Katrīna' (Apv.); uzv. *Kramēns, Pīlēns* (Kapiņa, Laumane 2007, 324, 341).

Līdzīgi kā literārajā valodā, arī izloksnēs izskaņas *-ēns, -ēna* lietotas galvenokārt deminutīvu darināšanā, kā arī atsevišķos vārdos bez pamazinājuma nozīmes.

Piedēklis -ien-

Piedēklis *-ien-* lietots sinonīmās izskaņās *-iena, -iene, -iens*, ar kurām atvasinātie lietvārdi apzīmē kādu vietu (Mllvgr 1959 I, 131). Latviešu literārajā valodā ar piedēkli *-ien-* tiek darināti gan vietu apzīmējumi, arī ģeogrāfisku vietu nosaukumi, piem., *augstiene, Rūjiēna*, gan sieviešu dzimtes personu nosaukumi, piem., *cariene, kaimiņiene*; darbību nosaukumi, piem., *sitiens, skrējiens*; priekšmetu nosaukumi, piem., *ēdiens, pakāpiens*; abstraktu jēdzienu nosaukumi, piem., *slēdziens, centieni* (Kalme, Smiltiece 2001, 69).

J. Endzelīns minējis, ka lietuviešu valodā ir no stādu vārdiem atvasināti substantīvi ar *-ienā*, kam atbilstošās latviešu valodas formas lielākoties sastopamas vienskaitļa lokatīvā, piem.: *nātrienā, apsiēnā, skujiēnā* (Lvgr 1951, 323). Tas visticamāk izriet no dainu materiāla, taču sarunvalodas piemēri lietoti dažādos locījumos un neuzrāda šādu ierobežojumu (sk. piemērus turpinājumā – L. M.-N.). J. Endzelīns norāda, ka biežāk ir konstatējamas vīriešu dzimtes formas, piem.: *egliens* Snēpelē un Kabilē, *māliēnc* Gramzdā (Lvgr 1951, 324). Savukārt A. Reķēna norāda, ka ar izskaņu *-iene*, kas plaši izplatīta visā latviešu valodā, Kalupes izloksnē (Dienvidlatgalē) tiek darināti sievu nosaukumi pēc vīra vārda, mājvārda vai vīra amata; radniecības nosaukumi (hibrīdformas); dzīvnieku mātišu nosaukumi, kā arī daži Kalupes novada mikrotoponīmi (Reķēna 1996, 59–60).

B. Laumane izdala 7 vārdu grupas ar vietas nozīmi, kurās iekļauti Kurzemē sastopamie atvasinājumi ar piedēkli *-ien-* (par to Laumane 1987₁, 134–139).

Arī Rucavas izloksnē samērā bieži sastopami atvasinājumi ar piedēkli *-ien-* (izskaņām *-iena, -iene, -iens*). Līdzīgi atvasinājumi konstatēti Nīcā un citur Dienvidkurzemē (Bušmane 1989, 116).

Rucavas leksikas materiālos reģistrēti vairāki atvasinājumi vietu apzīmēšanai, kur vairumā kas atrodams, piem.:

čūksliens ‘aizaugusi vieta’ (*ka bij kâda dikti krūmaīna, aīzaūguse viēta, ta teīca, ka tā īr biga vai arī čūksliēns* LiepU; *čūksliens* ‘t. p.’ Apv.; *čūksliens* ‘t. p.’ (Apv.); *čūksliens* Nīcā (Bušmane 1989, 117); sal. *čūksla* ‘dichtes Gras’, *čūksla* ‘t. p.’ Nīgrandē, Vandzenē (ME I 424);

džuņgliēns ‘ar nezālēm aizaugusi vieta’ (*ne-viēna smuka puķīte vašs neziēd, īstaīs džuņgliēns* RIT 2007, 464);

kārkliēns ‘ar kārkliem aizaugusi vieta’ (*jā, jā, es jaū zinu. lai aī tuī jaū tās viēnās mājās galīks kārkliēns īr ūzgājis vīrsū.* LiepU, *kārkliens* ‘der Weidenbusch’ ME II 196 un *kārkliēna* Gramzdā EH I 602);

krūmiens ‘vieta, kur aug daudz krūmu’ (*uzmanies krūmienā nuo čūskām.* Apv.; *krūmiens* ‘t. p.’ (no dainu materiāla un literāriem avotiem ME II 292, EH I 662);

kuitiens ‘brikšņi; ar krūmiem aizaugusi vieta’ (*gandrīz apmaldījāmiēs tai kuitienā.* Apv., *kuitiens* ‘t. p.’ Gramzdā, Vaiņodē (ME II 301, EH I 688); Lejaskurzemē sastopami arī sinonīmi atvasinājumi; sal. *kuītenis* Nīcā, *kuītelis* Dunikā (ME II 301, EH I 668).

Atvasinājumi ar *-ien-* var apzīmēt arī vietu, ko izmanto, piem., kādam konkrētam nolūkam:

sētiēns ‘pagalma (tūrā) daļa’ (*īr liēlais pagalmīs, uī es saku – dīzaīs sētiēns, maģaīs sētiēns. // tec, meītiņa, sētiēnāi, / iznes maniīn skaīdruō spaīni. // iēsēju lininus līduma mājās, / pārvedu meītinu sētiēnājā.* LiepU; *sētiēna* ME III 834; *sētiēna* // *sētiēns* Laumane 1987₁, 132);

skaidiens ‘vieta, kur sagatavo un uzglabā malku’ (*skaidienā dzirdama zāģa kaukšana.* Apv.; sal. *skaidiena, skaidiene, skaidiens* Nīgrandē, arī Īvandē, Snēpelē u. c. ME III 864; EH II 497);

zārdiēns ‘apluoks’ (*zārdiēns – tas īr apluōks.* LiepU; *zārdiens* ‘dabīga pļava māju tuvumā’ (Apv.); *zārdiēns* ‘vieta, kur uz zārdiem žāvē pupas’ Dunikā ME IV 699; sal. *zārds* ‘ein Gerüst auf dem Felde zum Getreidetrocknen’ Dundagā, Vecatē, Vecpiebalgā u. c., *zārdi* ‘t. p.’ Dunikā, Dzirciemā, Džūkstē u. c. sk. ME IV 699–700); *zārds* ‘primitīva koka konstrukcija (siena, labības u. tml.) žāvēšanai uz lauka; šāda konstrukcija kopā ar tajā sakrauto sienu, labību u. tml.’ (LLVV VIII 584).

Minētie atvasinājumi ar *-ien-* sastopami arī dainu materiālā, piem.:

<i>[..] kur rāvi, kūmina,</i>	<i>Jūdzat bērus, jūdzat raudus,</i>
<i>tuōs apiēnišus?</i>	<i>Vedat mani smiltienā.</i>
<i>Daīgavas malā</i>	<i>Pārnāks bēri, pārnāks raudi,</i>
<i>taī kārkliēnā!</i>	<i>Es mūžam nepārnākšu.</i>
<i>tūr zīles dziēdāja,</i>	<i>Jūsu duris virināt,</i>
<i>tūr lakstīgalas;</i>	<i>Jūsu kannas skrabināt.</i>
<i>tūr jaūnas mēģrģeles</i>	(Timbra 2007, 104)
<i>vaiņakus pina</i>	

(Ābele 1928, 142).

[..] Vējins manu balsu nesa

Dēlu mātes sētiēnā,

Dēlu mātes sētiēnā,

Pa lodzinu izstuba. [..]

508-1, Nīcā un Rucavā (DS[®])

Ar afiksu *-ien-* atvasināti arī dabas parādību nosaukumi, piem.:

gruņzdiēns ‘pērkona dārdiens’ (*sāk biškīt gruņzdzēt, nāk pēркуōns, nāk zibiņi jaū pa priēkšu. ...ta nāk jaū gruņzdiēns tūliņ pakaļ.* LiepU);

Atvasinājumi ar *-ien-* sastopami arī personvārdu un vietvārdu klāstā. J. Plāķis reģistrējis pavārdu jeb uzvārdu *Egliēns* Rucavā (Plāķis I 1936, 100); *Priēdiēne* (Tiņbeļ *Ziēduōņa večāmāte ta bij ūn uōtrā pusē bija akaļ tāda Priēdiēne, kas daūdz bērnū.* RIT 2007, 445). Savukārt no vietvārdiem var minēt *Duōņiēns* pļ. Paurupes ciemā (Plāķis I

1936, 99); *Priediēna māja* (Plāķis I 1936, 98); *Stīrniēne* – pļava Rucavā Papes ciemā (*muīns bi araīnzeme – nepīlni četri* [hektāri], *tuī bi meš.*; *bi pļavas, ģzgrāji iēksā bi, saūcās Stīrniēne uī tad tīreļi bi, tāt, kuī ne-kā nevarēja darīt.* LiepU; arī *Stīrniēns* Plāķis I 1936, 99); *Zārdiens* (Plāķis I 1936, 100).

Līdzīgi darināti vietvārdi sastopami arī citur Kurzemē – Bārtā, Nīcā, Turlavā u. c., Zemgalē – Mežotnē, Svitenē u. c., Vidzemē – Lejasciemā, Ogrē u. c., Augšzemē – Biržos, Secē u. c., Latgalē – Barkavā, Krustpilī, Varakļānos u. c. (par leksēmu izplatību sk. Laumane 1987₁, 131–136; Bušmane 1989, 116–120).

B. Laumane vērš uzmanību arī uz līdzīgiem atvasinājumiem ar *-ien-* lietuviešu un kuršu valodā un ar atbilstošu piedēkli (*-ein-*) veidotiem atvasinājumiem arī prūšu valodā (sal. liet. *uoliēna* ‘klintājs, klintaine’; hidronīmi *Beržīēna*, *Lapiēnē* u. c., kuršu *Drivien* 1506. g., *Laxdienēn* 1280. g., prūšu *Clynteine* (pr. *clynth* ‘govs’), *Sawseyne* (pr. vsk. ak. *sausan* ‘sauss’) u. c. Laumane 1987₁, 139, 140, 141), norādot, ka „substantīvu darināšana ar piedēkli *-ien-* (pr. *-ein-*) no īpašības vārdiem un lietvārdiem vietas apzīmēšanai, kur kas atrodas vairumā, ir kopīga kuršu – (sēļu, lietuviešu) – prūšu valodas derivātu izoglosa” (Laumane 1987₁, 141).

Piedēklis *-in-*

J. Endzelīns minējis, ka vārdi ar *-inis*, *-ine* konstatēti vairs tikai izloksnēs. Piedēklis *-in-* sastopams gan jaunu apvidvārdu darināšanā, gan vārdos, kur literārajā valodā, „lietojami atvasinājumi ar *-enis* un *-ene*..” (Rudzīte 1964, 105). Piedēklim *-in-* galvenokārt piemīt trīs atvasinājuma nozīmes: 1) tas lietots, aizstājot literārās valodas un atsevišķu vidus dialekta izlokšņu piedēkli *-en-*; 2) tam piemīt priekšmetiska nozīme; 3) tas plaši izmantots deminutīvu veidošanā (Lvgr 1951, 312–313; Bušmane 1989, 123–124). J. Endzelīns min, ka daļa atvasinājumu darināti no vārdiem, piem.: *putinis* Rucavā, *ritins*, *sutins* ‘sutīgs laiks’, *kustins* ‘kustonis’ Alūksnē u. c.; sastopami arī darinājumi no substantīviem un adjektīviem, piem.: *apzilinis* ‘zilgans’, *meitine*, *leitine*, *zēmines* ‘zēmenes’ un *mellines* ‘mellenes’ Rucavā, *vecinē* ‘vecene’ Neretā u. c. (Lvgr 1951, 312–313).

Piedēklis *-in-* (arī *-īn-*) sevišķi produktīvs ir deminutīvu veidošanā visās Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs, aizstājot literārās valodas piedēkli *-in-*, to akcentējusi A. Ābele (Ābele 1927, 122). J. Endzelīns min, ka „deminutīvi ar *-ins*, siev. dz. *-ina* [...] sastopami [...] Kursas dienvidrietumu izloksnēs, tā Rucavā, Bārtā, Pērkonē, Gramzdā, Priekulē, Paplakā, Virgā, Gaviezē, Iļģos, Dunalkā, Bebē, Vērgalos, Tadaikos u. c...”

(Lvgr 1951, 305–310). V. Rūķe-Draviņa norāda uz šī piedēkļa izplatību Kurzemes dienvidrietumos (Rucavā, Bārtā, Pērkonē, Priekulē u. c.; sk. arī Laumane 1987₁, 127) un Vidzemes ziemeļrietumos jeb senajā līvu teritorijā (Rozēnos, Mazsalacā, Rūjienā, Alojā, sk. Rūķe-Draviņa 1959, 201); atvasinājumi ar *-in-* sastopami arī augšzemnieku dialekta izloksnēs, piem., *mellines* ‘mellenes’ Bebreņē, Līvānos, Neretā u. c., *zemies* ‘zemenes’ Galēnos, Naujenē, Tilžā u. c., *zilines* ‘zilenes’ Asūnē, Kapiņos, Raudā u. c. (izplatību sk. LVDA 23., 24., 25. k.).

Taču, ņemot vērā ģeogrāfisko izplatību, iespējams, piedēklis *-in-* ir senākas cilmes, resp., izskaņas *-ens* un *-iņš* stājušās arhaiskā *-ins* vietā, ko daļēji apliecina arī toponīmu materiāls; sal. latv. *Māliņu namelis* // *Māļīni*, pļ. *Krustine* Rucavā, liet. *Pušinė* u., *Merkinė* c., prūšu *Darnynen*, *Bawdino*, *Drusine* u. c. (par to sk. Vulāne 1986, 83; Laumane 1987₁, 130–131).

Paralēls piedēkļu *-in-* un *-iņ-* lietojums deminutīvos sastopams arī Rucavas dainās, piem.:

<i>Tec, tecīņu, kumelīni,</i>	<i>visi glāzi bi par vēltu,</i>
<i>Neej suōļu skaitīdamis;</i>	<i>šis glāzīnis par naūdinu,</i>
<i>Neb es tev aūzas deju</i>	<i>par sudraba gabalinu!</i>
<i>Pa viēnam skaitīdama!</i>	Rucavā (Ābele 1928, 142)

Rucavā (Ābele 1928, 143)

*Es labi zināju,
Kas māršas pūrā:
Viršū skali, apakšāja,
Vidū veci kažocini.
Paviegli nesate
Māršīnas pūru,
Lai skalīni nebruzdeja,
Lai kažoki negrabeja.*

16742, Nīcā un Rucavā (DS[®])

<i>Neviens mīli tā nebrauca, Kā brauc brālis ar māsiņ.</i>	<i>Magoniņu kuplumiņ.</i>
<i>Kur redzēja ievu krūmu, Tur piegriezta kumeliņu,</i>	<i>Atsaraunat, skauģa bērni, Samīs manis kumelinis.</i>
<i>Lai māsiņa pušķojās. Lai māsiņa pušķojāsi</i>	<i>Samīs manis kumelinis Tēraudiņa pakaviemi.</i>
<i>Ievas ziedu baltumiņ.</i>	<i>Tēraudiņa pakaviemi, Sudrabiņa nagliņāmi.</i>
<i>Ievas ziedu baltumiņ,</i>	Rucavā (Timbra 2007, 118)

Ar piedēkli *-in-* atvasinātos vārdus Rucavā var iedalīt vairākās tematiskās grupās:

1) augu nosaukumi

brukline ‘brūklene’ Rucavā (*es gāju sēnēs, es gāju uōgās – mēllīnēs, bruklīnēs*. LiepU), ‘t. p.’ Rucavā (MEH I 245);

glāzīne ‘zilene’ Rucavā (Apv.), ‘t. p.’ Dunikā (ME I 624);

gūžīne ‘purene’ Rucavā (*ja gūžīnes ziēd, tad pavasaris ir klāt!* LiepU);

gaīlina ‘gailene’ Rucavā (*pasatrāpīju gaīlinas diži daūģ*. LiepU);

rācinis ‘kartupelis’ (*rāciņi palika tā apmēsti a zemi, nebija nuōrakti*. Apv.);

tītarīnes ‘pelašķi’ (Apv.);

2) dzīvnieku, putnu un kukaiņu nosaukumi

cīrcinis ‘circenis’ (*cīrciņi!* LiepU);

sisinis ‘sienāzis’ (*tiē ir sisiņi.* LiepU), t. p.’ Dunikā, Rucavā, arī Biržos, Gulbenē, Kalupē u. c. (ME III 848, EH II 490);

gūžiņš ‘zostēviņš’ (*gūžina stallē nava! / es gūžinaim nejaūši saminu plēznu.* LiepU; *piesargies nuo gūžina, tas varēn dūsmīgs.* Apv.);

kaķiņš ‘runcis; kaķis’ (*paskatās kalēnderē un pasaūc [bērnū] ta, ka es kaķinu pasaūcu jeb suni pasaūcu. / kaķiņc mājā izķer visas peles. / prāvs kaķinc gulēja uz mūri.* LiepU; *kaķins nuoķēris peli.* Apv.);

pīlins ‘pīltēviņš’ (Apv.);

perekline ‘vista, kas perē’ (*stallē ir divas pereklines.* LiepU);

pīline ‘pīļu māte’ (*iet zvāļodamās kā tāda pīline.* LiepU; sal. arī *pīlins* ‘pīltēviņš’ Dienvidlatgales izloksnēs Reķēna 1996, 60);

tītarine ‘tītaru māte’ (*tītarines ir labas pērētājas – arī citu putnu olām.* LiepU).

Kā min V. Rūķe-Draviņa, tēviņu nosaukumu atvasinājumi ar *-in-* parasti arī augšzemnieku izloksnēs, piem.: *avins*, *bucins* Krustpilī, *katins*, *runcins* Biržos, Kaldabruņā, Aknīstē, *runcins* Saikavā, *gulbins* Biržos, *gagins* Lubānā u. c. (Rūķe-Draviņa 1959, 201); sk. arī LVDA 51. karti (*kastrēta/nekastrēta*) *auna* nosaukumi, kur minētas leksēmas ar piedēkli *-in-* gan no augšzemnieku dialekta sēliskajām, gan latgaliskajām izloksnēm, piem.: *avins* no Ērgļiem, Lubānas, Ogres, u. c., *ucins* no Galēniem, Mārcienas, Ciblas, Višķiem u. c. un *vucins* no Biržiem, Lubānas, Dricēniem, Skaistas (lietots lielākajā daļā latgalisko izlokšņu) u. c. (LVDA 51. k.).

3) apģērbu un audumu nosaukumi

aūstine ‘liels plecu lakats’ Rucavā (*nuō ōmas mañ palikusi viņas aūstine.* LiepU; *liēlas aūstines aūda, ta vis-apkār bārktis bija.* Apv.; *ja uzgā liētus, apsašāiti aū aūstinimis, bi tāt nuō diži ciēši sagriēstu viļū aūsc.* RIT 2007, 463; izplatību un semantiku sk. arī ME I 229; Jansone 2003₂, 101–102);

saļmine ‘salmu cepure’ Rucavā (*saļmines bi vasaru biñbilu laikā.* Apv.), ‘t. p.’ Dunikā (EH II 426) un Nīcā (Jansone 2003₂, 199);

seģine ‘liels plecu lakats Rucavā (*kūr mana seģine, luksnāšu mājās.* LiepU);

pakulinis ‘pakulu audekls’ (*staklēs bija ierēsts pakulinis, lai maģās meičas mācītuos aust.* LiepU), ‘ein hedenes Gewebe’ Dunikā (EH II 145);

prūsine ‘lakats’ Rucavā (*prūsines bi sařkans, puķaīnas.* Apv.), ‘eine Art Kopftuch’ Rucavā, Dunikā un *prūsene* ‘t. p.’ Nīgrandē (un no literāriem avotiem ME IV 400; EH II 319; par semantiku sk. Jansone 2003₂, 131–132);

zīdine ‘zīda galvas lakats’ Rucavā (*zīdini vēcmañma sēja tikai svēdiēnās, kad gāja uz baznicu.* LiepU), *zīdine* ‘t. p.’ Dunikā, Rucavā (ME IV 732), arī *zīdene*, *zīdene* ‘t. p.’ Bārtā, Kalētos u. c. (Bušmane 2004₂, 174);

4) ēkas un ar tām saistīti nosaukumi

lipine ‘sliexsnis’ Rucavā (*pa lipini saūca durupriēkšu mājās.* LiepU); *lipine* ‘lievenis pie istabas un klēts’ Rucavā ME II 474);

nabaģine ‘nabagmāja’ Rucavā (*jā, bet jāiēt nabaģinē, bet viñc nabaģinē neiēt.* LiepU), ‘t. p.’ Kaldabruņā, Zasā (EH II 1);

vējīnes ‘vējdzirnavas’ Rucavā (*uzkalnā esošās vējīnes jau varēja redzēt pa gabalu.* LiepU), arī Dunikā, Nīcā (ME IV 551);

5) priekšmetu nosaukumi

akminis ‘akmens’ Rucavā (*ceļmalā guļ diži liels akminis.* Apv.);

pupiņš ‘zīdekļis’ Rucavā (*agrāk jāu tādū pupinu nebi. maziem bērniem deva tušku.*);
žagarine ‘zaru slota’ Rucavā (*sasiēn žagarini, lai vaļ nuōslaūcīt taku.* LiepU);
zutinis ‘naudas maks’ Rucavā (*naudas zutinis.* Apv.), ‘t. p.’ Līvānos (ME IV 753);

6) personu nosaukumi

leitīne ‘lietuviete’ Rucavā (*fermā strādā dažas leitīnes.* Apv.), ‘t. p.’ Dunikā (EH I 731);

7) sieviešu dzimtes uzvārdi

Klajumine (*ne·viēnañ nau tādū bērnu kâ vęcaī Klajumineī.*);

Pērkūōnīne ([Ārstis teicis:] „*nu tā, Pērkūōnīñ, vēļ pāri diēnu, ta kājēnu nuō!*” Lejaskurzeme 2004, 282, 283);

B. Bušmane norāda, ka Nīcā izskaņa *-ine* sastopama, piem., vārdos *ķēķīne* ‘saimnieces palīdzē (muižā)’, *vedējīne* ‘vedēja’, no vīriešu dzimtes personu nosaukumiem atvasinātos sieviešu dzimtes personu nosaukumos, piem.: *kalējīne* ‘kalēja sieva’, *kalpīne* ‘kalpa sieva’, kā arī no vīriešu dzimtes īpašvārdiem – uzvārdiem – un māju nosaukumiem atvasinātos sieviešu dzimtes īpašvārdos, piem.: *Dangučīne* (Bušmane 1989, 124) u. c.

8) slimību nosaukumi

blusīnes ‘masaliņas’ Rucavā (Apv.), ‘t. p.’ Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH I 232);

9) dabas parādību (vēju) nosaukumi

austrīnis ‘ziemeļaustrumvējš’ Rucavā (*šuo dien pūš austrīnis.* Apv.);

āzīnis ‘dienvidaustrumvējš’ Rucavā (*aizjēme āzīnis, knapi varējām tikt malā.* Apv.);

saksīnis ‘dienvidrietumvējš’ Rucavā (*pūš pamatīgs saksīnis.* Apv.) un ‘t. p.’ Dunikā (EH II 420).

Vēja nosaukumus ar izskaņu *-inis* sniedzis arī J. Plāķis no Kuršu kāpām, piem., *aūstrīnis* ‘ziemeļaustrumvējš’, *āzīnis* ‘dienvidaustrumvējš’, *jūrīnis* jeb *jūras vē(j)š* ‘rietumvējš’, *saksīnis* ‘dienvidrietumvējš’, *sāminis* ‘ziemeļrietumvējš’, *zemīnis* jeb *zemes vē(j)š* ‘austrumvējš’ (Plāķis 1927, 46).

Atvasinājumi ar piedēkli *-in-* sastopami arī Lejaskurzemes toponīmos, piem.: pļavu nosaukumi Bārtā *Krupīne*, *Kušķīne*, Nīcā *Brūnīne*, *Pēcīne* (Laumane 1987₁, 128). Rucavā J. Plāķis reģistrējis, piem., pļavas: *Balčīnes pļava*, *Kāpīnes pļava*, *Šķupelīnes pļava* (Plāķis I 1936, 99); *Vellīna ceļš* (Plāķis I 1936, 100), ganības: *Ezerīns*, *Kāpīne* (Plāķis I 1936, 100), kā arī uzvārdi: *Bidīns*, *Mīltīns*, *Pīrktīnis*, *Spārīns*, *Strautīns* (Plāķis I 1936, 100).

Lai gan B. Laumane akcentē, ka „salīdzinājumā ar toponīmiem apelatīvi ar piedēkli *-in-*, kas nav deminutīvi, Lejaskurzēmē ir retāk sastopami” (Laumane 1987₁, 129), Rucavas materiālā redzams, ka apelatīvi ar *-in-* izloksnē tiek lietoti arī mūsdienās.

Šādu darinājumu paralēles sastopamas arī citās Latvijas izloksnēs. A. Reķēna konstatējusi, ka Dienvidlatgales toponīmijā „izskaņa *-inis*, *-ine* rodama [...] galvenokārt

mikrotoponīmos – lauku un pļavu nosaukumos [...], piem., *Liepines šņuores la, Aūgšpalines pļava pļ Kalupē, Laucines purvs pu Barkavā*” (Reķēna 1996, 62).

Izskaņas *-inis, -ine* produktīvas un plaši sastopamas adjektīvu darināšanā. A. Vulāne plašāk izvērsusi valodnieciskajā literatūrā jau agrāk minēto sekundāro atvasinājumu ar piedēkli *-in-* analīzi: *aitinis* ‘aitu’, *dzelzinis nazis* ‘nazis ar dzelzs spalvu’ u. c. (sk. Lvgr 1951, 312). A. Vulāne min, ka „īpašības vārdi ar *-inis, -ine* latviešu valodā (dialektos) ne tikai nav sveši, bet ir daudz plašāk sastopami, nekā tas līdz šim uzskatīts” (Vulāne 1986, 75). B. Laumane akcentē, ka Lejaskurzemē atvasinājumi ar *-in-*, kas lietojami atributīvā funkcijā, sastopami biežāk un plašāk, nekā līdz šim bijis zināms (Laumane 1987₁, 129). Arī Rucavā vecāko teicēju tekstos līdzīgi kā augšzemnieku izloksnēs reizēm konstatēti atvasinājumi ar *-ine, -inis*, kas lietoti atributīvā funkcijā, piem.: *drānines siers* ‘drēbes gabalā notecināts siers’ (Laumane 1987₁, 129), *perekline vista*, arī *perine vista* ‘perētāja vista’ (*viņa kā tāda perekline vista vienmēr bija apkrāvusies ar veselu baru bērnu. / izpūrusi kā tāda perine vista. LiepU*); sal. arī *kuocīns* ‘kokvilnas’ (*kuocīnu liūdruku ganuōs gāju. Bārtā un dzelziņu apaūši / apkūlinu vakarinu visi rieči* (‘rīki’) *stāvus stāv. Grobiņā Laumane 1987₁, 129*); *vecine ave // vecina aita* (*tā i vecine ave. kas jaū pa piēci gadi pāri, tā i vecine; tuō vecini aītu vaīrāk nemitinās*), *pakuliņa aūdeklis* u. c. Nīcā (Bušmane 1989, 126).

Piedēklis *-īn-*

Kā minēts iepriekš, blakus piedēklim *-in-* Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs (Gramzdā, Krūtē, Kalētos, Rucavā u. c.) un Vidzemes vidienes izloksnēs (Kūdumā, Vecatē, Auciemā, Ērgemē, Trikātā u. c.) deminutīvu veidošanā produktīvs ir arī piedēklis *-īn-*. J. Endzelīns uzsver, ka vārdi ar izskaņu *-īns* un *-īna* sastopami izloksnēs un tie atbilst deminutīviem ar *-iņš, -iņa* (Lvgr 1951, 318). Arī B. Bušmane norāda, ka „ar piedēkļiem *-īn-, -iņ-* [Nīcas] izloksnē atvasināti deminutīvi no *o*-celmiem, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar *-š, u*-celmiem, *ā*-celmiem un *i*-celmiem” (Bušmane 1989, 127). Līdzīgi gadījumi novērojami arī Rucavas izloksnes tekstos, piem.: *beīnīns* ‘bērniņš’ (*pa Rucavu gāī diēnēt manas pašas beīnīni. Lejaskurzeme 2004, 283*); *kuocīnis* ‘kociņš’ (*kuocīnis nuōlaūsc. LiepU*); *kuopīna* ‘labības statiņš (sasiets no kūlīšiem)’ (Apv.); *meītīna* ‘meitiņa’ (*maģa meītīna. LiepU*); *taciņa* ‘taciņa’ (*aīzgāja pruōm pa tacīnu. LiepU*).

Šāds deminutīvu lietojums sastopams arī Lejaskurzemē pierakstītajās dainās, piem.:

*Drebi, drebi, tautu meita,
Apakš mana kažocīna;
Tā dreb manis kumelīnis,
Tumšu nakti seglojot.*

12504, Nīcā (DS[®])

*Ai, māmī, ai, māmī,
Nu tev slikti gadījās!
Tu atdevi savu dēlu
Par to krekla lupatīnu.*

Rucavā (Gintnere 36)

Taču ar afīksu *-īn-* atvasināti arī vārdi, kuriem nav deminutīvu funkcijas, piem.:

kuņkulīna ‘(piena) zupa ar sīkām (parasti no cietas mīklas drupinātām) klimpām’ (*isvārīja svētdiēnas rītu kuņkulīnu*. LiepU; sal. *kuņkulis* ME II 315); B. Bušmane gan norāda, ka šī forma skaidrojama ar lietuviešu valodas ietekmi – sal. liet. *kunkulynė* ‘zupa ar klimpām’ Bušmane 2007₁, 262–263);

vakarīnes ‘vakariņas’ (*vakarīnes mēs parasti ēdam sešuôs. / vakarīnēs jāizvāra kāda piēna zupe, ķiļķeni*. LiepU; *māte sauc vakarīnēs*. Apv.).

J. Plāķis Rucavas pagastā atzīmējis mājvārdu *Skrudzīna* māja (Plāķis I 1936, 97; sal. *skruzde* ME III 899).

No apvidvārdu kartotēkas materiāla izriet, ka Rucavas izloknes formas ar *-īna*, *-īns* visbiežāk atbilst literārās valodas formām ar *-īņa*, *-īņš*, kas parastas deminutīvu veidošanā.

Aplūkotais Rucavas izloknes materiāls rāda, ka substantīvu veidošanā sastopami arī mazāk produktīvi piedēkļi, piem., *-al-*, *-av-*, *-ul-*, piedēkļi ar skaņu kopu *-kl-* u. c.

Atvasinājumi ar piedēkli *-al-* latviešu literārajā valodā nav produktīvi. Rucavas izloksnē sastopamas šādas leksēmas, piem.:

babāls ‘vabole’ Rucavā (*ja bija kuņ kāc kukaīnis, ta tas bija babāls*. LiepU; notikusi *v : b* mija: *vabals* → *babals*).

vērpāls ‘vērpijamais materiāls’ (Apv.).

Piedēklis *-av-* latviešu literārajā valodā lietots samērā reti; ar piedēkli *-av-* atvasināti substantīvi gan no verbu, gan substantīvu un adjektīvu celmu formām (Mllvgr 1959 I, 89) Ar to atvasināti: personu nosaukumi (*daiļava*, *guļava*), putnu nosaukumi (*cielava*, *raudava*), vietvārdi un seni vietu nosaukumi (*Abava*, *Daugava*; *dumbrava*, *postava*), priekšmetu nosaukumi (*nešļava*, *ragavas*), abstraktu jēdzienu apzīmējumi (*ainava*, *urravas*), dabas parādību apzīmēšanai atvasinātais darbības nosaukums (lietavas; Mllvgr 1959 I, 89–90; par to arī Lvgr 1951 286–289). Darinājumi ar piedēkli *-av-* sastopami arī Rucavā, piem.:

mēstavas ‘metami stāvi, uz kuriem audekls tiek sagatavots aušanai’ Rucavā (Apv.), *mēstavas* ‘Gestell zum aufscheren’ Nīcā, ‘tītavas’ Kalsnavā, Rucavā, *mēstava* ‘Kammlade (?)’ (no literāra avota ME II 606; EH I 803).

siētava ‘kāju auts’ Rucavā (Apv.; *siētavas aūde. / tuōlāiķ jāū katra siēva sēja siētavas*. LiepU), *siētava* un var. ‘Beinlinge’ Dunikā, Rucavā un plašāk Latvijā (izplatību sk. ME III 860; EH II 495).

Rucavas izloksnē sastopamas leksēmas, kas darinātas ar piedēkli **-ul-**. Literārajā valodā tas lietots būtņu nosaukumu darināšanā, apzīmējot to fiziskās vai psihiskās pazīmes (*mazulis, vārguli*), priekšmetu nosaukumu darināšanā (*šūpulis, klausule*), abstraktu jēdzienu nosaukumos (*drebuļi, tirpuļi*; par to Kalme, Smiltnece 2001, 74), ar piedēkli **-ul-** darināti arī atsevišķi pamazināmi vārdi (*Annul[i]s, Madul[i]s*), dzīvnieku nosaukumi (*cīrulis, vabule*; par to sk. Lvgr 1951, 346–348). Rucavas izloksnē sastopamas leksēmas, piem.:

drābule ‘palags’ Rucavā (*drābulei bija jābūt viēnmēr baltaī*. LiepU), ‘t. p.’ Nīcā, Rucavā, ‘galdaus’ Dunikā (ME I 494; EH I 333)

kāsulis ‘klepus’ Rucavā (*tāc kāsulis, tad jāu galīgi bēikti plūči*. LiepU), ‘t. p.’ Kandavā (ME II 205).

žviņgulis ‘reibums’ Rucavā (*ballēš jaū ar pa reīzai manīja, ka kâc kuġ guġ vai sēz atserēmis pret kuôku, kâle tas žviņgulis isiēs. / piēktdiēnas vakaruôs vīri reġzami žviņgulī*. LiepU).

Latviešu literārajā valodā konsonatiskā piedēkļa **-kl-** priekšā mēdz būt dažādi patskaņi vai divskanis *uo*, veidojot vairākus piedēkļu variantus ar līdzskaņu kopu **-kl-** kā galveno piedēkļa elementu; mūsdienās tie ir maz produktīvi. Tie aptver šādas grupas: 1) darba rīku un ierīču nosaukumi (*grābeklis, sūklis*); 2) personu nosaukumi (*māceklis, vedekla*); 3) ķermeņa daļu un orgānu nosaukumi (*rīkle, tausteklis*); 4) vietu nosaukumi (*mājoklis, miteklis*); 5) priekšmetu nosaukumi (*audekls, vīstoklis*); 6) abstraktu nojēgumu nosaukumi (*apstāklis, traucēklis*; par to Lvgr 1951, 349–356; Mllvgr 1959 I, 139–141; Kalme, Smiltnece 2001, 70–71). Daļa minēto grupu vārdu sastopami arī Rucavā, piem.:

ārdīkle ‘divzaru dakša uz garāka kāta siena vālošanai’ Rucavā (LiepU).

brucekls ‘galoda’ Rucavā (*brucekls vajadzīgs, lai izkape būtu asa*. LiepU), ‘t. p.’ Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Kalētos, Rucavā (EH I 244). Sal. *bruceklis* apv. ‘galoda (parasti izkaps asināšanai)’ (LLVV II 130).

ganīkla(s) ‘ganības’ Rucavā (*guôvis šuôdiēn ganīklâ. / aiz dârza bija liēlas ganīklas. / dienvidrietumu un Ezerkrasta rajonos agrāk bija pilsētas govju ganīklas*. LiepU), ‘t. p.’ (no literāriem un folkloras avotiem ME I 600, EH I 382), ‘ganāmpulks’ Saldū (un no literāra avota ME I 600, EH I 382).

suseklis ‘matu suka’ Rucavā (*matus ķeņmēja ar susekli*. LiepU), ‘eine Bürste (aus Schweineborsten)’ Dunikā, Kaldabruņā, Vecpiebalgā u. c. (plašāk parizplatību un semantiku sk. ME III 1125; EH II 604).

zīdeklis ‘pups; krūts’ Rucavā (*cūkai reizēm vairāk suvēnu nekā zīdeklū, tad daži jābaro no pudelītes*. LiepU).

Analizētie piedēkļi lietoti gan apelatīvās leksikas, gan arī īpašvārdu un vietvārdu darināšanā. Atvasinājumos izmantoti gan jau tradicionālie latviešu literārās valodas piedēkļi, kas nereti ieguvuši kādu papildu niansi (piem., piedēklis **-el-** lietots bez nievīguma nokrāsas; leksēmās ar piedēkli **-ġn-** Lejaskurzemes izloksnēs atvasina deminutīvus, kas apzīmē kaut ko ne tik mazu kā formas ar **-iņš**, tām nav arī nievīguma

nochrāsas u. tml.), gan arī Rucavas izloksnei specifiskie piedēkļi, kas nav sastopami literārajā valodā (piem., *-īn-*).

Analizētais materiāls rāda, ka biežāk izmantotie vārddarināšanas piedēkļi Rucavā ir *-el-* un *-ēn-*, bet mazāk produktīvs ir piedēklis *-ien-*. Pēc ekscerpētajiem piemēriem secināms, ka piedēklis *-in-* pakāpeniski tiek aizstāts ar literārās valodas piedēkli *-iņ-*, kā arī nereti lietots paralēli ar piedēkli *-en-*, piem., *aûstene / aûstine, zîdene / zîdine* u. c.

Lai gan dažu piedēkļu vārddarināšanas areāls pakāpeniski samazinās, tomēr Rucavas izloksnes vecākās paaudzes runātāju vidū, tie joprojām ir aktīvi un ikdienas runā samērā bieži lietojami.

3.2.2. *Rucavas izloksnes salikteņi*

Vārddarināšanā nozīmīga vieta ierādāma arī saliktu vārdu darināšanai. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā* (turpmāk – Mllvgr) atzīmēts, ka saliktu vārdu darināšana ir viens no visproduktīvākajiem vārddarināšanas paņēmieniem (Mllvgr 1959 I, 85; par to arī Kalme, Smiltnece 2001, 47).

Salikteņi plaši sastopami gan latviešu literārajā valodā, gan arī izloksnēs. M. Rudzīte norāda, ka salikteņi vidus dialekta izloksnēs „saskan ar vecākajiem salikteņiem literārajā valodā gan to vārdšķiru ziņā, gan salikteņa atsevišķu daļu formas ziņā” (Rudzīte 1964, 108).

Mllvgr norādīts, ka „saliktenis ir vārds, kas veidots no diviem vai vairākiem patstāvīgas vārdšķiras vārdiem un kam ir viena vārda nozīme un funkcija” (Mllvgr 1959 I, 197), savukārt 2007. gada *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* uzsvērts, ka saliktenis ir „vārds, kas darināts, apvienojot vismaz divus patstāvīgus vārdus vai to celmus un kas valodā funkcionē kā viena leksiska vienība” (VPSV 2007, 338).

Salikteņus var iedalīt, par pamatu ņemot vairākas pazīmes. Latviešu literārajā valodā salikteņus mēdz iedalīt:

1) pēc komponentu savstarpējām sintaktiskajām attieksmēm: **determinatīvajos** (starp komponentiem ir pakārtojuma attieksmes) un **kopulatīvajos** (starp komponentiem ir sakārtojuma attieksmes) salikteņos (Mllvgr 1959 I, 197–198; Kalme, Smiltnece 2001, 50–51);

2) pēc darināšanas veida: **sintaktiski darinātie** jeb **neatvasinātie** salikteņi un **sintaktiski un morfoloģiski** darinātie jeb **atvasinātie** salikteņi (Mllvgr 1959 I, 198–199; Kalme, Smiltnece 2001, 52).

Promocijas darbā analizēti salikteņi, kas ir leksiskie, fonētiskie, morfoloģiskie un semantiskie dialektismi, kā arī izloksnei un literārajai valodai kopīgie salikteņi, kas LLVV doti ar ierobežojošām norādēm.

Analizējot Rucavas izloksnē konstatētos salikteņus pēc darināšanas veida, redzams, ka lielākā grupa (26 pamatleksēmas) ir salikteņi, kuru veidošanā izmantots sintaktiskais jeb neatvasinātais salikteņu veidošanas paņēmieni³⁵:

biļķkaŕte ‘attēls, fotogrāfija’ (*skuōlā klasēs uñ skuōluōtāju istabā bij visādas biļķkaŕtes saliktas*. LiepU)

ceļlapa ‘ceļteka’ (*teic ceļlapu tēja ir aŕ laba, bet es nevaru acerētīēs, priēkš kaŕn tā ir*. LiepU); sal. arī *ceļteka* (LLVV II 170).

cūkrāceņi ‘mazie kartupeļi’ (*rāceņus ruokuot, cūkrāceņus metēm atsevišķā spannī*. Apv.).

čuŕurags ‘neizdegusi pagales daļa krāsnī’ (Apv.); sal. *čuŕa-*, *čuŕu-*, arī *čuŕbļ(k)šķis* vai *čuŕkuoks* ‘eins stock zum Umrühren des Ofens, Ofenkrücke’, *čuŕukuoks* no literāriem avotiem un *čuŕu bīkšķis* Suteņos (ME I 418).

dižgabals ‘lielgabals’ (*šau kaŕč aŕ dižgabalu!* LiepU; sal. *dižgabals* ‘die Kanone’ ME I 475); *dižgabals* novec. ‘artilērijas ierocis (lielgabals, haubice, mortīra, mīnmetējs)’ (LLVV II 368).

gaŕdaŕkāja ‘plavas ziedi; vārnkāja’ (*vis smukākās biļ gaŕdaŕkājas aŕ smālkiēm, saŕkaniēm ziēdiņiēm*. LiepU; sal. apv. *gaŕdr(i)s* ‘stārķis’ Kalētos, Nīgrandē, Rucavā u. c., arī *gandars* ‘t. p.’ J. Langija vārdnīcā 1685. g. (ME I 599, EH I 382, LVDA 36. k.).

gūžpuķe ‘purene’ Rucavā (Apv.); sal. arī *gūžinas* ‘die weisse(n) Seerose(n)’ Nīcā (EH I 423).

istab(as)augša ‘bēniņi’ Rucavā (*tuōs [čērpus] sakŕāva ūn pārveda mājā, ūn lika nameli uz istabasaukšu pa lūku*. Apv.); *istabaugša* ‘bēniņi, telpa starp istabas griestiem un jumta segumu’ (LLVV III 480).

kaŕnbargāls ‘istaba, kas piebūvēta virtuves galā’ (*vēlāk piebūvēja pretistubu jeb kaŕnbargalu*. Apv.).

kazvīla (-e ?) ‘kazas vilna, kas nav kupla un sprogaina’ Rucavā (*vaižēja divas, trīs diēnas priēkš pīlla mēneša, tāpēc, lai aŕktu vīla uñ lai nebūtu kazvīļu*. LiepU).

knabzeķe // **knapzeķe** ‘īsa vilnas zeķe’ Rucavā (*pāri sietavām vilka zeķes vai knapzeķites – isās zeķites*. / *tante valkā knabzeķes* Apv.), *knabzeķe* ‘veca zeķe, kurai atgriezta pēda, pēdas vieta pielāpīta ar lupatām’ Rucavā (*tante valkā knabzeķes*. Apv.); sal. adjekt. *knaps* ‘īss, šaurs, mazs, nabadzīgs’ un subst. *knapums* (ME II 242; EH I 627); sal. *knaps* sar. ‘1. trūcīgs (parasti par iztiku); 2. nepietiekami liels (parasti par apģērbu, apaviem)’ (LLVV IV 280).

Latviešu *knaps* līdz ar liet. *knapūs* un īg. *nap* aizgūti no vācu valodas (ME II 242); sal. vācu *knapp* ‘1. šaurs, ciešs; 2. īss; lakonisks; 3. trūcīgs; niecīgs’ (VLV 1990, 359), arī lv. *knappe* ‘1. šaurš, ciešs; 2. tikko; diez vai’ (Niederdeutsches Wb 1858, 105).

kreīmalīšķis ‘rādītājpirksts’ (Apv.); sal., piem., *krēimlāiža* ‘t. p.’ bez vietas norādes (ME II 271) un *kreīmlāizis* ‘t. p.’ bērnu valodā Saldū (EH I 647).

ķeņpendesa ‘aknu desa’ (*arī ķeņpendesas jāprot taisīt*. LiepU).

pirtsslauķis ‘pirts dvielis’ (*šis man pirtsslauķis, šis – kājslauķis*. LiepU); sal. *slauķis* ‘dvielis’ (*paduōd maŕn slauķi, aŕ kuō nuōsaslauķītiēs*. LiepU), arī ‘slaukāmā lupata’ Aizputē, Dunikā, Naukšēnos (ME III 919) un ‘dvielis’ Pērkonē (EH II 521).

pūravieta ‘zemes platības mērvienība – mazāka par hektāru, kuras apsēšanai vajag 50 kg sēklas graudu’ (*amatniekam parasti bija arī kādas pāra pūravietas zemes*. LiepU; sal. *pūravieta* ‘die Lofstelle (Flächenmass)’ ME III 449; arī *pūravieta* EH II 343); *pūravieta* ‘sena laukuma mērvienība – aptuveni 0,37 hektāri’ (LLVV VI₂ 442)).

pusmarškāns ‘audums no vilnas dzijas ar kokvilnas diegiem’ (LiepU); sal. arī *marškāns* ‘rupjš pakulu audums’ (*nuō kā mēs tās bikses šīsīm? vai akā! nuō maŕškāna?* Apv.).

pusnakte ‘pusnakts’ (*pusnaktē meitu nuōzaga*. LiepU); sal. *nakte* ‘nakts’ Rucavā (*tēs bi liēls*

³⁵ Par sintaktiski darinātiem salikteņiem promocijas darbā uzlūkoti salikteņi, kuru otrais komponents sastopams vai nu literārajā valodā, vai Rucavā un tās tuvākajās kaimiņizloksnēs.

spēlmanis. ka jaū tā bija vairāki salasījuši būri, nu tā sanākuši kuopā viēnā mājā, tad jaū kārtis spēlēja, līdz nāca višsū mēlla nakte. RTP 2007, 455). Sal. latviešu literārās valodas vārdu *pusnakts* ‘t. p.’ (ME III 431, EH II 333, LLVV VI₂ 467).

rikudrāna ‘trauku mazgājamā lupata’ (*pakaci rikudrānu. / paduōd rikudrānu, jānuōmazgā traūki.* LiepU); sal. *rikdrāna* (ME III 536), arī *rikdrāna* Snēpelē (EH II 375).

slapdraņķis ‘sniegs vienlaicīgi ar lietu; slapjš laiks, kad krīt sniegs ar lietu’ (*tuō saūcaū pa slapdraņķi.* LiepU; sal. *slapjdraņķis* LLVV VII₁ 564, plašāk par leksēmu *slapjdraņķis* un tās variantus sk. Laumane 2005, 182–203).

šņupdrāna // **šņupdrāne** // **šņupdrāna** // **šņubdrāne** ‘kabatlakats’ Rucavā (*šņupdrānu vajag katrai siēviētei. / paduōd šņupdrāni, laūkaū būs kāsis.* LiepU; *mana ūmaūma taūbūoreja šņupdrānēm eūdzetes. / šņubdrāne* Apv.), arī *šņupdrāna* Zālītē un no literāriem avotiem (ME IV 89), *šņupdrāna* (no literāra avota ME IV 98); sal. I *šņupis* ‘deguns’ Taurenē un II *šņupis* ‘iesnas’ Ļaudonā, Vecaucē u. c. (EH II 654; plašāk par semantiku sk. arī ME IV 98).

Vārds *šņupdrāne* (un var.) veidojies saplūstot diviem lietvārdiem: *šņupis* ‘deguns’ un *drāna* ‘lupatiņa, kabatlakats’; sal. arī vācu *der Schnupfen* ‘šņaukšana; iesnas’ vai *das Schupftuch* ‘kabalakatiņš, mutautiņš’ (VLV 1990, 519); leksēma uzskatāma par daļēju kalku.

utubunga ‘īkšķis’ (Apv.); ‘t. p.’, piem., Dundagā, Duntē, ‘uzbāzīgs cilvēks’ Mazsalacā, Dundagā (par šīm un citām nozīmēm sk. ME IV 311; leksēma aizgūta no *lūsbung* ‘Läusesack (ein Schimpfwort)’), tulkojot vārda pirmo daļu (EH II 716). Sal. *utubunga* sar. ‘1. īkšķis; 2. niev. trūcīgs, arī nicināts cilvēks’ (LLVV VIII 99).

vakaŕbrālis un **vakaŕmāsa** ‘jaunais pāris kāzās’ (*uū tad akaū aūzmugurē nāca vakaŕmāsa uū vakaŕbrālis... aūz tiēm, aūz tiēm laūlājamiēm.* RIT 2007, 428; sal. *vakarbrālis* ‘ein Ehrenamt bei Hochzeiten’, arī ‘der Brautführer’ Dundagā ME IV 446–447; *vakarmāsa* Dundagā ‘?’ EH II 751).

vēllbuoms ‘dzenošā transmisija’ (Apv.).

zvīrbuūdzimuūms ‘cilvēks, kurš no rītiem agri ceļas’ (*es ēsuōt zvīrbuūdzimuūms. es jaū piēcuōs gūju druvā ravēt.* LiepU).

Nedaudz mazāks skaits salikteņu (17 pamatleksēmas) ir sintaktiski morfoloģiski darinātas; sk. leksēmas:

abr(a)kasis ‘1. no mīklas paliekām cepts kukulītis’ (*pašu pēdējuo māte cepa abrkasi.* Apv.); ‘2. metāla skrāpis, ar kuru iztīra abru pēc maizes cepšanas’ (Apv.), *abr(a)kasis* ‘t. p.’ no literāriem avotiem (ME I 6).

LLVV I 31 *abrkasis*.

apaŕmutis ‘nēģis’ (LiepU); sal. *apaŕmutes* ‘1. zemāko mugurkaulnieku klase, kurā ietilpst nēģi un miksenas; 2. Šīs klases dzīvnieks’ (LLVV I 182).

bālgalve ‘margrietīņa’ (Apv.).

baūtvēdere ‘?’ (*šūūās baūtvēderes, tās ū ari laba [tēja] priēkš kraūpjiēm.* LiepU).

buozgalvis ‘kurkulis’ (Apv.); sal. *buōze* ‘der Stock, Knüttel, die Keule’ ap Liepāju u. c. (ME I 362).

burvilka ‘virve, ar kuru uzvelk buras’ (*burvilku vajag labi aizlēāt.* Apv.) *burvilka* = *buŕvilka* ‘ein Seil zum Emporziehen der Segel’ Nīcā (EH I 255).

caurlielines ‘mežģīņadījuma zeķes’ (LiepU).

ceūtēks ‘ceļteka’ (*ja gadījās liēlāka vai mazāka brūce, tuō jaū paši pratāmiēs, ka jāuzliēk ceūtēks uū jāapsiēn.* LiepU.); sal. arī *ceļteka* (LLVV II 170).

dūjdubenis // **dūdubinis** ‘apaļi stīpoti koka trauki ar dobumu augšējā daļā’ (*mīūtu putas dūidubeūi, tiē bija apaļi aŕ divām stīpām nūostiprināti. / pusdienas laikā visi sagāja ap dūdubini.* Apv.).

gaŕnaģis ‘zaglis; kleptomāns’ (*viūš bija visiēm zināms garnaģis.* LiepU); sal. *garnadzis*, *garnaģe* ‘cilvēks, kam piemīt tieksme izdarīt sīkas zādzības. Sīks zaglis’ (LLVV III 77).

grēbnaģis ‘paviršs, nemākulīgs cilvēks’ Rucavā (*tas ūr īsts grēbnaģis – viss krīt nuo nagiēm.* Apv.); sal. *grebt* ‘2. grābt, kaupt, ķert’ Nīcā (ME I 646).

ģērbdare ‘šuvēja’ Rucavā (*ģērbdare šuj man jaunu kleitu.* Apv.); sal. *ģērbs* ‘Die Kleidung, Bekleidung’ Nīgrandē (ME I 697).

jūrmalis // **jūrmalis** ‘jūrmala’ (*bet es gaŗ jūŗmali viŗn iŗŗu.* LiepU; *iesim pastaigŗt gar jūŗmali.* / *jūŗmali bija pŗne, tŗr turŗja tŗklus.* Apv.), **jūrmala**, **jūrmalis** ‘t. p.’ (ME II 122).

pusmuguris ‘puse muguras’ (*tad visamis meŗtamis biŗ gari mati, tŗ lidz ŗuŗ viŗtu, lidz pusmuguris.* LiepU).

puŗmuce ‘puse mucas, parasti pŗrzhŗgŗta muca bez rokturiem; trauks lopu dzirdinŗšanai, veŗas mazgŗšanai’ (*pie akas parasti stŗvŗja puŗmuce ar ŗdini luopu dzirdinŗšanai.* LiepU; sal. *puŗmuca* ‘eine halbe Tonne; eine kleine Tonne’ Praulienŗ, Raunŗ, *puŗmuce* Bŗrtŗ, Dunikŗ, Kalŗtos, Lielbŗrzhŗ, Saldũ u. c., *puŗmuc* Ugŗlŗ, *puŗmucis* Lizumŗ ME III 438, EH II 337); *pusmuca* ‘1. Puse vai aptuvena puse no mucas tilpuma; 2. Neliela muca, kuras tilpums ir aptuveni puse no parastas mucas tilpuma. ŗada muca kopŗ ar tŗs saturu. ŗadas mucas saturs.’ (LLVV VI₂ 466).

puŗpŗre ‘tilpuma, parasti graudu, mŗrs – 25 kg’ (*ganam bija pielŗgta arŗ puŗpŗre zirŗu.* LiepU; *puŗpŗrs* Blidenŗ, Meŗamuiŗa, Lestenŗ, Nŗgrandŗ, Pŗrŗ, Ugŗlŗ u. c., *puŗpŗre* Dunikŗ, Dŗŗukstŗ, Kalŗtos, Rucavŗ, *puŗpŗre* Bŗrtŗ ME III 439; EH II 337); *puspŗrs* ‘puse pŗra’ (LLVV VI₂ 470).

zŗmturis ‘zemnieks’ (*ŗuŗds meŗus jaũ diŗi ātri vaŗ sazaũdŗt, bet tiŗ Miŗtraga meŗi, tiŗ iŗ aũksti meŗi, a liŗlis kalŗnis, tad tiŗ jaũ tad, tad... tuŗ tŗc zŗmturis* (‘zemnieks, zemes ŗpaŗnieks’) *irŗd.* RTP 2007, 437–438), **zŗmturis** ‘laucinieks, zemnieks’ (no literŗriem avotiem ME IV 713), arŗ uzvŗrds *Zŗmturis* (no literŗra avota EH II 805).

ziemcietis ‘iesauka cilvŗkam, kuram ziemŗ nesarst’ (LiepU), arŗ *ziemcietis* ‘2. ein Kind, das sich im Winter guter Gesundheit erfreut’ Saldũ (ME IV 742).

Vienŗ gadŗjumŗ (1 pamatlaksŗmas) konstatŗti paralŗlgadŗjumi, kad leksŗma ir gan sintaktiski, gan sintaktiski morfoloŗiski darinŗta, piem.:

plikŗsals // **plikŗsals** ‘stiprs sals bez sniega’ (*plikŗsals iŗ tas, kuŗ nau sniŗga, ka nau sniŗks viŗŗũ.* Laumane 2005, 260 / *kad aka nebi sniŗga, tad saũca plikŗsals. ..ja iŗgi sala nuŗ viŗtas, va ne, ta plikŗsals iŗ. / ziŗmŗ, tik bez sniŗga, kad ir plikŗsals.* LiepU; sal. *pliksa* ‘der Kahlfrost, Blachfrost’ ME III 344; arŗ *pliksa* LLVV VI₂ 276).

Rucavas izloksnes salikteŗi atvasinŗti ar derivŗtvajŗm galotnŗm: **-a**, **-e**, **-is**, **-s** (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Derivŗtvŗ galotne -a	Derivŗtvŗ galotne -e	Derivŗtvŗ galotne -is	Derivŗtvŗ galotne -s
<i>burvilka</i>	<i>bŗlŗgalve</i>	<i>abr(a)kasis</i>	<i>ceŗteks</i>
	<i>baltvŗdere</i>	<i>apaŗmutis</i>	
	<i>caurlieline</i>	<i>buozgalvis</i>	
	<i>ŗŗrbdare</i>	<i>duŗdubenis // dũdubinis</i>	
	<i>puŗmuce</i>	<i>garnaŗis</i>	
	<i>puŗpŗre</i>	<i>grebnaŗis</i>	
		<i>jūrmalis</i>	
		<i>pusmuguris</i>	
		<i>zŗmturis</i>	
		<i>ziemcietis</i>	

Salikteŗus iespŗjams analizŗt arŗ pŗc salikteŗa pirmŗ komponenta vŗrdŗķiras. Seviŗķi nozŗmŗgi tas ir determinŗtvsalikteŗos, jo minŗtajos salikteŗos tieŗi pirmais komponents ‘tuvŗk apzŗmŗ, papildina un semantiski konkretizŗ otro komponentu. Par pirmo komponentu var bũt lietvŗrds, adjektŗvs, vietniekvŗrds, skaitŗla vŗrds, apstŗkļa vŗrds un verbs, it seviŗķi verba forma divdabis [...]’ (Mllvŗr 1959 I, 201)

Rucavas izloksnē sastopami salikteņi, kuru 1. daļā ir dažādu vārdšķiru vārdi:

- substantīvi (piem., *pušpūre, ziemcieties, kambargals*);
- adjektīvi (piem., *baltvēdere, dižgabals*);
- verbs (piem., *grebnaģis (?)*);
- skaitļa vārds (piem., *dujdubenis*).

Salikteņos, kuru pirmajā daļā substantīvs (kopā 33 leksēmas), visbiežāk pirmā komponenta galotne zudusi (*cūkrāceņi, ģērbdare, pusnakte, ziemcietis* u. c.). Tā saglabājusies sešos no konstatētajiem gadījumiem, leksēmās *čučurags, kreimališķis, pirtsslauķis, pūravieta, rīkudrāna, utubunga*. Divos gadījumos konstatēti paralēlgadījumi: *istab(as)augša, abr(a)kasis*, kuros varianti ar bezgalotnes formu atbilst literārajā valodā lietotajām leksēmām.

Pievēršot uzmanību salikteņu pirmā komponenta celmam, secināms, ka pārsvarā gadījumu salikteņdarināšanā izmantoti *īo-* un *ā-*celmu lietvārdi (sk. 3. tabulu).

3. tabula

<i>īo-celms</i>	<i>ījo-celms</i>	<i>ā-celms</i>	<i>ē-celms</i>	<i>i-celms</i>
<i>ceļš</i>	<i>kambaris</i>	<i>abra</i>	<i>bilde</i>	<i>pirts</i>
<i>gandars (-is?)</i>	<i>šnupis</i>	<i>bura</i>	<i>buoze</i>	<i>uts</i>
<i>ģērbs</i>	<i>zvīrbulis</i>	<i>cūka</i>	<i>puse</i>	
<i>kreims</i>		<i>čuča (?)</i>	<i>zeme</i>	
<i>pūrs</i>		<i>gūža</i>		
<i>rīks</i>		<i>istaba</i>		
<i>vakars</i>		<i>jūra</i>		
<i>velns</i>		<i>kaza</i>		
		<i>ķepena</i>		
		<i>ziema</i>		

Salikteņu otrais komponents pēc tā celma formas ļauj salikteņus dalīt 3 grupās: 1) salikteņos, kuru otrais komponents saglabājis ārpus salikteņa esošo celma formu (tiek lietots literārajā valodā vai kādā no Latvijas izloksnēm); 2) salikteņos, kuru otrais komponents saliktenī mainījis celma formu; 3) salikteņos, kuru otrais komponents ārpus salikteņa neesistē (sk. 4. tabulu)

4. tabula

Otrais komponents saglabājis ārpus salikteņa esošo celma formu	Otrais komponents saliktenī mainījis celma formu	Otrais komponents ārpus salikteņa neesistē
<i>abr(a)kasis</i>	<i>apaļmutis</i>	<i>burvilka</i>
<i>bilžkarte</i>	<i>bālgalve</i>	<i>caurlielines</i>
<i>ceļlapa</i>	<i>baltvēdere</i>	<i>ģērbdare</i>
<i>ceļteks</i>	<i>buozgalvis</i>	<i>zemturis</i>
<i>cūkrāceņi</i>	<i>dujdubenis // dūdubinis</i>	<i>ziemcietis</i>
<i>čučurags</i>	<i>garnaģis</i>	
<i>gandarkāja</i>	<i>grebnaģis</i>	
<i>gūžpuķe</i>	<i>jūrmalis</i>	

<i>istab(as)augša</i>	<i>pusmuguris</i>
<i>kambargals</i>	<i>pušmuce</i>
<i>kazvilla</i>	<i>pušpūre</i>
<i>kreimališķis</i>	
<i>ķependesa</i>	
<i>pirtsslauķis</i>	
<i>pūravieta</i>	
<i>pusmarškāns</i>	
<i>pusnakte</i>	
<i>rīkudrāna</i>	
<i>šnupdrāna // šnupdrāne // šņubdrāna // šņubdrāne</i>	
<i>utubunga</i>	
<i>vakarbrālis</i>	
<i>vakarmāsa</i>	
<i>vellbuoms</i>	
<i>zvirbuļdzimums</i>	
<i>dīžgabals</i>	
<i>knabzeķe // knapzeķe</i>	
<i>slapdraņķis</i>	

Apskatot salikteņus pēc komponentu savstarpējām attieksmēm, secināms, ka Rucavas izloksnē dominē determinatīvsalikteņi, starp kuru komponentiem ir pakārtojuma attieksmes (sk. 5. tabulu, kurā attēlotas promocijas darbā analizēto salikteņu motivētājpārdkopas).

5. tabula

Saliktenis		Motivētājpārdkopa
<i>abr(a)kasis</i>		abru kasīt
<i>apaļmutis</i>		ar apaļu muti
<i>bālgalve</i>		ar baltu galvu
<i>baltvēdere</i>		ar baltu vēderu
<i>biļškarte</i>		biļžu karte
<i>buozgalvis</i>		buozes galva
<i>burvilka</i>		buru vilkt
<i>caurlieline</i>		zeķe ar cauriem lieliem; zeķe, kas ir cauri visam lielam (?)
<i>ceļlapa</i>		ceļa (ceļmalas) lapa
<i>ceļteks</i>		ceļa (ceļmalas) teka.
<i>cūkrāceņi</i>		cūku rāceņi
<i>čučurags</i>		čuču rags
<i>dīžgabals</i>		dīžs gabals
<i>dujdubenis // dūdubinis</i>		ar diviem dibieniem
<i>gandarkāja</i>		gand(a)ra kāja
<i>garnaģis</i>		(pārn. noz.) ar gariem nagiem
<i>grebnaģis</i>		sastīts ar verbu <i>grebt</i> (?)
<i>gūžpuķe</i>		gūžu puķes
<i>ģērbdare</i>		(ap)ģērba darītāja 'veidotāja'
<i>istab(as)augša</i>		istabas augša
<i>jūrmalis</i>		jūras mala
<i>kambargals</i>		kambara gals
<i>kazvilla</i>		kazas vilna
<i>knabzeķe // knapzeķe</i>		knapa 'maza' zeķe

<i>kreimališķis</i>		kreima (krējuma) lišķis
<i>ķependesa</i>		ķepenu desa
<i>pirtsslauķis</i>		pirts slauķis
<i>plikšal(i)s</i>		(pārn. noz.) pliks sals
<i>pretistuba</i>		pretējā istaba
<i>pūravieta</i>		pūra vieta
<i>pusmaršķāns</i>		puse maršķāna
<i>pusmuguris</i>		puse muguras
<i>pušmuce</i>		puse mucas
<i>pušpūre</i>		puse pūra
<i>rīkudrāna</i>		rīku drāna
<i>slapdraņķis</i>		slapjš draņķis
<i>šnupdrāna // šnupdrāne // šņubdrāna // šņubdrāne</i>		šnupja / šņupja drāna
<i>utubunga</i>		utu bunga
<i>vakarbrālis</i>		vakara brālis
<i>vakarmāsa</i>		vakara māsa
<i>vellbuoms</i>		velna buom(i)s
<i>zemturis</i>		zemes turētājs
<i>ziemcietis</i>		ziemu ciest, pārciest
<i>zvirbuļdzimums</i>		zvirbuļu dzimums

Starp Rucavā lietotajiem salikteņiem sastopami arī salikteņi ar metonīmisku nozīmes pārveidojumu, piem.: *baltvēdere*, *bālgalve*, *buozgalvis*, *garnaģis*.

Atsevišķu salikteņu traktējums ir problemātisks, visticamāk, ka šīs leksēmas pārņemtas jau kā salikteņi, piem.: *kaspins* ‘lente, ko iepin bizēs’, *plēpertaša* ‘cilvēks, kas daudz runā; pļāpa’, *pučmašīna* ‘graudu vērtījamā mašīna’ u. c. (šo leksēmu analīzi sk. apakšnodaļā *Rucavas izloksnes aizgūtā leksika* – L. M.-N.).

Retumis arī grūti nosakāms, vai minētā leksēma būtu uzlūkojama par salikteni vai vārdkopu, sal., piem., leksēmas *pirtsslauķis*, *pūravieta*, *rīkudrāna* u. c., tāpēc šeit visbiežāk saglabāts vai nu oriģinālavotā (Apv., LiepU u. c.) dotais pieraksts, vai arī promocijas darba autore vadījies pēc A. Ahero izvīzītajām piecām salikteņu pazīmēm: fonētiskās, semantiskās, morfoloģiskās, sintaktiskās un vārddarināšanas pazīmes (plašāk par minētajām pazīmēm sk. Ahero 1979, 164–179).

3.2.3. *Rucavas izloksnes vārdkopnosaukumi*

No rīcībā esošā Rucavas izloksnes materiāla, mazāk produktīva Rucavas izloksnē ir vārdkopnosaukumu veidošana. Tikai nelielu daļu no Rucavas leksikas veido analītiski vārdi.

Latviešu valodā vārdkopnosaukumu veidošana ir raksturīgs vārddarināšanas paņēmiens. Vārdkopa ir vārdu savienojums, kura komponenti ir saistīti pakārtojumā. Starp komponentiem viens ir galvenais jeb neatkarīgais komponents, pakārtotājs, kas nosaka atkarīgā komponenta formu. Galvenais jeb neatkarīgais komponents ir vārds jebkurā gramatiskā formā (VPSV 2007, 434; Beitīņa 2009, 41).

Rucavas izloksnē lietotie vārdkopnosaukumi var tikt uzlūkoti par stabilajām vārdkopām, kas ir „vārdkopa, kurai ir viena vārda nozīme un funkcijas un kuras nozīme atšķiras no tās komponentu leksisko nozīmju apvienojuma [..]. Stabilajām vārdkopām raksturīgs lietojums vārdkoptermina funkcijā” (VPSV 2007, 371).

Rucavas izloksnes vārdkopnosaukumus būtiski raksturot no četriem viedokļiem:

- 1) no tematisko grupu viedokļa;
- 2) pēc vārdkopas galvenā komponenta vārdšķiras;
- 3) pēc vārdkopas pirmā komponenta vārdšķiras;
- 4) no formas viedokļa (pēc atkarīgā komponenta locījumu formas).

No tematisko grupu viedokļa starp vārdkopnosaukumiem bieži vien ir augu nosaukumi, ēdienu nosaukumi, laikapstākļu nosaukumi, personu apzīmējumi un priekšmetu un parādību (arī apģērbu) nosaukumi:

- augu nosaukumi

liēlais gūrķis ‘ķirbis’ Rucavā (*liēļuos gūrķus – tā Nidā sāuca ķirbjus, savārija cietā biesputrā. Apv.*);
luōga dažis ‘alveja’ Rucavā (*tu zini, kas i luōga dadzis? LiepU*);

- ēdienu nosaukumi

baltais sviests ‘no paniņām neatdalīts sviests’ Rucavā (*bi liēla bļuōda isvārit^{as} pup^{as}, ūn divi liēli bļuōdi balitā sviēsta. Apv.*);

kartupeļu tīre Rucavā ‘kartupeļu biezputra’ (*kartupeļu tīri jaū maīma vāriņ gaīndrīz katru diēnu. LiepU*; sal. *tīra* ‘Dickgrütze’ Nīcā, Rucavā ME IV 202);

ķērnēs piēns Rucavā ‘paniņas, sviestu kuļot’ (*ķērnēs piēns iļ gards un sātīgs. LiepU*; sk. arī Bušmane 2007₂, 250–252);

maīšma zupa ‘iejava zupa’ Rucavā (*maīšma zupa ar rāciņis ir diži garda. / [..] maīzi cēpuōt, atlika mīklu maīšma zupaī. LiepU*; *maīšma zupa Apv.*); sal. *maīsims* ‘= iejavs’ Rucavā; sal. liet. *maīšymas* ‘t. p.’ (EH I 778). B. Bušmane norāda, ka vārds *maīšims* varētu būt aizgūts no liet. *maīšymas* ‘iejavs’, kas ir arī lietuviešu literārās valodas vārds (plašāk par leksēmu *maīšims* un var. sk. Bušmane 2007₁, 256);

- laikapstākļu nosaukumi

mākuōņu skuja ‘mākoņi ar izrobotām malām’ Rucavā (*skujas isvīlktas debesīs. kur atliēc kāsūs atpakaļ, nuō tās puses būs vēš. Laumane 2005, 136*);

tīgeru gaīss Rucavā (*tīgeru gaīsis, kad mākuōņi izraūstīti, švīkaīni Laumane 2005, 136*);

- personu apzīmējumi

bada zēguze ‘skauģe’ Rucavā (*meītaī, kas iļ bada zēguze pašaī ne-kad neveīcas. / kuo kukuo kā bada dzeguze? LiepU*);

ciēmu māte Rucavā ‘kaimiņiene’ (LiepU);

ciēma sluōta Rucavā ‘sieviete, kas mīl staigāt pa ciemiem, nemīl būt mājās’ (*ciēma sluōtaī mēle aša, bet ruōkas lēnas. / neviēna māte ūn tēs negrib, lai viņu meīta būtu ciēma sluōta. LiepU*);

dižā kūma ‘vārda krustmāte; krustmāte, kas tur bērnu pie altāra’ Rucavā (*kuī palika dižā kūma, / ka nerēdzam ruōtājuōti? / tā aizgāja kaīmiņuōs / pādes naūdu tapināt. // dižā kūma piēdzērusi, / abas aūsis nuōlaīdusi; / abas aūsis nuōlaīdusi, / aīzlīdusi aīskrāsnē (!). RIT 2007, 416, 417*);

liēlā krust(a)māte ‘vārda krustmāte; krustmāte, kas tur bērnu pie altāra’ Rucavā (*viēna krusta māte – tā bija liēlā krusta māte, kas turēja bērnu (!) piē alāra, kad mātītājs viņu kristī. uņ uōtra krusta māte bij tā, kas bērnu iēņš uņ isnesa nuō baznīcas.* RIT 2007, 417)

mazā kūma ‘krustmāte, kura bērnu ienes baznīcā’ Rucavā (*va bija dižā kūma uņ mazā kūma, bet kuņa kūma turēja uņ kuņa nesa.* LiepU);

uōtra puse ‘apdziedātie (apdziedāšanas dziesmās)’ Rucavā (*ēdi, ēdi, uōtra puse, neskatīēs griēstiņuoš [...]* / *ēdat, dzežat, uōtra puse, aņ tiēm saļmu vēdžriēm [...]*. RIT 2007, 419, 421).

mūsu puse ‘apdziedātāji (apdziedāšanās dziesmās)’ Rucavā (*mūsu puse vērpa, aūda, kuō darija uōtra puse? [...]* / RIT 2007, 420).

• priekšmetu un parādību nosaukumi (arī apģērbu nosaukumi)

bada paņna ‘dubultā panna figūrveida pankūku cepšanai (parasti sirdsveida)’ Rucavā (LiepU);

bānes ceļš ‘dzelzceļš’ Rucavā (*lig Rucavaī nāca tāt neliēls bānīt’s. bān’s ceļš bi, ku viš gāja.* Apv.);

dižā drāna ‘austa vilnas sega, ar kuru apsedzās sievietes ziemā vai lietainā laikā’ Rucavā (*staklēs nuōauda ari dižās dranas, kuō Nīcā sāuc pāņ aūstenēm.* Apv.);

kuņģa raksts ‘šūnu raksts audeklā, parasti segām un lakatiem’ Rucavā (*kuņģa raksts ir iecienīts gan Alšvangā, gan Smiltenē.* LiepU);

laūnadža puse ‘dienvidrietumi’ Rucavā (*māte teica, ka laūnadža pusē jāu tādū puōrūžēnu nevār cēlt, kūr ļaudžēni vār rēdzēt.* Apv.);

lelles kāja ‘glāzīte alkoholiska dzēriena, ko dod tiem, kas atnākuši jaundzimušā raudzībās (?)’ Rucavā (*bijām uz lelles kāju. mūs cienāja ar pašu taisītu ķiršu vīnu.* LiepU; arī *iet uz lelles kāju* ‘iet raudzībās’ Aizputē, Alsungā, Durbē, Grobiņā, Kalētos, Rucavā u. c. Laumane 2004₁, 197–211, LVDA 215, 217); *krūmuōti krekli* ‘izšūti krekli (?)’ Rucavā (*bi krūmuōti krekli a saŕkaniēm rakstiēm nuōšūti.* Apv.);

kuōka maņtelis ‘zārks’ Rucavā (LiepU);

rīku drāna ‘trauku lupata’ Rucavā (*arī rīku drānai jābūt tīrai.* LiepU);

tabāka pūslis ‘izkaltēts cūkas pūslis, kurā iebērtā sagriežta tabaka’ Rucavā (*kad nuōkava uņ izdzievāja cūku, palika cūkas pūslis. tuō tēs istīrija, izžāvēja uņ tabāku sabēra tajā. tuō sāuca pāņ tabāka pūslī.* Apv.);

uolas traūki ‘fajansa trauki’ Rucavā (Apv.);

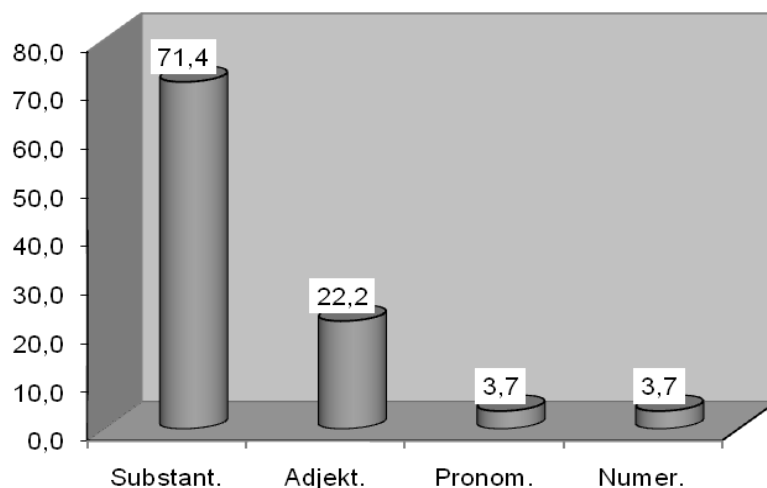
zirgu rīki ‘zirglietas’ Rucavā (*zirgu rīku meīstaņs.* LiepU).

pīrts diēna ‘diena, kad kurināja un pērās pirtī’ Rucavā (*pīrc diēnas, tās jāu dikti gačdija.* RIT 2007, 455).

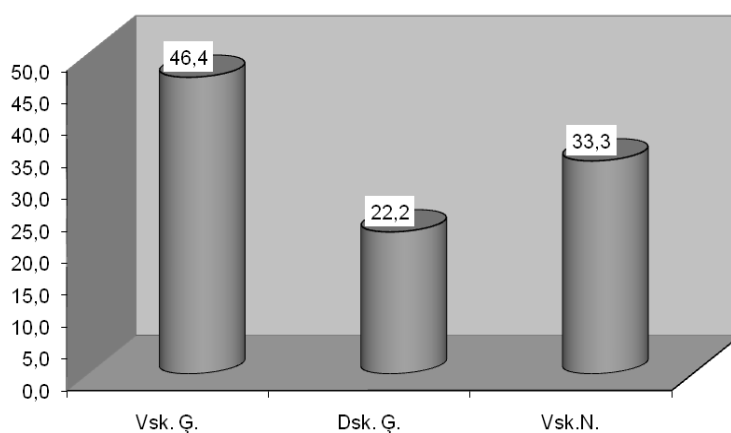
Aplūkojot Rucavas izloksnes vārdkopnosaukumus **pēc galvenā komponenta vārdšķiras**, secināms, ka visas minētās vārdkopas ir nominālas, to pamatā ir lietvārdi: *ceļš, dadzis, diena, drāna* (2 reizes), *dzeguze, gais, gurķis, kāja, krekli, kūma* (2 reizes), *mantelis, māte* (2 reizes), *menci, panna, piens, puse* (3 reizes), *pūslis, rīki, skuja, slota, sviests, tīre, trauki, zupa*.

Analizējot ekscerpēto materiālu **pēc atkarīgā komponenta vārdšķiras**, redzams, ka lielākajā daļā vārdkopnosaukumu tas ir substantīvs (piem., *bads, logs, zirgs*), taču atsevišķos gadījumos sastopams arī adjektīvs (piem., *balts, dižs*), bet pa vienai reizei lietots pronomens un numerālis (sk. 3. att.).

No formas viedokļa (pēc atkarīgā komponenta locījumu formas) 33,3 % gadījumu (9 vienības) atkarīgā komponenta locījumā izmantots vienskaitļa nominatīvs, 46,4 % gadījumu (13 vienības) teicēji lietojuši vienskaitļa ģenitīvu, bet 22,2 % gadījumu (6 vienības) – daudzskaitļa ģenitīvu (sk. 4. att.).

3. att. Vārdkopnosaukumu iedalījums pēc atkarīgā komponenta vārdsšķiras (%)

4. att. Vārdkopnosaukumu iedalījums no formas viedokļa (%)

Ekscerpētais izloksnes materiāls rāda, ka Rucavas izloksnes vārddarināšanā biežāk izmantota sufiksācija un salikteņdarināšana, bet vārdkopnosaukumu veidošana Rucavas izloksnē ir mazāk produktīvs vārddarināšanas veids.

3. 3. Rucavas izloksnes aizgūtā leksika

Aizguvumi ir ikvienas valodas būtiska sastāvdaļa. Aizguvumu ienākšana kādā valodā ir atkarīga no vēsturiskajiem, kultūrvēsturiskajiem, ekonomiskajiem, politiskajiem u. c. apstākļiem. J. Baldunčiks akcentē, ka ir grūti atrast valodu, kas nav bijusi kontaktā ar kādu citu valodu vai pat vairākām valodām (Baldunčiks 1989, 5).

Izloksnēs aizguvumi visspilgtāk izpaužas pierobežā. E. Kagaine norāda, ka izlokšņu leksikā, sevišķi pierobežas izloksnēs, nozīmīga loma ir lokālajiem aizguvumiem (Kagaine 1996₂, 51), kā arī jāuzsver, ka tieši cilmes skaidrošana ir viens

no svarīgākajiem dialektālās leksikas aspektiem, kas sevišķi svarīgs tautu saskares apvidos un novados ar jauktu etnisko sastāvu (Bušmane, Kagaine 2003, 37).

Arī Rucavas izloksne ir pierobežas izloksne, kurā vērojams plašs aizgūto leksēmu skaits. Te galvenokārt sastopami aizguvumi no 1) lietuviešu valodas un tās izloksnēm; 2) vācu valodas (galvenokārt viduslejasvācu vai lejasvācu); 3) slāvu valodām (galvenokārt krievu un poļu valodas).

Viena daļa aizguvumu tiek lietoti arī latviešu literārajā valodā resp. tie pilnībā iekļāvušies latviešu valodas sistēmā un no runātāju viedokļa netiek izjusti kā svešas cilmes vārdi (piem., *āmurs*, *baznīca*, *skola* u. d. c.), bet daļa aizguvumu palikuši tikai izlokšņu runātāju leksikā (piem., *mievis* ‘kaija’, *pijāks* ‘dzērājs’, *širce* ‘priekšauts’ u. d. c.), literārajā valodā tos aizstājot ar citiem vārdiem. Promocijas darbā aplūkoti aizguvumi no lietuviešu valodas, ģermāņu un slāvu valodām, jo minētajām valodām jau izsenis bijuši cieši kontakti ar latviešu valodu un izloksnēm, tāpēc arī to īpatsvars Rucavas izloksnē ir samērā plašs. Galvenokārt aplūkoti aizguvumi, kas uzskatāmi par leksiskajiem un semantiskajiem dialektismiem vai leksēmas, kas LLVV dotas ar ierobežojošām norādēm (piem., etnogrāfisms, novecojis vārds, sarunvalodas stila vārds u. tml.).

3.3.1. Rucavas izloksnes lituānismi

Rucavas izloksnes vārdu krājumā lielā mērā izjūtama lietuviešu valodas ietekme. Mūsdienās vēl ļoti parasti sarunvalodā ir lituānismi, kurus norādījusi A. Ābele jau 20. gs. sākumā kā, piem., *bērnus kavāt* ‘auklēt’, *ģīlis* ‘dzelonis’ *raģes* ‘ragavas’, *saņtis* ‘pavārnīca’ u. c. (Ābele 1928, 139).

Promocijas darbā uzmanība pievērsta Rucavas izloksnes leksiskajiem aizguvumiem no lietuviešu valodas, kas konstatēti 20. un 21. mijā (*ķepena*, *pijāks*, *surbiele*, *vāris* u. d. c.)

Kā liecina statistikas dati, Rucavā no kopējā iedzīvotāju skaita pašlaik dzīvo apm. 3 % lietuviešu; arī kaimiņpagastos – Bārtā, Nīcā, Otaņķos –, kuru iedzīvotāju ietekme Rucavas izloksnē resp. aizguvumu pārņemšanā un lietošanā ir nozīmīgs faktors, joprojām ir samērā liels lietuviešu īpatsvars (sk. 6. un 7. tabulu). Teritoriālajā reformā Rucavas novadā ir apvienoti bijušais Rucavas pagasts un Dunikas pagasts, kas kopējo Rucavas novada iedzīvotāju skaitu palielina līdz 1802 cilvēkiem, bet lietuviešu īpatsvars Rucavas novadā tagad ir apm. 6,5 % no kopējā Rucavas novada iedzīvotāju skaita (118 cilvēki; sk. arī promocijas darba *Ievadu* un 1. pielikumu). Šīs pārmaiņas vistiešākā veidā skar arī valodu, jo, mainoties iedzīvotāju nacionālajam sastāvam, mainās arī valodiskā aina novadā: jau esošajiem Rucavas pagastā runātajiem lituānismiem vai to formām pievienojas arī virkne Dunikas pagastā lietoto, piem., *ruģine* ‘der Dickdarms vom Vieh’ (Aus der Li.? EH II 382), *šmuōts* ‘ein Stück (nur von geräuchertem Schweinefleisch gesagt’ (< li. *šmōtas* ME IV 87) u. c., kas laika gaitā, vietējiem iedzīvotājiem savstarpēji komunicējot var iegūt arvien plašāku lietojuma areālu.

Iedzīvotāju skaits pašvaldībās (pagastos) pēc nacionālā sastāva
(01.01.2009; PMLP[®])

Bārtas pagasts	
Latvieši	637
Lietuvieši	39
Krievi	8
Pārējie	12

Dunikas pagasts	
Latvieši	638
Lietuvieši	80
Krievi	17
Pārējie	10

Nīcas pagasts	
Latvieši	2717
Lietuvieši	32
Krievi	106
Pārējie	64

Otaņķu pagasts	
Latvieši	929
Lietuvieši	23
Krievi	16
Pārējie	8

Rucavas pagasts	
Latvieši	1177
Lietuvieši	42
Krievi	21
Pārējie	29

Kopā 5 pagastos	
Latvieši	6098
Lietuvieši	216
Krievi	168
Pārējie	123

Iedzīvotāju skaits pašvaldībās (novados) pēc nacionālā sastāva
(01.07.2010; PMLP[®])

Nīcas novads	
Latvieši	3594
Lietuvieši	52
Krievi	130
Pārējie	82

Rucavas novads	
Latvieši	1802
Lietuvieši	118
Krievi	37
Pārējie	41

Grobiņas novads	
Latvieši	8911
Lietuvieši	382
Krievi	553
Ukraiņi	127
Pārējie	82

Tā kā latviešu un lietuviešu valoda ir radniecīgas valodas, kurās daudz līdzīga, lai precīzāk noteiktu iespējamus aizguvumus, būtiski ir noteikt kritērijus, pēc kuriem aizguvumi nošķirami. Svarīgi ir balstīties uz valodnieciskajā literatūrā aprakstītajām lituānismu lingvistiskajām pazīmēm, resp., uz to fonētisko, morfoloģisko, semantisko, kā arī areālo kritēriju. Šos kritērijus izvirzījušas valodnieces M. Brence, kas pievērsusies lituānismiem latviešu literārajā valodā (Brence 1965, 53–65), V. Šaudiņa – pētījusi lituānismus pierobežas izloksnēs Latvijas dienvidaustrumos (Šaudiņa 1999₁, 11–14; Šaudiņa 199₂, 89–92) un L. Balode – toponīmiskajā leksikā (Balode 2007, 5–31).

Fonētiskais kritērijs

M. Brence, aplūkojot lituānismus latviešu literārajā valodā, izdala četras lituānismu fonētiskās pazīmes (Brence 1965, 54), trīs no tām konstatētas arī Rucavas izloksnē:

1) *ķ, ģ* lietojums latvisko *c, dz* vietā, piem., latv. apv. *ģeguže* ‘dzeuze’ (Ābele 1928, 139), sal. liet. *gegužē* ‘t. p.’ (LLV 1995); *ģīlis* ‘dzelonis’ (Ābele 1928, 139), sal. liet. *gylvs* ‘t. p.’ (LLV 1995); *ķenkle* ‘ciska; gurns’ (LiepU), sal. liet. *kenklē* ‘uzpakalinē kelio dalis, pakinklis, linkmuo ar kojos dalis ties pakinkliu, kinklē; uzpakalinē kojos staibio dalis, blauzda’ (LKŽ[®]); arī *ķeris* ‘cers, celms’ Sventājā (Laumane, Ozola 2001, 110), sal. liet. *kēras* ‘t. p.’ (LLV 1995). Līdzīgi piemēri

atrodami arī toponīmiskajā leksikā, piem., *Ģirine lauks, Ģirnis z, Ķepala namelis, Ķetvirtis z Rucavā* u. c. (plašāk par to Balode 2007, 19);

2) *š, ž* latvisko *s, z* vietā, piem., *nīkštis* ‘īkstis’ (Ābele 1928, 135);

3) saglabāti tautosillabiskie savienojumi *an, en, in, un* latvisko *uo, ie ī, ū* vietā, piem., apv. *žands* latv. *zuods* ‘žoklis’ (EH II 817; Apv.; LiepU; Timbra 2007, 143), sal. liet. *žandas* ‘vaigs, žoklis’ (LLV 1995) u. c.

Tomēr minētās fonētiskās īpatnības vien neļauj droši spriest par vārda lietuvisko cilmi. Piemēram, J. Endzelīns akcentējis, ka „[...] lielākā daļa formu ar nekārtnu *ķ* vai *ģ* ir laikam pārjemta no leišu valodas vai kāda cita (tagad izmiruša) baltu dialekta.” (Lvgr 1951, 187), taču pats autors arī minējis, ka „daži tādi vārdi var būt īsti latviski, proti, tādi, kur *k, g* ieradušies palatālu patskaņu priekšā tikai pēc tam, kad bija jau radušies *c, dz* [...]” (Lvgr 1951, 186). Bet V. Dambe vērš uzmanību uz to, ka *ķ, ģ* palatālu patskaņu priekšā varētu būt arī sena zemgaļu valodas ietekme, ar ko viņi bijuši tuvāki lietuviešiem un senprūšiem nekā kurši, kas baltu *k', g'* vietā jau sen noteiktās pozīcijās lietojuši *c, dz* (sk. Dambe 1959, 427–433, par to arī Rudzīte 1993, 286–287). Līdzīgu viedokli pauž arī V. Šaudiņa, norādīdama, ka minētās „pazīmes var raksturot ne tikai aizguvumus no lietuviešu valodas. Tā vidējie mēleņi *ķ* un *ģ*, kā arī priekšējie mēleņi *č* un *dž* ir bijuši zemgaļu valodā, bet tautosilabiskos savienojumus paglābuši kurši, pa daļai arī zemgaļi un sēļi” (Šaudiņa 1999₂, 89–90).

M o r f o l o ģ i s k a i s k r i t ē r i j s

Aktuāls arī morfoloģiskais lituānismu noteikšanas kritērijs, kas valodnieciskajā literatūrā visai maz aplūkots. Pētot lietuviskas cilmes toponīmus, L. Balode norāda, ka „nosakot toponīmisko aizguvumu, vislielākās neskaidrības rodas morfoloģisko kritēriju meklējumos” (Balode 2007, 22). Šādas grūtības veidojas, nosakot arī apelatīvu iespējamo lietuvisko cilmi.

Piemēram, gan *Nīcā*, gan *Rucavā* u. c. Lejaskurzemē lietots deminutīvpiedēklis *-elis, -ele* bez nievīguma nokrāsas, kas dažu pētnieku darbos skaidrots ar lietuviešu valodas ietekmi. Savukārt V. Rūķe-Draviņa uzsver, ka atvasinājumos ar piedēkli *-el-* nav meklējama lietuviešu valodas ietekme: ar piedēkli *-el-* darināti vārdi sastopami ne tikai latviešu un lietuviešu, bet arī senprūšu valodā, tāpēc nav nepieciešamības vārdos ar izskaņu *-elis* meklēt svešu cilmi (Rūķe-Draviņa 1959, 261; plašāk par to Markus-Narvila 2008₁, 104–107; sk. arī promocijas darba nodaļu „Rucavas izloksnes vārddarināšanas īpatnības” – L. M.-N.).

Par lituānismu pazīmi atzīta arī izskaņa *-išķe, -išķi/-iški* (FBR VIII 92; Balode 2007, 22), kas raksturīga toponīmu darināšanā, piem., *Brillišķe* ga, *Dreimanišķe*, *Puolišķe* pl, *Meisterišķes tilts* Rucavā u. c. (Plāķis I 1936, 99–100; Balode 2007, 22–23; par Rucavas ciemu nosaukumiem *Kāķišķe, Kalnišķi, Kraģišķi, Meirišķe, Pakalnišķi* sk. Laumane 2007₂, 305–311). L. Balode norāda, ka „morfoloģisko kritēriju balsta vēl arī leksiskais vai fonētiskais kritērijs, kā arī objekta lokalizācija” (Balode 2007, 23). Taču šajā jautājumā izvirzītas arī citas hipotēzes, piem., piedēkli *-išķ-* uzskata par sēlismu (Dambe 1985, 95) vai arī par tipisku latgalisko izlokšņu parādību (Balode 2007, 24).

L. Balode min arī citas izskaņas, kas varētu liecināt par lietuviešu valodas ietekmi, piem., *-aitis/ -aiši; -aviči; -ūni* (plašāk par to Balode 2007, 22–27).

S e m a n t i s k a i s k r i t ē r i j s

Lielai daļai lokālo aizguvumu ir vērojamas semantiskas izmaiņas – nozīmju sašaurināšanās vai paplašināšanās, vai, kā akcentē E. Kagaine, notiek nozīmju „iekļaušanās aizguvējas valodas (vai izlokšņu) semantikas attīstības modeļos” (Kagaine 1996₁, 48). Arī Rucavas izlokšnes lituānismu identificēšanā semantiskais kritērijs ir būtisks. A. Reķēna uzsver, ka semantisko „dialektismu rašanos var saistīt ar katras etniskās grupas pārstāvju vietējiem ražošanas apstākļiem, sadzīves īpatnībām, kā arī ar cilvēku apersepcijas īpatnībām” (Reķēna 1967, 95).

E. Kagaine min, ka „tāpat kā literārās valodas un izlokšņu sistēmas vārdu intralingvistiskajās semantiskajās attieksmēs arī aizguvumos un aizguvuma avota semantikas salīdzinājumā var izdalīt divas pamatgrupas:

- lokālie aizguvumi, kuru semantika izlokšnēs ir identa vai maksimāli tuva aizguvuma avota semantikai devējvalodā (vai devējdialektā);
- lokālie aizguvumi, kuru semantika aizguvējās izlokšnēs adaptācijas gaitā ir transformējusies, paplašinājusies vai sašaurinājusies” (Kagaine 1996₂, 51).

Savukārt starp leksēmām, kuru nozīme adaptācijas gaitā sašaurinājusies, izdalāmas vēl 2 grupas:

- monosēmiska aizguvuma avota nozīmes vai polisēmiska aizguvuma avota viena leksiski semantiskā varianta semantikas sašaurināšanās;
- ietilpst tie lokālie aizguvumi, kur aizguvuma avots devējvalodā ir polisēmisks vārds, bet aizguvums pārņemts tikai ar kādu vienu (vai diviem) leksiski semantiskajiem variantiem (plašāk par to Kagaine 1996₁, 49–50).

V. Šaudiņa gan norāda, ka „daudz izplatītāka ir lituānismu aizgūšana ar kādu jaunu, no lietuviešu valodas atšķirīgu nozīmi, kas radusies uz lietuviešu valodas nozīmes

pamata” (Šaudiņa 1999₁, 12). Valodniece atzīmē sēliskajās izloksnēs konstatētus septiņu veidu semantiskā pārnese gadījumus (plašāk sk. Šaudiņa 1999₁, 12–13):

- konkrētas parādības vai reālijas nosaukums pārnests uz abstraktu parādību vai reāliju;
- daļas vai satura nosaukums attiecināts uz visu priekšmetu;
- viena priekšmeta nosaukums pārnests uz citu priekšmetu pēc līdzības formas ziņā;
- vārdi, kas lietuviešu valodā nosauc darba rīku vai priekšmetu, ar kuru veic kādu darbību vai parādību, pārejot latviešu valodā, reizumis ir kļuvuši par personas nosaukumiem;
- pārnese no vienas personas uz citu personu, kādu īpašu pazīmju dēļ;
- nozīmes pārnese no personas uz priekšmetu (reti sastopams);
- darbības un procesa nosaukumu pārnese.

Rucavas izloksnes lituānismu klāstā tikai neliels piemēru skaits norāda par lituānismu aizgūšanu ar kādu jaunu, atšķirīgu nozīmi.

Latviešu literārās valodas un izloksnes saskarē A. Reķēna konstatējusi 4 semantiskos modeļus, kas izmantojami arī semantisko dialektismu klasifikācijā (Reķēna 1967, 95–105):

- vārdi, kuriem līdzās literārās valodas vārdu nozīmēm izloksnē ir vēl citas nozīmes (cilmes ziņā tās var būt gan vecākas, gan jaunākas);
- vārdi, kuriem izloksnē sakarā ar nozīmju diferencēšanos nozīme ir šaurāka nekā literārajā valodā;
- vārdi, kuriem izloksnē ir pavisam cita nozīme kā literārajā valodā;
- vārdi, kuriem ir saglabāta vecā nozīme, kas literārajā valodā ir zudusi vai arī jau novecojusi.

Analizētajā Rucavas izloksnes leksikas materiālā konstatēti četri atšķirīgi lituānismu semantiskie modeļi:

1) **nozīmes sašaurināšanās**, piem., *brandi, brandis* ‘ar visām pākstīm vārītas lielās cūku pupas’ (EH I 237, Bušmane 2007₁, 284, LiepU); sal. liet. *brāndis* ‘piebriedusi zirņu vai pupu pāksts’, ‘ēdiens no vārītām zirņu vai pupu pākstīm’ (LKŽ[@]; sīkāku leksēmas analīzi sk. tālāk – L. M.-N.);

2) **nozīmes paplašināšanās**, piem., *ķempe* ‘piepe; ievārījuma pelējums’ (ME II 364, LVDA 154, LiepU); sal. liet. *kémpē* ‘1. piepe, piess; 2. sūklis (mazgāšanās rīks)’ (LKŽ[@]; sīkāku leksēmas analīzi sk. tālāk – L. M.-N.);

3) **pārnese no konkrētā uz vispārīgo**, piem., *mušķabāts, mušķebāts, mušķibāts* ‘cukurs; saldumi’ (Bušmane 2007₁, 286; LiepU); sal. liet. *muškebōtas* ‘smalkais cukurs (niedru cukurs)’ (LKŽ[@]; plašāk sk. analizētajos lituānismu piemēros – L. M.-N.);

4) **pārnese no abstraktā uz konkrēto**, piem., *mārgīne* ‘paliels galvas lakats ar ieaustām puķēm un mezglotām bārkstīm’ (Jansone 2003₂, 119, LiepU); sal. liet. *marginis* (-é) ‘raibs, -a; raibi svītrots, -a (piem., svārki); raibumots, -a’ (LLV 1995; sīkāku leksēmas analīzi sk. tālāk – L. M.-N.).

Areālais kritērijs

Lituānismu konstatēšanā un atpazīšanā liela nozīme arī areālajam kritērijam jeb vārda ģeogrāfiskajai izplatībai, jo liela lituānismu daļa konstatējama tieši pierobežas izloksnēs. Areālais kritērijs bieži vien cieši saistīts arī ar citiem kritērijiem – fonētisko, morfoloģisko vai semantisko. Lituānismi ir, piem., leksēmas *ķempe*, *ķempis* ‘piepe’ (< liet. *kėmpė*, *kėmpinis* ME II 364), kas sastopamas galvenokārt gar Lietuvas robežu – Dienvidkurzemē un Zemgalē, vai *surbiele*, *sūrbiele* (un varianti) ‘dēle’ (ME III 1124, EH II 604, LiepU) Dunikā, Rucavā u. tml.

Aizguvumu konstatācijā svarīgi noskaidrot, vai leksēma ir tieši aizgūta no kādas valodas vai arī ar otras valodas starpniecību (netiešie aizguvumi). Rucavas izloksnes aizguvumu ienākšanā nereti būtiska loma bijusi lietuviešu valodai, resp., viens otrs aizguvums no slāvu vai ģermāņu valodām latviešu pierobežas izloksnēs ir ieviesies (vai varēja būt ieviesies) ar lietuviešu valodas starpniecību (Brence 1965, 55). Arī E. Kagaine uzsver starpniekvalodas būtisku ietekmi aizguvumu ienākšanā kādā konkrētā valodā (Kagaine 2000, 31). Jāmin, ka šis process ir abpusējs – nereti arī lietuviešu valodā kāda leksēma ieviesusies ar latviešu valodas starpniecību, piem., no ģermāņu vai slāvu valodām. Katrā konkrētajā gadījumā tas jāskatās atsevišķi, izvērtējot visas iespējamās hipotēzes. Piemēram, latv. *gruce* ‘no grūstiem miežiem resp. grūbām vārīta putra’ līdz ar liet. *grūcė* ‘putraimi’ vai ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūts no vācu vai poļu valodas (EH I 410; plašāk sk. analizētajos ģermānismu piemēros – L. M.-N.). Uzmanība pievēršama arī leksēmām *muškabāts*, *muškebāts*, *mušķibāts* ‘cukurs; saldumi’. Lai gan B. Bušmane norāda, ka leksēma *mušķibāts* aizgūta no lietuviešu *muškebōtas* ‘smalkais cukurs (niedru cukurs)’, kas lietota Lietuvā – Šilutes, Šauļu, Klaipēdas apkārtnē, kur tā aizgūta no vācu dial. *moškebōt*, *muškebōt* (LKŽ[®]; Bušmane 2007₁, 287); sal. vācu *muschkebade*, *muskebade*, *moske(o)bade*, kas aizgūti no franču *moscouade* ‘Brauner Puder-, Streuzucker’ (plašāk sk. Preussisches Wb I 81) un arī leksēmas areāls (līdz šim vārds Latvijas teritorijā konstatēts tikai Rucavas izloksnē) vedina domāt, ka tas varētu būt tiešo sakaru rezultātā aizgūts no lietuviešu valodas, taču nevar izslēgt arī iespēju, ka leksēma gan latviešu, gan lietuviešu valodā aizgūta nepastarpināti no austrumprūšu valodas.

Rucavā atsevišķos gadījumos vārdi aizgūti ar lietuviešu valodas starpniecību arī no poļu vai citām slāvu valodām (piem., sk. leksēmas *grūši*, *grūšu kuoks* ‘bumbiere’, *irka* ‘dekoratīvi izšuvumi kreklam uz pleciem’, *kuska* ‘lakats’). Līdzīgi gadījumi sastopami arī Vidzemē, kur vērojama igauņu valodas ietekme (Kagaine 2000, 31), vai

Latgalē, kur konstatējamas krievu, poļu, baltkrievu, lietuviešu valodu ietekmes (Reķēna 1986, 211–246). Šeit aktuāls varētu būt jautājums, vai leksēma abās radu valodās aizgūta aptuveni vienlaicīgi no poļu, vācu vai krievu valodas u. c., vai arī vārds ienācis ar lietuviešu valodas starpniecību, piem., leksēma **kūds** ‘vājš’ sastopama Dienvidkurzemē (Dunikā, Nīcā, Rucavā u. c. ME II 332, LVDA, LiepU). Vārda fonētiskais variants **kuods** sastopams galvenokārt Latgalē, kur, domājams, tas aizgūts no slāvu valodām (ME II 332, 341, EH I 686), bet Dienvidkurzemē tas visticamāk aizgūts ar lietuviešu valodas starpniecību vai no lietuviešu valodas (liet. *„kūdas* ‘mager, zart, gering, jämmerlich, albern’ < wruss. oder poln.” LEW 304). Arī leksēmas **duřns** ‘dullš; pamuļķis’ aizgūšanas ceļi neskaidri – leksēma līdz ar lietuviešu vai arī ar lietuviešu valodas **duřnas** ‘traks, negudrs’ starpniecību aizgūta no slāvu *durьнь* ‘muļķīgs, nesaprātīgs’ (ME I 519) u. tml.

Tālāk dots Rucavas izloksnes lituānismu saraksts alfabēta secībā pēc šķirkļu principa:

aņtiķis, dsk. *aņtiķi* ‘uzacis’ Rucavā (*večiēm balē aņtiķi; mazais brālis šuodiēn pārsita aņtiķus; uzsapērvēt aņtiķus*. LiepU; *aņtiķis* Apv.); ‘t. p.’ Rucavā (EH I 70); ‘pieser kauls’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Rucavā, arī dsk. forma *aņtiķi* ‘der obere Teil des Gesichts überhaupt’ trupat (EH I 70). Vārds sastopams arī ar nozīmi ‘deniņi’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Rucavā (EH I 70).

< liet. *aņtakiai* ‘etwas über den Augen’ (EH I 70).

atsadaņģinātiēs sk. *daņģināt*.

bamba ‘naba’ Rucavā (Apv.), *baņba* ‘t. p.’ Rucavā (EH I 203).

Intonācijas dēļ uzskatāms par lituānismu (EH I 203); sal. liet. *bamba*¹ ‘naba’ (LKŽ[®]).

baugs ‘nejauks, nepatīkams; neglīts; briesmīgs’ Rucavā (*baūks laūks; baūks suņš; tas iēnācējs gaņ iř diži baūks nuō vaūga; kāds baugi lamājās*. LiepU; *taūs mājās gan bija baugi suņi*. Apv. / *prieķš tam maņ bū [stārķi] vis:is gadi, bet pagāišu gadu maņ viēna tāda baūga* ‘nejauka’) *siēva atgā piē manis ciēmuōs, jāteic, tāda pusragana*. SA 2008, 37) ‘t. p.’ (*vērsis nāk virsū kā baugu, nezini, kur skriet. / ir nu gan tam baugs ģimis*. Apv.), ‘hässlig; böse, zornig’ Rucavā (EH I 207), arī ‘nejauks’ Rucavā (Ābele 1928, 140); arī *baugs, bauga* ‘ein altes verfallenes Haus, wo niemand wohnen kann’ Druvienā (par šo un citām leksēm *bauga* nozīmēm sk. ME I 267).

Latv. *baūgs* ‘böse, zornig’ < liet. *baugūs* ‘furchtbar, Angst erregend’ (EH I 207).

biļjuōne // **biļjuōne** // **biļjuōnis** // **biļjuōns** ‘peonija’ Rucavā (*puķites ař jaū aūdzināja, bet mazāk – kreņģeļi uņ biļjuōne gaņ viēnmēr ziēdēj. sarkanie biļjuoni uzzied jau pirms Jāņiem, rozā – vēlāk*. LiepU; [...] *uņ diži smuki ař tiē biļjuōni – tiē jaū nuō pavasara ziēd. / dārzā saziēdējuši biļjuōņi*. Apv.).

Aizgūts; sal. liet. *bijūnas* (bot.) ‘peonija; pujene’ (LLV 1995), kas lietuviešu valodā < krievu *pivojna*, poļu *piwonia* (LEW 43).

biļjuōne sk. *biļjuōne*.

biļjuōnis sk. *biļjuōne*.

biļjuōns sk. *biļjuōne*.

braidžāt ‘brist, bradāt; mīņāties’ Rucavā (*bērniem viēnmēr patīk braidžāt pa ūdeni, kaut arī kājas sluop*. LiepU).

Aizgūts; sal. liet. *brāidžioti* ‘bradāt’ (LLV 1995).

brandī(s) ‘ar visām pākstīm vārītas lielās cūku pupas’ Rucavā (*kamēr cūkpupas pākstēs vēl mīkstas, vismaz pāris reižu jāizvāra braņdi*. LiepU; *maņ bērnībā braņdis vasarās bija liēls gařdums*. Apv.; *brandi* – *pup^as a visām pākstēm. ka jau pienāk pup^as, ta sarau, isvār^a a visam pākstēm – tas i brandis*. Bušmane 2007₁, 284), *braņdi* ‘t. p.’ (*braņdi – tas i pupas a visām pākstēm*. Apv.), *brandži* ‘frische, mit den Schoten gekochte Bohnen’ Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Nīcā, Rucavā (EH I 237).

B. Bušmane, atsaucoties uz EH, norāda, ka leksēmas *brandi(s)*, *brandži* ir aizgūtas no lietuviešu *brándis* ‘t. p.’ („Beruht auf li. *brandis* dass” EH I 237), kas ir gan literārās valodas vārds – ‘piebriedusi pupu vai zirņu pāksts’, ‘ēdiens no vārītām šādām pākstīm’, gan sastopams izloksnēs (Bušmane 2007₁, 285), piem., Šauļu raj., Jonišķu raj., Pluņģes raj., Mažeikos u. c. (izplatību plašāk sk. LKŽ[®]). Balstoties uz fonētisko kritēriju un ņemot vērā leksēmas izplatību Kurzemes dienvidrietumos, nevar pilnībā izslēgt, ka vārds varētu būt pārņemts no kuršu valodas, jo, kā redzams, lietuviešu valodas vārds kompakto areālu veido mūsdienu Žemaitijā, kas bijusi arī kuršu apdzīvota teritorija. Uzmanību piesaista leksēmas fonētiskās īpatnības: gaidāmās latviešu valodas formas *branži* vietā (sal. latv. val. vārdus *briedis* // *brieža*, *brieži*; *Valdis* // *Valža*, *Valži*) pēc lietuviešu valodas parauga lietota forma *brandži*.

briēžāt ‘švikāt’ Rucavā (*ko tu tā ļau(j) bērnam briežāt grāmatu; grāmata nau domāta briežāšanai, bet gan lasīšanai; grāmatā nevajag briežāt*. LiepU); *briežāt* ‘mit einem eisernen Stift od. Nagel schrapen’ Bārtā; sal. *brieža* ‘der Strich’ Nīcā (EH I 244) un Rucavā (*pulējumā varēja ieraudzīt vairākas briežas*. LiepU).

Izplatība Kurzemes dienvidrietumos gar Lietuvas robežu liecina par iespējamu vārda aizgūšanu no lietuviešu valodas; sal. liet. *brēžti* ‘skrāpēt; skrambāt; brāzt’, piem., Gargždos Klaipēdas raj. (LKŽ[®]; LLV 1995) un *brēžiūoti* ‘brūkšniuoti’ (no rakstu avota LKŽ[®]).

buts ‘māja’ (dem. *butelis*) Rucavā (*jāiēt uz butu; nelaiķa kurpnieka sieva ar visu bērnu baru mitinājās nelielā butelī mežmalē*. LiepU; par atvasinājumiem ar piedēkli *-el-* sk. arī Markus-Narvila 2008₁, 104–105); ‘neliela māja’ Rucavā (*mañs kaīmiņč savai meītai butu uscēla Papē*. Apv.); ‘ein kleines Wohnhaus’ Rucavā (EH I 256), arī *butelis* ‘neliela māja’ (*pirms kara te bija daudz buteļu gar kāpmali*. Apv.).

< liet. *būtas* ‘Haus’ (EH I 256; citas nozīmes sk. LKŽ[®]).

butelis sk. *buts*.

daņģināt ‘sūtīt, raidīt; aizkomandēt’ Rucavā (‘schicken’ ME I 438); sal. arī atvasinājumus: *aizdaņģināt* ‘(etwas Schweres) mühsam hin-, wegschaffen’ Dunikā, Rucavā (EH I 17); *atsadaņģināt* ‘pārcelties’ Rucavā (*mēs nuō laūkiēm acadāņģinājamiēs uz Liēpāju*. LiepU); *atdaņģināt* ‘ein-, herziehen’ Rucavā; ‘sich herbegeben’ no J. Janševska literāra darba (EH I 138); *izdaņģināt* ‘(aus einer Wohnung) ausziehen lassen, aussetzen’ (< liet. *išdanginti* ‘hinausschaffen’ EH I 441); *nuosidaņģināt* ‘pārcelties, aizkrāmēties’ Rucavā (*Pēteris nuosidaņģināja uz Kļavu mājams*. Apv.); *pārdaņģināt* ‘pārvest’ Rucavā (*vakaŗ pārdaņģinājam vēdēklu*. LiepU) un *pārdaņģināt* ‘übersiedeln’ no J. Janševska literāra darba (EH II 197).

Uzmanību piesaista leksēma *atsadaņģināt*, kas veidota izmantojot gan refleksīvo elementu *-sa-* (iespraužot to starp piedēkli un sakni), gan arī refleksīvo galotni. Rucavas izloksnē šāds refleksīvo piedēkljverbu modelis sastopams galvenokārt visvecākās paaudzes rucavnieku valodā. I. Ozola, aplūkojot Rucavas teicējas Annas Šmites valodu, akcentē šo formu ciešās paralēles ar lietuviešu valodu: „Lejaskurzemes refleksīvo verbu formās labi saskatāmas paralēles ar Klaipēdas novada lietuviešu valodas izlokšņu refleksīvo verbu modeļiem: arī tur ar piedēkli atvasinātiem vārdiem mēdz būt divi refleksīvie elementi: aiz piedēkļa un verba beigās, piem., *apsipilties, išsimiegoties*” (Ozola 2006, 90).

Iespējams, mūsdienās lietotā nozīme ‘pārcelties’ atvasināta no ‘sūtīt, raidīt; aizkomandēt’; sk. arī *daņģināt* Rucavā, *daņģināšanās* (*daņģināšanās uz jaunu vietu*) no J. Janševska literāra darba (EH I 307) un *daņģinēt, daņģinētiēs* Dunikā (EH I 307). Balstoties uz fonētisko kritēriju, var secināt, ka leksēma *daņģināt* visticamāk aizgūta no lietuviešu valodas (ME I 438); sal. liet. *danginti* ‘pārnest, pārvest; pārkravāt; pārvietot’ (KLŽ[®]; LLV 1995); sk. arī *išdangindi* ‘pārkravāt’ (LKŽ[®]), arī ‘aiznest, aizvest (projām); pārkravāt; pārvietot’ (LLV 1995). Par kursismu leksēma būtu uzskatāma, ja līdzskanis *g* palatālā patskaņa *i* priekšā būtu pārvērsts par *dz* kā, piemēram, tas vērojams vārdos *daņga*, arī *daņgs* Kalētos ‘dandzis’ // *dandzis* ‘der Kranz, die aus einem Stück bestehende Radfelge’ Dundagā, Sasmakā, Vandzenē (ME I 437) u.tml.

Jāatzīmē, ka atvasinājumi arī piedēkli *-inā-* ir produktīvi ne tikai Rucavā, bet arī sastopami plašāk Lejaskurzēmē, tie iekļauti jau J. Langija vārdnīcā (Laumane 1986, 58–59), kā arī konstatējami vēl mūsdienu izloksnēs. I. Ozola norāda, ka „dialektologu vērojumi un secinājumi rosina domāt par to, vai atvasinājumi ar *-inā-* tik produktīvi ir vienīgi Lejaskurzemes izloksnēs, vai līdzīgās atvasināšanas tendences nav vērojamas arī citos latviešu valodas dialektos un literārajā valodā” (Ozola 2003, 193). Pēc biežuma vārdnīcas datu izpētes, valodniece secina, ka „aplūkojamais atvasināšanas modelis ir produktīvs visā latviešu valodā” (par to Ozola 2003, 194).

daūg ‘daudz’ Rucavā (*daūg vīru, / daūg siēvu, / daūg svešu ļaūžu*. LiepU; *manaī mamī (!) dikti patika gūžas, tāpēc mūsmājās tuō bija daūg. / mūms jau daūg ne-kā nebija*. Apv.), ‘t. p.’ Kalētos, Kuršu kāpās, Rucavā (un no literāra avota EH I 310).

< liet. *daūg* ? (EH I 310).

drēža ‘ķirzaka’ Rucavā (*ķirzaki – [...] ta ka drēža; drēža ir citādāka un ķirzaks i citādāks.* LiepU; *drēžas – mums tādas pēlēkas; zaļās – ķirzakas. kādreiz vēl saūca pa drēžēniem [...] LVDA 93*); ‘t. p.’ arī Dunikā (LVDA 34.k.).

B. Laumane norāda, ka nosaukums laikam aizgūts no lietuviešu valodas vārda *driežas* ‘t. p.’ (LVDA 93).

gābšine sk. *gābšis*.

gābšis ‘cilvēks, kas visu pievāc sev’ Rucavā (*jaūnais Cukāns ir vēl liēlāks gābšis nekā tēs.* Apv.), arī siev. dz. forma **gābšine** ‘t. p.’ Rucavā (*neesi nu tāda gābšine un actāj man ar kādu ābuolu.* Apv.); sal. *gābikis* ‘mantkārīgs, nenovēlīgs cilvēks, negausis’ Aizputē, Nīgrandē *gābšis* ‘t. p.’ Grobiņā (*kungs nuo žagariem atvēlēja mums katram pusi, bei viņš, gābšis, aizbraucis pa priekšu un sagūbījies vai visus viens*), arī Kalētos (ME I 615).

Saistīts ar liet. *gobētis* ‘skopoties’, *gōbšas* ‘skops cilvēks’ (iespējams, aizgūts), poln. *gabnąć* ‘pagrābt, pakampt’ u. c. (ME I 615).

gārds ‘aizgalds’ Rucavā (*cūkām patik eņģtiēs gar gārdu, juō āda tak niēz. / iēmet cūku gārdā kādu saīju zāles, lai viņas tur rakņā.* Apv.), **II gards** ‘aizgalds pie kūts vai kūtī’ (no literāra avota MEH I 384); sal. *gārds* ‘aizgalds’ (*visliēlākais zveņģis stalī ir cūku gārdā.* Apv.), *gārds* ‘ein Verschlag fürs Mastvieh, namentlich für Schweine’ Nīcā, Nīgrandē, *gārds* ‘t. p.’ Rucavā, *gārda* ‘t. p.’ Dunikā, arī *gārda* ‘t. p.’ Lazduonā (saistīts ar liet. *gārdas* ‘barjera, nožogojums’ ME I 618, EH I390).

Latv. *gārds* visticamāk < liet. *gārdas* (ja tiešāk leksēma lietota ar īso patskani *a* EH I 384; par liet. *gardas* semantiku un cilmi sk. LKŽ[®]; LEW 135–136).

ģēdavāt ‘pieminēt’ Rucavā (*visu laiku ģēdavāju savu maīmīti un papu.* RIT 2007, 459); arī **ģēduōt** ‘ilgoties; pieminēt’ Rucavā (*tuō vajag ģēduōt!* LiepU; *nāc, apsvēiciniēs. viņč jaū pēc tevis ūlgi ģēduōja.* Apv.), ‘atjēgties, ka pazudusi kāda lieta’ Rucavā (*kad tu sāki pēc tā naža ģedot?* Apv.); ar līdzīgām nozīmēm ‘Verlangen haben’ Dunikā, Nīgrandē, kā arī Vārkavā (ME I 695), arī ‘mehrfach erwähnen’ Gramzdā, ‘gedenken, erwähnen, sprechen von’ Zvirgzdenē (EH I 425).

Lituānisms; sal. liet. *gedauti* ‘хотеть; тосковать’ (ME I 695), arī ‘1. jautāt, meklēt, ilgoties, skumt’ Salantos Kretingas raj., Kvēdamā Šilales raj., Veiviržēnos Klaipēdas raj., Plateļos Pluņģes raj., Užventē Ķelmes raj. (izplatību plašāk sk. LKŽ[®]).

ģēduōt sk. *ģēdavāt*.

ģēguže ‘dzeguze’ Rucavā (*ģēgužeī kūkuōjuōt, vajag naūdaī kabata būt, tad bagāc būsi.* LiepU); sal. arī auga nosaukumu *ģēguže* ‘dzegužpuķe’ (*saziedējušas violetās ģēgužes.* Apv.).

Izmantojot fonētisko kritēriju, secināms, ka vārds aizgūts no lietuviešu *gegužė* ‘dzeguze’ (LKŽ[®]; LLV 1995).

ģēlzis ‘naža asmens’ Rucavā (*neass ģēlzis.* LiepU), ‘t. p.’ Rucavā (Apv.), arī Nīcā (*ģēlžis i nazim; spails un ģēlžis – kuōpā nazis; bērniēm bi naželis kuōka spalā af bleķ:a ģēlžiti.* Apv.); sastopams samērā plaši: ‘die Messerklinge’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Nīcā, Rucavā; ‘ein Messer ohne Stiel; ein schlechtes Messer’ Vecpiebalgā, Saldū, Rucavā, Ungurmuizā u. c. (ME I 696, EH I 426). Sal. *ģelzis* 1. ‘nolietots, arī neass nazis’; 2. *novec.* ‘asmens (nazim)’ (LLVV III 179).

< liet. *gelžis* ‘Eisen’ (ME I 426).

K. Karulis oponē J. Endzelīna viedoklim, ka vārds ir aizgūvums. Viņš min, ka nosaukums *ģelzis* ‘neass nazis, nazis bez spala’, apv. ‘naža asmens’ ir vārda *dzelzis* ‘dzelzs priekšmets’ fonētiskais variants (etimoloģiskais dublets) un norāda: ‘... vārdu *ģelzis* lieto (...) Zemgalē un Vidzemē attālu no Lietuvas robežas, tātad iespējams, ka vārda ieskaņā ģ- izveidojies ekspresijai pretstatā parastajai formai ar *dz*’ (LEV 2001, 329). V. Šaudiņa norāda, ka ‘šis uzskats nav lingvistiski pamatots [...], skaņu *ķ, ģ* [...] izveide ekspresijas rezultātā (piem., vārdos *paģiras, ģelzis*) ir apšaubāma’ (Šaudiņa 1999₂, 90).

ģērkle (arī *ģērkle*, kursiskajās izloksnēs *er > ēr*) // **ģīrkle** ‘rīkle’ Rucavā ([...] *sasaļdēsi ģērkli; ģērkle aišsaļs, apsiēn šaļli! skrien ār pliku ģērkli, varēsi kāšēt.* LiepU; *ģērkle. / Ķērstā kaņdavā meičas iēt jūrmalī pluņčātiēs un, iēdamas pa tūltīnu, iēsagāza grāvī līdz pat ģērklis.* Apv.; [...] *taņ nu gaņ bi skaļa ģīrkle* RIT 2007, 455), *ģērkle* un var. ‘t. p.’ sastopams arī sēliskajās izloksnēs Aknīstē, Gārsenē, Krustpilī, Neretā, Saikavā u. c. (sk. ME I 697; Šaudiņa 1994, 18).

< liet. *gerklė* ‘rīkle’ (ME I 697; Zemzare 1959, 637); arī ‘kakla priekšējā daļa’ (pharynx, larynx, trachea) Raseiņu rajonā, Salantos Kretingas rajonā, Smiļģos Paņevežas rajonā u. c. (LKŽ[®]).

ģīle ‘ozola zīle’ Rucavā (*liēlas ģīles parasti ir mūsu septiņdesmit gadus vecajam uōzuōlam.* LiepU).

< liet. *gilė* ‘(ozola) zīle’ (LLV 1995).

ģīrkle sk. *ģērkle*.

kadēģis ‘paeglis, kadiķis’ Rucavā (*kaņ teū te tas kadēģis iestādīts?* Apv.), ‘t. p.’ Bārtā, Ezerē, Grobiņā, Medzē, Kalētos, Nīgrandē u. c. Dienvidrietumkurzemē (ME II 131; EH I 573).

Iespējams lituānisms (ME II 131; par cilmi sk. arī LEV 2001, 366; LVDA 47)

kreķena // **kreķens** 'jaunpiens' Rucavā (*kreķena* LiepU; *kad atmāca slaūcama guōve, tad tuō piēnu sāuca – kreķens*. Apv.), arī *kreķenas piens* (LVDA 159), *kreķe, kreķes piens* 't. p.' Dunikā, (LVDA 159, Apv.), *kreķins* 't. p.' Augšzemē ap Bebreni (LVDA 159), arī *kreķēns, kreķīns* 't. p.' Gārsenē, Prodē un *kreķēns* Gārsenē, (Šaudiņa 1994, 28); sal. *kreķenes* 't. p.' Augškurzemē (un no literāriem avotiem ME II 272).

< liet. *krekenā* 't. p.' (ME II 272; LEW 293; LVDA 159; Bušmane 2007₁, 275). Leksēma sastopama, piem., Ķelmes un Klaipēdas raj. (LKŽ[®]).

kreķēns sk. *kreķena*.

krēsni 'kausētu tauku pārpalikumi' Rucavā (*es tik sakausēju pilnu puodu ar tuo kresnu*. LiepU; *krēsnius ēd piē baltās kartupeļu biēspūtras*. Apv.), arī 'sakausēti tauki ar sīpoliem' Rucavā (*es tik sakausēju pilnu puodu ar tuo kresnu, sasavāriju, kuo dārs deva*. Apv.); 'Grieben' Aizvīķos, Gramzdā, Kalētos, Rucavā (ME II 274; EH I 650). Kaimiņizloksnēs dradžu apzīmēšanai sastopamas arī leksēmas *krasni, krēsli* (MEII 274).

Pēc izplatības vārdi šķiet lituānismi (LVDA 168), jo sastopami Dienvidrietumkurzemes izloksnēs gar Lietuvas robežu (*krasni* Bārtā, Purmsātos; *krēsli* Dunikā, Kalētos, Nīcā, Purmsātos, Vaiņodē; *krēsni* Aizvīķos, Dunikā, Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Priekulē, Rucavā, sk. ME II 274; LVDA 172, 73.k.); sal. liet. *kresnā* 'skrandži, gruzdumi, grības' Akmenē, Klaipēdas raj., Mažeīķos, Pluņģes raj., Skodas raj., Šilutes raj., Žagarē Jonišķu raj. u. c. (LKŽ[®]).

kulne 'papēdis' Rucavā (*Jaņkamā zeķes nuōplīsušas, vis:as kuļnes rēguōjas plikas; ali juk bēn, mātēn, kāda tev tā kuļne sašķērlājusi!* LiepU; *puīka sadūris kuļni un nu muōčkās pa naktīm ar sāpēm. / nevaru paiet, kulne saprēggājusi*. Apv.), *kulna* 'die Hacke, Ferse', arī *kuļne* 't. p.' Rucavā, *kulnis* 'Fussknöchel' Rucavā un *kulne* 'die Hand (?)' (ME II 307 bez cilmes skaidrojuma).

Vārda izplatība galvenokārt tikai Rucavā liecina par leksēmas iespējamu aizgūšanu no liet. *kulnis* 'papēdis', piem., Griškabūdē Šaķu raj., Šillalē, Švēkšnā Šilutes raj, Vilkavišķos, (arī no literāriem avotiem LKŽ[®]).

kuļša 'gurns' Rucavā (*kuļšu slimības dēļ nevaru issagulētiēs*. LiepU; *jājiēt piē daktera. man nez kas iēkritis kuļšā. sāp, ka nevar isturēt*. Apv.); *kuļša* 'die Hüfte, die Lende' Neretā, arī *kuļša* 't. p.' Nīgrandē (ME II 308).

Iespējams, mantotas cilmes, ME norādīts: „Zu li. *kuļšē*, [apr. *culczy* dass.]” (ME II 308); izplatība galvenokārt gar Lietuvas robežu (Neretā, Nīgrande, Rucava) ļauj izvirzīt hipotēzi par tā iespējamu ienākšanu minētajās izloksnēs no lietuviešu valodas; sal. arī liet. *kuļšē* 'ciska, augšstilbs, gurns' Grūžos Pasvales raj., Tirkšļos Mažeīķu raj., *kuļšis* 't. p.' Berzorā Pluņģes raj., Paistros Paņevezas raj. u. c. (LKŽ[®]).

kūģis 'siena guba' Rucavā (*mēs laņkā sagrābēm tik daūdž kūģu! tāc mač kūģis; kūģus likām us ķestēm; dārzā sagrābām pāris kūģu siena*. LiepU), *kūģis* 'siena guba, ko pārnēsā uz ķestēm' Rucavā (*sataisīsīm kūģus un pārvedisim mājās vēlāk*. Apv.), 'siena guba' Rucavā (ME II 332), 'ein Bündel zusammengeharkten Getreides' Bārtā (EH I 682).

< liet. *kūģis* 'siena guba' (ME II 332).

ķausis // **ķaušis** 'ola' Rucavā (*apsagāzu ķuōci ar ķaušiem; ķauši, rauši, liēla diēna, slimība laūkā, veselība iēkšā! vistas nedēj ķaušus*. LiepU; *uz Lieldienām krāsuojām ķaušus*. Apv.), *ķaušis* 't. p.' Dunikā (ME II 358), Rucavā (EH I 692), *ķausene* Neretā (ME II 358), Mēmelē (EH I 692).

< liet. *kiaūšis* (ME II 358); sk. arī *kiaūšis* 'ola' Salantā Kretingas raj., Žemaišu Kalvarijā un Plateļos Pluņģes raj., Īlaķos Skodas raj. u. c. (LKŽ[®]).

ķaušis sk. *ķausis*.

ķebeklis 'kaplis ar zariem kartupeļu rakšanai' Rucavā (*kaītupeļus rakām ar, tādi ķebekļi bija; piēms rāciņu tālķas iē jāsgatavuō ķebekļi; Nīcā ķebeklis ir ar diviem zariem, bet Rucavā – ar trim, četriem, pieciem*. LiepU; *rāceņu rāujamūo kašeli Nidā sāuca pār ķebekli. / rudini rāciņu laikā savāķēm ķebekļus uņ kuōčus uņ gājām kast rāciņus*. Apv.); 'rīks, ar kuo ruok rāceņus' Rucavā (ME II 358), arī 'eine dreizinkige Hacke zum Kartoffelaufnehmen' Rucavā (ME II 358; EH I 692); *ķēbēkls* 't. p.' Dunikā (EH I 692); *ķebeklis* 'dakša vai kaplis mēslu kraušānai' Nīcā (*sūdu vēdās viēns stiprs virs a tād' ķebekli jēma arā tuōs sūdus*. Apv.).

< liet. *kebēklis*, 'Haken' (ME II 358); sk. *kebēklis* 'kablys, kobinys; šakotas pagalys' Varnos Telšu raj., Kaltanēnos Šilales raj., Mosēdē Skodas raj., Klaipēdā, Šilalē u. c. (LKŽ[®]).

ķempe 'piepe; ievārtjuma pelējums' Rucavā (*buīkaī pa virsu ķempe*. LiepU); *ķempe* 'piepe' Rucavā, arī Ciecērē, Ezerē, Nīcā u. c. Kurzemē, arī Zemgalē gar Lietuvas robežu (sk. LVDA 54, 13.k.); sal. *ķempine* 'piepe, kas izaugusi pie koka celma' Rucavā (Apv.), *ķempene, ķempine* 'piepe' Rucavā, Dunikā un Bruknā (LVDA 54, 13.k.); *ķempene* 'der Schwamm' (ME bez vietas norādes; < liet. *kēmpinē* 't. p.' ME II 364). Dainu materiālā leksēma *ķempe* sastopama arī ar atšķirīgu nozīmi 'eine dicke, breiartige Masse' (ME II 364). Latviešu valodā vārdam sastopamas arī semantiskas atšķirības: leksēmai fiksēta nozīme 'ievārtjuma pelējums'.

ME norādīts, ka latv. *ķempe* < liet. *kémpé* ‘губка, трыт’ (ME II 364; LVDA 54), to apliecina leksēmas *ķempe* un var. kompakta izplatība galvenokārt gar Lietuvas robežu (izplatību sk. LVDA 13.k.); sal. liet. *kémpé* ‘1. piepe, piess; 2. sīkstulis (LKŽ[®])’.

Sal. arī dainu, piem.:

*Tautu dēla klētes durves
Zaļajama ķempitēm;
Mūs' māsiņas pūra lāde
Zaļajām zīlitēm.*

16811-0, Vidzeme, Kurzeme un Zemgale (DS[®])

ķempine sk. *ķempe*.

ķeņkle ‘augšstilbs; gurns’ Rucavā (*skrien ār plikām ķeņklēm; ķeņkle sāp.* LiepU; *sadevu pa ķeņklēm taīn puīkam tā, ka vaīrs mūsū sētā nerādīsīēs.* Apv.); ‘t. p.’ Dunikā, Kalētos, arī dsk. forma *ķenkles* ‘die Füsse, Beine’ Priekulē, Vaiņodē (ME II 365; EH I 695); ‘ciska kopā ar gurnu’ Nīcā (*ķeņkle i ciska līdz a guīnu. ķeņkle ir kāja nuō ceļa līdz guīnaīn.*) un ‘celma sakne’ Nīcā (*ceļma saknes, kad izlaūž nuō zemes ari saūc pa ķeņklēm.* Apv.); sal. kuršu *ceņkle* ar līdzīgām nozīmēm (ME II 365).

Ar nozīmes niansi aizgūta no lietuviešu valodas; sal. liet. *kenklē* ‘pacele’ (ME II 365; LKŽ[®]).

Dainās leksēma *ķenkles* lietota ar nozīmi ‘kāja’, sal.:

*Ej pa priekšu, tautu dēls,
Lai es tevi nolūkoju;
Ja tev ķenkles kopā sitās,
Ej pa ceļu, kur atnācis.*

9610-2, Rudbārži (DS[®])

ķeņksle ‘pacele; kāju daļa ap ceļiem’ Rucavā (*plikas ķeņksles spīd, bikšeles kā ķeškas nuōplisušas.* Apv.); *ķeņksle* ‘die Sehne unter der Kniebeugung’, arī ‘kāja’ Ezerē, Nīgrandē arī ‘kāja’ (ME II 365; arī no J. Janševska literāra darba EH I 695); sal. *cenksle* ‘t. p.’, piem., Kandavā, Kazdangā, Saldū (ME I 372; EH I 265) un *ķeņkle* ‘augšstilbs; gurns’ (par to sk. iepriekš – L. M.-N.).

Par cilmi sk. **ķeņkle**.

ķeņena 1. ‘akna (cilvēka orgāns)’ Rucavā (*ķeņena sāp katru diēnu vaīrāk.* LiepU); (EH I 696); arī dsk. forma *ķeņenas* ‘aknas’ (*kuo mēs darīsīm ar tām ķeņenām? vai vārisīm pasētī? Apv;* ME II 367).

< liet. *kēpenos* ‘t. p.’ (ME II 367); 2. ‘akna (pārtikas produkts)’ Rucavā (*bruōkastīs ēdām ķeņenu dēsu.* LiepU).

< liet. *kēpenos* ‘t. p.’ (ME II 367); sk. liet. *kēpenys*² ‘akna’, *kēpenos* ‘t. p.’ Dievenišķos Salčininkos raj., Loķē Telšu raj., Šilalē (LKŽ[®]).

ķerte (izloksnē *er < ēr*) ‘stūris, kakts’ Rucavā (*pele paspruka ķertē; aiz maizes krāsns ķertē stāvēja pieslieta gan lize, gan krāsns sluota iesieta garā kātā krāsns slaucīšanai pirms mīklas šaušanas krāsni; istabas ķertē viēnmēr stāvēja sluōta; iēlikšu ķertē!; lāpstu vajag atrēmīt ķertē.* LiepU; *paskatiēs, vai ķertē nauū iēmēsc. viņīdiēn tur redzēju.* Apv.); *ķerte* ‘t. p.’ Rucavā (ME II 377, EH I 700).

< liet. *kerī* ‘t. p.’ (ME II 377), sk. ‘t. p.’ Alvitā Vilcavišķu raj., Darbēnos Kretingas raj., Gruzdzos Šauļu raj., Linkuvā Parkorjas raj. u. c. un *kerčā* ‘t. p.’ Alsēdzos Pluņģes raj., Kudirkas Naumiestē Šaķu raj., Kuršēnos Šaķu raj. u. c. (LKŽ[®]).

ķestes ‘koki siena gubu nešanai’ Rucavā (*tas i siens, ku sagraība ķīrvās. a ķestēm nes^a. / varētu sataīsīt kūģus, bet nepaņēmās līdz ķestes.. / ķestes jāmāk palikt, lai kūģis nešuoat neapgāztuos.* Apv.), ‘t. p.’ Dunikā, Nīcā, Rucavā (ME II 371), reģistrēta arī vsk. forma *ķeste* ‘t. p.’ Bārtā, Dunikā, Rucavā (*dabūsi ar ķesti pa muguru.* EH I 698).

< liet. *kēstēs* (ME II 371).

ķiērmīns // **ķīrmeņs** // **ķīrmiņs** (retāk *ķiērmeņs*, izloksnē *ir > ier*, biežāk *ir > īr*) ‘tārps; čūska’ Rucavā (*ķīrmeņs bij iēlīdis stallī, šuoģad daūģ ķīrmini; pavasarī ābuōluōs ir daūdz ķīrminu; mūsū sētū apsēduši ķīrmini; jāsatīra vāģūzis uī skūna, lai vasarā ķiērmeņs neapciēmuō.* LiepU; *tīrēli ķiermini ari dzīvūoja, liēlas čūskas ār rakstu uz muguras. / iā nuōsagaīndu iēraūdztis uō ķīrmenu, ka iēmuku kuītuōs. / ja sīpuōlluōkiēm ir dzēlģēni gali, tad apakšā ir ķīrmini.* Apv.); *pilli kuiti ķīrminu.* Timbra 2007, 140), arī ‘zalktis’ Rucavā (*viēnreīz atceriūs, eju pie saviem piēna traūkiēm – vai tu pašuli! – ķīrmins aizluōkās.* Apv.); ‘čūska’ Dunikā, Nīcā (ME II 384, EH I 704); arī **ķirmāle** ‘ķirzaka’ Rucavā (EH I 704); sal. arī *ķīrmiņs* ‘meža rāpulis; zalktis’ Nīcā (*Nīcā zalkšus saūc pa ķīrminiēm; meža daikti i viši ķīrmini, kas rāpuo.* Apv.).

< liet. *kiērmīnas* ‘ein grosser Wurm; eine grosse Schlange’ (ME II 384). Arī lietuviešu valodā šim vārdam ir abas nozīmes; sk. *kiērmīnas* ‘1. tārps’ Kretingas raj., Priekulē Klaipēdas raj., Šilutes raj., Žagarē Jonišķu raj. u. c., ‘2. čūska’ Pluņģes raj., Kretingas raj. (par šim un citām nozīmēm plašāk sk. LKŽ[®]).

ķīrmeņš sk. ķiērmīns.

ķīrmiņš sk. ķiērmīns.

laķāt ‘vazāties’ Rucavā (*kuŗ tu laķā caŗri viēn apkārt?* Apv.); **laķāt** ‘bezmērķīgi iet, nākt’ Rucavā (EH I 97), arī **laķātiēš** ‘vazāties’ un **aplakāt** ‘staigāt apkārt aiz garlaicības’ Rucavā (EH I 97).

< liet. *lakioti* (EH I 717), *aplakioti* ‘umherfliegen um’ (EH I 97).

maišīma zupa // **maišīms** ‘iejavs maizes mīklai, alum; iejava zupa’ Rucavā (*maišīma zupa ar rāciņis ir diži garda. / [...] maīzi ceŗpuōt, atlika mīklu maišīma zupaī.* LiepU; *maišīma zupa. / jāuztaisa maišīms un pēc tam jāizceŗp maize.* Apv.); sal. *maisīms* ‘= iejavs’ Rucavā; sal. liet. *maišymas* ‘t. p.’ (EH I 778).

B. Bušmane norāda, ka vārds *maišīms* varētu būt aizgūts no liet. *maišymas* ‘iejavs’, kas ir arī lietuviešu literārās valodas vārds (plašāk par leksēmu *maišīms* un var. sk. Bušmane 2007₁, 256).

maišīms sk. *maišīma zupa*.

marškans ‘biezvilnas, linu vai pakulu rupjš audekls’ Rucavā (*nabagiem vienmēr bijušas tikai marškanas drānas – tās lētākas.* LiepU), ‘rupjš pakulu audums’ Rucavā (*nuō kā mēs tās bikses šūsiņ?* vai *akā nuō maŗškana?* Apv.), ‘nātns’ Rucavā (*senāk daudzī valkāja marškanas bikses.* Apv.).

Iespējams lituānisms; sal. liet. *mārška* ‘palags; /paliels/ palagdrēbes gabals’, *marškiniai* ‘kreklis’ (LLV 1995).

mārgīne (izlokšnē *ar > ār*) ‘paliels galvas lakats ar ieaustām puķēm un mezglotām bārkstīm; plecu sega’ Rucavā (*man vēl ir pāra mārgīnes no mana vecāsmātes.* LiepU), *mārgīne* ‘?’ (*mārgīne bi tā kā liūdruki, gāļi baznīcā.* Apv.).

I. Jansone norāda uz leksēmu *mārgīne*, *mārgīne* iespējamu lietuvisku cilmi (Jansone 2003₂, 119); sal. liet. *marginē* ‘1. raibs audums; raibumots’ Berzorā Pluņģes raj un Pluņģē, ‘2. rakstaini svārki’ (no dainu materiāla un rakstu avotiem), ‘3. svārki’ Skirsnemunē Jurbarkas raj. (LKŽ[®]); sk. arī *marginis* (-ē) ‘raibs, -a; raibi svītrots, -a (piem., svārki); raibumots, -a’ (LLV 1995).

mārte ‘vedekla’ Rucavā (*mārte.* Apv.; EH I 793), ‘t. p.’ Bārtā (EH I 793), *mārte* ‘līgava’ Rucavā (*mārtes radi tikai tad būsuot panāksnieki, kad uotrā dienā nuonākšuot jauniķa mājās.* ME II 585).

Lituānisms; sal. liet. *marti* ‘līgava, jauna bezbērnu sieviete, vedekla, brāļa sieva’ (ME II 585; LEW 412).

mēlaģis ‘melis’ Rucavā (*..ūn blēžu, ūn mēlaģu, ūn visa laūpītāju ūn visādi ira.* LiepU), ‘t. p.’ Rucavā (Apv.), ‘t. p.’ Bārtā, Dunikā, Nīcā, Rucavā (EH I 797).

< liet. *melāģis* ‘t. p.’ (ME II 594, bez vietas norādes), ‘t. p.’ Eržvilkā Jurbarkas raj., Marcinkonē Varēnas raj., Tauragnos Utenas raj. u. c. (LKŽ[®]).

mušķabāts, mušķebāts, mušķibāts ‘cukurs; saldumi’ Rucavā (*maīmma maī i teīkusi, ka cukuru saūca mušķabāc; māte nuō Liēpājas atvedīs kādu mušķebātu; veīkalā pajeīn mušķibātu.* LiepU; *neberiēš tai krūziņā tik daūdž tā mušķibāta!* Apv.). Vērojamas arī semantiskas atšķirības – nozīmes sašaurināšanās, konkretizācija, leksēmai *mušķibāts* Rucavas Papē fiksēta nozīme ‘cukura galva’ (*ta ta dižs mušķibāc!* LiepU).

Līdz šim valodnieciskajā literatūrā sastopams viedoklis, ka leksēma *mušķibāts* aizgūta no lietuviešu *mušķebōtas* ‘smalkais cukurs (niedru cukurs)’, kas lietota Lietuvā – Šilutes, Šauļu, Klaipēdas apkārtnē, kur tā aizgūta no vācu dial. *moškebōt, muškebōt* (Bušmane 2007₁, 287; LKŽ[®]). Lai gan leksēmas lokālā izplatība (līdz šim konstatēta tikai Rucavas izlokšnē) vedina domāt, ka tā aizgūta no lietuviešu valodas, pilnībā nevar izslēgt iespēju, ka tā abās baltu valodās – latviešu un lietuviešu – ir aizgūta no austrumprūšu valodas; sal. prūšu *muschkebade, muskebade, moske(o)bade*, kas aizgūti no franču *moscouade* ‘Brauner Puder-, Streuzucker’ (sīkāk par semantiku un cilmi sk. Preussisches Wb I 81).

mušķebāts sk. *mušķabāts*.

mušķibāts sk. *mušķabāts*.

nabagīne ‘nabagmāja’ Rucavā (*jā, bet jāiēt nabaģinē, bet viņč nabaģinē neiēt.* LiepU), ‘t. p.’ Kaldabruņā, Wessen (EH II 1).

Lituānisms (EH II 1).

naŗi ‘locītavas’ Rucavā (LiepU), *naŗis* ‘locītavas’ (*vai, kā man sāp pa naŗis!* Apv.), *naŗis* ‘Knöchel, Gelenk’, ‘die Fessel am Pferdefusse’ Vaiņodē, arī no J. Janševska literārā darba (ME II 693); *sabridu kājas līdz naŗis* Dunikā, *bikses līdz naŗiem* („Fesseln”) *nuokritušas* Grobiņā, *naŗa pants* ‘Fessलगelenk; jedes Fuss- und Handgelenk’ Rucavā (ME II 693; EH II 5; saistīts ar *nirt* ME II 693); sal. arī *sanaŗi* ‘locītavas’ Sventājā (*nemāku pateīkt, ka puīks laīks, ta i viēglāk, bet, ka paliēk astri tādi juō sāpīgi, sanaŗi* (‘locītavas’), *ta jāū zina, ka...* SA 2008, 26).

ME leksēma par lituānismu nav uzlūkota, taču vārda izplatība vedina domāt, kas tas varētu būt lietuviskas cilmes; sal. liet. *narỹs* ‘1. (kājas, pirksta) locītava’ (LLV 1995), *sānarỹs* ‘locītava’ (LLV 1995).

nuoalpt ‘nosmakt’ Rucavā (*tā jau var nuoalpt, ka tik diži bučuo.* LiepU; *atsien lakatu, pagalam nuoalpusi meičēna.* Apv.), *nūoalpt* ‘ausser Atem kommen’ Dunikā un ‘nuoslāpt’ Rucavā (ME II 757), vai

ar nozīmi 'verschmachten (vor Atemnot sterben)' Dunikā (EH II 30); sk. arī *alpt* 'smakt' Dunikā, Kalētos, Rucavā (EH I 68).

< liet. *āļpti* 't. p.' (EH I 68).

nuosidaņģināt sk. *daņģināt*.

nuôsiganst 'nobīties' Rucavā (Apv.).

Aizgūts; sal. liet. *nusigāsti* 'nobīties' (LLV 1995).

pagrandis 'abrķasis' Rucavā (Apv.).

Aizgūts; sal. liet. *pagrāndis* 'no abras izķasītās mīklas izcepta maize' (LKŽ[®]; Bušmane 2007₁, 266).

pārdaņģināt sk. *daņģināt*.

pasukas 'paniņas' Rucavā (*taišuôt sviestu, nuô tâ atdalās pasukas; dzeît pasukas*. LiepU; *ar pasukām vaig mazgāt matus, tad tiē ir mīksti un mazāk taūķuôjas*. Apv.).

Laikam aizgūts no liet. *pāšukos* 'paniņas', kas ir produkta apzīmējums gan lietuviešu literārajā valodā, gan izloksnēs (Bušmane 2007₁, 277), piem., Karklēnos Ņelmes raj., Leņķimos Skodas raj., Salantos Kretingas raj., Vieķšņos Mažeīķu raj. u. c. (LKŽ[®]).

pašērt sk. *šērt*.

pijāks 'dzērājs' Rucavā (*viņš bi liēls pijāks; kuô tu uzvediēs kā tâc pijāks!* LiepU; *mums te gar jūrmali visi diži pijāki. / nezinu, kuô tu ar tuô pijāku tik ilģi ņemies.. / sasalasjīs tâc bařs pijāku uņ ūzraku viēn vēļķ*. Apv.), *pijāks* 'ein Säufer, Trunkenbold' Rucavā (ME III 212), arī Nīcā (*pijāks i dzērēis; tas i lamu vārc. kuô tu a tâdu pijāku iēsalaiđisiēs!* Apv); sal. arī verbu **pijākuôt** 'ilgstošu no vietas dzert' (*Muôdris akal sācis pijākuôt..* Apv.).

Ņemot vērā leksēmas lokālo izplatību, latviešu valodas izloksnēs < liet. *pijōkas* 't. p.' (ME III 212); liet. *pijōkas* < bkr. *пѣяк* (LEW 589; LKŽ[®]).

pijākuôt sk. *pijāks*.

plestīķis 'kode' Rucavā (*pārved man nuô meža vaivariņus. laikam plestīķi iēmeŗušiēs drēbēs – jādžņ laūķā*. Apv.), *plestīķis*, arī siev. dz. *plestīķe* 'taurenis' Aizvīķos, Dunikā (māzs naktstauriņš), Kalētos, Nīgrandē, Rucavā (ME III 337).

< liet. *pleštekē* 'taurenis' (ME III 337, LEW 604). B. Bušmane min, ka leksēmas *plestīķis* un var. izplatība varētu liecināt arī, ka tas pārņemts no kuršu valodas (plašāk par to sk. Bušmane 2004₁, 180–183).

praņtavāt 'izjautāt' Rucavā (*es nevaru paciēst, kad mani tâ praņtavā*. LiepU).

Vārds aizgūts no lietuviešu valodas; sal. liet. *prantavóti* '1) klausinēti, kvosti; 2) mēģinti, tirti, bandyti' (LKŽ[®]).

puīks 'skaists, jauķ' Rucavā (*liņdruķs – puīķs uņ kuôš. / duķ puīķas istubās*. LiepU; *tāš juŗģines, palaīpes uņ vazdiki – tāš i viēnas puīķas puķes.. / puīķas puķēņas ieadīju cimduos*. Apv.), *puīķs* 'skaists' Rucavā (*puīķs cilvēķs, puīķa meitene*), arī no J. Janševska literāra darba (ME III 403), arī apstākļa vārds *puīķi* 'skaisti' Rucavā (Apv.).

< liet. *puīķūs* 'prāchtig' (ME III 403).

raģes 'ragavas' Rucavā (*iējūģsiņ Meļni raģēs uņ laiđisiņ uz bazniķu*. LiepU; *ziemā ār raģēm brāuca pēķ kuôķis uņ māķķas.*), 't. p.' Rucavā (*ziemā vissķaistākais ir vizināties ar raģēm*. Apv.), 't. p.' Rucavā (ME III 467; EH II 350; Ābele 1927, 193), arī 't.p' Krūtē (ME III 467; EH II 350); sal. *ragas* 't. p.' Straupē (EH II 349), *ragus* 't. p.' Dunikā (ME III 466), arī Grobiņā, Gudeniekos, Īvandē, Saldū, Talsos u. c. (EH II 350).

< liet. *rōģēs* (ME III 467; sk. arī Апанавичюс 2006, 7–12).

liet. *g* < latv. *ģ* palatāla patskaņa priekšā.

raži 'uz tīruma palikušie nopļautās labības īsie stiebru – salmu gali; rugāji' Rucavā (*pa ražiem grūti iet basām kājām – dur; jāpļauj jo zemu, lai nepalieķ augsti raži; uz ražiēm vāř sabadīt kājas*. LiepU; *pa ražis tu ar plikām kājām gaņ nepaiēsi..* Apv.); 'rugāji' Dunikā, 'das untere Ende einer Roggengarbe' Gramzdā (EH II 360).

Laikam < liet. *razaī* 'Stoppeln' (EH II 360); sal. arī *razas* '3. nupjautų javų stiebai dirvoje, razienos' Eržvilkā Jakubarkas raj., Šauļos (LKŽ[®]).

reīķals 'vajadzība' Rucavā (*naū kuô vazātiēs apkārt bez reīķala; bez reīķala klejāt*. LiepU).

Aizgūts no lietuviešu *reīķalas* 'vajadzība; darīšana/s; lieta' (LLV 1995).

rēmule // **rēģmule** 'kumelīte' Rucavā (*agrāk tai pļavā aūģa ļuôti dūdz rēmules*. LiepU; *rēmule* Apv.); sal. līdzīģas leksēmas: *ramule* 'kumelīte' Prodē, *ramuliņi* 't. p.' Lašos, *ramūoliņš* 't. p.' Aknīstē (Šaudiņa 1994, 88).

Iespējams, latv. *rēmule*, *rēģmule* ar pārveidojumu aizģūti no lietuviešu valodas: sal. *ramulē* 'kumelīte' Klaipēdas raj., Šauļu raj., Šīlales raj. u. c. (LKŽ[®]).

Sal. dainu, piem.:

*Nu tevi vedis,
Nu bungas sitis,
Nu tava subene
Zibiņus metis.*

18228, Nīca (DS[®])

subine sk. *subene*.

suŕbiēle (izloksnē *ur > ūr*) ‘dēle’ Rucavā (*nāc, māteņ, liēc suŕbiēles pasīrzuōs; mūsu aīzaūgušais dīķis iŕ piļns aŕ sūrbielēm; sāpošajām vietām [virsū] cienīja likt sūrbiēles*. LiepU .. *lika uz krūtīm sūrbiēles* RIT 2007, 459), *sūrbiēle* ‘t. p.’ Rucavā (Apv.), *suŕbiēle* ‘t. p.’ Rucavā (EH II 604), *suŕbēle* ‘t. p.’ Dunikā (ME III 1124).

Aizgūts no liet. val.: sal. liet. *surbēle* ‘dēle’ (sal. *siurbti* ‘zīst’ ME III 1124; LVDA 91, 33.k.). Rucavā reģistrētais nosaukums ar divskani *ie* piedēklī, iespējams, ienācis no žemaišu izloksnēm („Mit žemait. *ie < ē ?*” EH II 604).

šaka ‘starpa starp zariem’ Rucavā (*zaru šakā pasēja šūpuli*. LiepU), ‘t. p.’ Rucavā (Apv.), ‘zwei Bäume aus einem Stamm’ Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH II 621).

< liet. *šakà* (EH II 621). Vērojamas semantikas atšķirības – pārnesums no konkrētā uz vispārīgo: lietuviešu valodā leksēmai *šakà* arī konstatēta nozīme ‘koka vai krūma dzinums; izaugums; zars’ (plašāk par šo un citām nozīmēm, un vārda izplatību sk. LKŽ[®]).

šapi ‘salmi; siens’ Rucavā (*sanēsās piļna istuba šapu; šapuōs likuōs gulēt; šapi vairāk domāti pakaišiem, ne lopu ēdināšanai*. LiepU; *pamest suvēnam šapus. / man liēkas, ka tu savu cepuri esi actājis piē šapu kaūdzes aiz rijas. / tagad vār ņēmt ķisini un iēt kūcaūkšā šapuōs*. Apv.), arī ‘salmi’ Nīcā (*gulātā lik:^a šap:us – grīsl^l, tād^u siēnu, aūz^u saļm^us. ka tiē sabiŕza, ta lik:^a jaūn^us; vis: mūreļs katru rītu radās a šapiēm. tuŕ bi saļmi, siēns*. Apv.); ‘verstreute (und geknickte) Stroh- oder Heuhalme’ Dunikā, Kalētos, Nīcā, Nīgrandē u. c. (ME IV 4).

< liet. *šāpai* (*šāpas*) ‘t. p.’ (ME IV 4); sal. *šāpai* ‘pakaiši’ (LKŽ[®]).

šērt ‘kopt’ Rucavā (*kad beīgšu šērtiēs, atbraūkšu; es jaū luōpus pašēru; mēn jaiet šērt luōpus*. LiepU), ‘barot’ Rucavā (ME IV 17), konstatēts arī priedēkļverbs **pašērt** // **pašērt** (Rucavā *er > ēr*) ‘pabarot’ (*eī, pašēŕ cūkas, ka nesalaūž tuō gārdu. / pašēŕ kaķi, iēduōd kusacēnu tās zuves. / jāiet luopi pašērt. / vai ta nevaīdzēja vis-piŕms pašērt luōpus un tad braūkt us tiēs kapis?* Apv.).

< liet. *šērti* ‘barot’ (ME IV 17).

teķis ‘auns’ Rucavā (*viēns teķis tik bij; avju bara priekšgalā, lepni izslējis savus ragus, nostājās teķis*. LiepU); leksēma *teķis* plaši sastopama Kurzemē, piem., Dundagā, Dunikā, Kalētos, Rucavā, Tadaikos u. c. Kurzemē; leksēma sastopama arī plašāk Latvijā – kompakti Zemgalē, Vidzemē (izplatību plašāk sk. ME IV 159; LVDA 51.k.).

< liet. *tēķis* ‘t. p.’ (ME IV 159; LEW 1076); K. Karulis to neuzlūko par aizguvumu, saistot leksēmu ar verbu *tecēt* (LEV 2001, 1017).

vaīķis ‘zēns’ Rucavā (*atnāca kaīmiņu vaīķis*. LiepU); sal. *vaiks* (ME IV 436), *vaīki* ‘bērni’ Svitenē (ME IV 436).

Visticamāk < liet. *vaīkas* ‘puika, zēns’ resp. *vaikaī* ‘bērni’ (ME IV 436); sk. arī ‘1. tēvam dēls vai meita; 2. nepieaudzis, nenobriedis cilvēks; puisis vai meita; 3. puisis; 4. dēls; 5. jauneklis’ u.tml. (šīs un citas nozīmes un leksēmas izplatību sk. LKŽ[®]).

vār(i)s ‘zirnekļis’ Rucavā (*nesit muōst vāru, tas ņes laīmi! tiē vāri, kas taīsa tādus vār(i)nkles* ‘zirnekļa tīklus’ LiepU; *kuō nu baīdiēs! tas tak ir tikaī vārs!* Apv.); (abi varianti EH II 764), *vāris* ‘t. p.’ Rucavā (ME IV 504), par izplatību Lejaskurzemē pierobežas izloksnēs liecina arī *vār(i)kls* ‘zirnekļa tīkls’ Dunikā (ME IV 510), *vār(i)kļi* ‘t. p.’ Bārtā (EH II 765). Iespējams, aizgūts; sal.: „zu li. *vóras* dass” (ME IV 504).

< liet. *vóras* (EH II 764).

vār(i)ngle // **vār(i)nkle** // **vār(i)nkli** ‘zirnekļa tīkls’ Rucavā (*tiē vāri, kas taīsa tādus vār(i)nkles*. LiepU; *vāru piļlas malas, vār(i)nkļu piļli stūri*. Apv.); arī *vār(i)ngle* ‘t. p.’ Rucavā (EH II 765. bez cilmes skaidrojuma); sal. arī *vār(i)nkšļi* ‘das Spinnewebe, welches man im Herbst unter freiem Himmel antrifft’ Gramzdā (lituanisms vai kursisms ME IV 510), *vār(i)nkli* ‘t. p.’ Kalētos (EH II 765); sal. liet. *vartinklē*, *vartinklis* ‘zirnekļtīkls’ (LKŽ[®]).

LEW norādīts: „Lett. *vāris* ‘Spinne’, *vār(i)kls* ‘Spinnewebe’, *vār(i)nkšļi* (Lituanismus od. Kuronismus) dass.” (LEW 1274)

vār(i)nkle sk. *vār(i)ngle*.

vār(i)nkli sk. *vār(i)ngle*.

viņģuōt ‘līkumot’ Rucavā (*skatuōs viņģuō un viņģuō viēns pa mūsu ceļu*. Apv.), *viņģuōt* ‘sich winden, sich in Windungen, Krümmungen vorwärtsbewegen (kriechen, schwimmen)’ Dunikā (un no literāriem avotiem ME IV 600–601); sal. arī *viņģis* ‘līkums, loks’ Dunikā, Rucavā (< liet. *viņģis* EH II 786)

< liet. *vingiuoti* 'Bogen, Umwege machen' (ME IV 601).
žaudi 'sāpīgi, smeldzīgi' (*vakar man žaudi sāpēja zobs*. LiepU).

Par cilmi sk. *žaūds*.

žauds 'sāpīgs, smeldzīgs' Rucavā (*sasistais celis vēl ilgi bija žauds*. LiepU), arī 'vārgs; nespēcīgs' (*esu palikusi tik žaūda*. Apv.); 'weichlich, empfindlich' Bārtā, Kalētos, Nīcā, Rucavā, arī *žauds bērns* 'ein Kind, das sich leicht erkältet', *žauda āda* 'gegen Kälte od. Hitze empfindliche Haut' Dunikā (ME IV 790).

< liet. *žaudūs* 'empfindlich' (ME IV 790); sk. arī *žaudūs, žiaudūs* ar dažādām nozīmēm (LKŽ[®]).

žands 'žoklis' Rucavā (*salā žandi bija saslīpuši stīvi; kādi teu tie žaūdi sapaūpuši! / Jaūka staīgā žaūndus pārsējis*.. LiepU; *žaūndus sa-kuōdis, suūc turējās pretim un neatdeva kuōku ne pa kuō*. Apv.), *žaūdi* 'žokļi (cilvēkam)' Rucavā (*aukstā laikā .. liēlas drānas gar žaūndiem sasiētas*. Apv.), *žandi* 'žokļi, zoda kauls' Timbra 2007, 143, *žaūds* 'zods' Rucavā, arī Bārtā, Dunikā, Kalētos (ME IV 789; EH II 817); *žaūdi* 't. p.' Nīcā (*žaūdi – smak:arš. tā sāp zuōbi, ka vis žaūdi sapaūpuši*. Apv.); citur Latvijā lietota arī leksēma *žuōds* 'zods', piem., Āraišos, Kuldīgā, Vecpiebalgā u. c., kas, visticamāk, veidojusies no *zuods* + *žuokls* (par šo un citām leksēmas *žuōds* nozīmēm sk. ME IV 838). Vērojamas arī semantikas atšķirības – nozīmes pārnēsums: frazeoloģismā vārdam *žands* Rucavā konstatēta nozīme 'mute' (*piēvaldi žaūndus!* LiepU).

Latv. *žands* < liet. *žāndas* (ME IV 789).

žīldenis // *žīdīnis* 'biezpiens' Rucavā (*bet tad ilgu stāvēja tas žīldenis; no pārlieku skāba piena neiznāk labi žīldiņi valganam sieram; es, ka maza bi, dikti gribēju tuō žīldīni, abbēra a cukuru, uū tā smeķēja*. LiepU; *še, pamaīsi tuōs žīldiņus, lai nepiedeg, kamēr es atņesu bļuōdas*. Apv.); *žīldiņš* 'biezpiens' Rucavā (LVDA 165). Aizvīķos un Gramzdā reģistrēta arī siev. dz. leksēma *žildene* 'ein aus Quark, Sahne und Salz bereiteter Aufstrich' Aizvīķos, Gramzdā (EH IV 810). B. Bušmane min, ka biezpiena nosaukums *žīldiņi* aizgūts no lietuviešu valodas (Bušmane 2007₁, 295); sal. liet. *žildinys* 'rūgusio pieno krekučiai' (LKŽ[®]).

žīldinis sk. *žīldenī*.

žīģis 'iemesls, iegansts' Rucavā (*es nevaru izduōmāt nekādu žīģi, lai aizbraūktu uz pilsētu; bez žīģa nekuī neiēsi*. LiepU; *kas tam tavaūn gājiēnaūn uz turiēni bija par žīģi? / iētu apskatīt, kuō ciēmiūns dara, bet nevaru izduōmāt žīģi*. Apv.); 'ein (fiktiver) Grund, Notwendigkeit' Rucavā (ME IV 813).

< liet. *žyģis* 'einmaliger Gang' (ME IV 813), sk. arī *žyģis* '4. [...] Pastangų reikalaujantis dalykas, reikalas' (LKŽ[®]).

žvalgāt 'skatīties, lūrēt' Rucavā (*tiē, kam bi jāmeklē, allaziūn ceūtās kuō nuōlūrēt, ta ussaūca: „kuōō žvalgās apkārt, aces būs šķības!”* RIT 2007, 457).

Aizgūts; sal. liet. *žveļgti* 'skatīties; raudzīties; lūkoties' (LLV 1995).

žvaļģitiēs 'skatīties' Rucavā (*visi žvaļģījās apkārt viēn un pašu svarīgākuō palaīda garām*. Apv.).

Aizgūts; sal. liet. *žveļgti* 'skatīties; raudzīties; lūkoties' (LLV 1995).

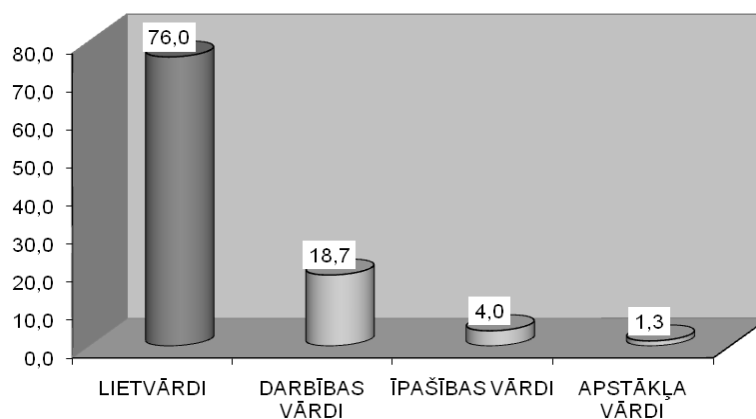
Ekscerpētajā Rucavas izlokšnes materiālā konstatēts ap 130 aizguvumu un to variantu no lietuviešu valodas. Savukārt cilmes norādes (ME, EH, LEW u. c. avotos) ir apmēram 90 % aizguvumu.

Starp Rucavas izlokšnes lituānismiem sastopami gan pasīvajā, gan aktīvajā vārdu krājumā esoši vārdi. Daļa lituānismu ir samērā seni – sastopami dainu materiālā un fiksēti jau 20. gs. pirmās puses valodnieciskajos darbos (ME, EH, Ābele 1927, 1928), kā arī tiek lietoti joprojām, piem., *ķenkle, ķepena, ķirmins, melaģis* u. c., bet daļa lituānismu, piem., leksēmas *biļuone, ģīle* u. c. ne ME, ne EH nav reģistrētas.

No apkopotajām 75 pamatleksēmām (promocijas darba apakšnodaļā esošo pilno šķirkļu skaits)³⁶ 57 leksēmas (76 %) ir substantīvi jeb lietvārdi, 14 leksēmas (18,7 %) – verbi jeb darbības vārdi, 3 leksēmas (4 %) ir adjektīvi jeb īpašības vārdi un 1 leksēma (1,3 %) ir adverbs jeb apstākļa vārds (sk. 5. att.).

³⁶ Promocijas darbā lituānismu procentuālais sadalījums tiks aprēķināts, ņemot vērā promocijas darba nodaļā esošo lituānismu pilno šķirkļu skaitu, kuros apvienoti semantiski saistīti vārdi.

No tematisko grupu viedokļa lielākā daļa leksēmu nosauc darbības (19,2 %); daļa leksēmu (14,1 %) ir saistītas ar cilvēku (piem., ķermeņa daļu u. tml. nosaukumi), ēdienu nosaukumiem (11,5 %), saimniecisko dzīvī (10,3 %) u. c. (sk. 6. att.)

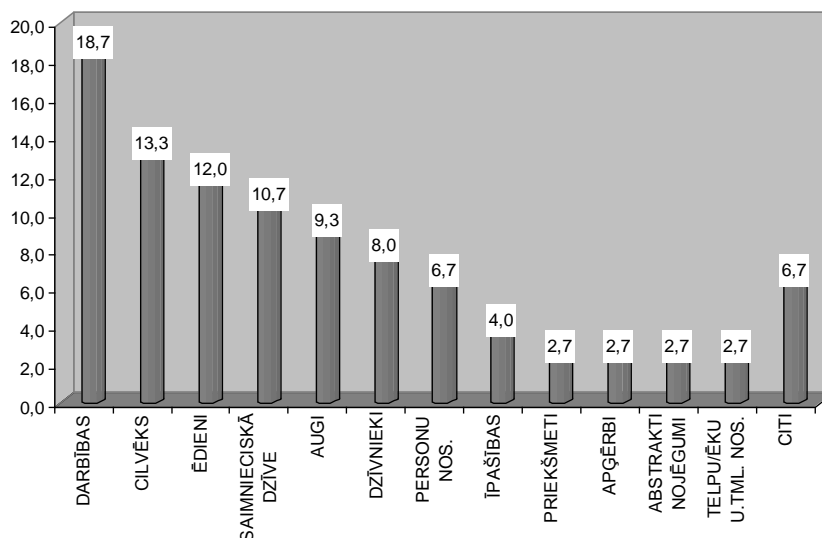
5. att. Lituānismu sadalījums pa vārdšķirām (%)

Kā redzams pēc analizētajiem datiem, liela daļa leksēmu aizgūtas no Lietuvas žemaišu izloksnēm, kam jau vēsturiski bijis tiešs kontakts ar Latvijas pierobežas izloksnēm (sk., piem., leksēmas *ģerkle, kulša, ķebeklis, rēmule* u. d. c.).

Daļa leksēmu latviešu valodā ienākušas ar lietuviešu izlokšņu starpniecību; no slāvu valodām aizgūti, piem.: *irka, grūši, gvazdiks, kūds, pijāks* u. c. (par to sk. analizētajos slāvismu piemēros – L. M.-N.).

Pēc ģeogrāfiskās izplatības vairākas leksēmas sastopamas tikai gar Lietuvas robežu (Bārtā, Dunikā, Rucavā), piem., *antiķis, brandi(s), drēža, melāģis, puiks* u. c. Pagaidām virkne leksēmu konstatētas tikai Rucavas izloksnē, piem., *biļuone, braidžāt, ģeguže, ģīle* u. c. Uzmanību piesaista arī leksēmas, kurām konstatētas vairākas formas (fonētiskie un morfoloģiskie varianti), piem., *samta, -e, -s, biļuone, -s* u. c.

Atsevišķas likumsakarības vērojamas arī fonētiskā aspektā. M. Rudzīte norāda, ka „[...] artikulācijas ziņā atšķirīgākās vai noteiktos fonētiskos apstākļos aizguvējai valodai neraksturīgas skaņas aizstāj ar savas valodas raksturīgām skaņām” (Rudzīte 1993, 298–299). Piemēram, Rucavas izloksnē lietuviskie *g, k* atsevišķos gadījumos aizstāti ar latviskajiem *ģ, ķ* palatālo vokāļu *e, i* ietekmē, kas latviešu valodā ir parasta parādība (sal. leksēmas *ģelzis, ģerkle, ķebeklis, ķempe, raģes, teķis* u. c.; par citām Rucavas izloksnes lituānismu fonētiskajām īpatnībām sk. analizētajos piemēros – L. M.-N.)

6. att. Lituānismu sadalījums pa tematiskajām grupām (%)

Semantiskā aspektā Rucavas izlokšnes lituānismos konstatēti četri atšķirīgi semantiskie modeļi: 1) *nozīmes sašaurināšanās*; 2) *nozīmes paplašināšanās*; 3) *pārnesums no konkrētā uz vispārīgo*; 4) *pārnesums no abstraktā uz konkrēto* (plašāk sk. analizētajos lituānismu piemēros – L. M.-N.). Akcentējams, ka vārdu semantiskās izmaiņas spilgti atklāj arī sabiedrības izpratni par nosauktajām reālījām, liek domāt, ka, mainoties dzīvesveidam, daļa leksēmu kļūs neaktuālas, lietojamas tikai vecākās paaudzes runātāju vidū vai īpašos gadījumos.

3.3.2. Rucavas izlokšnes ģermānismi

Vācu valoda jau izsenis spēcīgi ietekmējusi baltu cilšu un tautu valodas. Mūsdienās ģermānismi plaši sastopami visā Latvijā. Tā kā pirmo latviešu rakstu pieminekļu veidotāji galvenokārt bija vācieši, liels ģermānismu īpatsvars sastopams arī pirmajās latviešu vārdnīcās, piem., jau G. Manceļa *Lettus* ievietoti vairāki simti aizguvumu no vācu valodas, piem., *ankurs, beņķis, drāte, ģēveles, ķērne, spannis* u. d. c. (plašāk par to, piem., Zemzare 1961, 415–417, 441–468).

Ģermānismu kvantitāti latviešu valodā apliecina gan J. Zēvera (Sehwers 1918, 11–18; 1953, XIV–XV; Sehwers 1953, 1–166) un S. Jordanas (S. Jordan) pētījumi (Jordan 1995, 53–117), gan arī pētnieks A. Ozols, minot, ka „senākais patapinājumu slānis no (viduslejas) vācu valodas latviešu leksikā ir ļoti plašs”³⁷ (Ozols 1993, 62). To akcentē arī O. Bušs, norādot, ka „latviešu valodā leksiskie aizguvumi no ģermāņu valodām veido aizgūtās leksikas lielāko daļu” (Bušs 2008₁, 122; sk. arī Bušs 1976, 3).

³⁷ Promocijas darbā tiek lietots oriģinālavotos dotais vācu valodas hronoloģiskais un teritoriālais iedalījums un cilmes skaidrojumi ar avotu norādēm.

Saskare ar ģermāņu valodām īpaši aktuāla bijusi Kurzemes dienvidrietumos, kur bijuši ilgstoši un noturīgi kontakti starp ģermāņu valodu runātājiem un kuršiem. Piemēram, pirmie kontakti ar ģermāņu ciltīm sākušies jau ap 800 g. pr. Kr., jo „pirmie iedzīvotāji no Skandināvijas uz dzīvi kādreizējā Kursas teritorijā apmetās bronzas laikmetā. Tie bija ieceļotāji no Gotlandes” (Asaris 2008, 49), bet regulāri kontakti ar skandināviem aizsākušies jau vismaz ap 1. g. t. vidū, kad „skandināvi Kurzemes piekrasti apmeklēja gan kā tirgotāji, gan kā sirotāji, pretējā virzienā devās arī kuršu laivas” (Jucēvičs 2009, 14). Par vienu no nozīmīgākajiem kultūras saskarsmes un savstarpējās bagātināšanās punktiem starp Baltiju un Skandināviju kļūst Grobiņa, kas atrodas arī relatīvi tuvu Rucavas novadam – aptuveni 50 km – un kur pastāv viena no lielākajām līdz šim zināmajām skandināvu kolonijām Baltijā (par to Asaris 2008, 49–56; Jucēvičs 2009, 14).

Savukārt 12. gs. otrajā pusē Latvijā sāka iespieties vācieši, ap 1164. gadu mūks Meinhards ar vācu tirgotājiem ierodas lībiešu zemē, vēlāk pakļaušana turpinās: 1198. gadā Meinharda pēctecis, cisterciešu abats Bertolds ar saviem karotājiem ierodas Daugavas grīvā. Ilgu laiku kurši vācu agresiju neuztver sev draudīgi, taču pirmās cīņas notiek jau 13. gs. sākumā; Kursas pilnīga iekarošana saistāma ar 13. gs. 40.–50. gadiem; 1267. gadā tiek noslēgts miera līgums ar ordeni, Kurzemes ziemeļu daļa zaudē savu politisko rīcības brīvību (Balodis 1990, 29–40).

E. Kagaine, norādot uz ciešajiem ģermāņu valodu (īpaši vācu valodas) un latviešu valodas vēsturiskajiem sakariem, min, ka tie „dažādās saimnieciskās un kultūras dzīves jomās ir atstājuši pēdas valodā un tās struktūrā – gan visā latviešu literārajā valodā, bet it īpaši izloksnēs, kur saglabājušies un vēl tiek lietoti daudzi tādi aizguvumi, kas latviešu literārās valodas apzinātas kopšanas un veidošanas rezultātā ir no tautas kopvalodas izzuduši vai arī tiek lietoti tikai noteiktos stilistiskos nolūkos” (Kagaine 1972, 173).

A. Laua konstatējusi, ka latviešu literārajā valodā no ģermāņu valodām galvenokārt ietilpst vārdi, kas pārņemti tieši no vācu valodas. Kopumā aizguvumi no vācu valodas latviešu valodā veido divus slāņus: senāko – no viduslejasvācu valodas [...] un jaunāko – no jaunaugšvācu valodas (Laua 1981, 109, 110; pēc citas terminoloģijas viduslejasvācu un augšvācu valodas Lele 1993, 19 ar norādīto literatūru).

Pirmie aizguvumi no ģermāņu valodām latviešu valodā ienāk ap 12. gs., bet intensīva viduslejasvācu³⁸ valodas ieviešanās rakstvedībā sākas tikai 14. gs. 2. pusē, kas sakrīt ar viduslejasvācu valodas uzplaukuma sākumu (Laua 1981, 110; Kleine Enzyklopädie 1983, 623; Lele 1993, 19). Ir arī zināms, ka vismaz jau kopš 1520. gada vēstules Vācu ordeņa virsmestram ir rakstītas augšvācu valodā, bet Rīgas rātes iekšējā lietvedībā viduslejasvācu valoda saglabājās aptuveni līdz 1575. gadam; pēc 1600. gada lejasvācu valoda kļuva par t. s. neizglītotā sociālā slāņa sazināšanās līdzekli (par to sk. Stegmann von Pritzwald 1952, 412–413), taču vēl 17. gs. vidū un pat 18. gs. 80. gados pilsoņu aprindās un jo sevišķi sieviešu vidū tiek lietota lejasvācu sarunvaloda (Lele 1993, 20; par to arī Lele-Rozentāle 1998, 304–306).

Lielākā daļa ģermānismu pētnieku norāda, ka galvenie latviešu valodas

³⁸ Viduslejasvācu valodas attīstību iedala 3 posmos: 1) agrīnā viduslejasvācu valoda (1200–1370), klasiskā viduslejasvācu valoda (1370–1530), vēlīnā viduslejasvācu valoda (1530–1650) (par to Lele 1993, 20 ar norādīto literatūru). J. Zēvers minējis, ka Vācijā viduslejasvācu ziedu laiki ir no 1300. līdz 1500. gadam (par to Sehwers 1918, 76).

ģermānismu aizgūšanas avoti ir augšvācu vai lejasvācu valoda. Turpretī O. Bušs uzsver, ka viens no latviešu valodas ģermānismu pētnieku uzdevumiem ir tieši „saistīts ar aizgūšanas avotu precizēšanu”, jo „aizguvumi no zviedru valodas un baltvācu [resp. vācbaltu – L.M.-N.] sarunu valodas pētnieku uzmanību izpelnās gauži reti” (Bušs 2008₁, 123). Baltijā runātās vācu valodas sarežģīto stāvokli akcentējis arī V. Laurs (W. Laur) norādot, ka Baltijas vācu valodas gadījumā nav jārunā par izloksni, bet par konkrētas tautas daļas ar īpašām ģeogrāfiskām iezīmēm sarunvalodu, kurai sevī pastāv vērā ņemams socioloģiskais iedalījums, kuras pamatā ir augšvācu valoda un kas veidojusies no vestfāļu un ostfāļu baltu lejasvācu valodas (no 13. līdz 18. gs.) skaņu mācības, vārdu krājuma, sintagmām, un vietvārdiem, kā arī no senākajiem vispārējiem vācu valodas krājumiem, un no vietējām ne vācu valodām³⁹ (Laur 1955, 111; K. Štegmans fon Pritvalds (K. Stegmann von Pritzwald) skaidrojis Vācijā un Baltijā runātās vācu valodas attīstības posmus un to sarežģītās savstarpējās attiecības, uzsverot sociālā aspekta nozīmīgumu; plašāk par to Stegmann von Pritzwald 1952, 408–419).

Ģermānismi plaši sastopami visā Dienvidrietumkurzemē. Piemēram, B. Bušmane norāda, ka Nīcas dainās no viduslejasvācu valodas aizgūti vārdi *brišs*, *pāde*, *skutuls*, *sprūte*, *stieģelis*, *zeids*; no lejasvācu valodas: *ķenka*, *ķilķins*, *vaņķēt*, *zesis* u. c. (Bušmane 2004₂, 176). Arī LVDA materiāli liecina, ka B. Bušmanes minētie un arī Rucavas izloksnē sastopamie vārdi *sprūte*, *stieģelis* tiek lietoti gan Nīcā, gan arī gandrīz visā Kurzemē (plašāk par to sk. LVDA karšu materiālos – L. M.-N.). Autore arī atzīmē, ka pēc LVDA materiāliem visvairāk „latviešu valodas izloksnēs ir aizgūti vārdi, kas apzīmē ar materiālo kultūru saistītas reālijas, parādības un jēdzienus [...]” (Bušmane 2001₁, 201).

Nereti aizguvumu lielo īpatsvaru izloksnē ir iespējams skaidrot ar tiešo kontaktu ietekmi, tas daļēji konstatējams arī ģermānismu sakarā: jau 12. gs. otrajā pusē Latvijā sāk iespieties vācieši (par to sk. iepriekš – L. M.-N.), bet, piemēram, 18. gs. Baltijā no Vācijas ierodas un apmetas uz dzīvi visdažādāko nozaru pārstāvji: mācītāji, skolotāji, amatnieki; sevišķi liels ieceļotāju skaits ir no Austrumprūsijas (plašāk par to Lele-Rozentāle 2001₂, 208). Rucavā aktīvi kontakti ar vācu valodas runātājiem bijuši arī vēl 20. gs. sākumā, kad Rucavas draudzē bijis 9550 latviešu, 400 vāciešu un 50 lietuviešu (Freimanis 2004, 11).

³⁹ Beim baltischen Deutsch handelt es sich ja nicht um eine Mundart, sondern um die Umgangssprache auf hochdeutscher Grundlage einer bestimmten Volksgruppe mit besonderen landschaftlichen Eigentümlichkeiten, die sich [...], aus dem West- und Ostfälischen hergeleiteten baltischen Niederdeutsch (vom 13. bis zum 18. Jh.) im Lautstand, Wortschatz und in Syntagmen und auch in Ortsnamen, aus Relikten älteren allgemeindeutschen Sprachgutes und Einflüssen der nichtdeutschen einheimischen Sprachen zusammensetzen [...], und die in sich wiederum stark soziologisch gegliedert ist.

Kā minēts iepriekš, analizējot aizguvumus, svarīgi precizēt aizguvuma avotus (par to Bušs 2008₁, 123). Šajā sakarā problemātiska ģermānismu cilmes noteikšana. K. Karulis akcentē, ka 13.–15. gs. Latvijā plaši bija izplatīta lejasvācu valoda, bet Ziemeļvācijas iecelotāju vidū bija daudz holandiešu un frīzu, kuri varēja ietekmēt aizguvumus latviešu valodā. Tā kā šo valodu formas ir ļoti tuvas, aizdevējforma ir grūti nosakāma (LEV 2001, 1259).

Starp ģermānismiem vērojami vairāki iespējamie aizgūšanas avoti, piem.:

1) leksēmas aizgūtas no viduslejasvācu vai tai sekojošās lejasvācu valodas, ja abu formas ir līdzīgas; sal. leksēmas: **knipluoks** ‘ķiploks’ (< vlv. *knufłok*, *knufłok* vai lv. *knūflōk* ME II 383; Sehwers 1953, 55; LEV 2001, 474–475), **kēķis** // **kēķe** ‘virtuve’ Rucavā (< vlv. *koke*, *kōke* ‘virtuve’ ME II 373; Jordan 1995, 71) vai lv. *kōke* / *kāke* ‘t. p.’ Sehwers 1953, 64; LEV 2001, 458–459), **penkuōks** ‘pankūka’ Rucavā (< vlv. *pannekoke* ME III 78; *pannekōke* Sehwers 1953, 86; *pannekōke* Jordan 1995, 80; sal. arī lv. *pannekauken*, *pankauken* ‘pankūkas’ Niederdeutsches Wb 1858, 151) u. c.;

2) leksēmas aizgūtas no vācbaltu sarunvalodas, kas parasti netiek norādīts senākajos valodnieciskajos avotos un kam īpašu uzmanību pievērsis O. Bušs (sk. Bušs 1994; 6–7; Bušs 2008₁, 122–132); sal., piem.: **duršlaks** // **duršļaks** ‘caurduris’, **jorgīne** // **jurģene** // **jurģine** ‘dālija’ Rucavā;

3) leksēmas aizgūtas no viduslejasvācu vai tai sekojošās lejasvācu valodas vai vācu literārās valodas; sal. leksēmu **pliēdari** ‘ceriņi’ Rucavā (< vlv. *vlēder*, *vlēder* Sehwers 1918, 30; ME III 351; Jordan 1995, 82 vai lv. *flēder* Sehwers 1953, 92; vai arī latviešu valodas dialektisms un barbarisms *pliederi*, *pliedari*, *flēderi* u. tml. ir aizgūti no vācu valodas literārās formas *Flieder* Bušs 2008₁, 130);

4) leksēmas aizgūtas no vācu valodas vai no kādas citas ģermāņu valodas (piem., vidusholandiešu); sal. **skruōdešs**, **skruōdelis** ‘drēbnieks’ Rucavā (< vlv. *schröder* vai *Schroder* (ME III 900; Sehwers 1953, 107; Jordan 1995, 88) vai no vlv., vh. *schröder* ‘drēbnieks’, kas atvasināts no verba *schrōden* ‘griezt’ (LEV 2001, 841)), **stuōveris** // **tuōveris** ‘koka muca’ Rucavā (< vlv. *tover*, *tōver* ‘Zuber’ (ME IV 287; Sehwers 1953, 146; Jordan 1995, 105; LEV 2001; 1052) vai vh. *toever* [tōver] (LEV 2001, 1052)).

Tālāk dota ģermānismu analīze pēc šķirkļu principa alfabēta secībā:

aīzciērāt sk. *cierāt*.

aīzliēnēt ‘aizdot’ Rucavā (*prasīju māsaī, lai aīzliēnē maī pāra kuōču*. Apv.), **liēnēt** ‘aizdot, aizņemties’ (bez vietas norādes ME II 503), arī **āizliēnēt** ‘aizdot, aizņemties, patapināt’ (no literāra avota ME I 37).

Latv *liēnēt* < vlv. *lenen* (ME II 503) vai *lēnen* (Sehwers 1953, 71).

āmaŗs ‘āmurs’ Rucavā (*maŗ vakaŗ pazuda vŗcaŗŗ āmaŗs*. Apv.), ‘t. p.’ Dŗūkstē, Īvandē u. c. (ME I 238; EH I 193). Sal. *āmurs* ‘roku darba rŗks (kātam piestiprināts īpaŗas formas dzelzs, koka u. tml. materiāla gabals) siŗanai’ (LLVV I 169)

Latv. *āmars* lŗdz ar ig. *hāmer* < vlv. *hamer* (ME I 238; Sehwers 1935, 6).

aŗdelŗet ‘pārdot’ Rucavā (*uz tŗŗgu aŗdelŗeŗa sviŗestu un kreŗmu. / tanŗ laŗkā apkārt braŗkķaŗa ŷŗc, tas aŗdelŗeŗa aŗdumus*. LiepU); sal. atvasinājumu **izaŗdelŗet** ‘izpārdot’ Rucavā (*vakaŗ mŗs izaŗdelŗeŗjām visus rŗceŗu maŗsus, bet ŷuŗdiŗn ne*. Apv.).

Aizgŗts no lv *handeln* (Sehwers 1953, 3).

ankurs ‘enkurs’ Rucavā (*bez ankura nevar braukt jŗrā*. Apv.), *aŗkure* ‘t. p.’ (ME I 71), arī *ŗŗkurs* (*met ŗŗkuri Daugavā*. EH I 369), *ŗŗkuris* ‘der Anker (als ein Flŗssigkeitsmass)’ Dunikā (*mazu ŗŗkurŗti... alus pabrŗvŗjeŗu / uzveŗķ vŗna ŗŗkurŗti*. EH I 369). Sal. *enkurs* jŗrn. ‘ierŗce ūdens transportlŗdzekŗļu nostiprināŗanai brŗvā ūdenŗ’ (LLVVII 502).

< vlv. Vai lv. *anker* (EH I 369; Sehwers 1953, 6) vai arī latv. *enkurs* aizgŗts no h., vlv. *anker* ‘enkurs’ (LEV 2001, 268).

apvŗķelŗet sk. *vŗķelŗet*.

atleŗāt ‘ŗķaidŗt’ Rucavā (*es atleŗāŗu vŗrcu ar ūdenŗ. [...] / vŗri jaŗ bŗja uz mŗeru dzŗrt neatleŗāŗu spŗrtu*. Apv.), ‘1. lŗschen; 2. verdnnen, lŗsen’ Rucavā (EH I 153); sal. arī *atlaŗāt* ‘t. p.’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Stendē (EH I 153).

Pamatā vācu *lŗschen* ‘dzēst; slāpēt’ (EH I 153).

bakāt ‘mŗcŗt’ (LiepU); sal. arī atvasinājumu **sabakāt** ‘samŗcŗt’ Rucavā (*kad vāŗija tŗri, izvāŗija rŗceŗus, nŗosŗca. tad sabakķaŗa āŗ mŗeturi va stuŗŗpŗŗnu, tad lŗjeŗ klāt nŗo ūdeŗa*. Apv.), ‘iesaiŗot, cieŗi iesaiŗot’ Dunikā (arŗ no literāŗiem avotiem ME III 591; EH II 395); sal. arī *bakāt* ‘nekārtŗgi bāŗt’ Aizupē, Bēŗzaunē (un no literāŗiem avotiem ME I 252), ‘sabāŗt’ Limbaŗos, Vainŗŗos, Bārtā, Dunikā (*b. biezputru mutē*), Kalētos un ‘stampāŗ’ Gramzdā, Īvandē, Valgalē (*ar stumpu bakā rŗceŗu biezputru*), Bārtā, Dunikā (*b. māŗu*), Kalētos (EH I 199–200).

Latv. *bakāt* lŗdz ar liet. *bāŗkoti* ‘паковать’ kā blakus forma no *pakāt* ‘packen’ aizgŗta no vācu valodas (ME I 252).

balbieris ‘frizieris’ Rucavā (*ne·kādu balŗbiŗri, ne·kādu prŗziŗri nevaŗdzēŗa*. RIT 2007, 464).

< vlv. *balbēr* (Sehwers 1953, 7); sal. arī vlv. *Balberer* un vācu *balber* ‘Barbier; Bartscherer’ (Sehwers 1918, 101, 135); savukārt vācu *Balbier* ar disimilāciju < fr. *barbier* (Etymologisches Wb 1975, 45).

baŗte ‘matu lente’ Rucavā (*ŗēŗeŗa matuŗs baŗtes*. LiepU; *sasiesŗm (?) ŷuŗŗeŗŗ balŗāŗs baŗtes matuŗs. tāŗ ir smukākas*. Apv.); ‘lente, saŗte’ (*brŗst ūdenŗ lŗdz bŗķŗu banteŗ. vŗŗns iesŗta muŗķŗ lŗdz b. banteŗ zemē*. ME I 263, ar norādi aizgŗts).

Aizgŗts no vlv. *bant* (Sehwers 1918, 142; Sehwers 1953, 8; Jordan 1995, 54); sal. arī lv. *band* ‘was gebunden wird, das eingebundene Stroh’ (Niederdeutsches Wb 1858, 16).

Leksēma *bante* lietota arī dainā, piem.:

*Es māŗeŗ pirmā meŗta,
Pirmā māŗa maleŗŗŗa;
Man palŗka brŗŗni brunŗi,
Ar bantēm vŗŗnainŗte.*

5620, Ēŗŗļŗ (DS®)

*Kad es bŗtu zinajusŗ,
Kuŗu dŗenu tautas jāŗ,
Es bŗt' savu vaŗŗadŗŗŗu
Melnu bantŗ aptŗnusŗ.*

15685, Ance (DS®)

bastine ‘lakats’ Rucavā (*bastŗnes [=lakati] bŗ visādas krāŗsas, balŗ vaŗŗāŗk*. Apv.), ‘bastene’ Bārtā, Dunikā, Kalētos (EH I 206), sal. *bastene* ‘ein Kopftuch (wohl aus Bast, Baumbast)’ Nŗcā (ME I 266).

Laŗkam no **batistene*, kas savukārt no vācu *Batist* (ME I 266), savukārt J. Zēŗvers norāda, ka leksēma *bastene* ‘lakats’ < vācbaltu Bastentuch (Sehwers 1953, 9).

bāde ‘pelde, peldēŗanāŗ’ Rucavā (*jŗŗŗjā tas labāŗkais bādu laŗks*. Apv.); sal. arī verbuŗ **nuŗbāddēŗtŗes** ‘mazgāŗies vannā’ Rucavā (*vaŗ es varu nuŗŗjŗet pŗē juŗŗs nuŗbāddēŗtŗes?* Apv.) un **bāddēŗtŗes** ‘Baden’ (Sehwers 1953, 9, bez climes norādes).

Aizgŗts; sal. vācu *das Bad* ‘pelde; vanna’, arī av. *bad*, vav., vh. *bat* (Etymologisches Wb 1975, 44).

beŗķŗs ‘sols’ Rucavā (*ŗs:tabā pŗe gālda stāŗvēŗa beŗķŗs. / paliŗc tur uz beŗķŗka tuŗ ķŗpŗ. / saŗmes ļaudŗs sasēdāŗ uz beŗķŗa*. Apv.), *beŗķŗs* ‘sols’ (*stŗvŗs kā beŗķŗs*), *beŗķŗkķaŗa* ‘ein steifer, ungehorsamer Mensch’ Smiltēnē, ‘krēŗsl’ Mazsalacā (ME I 279; arī dainu materiāla EH I 213).

< vlv. *bank(e)*, *benke*, *benk* 'Bank' (Sehwers 1918, 143; ME II 279; Sehwers 1953, 10; Jordan 1995, 55).

Sal. dainas, piem.:

*Ko tie puīši, ko tās meitas Meitas ēda brokastiti,
Saimniecei laba dara? Puīši prasa garozīnu.
Meitas rītiem malti gāja, Grauz, puīšeli, beņķa kāju,
Puīši beņķus noguleja. Nelīdzeji dzirnu vilkt.*
8128-1, Nīca (DS[®])

*Kūmas sēda, beņķi līka,
Nātres auga plānināja.
Eitam, kūmas, minam nātres,
Lai aug mauris plāniņa [..]*
1586-1, Nīca un Rucava (DS[®])

bēģele 'dēlītis, kas uzsists loga rāmim visapkārt logam' (*man vēl jāsataiša bēģeles. tad nāķšu mājā.* Apv.), **bēģeles** 'logu slēgi' (Apv.), **bēģelis**, **bēģele** 'das Fensterbrett' Rucavā u. c. (ME I 289; EH I 216); sal. arī **biēģele** 'palodze' Rucavā (*uz biēģeles stāu puķes.* LiepU).

Aizgūts; sal. vlv. *boge* 'Fensterrahmen' (ME I 289) un *bōge* 'Fensterrahmen, -bogen' un *bōgel*, *boggel* 'Bügel, Ring, Reif' (Jordan 1995, 54); lv. *bōgel* 'Bügel, ein jedes nach einem Halbkreis gebogene Holz oder Metall' (Sehwers 1953, 11).

Sal. arī dainu:

*Trīs meitinas koši dzied
Apakš loga bēģelītes.
Viena bija māsa mana,
Otra brāļa līgavina! [..]*
552-1, Nīca, Rucava (DS[®])

bīdelēt sk. **bīdeļi**.

bīdeļi 'smalka maluma milti' Rucavā (*parasti bīdeļus mala tik pirms svētkiem vai lieliem guodiem.* LiepU); **bīdelis** 'bīdelēti milti' Vecpiebalgā, **bīdeji** 't. p.' Saldū (EH I 223); arī **bīdeļēti milti** 't. p.' (*spirās ar viēnu iēmašija taūkviēlas, gašviēlas, smāķkus bīdeļētus miltus izruļēja, siki sagriēza un lik: a ceptiēs, pagrāba riēķsavu un ēda.* LiepU); sk. arī **bīdelēt** 'smalki malt' Rucavā (*miltus bīdelē dzīrnāvās.* LiepU, **bīdelēt** 't. p.' (ME I 3), kas ir arī latviešu literārās valodas vārdi. Sal. **bīdelēt** 'ļoti smalki malt (labību), pilnīgi atdalot sēnalas, klijas u. tml.' (LLVV II 83).

Darbības nosaukums **bīdelēt** 'beuteln' aizgūts no vlv. *büdeln* v ai *büdeln* (ME I 303; Jordan 1995, 55), vai lv. *büdeln* (Sehwers 1953, 13); sal. arī substantīvu **bīdele** 'mühlenbeutel', kas < lv. *büdel* 'Beutel' (Sehwers 1953, 13).

Sal. arī dainas, piem.:

<i>Ēdat, sveši ļaudis, Bīdeļu maizi: Caur sietu sijati Bīdeļu milti.</i>	<i>Mal, māsiņa, puspusēm, Kam tik smalki bīdelē? Tautiešam reti zobi, Cauri bira smalka maize.</i>
19284-1, Kuldīga (DS [®])	22522, Ozolnieki (DS [®])

biēģele sk. **bēģele**.

bišķēn 'mazliet; nedaudz' Rucavā (*tēys pārnesa bišķēn strimalu.* LiepU; *viēnij ābelij tik bišķēn bi tuō ābuōlu. / tu bišķēn piēķer uōtrā galā, tad būs viēglāk aizņest.* Apv.).

< vācu *bißchen* 'drusku, mazliet, nedaudz' (Sehwers 1918, 143, VLV 1990, 125).

bišķi // **bišķis** 'mazliet; nedaudz' Rucavā (*iēduōd man bišķi sāli. / dūošu gūžām bišķi krūpēnu.* LiepU; *va ta nevarētu staīgāt bišķi juō stīli, bet nē, kluņzā ta ka tāda slaīpa. / ja teū bišķi ir laīka, palīdzi man sasukt sviēstu, te kur kreīms ir. / bišķis zupas.* Apv.), 't. p.' Sventājā (*ir jau pa bišķi cilvēki pie jūras.* Apv.; *cik te tālu, kilomētrs, varbūt bišķi vairāk būs! / nu, ka nesmirdētu bišķi, bet es ūzlēju [ūdeni] pa daūg kārstu.* SA 2008, 23, 27).

Par cilmi sk. **bišķēn**.

bišķis sk. **bišķi**.

Dainu materiālā leksēma **bišķis** sastopama arī no citām Latvijas izloksnēm, piem.:

*Ēd, Klāviņu, mazu bišķi,
Pēc ēdisi kambarī:
Kambarīja plekste vira
Stilpetā podiņā.*

*No dzelža, no dzelža
Tas tautu dēls,
Tam nav tērauda
Neviena bišķa.*

4589, Nīca un Tosmare (Grobiņa) (DS[®]) 21463, Kabile (DS[®])

blaške ‘neliela pudele’ Rucavā (LiepU); *blaške*, arī *blakše* Bebroš, Raunā un *blakške* ‘Wellan, die Flasche’ (ME I 309; EH I 226). Sal. *blaške* ‘neliels, pudelei līdzīgs, blīvi aizskrūvējams vai aizkorķējams trauks (piemēram, dzēriena līdzņemšanai); pudele’ (LLVV II 99).

< vlv. *blasche* ‘pudele’ (ME I 309; EH I 226; Sehwers 1953, 13; Jordan 1995, 56).

Vārds sastopams Kurzemes un Vidzemes dainās, piem.:

*Panāksnieki vīna prasa,
Kur mēs vīnu dabusim?
Jums pašiem vīna blaške
Vēderiņa galiņā.*

*Trīs gadiņi nāburgam
Vīna blaške raudzejās;
Vēl ta pūtu, vēl peletu,
Kad neņemtu mans bāliņš.*

35233, Nīca un Tosmare (Grobiņa) (DS[®]) 22830-2, Jumprava (DS[®])

bleķis ‘metāls’ Rucavā (*te jāņem bleķa spāinis. ar plastmasas ne-kas naū līdzēc.* Apv.), *bleķis I* ‘skārds’, skārda trauks’ Sasmakā (EH I 228). Sal. *bleķis* vienk. ‘skārds’ (LLVV II 101).

< vlv. *bleck* vai *blek* (Sehwers 1918, 143; Jordan 1995, 57).

brandavs ‘degvīns’ Rucavā (*ja kaūt kas, kalmju saknēs samērcēju brandavā, iēt šuōdiēn kâ ziņks.* Apv.), *brañdavs* ‘t. p.’ Dunikā (EH I 237), arī *brañdvīns*, *bra(ñ)daviņš*, *brañdevīns*, *brañdeviņš*, *brandaviens*, *brandeviens*, *brandesniņš*, *brañdīns*, *brandavs* Nīcā (no dainu materiāla ME I 323), *brāndvīns* Sunākstē un *brañdvīns* (no dainu materiāla EH I 237). Sal. *brandvīns* novēc. ‘degvīns’ (LLVV II 113).

Latv. *brañdvīns*, arī *brandavs* aizgūti no lv. *brandevīn* (ME I 323; par to arī sk. Bušmane 2007₁, 287); sal. arī vlv. *brannewīn* ‘degvīns’ (Mittelniederdeutsches Wb 1875, 414) un *brandewīn* vai lv. *brandewīn* ‘t. p.’ (Sehwers 1953, 16).

Sal. dainas, piem.:

*Brandavīna, brandavīna,
Elle deg, elle deg!
Ja nebūtu brandavīna,
Sen būt' elle nodedusi.*

*Dodat mana brandavīna,
Brandavīna es gribēju,
Es bij' tāda mīkstmēlite,
Brandavīna dzērejiņa.*

19887, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale (DS[®]) 19899, Nīca un Tosmare (Grobiņa) (DS[®])

brīšs ‘svaigs’ Rucavā (*va ta tās siļķes ir svaigas? nee, brišas.* Apv.), ‘t. p.’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Skrundā (EH I 242).

< vlv. *vrīsch* (EH II 242; Sehwers 1953, 17; Jordan 1995, 57).

brūķēt ‘lietot’ Rucavā (*tēvs mēdz alu brūķēt. / nebrūķē nu lielu muti.* Apv.), *brūķēt* ‘lietot’, arī ‘dzert (alkoholu)’ (*kuo es guodā darīšu? b. vair nevaru* Rankā EH I 246).

< vlv. *brūken* (EH I 246; Sehwers 1953, 18); sal. arī lv. *brūken* ‘būt vajadzīgam, noderīgam’ (Niederdeutsches Wb 1858, 34).

brūšlaks ‘zirgu slimība’ (LiepU); sal. *būslags* ‘Bauchschlag der Pferde’ (Sehwers 1918, 136).

Latv. *būslags*, *būšlaks*, *būkslaks* < lv. *būkslag* (Sehwers 1953, 23).

brūte ‘līgava’ Rucavā (*iēvedējiēm vaidzēja vaktēt, lai nenuōzaktu brūti. / tã gañ bija liēla brūte.* LiepU), *brūte* ‘līgava’ (ME I 341; EH I 247). Sal. *brūte* 1. novēc. ‘līgava’ (LLVV II 134).

< vlv. *brūt*, *brūt* (ME I 341; Sehwers 1953, 19).

Sal. dainas, piem.:

*Ļaudis mani brūti teica,
Kur tie mani brūtganiņi?
Kur tās manas līgtas saktas,
Kur laulami gredzentiņi?*

*Protu, protu, redzu, redzu,
Kuŗa meita brūte bij:
Ne dziedāja, ne runāja,
Domadama vien staigāja.*

8610, Raibenieki (Durbē) (DS[®]) 817-11, Cīrava (DS[®])

budele ‘pudele’ Rucavā (*iēliēc tuō trektrei šinī pudelē. / uñķuļ, tuŗ ū limonādes budele! LiepU; man sakrājiēs daūg budeļu.. / paņem budelē pienu uz pļavu.* Apv.; *iēbāz budelē uñ ūzlei (!) lērgas, ne jaū valšc brañdavu, valšc brañdavu neđēŗ, bet ūzlej lērgu, ta ka viņč samīrkst, tad viņas ira jāmazgā.* RIT 2007, 402); ‘t. p.’ (ME I 345).

Aizgūts no lv. *buddel* ‘pudele’ (ME I 345; Sehwers 1953, 19).

Sal., piem., dainu:

*Jūdz, tautiet, sirmu zirgu,
Palaid savu veco māti;-
Linu krekli, celu (?) josta,
Brandavīna butelite.*

2030, Dignājā, Dzērvē, Susējā (DS[®])

butele ‘pudele’ Rucavā (*vai nevaīdzētu aīzņest Vīlīm kādu buteli? [..] Apv.*), ‘t. p.’ (no dainu materiāla ME I 356).

Aizgūts no lv. *buddel* ‘pudele’ (Sehwers 1953, 19).

Sal. dainas, piem.:

<i>Projam raidām</i>	<i>Butelite gaŗkaklīte,</i>
<i>Mīligus viesus</i>	<i>Dod man saldu brandavīnu!</i>
<i>Ar alus kannām,</i>	<i>Ja nedosi brandavīnu,</i>
<i>Ar butelēm.</i>	<i>Sasītišu butelīti.</i>

26166-1, Leišmale, Liepāja (DS[®]) 19890, Rudbārži (DS[®])

bukšķierēt // **bukštīerēt** ‘burtot’ Rucavā (*veĉāmāte vēŗpa, un man vajadzēja bukšķierēt ābeci. / bukštīerēt. Apv.*).

Aizgūts; sal. *buĉksterēt* ‘burtot’, kas < lv. *bōkstern* (Sehwers 1953, 21).

bukštīerēt sk. *bukšķierēt*.

bumbaks ‘konfekte’ Rucavā (*maŗņmai jaū viēnmŗŗ bija kâc buŗņbaks. / es ŗuōdiēn buōdē nuōpiŗku buŗņbakus. / reīzâm, bet dikti reŗi tŗs braūca uz Rīgu, tad jaū bij liēli svētki, juō zinājâm, ka buŗņbaki muŗns būs nuō Rīgas, ne·vis tepat piŗkti. LiepU; / veĉmaŗņm, pârnes man buŗņbakus. / mamma, nopērc veikalā bumbaku! Apv.*), ‘t. p.’ Nīcā (Bušmane 2007₁, 286).

B. Bušmane norāda, ka *konfektes* nosaukums *bumbaks* ir izloksnēs sastopamā aizgūtā vārda *bombonga* (sal. vācu *Bonbon* ‘t. p.’) tālāks pārveidojums, kura varianti lietoti arī citās izloksnēs, piem., Bauskā, Mežotnē, Rundālē, Vainīzos u. c. (Bušmane 2007₁, 286).

buņduļš ‘koka trauks’ Rucavā (*agrâk visâdus buņdulus taiŗsīja paŗi nuō kuōka. Apv.*), ‘t. p.’ (*sviesta bunduliņu. no dainu materiāla*), ‘apaļš koka sviesta trauks ar vāku’ Rucavā (*bij mūm tâc apâlŗ buņduls âŗ vâķeli, kurâ stâvēja sviesc. Apv.*), *sviesta bunduls* Meirānos (izplatību plaŗāk sk. EH I 253); sal. *buņdulis* ‘eine hōlzerne Butterdose mit einem Aufschiebdeckel; ein rundes Lehmgefâss; ein Gefâss fūr gekâste Milch, Grūtze’ (par ŗīm un citâm nozīmēm sk. ME I 350–351; EH I 253). Sal. *bundulis* ‘apaļŗ vai ieapaļŗ (parasti koka vai māla) trauks ar vāku’ (LLVV II 142).

Latv. *buņdulis* < lv. *bundel* (Sehwers 1953, 20).

Sal., piem., dainas:

<i>Skopa mana saimeniece,</i>	<i>Ūjâ, Anniņ,</i>
<i>Nedod sviestu bundulī.</i>	<i>Tavu lielu acu!</i>
<i>Lai stāv govis siliņâ</i>	<i>No vienas acs</i>
<i>Kâ bunduls kambarī.</i>	<i>Deviņi bunduli.</i>

29258, Džūkste (DS[®]) 20363, Alsunga (DS[®])

buņte ‘saiŗķis’ Rucavā (*sluōtai vâŗ riktīgu buņti âŗ ŗagariēm. LiepU*); *bunts*, arī *bunte* ‘saiŗķis, sainis; kūlis’ (EH I 253).

Aizgūts no vlv. *bunt* ‘sainis’ (Sehwers 1953, 21; Jordan 1995, 58) vai vācu *Bund* ‘t. p.’ (EH I 253; sal. arī lv. *Bund* ‘t. p.’ Niederdeutsches Wb 1858, 36) un vlv. *bunde-*, *bundliken* ‘saiŗķis, kūlis’ (Mittelniederdeutsches Wb 1875, 450).

Sal. dainu, piem.:

*Preti teku dziedadama,
ŗķiet' māmiņu atvedot.
Pamât' veda, ne māmiņu,
Rīkŗu bunte padusē.*

5182-1, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale (DS[®])

buōde ‘veikals’ Rucavā (*jâaīziēt uz buōdi; buōdes bij daūdz, vis:as privâtâs. / nuōgâi piē Buŗa buōdes blūzi issameklēt. LiepU*). ME vārds konstatēts ar vairākâm nozīmēm; sal. *buōde*, arī *buōds*, *buōte* ‘die Bude’, *grabaŗu b.* ‘die Krambude’; kâ arī ar nozīmi ‘lievenis’ Mazsalacā (ME I 360). Sal. *bode* novec. ‘veikals’ (LLVV II 107).

< vlv. *bōde*, *bōde* (ME I 360; Sehwers 1953, 21; Jordan 195, 58).

Sal. dainas, piem.:

Puisišam brālišam
Trīs bēdiņas vasarā:
Zirgu pirka, vilks norēja,
Sievu ņēma, ta nenāca,
Bodē pirkti kamzoliši,
Tie sadega pieguļā.

12917, Grobiņas apriņķis (DS[®])

Es teceņus vien teceju
Bodē pierkt vainadziņu.
Sak' tautietis stāvedams:
Pierc, meitiņa, nevalkasi;
Novalkās man' māsiņa,
Sav' naudiņu nedevuse.

24386, Renda (DS[®])

buomele 'kokvilna' Rucavā (*aun vien, meitiņ, buomeļa zeķes kājās.* Apv.), 'kokvilnas diegi' (šūdreiz metīsiņ audēklu ar buōmeli. Apv.).

Aizgūts; sal. vācu *die Baumwolle* un vav. *boumwol(l)e* (Etymologisches Wb 1975, 58).

būrķins 'putnubūris' Rucavā (*pie mājām lika arī būrķinus putniem.* Apv.), 'ein Vogelbauer, ein Starkasten' Bārtā, Džūkstē, Dunikā, Kalētos un *būrķis* 't. p.' Kuršu kāpās (EH I 257).

< vlv. valodas (EH I 257).

cedele 'zīmīte; lapiņa' Rucavā (*āzbâz âz duru tuō cedeli, ras:i adgâjis, iēraūdzis.* LiepU); 't. p.' (ME I 367).

Vārds līdz ar liet. *cēdelis* aizgūts no lv. *zeddel* (Sehwers 1953, 23) vai vlv. *sēde(l)* (Jordan 1995, 59).

cēperi 'smalka, mīksta dzija košās krāsās' Rucavā (*kādreiz cēperi bija rets prieks.* LiepU; *nuō cēperiēm parasti adija lakatus un bērnīems ciņdus, cēpures, zeķes.* Apv.); sal. *cēpere* vai **cēperis* 'orangefarbenes Wollgarn' Rucavā, *cēperi* 'dzīpari' Dunikā, Rucavā (EH I 268).

Latviešu vārdam *cēpere* pamatā vācu *Zephyrwolle* (EH I 268).

cierāt 'staigāt' Rucavā (*vairāk jāiēt ciērāt, tad kaūli nesâpēs.* LiepU), *cierāt* 't. p.' Gramzdā, *ciērēt* 't. p.' Dunikā (EH I 278), *ciērēt* 't. p.' (ME I 395); sal. arī atvasinājumus **aīzciērāt** 'lēni iet, pastaigāties' (*vaidzētu aīsciērāt piē brāļa pēc zirga..* Apv.), **paciērāt** 'pastaigāties' Rucavā (*mazliēt paciērâsiņ.* LiepU); *pacierāt, pacierēt* 'spazieren' (ME III 13).

< vlv. *spacēren* (Sehwers 1953, 24) vai vācu *spazieren* („hieraus entnommen" ME I 395).

damelētiēs 'mulķoties, trakot, ālēties' Rucavā (*parastisi gāja ruōtaļās, dañcuōja ļuōti rēti, juō vis:i gribēja damelētiēs. / tanī Ziēmasvētku vakarā jaūniē dikti damelējās.* LiepU); 't. p.' Liepkalnē, Nīkrācē, Saldū, Snēpelē u. c. (EH I 305).

Aizgūts no lv. *dameln* (resp. *dammelen*) 'herumschlendern, albern, unklug sich benehmen' (EH I 305).

deķis 'sega' Rucavā (*vasarā vaŗ gulēt arī bez deķa. / tas deķis iŗ diži piēķķernâc; pakaci mâr tuō deķi. / apsaģutinâjâs a deķiēm, lai nuōsvist. / ussedz biežâku deķi!* LiepU; *bija tik aūks, ka râvu vēl duģ deķus vīrsū..* Apv.); 't. p.' (*gultas, zirgu deķis.* ME I 453), arī *zīda deķis, zirgu deķis, dzīparu gultas deķis* (EH I 314, no dainām). Sal. *deķis*¹ novec. 'sega' (LLVV II 301).

< vlv. *decke* (Sehwers 1995, 26; Jordan 1995, 58).

Leksēma *deķis* dainu materiālā plaši sastopama; minētas no visiem Latvijas novadiem, piem.:

*Lai bādōja, kas bādōja,
Es par tymsu nabādōju,
Ir munam kumēlam
Zvaigžņu deķis mugurā.*

30006-3, Bērzpils (DS[®])

*Buŗ man buŗi, skauŗ man skauģi,
Nevâr manis izpostit;
Bija manam kumēlam
Zvaigžņu deķis mugurā.*

9087, Valmiera (DS[®])

*Noiet Saule, tumšs paliek,
Man par tumsu nevaidd bail,
Bij manam kumēlam
Zvaigžņu deķis apsegam.*

33877, Renda (DS[®])

*Jostenieku meitiņâm
Līdz pupiemi slēšu kreklis;
Apakšâ zirgu deķis,
Kas muguru kutinaja.*

20519-1, Ceraukste, Sesava (DS[®])

diēnēt 'strādāt par algu' Rucavā (*pie laba saimnieka varēja dienēt gadiem.* LiepU; *Dunikā diēnēju* ('strādāju'), *mâr bij diūpacmit gadi.* RIT 2007, 448; *pa meitu* ('kalpone') *es Jēļgavâ ģsu diēnėjusi, pa mazuō meitu, mâr bija piēcpacmit gadi.* RIT 2007, 448); *diēnēt* 'dienen; dienen wozu, nützen, taugen, passen' (*diēnū* Lielsalacā, Lizumā, Vārkavā) (ME I 483). Sal. *dienēt* novec. 'strādāt par kalpu, kalponi; kalpot (pie privātas personas)' (LLVV II 333).

Aizgūts no vlv. *dēnen, dēnen* (ME I 483; Sehwers 1953, 26; Jordan 1995, 60; *denen* Mittelniederdeutsches Wb 1875, 502–503).

drāte 'stieple' Rucavā (*ap apluoku tēvs apvilka dzeluoņdrātes.* Apv.), *drāte, drāts* 't. p.' (ME I 494), *drāte* (no dainu materiāla EH I 331); *drāts* sar. 'stieple' (LLVV II 388).

Aizgūts no vlv. *drāt, drât* (Sehwers 1918, 146; ME I 494; sk. arī Mittelniederdeutsches Wb 1875, 567); sal. vācu *Draht* ‘stieple’, senāk arī ‘(vaskota) aukla’ (LEV 2001, 225–226).

dreīja ‘virpa’ Rucavā (LiepU); ‘Drechselbank; Drechslerarbeit’ (ME I 496); sal. verbu **dreijāt** ‘virpot’ Rucavā (*pūra lāde bi uōzuōlkuōka, dreijāta*. LiepU); ‘drechseln; fein, zierlich machen’ (ME I 496).

Verbs < vlv. *dreien* (ME I 496; sk. arī Mittelniederdeutsches Wb 1875, 570) vai vlv. *dreyen, dreigen* (Sehwers 1953, 28).

Sk. arī dainu:

<i>[..]Bij mane redzēte</i>	<i>Ne dreiju dreijata,</i>
<i>Svainiša gultu,</i>	<i>Ne šņikereta,</i>
<i>Vaj dreiju dreijata,</i>	<i>Ar malkas ķireli</i>
<i>Vaj šņikereta.</i>	<i>Aptašinata.</i>

24841, Nīca, Rucava (DS[®])

dreijāt sk. *dreīja*.

driķeris ‘durvju rokturis’ Rucavā (*liēlā salā driķeris ir apsalis*. LiepU).

< lv. *drücker* (Sehwers 1953, 28).

duļļi ‘ierīce laiva smalā, kur iestiprināt airus’ Rucavā (*vectēvs ielika airus duļļos*. Apv.), *duļļi* Mazsalacā, arī *dulles* ‘die Bolzen zum Rudereinlegen, Ruderpflocke, zwischen welchen die Ruder liegen’ vai ‘hervorragende Zapfen am Bauerwagen’ (no literāra avota ME I 513) un ‘die Seitenstützen des Wagens in der Überachse’, piem., Bērzaunē, Lubānā (ME I 513).

< vlv. *dulle* ‘Ruderpflock’ (ME I 513; Sehwers 1953, 29; Jordan 1995, 61).

duršlaks // **duršlaks** (izloksnē *ur >ūr*) ‘caurduris’ Rucavā (*ņem un nuōmazgā dūršlakā. iēs ātrāk. / uōgas iēbērām dūršlakā, lai nuōtēk*. Apv.).

O. Bušs norāda uz leksēmu *duršlaks, duršlāgs* ‘virtuves sietiņš’ aizgūšanu no vācbaltu *Durchschlag* (Bušs 2008₁, 131).

duršlaks sk. *duršlaks*.

ektīgs ‘košs, spilgts’ Rucavā (*manā jaūnibā meitām arī patika ektīgi bruņči un drāneles*. Apv.), ‘Erlaa, leicht zürmend’ (bez vietas norādes EHI 367).

< vācu *heftig* (? EHI 367).

ēķele ‘rokas kārstuve’ Rucavā (*uñ tuñ bi naglas tai ēķeles uñ tad tuōs linus vaiđzēj šitā sukāt*. LiepU); *ēķele* ‘eine Flachshechel’ Grobiņā, *ēķeles* ‘t. p.’ Dunikā, Gramzdā (EHI 372).

< vlv. *hekele, hēkel(e)* (EHI 372; Jordan 1995, 61) vai lv. *hākel* (Sehwers 1953, 33); sal. arī vlv. *heckeln* ‘sukāt’ (Mittelniederdeutsches Wb 1876, 229).

Dainās sastopamas paralēlformas *ēķele* un *ērķele*; sal. dainas:

<i>Grib liniņis sukajam</i>	<i>Es tev saku, tautu dēls,</i>
<i>Sudrabiņa ēķelēm;</i>	<i>Valdi savu māmuliņu,</i>
<i>Gribej' mana līgaviņa</i>	<i>Neļauj savu līgaviņu</i>
<i>Mīļus vārdus runajam.</i>	<i>Ērķelēsi sēdināt.</i>

26764, Nīca un Tosmare (Grobiņa) (DS[®]) 23275, Dundaga (DS[®])

ēķelēt ‘tamborēt’ Rucavā (*manai mātēi braņģi padevās ēķelēšana, mañ nekā; apsačķelēju mutes drānas; šuōdiēn ēķelēju viēn*. LiepU; *vakariuos siēvas arī ēķelēja. / mani ēķelēt iemācīja vēcmāmiņa, kad man bija seši gadi*. Apv.); sal. arī leksēmas **ēķelējums** ‘tamborējums’ Rucavā (*gāldautiem ēķelējumus šuva iekšā, palagiēm piešuva gār vienu malu ūn tuōs klāja svētkuos*. Apv.) un **ēķelēts** ‘tamborēts’ Rucavā (*ķiseņdrānām jaū parasti šuva eñdzetes – ēķelētas un baļtas*. Apv.).

Aizgūts no vlv. *hēkelen* (Jordan 1995, 61).

ēķelējums sk. *ēķelēt*.

ēķelēts sk. *ēķelēt*.

fikss ‘ātrs’ Rucavā (*jaūniēm fiksas kājas*. Apv.).

Aizgūts; sal. vācu sar. *fix* ‘prasmīgs, izveicīgs, manīgs’ (Etymologisches Wb 1975, 200; HerkunftsWb 1989, 190).

gardīne // **gardīne** ‘aizkars’ Rucavā (*vis:a māja bi sapuškuōta – piē luōgiēm piēkarinātas gārdīnes, eglīte ispuškuōta añ ābuōliēm uñ svecēm*. LiepU; *jāaizvelk luogiēm gardīnes priekšā. / raū, nuōsapīrkuōs jaūinas gārdīnes. va ta nauī šmukas?* Apv.).

< vlv. *gardīne* (Sehwers 1953, 35).

gardīne sk. *gardīne*.

glāzs ‘stikls’ Rucavā (*tas luktešs bi a dēļiņ̄ apsisc ūn tik viēnā pūse bi nuô glāza*. Apv.), ‘stikls’ Gramzdā, Rucavā (un no dainu materiāla), ‘glāze’ Saldū, Vānē (un no literāra avota EH I 392), *glāze* ‘stikls; glāze’ (bez vietas norādes ME I 642.; EH I 392). Sal. *glāze* novec. 2 ‘stikls’ (LLVV III 100).

Latv. *glāze* < vh. vai vlv. *glas* (ME I 642; Sehwers 1953, 36; Jordan 1995, 62; LEV 2001, 299).

Leksēma *glāzs* ‘stikls’ latviešu tautasdziesmu materiālā sastopama no visiem Latvijas novadiem, daži piemēri no Kurzemes:

Spīdēj' manis vainadziņis

Caur deviņi glāžu logi;

Sak' tautiņas piejādamas:

Saule lēca istabā.

6135, Bārta (DS[®])

Ai, mana māmina,

Tavu jaukuminu:

Glāzu tavis naminis,

Glāzu istabina;

Vēl tēvs dēstija

Ābeļu dārzu.

33332-2, Nīca (DS[®])

Es cereju brālišame

Jaunu veste līgaviņu;

Pārved vecu glāza šķūni,

Visi logi izbiruši.

22063, Kazdanga (DS[®])

grāpis ‘katls’ Rucavā (*taļkas režēs rāceņus jāvāra dižajā grāpī. / ta jaū vārij liēluô grāpi [ar biezputru]. / grāpiņ̄ vis: dubņens mēļls. / tāt mēļls grāpis!* LiepU; *ār adāmūo adatu dūra dēsā, lai būtu gāiss, citādi dēsa varēja pārsprākt ūn tad grāpē iekšā. / tad uzlika grāpi uz uguni ūn labu laiku mizas pavārija. / mēļls kā grāpja dubņens. / uzliec grāpi uz uguns!* Apv.), ‘der Kessel, Grapen’ (ME I 644); arī *grāpis* Grobiņā, Kalētos, Nīcā (Bušmane 2004₂, 142). Sal. *grāpis* sar. ‘katls (parasti no čuguna, ar apaļu, izliektu dibenu)’ (LLVV III 127).

< vlv. *grape*, *grāpe* līdzās *grōpe* (ME I 644; Sehwers 1953, 36; Jordan 1995, 62).

Sal. arī dainu:

Čičas, pupas, tās tīk man,

Tās manē līgavē:

Ne grūžamas, ne maļamas,

Grāpi vien ieberamas.

27208-1, Kabile (DS[®])

[..] *Cielaviņa šmuidra sieva,*

Ta kroniņa nojēmeja;

Stārciņam garš knābiņis,

Tas grāpiņa maisitajs; [..]

2686-14, Sātiņi (DS[®])

gruce ‘no grūstiem miežiem resp. grūbām vārīta putra’ Rucavā (*gruce*. LiepU; *gruces putra*. Apv.), ‘grūbas (no sēnalām atfīrti mieži)’ Kalētos, Latgalē, ‘grūbu zupa’ Bārtā, Kalētos (EH I 410); sal. arī leksēmas *gruča* ‘grūbu biežputra’, *gručē* ‘grūbu zupa’ Prodē un *gručī* ‘grūbu ēdiens’ Aknīstē (Šaudiņa 1994, 78).

Līdz ar liet. *grūcē* ‘putraimi’ vai ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūts no vācu valodas (EH I 410); sal. vlv. *grutte* ‘putraimi, putraimu biežputra’ (Mittelniederdeutsches Wb 1876, 161), vav *grütze*, sav. *gruzzi*, arī vlv. *grütte*, *görte* un vācu *Grütze* ‘1. putraimi; 2. putra’ (Etymologisches Wb 1975, 276).

Taču iespējams, vārds ar liet. valodas starpniecību aizgūts no poļu valodas; sal. lei *grūcē*, *grūcē* ‘grūbas, grūbu biežputra’, kas aizgūti no poļu *gruce* (LEW 173).

gruņtīgs ‘pamatīgs’ Rucavā (*tāt gruņtīks vakara ēdiens bij tīre*. Apv.); sal. *gruntīgs*, *gruntīgi* sar. ‘īsts; pamatīgs’ (LLVV III 156).

Leksēma, iespējams, ar pārveidojumu aizgūt ano vācu valdoas; sal. vav. *grüntlich* un vācu *gründlich* ‘bis auf den Grund gehend, genau, gewissenhaft’ (HerkunftsWb 1989, 258).

gēldēt ‘derēt’ Rucavā (*mētelis gēld kā uzliēc. / nu, va ta gēld?* LiepU; *tik izbuñdzis, ka ne ļaišū štruba neģēld. / šis darbarīks man labi gēld*. Apv.), ‘gelten, taugen, zu statten kommen’ (ME I 695, dainu materiāls); sal. arī adjektīvu *gēldīgs* ‘derīgs’ Rucavā (*tāt puōrūzis ir diži gēldīks, āstur vis:as ļaļkas*. Apv.). Aizgūts no vlv. *gelden* (Sehwers 1953, 38; ME I 695; Jordan 1995, 63).

Sal. dainu:

Kam tie veci vīrī gēlde,

Kam tie veci ozoliņi?

Veci vīri padomam,

Ozoliņi pamatam.

27277, Laža (DS[®])

Skalam gēld ta priedite,

Ne istabas pamatam;

Spēlmaniši tie dēliņi,

Ne maizites arajiņi.

3141, Ventspils (DS[®])

gēldīgs sk. *gēldēt*.

gēģeris ‘mednieks’ Rucavā (*kaļmiņš bija īsc meitu gēģeris*. LiepU).

Aizgūts no vlv. *jeger* (Sehwers 1918, 147) vai vācu *Jäger* ‘t. p.’ (ME I 697).

Sal. dainu:

*Dod, māmiņa, kam dodama,
Nedod mani ģēģeram:
Citi vīri sienu plāve,
Ģēģers pūte eglīnā.*

*Irbes svilpa siliņā,
Roņi pūta Daugavā;
Mūs' brāliši ģēģeriši
Cietu miegu aizmiguši.*

9514, Cīrava, Dzērve (DS[®])

30467, Mēru muiža (Mērī) (DS[®])

ģēvele 'divslīpu jumta ēkas augšējais stūris, gals' Rucavā (Apv.), *ģēvele*, *ģēvelis* 'jumtgale; zelminis' (*dabūsi pa ģēveli* 'dabūsi pa seju' ME I 698; *nama gala ģēvelē* EH I 427). Sal. *ģēvele* novec. 'zelminis' (LLVV III 185).

< vlv. *gevel*, *gēvel* (Sehwers 1918, 30; ME I 698; Sehwers 1953, 39; Jordan 1995, 64); sal. lv. *gēwel*, *gewel* 'jumtgale, zelminis' (Niederdeutsches Wb 1858, 63).

Sal arī dainās:

*Zinu, zinu, to darišu
Sirdīgai vīrmātei:
Sēju rokas, sēju kājas,
Spēru nama ģēvelī,
Lai tur rūca, lai tur dūca
Līdz patam vecumam.*

*Mūs' brāliši sūdus veda
Cauņotām cepurēm,
Naudas makus piekāruši
Nam' ģēveļu galiņā.*

28186, Ezere (DS[®])

23388, Stukmaņi (Pļaviņas) (DS[®])

ģīga 'vijole' Rucavā (*spēlē ģīgas*. LiepU); 'vijole (slikta)' Krustpilī, Vecpiebalgā; 'raudulīgs bērns' (*tas jau tik tāds ģīga*. Naudītē); *ģīga* 'jemand, der unangenehm spielt' Alūksnē (ME I 700); 'das Flennen' Bērzaunē, Vecpiebalgā u. c. (EH I 428); sal. arī frazeoloģismu *raut ģīgas vaļā* ('sākt spēlēt vijoli' ?) Rucavā (EH I 428).

< vlv. *gīge* (ME I 700; Sehwers 1953, 40) vai vlv. *gīgele* (Jordan 1995, 64).

ieviķelēt sk. *viķelēt*.

izañdēlēt sk. *añdēlēt*.

jakte '1. medības' Rucavā (*tētim šuonakt jājiēt uz jakti, tãpēc netruõkšņuõ*. Apv.), '2. jautras izdarības' Rucavā (*kañmiņi vakar bija tãdu jakti satañšjuši, ka luõgi gañ·driz bira laũkã*. Apv.), *jakts*, *jakte* '1. die Jagd; 2. das Tollen, Rasen' (ME II 95).

Līdz ar ig. *jaht* < vlv. *jacht* (ME II 95; Jordan 1995, 64) vai lv. *jagd* (Sehwers 1953, 43).

Sal. dainas, piem.:

*Migļainãi rĩtiņã
Dieva dēls jakti tura;
Trīs misiņa kucentiņi
Sudrabiņa irbes dzina.*

*Lieli kungi jakti tura
Ar sidraba suniñiem;
Apzeltita vãverite
Par celiņu pãrteceja.*

33755-4, Ēdole (DS[®])

2338, Rembate (DS[®])

jorgĩne // **jurģene** // **jurģĩne** 'dãlija' (LiepU; *saziedējušas jorgĩnes. / nesĩšu uz kapiem jurģenes. / tãs juřģines, palaĩpes uñ vazdiki – tãs viēnas puikas puķes – ziēd līdz paša sęba rudiņa..* Apv.); sal. arī *juri* 'Georginen' Smiltenē, Raunã (ME II 120).

< vãcbaltu valodas (Bušs 2008₁, 127).

jupķis 'ĩsa vĩriešu jaka' Rucavã (*vĩri uz krękliem uzģērba vesti uñ vĩrsu Jupķi – ĩsu jaku, praķeli, bet uz Jupķa vĩrsu kañzũõli*. Apv.), *jupķis* 'sieviešu jaka' Aizupē un *jupķins* 't. p.' Zasã

Par latv. leksēmu *jupķins* un var. izteiktas vairãkas aizģũšanas hipotēzes: 1) pamatã deminutĩvs no vãcu *Joppe* (EH I 567); latv. *jupķins*, *juopķina* saĩstĩti ar vlv. deminutĩvu *jõpe* (Jordan 1995, 65); latv. *juopķina* < vãcbaltu *Jõpchen*, *Jõbchen* (Sehwers 1953, 44); sal. Arĩ vlv. *jope* 'Joppe, Wammes, als Stũck der Rũstung' (Mittelniederdeutsches Wb 1876, 410).

jurģene sk. *jorgĩne*.

jurģĩne sk. *jorgĩne*.

kambaris 'pieliekamais' Rucavã (*kañbaris piļls ař žũrkãm*. LiepU; *mũms bij arĩ divi kañbari, viens drãnãm, uõĩrs ģdamajãm. / sviests stãv kambarĩ*. Apv.), 'die Kammer; das Zimmer des Wirtes', arĩ *kañbars* 't. p.' Lielsalacã, *kañmaris* 't. p.' Rũjiēnã, *kammaris*, *kañburis* Drustos; *kañbaris* 'das Zimmer, die Stube' Kãrsavã, 'sãnu vai gala istaba' Dunikã u. c. (plašãk par izplatĩbu ME II 149; EH I 581). Sal. *kambaris* novec. 1. 'atsevišķa (parastĩ neliela) telpa (piemēram, dzĩvošanai, darbam, viesu uzņemšanai); istaba'; 2. 'atsevišķa telpa (retãk celtne) saimnieciskãm vajadzĩbãm' (LLVV IV 113–114).

Lĩdzãs liet. *kambarĩs* un igauņu *kammer* vai *kamber* vãrds aizģũts no vlv. *kamer*, *kammer* lĩdzãs *kãmer* (ME II 149; Ehwers 1953, 45; Jordan 1995, 65).

Sal. dainas, piem.:

*Es jau zinu, saimniece,
Kur gaļa stāv:
Kambari plauktā,
Krustiņš virsū.*

33412, Kurzeme, Vidzeme un Zemgale (DS[®])

*Kundziņš savu gaspažiņu
Ved tumšajē kambari;
Trīc kungam ādas biksas
Uz to zīda lindrucīņu.*

34902, Nīca (DS[®])

kaņžuōlis ‘šūts virsējais apģērbs vīriešiem’ Rucavā (*nuo vadmalas āuduma šuva kaņžuōļus – tuōs ģērba vīrieši*. Apv.), ‘kamzolis’ arī Dunikā, Vecpiebalgā, *kaņžuōlis* ‘t. p.’ Kalētos, *kaņžuōlis* ‘t. p.’ Vecpiebalgā, arī *kaņžulis* ‘t. p.’ (no literāra avota ME II 153; EH I 583). Sal. *kamzolis* ‘1. džemperis (parasti bieza adījuma) ar augstu, slēgtu apkakli; 2. vīriešu (parasti gara) veste, ko valkā zem virsdrēbēm’ (LLVVIV 120).

Līdzās liet. *kamzuolē* un ig. *kamsul* aizgūts no vācu valodas (ME II 153) resp. aizgūts no lv., afri. *kamsōl* ‘īsa jaka’ (Sehwers 1953, 46; LEV 2001, 376).

Kamzoļa vārds dainās bieži lietos, te minēti gan *balti*, *melni*, *dzelteni*, un *sarkani*, gan arī *pumpaini*, *raibi* un *strupi* kamzoļi; daži piemēri:

*Kas tie tādi vīri bija,
Jūžā meta siena kaudzi,
Ar tām dzelžu cepurēm,
Ar akmeņa kamzoļiem?*

34068, Saldus (DS[®])

*Circenītis sievu veda
No pirtīņas sistabā;
Blusa lēca panakstōs
Mellajiem kamzoļiem.*

2740-3, Džūkste (DS[®])

kante ‘mala’ Rucavā (*vaņnas kaņte ir as:a*. LiepU; *Mārcis sēž uz galda kantes*. Apv.), *kaņte*, arī *kaņts* ‘die Kante, der Rand’ (ME II 156), *kaņte* ‘šķautne; stūris, mala’ Vainižos (VIV I 371).

Līdz ar liet. *kānta* vai *kāntis* un ig. *kaņt* aizgūti no vācu valodas (ME II 156) resp. vlv. *kante* vai *kant* ‘mala’ (Sehwers 1953, 46; Jordan 1995, 65).

Sal. dainu, kas pierakstīta Nīcā:

*Mēnestinis nakti brauca,
Es Mēneša ormanits.
Mēnestinis man iedeva*

*Triju kanšu zobentinu;
Ik no kantes izskaldiju
Māsiņāmi vainadzinus.*

33853-1, Nīca un Tosmare (Grobiņa) (DS[®])

klārēt ‘stāstīt, skaidrot’ Rucavā (*kuō tas aņģinis (?) tūr klārē!* LiepU), *klārēt*, *klārināt* ‘klāren (?)’ (EH I 612, dainu materiāls), *klārēt* ‘skaidrot’ Vainižos (VIV I 383).

< vlv. *klāren* (Sehwers 1918, 150); sal. arī lv. *klaren* ‘kļūt gaišam’ (Niederdeutsches Wb 1858, 101).

kleīduņga ‘dēlītis, kas uzsists loga rāmim’ Rucavā (*tu piēsīt tuō kleīduņgu ar vēl viēnu naglu, citādi tā drīz nuōkritīs*. Apv.).

Iespējams ar pārveidojumu aizgūts no vācu valodas; sal. vācu *Verkleidung* 2. ‘apsitums; apšuvums; noklājums’ (VLV 1990, 640).

kluņpis ‘atgriezts gabals, ko var paņemt rokā’ Rucavā (*paņem tādū kluņpi maizes un aiznes oņkulim uz pļavu*. Apv.); sal. leksēmu *kluņpis* ar līdzīgām nozīmēm: ‘gabals’ Dunikā, ‘pika’ Kuršu kāpās (EH I 622–623).

< lv. *klump* ‘ein Haufe, Kloss’ (EH I 623; Sehwers 1953, 52).

knabzeķe // **knapzeķe** ‘īsa vilnas zeķe’ Rucavā (*pāri sietavām vilka zeķes vai knapzeķites – isās zeķites*. Apv.), *knabzeķe* ‘veca zeķe, kurai atgriezta pēda, pēdas vieta pielāpīta ar lupatām’ Rucavā (*tante valkā knabzeķes*. Apv.), *knapzeķe* ‘īsā zeķe’ (*mūms jāu bij tikkai villas knapzeķes*. Apv.); sal. adv. *knaps* ‘īss, šaurs, mazs, nabadzīgs’ un subst. *knapums* (ME II 242; EH I 627). Sal. *knaps* sar. ‘1. trūcīgs (parasti par iztiku); 2. nepietiekami liels (parasti par apģērbu, apaviem)’ (LLVV IV 280).

< vācbaltu *kappsōcke* (Sehwers 1995, 45); sal. vācu *knapp* (Etymologisches Wb 1975, 380) un lv. *knappe* (Niederdeutsches Wb 1858, 105).

Leksēma *knaps* ar nozīmi ‘niecīgs; vārgs’ sastopama arī dainās, piem.:

*Ģērbiesi, taisiesi,
Man vedamiņa;
Garš mūsu celiņis,
Knaps kumeliņis.*

16873, Dzirciems, Ārlava u. c. Kurzemē (DS[®])

knaģis ‘veļas aķis’ Rucavā (*nāču uz veikalu pēc knaģiem..* Apv.), ‘ein Haken oder ein Pflock an dem man Kleider oder andere Sachen aufhängt’ Bārtā, Krūtē, Rucavā Vainodē (plašāk par semantiku sk. ME II 241, EH I 626). Sal. *knaģis* sar. 1. ‘spīles (žāvējamas veļas piestiprināšanai pie auklas); veļturis’ (LLVV IV 279).

< vlv. vai lv. *knagge* ‘Knagge’ (Sehwers 1918, 150; Sehwers 1953, 53; Jordan 1995, 67).

knapzeķe sk. *knabzeķe* (ar asimilāciju: *b < p* balsīgā līdzskaņa *z* priekšā).

knēdeļi ‘biezpiena mīklas klimpas’ Rucavā (*sestdienas vakaruos cienīja vārīt knēdeļus*. LiepU).

Aizgūts; sal. vācu *der Knödel* un vav. *knödel* (Etymologisches Wb 1975, 384).

knipluoks ‘ķiploks (*Allium sativum*)’ Rucavā (*kuļmite – tā bija neliēla kuōka vaņņiņa, sabēra gaļas gabaliņus un ar cirīti vēlrēiz smālki sakapāja, pielika piparus, knipluōkus. / es staîp zemenēm sastādīju knipluōkus, lai kuļmji neruōk un vādes nenāk.* Apv.), *knipluoks* ‘t. p.’ Aizupē (un no dainu materiāla: *sîpoliņa meitu vedu kniplociņa dēlinam.* ME II 247), (*uō*) Saldū, (*uō*) Dunikā, Kandavā, Puzē, Pūrē, Zūrās (EH I 631). Leksēma *knipluoks* sastopama visā Kurzemē, kā arī atsevišķās Zemgales izloksnēs – Irlavā, Praviņos, Zantē, Zemītē u. c. (par izplatību Kurzemē un Zemgalē sk. LVDA 48. k.).

Leksēmas *knipluoks*, ķipluoks < vlv. *kluflōk* līdzās *knufllōk*, *knufllōk* vai lv. *knūflōk*, *knūfflōk* (ME II 247, 383; Sehwers 1953, 55; Jordan 1995, 73; LEV 2001 474–475); sal. arī lv. *knūflāk*, *knoflāk* ‘ķiploks (*Allium fativum*)’ (Niederdeutsches Wb 1858, 107) un vlv. *knuf-* (*knuft-*, *kruft-*)*lōk* ‘ķiploks’ (Mittelniederdeutsches Wb 1876, 505–506).

Sal. arī dainu (un var.), kurā minēta leksēma *kniploks*, piem.:

*Kniplocina meitu vedu,
Sîpolina dēlinam;
Visi mazi kniplocini,
Jāj māsini panākstōs.*

2973-6, Vērgale (DS®)

kraptīgs ‘sātīgs’ Rucavā (*pirms darba krapīgi jāpaēd.* Apv.).

Leksēma, iespējams, ar pārveidojumu aizgūta no vācu valodas; sal. vlv. *kreftich* ‘spēcīgs, liels’ (Mittelniederdeutsches Wb 1876, 560–561), vav. *kreftic*, sav. *chreftig* un vācu *kräftig* (HerkunftsWb 1989, 382).

krecele ‘spirālveidīgs korķu vilķis’ Rucavā (Apv.), *krecele* ‘der Krätzer, der Ladstock mit dem Pflöpfenzieher, der Korkenzieher; etw. Gewundenes’ (no literāriem avotiem ME II 270), ‘korķvilķis’ Dunikā (*nazis ar kreceli*), ‘die Windungen eines Bohrers’ Ķieģeļos, Vaidav, arī *suvēnam aste krecelē* (‘spirālē’) Dunikā (EH I 647).

< vācu *Krätzer* (Sehwers 1953, 57; aizgūts no vācu valodas ME II 270).

krizduole // **krizduole** ‘ērķšķoga’ Rucavā (*dārzā piļls ar krizduōlēm; krizduoles labāk ievārīt kopā ar zemenēm.* LiepU; *es tik sakaūsēju piļņu puōdu ar tuō krēsnu, savārīju, kūo dārs deva, ziēmāi krizduōles, jāņūōgas. / negribi, es izvārīšu skrizduōļu ķiseli? / man ļuoti garšu skrizduoles.* Apv.). Nosaukums *krizdole* konstatēts plašāk Kurzemē, piem., Alsungā, Dunikā, Gramzdā, Nīgrandē (ME II 282; EH II 656); arī *krizduōļi* Dundagā, Laidzē, Puzē, Vandzenē u. c., *krizduōļi* Ārlavā, Dundagā, Pūrē, Vārvē, Zūrās u. c. Kurzemē (leksēmu izplatību Kurzemē sk. LVDA 26. k.).

Līdz ar lietuviešu valodas *krizduolė* aizgūts no vācu dialektisma *kristólbere* (ME II 282) vai vācbaltu *krisdōren* (Sehwers 1953, 59).

kumpete ‘konfekte’ Rucavā (*māmiņ, gribu kumpetes!* Apv.), *koņpete* (līdzas *kuņpete*) Nīcā (Bušmane 2007₁, 286), *koņpete* Ērgemē (ĒIV II 107), Vainižos (VIV I 401), *kōmpęta* Sinolē (SISV 94).

Aizgūts; sal. vācu *das Konfekt* ‘konfekte’ (Bušmane 2007₁, 286; HerkunftsWb 1989, 370).

kuvēre ‘aploksne’ Rucavā (*vaj teū naū kāda kuvēre ar marku?* Apv.); sal. latv. *kuverts*, *konverte* ‘grāmata jeb vēstules vāks’ (Deutsch-lettisches Wb 1880, 179), vācu *Couvert*, *Kuvert* (Etymologisches Wb 1975, 416);

Latv. *kuvēre* varētu būt radies no aizgūtā *kuverts*, kas savukārt < vācu *Kuvert*; vācu *Kuvert* ‘Briefumschlag, Tafelgedeck, Bettdecke’ laikam ap 1700. gadu < fr. *couvert*. (Etymologisches Wb 1975, 416).

ķenka ‘spieķis’ Rucavā (*paduod ķenku, gribu aiziet uz kaimiņiem.* Apv.), ‘spieķis, nūja ar līku rokturi’ Lazdonā, ‘līks spieķis, nūja’ Nīcā (ME II 365), *var paiet tikai ar nūjas un ķenkas palīdzību* (no literāra avota; EH I 695).

< lv. *kōnke* ‘kārts; stienis; dakša’ (EH I 695; Sehwers 1953, 63) vai vlv. *kōneke* (Jordan 1995, 71).

ķezberis ‘ķiršu koks; ķiršu ogas’ Rucavā (*ķezberi jāū gatavi; šuōgad bija laba ķezberu raža.* LiepU); arī *ķezbere* ‘skābs ķirsis’ Rucavā (Apv.), *ķezberis*, *ķezbere*, *ķezbēre* ‘ķiršu ogas’, *ķezberu kuoks* ‘ķiršu koks’, *dārza ķezberis* ‘Gartenkirsche’ un *meža ķezberis* ‘Vogelkirsche’ (no literāra avota ME II 372), Leksēmas *ķezberis* varianti : *ķezbere*, *ķezbēre*, *ķezbiēre* u. c. sastopamas galvenokārt Kurzemē (leksēmas izplatību un variantus sk. LVDA 3. k.).

< vlv. *kersebere* (*kasbere*), *kersebēre* (ME II 372; aizguvums reģistrēts jau 17. gs. latviešu rakstu avotos LVDA 39) vai lv. *kessebēre*, *kāšbēr* (Sehwers 1953, 64).

Sal. dainu, piem.:

*Trīs puķites skaisti zied
Ķezberišu dārziņā:*

*Viena ieva, otr' ābele,
Trešā pate ķezberite.*

2777, Sēlpils (DS®)

ķēķe // **ķēķis** 'virtuve' Rucavā (*duj siēvīnas ķēķī vārīja zupīnu uņ aižīnu žūri. / tuŕ bij liēla ķēķe.* LiepU; *mūsū mājā bija viena istaba uņ ķēķis. / atnes maņ mazuō viņķeli nuō ķēķa. / vakarīnes ēdīsīm ķēķē.* Apv.), *ķēķis* 't. p.' Raunā, Trikātā, Valmierā; *ķēķis* 't. p.' Dunikā, Lielezerē, Lielsalacā; *ķēķis* 't. p.' Āraišos, Drustos, Jaunpiebalgā, Jaunpilī (Vidzemē) (ME II 373). Sal. *ķēķis* novec. 'virtuve' (LLVV IV 531). < vlv. *koke*, *kōke* 't. p.' (Sehwers 1918, 149; ME II 373; Jordan 1995, 71) vai lv. *kōke* / *kāke* 't. p.' (Sehwers 1953, 64; LEV 2001, 458–459); sal. arī lv. *kōke* (Niederdeutsches Wb 1858, 108).

Sal., piem., dainas:	<i>Panāsnū meitām,</i>
<i>Rītu, rītu, ne šodien,</i>	<i>Tām gari deguni:</i>
<i>Būs muižā liela tiesa:</i>	<i>Pašas sēd aiz galda,</i>
<i>Ķēķa meita, staļļa puisis</i>	<i>Deguns ķēķī,</i>
<i>Guļ zem viena paladziņa.</i>	<i>Deguns ķēķī</i>
12638, Lubāna (DS [®])	<i>Pagales čuknā.</i>
	20095-4, Valmiera (DS [®])

ķēķis sk. *ķēķe*.

ķēmele 'ķimene' Rucavā (*nuō vakara ūzvārija ūdini uņ iēlika abrā miļtus. ūzvārija ūdini, iēmete ķēmeles.* RIT 2007, 401), *ķēmeles* 'ķimenes' Rucavā (*vēcāmāte izgāja grietzt ķēmeles.* Apv.), *ķēmele* 't. p.' Aizputē, Dunikā, Gramzdā, Liepājā, Sasmakā (ME II 373, EH I 699). < lv. *kōmel* (EH I 699; Sehwers 1953, 64) vai vlv. *kōmel* līdzās *kōme* (Jordan 1995, 71).

ķērna // **ķērne** '(sviesta) cibiņa' Rucavā (*bet ķērnu gaņ uz galda nelika. / kuō ēd sausu maizi? ķērņē ir sviests.* LiepU); *ķērne* 'ein Gefäß, in dem Butter gemacht und [auc Sahne] gehalten wird; ein Schumtzfink' (ME II 376); *ķērne* 'augšdaļā sašaurināts koka trauks ar vāku' (LLVV IV 536). < vlv. *kerne* (ME II 376; Sehwers 1953, 64; Jordan 1995, 72); sal. arī vlv. *karne* (*kirne*) 'ķērne' (Mittelniederdeutsches Wb 1876, 489–490).

Sal. dainas, piem.:	
<i>Ai, Dieviņ, ai, Dieviņ,</i>	<i>Saimniekam piecas meitas,</i>
<i>Nu es tapu saimēniece,</i>	<i>Visas piecas medinieces:</i>
<i>Nu es savu liku pirkstu</i>	<i>Izmedijšas kreima ķērnu,</i>
<i>Apkārt ķērnu sitinašu.</i>	<i>Tad tik iet govu slaukt.</i>
31038, Cīrava (DS [®])	31117, Lielezere (Ezere) (DS [®])

ķērne sk. *ķērna*.

ķiēnis 'sveķoti skali uguns aizkūram' Rucavā (*lai iēkurtu uguni, jāsameklē skaidiēnā ķiēnis.* LiepU), *ķiēņi* 'Kien, Kienholz' Aizvīķos, Irlavā, Kalētos, Skrundā, arī Lazdonā, Sveķu nosaukums *ķienis* Kurzemes dienviddaļā veido kompaktu areālu (izplatību sk. LVDA 11. k.); vārds ar nozīmi 'sveķaini skali; sveķaini koki' reģistrēts arī 19. gs. vārdnīcās (LVDA 51).

Aizgūts no vlv. *kēn* (ME II 390) vai lv. *kēn* (Sehwers 1995, 65).

ķīķzeris 'tālskatis' Rucavā (Apv.); sal. ¹*ķīķēt* 'vēriģi skatīties, glūnēt' (no literāriem avotiem ME II 388).

Latv. *ķīķeris*, *ķīķars* 'Fernrohr, Gucker' < vlv. *kiker* 'untätiger Zuschauer' vai lv. *kiker* (Sehwers 1953, 67; Jordan 1995, 72). Savukart latv. *ķīķēt* < vlv. *kiken* 'lūkoties' (ME II 388); sal. arī lv. *kiken* 'glūnēt; vēriģi vai ieinteresēti uz kaut ko skatīties' (Niederdeutsches Wb 1858, 99).

ķilķins // **ķilķēns** // **ķilķiņš** '(miltu) klimpa' Rucavā (*ķilķins* Apv.; *rupju kviešu miļtus samala, tādus ķilķēnus vārījām. / kuņkulīna a ķilķēniēm. / ķilķinus vāru katru diēnu; bērniem ļuōti gaŗšuō ķilķini.* LiepU), *ķilķēns* Džūkstē, Saldū u. c. (ME II 381); *ķilķinu zupa* Rucavā (*rītuōs liēlākuo tiēsu ēdām ķilķinu zupu.* Bušmane 2007₁, 260); sal. liet. *kilkiniai*, *kilkiai* 'klimpu zupa' (LKŽ[®]). Sal. *ķilķens*, *ķilķēns* apv. 'klimpa' (LLVV IV 544).

< lv. *kilke* vai *kilken* 'Keilchen' (ME II 381; Sehwers 1953, 65; LEV 2001, 472; par leksēmas izplatību Kurzemē sk. arī Bušmane 2004₂, 149).

Sal. dainas, piem.:	
<i>Māte mani ēdināja</i>	<i>Strupa, resna es uzaugu,</i>
<i>Ar tiem kviešu ķilķiniem.</i>	<i>Bajāriņa līgaviņa;</i>
<i>„Ēd, meitiņa, barojies,</i>	<i>Bajārs mani ēdināja</i>
<i>Par pūriņu nebēdā,</i>	<i>Ar tiem pūru ķilķeniem.</i>
<i>Pieci zirģi tevi vilka,</i>	20332, Alsunga (DS [®])
<i>Pūru nesa padusē”.</i>	
6687-5, Sumas (Remtē) (DS [®])	

ķilķēns sk. *ķilķins*.

ķīķiņš sk. *ķīķins*.

ķipsis ‘koka trauks līdzīgs spainim’ Rucavā (*pa Liēldiēnām jēma nuô pīrtes ķipi, pārējēm lēja ūdeni vīrētū*. LiepU; *paliēc tur uz beņķa tuô ķipi. es vēlāk izmazgāšu*. Apv.); ¹*ķipa* ‘ein kleines Gefäß zum Schöpfen’ Valmierā u. c., *ķipe, ķipsis* ‘t. p.’ Lielsalacā (ME II 382; EH I 703); arī *ķips* ‘Kippe’ Džūkstē, Pildā; sal. deminutīvu *ķipelis* ‘t. p.’ Džūkstē, Īvandē un vārdkopnosaukumus *sieka ķipsis, sviesta ķipītis* Džūkstē (EH I 703). Sal. *ķipsis* ‘apaļš koka trauks (aptuveni spaiņa lielumā) ar mazliet paplašinātu augšdaļu un rokturi, ko veido pagarināts sānu dēlis’ (LLVV IV 547).

Aizgūts; sal. vācu *Kippe* (Sehwers 1918, 150) un vlv. *kipe* ‘mugurgrozs’ (Mittelniederdeutsches Wb 1876, 465; par cilmi sk. arī ME II 383 un LEV 2001, 474);

Sal. dainas, piem.:

*Dižu ķipi garu kātu,
Ar to dzēru brālišōs,
Lai stāv zelta biķerītis
Dižajās godībās.*

19579, Skrunda (DS[®])

*Dižo ķipi gaŗo osu
Abi roki turedams,
Pie ciemiņa alu dzēru,
Kreklīņai izsviedies.*

19578, Dunalka (DS[®])

ķisenis // **ķisininis** // **ķisins** ‘spilvens’ Rucavā (*bez ķiseņa nevaru aizmikt; ķiseņu mūsū mājā viēnmēr trūcis*. LiepU; *saliēc tuōs ķisiņus kārtīgi, citādi neisskatīsies smuki. / tagad vār ņeņt ķisini un iēt kūcaūkšā šapuōs. istaba kārsce*. Apv.), *ķiseņs* ‘t. p.’ Drustos, Dzirciemā, Lielezerē, Vandzenē, Vārmē; *ķisininis* ‘t. p.’ Raunā, Trikātā, Valmierā, *ķisenis* ‘t. p.’ Lielsalacā (ME II 386), arī *ķisenis* ‘t. p.’ Džūkstē (EH I 705); sal. arī salikteni **ķiseņdrāna** (*ķiseņdrānām jaū parasti šuva eņdzetes.. / .. kuo es tagat šūšu ķiseņdrānās?* Apv.).

< vlv. *küssen* (Jordan 1995, 73).

Sal. arī dainas, piem.:

*Kungi vien, pusvācieši
Mūs' māsiņas vedejiņi.
Kur ņemsim gultas drēbes,
Dūnu spalvu ķiseniņus,
Dūnu spalvu ķiseniņus,
Vatieretus gultas deķus?*

16313, Bērzaune (DS[®])

*Meitas manim gultu taisa
No raibiemi ķiseņiem;
Labak jāju pieguļā,
Ne kā guļu ķiseņōs.*

30148, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale (DS[®])

ķisininis sk. *ķisenis*.

ķisins sk. *ķisenis*.

ķiseņdrāna sk. *ķisenis*.

ķists ‘sprosts, būris, kaste’ Rucavā (*iēlikām cūku ķistā uņ vedām piē kuiļa. / cūku iedzina ķistā un ar visu ķistu iecēla ratuos*. LiepU; *iedzina cūku ķistā un brauca uz tirgu*. Apv.); ‘derjenige Teil einer Mühle, aus der die Körner auf die Steine fallen’ (EH I 705).

Aizgūts; sal. vlv. *kiste, keste* ‘Kiste, Kasten’ (Mittelniederdeutsches Wb 1876, 466).

ķuōcis ‘grozs’ Rucavā (*skalū ķuōcis. / apsaŗāzu ķuōci, sašķīda daŗģ ķaūšu. / [..] paņģmusi liēluō ķuōci, gāja pa grāvja malu, pa tacēnu uz dižā meŗa pus:i; pakaci mān tuō ķuōci. / nesen Liepājas literāti izdeva krājumū „Krizduoļu ķuocis”* LiepU; *grības tuvumā daŗģ āuga, ķuōciem nesa mājā. / ..lasi tik piņņu ķuōci. / paņģm visus ķuōčus un tad nāc uz laūka rakt rāceņus*. Apv.; *lazdas iŗ traūslas. cic piņņ ķuōčus, bet tiē jaū satres ātri*. Bušmane 2004₂, 150); ‘t. p.’ Dunikā, Durbē, Gramzdā, Grobiņā, Īvandē, Kuldīgā, Stendē u. c., arī *ķuōcis* Rucavā (ME II 393; EH I 709). Sal. *ķocis* apv. ‘1. grozs (parasti pīts); 2. neliels (parasti koka, māla) trauks’ (LLV IV 550).

< vlv. (vv.) *kotze* ‘grozs’, jv. *kōtze* (Sehwers 1918, 151) vai lv. *kōtse* (Sehwers 1953, 68); sal. arī lv. *kōze* reti *kōte* ‘grozs’ (Niederdeutsches Wb 1858, 110). Tā kā leksēma *ķuocis* ‘grozs’ plaši izplatīta visā Kurzemē, apšaubāma šķiet J. Endzelīna izvirzītā hipotēze, ka leksēma *ķuocis* aizgūta ar lietuviešu valodas *kiōcis* starpniecību (par cilmi sk. ME II 393, LEV 2001, 478).

ķusinis ‘kamols (savēlies kamolā)’ Rucavā (*te ne-kuō nevaŗ saprast, vis:as dzijas viēnā ķusinī*. LiepU), arī ‘biezi saaugušas puķes vai kas cits’ (*kuō lai es ar šituō ķusini iēsāku? vaŗ ta jāraūj viss laūkā?* Apv.); sal. *ķusis* ‘ein Kissen, Sitzkissen im Wagen und Schlitten’ Durbē, Saldū, arī Galgauskā, Sasmakā un ‘korpulents cilvēks’ Kuldīgā, Vidrizos (pamatā vlv. *kussen* ‘t. p.’ ME II 392; EH I 708).

Vārds, iespējams, veidots uz līdzības pamata ar nosaukumu *ķisenis* ‘spilvens’ (par to sk. iepriekš); sal. *ķusis*, kas < lv. *küssen* (Sehwers 1953, 68).

miēvis ‘kaija’ (*uñ tuñ viņč iēkš tuō putu, iēkš tuō, tad tas miēvis tuñ iēsamētas, bet zuves viņč neziñ, vai tuñ apakšā i, va nav.[..] . bet šiē, tiē dižiē, tiē neę, tiē tik tādi, miēvi* (‘kaijas’) *tuōs sauc* RIT 2007, 437).

Aizgūts; sal. latv. *miēvs* ‘kaija’ (bez cilmes norādes Sehwers 1953, 79), arī vlv. *mēwe* (Mittelniederdeutsches Wb 1995, 228), vācu *die Mōwe*, vlv. *mēwe*, lv. *mēw(e)* (Etymologisches Wb 1975, 490).

meniķis ‘aizsprosta būve ar slūžām ūdens līmeņa regulēšanai’ Rucavā (*vasarā arī seklā dīķi varēja nopeldēties, lecot no meniķa*. LiepU); ar līdzīgām nozīmēm ‘der Mönch an der Schleuse’ *meniķis*, arī *meniņš* Bērzaunē, *miniķis* Zaļeniekos (ME II 601).

Leksēmas aizgūtas no vlv. *mon(n)ek* ‘Mönch’ (ME II 601) vai *mōnnik* līdzās *mōnik* (Jordan 1995, 78), vai arī no lv. *mōnnick* (Sehwers 1953, 79).

mukuris niev. ‘baptists’ Rucavā (Apv.), ‘fanātiski reliģiozs cilvēks, baptists’ Liepājā, ‘mūks’ Dunikā, ‘nelabs cilvēks’ Nīcā (EH I 830).

< vācu *Mucker* ‘1. īgņa; 2. išķis; liekulis; svētulis’ (EH I 830).

musturis ‘raksts’ Rucavā (*skaists musturis tavai sēgai*. Apv.).

Aizgūts; sal. vācu *das Muster* (LKŽ[®]; Etymologisches Wb 1975, 496).

nuōbādētiēs sk. *bāde*.

nuōte ‘vajadzība, nepieciešamība’ Rucavā (*tuō bērnīñ tad jaū tā pa sliñnicām nevažāi, nevede, mājās sagaīdija bērnīñ, nu uñ tad pakrustīja nuōtes krustu*. LiepU; *kuņam nuō mums tad tā nuōte ir liēlāka?* Apv.); sal. arī adjektīvu **nuōtīgs** ‘steidzams’ Rucavā (*kas tad nu tik nuōtīks ir, ka nevari ne-mag pagaiđīt?* Apv.), *nuōtīgs* ‘nötig’ (no literāra avota ME II 875), Kaldabruņā (EH II 100). Sal. arī *note* novec. ‘vajadzība, nepieciešamība; arī steidzamība, neatliekamība’ (LLVV V 716).

< vlv. *nōt* (Jordan 1995, 80).

Sal. arī dainas, piem.:

Kāda note, vajadzība

Bij tam tautu dēliņam?

Zirgs ar arklu tīrumā,

Pats pie manis māmuliņas.

14918, Valmiera (DS[®])

Jem iekšā, kas priekšā,

Tas tev skādi nedarīs;

Ja tev rītu kas kaitēs,

Tu pie manis pameklē:

Bij manā kabatā

Trīsdeviņas notes zāles. 19370, Nīca (DS[®])

nuōtīgs sk. *nuōte*.

nuōviñdelēt sk. *viñdele*.

pacierāt sk. *cierāt*.

pāde ‘kristāmais bērns’ Rucavā (*un tad vicināja, ucināja pādi un viss*. LiepU), arī atvasinājums **pādēna** ‘t. p.’ (*braūcami, kūminas, caūr zaļu bīrzi, cīrtīsīñ pādēnai šūpuļa kārti*. LiepU). Sal. *pāde* etn. 1. ‘bērns, kuru kūmas ved kristīt’; 2. novc. ‘viens no krustvecākiem; krusttēvs, krustmāte’ (LLVV VI₁ 113).

< vlv. *pade* (Sehwers 1918, 154) vai < vlv., vh. *pāde* (Jordan 1995, 80; LEV 2001, 639).

Sal. dainas, piem.:

Ko, kūmiņas, darisim?

Lapsa pādi pazaguse;

Lapsa pādi pazaguse,

Būs kūmām meteklibas.

1378-1, Nīca un Rucava (DS[®])

Šķiraties, rožu krūmi,

Es ar pādi cauri iešu;

Sudrabota man pādite,

Zelta pati dīditaja.

1511, Bunka, Krote (DS[®])

pādēna sk. *pāde*.

parūmēt ‘atbrīvot’ Rucavā (*parūmēt viētu!* LiepU); sal. *rūmēt* ‘wegräumen, beiseite stellen, in Ordnung bringen’, arī ‘aizņemt vietu ar mantām; iežogot mantas’ (ME III 570, EH II 388) un subst. *rūmētājs* ‘wer in Ordnung bringt’ (EH II 388).

< vlv. *rumen, rūmen* ‘räumen’ (ME III 570; Sehwers 1953, 104; Jordan 1995, 86).

pasēt ‘derēt’ Rucavā (*man šitas kažuōks nemaģ nepas. ruōkas tak par isām un pac arī ir uz isuō pusi*. Apv.); sal. arī adjektīvu **pasīgs** ‘derīgs; atbilstošs’ Rucavā (*man naū ne-viēna pasīga kuōča līdz, tāpēc iztiēc ar tiēm pasiēm*. Apv.).

Aizgūts no vācu valodas (bez konkrētas cilmes norādes Sehwers 1918, 155; Sehwers 1953, 86).

pavaktēt sk. *vakte*.

peņkuōks ‘pankūka’ Rucavā (*mēs, ka rīvētus peņkuōkus tāisañ, tā-pat nuōspiēzām mārliēt, cik vař tuō sulu*. LiepU); *pañkuōks*, arī *peņkuoks, pañkuōps* Kandavā ‘t. p.’ (ME III 78).

< vlv. *pannekoke, pannekōke, pannekōke* (ME III 78; Sehwers 1953, 86; Jordan 1995, 80); sal. arī lv. *pannekauken, pankauken* ‘pankūkas’ (Niederdeutsches Wb 1858, 151).

pēle // **pēlis** ‘dūnu sega’ Rucavā (*mañ jaù ìr sęga [...] uñ pēle / apsędzuòtiēs ař pēli, nuòsált nevař.* LiepU); ‘Pfühl, Bettpfühl’ (ME III 208). Sal. *pēlis* ‘gultas maiss, kas parasti ir pildīts ar dūnām’ (LLVV VI₁ 600).

Par leksēmu *pēle* // *pēlis* cilmi ir dažādi viedokļi: latv. *pēlis* blakus liet. *pēlis* aizgūts no vlv. *pōl(e)*, no kura arī vācu *Pehle* (Sehwers 1918, 155; ME III 208), vai vlv. *pōle* ‘spalvām pildīts lielāks spilvens’ (LEV 2001, 670), vai arī no vācbaltu *pēle* (Sehwers 1953, 87).

pēlis sk. *pēle*.

pērve ‘krāsa’ (Apv.), dialektisms no *perve* (ME III 210) *pērve* Saldū, *pērve* Kaldabruņā (EH II 229); sal. ^{II}*peřve* ‘krāsa’ gk. ‘eļļas krāsa’ (no literāra avota ME III 202), *peřve* Vecpiebalgā, (> *peřve, pērve*) Aknīstē, Sūnākstē, arī pasakā no Smiltenes: *gāž ... pa mūli ..., tā ka p. (‘asinis’ ?) vie[n] pa nāsīm nuojūk* (EH II 225); sal. arī **pērvēt** ‘krāsot’ Rucavā (Apv.), *pērvēt* dialektisms no *pervēt* (ME III 210), *pērvēt* Īvandē, Saldū, *pērvēt* Kaldabruņā, Liepkalnē (Kurzemē): *dziřariņu pērvētāja* (EH II 229); sal. *pērvēt* ‘krāsot’ (ME III 202), *pērvēt* Vecpiebalgā, *pērvēt* Saikavā, Sunākstē, ‘sich mit dem Farben abgeben’ *pervējies koč da vakaram!* Saikavā (EH II 225).

Latv. *peřve* < vlv. *verwe* un verbs *pērvēt* < vlv. *verwen* (ME III 202; Sehwers 1953, 87; Jordan 1995, 81); sal. arī lv. *farwe* ‘krāsa’ un *farwer* ‘krāsotājs’ (Niederdeutsches Wb 1858, 257).

pērvēt sk. *pērve*.

placis ‘laukums’ Rucavā (*tuřga placì viēnmęř nuòtika gadatuřgi.* LiepU; *mařm, uz placi akał svaigas (?) zuves tiřguò. ja tu gribi, nāc tūlīt!* Apv.); ‘der Platz, Raum’ (ME III 314).

Aizgūts no vācu valodas (bez precizētas climes norādes ME III 314; Sehwers 1953, 90); sal. vav. *pla(t)z, blaz* un vācu *der Platz* (Etymologisches Wb 1975, 555).

Sal. dainas, piem.:

*Domajam, gādajam,
Kur mēs Annu redzejam:
Rīgā, Rīgā
Uz tirgus plača,
Uz tirgus plača
Čiganu vidū.*

*[..] Tur sanāca jauni kungi,
Grib ar mani zirgiem mīt.
Izved raudus, izved bērus,
Neviens līdzā nestāveja.
Sola kungi tirgus placi
Dālderiem noskaitīt. [..]*

20752, Kurzeme, Vidzeme, Zemgale (DS[®])

33610-1, Priekule (DS[®])

pladis ‘plācenis; paplāns rupjmaizes mīklas rausis ar sīpoliem un sīkiem speķa gabaliņiem’ Rucavā (*katru reizi, kad cepa maizi, bērni visvairāk gaidīja pladi.* LiepU); *plade* ‘rausis, plācenis’ (*tūlīt plade* (Var.: *plācenis*) *ruokā!* ME III 314); abrakša nosaukums *pladis* reģistrēts gan materiālu vākumos dialektu atlantam (1967. gadā), gan arī vēl 21. gs. sākumā (Bušmane 2007₁, 267)

Latv. *plada* līdz ar *plade, plads* un liet. *plādas* drīzāk aizgūts no lv. valodas (sal. vlv. *vlade* ME III 314; sk. arī Mittelniederdeutsches Wb 1995, 428), iespējams, < lv. *flade* (Sehwers 1953, 91) vai arī no vlv. *vlāde* (Jordan 1995, 82).

plāte ‘plātne’ Rucavā (*rāceņus sarīvāja, nuosūca, pielika sņpūolus un lika plātēs, un tad krāsne.* Apv.), ‘plāksne, plate; metāla plāksne, flīze’ Vidrižos, ‘Schwarzblech’ Liepkalnē, ‘die Tischplatte’ Vidrižos (par šo un citām nozīmēm sk. ME III 331).

< vlv. *plate* ‘plāksne, plate, plātne’ (ME III 331; Jordan 1995, 82) vai lv. *plāt* (Sehwers; sal. lv. *plāte* ‘plātne, parasti no metāla, uz kuras gatavo raušus un citus produktus’ (Niederdeutsches Wb 1858, 156).

pletēt sk. *pletīzeris*.

pletīzeris ‘gludeklis, kuru karsēja, ieliekot tajā ogles’ Rucavā (*pletīzeris atkāl sasaplašķāja (?) / mañ vēl tagat ìr tāc pletīzeris.* LiepU); *pletīzeris, pletīzars* ‘das Plätteisen’ (ME III 337); sal. arī verbu **pletēt** ‘gludināt’ (*pletēt veļu; mān vēl tik daūģ drābuļu jāpletē.* LiepU). Sal. *pletīzeris, pletīzers* novec. ‘gludeklis’ (LLVV VI₂ 271).

Līdz ar liet. *plētyzeris* leksēmas *pletīzeris, pletīzars* aizgūtas no lejasvācu valodas (ME III 337; Sehwers 1953, 92 bez konkrētas cilmes norādes). Verbs *pletēt* < no vlv. *pletten* (Jordan 1995, 82).

pliēdari ‘ceriņi’ Rucavā (*sietavas vaīrāk bija iekš tumsākas pliēdaru krāsas, platūms tām bija ap desmit ceņtimetru. / sęgas, raū, iskārtas pliēdaruòs..* Apv.), *pliēders* ‘t. p.’ Rucavā (Apv.), *pliēderis* ‘t. p.’ Nīcā, dsk. *pliēderi*, arī *pliederis* ‘t. p.’, arī ‘Hollunder’ un ‘Bachhollunder’ (no literāriem avotiem ME III 351). Sal. *pliederi* apv. ‘1. ceriņi; 2. plūškoki’ (LLVV VI₂ 273).

< vlv. *vlēder*, *vlēder* (Sehwers 1918, 30; ME III 351; Jordan 1995, 82) vai lv. *flēder* (Sehwers 1953, 92), savukārt O. Bušs norāda, ka latviešu valodas dialektisms un barbarisms *plieder*, *pliedari*, *flēderi* u. tml. ir aizgūti no vācu valodas literārās formas *Flieder* (Bušs 2008₁, 130).

plīncki // **plīnski** ‘pankūkas’ Rucavā (*plīncki* Apv.; *plīnski ar ievārījumi ir ļuoti garšīgi*. Apv.), *plīnčis* ‘ein Pfannkuchen, (dial.) eine Flinse’ Dunikā (ME III 346), *plīncki* Sventājā (Bušmane 2001₂, 73).

Aizgūts no vācu valodas, iespējams < vācu *Plinze*, *Flinze* (EH II 296; Sehwers 1953, 92; LKŽ[®] („vok. dial. *plinz*”), Bušmane 2007₁, 271).

pluogs ‘vienlemeša arkls’ Rucavā (*zemi ār ār plūogu. / dabūju riēdit savu vēcuō pluōgu. jāīnais neaŗa kã (?) vaīg un beīkc. / ār kapli vis·pīrms istīrija, tad uzara ār pluōgu. / pluogu uz tīrumu vēctēvs aiznesa uz plēcīem*. Apv.; *kã tu iēlaīd pluōgu, tiē cēlmi aīscērt, uzreīz aīz tã cēlma uīn zīrks atsēzās, uīn tu netīēc ne uz priēkšu, ne ap:akaļ*. SA 2008, 54–55; *duj cūciņas pluogu vilka, vācietis ara raudādams*. ME III 364).

< vlv. *plōch* (ME III 364; Jordan 1995, 82) vai < lv. *plōg* (Sehwers 1953, 93).

plēpeŗtaŗa ‘cilvēks, kas daudz runā’ Rucavā (*tu esi baīgã plēpeŗtaŗa*. LiepU); sal. verbu *plēperēt* ‘daudz runāt’ Rucavā (*tu tuŗ daūdz neplēperēt, citãdi dabūsi pa ŷaŗdis*. LiepU), *plēperēt* ‘daudz un ātri runāt, runāt muļķības’ Aizputē, Vaiņodē u. c. (ME III 369).

Visticamāk, leksēma kã saliktenis aizgūta no vācu valodas; sal. vlv. *plepper* ‘plāpa’ (Mittelniederdeutsches Wb 1877, 346) un vācu *die Plappertasche* ‘t. p.’ (VLV 1990, 458), arī prūšu *plapper* ‘mute’, *Plappermatz*, *Plappermaul*, *Plappersack* ‘plāpīga vīrieŗa apzīmējums’ (Preussisches Wb II 152).

pucmaŗna ‘graudu vētījamã maŗina’ Rucavā (*graūdus nuō pēlavãm tīrija pucmaŗnã. / mans tēŗ bija viēns nuō pīrmiēm, kas nuōpīŗka pucmaŗinu, bet nebija skuōps un deva arī kaīmiņiēm*. Apv.); sal. prūšu *Putzmühle* ‘Windharfe, Drehmaschine zum Reinigen des Getreides’ (Preussisches Wb I 195), arī verbu *pucēt* ‘tīrīt; spodrināt’ (par ŷo un citãm nozīmēm sk. ME III 401).

Lai gan izmantotajos avotos konkrētã leksēma nav sastopama, iespējams, tã jau kã saliktenis aizgūta no vācu sarunvalodas; sal. latv. *pucēt*, kas līdz ar liet. *pucūoti* ‘tīrīt; spodrināt’ un ig. *put’sima* aizgūta no vācu valodas ME III 401).

pojene (*teū gan tãŗ pojenes skaīsti saziēdējuŗas*. LiepU), arī *pujene* ‘t. p.’ Lubãnã (EH II 332). Sal. arī *pojene* sar. ‘peonija’ (LLVV VI₂ 299).

< vācbaltu *Pojeng* (plaŗak par leksēmu *pojene* un *pujene* cilmi sk. Bušs 2008₁, 130)

puorūzis ‘veranda’ Rucavā (*puorūzim stīkls laūkã. / tu varētū tuōŗ gūrkklus ‘ķīrbjus’ (?) man saņŗst puorūzī. [...] / tãc puorūzis ir diŗi gēlđīks, āŗtur vis:as čãŗkas*. Apv.), *puorūzis* ‘priekŗnams’, piem., Lielsalacã, Valmierã (arī no literãriem avotiem un dainu materiãla ME III 457).

< vlv. *varhūs*, *vōrhūs* vai *vōrhūs* (ME III 457; Sehwers 1953, 97; Jordan 1995, 84).

Sal. dainas no Vidzemes, piem.:

ŗai mãjã trīs meitiņas,

Viena pati karotīte;

I to paŗu krancis nesa

No istabas porūzī.

12838, Vestiena (DS[®])

Kroga meitas gauŗi raud

Uz porūŗa stãvedamas:

Garam jãja precenieki

Uz tãm mãju meitiņãm.

14144-3, Cesvaine (DS[®])

redele ‘trepe’ Rucavã (*tēŗ pakãpa pa redeli ūn pielīka tuōŗ pie mãjas*. Apv.), ‘t. p.’ Kursīŗos, Lazdonã, Nīkrãcē (*ej, atnes redeles, lai var uzkãpt augŗã!*), arī dainu materiãlã (*vai, dievin, gaŗŗ tautietis, nevar matu sakacēt, lūgŗus lūdzu brãlītim, lai padara redelīti*. ME III 502).

< vlv. *ledder* (Sehwers 1918, 156) vai lv. *Reddel* (ME III 502).

Sal. dainu, piem.:

Diŗŗ paaudzis tautu dēlis,

Nevar’ galvu aizkacēt;

Lūgŗus lūdzu brãliņãm,

Lai tais’ gaŗu redelīti.

21393-1, Alsunga (DS[®])

reŗķkuŗi ‘skrotis’ Rucavã (*nelūgtajãm viesim bija trãpīŗ ar pãŗis renkuŗis*. LiepU); sal. *reŗķkulis* (un var.) ‘Rennkugel, Rehposten, gehacktes Blei zum Schiessen auf Rehe u. a.’ (galvenokãrt no literãriem avotiem ME III 511, EH II 366).

Latv. *reŗķkūles* ‘Rehposten’ < vācbaltu *Rennkugeln* (Sehwers 1953, 99).

riēre ‘iedobums krāsni, kurā var žāvēt vai sildīt dažādus priekšmetus’ Rucavā (Apv.), ‘aizkrāsne’ Lugažos (EH II 379); sal. *riēris, riēre* ‘rovīs’ Salacā (ME III 546), *riērītis* ‘ieduobums krāsni, kur var kuo sildīt, žāvēt u. c.’ Ungurmuižā (EH II 379).

Aizgūts no vācu *Röhre* (Sehwers 1953, 101) vai vlv. *rore, rōr* (Jordan 1995, 85).

riķis ‘žoga laktiņa; zedenis’ Rucavā (*riķis*. Apv.; *jāsalabuo būtu žuōks, bet nezīnu, kuī dabuīt tādus pašus riķus*. Bušmane 2004₂, 160); ‘die Zaunspricken’ Dunikā Lielezerē, Līvberzē, Lutriņos, Nīgrandē, Vānē u. c. (ME III 525), ‘ein Zaunstecken’ Asītē, Bārtā, Grobiņā u. c.; arī *pārlipt riķiem pāri* Dunikā, *riķu žuogs* Saldū un Skrundā (EH II 371; plašāk par vārdkopnosaukuma riķu žuogs izplatību Kurzemē un Rietumzemgalē sk. Kurzemiece 2008, 87), *riķu dārzs* ‘dārzs ar riķu žuogu’ Grobiņā (EH II 371; sk. arī Bušmane 2004₂, 160); variants *kriķu sēta* ‘no egles zariem taisīta sēta’ Ugālē (Kurzemiece 2008, 88). Sal. *riķi* apv. ‘zedeņi’ (LLVV VI₂ 654).

< vlv. *ri(c)k* vai *reck* (Sehwers 1918, 157; ME III 526; Sehwers 1953, 101, Jordan 1995, 85).

Sal. dainu, piem.:

Visi riķu posmi trīc,

Nu pārveda saimēnieci.

Kā posmini netrīcēs,

Sīva, dzedra saimēiece.

18677, Nīca un Tosmare (Grobiņa)

rūme ‘vieta’ Rucavā (*te maz rūmes; skatuōs tai blīgznē, tai aīzgaldā dikti rūmes, knapi vaī apsagriēst*. LiepU; *tuō atlikušuō siēnu vaī uzbāst staļļaiūkšā. tur vēl bišķi rūmes ir*. Apv.); ‘der Raum, der Wohnraum’ (ME III 570), arī ‘(ehemals) das Wohnhaus eines Gutsbesitzers’ Kaldabruņā (EH II 388).

< vlv. *rūm, rūm* ‘Raum’ (ME III 570; Sehwers 1953, 104; Jordan 1995, 86; sal. arī lv. *rūm* ‘t. p.’ Niederdeutsches Wb 1858, 176;).

rūnīt ‘kastrēt’ Rucavā (Apv.), ‘t. p.’ Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē, retāk Sēlijā (plašāk par izplatību sk. ME III 571, EH II 388, Laumane 2001, 19), arī *rūnīt* ‘griezt ar neasu nazi’ (ME III 571). Sal. *rūnīt* sar. ‘kastrēt (1)’ (LLVV VI₂ 720).

< vlv. *runen* ‘kastrēt’ (ME III 571; Laumane 2001, 20).

Sal. arī dainu, piem.:

Rūnij' pautus, rūnij' pautus,

Kam tie gaī karajās.

35431, Skrunda (DS[®])

ruōre ‘caurule’ Rucavā (*ūdinis nejiēt uz leju. laiķam jaī ruōre aizdaīnbējusiēs*. Apv.).

Aizgūts; sal. vācu *das Rohr* vav., vlv. *rōr, rōer* (Etymologisches Wb 1975, 605; par cilmi sk. arī *riēre*).

sabakāt sk. *bakāt*.

sariktēt ‘sakārtot’ Rucavā (*sariktē taīn bērnaīn guītu, lai tūlīt pēc vaīnas vaī list zem sēgas*. Apv.).

Aizgūts no vācu valodas (Sehwers 1953, 101); sal. vācu *richten* un sav., vav. *rihten* (Etymologisches Wb 1975, 598–599).

sašķupelēt sk. *šķipele*.

skāde ‘žēlums; zaudējums’ Rucavā (*skāde, ka ātrāk nezīnāju. [...] / peles pagrabā liēlu skādi izdarijušas*. Apv.) ‘žēlums; liksta’ Liepkalnē (arī no literāriem avotiem ME III 879) ‘nelaimes gadījums’ (no dainu materiāla EH II 504); sal. arī verbu **skādēt** ‘želot’ Rucavā (*skādē tā zaīdētā laiķa*. Apv.), ‘1. kaitēt, bojāt; 2. nicināt, atraidīt’, piem., Jeros (< vlv. *schaden* ‘t. p.’ ME III 879).

Latv. *skāde* < vlv. *schade* ‘t. p.’ (ME III 879; Sehwers 1953, 106; Jordan 1995, 87).

Sal. dainas, piem.:

Visu dienu dūmi kūp

Linu talka namiņā:

Pašai nama saimniecei

Liela skāde notikuse,

Duj ķedeļi sadeguši,

Trešā veca cepurite.

[...] *Es dzirdeju tautiešame*

Lielu skādi notiekam:

Tumsā jājis vakarā

Cau ābeļu līdumiņu,

Sarastijis kumeļam

Spiguļotus iemauktiņus.

28486-2, Nīca un Tosmare (Grobiņa) (DS[®]) 15578, Cīrava (DS[®])

skādēt sk. *skāde*.

skrizduole ‘ērķšķoga’ Rucavā (*negribi, es izvārišu skrizduōļu ķīseli? / man ļuoti garšo skrizduoles*. Apv.). Leksēma veidojusies ar *s* piespraudumu no *krizduole* (par to sk. iepriekš – L. M.-N.).

Par cilmi sk. *krizduole*.

skruodeline // **skruōderine** ‘šuvēja’ Rucavā (*jāiet pie skruodelines*. Apv.; *nuōnesis piē skruōderines, lai pašū līdz tuō kâzu*. LiepU), **skruōderene** ‘die Frau des Schneiders’ Dundagā, Vidrižos (ME III 900; EH II 514). Sal. *skroderiene* novec. ‘šuvēja’ (LLVV VII₁ 549).

Par cilmi sk. *skruōdelis*.

skruōdelis // **skruōdeŕs** ‘drēbnieks’ Rucavā (*jānuōbraūc piē skruōdeļa*. / *skruōdeŕs nāca diyreiz gadā, tas šuva vīriēšu drēbes*. LiepU), *skruōderis* ‘t. p.’ Dundagā, Dunikā, Mēmēlē, Vandzenē u. c.; *skruōderis* Bērzaunē, Biržos, Praulienā, Saikavā; *skruōdelis* Nītaurē, Rūjienā, arī Rucavā, Skultē u. c.; *skruōdelis* Adulienā, Galgauskā, Lizumā u. c. (ME III 900; EH II 514). Sal. *skroderis* novec. ‘drēbnieks’, arī *skrodelis* ‘t. p.’ un *skroderiene* novec. ‘šuvēja’ (LLVV VII₁ 549).

Vārds *skruōderis* aizgūts no vlv. *schröder* vai *Schroder* (ME III 900; Sehwers 1953, 107; Jordan 1995, 88) vai no vlv., vh. *schröder* ‘drēbnieks’, kas atvasināts no verba *schrōden* ‘griez’ (LEV 2001, 841), kam blakus ar disimilāciju radies *skruodelis*.

Sal. dainas, piem.:

*Es būšu, māmiņa,
Skrodeņa sieva,
Skroderim oderes
Audejiņa.*

7326, Cīrava, Dzērve (DS[®])

*Man bij gauž liela laime,
Man bij pulks brūtgaņi:
Trīs vēveri, trīs skroderi,
Trīs sudraba kalejiņi.*

9631-12, Alsunga (DS[®])

skruōderine sk. *skruodeline*.

skruōdeŕs sk. *skruōdelis*.

skuōnēt ‘taupīt, ekonomēt’ Rucavā (*skuōnēt jaū biški vaiģ, citādi neizdzīvuōsi*. / *neskuonē, neskuonē tuo tapalu* (?) *uz maizes!* LiepU); ‘schonen’ Bauskā, Jelgavā, Lielezerē, Liepājā, Nīgrandē, Zaļeniekos (ME III 910), arī Īvandē, Puzē un ap Talsiem (EH I 518).

< vlv. *schonen*, *schōnen*, *schōnen* ‘taupīt, ietaupīt’ (ME III 910; Sehwers 1953, 107; Jordan 1995, 88).

skuōtele ‘svārku vīle (?)’ Rucavā (*liņdrakiēm jāsašuj skuōtele*. LiepU); *skuōtele* ‘priekšauts’ Mazsalacā, Raunā, Saikavā, arī Alsviķos, Kursišos, Rucavā, Saldū, Vecpiebalgā u. c. (ME III 911; EH II 518); ‘ņieburs’ Nīgrandē; ‘kabata’ Sēlpilī, Susējā, Viesītē u. c.; ‘auzu kule’ Koknesē (ME III 911). Sal. *skotele* novec. ‘priekšauts (parasti ādas vai bieza auduma)’ (LLVV VII₁ 536).

Vārds *skotele* ‘priekšauts’ aizgūts no vlv. *schōtvel* vai vh. *schootvel* ‘ādas priekšauts’, kas ir saīsināta forma no *schortvel* ‘t. p.’ (LEV 2001, 836); sal. arī vlv. *schorteldōk* ‘Schurzfell, Schurz für die Männer’ (Sehwers 1953, 108).

Sal. dainas, piem.:

*Saskaitās Pērkonis,
Saspārdija ozoliņu.
Es tās šķembas salasiju,
Sasabāzu skotelē.*

33715, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale (DS[®])

*Es savam bāliņam
Vienas dienas saimēniece:
Ēžu pate, dev' otram
Vēl iebāžu skotelē.*

3599, Krustpils (DS[®])

skurstiens ‘skurstenis’ Rucavā (*paskrej, paskati, vai pīrtei skūrstienc kūp vai nekūp*. Apv.; EH II 516).

Latv. *skurstenis* līdz ar ig. *korsten* < vlv. *schorstēn*, *schornstēn*, *schorstēn* ‘t. p.’ (ME III 906) vai < vh. *schoorsteen* ‘t. p.’ (v. *Schornstein* LEV 2001, 845).

skutulis (retāk) // **skutulš** ‘bļoda’ Rucavā (*/ pakaci tuō skutuli*. / *sataišij pilnu liēluō skutulu [ar sviestu] uņ ta jaū divi nedēļas piētik kuō ģst*. / *sacepa vēsēlu skutulu ar plekstēm; skutulā taīsa baļtuō sviestu*. / *aūzīnu žūri salēja dižā skutulā, lai sastip*. / *skutulā mazgāja traīkus*. LiepU; *kad cūkai iedūra, viens jāu stāvēja ar skutulu un lāida asmeņus iekša*. / *viņreiz atņes pilnu skutulu ar zemeņu uōgu*. / Apv; *skutuls* Ābele 1928, 141), *skutuls* ‘(māla) bļoda’ (*sviēstu sasukt var labi tikaī skutulā. māls paliēk māls*. Apv.), arī *skutulšēns* ‘bļodiņa’ (*tēys uzlika mazuō skutulēnu uz galda*. LiepU); *skutulš* ‘eine Schüssel’ (plašāk par vārda nozīmi un izplatību sk. ME III 908; EH II 517).

< vlv. *schuttel*, *schottel* ‘t. p.’ (ME III 908; Sehwers 1953, 108).

Sal. dainas no Lejaskurzemes, piem.:

*Nāc, brāliti, kad es lūdzu,
Apkūliņu vakariņu;
Apkūliņu vakariņu
Dižais vepris skutulā.*

28825, Nīca un Tosmare (Grobiņa) (DS[®])

*Es vairs neēstu
Tāi skutulā,
Kur ta Bīnīte
Nagaža ēda.*

19303, Priekule (DS[®])

skutulšēns sk. *skutulis*.

skutulš sk. *skutulis*.

skūna // **skūnis** ‘šķūnis’ Rucavā (*skūna ir pūns ar sienu. / māļkas skūnā ciris palika. / skūna piļa ar sienu. / tālajās pļavās bija skūnas sienam.* LiepU; *savedām sienu skūnā. / sasasuka tāt viliņģis un nuoplēsa skūni vis:u juņtu.* Apv.). Dienvidrietumkurzemē sporādiski reģistrētas arī fomas *skūns škūna, škūns* u. c. (izplatību plašāk sk. ME III 908; LVDA 129–130). Sal. *šķūnis* ‘Saimniecības celtne, arī telpa, parasti labības, lopbarības, malkas, darbarīku glabāšanai’ (LLVV VII₂ 384; < vlv. *schüne* vai afīr. *schün* ‘t. p.’ LEV 2001, 992).

< vlv. *schune, schüne, schüne* (ME III 908; Sehwers 1953, 134; Jordan 1995, 102); sal. arī lv. *schüne* ‘šķūnis’ (Niederdeutsches Wb 1858, 187).

Sal. dainu, piem.:

*Ak, tu brāļa alutiņš,
Ko tu man padarīji?
Es gribēju mājās iet,
Tu ievedi skūniņā.*

19484, Bārta (DS[®])

skūnis sk. *skūna*.

slēdes // **šlēdes** ‘divjūga ragavas’ Rucavā (*ar slēdēm veda mājās ziemu gan sienu, gan balkus.* LiepU; *vaīdzēs iēt pliēnēt nuō kāda slēdes. mūsū ragavās jaū visi nesatīlps. / uz šlēdēm vēd baļķus nuo meža.* Apv.), *slēdes* ‘ein zweispänniger Bauernschlitten’, ‘ein vorn nur wenig nach oben gebogener Schlitten zum Balkenführen’ Dunikā (ME III 927), *šlēdes* ‘eine Art Schlitten’ (*sarīkuo pūraratus (ziemā slēdes), kuras piebrauc pie klētsdurīm.* ME IV 59).

Latv. *slēdes* līdzās liet. *šlēdēs* (< vācu dial. *Schlede* LKŽ[®]) ‘Schlitten’ aizgūts no vlv. *slēde, slēde* (ME III 927; Sehwers 1953, 110; Jordan 1995, 89).

Latviskā forma *šlēdes*, iespējams, aizgūta no liet. *šlēdēs* vai ar lietuviešu valodas starpniecību.

slīmešts ‘slaists’ Rucavā (*pārāk lutināts izaug par istu slīmeštu. / caūrvien jāūngi (“?”) tas slīmešc.* LiepU); ‘sliņķis’ Drustos, Taurenē; *slīmešts* ‘t. p.’ Bērzaunē, Vidrižos, Vietalvā; *slīmesis* Vidrižos; *slīmast* Lubānā u. c. (ME III 936; EH II 527).

Vārds, iespējams, aizgūts no lv. *snīd(e)mest* (ME III 936; Sehwers 1953, 111) vai vlv. *snīdemest* (Jordan 1995, 90).

smaka ‘smarža’ Rucavā (*kas par smaku!* LiepU); ‘der (meist unangenehme) Geruch’ (literāros avotos un dainās ME III 950), ‘Geschmack’ un ‘das Gerücht’ (no literāriem avotiem EH II 532); sal. *smaks* ‘der (meist unangenehme) Geruch’ Bārtā, Kalētos, Pērkonē u. c. (EH II 532) un ‘smarža’ Aizvīķos, Ancē, Bārtā, Dundagā, Jūrkalnē, Nīcā u. c. Kurzemē (LVDA 14. k.). Sal. *smaka* ‘vielas ķīmiskā īpašība, ko uztver ar ožas analizatoriem un kas parasti izraisa nepatīkamu kairinājumu. Attiecīgā ožas sajūta.’ (LLVV VII₂ 34).

Aizgūts no vlv. *smak(e)* ‘Geschmack, Geruch’ (ME III 950; par vārda cilmi sk. arī LEV 2001, 870–871) vai lv. *smā(c)k* (Sehwers 1953, 112; Jordan 1995, 91).

Sal. dainas no Kurzemes, piem.:

*Es jau saku, es jau saku,
Rožu smaka istabā:
Ienes mūs' māšas
Rožotu pūru.*

25247, Alsunaga (DS[®])

smeķēt ‘garšot’ Rucavā (*pipaŗkūkas lai labi smeķētu bi jāliēk daūdz nagliču ‘krustnagliņu’.* / *dikti gribēju tuō žīldini, apbēra a cuk:uru un tā smeķēja, ka abas duj a māsu plēsdamās ēdām.* LiepU; *gaīlenītes vār salasītīēs, tās ar krējumu un speķi sacēptas labi smeķ.* / *maize un sīpuols smeķ labi.* Apv.), *smeķēt* ‘smecken, kosten’ (ME III 956); sal. arī īpašības vārdu **smeķīgs** ‘garšīgs’ (*smeķīgs gaī!* LiepU; *Kate viēnmēr ir mātējusi siēt smeķīgus siērus.* Apv.), *smeķīga maizīte* (ME III 956, dainu materiāls). Sal. *smeķēt* novec. 1. ‘garšot (1)’, 2. ‘garšot (2)’ (LLVV VII₂ 43).

< no vlv. *smecken* līdzās *smāken* (ME III 956; Sehwers 1953, 112; Jordan 1995, 91).

smeķīgs sk. *smeķēt*.

spaņnis ‘spainis’ Rucavā (*pajeīn tuī tuō spaīni. / kuī palicis liēlais spaīnis? / paduōd tuō spaīni, jāiēt pēc ūdeņa. / vajag atsevišķu spanni gan pienam, gan ūdenim.* LiepU; *tādi mazāki stuōverīši aka bi – cētri, piēci spaīni gāī^a [tur]. / es biju tik maģīns, ka nevarēju āiskacēt akkas spaīni.* Apv.); ‘der Spann, Eimer; eine Art hölzernes Honiggefäß’ Bauskā, Bārtā, Dundagā, Dunikā, Nīcā, Nīkrācē, Nīgrandē, Sesavā, Skrundā, Saldū u. c. Latvijā (ME III 985; EH II 546); demin. *spannelis* Nīcā (Bušmane 2004₂, 164).

< vlv. *span* (-nn-) (ME III 985; Sehwers 1953, 114; Jordan 1995, 92; LEV 2001, 888).

Sal. dainas, piem.:

<i>[..] Tec, meitina, sētienāja, Iznes man skaidru spanni, Iznes man skaidru spanni, Padzird' mana kumelinu. [..]</i>	<i>Žēli (gauži) rauda mātes meita, Gaŗam jāja precinieki. To tev dara melli spaŗņi, Mels krekliņis mugurāi.</i>
---	---

13275, Nīca un Rucavā (DS[®])

14252-8, Aistere (DS[®])

spedere 'atspere' Rucavā (*tu nelēķā man pa tuō guļtu. visas spederes salaūzīsi!* Apv.).

Aizgūts no vācu valodas; sal. vav., vlv. *vēder(e)*, sav. *ģēdara* un vācu *die Feder* (Etymologisches Wb 1975, 188).

spederines 'atspēcēšas' Rucavā (*jājiēt Vilniņ palīgā labuôt spederines. [..]* Apv.).

Par cilmi sk. *spedere*.

spiegelis 'spogulis' Rucavā (*spiegelis pavisam apsūbējis, būs jāpērk jauns. / maŗm, Maļle saplēsa mūsu liļļuō spiēģeli. Apv.*), *spiēģelis* 't. p.' (ME III 1006), *skatās kā spiegelī* var. *vēlna spiegelit[i]s* (no dainu materiāla EH II 554).

< vlv. *spegel*, *spēgel*, *spēgel* (ME III 1006; Sehwers 1953, 115, Jordan 1995, 92).

Sal. dainu, piem.:

*Saules meita rotajāsi
Zelta kārklu krūmiņā;
Dieva dēlis lūkojāsi
Caur sidraba spiegeliti.*

33981-3, Sece (DS[®])

spilkums // *špilkuŗns* 'neliela bļoda; šķīvis' Rucavā (*zupu ēda nuō špilkuŗmiēm, bet rāceŗus nuō telēķa. / pajeŗn špilkuŗmu uŗ iēlej zupas!* LiepU; *sviestu lika špilkuŗmūos ār kuōpu. Apv.*), arī *špilkuŗns* 'dziļš māla, fajansa vai porcelāna šķīvis' Rucavā (Apv.), *špilkums* 'eine kleine Lehmschüssel' Dunikā, Talsos, *špilkums* 't. p.' Stendē, 'eine Schüssel, worin der Teetopf ausgespült wird' Raunā, 'ein flacher Topf' Nīgrandē (ME IV 101); arī *spilkums* 'eine kleine Schüssel, die Spülkumme' (ME III 996).

Leksēma *spilkums*, iespējams, aizgūta no lv. valodas vai arī līdz ar ig. *pīkum* 't. p.' aizgūta no zviedru *spilkum* 'Napf' (ME III 996). Savukārt J. Zēvers norādījis, ka leksēma aizgūta no vācbaltu *Spülkumme* (Sehwers 1953, 116).

sprūte 'kālis' Rucavā (*sprūtes aiŗuŗas labi. / sprūtes palika šuōgad uz laiķa. LiepU; Lībeķiēms guōve bija nuōsarāvusiēs un apgraūza man visas sprūtes. Apv.*), *sprūte* Gramzdā, Īvandē, Priekulē, Skrundā u. c. Kurzemē; *sprūta* Dunikā (ME III 1026), arī Grobiņā, Kalētos (Buŗmane 2004₂, 164–165). LVDA norādīts, ka Kurzemē reģistrēta arī vīrieŗu dzimtes leksēma *sprūtis* (LVDA 116; vārda variantus un izplatību Kurzemē sk. LVDA 47. k.);

< vlv. *sprute*, *sprūte* 'Spross' (ME III 1026; Jordan 1995, 93) vai no vācbaltu *Sprūte* (wie in Westkurland neben Schnitkohl die Kohlrübe genannt wird Sehwers 1953, 118).

stallis 'kūts' Rucavā (*[..] jāriēdās us stallī dziēvāt piē luōpīniēm. / Jaūngadā jaūniēŗi gāja us stallī, ja buciŗu nuōķeŗs, meŗtas nākaŗngad precēsiēs, ja aiŗiŗu – puŗŗi precēsiēs. / [..] kad guōve nāce slaūcama, atnesīsiēs maŗs telŗŗ, maŗn aŗ stallē nevede tādu mazu. LiepU ; stallī ikāja '?' tikkuo piedzimuŗŗi bukuoŗi '?' Apv.*), *stallis* 'der Stall, vorzugsweise der Pferdestall' (ME III 1042; EH II 569), *stallis* '(govju) kūts' Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Kalvenē, Nīcā, Nīkrācē, Rucavā u. c. Kurzemē, kā arī atseviŗķŗas Zemgales, Sēlijas un Latgales izloksnēs (izplatību sk. LVDA 126–127, 53. k.). Sal. *stallis* 'saimniecības ēka zirgu mitināŗšanai' (LLVV VII₂ 167).

Līdz ar ig. *tall* aizgūts no vlv. *stal* (-ll-) (ME III 1042; Sehwers 1953, 118, Jordan 1995, 94; cilmi sk. arī LEV 2001, 918).

Sal. dainas, piem.:

<i>Meitu māte nabadzite, Trīs kaktiŗi iztukŗŗi: Stallē goves, klēŗ pūrs, Kambarā malejīŗa.</i>	<i>Trīs gadiŗi audzināju Stallī bēru kumeliŗu, Cetortāi gadiŗāi Ved' laukā dancināt.</i>
--	--

18379-3, Virga (DS[®])

30003, Bārta (DS[®])

stēķis 'stagars (Gasterosteus)' Rucavā (*plūoçūos vienmēŗ bija ūdēns, kūr aŗga stēķi. Apv.*), 'der Stachelfisch' Dunikā, Liepājā (ME III 1063), Kurŗu kāpās (Plāķis 1927, 82), arī Papē (*upē vairāŗ ir stēķu, ticit vai neticit, nuō vaŗavīksnes nuōliŗuŗi stēķiŗi. gūŗzas (= zosis) sadūŗŗas. puŗķa zuōŗu mira nuōŗt*), Pāvilstā, Puzē, Durbē, Priekulē, *stēķe* Pērkonē LVU (Laumane 1973, 226), arī *stēŗķis* Liepājā (ME III

1064) un Ziemeļpē, Pāvilstā, Jūrkalnē, Aizvīķos, Padurē (sk. Laumane 1973, 225–226).

Latv. *stēķis* laikam abstrahēts no **stēķelis* > *stērķelis*, kurš aizgūts no vlv. *stekele* ‘stagers’ (ME III 1063, par to arī Laumane 1973, 226).

stiēgelis // **stigelis** ‘ķiegelis’ Rucavā (*ta ta mač stiēgelis!* LiepU; *stiēgeļus gañ te saveda, bet nez vai kãdu varēs dabūt piē mūrīšanas. / nu kañ mañ tik daũg tuõ stiēgeļu vaidzēja.* Apv.; *stigelis* ME IV 1066), arī Kalētos (EH II 578). 20. gs. *stigelis* reģistrēts galvenokārt Kurzemes dienvidrietumos, bet variants *tiegelis* – Ancē (izplatību Kurzēmē sk. ME IV 1078; LVDA 60. k.).

< vlv. *tegel* (vēlāk pārsvarā *teigel*), *tēgel* (Sehwers 1953, 122; Jordan 1995, 103; LEV 2001, 471) vai vh. *tēgel*, kas savukārt aizgūti no lat. *tēgula* ‘jumta kārniņš’ (LEV 2001, 471).

Aizgūvums latviešu valodā minēts 17. gs. latviešu vārdnīcās formā *tēgelis*, no tās radies *tiegelis* un *stiegelis* (LEV 2001, 471); sal. arī lv. *teigel* ‘ķiegelis; kārniņš’ (Niederdeutsches Wb 1858, 228).

Sal. dainas, piem.:

Pieci bēri auzas ēda

Uz sarkanu stieģelīti;

Visi pieci piedereja

Mūs' maģajam brālenam.

29886-1, Nīca un Rucava (DS[®])

[..] *Es Vācieti dancinatu*

Uz sarkanu stieģelīti,

Jo Vācietis augstu lēktu,

Jo pakurtu uguntiņu.

31874-4, Lielzere (Ezere) (DS[®])

stīlīlis sk. *stiēgelis*.

stīli ‘akurāti; mierīgi’ (*va ta nevarētu staīgāt bišķi juõ stīli, bet nē, kluñzã ta ka tãda slañpa. / ne·viēna guõve man naũ stãvėjusi slaũcuõt tik stīli kã Brũklene.* Apv.), *I stīli* ‘klusī’ Dundagā, Nīgrandē, Sarkanmuižā, ‘staltī’ Dundagā, Nīgrandē, ‘taisni, vingri’ Dundagā (ME IV 1068–1069), *II stīli* ‘mierīgi, klusi (par zirgiem)’, piem., Valmierā (ME IV 1069).

< vlv. *stille* ‘mierīgi’ (ME IV 1069; Jordan 1995, 96).

Sal. dainu, piem.:

Stãvi stīli, kumeliņ,

Maltuvites pakaļã,

Sĩki dzied malejiņa,

Nevar balsa sadzirdēt.

690, Cesvaine (DS[®])

streijas ‘pakaiši’ Rucavā (*streijas iř jãsağãdã katru rudini.* LiepU; *streijas* Apv.), *streija* ‘die Streu (für Pferde und Vieh)’ Dundagā (ME IV 1085), arī Saldū un Talsos (EH II 586); sal. verbu **streijāt** ‘kaisīt, kļiedēt’ Rucavā (*graũdi naũ jãstãda kã puķes, bet gañ jãizstreijã viēnlĩdzĩgi pa vis:u druvu; gãjis streijãdams.* LiepU; Apv.); ‘t. p.’ Dunikā, Vecpiebalgā, *streijāt* Stelpē, *strejāt* Alũksnē, Saikavā (< vlv. *streigen* ‘t. p.’ ME IV 1085; EH II 586).

< lv. *strei*, *streu* (Sehwers 1953, 123) vai vlv. *strouwe* (Jordan 1995, 96); verbs *streijāt* < vlv. *streigen* vai lv. *strei(g)en* (ME IV 1085; Sehwers 1953, 123).

Sal. dainas, piem.:

Vai, vai, NN,

Tavu lielu bãrzdu!

Deviņi nabagi

Nedeļu cirpa,

Apjuma Bauskã

Nabagu pili,

Vezums palika

Laidara streijãm.

20364-1, Sloka (DS[®])

Lũdzami brãliši,

Nesate streijas,

Panãksnieku meitãm

Druvibas bũs.

25122, Tãšu Padure (Kalvenē) (DS[®])

streijāt sk. *streijas*.

stuõveris ‘koka muca’ Rucavā (*stuõverĩ skãbē kãpuõstus.* LiepU; *ku gaļu sãlija, tiẽ bi liẽli, saũcãm stuõverus. tãdi mazãki stuõveriši ak:a bi – çetri, piẽci spañņi gãja* [tur]. *tiẽ priẽkš tãdu sĩkãku liẽtu. stuõverĩs apaļš kuõka tãc, nuõ dẽļiẽm taĩsic. baļļa i liẽla, gaŗņãka. stuõverĩs i mazãks.* Apv.), ‘toveris’ Bãrtã, Dunikã, Puzē (ME III 1113), arī Grobiņã, Pērkonē, Saldū, Stendē (EH II 599). Latv. *stuõveris* radies fonētiski no *tuoveris* (ar skaņas *s* piespraudumu, kas vidus dialektã ir reta parãdĩba; atsevišķãs izloksnēs dažos vãrdos nebalsĩgo troksneņu *t, p, k, ķ* priekšã tiek pielĩkts *s* resp. *š*, piem.: *stuõveris* (< *tuoveris*) Kabilē, *strepes* (< *trepes*) Braslavã, *skaste* (< *kaste*), *skrasts* (< *krasts*), *skruķis* (< *kruķis*) Raunã, Ciecercē u. c. (par to Rudzĩte 1964, 99).

Par cilmi sk. *tuoveris*.

Sal. dainu, piem.:

*Baltas, baltas tās meitiņas,
Kas upites maliņā;
Vēl baltakas tās meitiņas,
Kas upites neredzeja:
Baltu vilka, baltu sedza,
Melnu mērca stoverī.*

5592-1, Nīca (DS[®])

šallgads ‘garais gads’ Rucavā (*nākamais būs šallgac!* LiepU)

Aizgūts; sal. vav. *schaltjār*, sav. *scaltjār* un vācu *das Schaltjahr* ‘garais gads’ (HerkunftsWb 1989, 620). Leksēma uzskatāma par daļēju kalku.

šarps ‘ass’ Rucavā (*nu šitā naū nuô šarþâkajām siēvâm. / šarpu valuodu netik klausīties. Apv.*), *šġrps* ‘t. p.’ Stūros u. c. (ME IV 16), *šġrps* ‘ātrs, straujš; leicht zu erzürnen’ Bēnē, Sniķerē, ‘bargs, dusmīgs’ Kandavā (EH II 625).

< lv. *scherp* (ME IV 16) vai vlv. *scherp* (līdzās *scharp* Jordan 1995, 100) vai no vācu *scharf* (Sehwers 1953, 129).

šapte ‘darbs’ Rucavā (*jâiēt piē šeptes. LiepU; kuġ ta Vīlnis, ka nenâk piē šeptes? Apv.*); ‘das Geschäft, der Laden’, piem., Vidrižos (ME IV 16); sal. arī verbus **šeptēt** ‘strādāt’ (*kuô ta šeptē tâdâ karstâ laiķâ. LiepU*), **šeptētiēs** ‘rīkoties’ (*kuô ta tu te tâ šeptējiēs tik vēlu? Apv.*).

< lv. *scheft* (ME IV 16; Sehwers 1953, 129) vai vlv. *schefte* (Jordan 1995, 99).

šeptēt sk. *šapte*.

šeptētiēs sk. *šapte*.

šēnes ‘slidas’ Rucavā (*šēnes / kâdreiz skrġjâm ar šēnēm cauri Liepājâ. Apv.*; EH II 626); sal. *šġēne*, arī *šġēnis* ‘Radschiene’ (no literāra avota ME IV 32), *šġēne* ‘der eiserne Beschlagunterder Schlittensohle’ Mežotnē, *šġēnis* ‘t. p.’ Skrundā (ME IV 32).

Latv. *šēne* laikam aizgūts no vlv. *schene* ‘sliede’; sk. arī *šġēne* (un var.), kas < vlv. *schene* ‘sliede’ (sk. ME IV 32); sal. arī lv. *schêne* ‘die Schiene, das Schienbein’ (Niederdeutsches Wb 1858, 182).

šērve ‘netīrumu kārta uz cilvēka vai kustoņa miesas’ Rucavā (*tev jau šērve uz kakla. Apv.*), ‘t. p.’ Rucavā (EH II 626), arī *šērve* ‘grindige, geplatze Haut, die sich ablöst’, piem., Dunikā, Gramzdā (ME IV 17). Ar līdzīgām nozīmēm vārds un tā varianti sastopami arī Latgalē, Sēlijā un Zemgalē (sk. ME IV 17; EH II 626).

Latv. *šērve* < lv. *schörwe* (ME IV 17); sal. arī vlv. *scherve* ‘Scherbe, Bruckstück, Schale’ (Mittelniederdeutsches Wb 1995, 326). Pēc J. Zēvera leksēma balstīta vācu Schorf (Sehwers 1953, 130).

šiberis ‘aizbīdnis (dūmvadam)’ Rucavā (*neatrâvu šiberi un nu vis: ķġķis pilns dūmu. Apv.*), *šibelis* ‘der Ofenschieber’ Dundagā, *šibere* ‘t. p.’ Valmierā, *šiberis* ‘t. p.’ Āraišos (ME IV 19). Sal. *šiberis* novec. ‘1. aizbīdnis (dūmvadam)’ (LLVV VII₂ 351).

Līdz ar ig. *sīber* aizgūts no vācu *Schieber* (ME IV 19; Sehwers 1953, 130).

šimġpēt ‘aprunāt, pelt’ Rucavā (*tiē, kas šimġpē cituġ, paši ne-kuô darīt nemâk. LiepU*), *šimġpēt* ‘izsmiet’ (*tas tâ šimġpē! Apv.*); sal. arī *šimġpēt(iēs)* ‘schimpfen’ Dunikā (ME IV 15).

< lv. *schempen* (ME IV 15; Sehwers 1953, 129) vai no vlv. *schempen* (līdzās *schimpen* Jordan 1995, 99).

širce // **širġcis** // **širms** ‘priekšauts’ Rucavā (*svġdiēnâ apsġja jaġnu širci. / uszsalieciēs širci. / piġrms puzsdiēnu gatavuôšanas jaūzliġk širġcis. LiepU; aizsien šircu un tikai tad nâc ķġķġ. Apv.*).

Aizgūts; sal. vav. *schurz*, vācu *der Schurz, die Schürze* (Etymologisches Wb 1975, 684–685).

širġcis sk. *širce*.

širms sk. *širce*.

širmis // **širms** ‘lietussargs’ Rucavā (*biešu laukâ uztaisġja lielu širmi, aiz tâ tad sakrâva bietes un grieza tām lapas. / tâdu širmu jaū [kâdreiz] ari nebi. LiepU*).

Aizgūts; sal. vācu *Schirm* ‘Schutz(wehr), Schild’, vav. *schirm, schġrm*, sav. *skirm, skġrm* (Etymologisches Wb 1975, 650).

širms sk. *širmis*.

šġiġdelis ‘skaidas; noteikta biezuma plāni dġliši jumtam’ Rucavā (*zâġġjuôġ malġku, šġiġdeġi iēt pa gaġsu. / skūnâm parasti liek šġindeġu juntu. LiepU; jâuzsit juntu jauni šġindeġi. Apv.*); *šġiġdele* ‘eine Schindel’ Bġrzmuižâ, Lejaskurzemġ (ME IV 41); sal. arī *šġiġdala* ‘t. p.’ Mežotnē (ME IV 41), arī *šġindala* ‘lauska’ Dunalkas dainās: *Būs dzert, būs dzert / Šo vakarinu! / Būs tautu glâzġm / Šġindalâs iet!* (DS[®]).

Vārds līdz ar liet. *skindelis* aizgūts no vlv. *schindele* (ME IV 41; Sehwers 1953, 133; Jordan 1995, 101). Sal. arī dainu no Latgales:

*Visapkārt Rīg' apjāju,
Salmu jumtu neredzeju:
Šķindeļiem, daktiņiem,
Sīkajiem dalderiem.*

31761-2, Krustpils (DS[®])

šķiņķis ‘dāvana’ Rucavā (*oi, kâdus šķiņķus saveda [..] LiepU*); sk. arī verbus **usšķiņķāt** ‘uzdāvināt’ (*tuõ mañ usšķiņķâja. LiepU*) un **usšķiņķuõt** ‘t. p.’ ([..] *mañ usšķiņķuõja lakatu! LiepU*); **šķiņķât** ‘dāvināt’ Dunikā, Rucavā (un no literāriem avotiem ME IV 42), arī Kalētos, Pērkonē (EH II 636).

< vlv. *schenke* (Jordan 1995, 101). Latv. *šķiņķât* aizgūts no lv. *schinken* (ME IV 42; Sehwers 1953, 133)

Sal. arī dainu, piem.:

*Šķiņķā, Dieviņ, tai pāditi,
Es tai nieka nešķiņķāšu;
Šķiņķā, Dieviņ, kaltus ratus,
Sešus bērus kumeliņus.*

1838-1, Nīca, Rucava (DS[®])

šķipele // **šķupele** ‘lāpsta’ Rucavā (*añ šķupeli uzraka dārzu. LiepU; paņem šķipeli un ej uzrakt duobes. / atnes man nuõ istubas uõglu šķupeli, jo šī ir pār liēlu. Apv.*), ‘t. p.’ Gramzdā, Grobiņā, Kalētos, Lazdonā, Nīcā u. c. (ME IV 54–55; EH II 641), **šķipele** ‘t. p.’ Bērzaunē, Kalsnavā, Stendē u. c. (ME IV 42; EH II 636); sal. arī verbu **sašķupelēt** ‘sarakt ar lāpstu’ (*vīri ar šķupelēm sašķupelēja graudus augstās stirpās. LiepU*), ‘t. p.’ Dunikā, Rucavā (EH II 454), **šķupelēt** ‘rakt’ (ME IV 55; EH II 641), arī forma **šķipelēt**, piem., Lielsalacā, Saldū (< vlv. *schuffelen* ME IV 42; EH II 636).

Substantīvs < vlv., lv. *schüffel(e)* (ME IV 54–55; Sehwers 1953, 133; Jordan 1995, 101), bet verbs no vlv. vai lv. *schüffel(e)n* (Sehwers 1953, 133; Jordan 1995, 101).

Sal. dainu, piem.:

*[..] Es nomiršu Vāczemē
Baltā rožu dārziņā,
Vediš mani sirmi zirgi,
Skanēs zelta iemauktiņi,
Raciš mani lieli kungi
Sidrabiņa škipelēm.*

27416, Vidzeme, Kurzeme (DS[®])

šķupele sk. **šķipele**.

šleījeris ‘plīvurs’ Rucavā (*ķisinis iñ appuškuõc uñ pāri pārklâc ira [..] pa tuõ ķisini šleījeris. LiepU; pavasaruõs iēvas un âbeles ir tik šmukas. liēkas – viņām tâc kâ šleījeris usšķc. Apv.*).

Aizgūts; sal. vav. *sleier* un var. un vācu *der Schleier* ‘plīvurs’ (Etymologisches Wb 1975, 655).

šlēdes sk. *slēdes*.

šlēnderēt ‘mētāties no vienas malas uz otru’ Rucavā (Apv.), *šlēnderēt* ‘bezdarbībā klaiņot apkārt’ Lestenē, Rūjiņā, Valkā u. c. (EH II 642), *šlēnderēt* ‘t. p.’ Drustos, Valtaiķos, *šlēnderēt* ‘t. p.’ Adulienā, Gulbenē, Saikavā (ME IV 70; EH II 645); sal. arī *šlēnderēt* ‘blandīties’ Aizupē, Dundagā, Salacā (un no literāriem avotiem ME III 925; EH II 524.).

Latv. *šlēnderēt* < vācu d. *schlendern* (EH II 642; Sehwers 1953, 135), bet *slenderēt* < lv. *slendern* (ME III 925).

Dainās sastopams arī personas nosaukums *slenders*; sal.:

*Vaj bij manas jaunas dienas,
Manu rožu vainadziņu
Ņemt tādām slenderam,
Krogu, tirgu skrējejam?*

24543, Lielvārde (DS[®])

šmuks ‘skaists’ Rucavā (*uñ tas bi šmuki! / mātēnas ūssavīlkušas kruõciņus, ūssasējušas šmukas drāneles, apsašâtušas a aūstineñ iēt svēdiēnās uz baznīcu. / Velta izaugusi par šmuku meiču. Apv.*), ‘t. p.’ arī Rucavā un Dunikā, Liepnā, Nīcā, Rankā, Vestienā u. c. (ME IV 86; EH II 649), sal. arī *smuks* ‘t. p.’ (no folkloras materiāliem, literāriem avotiem ME III 969; EH II 540).

Latviešu *šmuks* < no vācu *schmuck* (Sehwers 1953, 136); sal. *smuks* < vlv. *smuk* ‘t. p.’ (ME III 969).

šneidarine // **šneiderene** ‘šuvēja’ Rucavā (*Malles meita izmācījās par šneidarini. Apv.; bet tā šneiderene apšuj vis:as siēvīnas. LiepU*).

Aizgūts; sal. vācu *der Schneider* ‘šuvējs’ (Etymologisches Wb 1975, 670).

šneiderene sk. *šneidarine*.

šnipis ‘krūzes, tējkanas deguns’ Rucavā (*paskatiēs, vai šnipis naū aizdaīmbējiēs. varbūt tapēc neņķk. Apv.*), *snipis* ‘t. p.’ Saldū (EH II 543; arī no literāra avota ME III 967). Sal. *snīpis* ‘cauruļveida atvere (traukam), pa kuru samērā tievā strūklā izlej (tā) saturu’ (LLVV VII₂ 61–62).

Aizgūts; sal. vlv. *snippe* (ME III 967).

Sal. dainas, piem.:

<i>Es grib' vienu mici šūt,</i>	[..] <i>Vistas šnīpis, vistas šnīpis,</i>
<i>Iem' pie vistas lūgtos:</i>	<i>Vistas šnīpis, šnīps!</i>
<i>Vistiņ mīlā, ko liec klāt?</i>	<i>Es grib' vienu micit' šūt,</i>
„ <i>Es liek' savu snīpi klāt.</i> ” [..]	<i>Es grib' gailit' klātā lūgt. [..]</i>
2141, Rencēni (DS [®])	2141-1, Jaunroze (DS [®])

šnite ‘piegrieztne’ Rucavā (*es jau ne-kad neņsu šnites tāisījusi, bet griēzusi pēc acumēra. Apv.*).

Aizgūts; sal. vācu *der Schnitt* (HerkunftsWb 1989, 645).

šnupdrāna // **šnupdrāne** // **šņubdrāne** ‘kabaltrakats’ Rucavā (*šnupdrānu vajag katrai siēviētei. LiepU; paduōd šnupdrāni, laiķaīn būs kāsis. LiepU; mana ūmaīma taīmbūoreja šņupdrānēm eīdzetes. / šņubdrāne Apv.*), arī *šnupdrāna* Zālītē (un no literāriem avotiem ME IV 89), *šņupdrāna* (no literāra avota ME IV 98).

Vārds *šnupdrāna* (un var.) veidojies saplūstot diviem lietvārdiem: *šņupis* ‘iesnas’ (par semantiku sk. ME IV 98) un *drāna* ‘lupatiņa, kabaltrakats’ (plašāk par salikteņdarināšanu sk. iepriekš – L.M.-N.).

Aizgūts; sal. vācu *das Schupfuch* ‘kabaltrakatiņš, mutautiņš’ (HerkunftsWb 1989, 646).

Sal. dainu:

Ēd, ēd, Grietiņa,
Noslauki mutiti;
Ja tev nav šņupdrāna,
Es došu slotu.
19234-2, Džūkste (DS[®])

šnupdrāne sk. *šņupdrāna*.

šņubdrāne sk. *šņupdrāna*.

šņūōris ‘aukla’ Rucavā (*sameklē kādu garu šņūōri un apsiēn tiēm zīrīniēm, lai tiē negāzas. Apv.*), *šņūōre, šņūōrs* ‘t. p.’ Dunikā (plašāk par semantiku sk. ME IV 100; EH II 654), *snuora, snuore, šņūōre* ‘t. p.’ (dainu materiālā ME III 979). Sal. *šņore* sar. ‘aukla’ (LLVV VII₂ 398).

Aizgūvums no vlv. valodas (*snōr* ME III 979; *snōr* LEV 2001, 999) vai lv. *snoor* (LEV 2001, 999).

špices ‘mežģīnes’ Rucavā (*Māra nuošuva gar svārku malu špices. / tu visas špices esi isķēmājusi!.. Apv.*); sal. *spice, spicīte* Jaunsesevē (un no literāra avota) ‘eine Fitze (50 bis 60 Faden), ein Gebinde von Garn’ (ar sekundāru s aizgūts no vācu valodas ME III 994).

Aizgūts; sal. vācu *die Spitze* (HerkunftsWb 1989, 692).

Sal. dainas, piem.:

<i>Jo smuka māsiņa,</i>	<i>Apraugiet, bāleniņi,</i>
<i>Ne vakareja:</i>	<i>Vaj ir smalkas miču spices;</i>
<i>Jo smuka spicēs,</i>	<i>Ja nav smalkas miču spices,</i>
<i>Ne vainagāja.</i>	<i>Kņopejiet mičotaju.</i>
24768-1, Nīca (DS [®])	24696-1, Vilce (DS [®])

špīlkuīms sk. *spilkums*.

štāte ‘grezna drēbju kārta; greznība’ Rucavā (*ejūot baznicā siēvām bij vīssa štāte mugurā. / tā jāū bija liēla štāte, ja kaū kuī varēja piešūt samata leīntes. Apv.*), ‘greznums, lepnas drēbes’ Dunikā, ‘der Stolz, die Eitelkeit’ Džūkstē (EH II 656), I *štāts* ‘der Stolz, die Eitelkeit’ (ME IV 103); sal. arī *štātētiēs* ‘skaisti ģērbties’ Rucavā (*es jāū zīnu, ka jāūnaīn gribas štātētiēs. Apv.*), *štātētiēs* ‘sich putzen (schmücken)’, arī *štātīgs* ‘eitel’ Dunikā (EH II 656).

Aizgūts no vācu *Staat* ‘Putz; Aufwand, Prunk’ (ME IV 103; Sehwers 1953, 140).

štātētiēs sk. *štāte*.

štēmpa ‘zīmogs’ (*pastā pakai uzspīeda štēmpas. Apv.*).

Aizgūts; sal. vācu *der Stempel*, vlv., h. *stempel* (Etymologisches Wb 1975, 745).

štēpsēle ‘kontaktdakša’ Rucavā (*tur vaīg apmaīnīt jāūnu štēpsēli. šitā drīz sāks kūpēt. Apv.*).

Aizgūts; sal. vācu *der Stöpsel* (Etymologisches Wb 1975, 753).

štūmēt ‘derēt’ Rucavā (*štūmēt štūm, bet nepass.* Apv.), *štimmētiēs* ‘vienoties’ Vidrižos (ME IV 103).
Sal. latv. *stimmētiēs* ‘vienoties’ < vācu *stimmen* (ME IV 103); sal. vlv. *stimmen* (Mittelniederdeutsches Wb 1878, 404).

štrūbante ‘zeķu gumija’ Rucavā (*man šitās štrūbaņtes ir par garu.* Apv.).

Aizgūts; sal. latv. *strūbaņtes, trūbaņtes* ‘Tragbänder’ (bez konkrētas climes norādes Sehwers 1918, 67).

štuŕmis ‘vētra’ (*vaŕbūt štuŕmis ispūs nedeļu, duj nedeļas uņ tad tā ūda i sapuvus tuŕ apakšā.* RIT 2007, 439) un *štuŕme* (no literāriem avotiem Sehwers 1918, 97); sal. arī *štūrmis* ‘laika sprīdis’ Sunākstē (EH II 656).

< vlv. *storm* (Sehwers 1953, 127; Jordan 1995, 99).

šūmes ‘putas’ Rucavā (*kad vāra gaļu, katlā parādās šūmes.* LiepU); sal. verbu **šūmēt** ‘schäumen; zu Schaum schlagen’ (ME IV 109).

< lv. valodas (*schumen* ME IV 109; *schüm* Sehwers 1953, 134) vai vlv. *schûm* (sk. arī Niederdeutsches Wb 1858, 187; Mittelniederdeutsches Wb 1995, 338).

šūmēt sk. *šūmes*.

šūplāde ‘atvilkne’ Rucavā (*tā ir diži liēla šūplāde; pakaci acenes nuô šūplādes.* LiepU; *paraūgi, vai liēlajā šūplādē naū vėl kâda ķiseņdrâna..* Apv.).

< vācbaltu *Schublade* (Sehwers 1953, 140).

švāģerene ‘svaine’ Rucavā (*kâzas vadīja vedēimāte uņ vedēitēs [..] brālis ar švāģereni.* LiepU).
Sal. *švāģerene* novec. ‘svaine’ (LLVV VII₂ 412).

Par cilmi sk. *švāģeris* (sal. vācu *die Schwägerin*, vav. *swægerinne* Etymologisches Wb 1975, 687).

švāģeris (siev. dz. forma **švāģerene**) ‘svainis’ Rucavā (*kâzas vadīja vedēimāte uņ vedēitēs, tiē parasti bi kâ atminuôs mâsa ar švāģeri vai brālis ar švāģereni.* LiepU).
Sal. *švāģeris* novec. ‘svainis’ (LLVV VII₂ 412).

Aizgūts; sal. vav., vlv. *swāger*, vācu *der Schwager* (Etymologisches Wb 1975, 687).

švaks ‘vājš, nespēcīgs’ Rucavā (*es vėl neģsu tik švaks, lai kâc manâ viētâ darītu vis-parastâkuôs darbus.* Apv.), *švakrs, švaks* ‘t. p.’ Koknesē, Taurenē u. c. (ME IV 113–114, arī no literāriem avotiem).
Sal. *švaks, švaki* novec. ‘vājš; arī slikti’ (LLVV VII₂ 412).

Aizgūts; sal. vav. *swach*, vlv. *swak*, vh. *swac* (*ck*), vācu *schwach* (Etymologisches Wb 1975, 686).

švēģeriēne ‘svaine’ Rucavā (*nâk dzeimdibs mana švēģeriēneī, vīra māsai, uņ nebij īsti tâ, kâ vajag.* LiepU).
Sal. *švāģerene* novec. ‘svaine’ (LLVV VII₂ 412).

Par cilmi sk. *švāģeris*.

truījeris ‘džemperis’ Rucavā (*nuôsaadījuôs seū sīltu truījeri. gribi apskatīt?* Apv.).

Aizgūts; sal. vācu *Troyer* ‘veraltet, wollenes Unterhemd; wollene Weste der Seeleute mit Ärmeln (wahrscheinl. nach der frz. Stadt Troyes)’ (Deutsches Wb 2000, 1273).

tuoveris ‘liels koka trauks’ Rucavā (*tuôverī vaŕ skâbēt guŕķus. / ja bi vaīrâk cūlvēku, ta putra us gâlda stâvņēi tuôverī.* LiepU; *tuoverī krâjas lietus ūdens.* Apv.), *tuôveris*, arī *tuovere* ‘ein Zuber, ein grosses Wassergefäss; der Hintere (scherzhaft)’, *stuôveris* ‘t. p.’ Bārtā, Dunikā, Puzē (ME III 1113), arī Grobiņā, Pērkonē, Saldū, Stendē (EH II 599).
Sal. *toveris* ‘liels, apaļš vai ovāls, parasti koka, trauks bez vāka ar mazliet paplašinātu augšdaļu’ (LLVV VII₂ 575).

< vlv. *tover, tōver* ‘Zuber’ (ME IV 287; Sehwers 1953, 127; Jordan 1995, 105; LEV 2001, 1052)
vai vh. *toever* [tōver] (LEV 2001, 1052).

Sal. dainu, piem.:

*Kapēc sīkas, kapēc mazas
Unguriešu dzeltainites?
To darija kungu rija,
Kārtā lieli toveriši.*

31642-7, Mazsalaca (DS[®])

tupeles ‘koki uz jumta kores, kuri satur niedres’ Rucavā (*tupeles liek, lai jumtu necilinātu vējš.* Apv.), ‘jumta klambaņi’ Nīcā, Rucavā (no literāra avota ME IV 266; *jumtu čukuri nuostiprināti tādām kâ lielām pagalēm, kuo ... sauc par tupelēm.* EH II 703).

< vlv. *tuffel* (ME IV 266).

uņguris ‘kastrētājs’ Rucavā (Apv.), *uņguris* ‘t. p.’, piem., Blīdenē, Īvandē Saldū un *uņgurs* ‘t. p.’, arī ‘kleperis’ (ME IV 299, EH II 713, detalizētāk par leksēmas izplatību un variantiem sk. Laumane 2001, 21–23).
Sal. *ungurs* novec. 2. ‘ērzeļu, arī citu dzīvnieku tēviņu kastrētājs’ (LLVV VIII 81).

Līdz ar ig. *unnur* ‘kastrētājs’ < vācu *Ungar* (ME IV 299).

ussķiņķāt sk. *šķiņķis*.

ussķiņķuot sk. *šķiņķis*.

vakte ‘sardze’ Rucavā (*zaldāti stāv vaktē*. Apv.), *vakte, vaks* ‘t. p.’ (no literāriem avotiem ME IV 449); sal. arī verbu *vaktēt* ‘uzmanīt’ Rucavā (*iēvedējiem vaīdzēja vaktēt, lai nenuōzaktu brūti*. LiepU), *vaktēt* ‘Wache halten, Achtung geben, bewachen, behüten’ (ME IV 449) un atvasinājumu **pavaktēt** ‘sargāt, uzmanīt’ Rucavā (*kamēr es aīziēšu piēzvanīt, tu pavaktē tās vistas, lai nejiēt stāduōs*. Apv.). Sal. arī *vaks* 1. jūrn. ‘sardze’; 2. novec. ‘pasākumu kopums, kas ir saistīts ar (kāda objekta, personu) sargāšanu’ (LLVV VIII 272);

< vlv. *wacht(e)* ‘sardze’ un *wachten* ‘gādīgi aizsargāt’ (ME IV 449; Sehwers 1953, 150; Jordan 1995, 107).

Sal. dainas, piem.:

*Ko mēs, brāļi, darisim,
Solās māsas bēgšus bēgt?
Liksīm, brāļi, stipru vakti
Vez visim celiņim..*

33623, Rāva (DS[®])

*Liekat vaktēs, bāleliņi,
Uz visiem celiņiem:
Tautas zags mūs' māsiņu
Guļamā laiciņā.*

13440, Jaunmuiža (Lutriņos) (DS[®])

vaņzis ‘jaka’ Rucavā (*vaņži bi mugurā vecuōs laikuōs, vaņži bi apšūti a samatu. / uzvelc vamzi, laukā auksts*. Apv.), *vaņzis* ‘jaka, kamzolis’ Dunikā, Džūkstē, Kazdangā, Saldū, Vandzenē, ‘kamzolis ar rokām’ Dunikā, *vamzis* Augstkalnē, Vērgalē, *vaņži* Dzērbenē (un no literāriem avotiem), *vamzes* Lazdonā, *vaņžas* ‘vamzis, kamzolis’ (no literāra avota), ‘kamzolis ar rokām’ Dunikā, ‘jaka’ (no literāra avota), ‘adīta jaka’ Augstkalnē (ME IV 467). Sal. *vamzis* ‘biezs, rupja adījuma džemperis (parasti vienkārša fasona, vietām nepieguļošs)’ (LLVV VIII 291)

Aizgūts (ME IV 467); < vlv. valodas (*wambes, wammes, wams* Sehwers 1953, 151; *wambes, wammis* un var. Jordan 1995, 107; LEV 2001, 1115); sal. lv. *wammes, wams* ‘jaka, sieviešu un vīriešu kamzolis’ (Niederdeutsches Wb. 1858, 285).

Sal. dainas, piem.:

*Kas ta tāda alus meita,
Pižucini mugurā!
Vaj tev nebija
Kartūna vamžu?*

19688, Nīca un Tosmare (Grobiņa) (DS[®])

*Līzītē(i) māsiņē(i)
Tauku vamža (vamži) mugurē.
Suņi taukus noēduši,
Šūles vien atlikušas.*

20521-1, Kalnmuiža (Kld) (DS[®])

veša ‘veļa’ Rucavā (*mazgāt vešu*. LiepU).

Aizgūts no vācu valodas (bez konkrētas climes norādes Sehwers 1953, 155); sal. vav. *wesche*, sav. *wesca*, vācu *die Wäsche* (HerkunftsWb 1989, 801).

vešerine ‘veļas mazgātāja’ Rucavā (*vešerienes bi, kas vešu mazgāj*. Apv.).

Aizgūts; sal. vācu *die Wäscherin* ‘veļas mazgātāja’ (VLV 1990, 672).

vērzeles ‘slejas (?)’ Rucavā (*lai pa stāvu kāpumu lejā braucot zirgs varētu saturēt vezumu, lieto vērzeles*. Apv.), *vērzeles* ‘zirga slejas, zirga rīki’ Dundagā, Kalētos, Nīgrandē, Stendē, Vecatē, arī Blīdenē, Grobiņā, Īvandē, Rucavā u. c., ‘Fürsel, Vorsielen’ un ‘das Hintergeschirr (hinter dem Kummel)’ (no literāriem avotiem), *vērzeles* ‘slejas’ Īvandē (ME IV 569; EH II 779), *vērzeles* arī ‘bikšturi’ Rucavā (EH II 779).

Latv. *vērzeles* ‘slejas’ < lv. **vōrsel*; sal. vācu *Fürsil* (no Grimmu vārdnīcas), *Fürsel; Vorsiel* (ME IV 569; *vārsel* Sehwers 1953, 157; sal. *Fürsil* in Livland und Esthland das vordere pferdegeschirr, insbesondere das halsjoch von leder im gegensatze des kummets als eines schlitten- und fuhrwagengeschirres. Dann aber und vornehmlich: das kutschgeschirr, das ganze pferdegeschirr, dort auch das preuszische pferdegeschirr genannt. Grimm Wb[®]), bet latv. *vērzeles* ‘bikšturi’ aizgūts no lv. *vārsel* ‘Vordersiele’ (EH II 779). Pēc cita uzskata leksēma aizgūta no vlv. *vōrsēle* (Jordan 1995, 109).

Leksēma *vērzeles* sastopama arī dainās, piem.:

*Lieli kungi tā nebrauca,
Kā brauc mani brāleliņi;
Sirmi zirgi vērzelēs,
Dzens kamanu galiņā.*

3433, Sece (DS[®])

*Kur bijāt jūs, brāliši,
Vērzeloti kumeliņi?
- Vadijām sav' māsiņu
Pa deviņi novadiņi.*

26372, Blīdiene (DS[®])

vēverine ‘audēja’ Rucavā (*mana māte ir liela vēverine*. Apv.), *vēveriene* ‘t. p.’ Biržos (ME IV 572), *vēverene* ‘t. p.’ Džūkstē, Pūrē (EH II 780).

Par cilmi sk. *vēveris*.

vēveris ‘audējs’ Rucavā (*senāk vēveri no paaudzes uz paaudzi pārmantoja amata prasmi – aušanu*. LiepU).

Aizgūts no vlv. *wever* ‘audējs’ (Sehwers 1953, 157; Jordan 1995, 109).

Sal. dainas, piem.:

*Man bij gauž liela laime,
Man bij pulks brūtgaņi:
Trīs vēveri, trīs skroderi,
Trīs sudraba kalejiņi.*

9631-12, Alšvanga (Alsunga) (DS[®])

*Dod, māmiņa, kam dodama,
Nedod manis vēveram:
Vēvers dauza dien' un nakti,
Man tās spoles jaspolē.*

9553, Veismaņi (Vaivē) (DS[®])

viķelēt 'tīt; saitēt' (LiepU); **apviķelēt** 'apfīt' Rucavā (*pašam savu labo roku grūti apviķelēt*. LiepU; *jāapviķelē šņuošs riktīgi ap stabu un jānuošsien, citādi maūcas nuōst*. Apv.); sal. atvasinājumu **ievīķelēt** 'ietīt' (*senāk maģus bērņus cieši ievīķelēja vindelē*. LiepU).

Aizgūts; sal. vācu *der Wickel* un verbu *wickeln* (Etymologisches Wb 1975, 856).

viņdele 'auts' Rucavā (*senāk maģus bērņus cieši ievīķelēja vindelē*. LiepU); 'die Kinderwindel' Saldū, Kalnciemā, Popē u. c.; (arī varianti *viņdelis*, *vindulis*, *viņduls*, *viņduolis*, *viņdals*, *viņduliņi* izplatību plašāk sk. ME IV 599; EH II 785); sal. arī verbu *viņdelēt* 'windeln, in Windeln wickeln' Saldū (ME IV 599) un prefiksālo atvasinājumu **nuōviņdelēt** 'nosiet, notīt' Rucavā (*kā vaļ teikt, sasēju a divēli i tuō siēvu, i tuō bērnu nuōviņdelēju, šitā, tā*. RIT 2007, 447).

Latv. *viņdele* līdz ar liet. *viņdelis* aizgūti no vācu *Windel* (ME IV 599; Sehwers 1953, 158).

Sal. dainu, piem.:

*Tec preti, dēlu māte,
Ar deķiem, vindelēm,
Nu nāk tava vedekliņa
Cīkstedama, vaidedama.*

35530-4, Striķi (Zvārdē) un Saldus (DS[®])

zapte 'ievārījums' Rucavā (*tā bij gaŕda zapte*. LiepU; *nūo tām vārija zapti. / cik mums zaptes burku vēl ir palikušas?* Apv.).

Iespējams, leksēma ar nozīmes pārnesumu 'sula' → 'ievārījums' aizgūta no vācu valodas; sal. vav. *saft*, agrāk *saf*, sav. *saf* un vācu *der Saft* (Etymologisches Wb 1975, 619).

zēģele 'bura' Rucavā (*laivai ir divas zēģeles*. Apv.), *zēģele* 'bura; karogs' (galvenokārt no dainu materiāla ME IV 714). Sal. *zēģele* novēc. 'bura' (LLVV VIII 589).

Līdz ar liet. *zēģlas* vai *zēģlius* < vlv. *sege*, *sēgel* (ME IV 714; Sehwers 1953, 163; Jordan 1995, 111).

Sal. dainas, piem.:

*[..] Jūŗa prasa smalku tīklu,
Laiva baltu zēģelišu.
Uzliek baltu zēģelīti,
Iet laivina mirdzedama.*

33631, Nīca un Rucava (DS[®])

*Es redzeju div' laiviņas
Baltajām zēģelēm;
Tur sēdēja div' māsiņas
Baltajām villainēm.*

30741, Ventspils (DS[®])

zēvele 'sērs; sērkociņš' Rucavā (*zēvele. / piķis un zēvele – piķis un sērs. / paduod zēveles aizdedzināt plīti*. Apv.), *zēvele*, arī *zēvelis* 'sērs' (no literāriem avotiem ME IV 715), *zēvele* 'sērkociņš' Dunikā un *zēvelis* 't. p.' Apukalnā (ME IV 715).

Līdzās ig. *wewel* ar disimilāciju < vlv. *swevel* (ME IV 715; Sehwers 1953, 164; Jordan 1995, 111).

Sal. dainas, piem.:

*Vaj ta tautu istabiņa
Zēveļ' malku kurinata?
Aizsmok mana valodiņa
Pirmajā vakarā.*

442, Kliģene (Zaubē), Meņģele, Plātere (DS[®])

*Jau mums bija zēvelīte,
Vēl atveda dzirkstelīti;
Būs manai māmiņai
Purvā vietas jameklē.*

21746-2, Kurzeme, Vidzeme un Zemgale (DS[®])

zuōķeris // **žuōķeris** 'rīks norauto tīklu vai ūdu pacelšanai' Rucavā (*ūdas pacēla ār zuōķera*. Apv.; *maņ bi tas žuōķeris*. RIT 2007, 439), 'ein ästiges Holz, welches man an einer Schnur längs dem Meeresboden hinzieht, um zerrissene Netze aufzufangen' Nīcā (ME IV 759).

< vlv. *soker*, *söker*, *söker* (ME IV 759; Sehwers 1953, 165; Jordan 1995, 112).

zuōste 'mērce' Rucavā (*sīltajā ēdiēnā deva rāciņus aŗ zuōsti, salđajā deva krizduōļu meŗdu. / ēdis rāceņus aŗ zuōsti*. LiepU); 't. p.' (no literāra avota ME IV 760)

< vācbaltu *Soost* (Sehwers 1953, 165).

zuŗte 'šķirne' Rucavā (*nu muŗis ir tik daŗģ tuō rāciņu zuŗtu, ka visas nevaŗ paturēt galvā*. Apv.), 'suga, šķirne' Kurzemē (ME IV 751).

Latviešu *zurte*, *zorte* 'Sorte' aizgūti no vācu valodas (Sehwers 1953, 165); sal. vlv. *sorte*, kas ar vh. *sorte* starpniecību aizgūts no franču valodas, un vācu *die Sorte* (Etymologisches Wb 1975, 718).

žuōķeris sk. *zuōķeris*.

Ekscerpētajā Rucavas izloksnes materiālā konstatēts vairāk nekā 200 aizguvumu un to variantu no vācu (galvenokārt viduslejasvācu un lejasvācu) valodas; lielākajai daļai aizguvumu dažādos materiālos atrodamas arī cilmes norādes (Sehwers 1918; ME; EH u. c.).

No apkopotajām 189 pamatleksēmām 158 leksēmas (83,6 %) ⁴⁰ ir substantīvi jeb lietvārdi, 22 leksēmas (11,6 %) – verbi jeb darbības vārdi, 8 leksēmas (4,2 %) ir adjektīvi jeb īpašības vārdi un 1 leksēma (0,5 %) ir adverbs jeb apstākļa vārds (sk. 7. att.).

Tematiskā aspektā lielākā daļa leksēmu (19,6 %) nosauc dažādas ar saimniecisko dzīvi saistītas reālijas (apzīmē, piem., darbarīkus, dažādus traukus, saimniecības piederumus u. tml.); daļa leksēmu (18,5 %) ir saistītas ar priekšmetiem; 6,3 % leksēmu ir ēdienu nosaukumi, 4,8 % ir abstraktu nojēgumu raksturojoši vārdi, augus apzīmē 4,2 % leksēmu u. c. (plašāk sk. 8. att.). Tas izriet arī no J. Zēvera darbiem *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen* (1918) un *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen* (1936, atkārtos izdevums 1953. gadā); te iekļautas dažādas ģermānismu grupas:

- 1) ķermeņa, tā uzbūves apzīmējumi;
- 2) apģērba nosaukumi;
- 3) latviešu dzīvojamo un saimniecības ēku nosaukumi;
- 4) mājas un saimniecības piederumu nosaukumi;
- 5) ar latviešu nodarbošanos saistītas leksēmas;
- 6) sabiedrisko dzīvi raksturojošas leksēmas;
- 7) ar baznīcu saistīti nosaukumi;
- 8) ar skolu saistīti nosaukumi;
- 9) medicīniski nosaukumi;
- 10) ar karaspēku saistītas leksēmas;
- 11) mūzikas instrumentu nosaukumi;
- 12) mēra un svara apzīmējumi u. tml. (par to Sehwers 1918, 108–137; Sehwers 1953, 218–438). Vairāku semantisko grupu ģermānismi sastopamas arī latviešu dainās; arī te liela daļa leksēmu saistītas ar saimnieciskās dzīves reālijām, piem., tiek nosaukti darbarīki, ēkas un telpas, ēdienu nosaukumi u. d. c. (plašāk sk. Lele-Rozentāle 2001, 418–422).

Tā kā liels ģermānismu īpatsvars saistīts ar saimniecisko dzīvi, secināms, ka tie

⁴⁰ Promocijas darbā ģermānismu procentuālais sadalījums tiks aprēķināts ņemot vērā promocijas darba nodaļā esošo ģermānismu pilno šķirķļu skaitu, kuros apvienoti semantiski saistīti vārdi.

Rucavas izloksnē varēja būt ieviesusies ar muižas dzīves vai amatniecības starpniecību, piem., tādi vārdi kā *ķipsis*, *pluogs*, *spederine* u. c.; daļa ģermānismu radušies tirdzniecisko sakaru rezultātā. Daļēji var pievienoties J. Zēveram, kurš norāda, ka aizguvumi ir kādas tautas attīstības kultūrvēsturiski mutvārdu liecinieki. Tie norāda uz to, ka ir bijusi vai nu materiāla kultūras pārnešana, vai garīga ietekmēšanās⁴¹ (Sehwers 1918, 108; par to arī Sehwers 1953, 167).

No analizētajiem 189 ģermānismiem LLVV konstatēts 50 ģermānismu jeb 25,9 % no kopējā ģermānismu skaita; no tiem 47,1 % ģermānismu LLVV doti ar norādi novecojis vārds, 15,7 % ģermānismu ar norādi – sarunvalodas vārds, 5,9 % ar norādi – apvidvārds, 2 % ar norādēm – vienkāršrunas vārds un etnogrāfisms, bet 27,5 % leksēmu dotas bez ierobežojošām norādēm, resp., Rucavas izloksnes ģermānismi uzlūkojami par literārās valodas vārdu fonētiskajiem, morfoloģiskajiem vai semantiskajiem dialektismiem (piem., *āmars*, *bunduls*, *kamzolis*; sk. 9. att.).

Vairākas likumsakarības vērojamas fonētiskā aspektā:

- atbilstoši latviešu valodai, palatālo patskaņu priekšā vācu *g*, *k* aizstāts ar latviešu *ģ*, *ķ*; sal. leksēmas: *ģēvele* < *gevel*, *ģīga* < *gīge*, *ķērna* // *ķērne* < *kerne*, *riķis* < *rik*, *spieģelis* < *spiegel* u. c.;
- notikusi pieskaņošanās balsīguma ziņā, piem.: *lindraks* < *lintrock*;
- vācu *o* (*ö*) vietā lietots:
 - latv. *uo*: *kamzuolis* < *kamsöl*, *ķuocis* < vlv. *kotze* ‘vai jv. *Kötze*, *nuote* < *nôt*, *pluogs* < *plôch*, *skruoderis* < *schröder* u. c. (par to sk. arī Sehwers 1918, 79);
 - latv. *u*: *lindraks* < *lintrock*, *zurte* < *Sorte* u. c.;
- vācu *ö* vietā lietots latv. *ē*, piem.: *knēdeļi* < *der Knödel*, *ķēmele* < *kömel*, *pēle* // *pēlis* < *pöl(e)*;
- vācu *ch* vietā *k*: *jakte* < *jacht*, *vakte* < *wachte*;
- vācu *f* vai *v* vietā lietots latviešu *p*: *pērve* < vlv. *verwe*, *spedere* ar *s* piespraudumu < *die Feder*, *zapte* < *der Saft* u. c.

Lejasvācu un augšvācu ietekmē latviešu valodas ģermānismos dažādi tiek atveidota skaņu kopa *sch*:

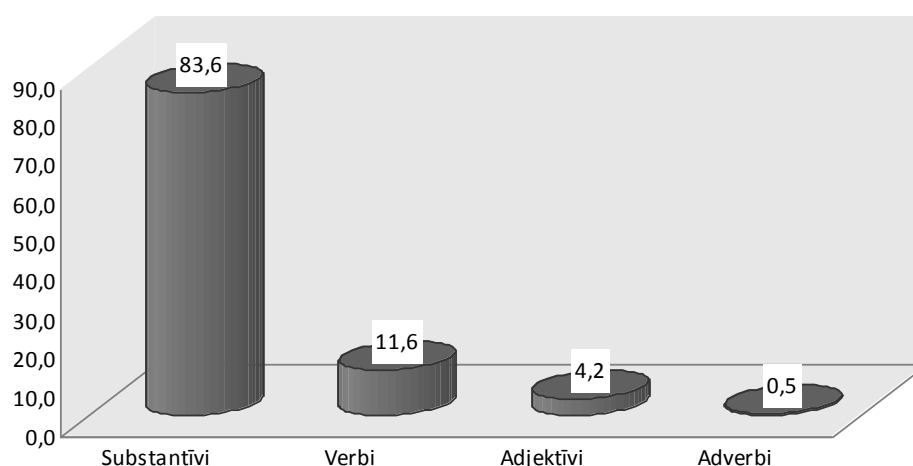
- *sk* velāro vokāļu priekšā, piem.: *skāde* < *schade*, *skuonēt* < *schonen*, *skutulis* //

⁴¹ Die Lehnwörter sind redende Zeugen der kulturgeschichtlichen Entwicklung eines Volkes. Sie weisen immer darauf hin, daß entweder eine materielle Kulturübertragung oder eine geistige Beeinflussung des entlehrenden Volkes stattgefunden hat.

skutuls < *schuttel* vai *schottel*, *skūna* < vlv. *schūne* vai afrī. *schūn*;

• **šk** palatālo vokāļu priekšā, piem.: *šķindelis* < *schindele*, *šķiņķāt* < *schinken*, *šķipele* < *schuffel*;

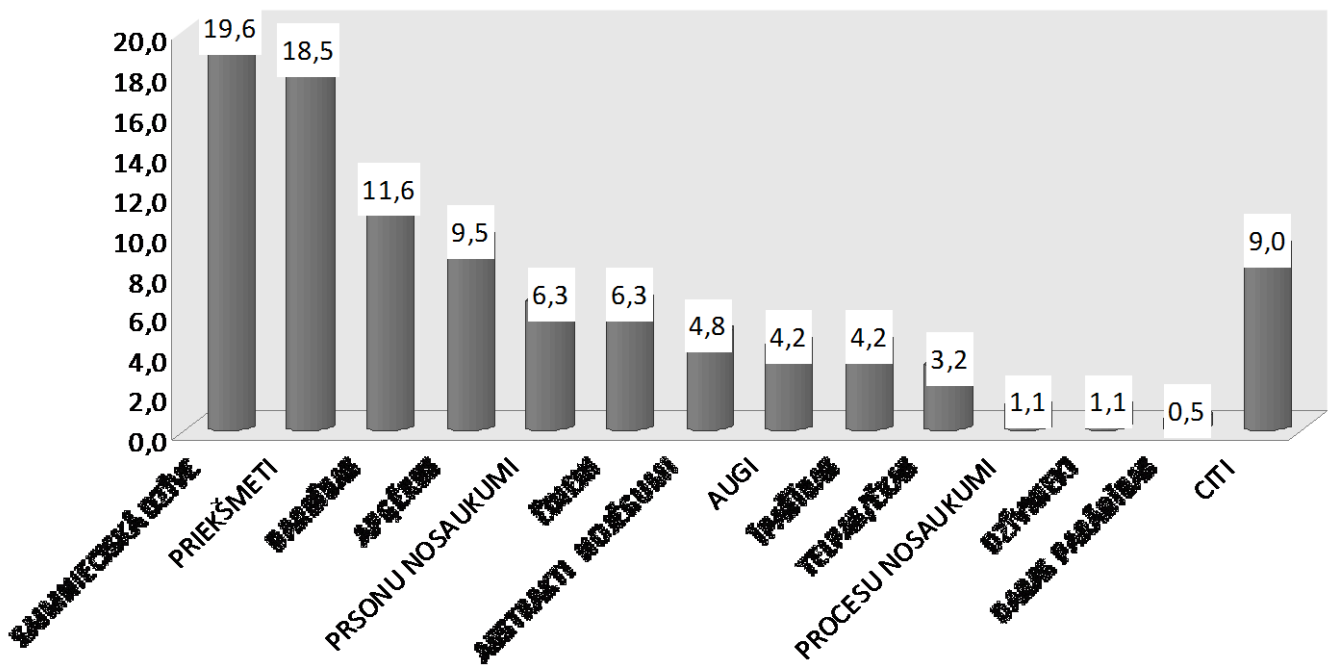
• **š**, piem.: *šerps* < *scherp*, *šapte* < *scheft*, *šēnes* < *schene*, *šimpēt* < *schempen*, *šleijeris* < *der Schleier*, *šnite* < *der Schnitt*, *švaks* < *schwach* u. tml. (par aizgūtu vārdu vokālismu un konsonantismu sk. arī Rudzīte 1993, 163–169, 297–299; par ģermānismu fonētiskajām īpatnībām sk. arī Sehwers 1918, 28–69; Jordan 1995, 19–41).

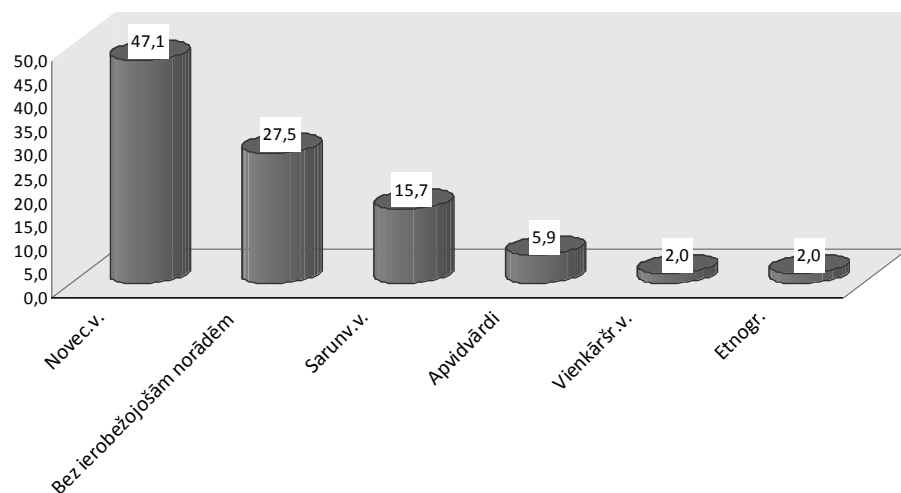
7. att. Ģermānismu sadalījums pa vārdsķirām (%)

Rucavas izloksnes ģermānismi ietilpst gan pasīvajā, gan aktīvajā leksikas daļā. Liela daļa ģermānismu sastopami arī dainās (*bante*, *knaps*, *zēvele* u. c.; par lejasvācu valodas atspulgu latviešu dainu materiāla sk. Lele-Rozentāle 2001₁, 415–426), pirmajās latviešu vārdnīcās (*balbieris*, *drāte*, *ģēvele* u. c.) un fiksēti arī vēl 20. gs. pirmās puses valodnieciskajos materiālos (piem., Sehwers 1918; Ābele 1927, 1928; ME; EH), kā arī tiek lietoti joprojām, piem., *brišs*, *bunduls*, *ķērne*, *ķezberis*, *skutuls*, *stieģelis*, *zēvele* u. c.

Hronoloģiskā aspektā senākais ģermānismu slānis latviešu valodā ienācis no viduslejasvācu (*geldēt*, *liēnēt*, *vēveris* u. c.) vai tai sekojošās lejasvācu (*brandavs*, *budele*, *šūmes* u. c.) valodas, vai arī daļa ģermānismu varēja būt ieviesušies izloksnēs no vācbaltu sarunvalodas (*duršlaks*, *jorgīne*, *pojene* u. c.) vai vācu literārās valodas.

8. att. Ģermānismu sadalījums tematiskajās grupās (%)

9. att. Ģermānismu sadalījums pēc ierobežojošām norādēm (%)

Aplūkojot Rucavas izloksnes ģermānismus no izplatības viedokļa, konstatējams, ka daļa leksēmu sastopamas plašāk Latvijā, ko pierāda gan ME, EH esošie leksēmu fiksējumi, gan latviešu tautasdziesmu materiāls (piem., *blašķe*, *damelēties*, *deķis*, *ģīga*, *stallis*). Īpaši plašs ģermānismu lietojums ir Kurzemes izloksnēs (piem., *brišs*, *glāzs*, *sprūte*), sevišķi Lejaskurzemē (plašāk sk. analizētajos ģermānismu piemēros – L. M.-N.).

Pēc aplūkotajiem Rucavas izloksnes ģermānismu piemēriem redzams, ka to izmantojums ir aktuāls arī 20. gs. beigu un 21. gs. sākuma leksikā. Daļai ģermānismu joprojām ir gan fonētiskie, gan morfoloģiskie varianti (*bukšķierēt* // *bukstierēt*, *jorģīne* // *jurgīne* // *jurgēne*, *krizduole* // *skrizduole*, *lindraks* // *lindruks* u. c.), kas apliecina ģermānismu dzīvotspēju arī nākotnē.

3.3.3. Rucavas izloksnes slāvismi

Aizguvumi no slāvu valodām latviešu literārajā valodā veido nozīmīgu leksikas daļu. Valodā tie ienākuši dažādos laika posmos: senākais aizguvumu slānis aptver 9.–11. gs. (daudzi vārdi saistās ar garīgās dzīves parādībām, administrāciju, reliģiju, tirdzniecību, piem., vārdi *bagāts, nabags, pagasts, sods, svēts, zvans* u. d. c.), bet jaunākais – 18.–19. gs. (kuram pieder tādi vārdi kā *tarba, balamute, bronza, čemodāns, kaska, katorga* u. c. un, raugoties no mūsdienu valodas viedokļa, daudzi no tiem ir jau novecojuši vai neietilpst literārās valodas leksikā (plašāk par slāvismu hronoloģiju sk. Laua 1981, 108–109).

Pirmās norādes par slāvismiem dod jau K. Fīrekera un J. Langija vārdnīcu rokraksti un tās attiecas uz poļu valodu; pirmo norādi par aizguvumu no krievu valodas ir pievienojis F. Veigelis 1748. g. latviski vāciskās vārdnīcas manuskriptā (Zemzare 1961, 414). Senajās vārdnīcās sastopami arī atsevišķi Rucavas izloksnē u. c. Lejaskurzemē lietoti slāvismi (piem., *kudla, svikls*).

Slāvismi ir arī raksturīga latviešu valodas izlokšņu parādība. Sevišķi spēcīgi tie izpaužas Latgales izloksnēs (galvenokārt tie ir aizguvumi no baltkrievu, krievu un poļu valodas), bet citur Latvijā tie sastopami sporādiski (par to Лаумане 1977, 55). Rucavas izloksnē nav vērojams liels slāvismu īpatsvars, kā arī problemātisks to traktējums, jo liela daļa slāvismu Rucavā varēja būt ieviesušies ar lietuviešu valodas starpniecību no poļu vai krievu valodas (par to arī Лаумане 1977, 55–56).

Slāvismu sakarā viens no aktuāliem ir hronoloģijas jautājums. Piemēram, daļai Latgalē lietoto slāvismu ir senas saknes (par to Лаумане 1977, 50–51, 55–56), savukārt daļa Dienvidrietumkurzemes izloksnēs lietoto slāvismu varētu būt jaunākas cilmes, jo šeit nav vēsturiski tiešu kontaktu ar slāvu valodām vai izloksnēm, tāpēc rodas jautājums: tie aizgūti tiešā veidā vai arī, piem., ar lietuviešu valodas starpniecību (par to sk. arī iepriekš – L. M.-N.).

Slāvismiem nereti grūti nosakāms, no kuras valodas vārds aizgūts – baltkrievu, krievu vai poļu; sal., piem.: *irka* ‘dekoratīvi izšuvumi kreklam uz pleciem’ (ar liet. *irkā* ‘ирха’ starpniecību < kr. vai poļu *ircha* ‘Weissleder’ ME I 710), *kūds* ‘vājš; tievs, slaidš’ (*kūds* līdzās *kuods* ‘t. p.’ un liet. *kūdas* aizgūts no krievu *худъ* vai poļu *chudy* (ME II 332; LEW 304)); *slīve* ‘plūme’ (aizgūts; sal. kr. *сліва* ‘t. p.’ (KLV I 658), bkr. *слива* ‘t. p.’, poļu *śliwa* (Этимологический сл. III 670) vai arī ar lietuviešu valodas starpniecību) Rucavā u. c. (plašāk sk. analizētajos slāvismu piemēros – L. M.-N.).

Retumis problemātiski noteikt, no kuras valodas leksēma aizgūta – slāvu vai ģermāņu valodām, ja abās no minētajām valodām lietotas līdzīgas leksēmas, piem., *jāmarks / jāmarka* (?) ‘gadatirgus’ (sk. analizētajos slāvismu piemēros – L. M.-N.). Arī te, lai precīzāk būtu nosakāms, no kuras valodas leksēma aizgūta, ir svarīgi izsekot konkrētās leksēmas hronoloģijai, kas precīzāk varētu atklāt aizdevējvalodu.

Tālāk dots Rucavas izloknes slāvismu saraksts alfabēta secībā pēc šķirķļu principa:

bašlaks ‘kapuce’ Rucavā (*vīriēšiem bašlaki galvā a bañtēm, kuō uzmaūc uz cepuri viřsū puteņa laikā.*), ‘kapuce’ Rucavā, *bašlaks* ‘t. p.’ Dunikā, *bašliks* ‘t. p.’ Bārtā, *bašluks* Kalētos (EH I 206). Sal. arī *bašliks* ‘kapuce (no vilnas auduma) ar gariem galiem’ (LLVV I 44). Literārās valodas vārda *bašliks* lokālie varianti Latvijā plaši sastopami (sk. Jansone 2003₂, 202–204).

< no kr. *баилыкъ* (EH I 206); krievu valodā tas aizgūts no tirkū valodām, Latgales izloksnēs, iespējams, ienācis ar krievu valodas starpniecību, bet, „ņemot vērā vārda *bašliks* pirmo reģistrējumu leksikogrāfiskajos avotos 20. gs. 1. pusē, rakstu valodā tas varētu būt ienācis gan ar krievu, gan ar vācu valodas starpniecību” Jansone (2003, 204).

biguze // biguzis ‘maizes zupa’ Rucavā (*mañ tanī laikā vis·labāk gařšuōja biguzis – rudzu maīzi salaūž gabaluōs uñ pārleļ aī saldinātu ūdeni. / tñ biguze iř diži gařda!* LiepU; *biguze – sadrupina maīzi uñ pavāra, uñ iēliēk kau kuō labum“ – bišķī kreīmu, bišķī piēnu. / svētdienas rītuos māte vāra biguzi.* Apv.; *ta, ka gāja istabā, mañma jau bij iēpriēkš izvārijusi biguzi nuō sakaļtušās, neapēstās maīzes.* RIT 2007,454); ‘ein Gericht aus feinem Mehl, Milch, Speck, Zwiebeln, das zu Kartoffeln gegessen wird’ (ME I 293–294); arī ‘eine Brotsuppe’ Rucavā (EH I 218), arī Sventājā, Bārtā un citviet Dienvidrietumkurzemē (Bušmane 2007₁, 269).

Par *biguzi* Rucavā dēvē arī nevāritu maizes ēdienu (*uzvāra piēnu, uzlej us baļtuō maīzi – baļtais biguzis.* Apv.; par to arī Bušmane 2007₁, 269–271).

Latviešu *biguzis*, arī liet. *biguzas* < bkr. *бузyc* ‘eine Art Speise’ (ME I 294, LKŽ[®]). Savukārt B. Bušmane precīzē, ka „atvasinājumu plašais semantiskais sazarojums un poļu, kā arī kaimiņvalodu dotumi rosina domāt, ka varbūt ir bijuši divi semantiski atšķirīgi aizguvuma avoti. Pagaidām ticamāk šķiet, ka vārds *biguzis* latviešu izloksnēs ienācis no poļu valodas (Bušmane 2007₁, 270).

biguzis sk. *biguze*.

čupra ‘skausts’ Rucavā (*patēvs paņēma puīku aīz čupras un aīzvīlka piē viņa večākiēm.* Apv.), ‘t. p.’ Vainodē (un no literāriem avotiem ME I 421), arī ‘grosses Haar’ Augstkalnē (EH I 296). Sal. *čuprs, čupra* sar. 1. ‘kakls un muguras sākuma daļa (cilvēkam vai dzīvniekiem); skausts.’; 2. paretī ‘matu cekuls’ (LLVV I 230).

< bkr. *чуприна* (ME I 421). Savukārt K. Karulis norāda, ka leksēmas *čupra, čuprs* ‘skaists, matu cekuls’ „parasti uzskata par aizg. no slāvu valodām [...]. Taču ticamāk, ka vārds ir baltu cilmes – atv. ar pied. *-rā- (-ro-)*” (LEV 2001, 192).

dabuit ‘dabūt’ Rucavā (*vajaga labas malkas dabuit, tad krāsns degs.* Apv.); ‘t. p.’ Dunikā, Kalētos (EH I 301), *dabuīt* ‘t. p.’ Aknīstē; sal. *dabūt* ‘dabūt, saņemt’ (ME I 428), kas ir arī latviešu literārās valodas vārds (LLVV II 235–237)

Vārds aizgūts no krievu valodas; sal. kr. *добыть* ‘dabūt, iegūt’ (ME I 429), LEV norādīts: „Aizguvums; no kr. *добыть* ‘iegūt, dabūt’, kas atv. no *быть* ‘būt’. Aizguvums ir sens, pirms 13. gs., kad *ы* > la. *ui*. Senā forma *dabuit* 17. gs. vārdnīcās un izloksnēs.” (LEV 2001, 194).

duřns ‘dulls; pamuļķis’ (Apv.), arī *duřns* ‘bēdīgs’ Kazdangā, ‘benommen, dwatsch, wüst’ Augškurzemē, arī Aulejā, Vainižos, Vecpiebalgā u. c. (ME I 519; EH I 344). Sal. *durns, durni* apv. ‘1. apdullis, apreibis (piemēram, no pārpūles, bezmiega u. tml.) – parasti par galvu; 2. ārpūtīgs, neprātīgs’ (LLVV II 418).

Leksēma līdz ar lietuviešu vai arī ar lietuviešu valodas *duřnas* ‘traks, negudrs’ starpniecību aizgūta no slāvu *дурнь* ‘muļķīgs, nesaprātīgs’ (ME I 519).

grībs ‘sēne’ Rucavā (*rasi, cik necik tuō grību dabūjis, taču kas, nāriņ, cic. / gāju grībuōs.* LiepU), ‘t. p.’ (Apv.), *grības* ‘(neēdamas) sēnes’ Grobiņā, Smārdē, arī *grība* ‘baravika’ (no literāra avota ME I 656; EH I 406).

Leksēma *grībs* ‘sēne’ sastopama arī dainās, piem.:

*Tik badā nenomiru
Tāi svešāja ciemitē:
Gribu zupu strubināja
Ar kapara karotēm.*

26413-1, Vidzeme, Kurzeme un Zemgale (DS[®])

Latviešu *grībs* līdz ar lietuviešu *grības* aizgūts no krievu *зуб* 'sēne' (ME I 656) vai ar lietuviešu valodas starpniecību.

grīši 'bumbieri' Rucavā (*piē skuōlas bij liēls dārs, tuī jaū bij i grīši, i ābuōli; salasījām pīlņu kuōci grīšu. / grīšus vis-pīrms nuōgatavina, uī pēc tam ēd.* LiepU).

LVDA norādīts, ka Dienvidkurzemē sastopamās leksēmas *grūša*, *grūšis*, *grūšu kuoks* (Rucavā) un *grūše* (Dunikā) ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūtas no slāvu valodām; sal. liet. *grūšē*, *grūšas* < poļu *grusza* (LVDA 37).

gūža 'zoss' Rucavā (*duōšu gūžām biški krūpēnu.* LiepU; *manaī mamī (!) dikti patika gūžas, tāpēc mūsmājās tuō bija daūg. / gūžas gāginādamas staigā pa pagalmu.* Apv.), 't. p.' Rucavā, arī Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Nīcā, Sakā u. c., *gūži* Nurmuižā (ME I 687; EH I 423); sal. **gūžēns** 'zoslēns' Rucavā (*jaūniķi gāja klaūstītiēs, kuō gūžēni uī suki runā.* LiepU), sastopami arī atvasinājumi **gūžine** un **gūžpuķe** 'purene' Rucavā (Apv.), arī *gūžinas* 'die weisse(n) Seerose(n)' (EH I 423) Nīcā.

Sal. dainu, piem.:

*Pāriet gūžas klēgādamas
No lēpota ezeriņa;
Pāriet meitas dziedādamas
No dzeltena linu lauka.*

637-1, Lielkrūte (Bārta) (DS[®])

Iespējams, vārds aizgūts no krievu *зуб*, bet sal. arī liet. *gūžti*¹ 'iet kā zosij' vai *gūžūoti* 'iet salīkušam' (ME I 687; LEW 179–180; LKŽ[®]).

gūžēns sal. *gūža*.

gūžine sal. *gūža*.

gūžins 'zostēviņš' Rucavā (*gūžina stallē nava! / es gūžinaim nejaūši samīnu plēznu.* LiepU; *nez, vai nevaīdzētu kādu gūžinu ar nuōpīrkt..* Apv.).

Par cilmi sk. *gūža*.

gvazdīks 'samtene' Rucavā (*gvazdiki kuoši zied visu vasaru.* LiepU; *gvazdīks* Apv.)

Leksēmas ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūtas no bkr. *звоздик* (ME IV 488).

irka (izloksne *ir > īr*) 'dekoratīvi izšuvumi kreklam uz pleciem' Rucavā (*jaūnībā maī nepatika tās īrkas, bet māteī patika uī viņa šuva.* LiepU; *staklēs lesa arī irkas, tās varēja būt mēļliem diegiem.* Apv.); *irkas* 'ausgenähte Schulterstücke am Hemde' Rucavā (ME I 710).

Ar lietuviešu *irkā* 'ирха' starpniecību < kr. vai poļu *ircha* 'Weissleder' (ME I 710).

izriēdīt sk. *riedīt*.

jāmarks / **jāmarka** (?) 'gadatirgus' (*braucēm uz Liepāju uz jāmarku.* Apv.).

Aizgūts; sal. kr. *ярмарка* 'gadatirgus' (KLV II 1054) un bkr. *ярмолка*, kas krievu valodā ar poļu *jarmark*, *jarmarek* starpniecību aizgūts no vav. *jårmarket* 'gadatirgus' (Этимологический сл. IV 561); sal. vav. *jårmarket* 'Jahrmarkt' un sav. *iårmarchat* 't. p.' (HerkunftsWb 1989, 312). Iespējams, leksēma *ir* izloksne ienākusi no poļu vai krievu valodas, taču nevar izslēgt arī iespēju, ka tā aizgūta nepastarpināti no vācu valodas.

kavāt '1. auklēt; apslēpt' Rucavā (*mani aīcinaja bērnu kavāt. / es tuō būdi kavāju.* LiepU; *kām nuō mājas ļaudīm bij laika, tas kavāja bērnu.* Apv.); '2. noslēpt' Rucavā (*pakavā to grāmatu.* Apv.), '3. glabāt, paslēpt, arī apbērēt' Pērkonē *miruōni kavā* (Valtere 1938, 131); 'bewahren, hüten, schützen' Nīcas izloksne un dainās; 'pflegen, warten' (ME II 181); 'verbergen' Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Nīcā, Pērkonē, Rucavā; arī 'beerdigen' Dunikā, Rucavā (EH I 596); sal. **kavāties** 'sargāties; glābties; slēpties' Nīcā, 'sargāties, uzmanīties' Dunikā, Gramzdā, Grobiņā, Līgutos, Nīkrācē, 'slēpties' Bārtā, Gramzdā, Nīcā (Bušmane 2004₂, 146; ME II 181; EH I 596); sal. atvasinājumu **pakavāt** 'noslēpt, paslēpt' Dunikā, Nīcā, Rucavā (*viēns pakavāja* ('noglabāja, paslēpa') *kuī kādu maītu, citi pa visu malu meklēja.* RIT 2007, 457; *meita pakavāja bildi apakš spilvēna.* EH II 141), 'pieskatīt' (*nu, pakavā tu manu meīcu, tad redzēsi, cik tas viēgli!* Apv.), 'auklēt' Rucavā (EH II 141), 'apbedīt' Dunikā, Rucavā (*vakar pakavājām*

veċuo saimnieku. EH II 141); **pakavātiēs** ‘sich in acht nehmen’ Gramzdā un ‘sich verstecken’ Dunikā, Bārtā, Rucavā (*puišelis pakavājies salmu kaudzē*. EH II 141).

Tā kā vārds sastopams galvenokārt Kurzemes dienvidrietumos, tas ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūts no slāvu *xovati* ‘t. p.’ (ME II 181) vai poļu *pochovac* (Laumane 2004₂, 191); sal. liet. *kavóti* ‘paglabāt, glabāt; kopt’ (‘*kavóti, -ója, -ójo* (l. *chować*, brus. *хаваць*)” LKŽ[®]).

kruķīt ‘griezt’ Rucavā (*izbeīdz kruķīt tuō piēnmašīnu..* Apv.).

Aizgūts; sal. kr. *крымить* I. ‘griezt’ (KLV II 1959, 682)

krūpi ‘putraimi’ Rucavā (*ziemās parasti vārīja krūpu zupu ar treknu cūkas gaļu. / duōšu gūžām bišķi krūpēnu*. LiepU; *krūpi viēnmēr mājā bij pa ruōkaī, lai vaī tīri izvārīt*. RIT 2007, 466).

Lai gan B. Bušmane norāda, ka leksēma aizgūta no lietuviešu valodas (Bušmane 2007₁, 255); sal. liet. *kruopā* ‘putraims’ (LLV 1995), tomēr iespējams, ka latviešu valodā vārds ienācis no slāvu valodām; sal. kr. *кпына*, ukr. *кпына*, poļu *krupa* (Этимологический сл. II 386, KLV II 681).

kudla ‘pakausis; izpūruši, kupli un biezi mati’ Rucavā (*pa kudlu negribi? čigānēm parasti ir biezas kudlas*. LiepU); ‘savēlusies dzīvnieka spalva, pinka’ Aknīstē, Nīgrandē u. c. (ME II 299; EH I 667).

Latviešu *kudla* līdzās liet. *kudlā* ‘Haarzotte’ vai ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūts no kr. *кудло* resp. poļu *kudla* (ME II 299).

Nozīme ‘pakausis’ veidojusies uz nozīmes pārnesuma pamata.

kupše ‘pircēja’ Rucavā (*mūms te nāk viēna kupše pēc piēna..* Apv.); sal. *kupša, kupšis* ‘tirgotājs’ Sasmakā, Strazdē (ME II 319; EH I 677); sal. *kupcis* ‘t. p.’ (no literāriem avotiem un dainu materiāla ME II 317; EH I 676); sal, arī atvasinājumu **pārkupšene** ‘pārpircēja’ Rucavā (*[..] tāi ir atkal pārkupšene pūlsētā*. Apv.).

Aizgūts; latv. *kupcis* līdz ar liet. *kūpčius* < kr. *купецъ* resp. poļu *kupiec* (ME II 317).

kuska ‘lakats’ Rucavā (*pažīcā māt tuō kusu šuōvakār; paduōn kusu uī iētaīn; maīn jāapsiēnas kuska; sievas nuosēja kuskas tikai gulēt ejuot*. LiepU; *nu jaī man tuō kusu ir tik daīg, ka nepaspēšu visas nuōvalkāt. / nuosapirku jaunu kusu*. Apv.; *ziēmu, ka aīksc, māte sasasēja pa kādamis duī kuskamis; apakšā kādu villīni, a vīrsū kuō [..] šmuku – va kādu muslini, va kādu kārtūnini a ruōzemis*. RIT 2007, 463).

Lejaskurzemē leksēma *kuska* visticamāk ienākusi ar lietuviešu valodas starpniecību; sal. liet. *kuskā*, kas aizgūts no poļu *chustka* vai bkr. *хустка* (Jansone 2003₂, 112–116; LKŽ[®]).

kūds ‘vājš; tievs, slaidis’ Rucavā (*pēc tās liēlās ligas palicis diži kūc. / nuō kreīķiēm paliēk kūc. / tu nu gaī esi diži kūda! skat, kādi kūdi kaī!* LiepU; *tu jaī man esi pa visaīn kūda palikusi pa tuō pilsētu dzīvuōdama. / uz pavasari guovs galīgi kūda palikusi*. Apv.), reti – **kūts** ‘t. p.’ (*kas jaī bij kūtāks, nebi tik apaīks, miēsā padeviēs, taīn jaī tādi svārki dikti glaīni isskatījās*. LiepU); **kūds** ‘mager’ Dunikā, Jaungulbenē, Naudītē, Nīgrandē, Nīcā, Vaiņodē u. c. (ME II 332); **kūds** ‘vājš’ Bārtā, Kalētos, Nīcā (Bušmane 2004₂, 147); sal. adverbu *kūdi* ‘schlecht’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Saldū, arī Rucavā (EH I, 682); leksēma kompaktu areālu veido galvenokārt Latgalē un Augšzemē (minēta jau 19. gs. rakstu avotos); izplatīta arī Kurzemes dienvidos, kur varētu būt aizgūta ar lietuviešu valodas starpniecību (Лаумане 1977, 56; LVDA 200; izplatību Kurzemes dienvidrietumos sk. LVDA 87. k.).

Latv. *kūds* līdzās *kuods* un liet. *kūdas* aizgūts no krievu *худъ* vai poļu *chudy* (ME II 332; LEW 304; Лаумане 1977, 56).

kūts sk. *kūds*.

kusacēns ‘gabaliņš’ Rucavā (*pašeī kaī, iēduōd kusacēnu tās zuves*. Apv.).

Aizgūts; sal. kr. *кусóк* ‘gabals’, *кусочек* ‘gabaliņš’, bkr., ukr. *кусóк* (Этимологический сл. II 431; KLV II 691).

kuti ‘bārkstis’ Rucavā (Apv.), ‘bārkstis; pušķis’ Rucavā (ME II 330).

< no lietuviešu valodas (ME II 330) vai ar lietuviešu valodas starpniecību < poļu *kut* (LEW 322).

nāmats // **nāmets** ‘dvielveidīga galvas sega’ Rucavā (*meitas nuoņēma akal tuo vaiņagu un apsēja nāmetu*. LiepU; *pa virsu bij villaine, bet ap galvu aplikc nāmac (= ts), garš nuo stingra auduma kā dvielis, un virs tā vaiņaks*. RIT 2007, 456; *nāmati* Apv.); ‘ein dem Handtuch ähnliches Kopftuch der Frauen’ Rucavā (ME II 700); **nāmats**, arī **nāmetins** ‘t. p.’ Nīcā (EH II 6; DS[®]).

Leksēma *nametas* sastopama lietuviešu val.; sal. *nametas* ‘=nometas’ un *nometas* ‘=nuometas’ (LKŽ[®]), *nuometas* 1) ‘senovišķas išteķėjusīj moterū galvos apdangalas iš ilgo raštuoto baltos drobēs gabalo’ Kupišķu rajonā, Rokišķu raj., Paņevežā u. c. (un no literāriem avotiem); 2) ‘išteķėjusīj moterū kepuraitē’ Marijampoles raj.; 3) ‘balta plona skarelē’ Kupišķu raj, Pasvalē un Rokišķu raj, ; 4) ‘nuotakos šydas’ Paņevežas raj. (un no literāra avota LKŽ[®]).

Latviešu *nāmats*, *nāmets*, domājams, aizgūts no liet. *nomētas* ‘eine Art Schleier’ (ME II 700; LEW 507). Savukārt I. Jansone norāda, ka līdzīgs vārds reģistrēts arī slāvu valodās, tāpēc uzlūko to par slāvismu, piebilstot: „Ievērojot šī vārda lokalizāciju, tas neapšaubāmi latviešu valodā aizgūts ar lietuviešu valodas starpniecību, taču noteikt, kura no slāvu valodām ir pirmvaloda, ir problemātiski [...]” (sal. līdzīgas leksēmas slāvu valodās: bkr. *намітка*, *намётка*, poļu *namiotka*, ukraiņu *намітка* Jansone 2003₂, 124–126; par cilmi sk. arī LEW 507).

Sal. dainu, piem.:

*Svešai mātei nemācēju
Kājas autu izmazgāt;
Savai mīļai māmiņai
Nāmetinu mazgataja.*
4302, Nīca (DS[®])

nāmets sk. *nāmats*.

pakavāt sk. *kavāt*.

pakavātiēš sk. *kavāt*.

pārkupšene sk. *kupše*.

pažīcāt sk. *žīcāt*.

piegrazāt ‘piedraudēt’ Rucavā (*māte piegrazāja neiet uz mežu*. Apv.); sal. *grazāt* ‘draudēt’ Dunikā (ME I 651) un *grēžuot* ‘draudēt’, arī ‘nīgrs, dusmīgs, ietiepīgs’ Vaiņodē (arī no literāriem avotiem ME I 651).

Leksēmas aizgūtas no slāvu valodām; sal. slāvu *groziti* ‘draudēt’ vai *groza* ‘drauds’ (ME I 651) un *zpozúmb* ‘draudēt’ (KLV I 308–309), *npuzpozúmb* ‘piedraudēt’ (KLV II 304–305).

pieriēdīt sk. *riedīt*.

pīrgs ‘baltmaize’ Rucavā (*gribu iscept kâdu pīrgu uz svētkiēm.. / tēvs man atvede no Rīgas pīrgu*. Apv.), arī ‘pīrāgs’ (*uz svētkiem cepēm pīrgus*. Apv.); sal. *pīrāgs* ‘rausis, īpaši speķa rausis’ un ‘kviešu vai miežu maize’ Pilskalnē (ME III 233).

B. Bušmane minējusi: „Forma *pīrgi* (*pīrgi*) radusies no *pīrāgs*, zūdot piedēkļa patskanim” (Bušmane 2007₁, 268), kas Dienvidrietumkurzemes izlokšnēs ir samērā plaši izplatīta parādība blakus līdzskaņiem *r*, *l* (piem., *karša* (< *karaša*), *palgs* (< *palags*) u. tml. Nīcā u. c. (sk. arī Bušmane 1989, 53–54). Savukārt latv. *pīrāgs* līdz ar liet. *pyrągas* un ig. *pīrag* aizgūts no slāvu *pirogъ* (ME III 233).

plūči ‘plaušas (lieto gan iekšējo orgānu, gan pārtikas produkta apzīmēšanai)’ Rucavā (*plūču paņķuōki jāēd sīti. / tām tiē plūči galīgi sasaķērvēlējuši. / pēc nosalšanas bija piemeties plūču karsuonis*. LiepU; *ja plūči sāk sâpēt, tad jāiet pie ārsta*. Apv.); ‘t. p.’ Bārtā, Nīcā, Rucavā (ME III 360).

Leksēmas *plūči* aizgūšana neskaidra. Vārds, iespējams, ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūts no poļu *phuca* (ME III 360), taču par starpniekvalodu varēja kalpot arī vācu valoda: sal. vācu dial. *Plūz*, *Plautze* (LVDA 204; leksēmas izplatību Kurzemē un atsevišķās vietās Zemgalē sk. LVDA 90. k.).

Sal. dainu, piem.:

*Varen skaistas, dailas meitas
Neēd skābus kāpostiņus.
Nāc, meitiņa, tu pie manis,
Tev būs laba dzīvošana:
Brokastā jēra plūči
Ar tiem rīšu putrainiem [...]*
12987, Vērgale (DS[®])

riedīt ‘gatavoties’ Rucavā (*rieduos ciemā pie māsas*. Apv.), arī ‘pavēlēt, norīkot’ (no literāra avota) un ‘pagatavot, izgatavot’ Dunikā (*r. pusdienu, ceļa kukuli*) (ME III 544), **riēdītiēš** ‘gatavoties’ Rucavā (*riēdījuōs iēt, kad iēnāca viš; jāriēdās uz pādītes dīdīšanu. / oī, ūlgāk sēdēt nevaru, jāsiēk riēdītiēš ceļā. / nu riēdās arī kâ baltaīs sviēsts*. LiepU; *es nesapruōtu, kuō tik ūgi vaē riēdītiēš! laika tak bija diēzgan*. Apv.; *tuō naksniņi negulēju, kad kūmās riēdījuōs, sidrabiņu spuōdrināju, vīllainītes balināju. / mām rāds, ka mām vaīdzēs iēt riēdītiēš līdz, teikusi. / ka ku vajadzēja iēt, ta bi tāda riēdīšanās (!), ka pa-galamis*. RIT 2007, 414, 444, 463), ‘sagatavoties’ Nīcā (*visi jau sāk riēdīties pie vakariņām*. EH II 378); sal. arī atvasinājumus **izriēdīt** ‘gatavoties; taisīties’ Rucavā (*tu nu arī nevari izsiriēdīt* (uz iešanu u. c.). Apv.); **pieriēdīt** ‘ieteikt’ (*vaīsc daībâ jāu tādū nevār pieriēdīt, tām tak ne niēka nevār usticēt*. Apv.).

Leksēma laikam aizgūta no žemaišu *riedyti* < *rėdyti* (kā slāvisms) vai ar lietuviešu valodas starpniecību no slāvu valodām (ME III 544).

skāteris ‘stellēs austeris linu audekla gabals, ko liek ap pleciem’ Rucavā (*skāteri aūda us stellēm*. LiepU); *skāteris*, *skāters* ‘ein Rock’ vai ar nozīmi ‘ein weisses, leinenes Umlegetuch’ Nīcā (ME II 881).

Sal. dainas no Grobiņas apriņķa:

*Augat man labi lini,
Lins liniņa galiņā,
Es audišu skāterišus
Sākt' skāteru galiņā.*

28279-1, Bārta (DS[®])

*Tēvs ar māti sasarājas,
Linu riju žāvēdami:
Tēvs gribeja striķu vīt,
Māte pūra skaterišus.*

1168-6, Nīca, Tosmare (DS[®])

Latv. *skāteris* līdz ar liet. *skōtertē* < krievu *скатерть* (ME III 881) vai arī vārds aizgūts ar lietuviešu valodas starpniecību (Лаймане 1977, 56, 86); sal. liet. *skōtertē* 1. 'galdauts' Jonoiškos, Telšu raj. u. c. (un no literāriem avotiem); 2. 'gultas palags; linaudekls' (< kr. *скатерть* LKŽ[®])

I. Jansones piedāvātā hipotēze ir atšķirīga: „Iespējams, ka Lejaskurzemē vārds aizgūts ar lietuviešu valodas starpniecību. Taču, ja ņem vērā M. Fasmera krievu valodas etimoloģijas vārdnīcā pieminēto hipotēzi, ka krievu *скатерть* ir aizgūts no augšvācu dialekta formām *Schetter* un *schēter*, *schētter* 'тонкая, бумажная, материя', iespējams, latviešu valodas perifērās formas var uzlūkot par seniem mantotiem reliktiem” (Jansone 2003₂, 137).

slīve 'plūme' Rucavā (*nuopirku tīrgū slīves*. Apv.).

Aizgūts; sal. kr. *slīva* 't. p.' (KLV I 658), bkr. *slīva* 't. p.', poļu *śliwa* (Этимологический сл. III 670).

stērvā 'nekrietna sieviete (sieviešu kārtas lamu vārds)' Rucavā (Apv.), *stēřva* 'maita' Dunikā u. c. (ME III 1062).

Leksēma līdz ar liet. *stērvā* 'maita' aizgūta no kr. *стѣрва* 't. p.' (ME III 1062).

strāka // *strāks* 'steiga' Rucavā (*garuōds ziēmas vakaruōds, kad jaū dīža strāka nau, tad jaū varēja šuō tuō pārrunāt*. LiepU; *vēl jaū es varu pagaidīt ar tuō zīřgu. nau tas strāks tik liēls*. Apv.), *strāka* 't. p.' Bauskā, Dunikā, Mēmelē (ME IV 1084), *strāks* 't. p.' Bārtā (EH II 585), Rucavā (Apv.).

Vārds latviešu valodā vispirms ienācis no lietuviešu *strōkas* 'dringende Eile infolge einer Gefahr', kas savukārt aizgūts no slāvu *strachъ* 'Schrecken' (ME IV 1084).

strāks sk. *strāka*.

svikls 'biete' Rucavā (*es šuōgad nemaz neiēsēřu sviklus*. LiepU; *baruoja guovēm sviklus*. Apv.), 'die Beete, die rote Rübe (beta vulgaris)' Bārtā, Dunikā, Rucavā u. c., *sviklis* 't. p.' Ikšķilē u. c. (ME III 1157; EH II 617).

Vārds līdzās liet. *sviklas* vai ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūts no poļu *ćwikla* (ME III 1157).

šišnaks 'ķiploks' Rucavā (*ziēmā ir daudz jāēd šišnaki* LiepU); *šišņaks*, *šišnaks* Rucavā (ME IV 19); 't. p.' Nīcā, Rucavā u. c. (LVDA 48. k.), *šišņaks* Rucavā (Apv.); Dunikā, Nīcā, Rucavā u. c. (leksēmas izplatību Kurzemes dienvidrietumos sk. LVDA 48. k.).

Sastopams arī kādā Rucavā pierakstītā dainā, piem.:

Mēs dosim šišnakus [..]

Rucavā (Vīksna 2007, 145)

„Zunächst aus li. *šišnakas*” (ME IV 19); pēc LVDA: leksēma ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūta no poļu valodas (LVDA 117).

špicķa 'sērkokciņš' Rucavā (*aizmīrsu istabā špicķas, nav ar kuo aizsmēķēt*. Apv.), 't. p.' (ME IV 101); sk. arī *špička* 't. p.' Vecpiebalgā (EH II 655) un *spička*, *spičķs* 't. p.' (ME III 994).

Leksēma aizgūta no kr. *спичка* 't. p.' (ME III 994).

šustrs 'ātrs' Rucavā (*tēřvaņ kadreīř bija šustrs zīřķs*. LiepU).

Aizgūts; sal. kr. *шустрыи* 'veikls, mundrs, nasks' (KLV 1959 II 1031); sal. pirmformu *šustrъ, kas, iespējams, saistīta ar liet. *siūsti*, *siuntū*, *siuntaū* 'trakot, ālēties' un latv. *šust*, *šūtu*, *šutu* 'dusmoties, trakot', *šāust*, *šāušu*, *šāutu* 'pērt, šāustīt', liet. *šiaūsti*, *šiaučiū*, *šiaučiaū* 'trakot, plosīties' (Этимологический сл. IV 491).

tačka 'ķerra' Rucavā (*jānuōtmaīna tačkai riēpas*. Apv.), 't. p.' Valmierā (un no literāriem avotiem ME IV 122). Sal. *tačka* sar. 'ķerra¹' (LLVV VII₂, 421).

< *тачка* 't. p.' (ME IV 122).

ūda 'īpašs zvejniecības piederums' Rucavā (*piē ķudeļa ūdas striēdz*. LiepU; *tubes sagrieza gabaliņuos un lika uz ūdu āķiem – tas bija strikc, kuo striedza ūdas. / kad lika ēřsmu uz āķiem, tēica – klāvīt ūdas*. Apv.; *kabina ūdas. sakabina ūdas – trīs tūķstuōši āķus. [..] un tuř bi iēsīēta iēķšā nuō aiūduma vai sārķana, vai zila, vai kau kāda, tūc mas: pušķītis, lai zinātu, ja gadiēnā ūdas nuōtrūķst va vēřtras laiķā, va kau kas tuř, lai zinātu, kaņ viņas piēdeř*. SA 2008, 60; *un vīrs maņ bi zveīniēķs, un, un vaiđzēj ūdas striēkt un kabināt ūdas. [..] ūdas sējām zivju diēnās. [..] un tad jaū bij grūti, gaņdrīř slīķām zemē, kad ūdas i jāactā*. RIT 2007, 433, 439); *ūda* 'der Angelhaken' Alūksnē, *ūda* 't. p.' Nīcā, 'eine Art Angel' Kalsnavā, *ūdas* 'eine lange Schnur mit Haken zum Dorschfang' Pērkonē u. c. (ME IV 404; EH II 740).

Līdzās liet. *ūdas* 'Aalschnur' aizgūts no krievu *удá* 'makšķere' (ME IV 404; LEW 1157).

vazdīks // **vazdīkis** ‘samtene’ Rucavā (*tās juŗģines, palaipes uņ vazdiki – tās i viēnas puīkas puķes.* Apv.; *iēstādīju vazdīkus.* LiepU); *vazdiķe, vazdīkis* ‘die Lichtnelke (*lychnis dioica*)’ (ME IV 488); *vazdiks, vazdīkis* Nīcā, Rucavā u. c. (ME IV 488, Bušmane 2004₂, 173).

Par cilmi sk. *gvazdīks*.

Sal. dainu, piem.:

*Es meitiņa kā puķite,
Kā Vāczemes magonite;
Tam puisitim mani ņemt,
Kam vazdīķu cepurite.*

9688, Vilce (DS[®])

vazdīkis sk. *vazdīks*.

vāpa ‘emalja’ Rucavā (Apv.); *vāpe* ‘die Glasur’ Stendē, Valmiermuižā, *vāpa* Dunikā (ME IV 498).

Sal. dainas, piem.:

<i>Viena pate man aitiņa, Bet jau laba biksainite; Es pūriņu pielocīju, Zaļu vāpi vāpēdama.</i>	<i>Šuvu pūru rakstīdama, Zaļu vāpi vāpēdama, Man bagati bāleliņi, Nedos mani netiķlam.</i>
---	--

7904, Alsunga (DS[®])

7192, Vērgale (DS[®])

Leksēma aizgūta no krievu *vána* resp. *ванъ* ‘krāsa’; sal. arī senpr. *woapis* ‘t. p.’ (ME IV 498).

vāpīts ‘emaljēts’ Rucavā (*dzeramo ūdini labāk turēt vāpītā spannī – nepieņem garšu.* LiepU).

Par cilmi sk. **vāpa**.

žičāt ‘aizņemties’ Rucavā (*vīņš atnāca piē manis žičāt naudu.* LiepU; *vīņi* [kaimiņi] *jaū katru pavasari staigā pa mājām un žičā sēķlu, juō pa ziēmu visu apēda.* Apv.); sal. atvasinājumu **pažičāt** ‘patapināt, aizņemties; aizdot’ Rucavā (*vaŗ jaū pažičāt nuō ciēmīna. / atgāju pažičāt bišķi naūdas. / pažičā maņ tuō kuskū šuōvakaŗ.* LiepU; *pažičā maņ tuōs vīrbalus, beīķšu sutināties. / gribēju iēt nuņnkatuōs, gāju pažičāt kuō apsiēt jaūnu šīŗci.* Apv.); *pažičāt* ‘patapināt’ Nīcā, Rucavā (EH II 194); fiksēts arī variants *pažicāt* Rucavā (EH II 194).

Lai gan J. Endzelīns min, ka leksēma aizgūta no lietuviešu valodas (EH II 194); sal. liet. apv. *pažyčkas* ‘paskolintas daiktas, paskola’ (LKŽ[®]), arī *pažyčyti* ‘verleihen, verborgen’ (LEW 560), E. Frenkelis norāda, ka latv. *pažičāt, pažicāt, pažicēt* ‘aizņemties, patapināt’ un *pažicāt* ‘t. p.’ un ‘aizņemties’ varētu būt < no poļu *pożyczyć, pożyczac, zyczyć* (vai ar lietuviešu valodas starpniecību LEW 560).

žipčīks ‘blēdis’ Rucavā (Apv.), ‘t. p.’ Liepājā (ME IV 811) un ‘drosmīgs, izveicīgs cilvēks’ Vecpiebalgā (EH II 819).

Latv. *žipčīks* < kr. *жипчик* ‘nerātnis, nebēdnis’ (ME IV 811).

žīvai ‘žigli; ātri’ (*nāc žīvai!* LiepU).

Aizgūts; sal. kr. *жівво* (KLV I 409).

No apkopotajām slāvismu 39 pamatleksēmām 74,4 % ir lietvārdu⁴², 15,4 % – darbības vārdu, 7,7 % – īpašības vārdu un 2,6 % apstākļa vārdu (sk. 10. att.).

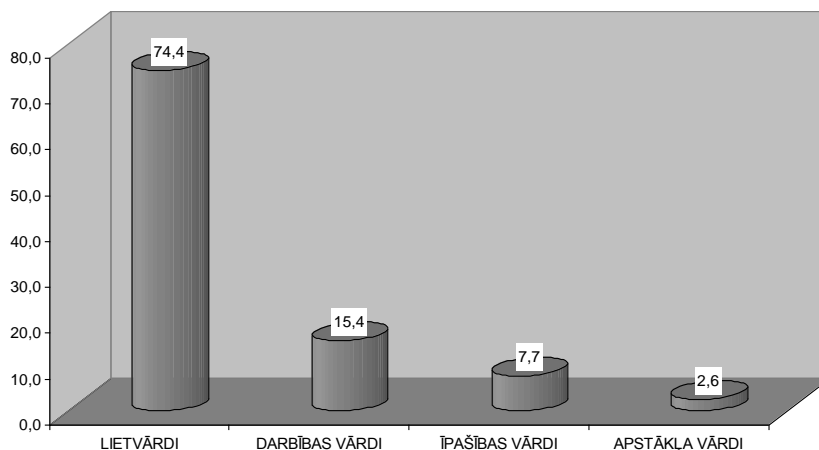
Tematiskā ziņā 15,4 % leksēmu apzīmē darbības un augu nosaukumus, 12,8 % leksēmu saistītas ar apģērbu, 10,3 % leksēmu ir saistītas ar saimniecisko dzīvi u. c. (sk. 11. att.).

Daļa leksēmu latviešu valodā aizgūtas no poļu valodas (sk., piem., leksēmas *grūši, kudla, kupše*; plašāk par latviešu un rietumslāvu resp. kašubu paralēlēm sk. Laumane, Ozola 2006, 194–196). Atsevišķām leksēmām grūti nosakāms, no kuras slāvu valodas tā aizgūta (sk., piem., leksēmas *īrka, kūds, kуска*). Daļa slāvismu Rucavas izlokšnē ienākušas ar lietuviešu izlokšņu starpniecību, piemēram: *pažičāt, pijāks*.

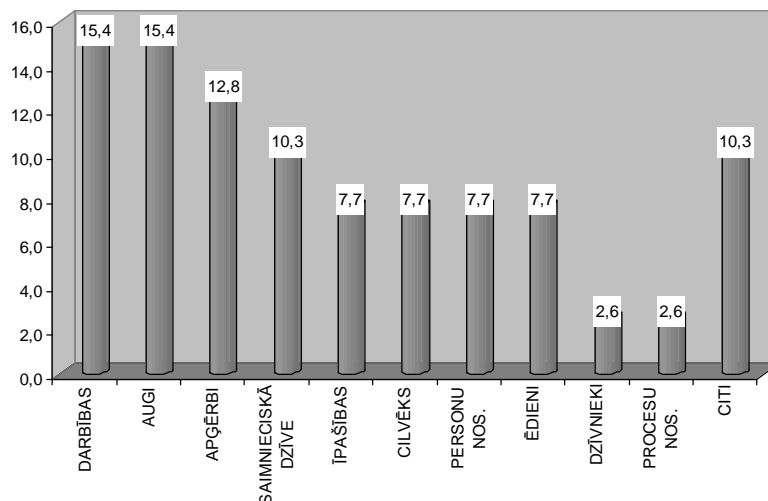
⁴² Promocijas darbā slāvismu procentuālais sadalījums tiks aprēķināts ņemot vērā promocijas darba nodaļā esošo slāvismu pilno šķirkļu skaitu, kuros apvienoti semantiski saistīti vārdi.

Teritoriāli atsevišķas leksēmas konstatētas tikai Rucavas un tuvāko kaimiņizlokšņu leksikā (sk., piem., leksēmas *gvazdiks, jāmarks, piegrazāt*); daļa leksēmu visbiežāk izplatītas Latgalē, paretam arī citviet Latvijā (piem., *durns, kavāt, kуска*).

Rucavas izlokšnes slāvismi aktīvi izmantoti arī 20. gs. beigu un 21. gs. sākuma leksikā. Daļai slāvismu joprojām ir gan fonētiskie, gan morfoloģiskie varianti, gan arī dažādi atvasinājumi (piem., *kūds // kūts; riedīt // izriedīt // pieriedīt*), kas atklāj to dzīvotspēju arī nākotnē.

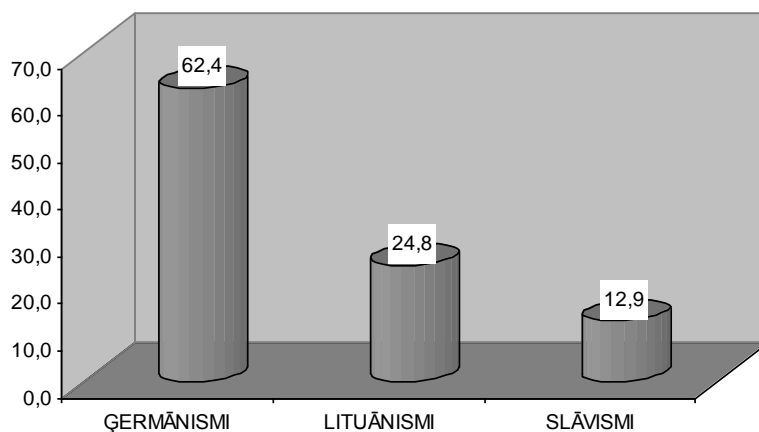
10. att. Slāvismu sadalījums pa vārdšķirām (%)

11. att. Slāvismu tematiskās grupas (%)

Ekscerpētais materiāls rāda, ka starp Rucavas izlokšnes aizguvumiem (konstatēti 303 aizguvumi⁴³) lielāko grupu veido ģermānismi (189 leksēmas jeb 62,4 %), skaita ziņā otrā lielākā grupa ir lituānismi (75 leksēmas jeb 24,8 %), bet mazāko grupu veido slāvismi (39 leksēmas jeb 12,9 %; sk. 12. att.).

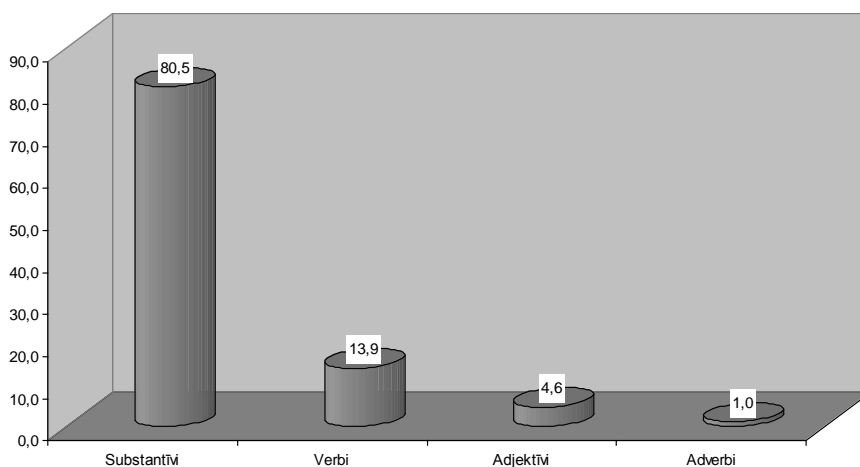
⁴³ Promocijas darbā analizētais pilno lituānismu, ģermānismu un slāvismu šķirķļu skaits.

12. att. Rucavas izloksnes aizguvumi (%)

Šāds aizguvumu sadalījums liecina par tiešo sakaru nozīmību aizguvumu ienākšanai kādā valodā vai izloksnē. Relatīvi mazais lituānismu skaits varētu būt saistīts ar lietuviešu un latviešu valodas radniecību, kad nav precīzi nosakāmas lituānismu un latvismu vai kursismu robežas (plašāk par to sk. iepriekš – L. M.-N.).

Aplūkojot aizguvumus no piederības kādai konkrētai vārdšķīrai, konstatējams, ka lielākā daļa aplūkoto leksēmu ir substantīvi (80,5 %), aptuveni piecas reizes mazāks ir verbu lietojums (13,9 %), bet ap 16 reizēm mazāks ir adjektīvu lietojums (4,6 %; sk. 13. att.). No vienas puses, šie dati liecina par substantīvu pārsvaru aizguvumu vidū, kas, iespējams, saistīta ar minētās vārdšķīras īpašību nosaukt priekšmetiskuma nojēgumu un apvienot visus patstāvīgos vārdus, kas apzīmē reālās īstenības priekšmetus un parādības, nosauc dzīvas būtnes un kā domu priekšmetus jebkuru procesu, darbību, īpašību, stāvokli (par to sk. arī iepriekšējā nodaļā par vārddarināšanas īpatnībām – L. M.-N.), bet, no otras puses, minētie skaitļi, veidojot RIV kartotēku, liek pievērst pastiprinātu uzmanību tieši verbu, adjektīvu, adverbu u. c. vārdšķīru fiksēšanai Rucavas izloksnē.

13. att. Aizguvumu sadalījums pa vārdšķīrām (%)

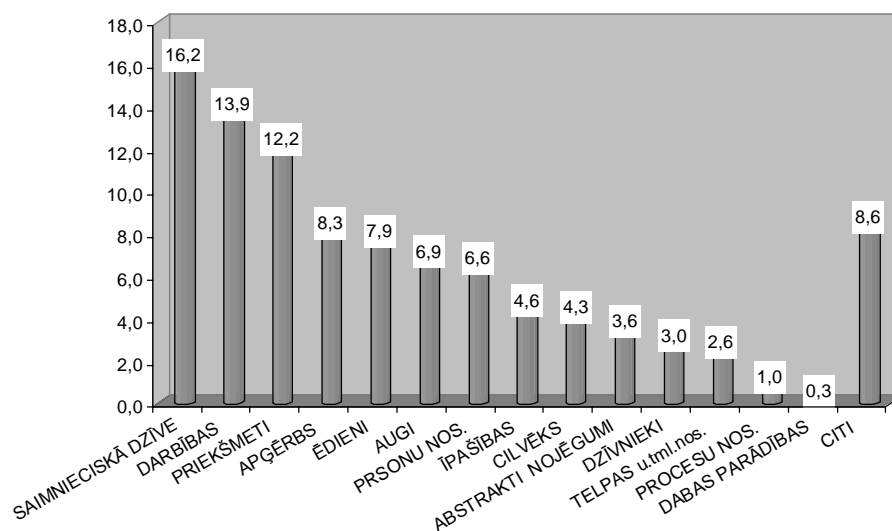
Analizējot aizguvumus no tematisko grupu viedokļa, redzams, ka lielu daļu Rucavas izloksnes aizguvumu (16,2 %) veido saimnieciskās dzīves reāliju nosaukumi (piem., ģermānismi: *plogs, pucmašīna*; slāvismi: *ūda, tačka*; lituānismi: *gards, ķebeklis*), kas liecina par aktīviem saimnieciskās dzīves sakariem (aizguvumu tematiskās grupas sk. 14. att.).

Izlokšņu materiāli atklāj Rucavas izlokšņu runātāju ciešos sakarus ar citām tautām materiālās kultūras jomā. Plašāko saimnieciskās dzīves reāliju nosaukumu grupu veido ģermānismi (75,5 %; sk. 15. att.). Tas skaidrojams dažādi: ar spēcīgo vācu valodas ietekmi muižniecības laikā, ar Rucavas atrašanos starp tirdzniecības ceļiem, kas veda no Rīgas uz Kēnigsbergu (Karaļaučiem), kā arī ar tiešajiem kontaktiem, kas sevišķi spēcīgi izpaudās amatniecības jomā, jo no Vācijas Latvijā, tostarp Rucavā, ieplūda samērā liels amatnieku skaits (plašāk par to Lele-Rozentāle 2001², 208; Freimanis 2004, 11; piemēram, vēl 20. gs. sākumā Rucavas draudzē bijis 9550 latviešu un 400 vāciešu; plašāk par iedzīvotāju skaita izmaiņām Rucavā sk. promocijas darba *Ievadā* – L. M.-N.). Iedzīvotājiem sadarbojoties, piem., amatniecības u. c. jomās tika aizgūti gan darbarīku, gan citu reāliju nosaukumi.

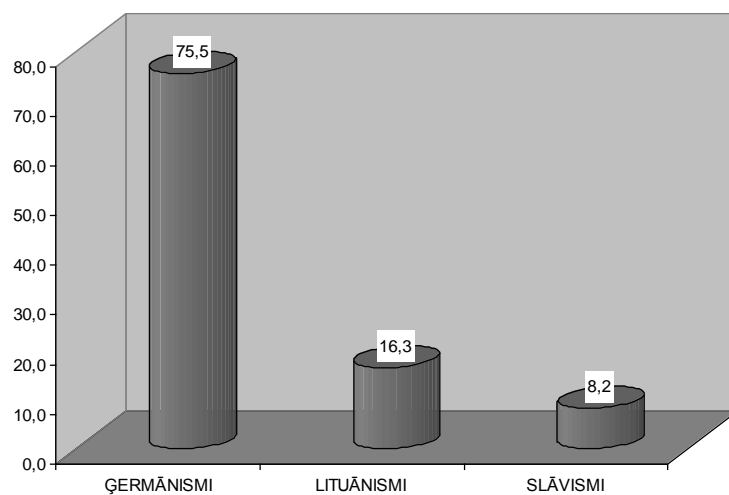
Nelielāku grupu veido slāvismi, jo Rucavas izloksnes runātājiem bijuši tikai pastarpināti sakari ar slāvu valodu runātājiem vai arī leksēmas izloksnē ienākušas ar citvalodu (piem., lietuviešu valodas) starpniecību.

Otra lielākā aizguvumu grupa ir darbību nosaukumi – 13,9 %, bet 12,2 % ir priekšmetu nosaukumi. Arī priekšmetu nosaukumi bieži vien cieši saistīti ar saimniecisko dzīvi, jo nereti dažādi priekšmeti ir saimnieciskajā dzīvē lietotas reālijas (piem., ikdienā lietojamu sadzīves priekšmetu, trauku, mēbeļu u. tml. nosaukumi). Kā tas bija gaidāms, daļa leksēmu saistītas ar audumu, apģērbu un to daļu nosaukumiem (8,3 %; piem., ģermānismi *lindraks, širce*; slāvismi *kuska, skāteris*; lituānismi *marškans, mārģine*). Nozīmīgs skaits aizguvumu saistīts ar ēdienu nosaukumiem (7,9 %; sk. 14. att.).

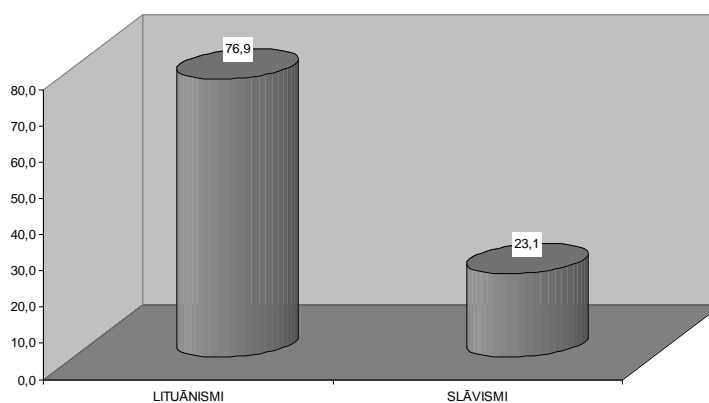
Zīmīgi, ka ar cilvēku saistīto reāliju aizgūtie nosaukumi visbiežāk ir lituānismi (piem., *antiķi, ķenkle // ķenksle, subene // subine*), atsevišķos gadījumos slāvismi (*čupra, kudla*); ģermānismi šajā grupā pagaidām nav konstatēti (sk. 16. att.).

14. att. Aizguvumu tematiskās grupas (%)

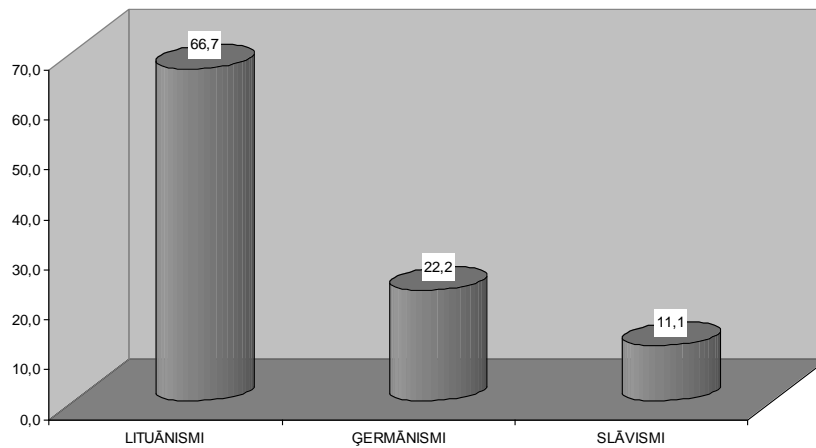

15. att. Aizguvumi, kas saistīti ar saimniecisko dzīvi (%)

16. att. Aizguvumi, kas saistīti ar cilvēku (%)

Arī vairums dzīvnieku nosaukumu aizgūti no lietuviešu valodas, mazāk no ģermāņu un slāvu valodām (sk. 17. att.).

17. att. Aizguvumi, kas nosauc dzīvniekus (%)

Ekscerpētais mantotās un aizgūtās leksikas materiāls rāda, ka Rucavas izloksnē nereti tiek lietotas lietvārdu dzimšu un celmu paralēlfomas (sal. leksēmas *krante // krants, biļune // biļonis // biļons, ķēķe // ķēķis, biguze // biguzis* u. c.). G. Smiltiece uzsver: „Lietvārds ir viena no latviešu valodas vārdšķirām, kam gadsimtu gaitā vērojamas noteiktas īpatnības, viena no būtiskākajām – gramatisko formu nestabilitāte”. (LLVMSA 2002, 10) Šādas svārstības tāpat jau izsenis novērotas latviešu valodas izloksnēs, fiksētas pirmajās vārdnīcās un citos senajos latviešu rakstu avotos. Piemēram, B. Laumane, aplūkojot J. Langija vārdnīcu, norāda, ka izskaidrojumu neparastām šeit fiksētām lietvārdu celmu formām var rast tieši izloksnēs, piem., vairāki vīriešu dzimtes lietvārdi un sieviešu dzimtes *ē*-celma vārdi Lejaskurzemē ir *ā*-celma vārdi; virkne vārdu, kas literārajā valodā ir sieviešu dzimtes *ā*- vai *ē*-celmu vārdi, Lejaskurzemē ir vīriešu dzimtē; daži literārās valodas *o*-celmu vārdi Lejaskurzemē pieder *īo*-celmiem un otrādi; Lejaskurzemē kādu vārdu vienlīdz bieži mēdz lietot gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē (vārdam var būt paralēli *ā*-, *ē*- un *o*- vai *īo*-celmu galotnes; par to Laumane 1986, 64–65). Līdzīgas celmu un dzimšu paralēles saskatāmas arī G. Bražes vārdnīcā: gan lietvārdu celmu formu dažādība vienas dzimtes robežās, gan lietvārdu dzimtes formu dažādība (par to Smiltiece 2003, 205–213).

Lai gan izloksnēs šādas svārstības tiek uzskatītas par likumsakarīgām (Смилтниеце 1979, 191), to skaidrojums grūts un neviennozīmīgs. Apcerot Lejaskurzes izloksnes, B. Laumane uzsver: var pievienoties K. Būgas minējumam, ka viena no kuršu valodas īpatnībām laikam bijusi *ē*-celmu lietvārdu lietošana *ā*-celmu vietā (Būga 1961, 218), piemētot, „ja tam pievieno plaši izplatītu parādību *i*-celmu lietvārdu pāreju *ē*-celmos [...], tad formu paralēlisms, dažādas atkāpes un izņēmumi to lietošanā [...] kursiskajās izloksnēs ir minēto parādību neizbēgamas sekas” (Laumane 1986, 66).

Rucavas izloksnē celmu un dzimšu svārstības novērojamas arī aizguvumos. Pēc apkopotā izloksnes materiāla secināms, ka šādas svārstības sastopamas gan starp ģermānismiem (*ķēke // ķēkis, ķērna // ķērne, ķisenis // ķisininis // ķisins, pēle // pēlis, skutulis // skutuls, skūna // skūnis, širce // šircis // šircs* u. c.), gan lituānismiem (piem., *biļuone // biļuonis // biļuons, kręķena // kręķens, samte // samtis // samts, vārtinkle // vārtinklis*), gan arī slāvismiem (*biguze // biguzis, strāka // strāks, vazdiks // vazdiķis*). Aizguvumiem šādas svārstības varētu būt skaidrojamas ar aizdevējvalodas vai aizdevējdialekta formas ietekmi, resp., latviskais vārds saglabājis aizdevējvalodas formu (sal., piem., leksēmas *ķēke* < vlv. *koke, kōke, ķērne* < vlv. *kerne* u. c.). Uz to norāda arī G. Smiltiece, aplūkojot latviešu rakstu valodu. Viņa uzsver, ka 16.–19. gs. tekstos ģermāņu cilmes substantīviem bieži lietotas *ē*-celma formas, kas varētu tikt skaidrotas ar viduslejasvācu valodas ietekmi, kad daudzos gadījumos aizgūtais vārds saglabājis aizdevējvalodas formu. Līdzīgi gadījumi arī vīriešu dzimtē (par to Смилтiece 1979, 142–144); sal. piemērus no Rucavas *ķisenis // ķisininis // ķisins* < < vlv. *küssen, skutulis (retāk) // skutūls* < vlv. *schuttel, schottel* u. tml.

Līdzīgas svārstības var būt radušās arī lietuviešu valodas (sal., piem.: *kręķena // kręķens* < liet. *krekenà, saŕte // saŕtis // saŕts* cilmes pamatā liet. *sámtis*) un slāvu valodu ietekmē (sal. leksēmas *gvazdiks // vazdiks // vazdiķis* < bkr. *зводук*).

Izloksnē daļa substantīvu variantu, iespējams, uzlūkojami par okazionāliem veidojumiem, kas lietoti tikai viena vai dažu teicēju valodā (sal., piem., *skūna // skūnis, širce // šircis // šircs* u. tml.).

Kā jau iepriekš uzvērts, cilmes skaidrošana ir viens no sarežģītākajiem valodniecības jautājumiem; tā no pētnieka prasa gan labas teorētiskās, gan valodu zināšanas. Skaidrojot dažādas ar cilmi saistītas parādības, nepietiek tikai ar mūsdienu valodas faktu zināšanu, būtiski balstīties arī uz senajiem rakstu pieminekļiem, meklēt likumsakarības kaimiņu izloksnēs un radu valodās.

SECINĀJUMI

1. **Dialektālās jeb izlokšņu vārdnīcas** iedalījumā tiek ņemti vērā lingvistiskie un etnolingvistiskie kritēriji; tiek izmantoti tādi skaidrojumi kā *leksiskā materiāla kvantitāte* (lingvostatistika), *ģeolingvistiskais kritērijs*, *sociālais kritērijs* – teicēju daudzums, viņu radnieciskās saites utt.

Izlokšņu vārdnīcu iedalījums, ņemot vērā vairākus kritērijus.

1.1. *Vārdu atlases kritērijs:*

- pilna tipa izlokšņu vārdnīcas;
- diferenciāla tipa izlokšņu vārdnīcas;

1.2. *Ģeolingvistiskais kritērijs (teritoriālais kritērijs):*

- dialektu jeb plaša reģiona vārdnīcas;
- izlokšņu grupu vai vairāku izlokšņu vārdnīcas;
- lokālās (viena ciema, vienas izlokšnes) vārdnīcas;
- diasporu jeb valodas salu vārdnīcas;
- pilsētu valodas vārdnīcas.

(Ārzemju izlokšņu vārdnīcas liecina, ka dialektālajā leksikogrāfijā dominējošs ir reģionālais vārdnīcu veidošanas kritērijs, kad izlokšnes robežas ir relatīvi vienotas ar kultūrvēsturiskā apgabala robežām. Taču sastopamas arī dialektālās vārdnīcas, kuru izpētes reģiona pamatā ir kāds ievērojams dabas objekts, piem., *Селигер: Материалы по русской диалектологии: Словарь*).

1.3. *Lingvistiski statistiskais kritērijs (izmantoto apvidvārdu daudzums):*

- plaša apjoma izlokšņu vārdnīcas (izmantoti vairāki miljoni kartotēkas vienību);
- vidēja apjoma izlokšņu vārdnīcas (izmantoti vairāki simti tūkstoši vai desmiti tūkstoši vienību);
- maza apjoma izlokšņu vārdnīcas (izmantoti daži tūkstoši kartotēkas vienību).

1.4. *Sociolingvistiskais u. c. ekstralingvistiskie kritēriji:*

- teicēju skaits un radnieciskās attiecības;
- teicēju ticība vai reliģiskā piederība (piem., J. Koroļovas *Диалектный словарь одной семьи*));
- leksikas ekspresivitāte (piem., E. Ņefedovas *Экспрессивный словарь диалектной личности*);
- leksikas vēsturiskums (piem., G. Hristosenko un L. Ļubimovas *Региональный исторический словарь нерчинских деловых документов XVII-XVIII вв*);

- leksikas tematiskais aspekts (piem., S. Vintera *Kölsches Synonymwörterbuch. Wie säht mer söns noch för: arbeide, Blötschkopp, drinke, flöck, Jeck, kriesche, Puute, rähne, schwade, verkloppe, Zömmelöm?*);

- vārdnīcas populārzinātniskais aspekts (piem., V. Lesona *Kölsch von A bis Z. Handwörterbuch für Eingeborene, Zugezogene und Durchreisende*).

Daudzu vārdnīcu veidotāji meklē vidusceļu, apvienojot vairākus kritērijus vai, meklējot jaunu, nebijušu pieeju dialektālajā leksikogrāfijā, piem., *Taraŭcki слоўнік* sastādītāji meklē kompromisu starp pilna un diferenciāla tipa vārdnīcu, dēvējot to par tradicionālās leksikas pilnu vārdnīcu.

2. Latviešu dialektālajā leksikogrāfijā izdotās vārdnīcas ir spilgti un vērā ņemami dialektālās leksikogrāfijas piemēri. Ir sagatavotas divas pilna tipa izlokšņu vārdnīcas, viena diferenciāla tipa divsējumu izlokšņu vārdnīca. Sagatavota arī viena dialektāla aspekta vārdnīca. Uzmanību piesaista arī izdevumi, kuru mērķis nav kļūt par izlokšņu vārdnīcām, bet kurās iekļauta arī dialektālā leksika.

3. RIV veidošanā visoptimālākais ir VIV paraugs. RIV šķirklis veidojams līdzīgi VIV, to papildinot un precizējot: 1) šķirkļa vārds, 2) norādes par vārdšķiru, 3) vārds izlokšnes pamatformā (fonētiskajā transkripcijā) kopā ar tā gramatiskajām formām, 4) norādes par ierobežojumu vārda lietošanā (polisēmiskiem vārdiem tās dodamas pie attiecīgās nozīmes, ja neattiecas uz visu vārdu), 5) vārda nozīmes (nozīmju) skaidrojums, 6) ilustratīvais teksts ar norādi uz avotu; norādes par reģistrējumu leksikogrāfiskajos avotos (ME, EH, LLVV) vai pētījumos, 7) vārdu savienojumi bez īpaša nozīmes pārnesuma, vārdkopnosaukumi, adverbialas konstrukcijas norādāmas aiz kvadrāta □ zīmes, salīdzinājumi aiz trīsstūra △ zīmes, frazeoloģismi aiz romba ◇ zīmes kopā ar skaidrojumu, piemēriem un nepieciešamajām norādēm.

4. Viens no būtiskākajiem aspektiem, kas jāņem vērā izlokšņu vārdnīcu veidošanā, ir tajās iekļaujama leksikas materiāls. RIV sagatavošanas procesā īpaša uzmanība pievērsta dažādiem leksikas slāņiem:

4. 1. RIV tiks ievietoti ne tikai sugasvārdi resp. apelatīvā leksika, bet arī **īpašvārdi**:

- personvārdi, svētku un svinamo dienu nosaukumi;
- vietvārdi (mājvārdi, upju, pļavu, mežu u. c. nosaukumi), galvenokārt mikrotoponīmi.

Tādējādi RIV izveides procesā tiks apkopoti reģionam tipiskie personvārdi (iesauku un vārdu, kā arī uzvārdu izlase), jo personvārdi atspoguļo arī apelatīvo leksiku un lietošanu, sniedz dažāda rakstura papildu informāciju (piem., par vārdu došanas tradīcijām);

4. 2. RIV veidošanas procesā no literārās valodas viedokļa **diskutējama** ir daļa **sarunvalodā un vienkāršrunā lietoto vārdu**, kas plaši sastopami arī izloksnēs, **iekļaušana vārdnīcā**, taču laikā, kad notiek izloksnes nivelēšanās, jācenšas saglabāt visas izloksnei raksturīgās parādības, tāpēc arī šī leksikas daļa būtu ievietojama vārdnīcā.

5. Vārdu cilmes atklāšana RIV tiks izvirzīta par vienu no šķirkļa būtiskām sastāvdaļām, tā ir nozīmīga papildu informācija, kas atklāj Rucavas izloksnes kontaktus ar citām valodām. RIV **cilmes norādes** ar atsauci uz pamatavotu dotas tikai aizguvumiem un no kuršu valodas mantotajiem vārdiem.

6. Rucavas izloksnes leksikas darināšanā izmantoti vairāki **vārddarināšanas** paņēmieni, visbiežāk – viens no afiksācijas veidiem – *sufiksācija*, kā arī *salikteņdarināšana*. Retāk konstatēta *saliktu vārdu darināšana*. Vārddarināšanas īpatnības vienlīdz lielā mērā izpaužas gan mantotajā, gan aizgūtajā leksikā.

7. **Sufiksācija** ir produktīvs vārddarināšanas veids, kas izplatīts gan latviešu literārajā valodā, gan izloksnēs. Produktīvākie Rucavas izloksnes substantīvu vārddarināšanas piedēkļi ir **-el-, -en-, -ēn-, -ien-, -in-, -īn-**.

Lai gan dažu piedēkļu vārddarināšanas areāls pakāpeniski samazinās, tomēr Rucavas izloksnes vecākās paaudzes runātāju vidū tie joprojām ir aktīvi un ikdienas runā samērā bieži lietojami.

7. 1. Piedēklis **-el-** ir produktīvs apelatīvās leksikas vārddarināšanas afikss. Rucavā tas izmantots pamazināmās formas veidošanā bez nievājuma nokrāsas (*drānele, laivele* u. c.), šis piedēklis sastopams arī Rucavas toponīmos (*Būdelis, Kūpelis* u. c.).

7. 2. Afikss **-en-** lietots gan literārās valodas vārddarināšanā, gan arī izloksņu leksikā. Rucavas izloksnē ar piedēkli **-en-** darināti: 1) augu nosaukumi (*glāzene, tītarene* u. c.), 2) ar apģērbu saistīti nosaukumi (*austene, zīdene* u. c.), 3) personu apzīmējumi (*ķēķene*), 4) saimniecības piederumi (*stintenis*), 5) ēdienu nosaukumi (*taucene*), 6) vēju nosaukumi (*austrenis, saksenis* u. c.).

7. 3. Rucavas izloksnē piedēklis **-ēn-** (// **-en-**, piedēkļu zilbēs saīsināts) ir produktīvs. Izdalāmas vairākas tematiskās grupas (visās tematiskās grupās ar **-ēn-** darināti deminutīvi): 1) augu nosaukumi (*ābelēna, puķēnas* u. c.), 2) dzīvnieku nosaukumi (*gūžēns, kumelēns* u. c.), 3) pārtikas produktu nosaukumi (*pienēns, krūpēni* u. c.), 4) personu nosaukumi (*meitēna, puikēns* u. c.), 5) priekšmetu nosaukumi (*krūzēna, naudēna* u. c.), 6) abstraktu nojēgumu nosaukumi (*dvēselēna, gabalēns* u. c.), 7) dabas parādību nosaukumi

(*zvaigznēna*). Piedēklis *-ēn-* produktīvs arī mājvārdu (*Aļēni, Drullēni* u. c.) un personvārdu (*Ķērstēna, Mallēna* u. c.) darināšanā.

7. 4. Rucavas izloksnē samērā bieži sastopami atvasinājumi ar piedēkli *-ien-*. Tie apzīmē: 1) vietas, kur vairumā kas atrodams (*čūksliens, kārkliens* u. c.), 2) vietu, kam piemīt kāda cita raksturīga pazīme un kas paredzēta vai ko izmanto kādam konkrētam nolūkam (*sētiens, zārdiens* u. c.), 3) ar afiksu *-ien-* atvasināti dabas parādību nosaukumi (*grumzdiens*). Atvasinājumi ar *-ien-* sastopami arī personvārdu un vietvārdu klāstā (*Priediene, Stirniene* u. c.).

7. 5. Ar piedēkli *-in-* Rucavā atvasināti: 1) augu nosaukumi (*brukline, gailina* u. c.), 2) dzīvnieku, putnu un kukaiņu nosaukumi (*circinis, gūžins* u. c.), 3) apģērbu un audumu nosaukumi (*austine, seģine* u. c.), 4) ēku un ar tām saistīti nosaukumi (*lipine, vējines* u. c.), 5) priekšmetu nosaukumi (*pupins, zutinis* u. c.), 6) personu nosaukumi (*leitine*), 7) slimību nosaukumi (*blusines*), 8) dabas parādību (vēju) nosaukumi (*austrinis, saksinis* u. c.).

Atvasinājumus ar *-in-* izmanto arī pamazināmās formas veidošanā (*gabalinis, kumelinis, skalins* u. c.), kā arī tie sastopami Lejaskurzemes toponīmos (*Ezerins, Kāpine* u. c.). Rucavā un citur Lejaskurzēmē vecāko teicēju tekstos reizēm konstatēti atvasinājumi ar *-ine, -inis*, kas lietoti atributīvā funkcijā (*drānines siers, perekline vista*).

7. 6. Rucavā un citur Lejaskurzēmē (Gramzdā, Krūtē, Kalētos u. c.) deminutīvu veidošanā produktīvs ir piedēklis *-īn-* (// *-in-*, piedēkļu zilbēs saīsināts; *bērnīns, meitīna* u. c.). Taču ar afiksu *-īn-* atvasināti arī vārdi, kuriem nav deminutīvu funkcijas (*kunkulīna, vakarīnes*).

8. Rucavas izloksnē sastopami **salikteņi** – dialektismi, kuru pirmajā daļā ir dažādu vārdšķiru vārdi: substantīvi, adjektīvi, verbi un darbības vārdu divdabju formas, numerāļi.

Visbiežāk izmantots sintaktiskais jeb neatvasinātais salikteņu veidošanas paņēmiens (*cūkrāceņi, gūžpuķe, kreimališķis* u. c.), retāk – sintaktiski morfoloģiskais jeb atvasinātais salikteņu veidošanas paņēmiens (*garnaģis, pušmuce, zemturis* u. c.). Konstatēts viens paralēlgadījumi, kad leksēma ir gan sintaktiski, gan sintaktiski morfoloģiski darināta (*plikšals* un *plikšalis*). Rucavas izloksnes salikteņi atvasināti ar derivatīvajām galotnēm: *-a, -e, -is, -s*. Salikteņdarināšanā dominē determinatīvsalikteņi. Tie veidoti gan no mantotas, gan aizgūtas cilmes komponentiem.

9. Mazāk produktīva Rucavas izloksnē ir **vārdkopnosaukumu** veidošana. Konstatētie vārdkopnosaukumi uzlūkojami par stabilajām vārdkopām.

10. Rucavas izloksnes **mantotajā leksikā** izdalāmas 2 pamatgrupas: 1) senie mantotie vārdi; 2) jaunākā mantotās leksikas daļa, kas pārņemta no kuršu valodas. No apkopotajām

17 **kuršu valodas** pamatleksēmām 12 leksēmas (70,6 %) ir substantīvi, 3 leksēmas (23,5 %) – verbi, 1 leksēma (5,9 %) ir adjektīvs.

No **tematisko grupu** viedokļa lielākā daļa kursismu nosauc ar saimniecisko dzīvi (29,4 %; *lanktis, pants* u. c.) un reljefu (29,4 %; *kalva, krante* u. c.) saistītas reālijas; daļa leksēmu (23,5%) raksturo darbības (*blenst, lancīt* u. c.), 11,8 % leksēmu nosauc floru (*cērps, lanka* u. c.), bet 5,5 % – īpašības (*drungans*).

No **ģeogrāfiskā** viedokļa Rucavas izloksnes kursiskās cilmes leksēmas sastopamas arī citās Kurzemes izloksnēs: Bārtā, Dunikā, Grobiņā, Kalētos, Nīgrandē, Pāvilostā, Pērkonē, Ziemupē u. c., atsevišķas leksēmas – plašāk Latvijā.

11. Rucavas izloksnē sastopami **aizguvumi** no 1) *lietuviešu valodas* un tās *izloksnēm*, 2) *vācu valodas* (galvenokārt viduslejasvācu, lejasvācu, vācbaltu), 3) *slāvu valodām* (galvenokārt krievu vai poļu)

12. Starp Rucavas izloksnes **lituānismiem** sastopami gan pasīvā, gan aktīvā vārdu krājuma vārdi. Daļa lituānismu ir relatīvi seni – sastopami dainu materiālā, fiksēti jau 20. gs. pirmās puses valodnieciskajos darbos un tiek lietoti joprojām, bet daļa lituānismu valodnieciskajos avotos līdz šim nav konstatēti.

13. Rucavas izloksnē 57 lituānismi (76 %) ir substantīvi, 14 leksēmas (18,7 %) – verbi, 3 leksēmas (4 %) – adjektīvi un 1 leksēma (1,3 %) – adverbi.

No **tematisko grupu viedokļa** lielākā daļa leksēmu (18,3 %) nosauc darbības (*braidzāt, daņģināt* u. c.), 13,3 % leksēmu ir saistītas ar cilvēka ķermeni (*antiķi, subene* u. c.), 12 % ar ēdienu nosaukumiem (*krēsni, pasukas* u. c.), 10,7 % ar saimniecisko dzīvi (*ģelzis, ķebeklis* u. c.), 9,3 % leksēmu apzīmē dažādu augu nosaukumus (*ķempe, rukštīne* u. c.), 8 % apzīmē dzīvniekus (*drēža, surbiele* u. c.), 6,7 % leksēmu ir personu nosaukumi (*gābšis, pijāks* u. c.), 4 % nosauc īpašības (*baugs, žauds* u. c.), bet apģērbi (*marškans, mārģine*), priekšmeti (*raģes, sklāsts*), abstrakti nojēgumi (*reikals, žīgis*) un telpu/ēku (*buts, nabaģine*) nosaukumi attiecīgi 2,7 % katrā grupā.

14. Liela daļa lituānismu aizgūti no **Lietuvas žemaišu izloksnēm**, kam jau vēsturiski bijis tiešs kontakts ar Latvijas pierobežas izloksnēm. Daļa leksēmu Rucavas izloksnē ienākušas ar lietuviešu izlokšņu starpniecību, piemēram, no slāvu valodām.

Pēc ģeogrāfiskās izplatības vairāki lituānismi reģistrēti tikai gar Lietuvas robežu (Bārtā, Dunikā, Rucavā u. c.). Virkne leksēmu konstatētas tikai Rucavas izloksnē.

15. Rucavas izloksnes lituānismos konstatēti četri **semantiskie modeļi**: 1) *nozīmes sašaurināšanās*; 2) *nozīmes paplašināšanās*; 3) *pārnesums no konkrētā uz vispārīgo*; 4) *pārnesums no abstraktā uz konkrēto*.

16. Rucavas izloksnes **ģermānismi** ietilpst gan pasīvajā, gan aktīvajā leksikas daļā. No **hronoloģiskā** viedokļa ģermānismi ir gan senākas, gan jaunākas cilmes. Ģermānismu fiksēti dažādos avotos: dainās, pirmajās latviešu vārdnīcās, sastopami valodnieciskos avotos, kā arī tiek lietoti joprojām gan latviešu literārajā valodā, gan izloksnēs. Lielākā daļa ģermānismu Rucavas izloksnē ieviesušies no **viduslejasvācu** vai tai sekojošās **lejasvācu** valodas, kā arī no **vācbaltu** valodas. Atsevišķos gadījumos avotvaloda vai dialekts nav skaidri nosakāms. Daļai ģermānismu joprojām ir gan fonētiskie, gan morfoloģiskie varianti, to aktīvais lietojums vēl mūsdienās apliecina ģermānismu dzīvotspēju arī nākotnē.

17. No apkopotajām 189 pamatleksēmām 158 leksēmas (83,6 %) ir substantīvi, 22 leksēmas (11,6 %) – verbi, 8 leksēmas (4,2 %) ir adjektīvi un 1 leksēma (0,5 %) ir adverbs.

No **tematisko grupu** viedokļa lielākā daļa leksēmu nosauc ar saimniecisko dzīvi saistītas reālijas (19,6 %; *duļļi, pucmašīna* u. c.), 18,5 % ir priekšmeti (*blašķe, deķis* u. c.), 11,6 % – darbības (*cierāt, ēķelēt* u. c.), 9,5 % ir apģērbu nosaukumi (*lindraks, mantelis* u. c.), 6,3 % – personu nosaukumi (*ģēģeris, vēveris* u. c.), 6,3 % ir ēdienu nosaukumi (*gruce, pladis* u. c.), 4,8 % vārdu raksturo abstraktus nojēgumus (*luste, vakte* u. c.), augus apzīmē 4,2 % leksēmu (*ķezberis, pojene* u. c.), 4,2 % leksēmu nosauc īpašības (*šarps, ektīgs* u. c.), 3,2 % leksēmu ir telpu/ēku apzīmējumi (*ķēķis, stallis* u. c.), 1,1 % leksēmu apzīmē dažādus procesus (*bāde, jakte*), dzīvniekus nosauc 1,1 % leksēmu (*mievis, stēķis*), bet 0,5 % leksēmu nosauc dabas parādības (*šturmis*).

LLVV konstatēti 50 Rucavas izloksnes ģermānismi jeb 25,9 % no kopējā ģermānismu skaita; no tiem 47,1 % ģermānismu doti ar norādi „novecojis vārds”, 15,7 % – ar norādi – „sarunvalodas vārds”, 5,9 % – ar norādi – „apvidvārds”, 2 % – ar norādēm „vienkāršrunas vārds” un „etnogrāfisms”, bet 27,5 % leksēmu dotas bez ierobežojošām norādēm.

18. Rucavas izloksnē nav vērojams liels **slāvismu** īpatsvars: liela daļa slāvismu Rucavā var būt ieviesušies **ar lietuviešu valodas** (Žemaišu dialekta) **starpniecību** no **poļu** vai **krievu** valodas.

No **tematisko grupu** viedokļa, konstatējams: ka 15,4 % slāvismu apzīmē darbības (*kavāt, žičāt* u. c.), 15,4 % leksēmu nosauc augus (*grībs, šišnaks* u. c.), 12,8 % leksēmu

saistītas ar apģērba elementu nosaukumiem (*kuska, skāteris* u. c.), 10,3 % leksēmu raksturo saimnieciskās dzīves reālijas (*ūda, tačka* u. c.), bet 7,7 % leksēmu – citas tematiskās grupas.

74,4 % ir substantīvu, 15,4 % – verbu, 7,7 % – adjektīvu, 2,6 % – adverbu.

Pēc **ģeogrāfiskās izplatības** atsevišķi slāvismi konstatēti tikai Rucavas un tuvāko kaimiņizlokšņu leksikā, taču lielākā daļa Rucavā lietoto slāvismu sastopami Latgalē, paretam arī citviet Latvijā.

19. Aizguvumu identificēšanā nošķirami vairāki **problēmgađijumi**. Nereti grūti nosakāms kādas cilmes konkrētā leksēma ir: mantota resp. pārņemta no kuršu valodas vai aizgūta no lietuviešu valodas, sevišķi, ja blakus funkcionē divas radu valodas. Būtiski noskaidrot, vai leksēma ir tieši aizgūta no kādas valodas vai arī ar kādas otras valodas starpniecību (netiešie aizguvumi). Dažkārt grūtības sagādā aizgūto leksēmu interpretācija resp. aizguvumu ceļi.

20. Problemātiska ģermānismu cilmes noteikšana. Te vērojami vairāki iespējamie aizgūšanas avoti: 1) leksēmas aizgūtas no viduslejasvācu vai tai sekojošās lejasvācu valodas; 2) leksēmas aizgūtas no vācbaltu sarunvalodas, kas parasti netiek norādīts senākajos valodnieciskajos avotos, vai no vācu literārās valodas.

21. Slāvismiem aktuāls ir hronoloģijas jautājums. Latgalē lietotajiem slāvismiem ir relatīvi senas saknes, bet Dienvidrietumkurzemes izloksnēs lietotie slāvismi laikiem ir jaunākas cilmes, jo šeit nav vēsturiski tiešu kontaktu ar slāvu valodām vai to izloksnēm, tāpēc rodas jautājums: tie aizgūti tiešā veidā vai ar lietuviešu valodas starpniecību. Slāvismiem nereti grūti nosakāms, no kuras valodas vārds aizgūts – krievu vai poļu.

22. Jau izsenis **izlokšņu faktu apkopošana un pētīšana latviešu un ārzemju valodniecībā ieņem būtisku vietu**. Valodas jautājumi sevišķi svarīgi ir mazajām Eiropas Savienības valstīm, tostarp Latvijai, jo tieši valoda ir viens no pamatnosacījumiem nācijas identitātes saglabāšanai un tālāk nodošanai nākamajām paaudzēm. Viens no palīgīdzekļiem izlokšņu faktu saglabāšanā ir izlokšņu vārdnīcas, kas svarīgas arī valodu atlantu veidošanā, jo dod drošu pierādījumu kāda konkrēta valodas fakta lietojumam un izplatībai. Savukārt izstrādātie RIV veidošanas principi un paraugšķirklī var kalpot kā avots tālākai Lejaskurzemes valodas pētniecībai un plašākam darbam – **Lejaskurzemes (Bārtas, Dunikas, Rucavas, Sventājas u. c.) izlokšņu vārdnīcai**.

PROMOCIJAS DARBA AIZSTĀVĒŠANAI IZVIRZĪTĀS TĒZES

I. *Rucavas izloksnes vārdnīcas* kā **diferenciāla tipa** izlokšņu vārdnīcas izveidi pamato vairāki objektīvi faktori:

- 1) arvien pieaugošā izloksnes literarizācija un izloksnes pakāpeniska nivelēšanās fonētiskā, morfoloģiskā un daļēji arī leksiskā līmenī;
- 2) zinīgu (īpaši vecākās paaudzes) teicēju skaita samazināšanās;
- 3) nelielais rīcībā esošais izloksnes materiāla apjoms (vācot materiālus pilna tipa *Rucavas izloksnes vārdnīcai*, tā vairs nebūs vārdnīca mūsu paaudzei, to vairs neieraudzīs arī vecākās paaudzes rucavnieki);
- 4) ārzemju dialektālās leksikogrāfijas pieredze: vērojams, ka top arvien vairāk diferenciāla, nevis pilna tipa izlokšņu vārdnīcu;
- 5) vārdnīcas nozīmi pamato arī kaimiņizlokšņu leksikas pētījumi (Bārtas, Dunikas, Nīcas u. c.);
- 6) tā noderīga Lietuvas ziemeļrietumu izlokšņu un Latvijas dienvidrietumu izlokšņu salīdzināmajā pētniecībā.

Subjektīvais faktors: no lasītāja viedokļa interesantāka varētu būt diferenciāla tipa vārdnīca, jo tā uzreiz pievērš uzmanību īpatnējam un savdabīgam (leksiskajiem, fonētiskajiem, morfoloģiskajiem, semantiskajiem dialektismiem) izloksnē.

II. Salīdzinot ar līdzšinējo latviešu dialektālās leksikogrāfijas praksi, *Rucavas izloksnes vārdnīcā* būs šādas atšķirības:

1) par vienu no šķirkļa būtiskām sastāvdaļām tiek izvirzīta vārdu **cilmes atklāšana** (cilmes norādes ar atsauci uz pamatavotu dotas aizguvumiem un no kuršu valodas mantotajiem vārdiem);

2) vārdnīcā tiks ievietoti ne tikai sugasvārdi resp. apelatīvā leksika, bet arī **īpašvārdi**:

- personvārdi;
- svētku un svinamo dienu nosaukumi;
- vietvārdi (galvenokārt mikrotoponīmi).

III. Leksikas cilmes jautājumi (un to atklāšana vārdnīcā) ir svarīgi, jo *Rucavas izloksne* ir pierobežas izloksne, kurā ir daudzveidīgas substrāta parādības, citvalodu ietekmes un kontakti (piem., kuršu substrāts; zemgaļu elementi; lietuviešu valodas (žemaišu

dialekta) ietekme; rietumbaltu (prūšu) elementi; kontakti ar ģermāņu valodām; rietumslāvu – poļu, kašubu – paralēles u. tml.).

IV. Rucavas izloksnes **mantotajā leksikā** tiek izdalītas 2 pamatgrupas:

- 1) senie mantotie vārdi;
- 2) relatīvi jaunākā mantotās leksikas daļa, kas pārņemta no **kuršu** valodas.

Kursismu jautājums latviešu valodniecībā ir aktuāls un problemātisks, jo ir dažādi viedokļi gan kursismu noteikšanā, gan to interpretācijā, piem., nereti ir gadījumi, kad nav skaidra leksēmas cilme: tā ir mantota no kuršu valodas vai aizgūta no lietuviešu valodas, sevišķi, ja funkcionē divas radu valodas (resp. latviešu un lietuviešu), kā tas ir Rucavas pierobežā.

V. Rucavas izloksnē vērojams plašs aizgūto leksēmu skaits. Lielāko aizguvumu daļu veido aizguvumi no 1) **lietuviešu** valodas un tās izloksnēm; 2) **vācu** valodas (galvenokārt viduslejasvācu vai lejasvācu); 3) **slāvu** valodām (galvenokārt krievu un poļu valodas).

Aizguvumu identificēšanā nošķirami vairāki **problēmgadījumi**:

1) Tā kā **latviešu** un **lietuviešu** valodas ir divas vēl dzīvās baltu valodas, nereti lituānismu konstatācijā problemātiska leksēmu cilmes noteikšana: leksēma ir abām valodām kopīgi mantota vai izloksnē tā aizgūta no lietuviešu valodas.

2) Rucavā atsevišķos gadījumos leksēmas aizgūtas arī ar lietuviešu valodas starpniecību (netiešie aizguvumi) no vācu valodas vai tās vēsturiskajiem dialektiem, vai arī no slāvu (krievu, poļu) valodām.

3) **Ģermānismu** konstatācijā aktuāls gan hronoloģiskais, gan teritoriālais princips.

Hronoloģiskā aspektā būtiski ir konstatēt, vai aizguvumi ir senākas vai jaunākas cilmes (sevišķi, ja leksēmu formas ir līdzīgas), piem.:

- leksēmas aizgūtas no viduslejasvācu vai tai sekojošās lejasvācu valodas;
- leksēmas aizgūtas no vācbaltu sarunvalodas, kas parasti netiek norādīts senākajos valodnieciskajos avotos, vai no vācu literārās valodas.

Savukārt *teritoriālā* aspektā būtiski konstatēt, no kuras ģermāņu valodas leksēmas ir aizgūtas, piem., tās aizgūtas no augšvācu vai lejasvācu valodas vai no kādas citas ģermāņu valodas (piem., vidusholandiešu).

4. Rucavas izloksnes slāvismu traktējums **problemātisks**, jo liela daļa slāvismu varēja būt ieviesušies ar lietuviešu valodas starpniecību. Aktuāls arī slāvismu hronoloģijas

jautājums (daļai Latgales slāvismu ir senas saknes, bet daļa Dienvidrietumkurzemes slāvismu varētu būt jaunākas cilmes).

VI. Izstrādājot *Rucavas izloksnes vārdnīcu* svarīgi izpētīt vārdu darināšanas īpatnības: tās uzrāda jaunu vārdu vai to formu reģistrējumus, kam pamatā gan mantotas, gan aizgūtas cilmes leksēmas.

Analizējot kuršu valodas īpatnības, parasti vairāk uzmanības tiek pievērsts fonētiskajām un leksiskajām īpatnībām, bet mazāk pētītas morfoloģiskās pazīmes, kam ir nozīmīga loma Lejaskurzemes vārddarināšanā (sal., piedēkļus *-el-*, *-ien-* u. c., kuru produktivitāte ir teritoriāli ierobežota, bet plaši izplatīti Kurzemē, īpaši Lejaskurzemē, tāpēc ir pamats tos saistīt arī ar kuršu valodu).

Jaunu vārdu darināšanai izmantojot aizgūtas leksēmas, veidojas dažādas hibrīdformas, piem., aizgūtā substantīva saknei pievienots latviešu valodas sistēmai atbilstošs afikss (*gūžins*, *skutulēns* u. c.), saliktenī apvienotas mantotas un aizgūtas vai divu aizgūtu leksēmu saknes (*gūžpuķe*, *ķeķendēsa*, *knapzeķe*, *šnupdrāna* u. c.).

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti

1. **Apv.** – *Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēka.*
2. **Lejaskurzeme 2004** – Rucavas teksti. No : *Mana novada valoda: Lejaskurzeme.* Liepāja : LiePA, 2004, 281.–285. lpp.
3. **LiepU** – *Liepājas Universitātes studentu dialektoloģijas prakses materiāli.*
4. **RIT 2007** – Rucavas izloksnes teksti. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda.* Liepāja : LiePA, 2007, 401.–468. lpp.
5. **SA 2008** – *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās/21. gs. sākumā.* Liepāja : LiePA, 2008. 239 lpp.

Literatūra

1. **Ahero 1979** – Ahero, A. Salikteņu pazīmes un rakstība. No : *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 15. laidziens. Rīga : Liesma, 1979, 164.–179. lpp.
2. **Aigare 2007** – Aigare, S. Rucavas tradīcijas mūsdienās. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda.* Liepāja : LiePA, 2007, 39.–92. lpp.
3. **Ābele 1927** – Ābele, A. Par Rucavas izloksni. No : *Filologu biedrības raksti, VII.* Rīga : A/s J. Pētersona un b-dri spiestuve, 1927, 112.–128. lpp.
4. **Ābele 1928** – Ābele, A. Rucavas izloksne. No : *Filologu biedrības raksti, VIII.* Rīga : J. Pētersona un b-dri spiestuve, 1928, 135.–144. lpp.
5. **Ābele 1929** – Ābele, A. Gramzda draudzes izloksne. No : *Filologu biedrības raksti, IX.* Rīga : J. Pētersona un b-dri spiestuve, 1929, 89.–113. lpp.
6. **Asaris 2008** – Asaris, J., Muižnieks, V., Radiņš, A., Virse, I. Žeiere, I. *Kurši senatnē.* Rīga : Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2008. 160 lpp.
7. **Bairisches Wb Beiheft 2005** – *Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich. Beiheft Nr. 2. Erläuterung zum Wörterbuch.* Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. 257 S.
8. **Bairisches Wb I–V** – *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich.* Bände I–IV. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1970–2008.
9. **Baldunčiks 1989** – Baldunčiks, J. *Anglicismi latviešu valodā: vārdnīca.* Rīga : Zinātne, 1989. 541 lpp.
10. **Balodē 1999** – Balodē, L. Leksikografinēs paralelēs XX a. Latvijoje ir Lietuvoje. Iš : *Acta Baltica '99.* Kaunas : Aesti, 1999, p. 6–11.

11. **Balode 2007** – Balode, L. Par latviešu toponīrijas lituānismu identificēšanas kritērijiem. No : *Onomastica Lettica 3*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007, 5.–31. lpp.
12. **Balodis 1990** – Balodis, A. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga : Neatkarīgā teātra „Kabata” grāmatu apgāds, 1991. 431 lpp.
13. **Balodis 2008** – Balodis, P. *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares baltu valodniecības apakšnozarē. Rīga, 2008. 263 lpp.
14. **Baltiņa 2008** – Baltiņa, M. Kam skan(ēs) vārds? No : *Diena*, 2008. gada 2. aprīlis, 12. lpp.
15. **Baseldeutsches Wb 1984** – Suter, R. *Baseldeutsch-Wörterbuch*. Basel : Cristoph Merian Verlag, 1984, 367 S.
16. **Baur 1986** – Baur, G. W. Quellen und Corpora. Zur Materialbasis deutschsprachiger Dialektwörterbücher. In : *Lexikographie der Dialekte. Beiträge zu Geschichte, Theorie und Praxis*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1986, S. 75.–91.
17. **Bayerisches Wb Beiheft 1995** – *Bayerisches Wörterbuch. Beiheft Orts- und Quellenverzeichnis nach dem Stand vom 1. 7. 1993*. München : R. Oldenbourg Verlag, 1995. 105 S.
18. **Beitiņa 2004₁** – Beitiņa, M. Kā nīcenieki un bārtēnieki sarunājušies. No : *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja : LiePA, 2004, 21.–26. lpp.
19. **Beitiņa 2004₂** – Beitiņa, M. Vārds teikumā Liepājas novadā. No: *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja : LiePA, 2004, 27.–40. lpp.
20. **Beitiņa 2009** – Beitiņa, M. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse: lekciju kurss filoloģijas studentiem*. Liepāja : LiePA, 2009. 239 lpp.
21. **Bergmann[®]** – Bergmann, H. *Das Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich – ein Jahrhundertprojekt* (Publiziert am 28. 3. 2002.) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://sciencev1.orf.at/science/news/48167> [skatīts 2010. gada 5. janvārī].
22. **Berliner Wb 1993** – Schlobinski, P. *Berliner Wörterbuch. Der aktuelle Sprachschatz des Berliners*. Berlin : arani, 1993. 200 S.
23. **Berneker 1896** – Berneker, E. *Die Preussische Sprache. Texte, Grammatik, Etymologisches Wörterbuch*. Strassburg : Verlag von Karl J. Trübner, 1896. 335 S.
24. **Biberschlag Wb 2002** – Lösch, W. *Dialektwörterbuch von Biberschlag im Thüringer Wald*. Berlin : NORA, 2002. 278 S.
25. **Blese 1929** – Blese, E. *Latviešu personvārdu un uzvārdu studijas. I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi*. Rīga, 1929. 359 lpp.

26. **Breidaks 1999** – Breidaks, A. *Ievads baltu valodniecībā*. II daļa. Daugavpils, „Saule”, 1999. 52 lpp.
27. **Brence 1965** – Brence, M. Lituānismi latviešu literārajā valodā. No : *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga : Liesma, 1965, 53.–65. lpp.
28. **Broschart 2007** – Broschart, J. 13 Fragen, 13 Antworten. In aller Kürze: Was Sie schon immer über das Thema Sprache wissen wollten. In : *Geo Wissen* 2007, Nr. 40, S. 20.–22.
29. **Būga 1961** – Būga, K. *Rinkiniai raštai*. T. 3. Vilnius : Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961. 1008 p.
30. **Bušmane 1989** – Bušmane, B. *Nīcas izloksne*. Rīga : Zinātne, 1989. 351 lpp.
31. **Bušmane 2001₁** – Bušmane, B. Baltijas jūras somu cilmes aizguvumu izplatība latviešu valodas izloksnēs (pēc LVDA materiāliem). No : *Baltistica XXXV (2) 2000*. Vilnius : Vilniaus Universiteto leidykla, 2001, 201.–211. p.
32. **Bušmane 2001₂** – Bušmane, B. Ēdienu nosaukumi Sventājas latviešu valodā. No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums 5*. Liepāja : LiePA, 2001, 68.–89. lpp.
33. **Bušmane 2002** – Bušmane, B. Gustava Bražes 200 gadu atcerei. No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums 6*. Liepāja : LiePA, 2002, 19.–28. lpp.
34. **Bušmane 2004₁** – Bušmane, B. Latviešu izlokšņu leksēma *plestiķis* (izplatība, semantika, cilme). No : *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja : LiePA, 2004, 180.–184. lpp.
35. **Bušmane 2004₂** – Bušmane, B. Lejaskurzemes leksika tautasdziesmās un mūsdienu izloksnēs. No : *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja : LiePA, 2004, 128.–179. lpp.
36. **Bušmane 2005** – Bušmane, B. Homonīmi „Latviešu izlokšņu vārdnīcā”. No : *Latviešu izlokšņu vārdnīca. Prospekts*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005, 334.–347. lpp.
37. **Bušmane 2007₁** – Bušmane, B. Ēdieni un to nosaukumi Rucavā. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 252.–292. lpp.
38. **Bušmane 2007₂** – Bušmane, B. *Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007. 514 lpp.
39. **Bušmane 2009** – Bušmane, B., Hirša, Dz., Lāms, E. u. c. Valoda un vide. No : *Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2009, 149.–177. lpp.

40. **Bušmane, Kagaine 1980** – Bušmane, B., Kagaine, E. Latviešu izlokšņu leksikas vākšana un pētīšana ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūtā. No : *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa, 1980, Nr. 2, 101.–111. lpp.
41. **Bušmane, Kagaine 2003** – Bušmane, B., Kagaine, E. Latviešu dialektālā leksikoloģija lingvistiskā, areālā un kultūrvēsturiskā skatījumā. No : *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 57. sējums, A daļa, 2003, Nr. 5/6, 35.–43. lpp.
42. **Bušs 1976** – 7. apvidvārdu aptauja. *Aizguvumi no ģermāņu valodām*. / Sast. O. Bušs. Rīga : Zinātne, 1976. 104 lpp.
43. **Bušs 1994** – Bušs, O. *Latviešu valodas leksikas cilme, vēsture un mūsdienu lietojums*. Zinātnisko darbu kopsavilkums habilitētā filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai. Rīga, 1994. 40 lpp.
44. **Bušs 2003** – Bušs, O. Brūnaļa vai Raibaļa. No : Bušs, O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003, 40.–42. lpp.
45. **Bušs 2007** – Bušs, O. Tomēr vārdene. No : *Kultūras Forums*, 2007. gada 7.–14. septembris, Nr. 35, 2. lpp.
46. **Bušs 2008₁** – Baltvācu sarunu valodas ietekmes pēdas latviešu valodas leksikā. No : Bušs, O. *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008, 122.–132. lpp.
47. **Bušs 2008₂** – Kuršu valoda mūsdienu zinātnes skatījumā. No : Bušs, O. *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008, 173.–184. lpp.
48. **BVA 2009** – *Baltu valodu atlants. Prospekts*. Rīga, Viļņa : LU, LVI, LKI, 2009. 185 lpp.
49. **Crystal 1998** – Crystal, D. *Die Cambridge Enzyklopädie der Sprache*. Sonderausgabe. Köln : Parkland Verlag, 1998. S. 478.
50. **Dambe 1959** – Dambe, V. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. No : *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 391.–452. lpp.
51. **Dambe 1985** – Dambe, V. Valodu kontakti Latvijas PSR toponīmijā. No : *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga : Zinātne, 1985, 85.–98. lpp.
52. **DBÖ[@]** – *Datenbank der bairischen Mundarten in Österreich (DBÖ)* [tiešsaiste]. Pieejams: <http://wboe.oeaw.ac.at/projekt/beschreibung> [skatīts 2009. gada 11. decembrī].

53. **Deutsches Wb 2000** – Wahrig, G. *Deutsches Wörterbuch. Neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig-Burfeind mit einem „Lexikon der deutschen Sprachlehre“*. Gütersloh/München : Bertelsmann Lexikon Verlag, 2000. 1265 S.
54. **Deutsch-lettisches Wb 1880** – Ulmann, C. *Deutsch-lettisches Wörterbuch*. 2. Teil. Bearb. von G. Brasche. Riga, Leipzig, 1880. 814 S.
55. **Dietrich 1975** – Dietrich, M. Dialektwörterbücher – wozu? In : *Der Sprachdienst*. 18. Jahrgang, 1974. Wiesbaden : Gesellschaft für deutsche Sprache, 1975, S. 73.–76.
56. **Dieveniškų ž. 2005** – Grumadienė, L., Mikulėnienė, D., Morkūnas, K., Vidugiris, A. *Dieveniškų šnektos žodynas*. 2 t. Vilnius : Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005. T. 1: A–M.
57. **Dini 2000** – Dini, P. U. *Baltu valodas*. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, 2000. 574 lpp.
58. **Druskininkų ž. 1988** – Naktinienė, G., Paulauskienė, A., Vitkauskas, V. *Druskininkų tarmės žodynas*. Vilnius : Mokslas, 1988. 488 p.
59. **DS[®]** – *Krišjāņa Barona Dainu skapis* [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.dainuskapis.lv> [skatīts 2009. gada 15. septembrī].
60. **Dūnininkų ž. 1976** – Vitkauskas, V. *Šiaurės Rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Vilnius : Mokslas, 1976. 559 p.
61. **EH I, II** – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sējums. Rīga, 1934–1946.
62. **Elksnīte 2006** – Elksnīte, G. Vārdu savienojumi G. Manceļa vārdnīcā „Lettus”. No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums 10*. Liepāja : LiePA, 2006, 39.–50. lpp.
63. **Endzelīns 1974** – Endzelīns, J. Par seno kursu (jeb kuršu) tautību un valodu. No : Endzelīns J. *Darbu izlase*, 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1974, 454.–465. lpp.
64. **Endzelīns 1980** – Endzelīns, J. Die Kurenfrage von V. Kiparsky. No : Endzelīns, J. *Darbu izlase*, 3. sēj., 2. d., Rīga : Zinātne, 1980, 553.–565. lpp.
65. **Ēdelmane, Ozola 2003** – Ēdelmane, I., Ozola, Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga : Augsburger institūts, 2003. 494 lpp.
66. **ĒIV I–III** – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērgemes izlokšnes vārdnīca*. 1.–3. sējums. Rīga : Zinātne, 1977.–1983.
67. **Etymologisches Wb 1975** – Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 21. unveränderte Aufgabe. Berlin, New York, 1975. 766 S.
68. **Fersentaler Wb 1982** – Rowley, A. R. *Fersentaler Wörterbuch: Wörtverzeichnis der deutschen Sprachinselmundart des Fersentals in der Provinz*

Trient/Oberitalien. 40 000 Einträge. Dialekt-Deutsch-Italienisch. Hamburg : Helmut Buske Verlag, 1982. 295 S.

69. **Freimanis 2004** – Freimanis, J. *Kādas rucavnieku dzimtas likteņi.* Rīga–Rucava. Liepāja : LiePA, 2004. 104 lpp.

70. **Friebertshäuser 1976** – Friebertshäuser, H. Relevante Aspekte der Dialektlexikographie. In : *Dialektlexikographie: Berichte über Stand und Methoden deutscher Dialektwörterbücher. Festgabe für Luise Berthold zum 85 Geburtstag am 27.1.1976.* Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 1976, S. 5.–10.

71. **Goggolori 1997/98** – Bayern als Vorreiter – Prash, Schmeller und deren Wörterbücher des Bayerischen Dialekts. In : *Goggolori. Aus der Werkstatt des Bayerischen Wörterbuchs 1997/98*, Nr. 1, S. 6.–7.

72. **Grabis 1979** – Grabis, R. Viena novada valodas bagātās tīnes. No : *Karogs.* 1979, Nr. 11, 172.–175. lpp.

73. **Grimm Wb[®]** – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm.* 16 Bde. [in 32 Teilbänden]. Leipzig : S. Hirzel 1854-1960 [tiešsaiste]. Pieejams: <http://germazope.uni-trier.de/Projects/DWB> [skatīts 2010. gada 2. maijā].

74. **Hausmann 1989** – Hausmann, F. J. Wörterbuchtypologie In: *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie.* 1. Teilband. Berlin/New York : Walter de Gruyter. 1989, S. 968.– 981.

75. **HerkunftsWb 1989** – »*Duden Etymologie*« : *Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache.* 2., völlig neu bearbeitete un erweiterte Auflage von Günther Drosdowski. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1989. 844 S.

76. **Hirša 1986** – Hirša, Dz. Paaugstināta un nelīdzena reljefa fiziogēogrāfiskie termini Sarkanmuižas vietvārdos. No : *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* 1986, Nr. 8, 82.–98. lpp.

77. **Hirša 1987₁** – Hirša, Dz. Ieskats bij. Sarkanmuižas (resp. Ventas) pagasta toponīnijā. No : *Onomastikas apcerējumi.* Atb. red. A. Blinkena. Rīga : Zinātne, 1987, 48.–124. lpp.

78. **Hirša 1987₂** – Hirša, Dz. Pazemināta reljefa fiziogēogrāfiskie termini (kursismi) Sarkanmuižas vietvārdos. No : *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* 1987, Nr. 11, 82.–98. lpp.

79. **Hirša 2007** – Hirša, Dz. Ceļā uz valodas nākotni. No : *Kultūras Forums,* 2007. gada 7.–14. septembris, Nr. 35, 2. lpp.

80. **ISV 2005** – *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca* : ap 25 000 šķirkļu un 255 attēlu. Rīga : Avots, 2005. 891 lpp.

81. **Jakaitienē 2005** – Jakaitienē, E. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas, 2005. 324 p.
82. **Jansone 1996** – Jansone, I. Vārds leksikogrāfijā. No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja : Liepājas Pedagoģiskā augstskola, 1996, 47.–48. lpp.
83. **Jansone 1997** – Jansone, I. Vārdu un vārdu nozīmju areālais raksturojums nediferenciālā izlokšņu vārdnīcā. No : *Lietuvių kalbotyros klausimai XXXVII. Leksikografijos ir leksikologijos problemas*. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 1997, p. 137.–145.
84. **Jansone 2003₁** – Jansone, I. Entwicklung der lettischen Lexikographie von G. Mancelius bis zu elektronischen Wörterbücher. In : *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* (Sonderausdruck). Heft 129, Jahrgang 123. Siegen : J. B. Metzler Verlag, 2003, S. 64–95.
85. **Jansone 2003₂** – Jansone, I. *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003. 399 lpp.
86. **Jansone 2005** – Jansone, I. Varianti izlokšņu vārdnīcās: problēmas un risinājumi. No : *Latviešu izlokšņu vārdnīca. Prospekts*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005, 347.–351. lpp.
87. **Jordan 1995** – Jordan, S. Niederdeutsches im Lettischen: Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen. In : *Westfälische Beiträge zur niederdeutschen Philologie; 4*. Bielefeld : Verlag für Regionalgeschichte, 1995. 124 S.
88. **Jucēvičs 2009** – Jucēvičs, E. *Laiks. Cilvēki. Grobiņa*. Grobiņa: Grobiņas pilsētas Dome, 2009. 404 lpp.
89. **Kagaine 1985** – Kagaine, E. Apvienotās latviešu izlokšņu vārdnīcas veidošanas problēmas. No : *Valodas aktualitātes 1984*. Rīga : Zinātne, 1985, 64.–86. lpp.
90. **Kagaine 1972** – Kagaine, E. Aizguvumi no ģermāņu valodām Ērgemes izloksnē. No : *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga : Zinātne, 1972, 171.–196. lpp.
91. **Kagaine 1996₁** – Kagaine, E. Diferenciācijas un integrācijas tendences lokālo aizguvumu semantikas attīstībā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja : LPA, 1996, 48.–50. lpp.
92. **Kagaine 1996₂** – Kagaine, E. Lokālo aizguvumu nozīmju attīstības tendences Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs (Baltijas somu valodu aizguvumi). No : *Baltistica XXX(2) 1995*. Vilnius : Vilniaus Universiteto leidykla, 1996, 51.–58. lpp.

93. **Kagaine 1998** – Kagaine, E. Vārdu cilmes norādes dialektālajās vārdnīcās. No : *Linguistica Lettica*, 3. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1998, 37.–60. lpp.
94. **Kagaine 1999** – Kagaine, E. Izlokšņu vārdnīcas un to loma vēsturiskajā valodniecībā. No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums 3*. Liepāja : LPA, 1999, 65.–75. lpp.
95. **Kagaine 2000** – Kagaine, E. Starpniekvalodu ietekmes leksisko aizguvumu pārņemšanā Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs. No : *Baltu filoloģija IX*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2000, 31.–38. lpp.
96. **Kagaine 2005₁** – Kagaine, E. Semantiskā aspekta loma izlokšņu vārdnīcu tipa izvēlē. No : *Latviešu izlokšņu vārdnīca. Prospekts*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005, 315.–321. lpp.
97. **Kagaine 2005₂** – Kagaine, E. Vārdu cilmes norādes dialektālajās vārdnīcās. No : *Latviešu izlokšņu vārdnīca. Prospekts*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005, 325.–333. lpp.
98. **Kagaine, Bušs 1995** – Kagaine, E., Bušs, O. Latviešu valodas diahroniskās izpētes nozīmīgākie uzdevumi. No : *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A. daļa, 1995, Nr. 11/12, 5.–9. lpp.
99. **Kalme, Smiltiece 2001** – Kalme, V., Smiltiece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*: Mācību grāmata. Liepāja : LiePA, 2001. 293 lpp.
100. **Kaltanėnų ž. 2008** – Vilutytė, A. *Kaltanėnų šnektos žodynas*. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2008. 460 p.
101. **Kapiņa, Laumane 2007** – Kapiņa, K., Laumane, B. Rucavnieku uzvārdi (semantiskais aspekts). No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 320.–362. lpp.
102. **KIV I–II** – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sējums. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1998.
103. **Kleine Enzyklopädie 1983** – *Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache*. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1983. 724 S.
104. **Kleine Enzyklopädie 2001** – *Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache*. Frankfurt am Main : Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2001. 845 S.
105. **KLV I, II 1959** – *Krievu-latviešu vārdnīca*. 1.–2. sējums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.
106. **Kļaviņa 2008** – Kļaviņa, S. *Latviešu valodas pētnieki. No klaušu laikiem līdz savai valstij*. Rīga : RaKa, 2008. 289 lpp.

107. **Koduhovs 1987** – Koduhovs, V. *Vispārīgā valodniecība*. Rīga : Zvaigzne, 1987. 294 lpp.
108. **Kölsches Wb 1974** – Leson, W. *Kölsch von A bis Z. Handwörterbuch für Eingeborene, Zugezogene und Durchreisende*. Köln : Verlag J. P. Bachem, 1974. 242 S.
109. **Kölsches Wb 2003** – Winter, S. *Kölsches Synonymwörterbuch. Wie säht mer söns noch för: arbeide, Blötschkopp, drinke, flöck, Jeck, kriesche, Puute, rähne, schwade, verkloppe, Zömmelöm?* Köln : J. P. Bachem Verlag, 2003. 502 S.
110. **Kurzemniece 2008** – Kurzemniece, I. *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 256 lpp.
111. **Kühn 1982** – Kühn, P. Typen lexikographischer Ergebnisdarstellung. In : *Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Erster Halbband. Berlin/New York : Walter de Gruyter, 1982, S. 702.–723.
112. **Laua 1981** – Laua, A. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1981. 288 lpp.
113. **Laumane 1986** – Laumane, B. Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības J. Langija vārdnīcā (1685). No : *Valodas aktualitātes 1985*. Rīga : Zinātne 1986, 47.–71. lpp.
114. **Laumane 1973** – Laumane, B. *Zivju nosaukumi latviešu valodā*. Rīga : Zinātne, 1973. 307 lpp.
115. **Laumane 1987₁** – Laumane, B. Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārddarināšanas un semantikas īpatnības. No : *Onomastikas apcerējumi*. Rīga : Zinātne, 1987, 125.–169. lpp.
116. **Laumane 1987₂** – Laumane, B. Lejaskurzemes fiziogēogrāfiskie apelatīvi (kuršu-prūšu paralēles). No : *Onomastikas apcerējumi*. Rīga : Zinātne, 1987, 169.–214. lpp.
117. **Laumane 1996** – Laumane, B. *Zeme, jūra, zvejvietas: Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē*. Rīga : Zinātne, 1996. 400 lpp.
118. **Laumane 2001** – Laumane, B. Par dažu veterinārijas terminu vēsturi latviešu valodā. No : *Linguistica Lettica*, 9. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2001, 5.–33. lpp.
119. **Laumane 2004₁** – Laumane, B. Latviešu izlokšņu frazeoloģisms *iet uz lelles kāju*. No : *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja : LiePA, 2004, 197.–211. lpp.
120. **Laumane 2004₂** – Laumane, B. Par kursismiem *mantāt un ramīt*. No : *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja : LiePA, 2004, 185.–196. lpp.
121. **Laumane 2004₃** – Laumane, B. Reljefa apzīmējumi Lejaskurzemē. No : *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja : LiePA, 2004, 229.–261. lpp.
122. **Laumane 2004₄** – Laumane, B. Recenzija: E. E. Королёва. Дialeктный словарь одной семьи. No : *Linguistica Lettica*, 13. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004, 199.–205. lpp.

123. **Laumane 2005** – Laumane, B. *Smalki lija zelta lietus: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā, I*. Liepāja : LiePA, 2005. 414 lpp.
124. **Laumane 2007₁** – Laumane, B. Rucavas izloksnes dzīvotspēja. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 363.–378. lpp.
125. **Laumane 2007₂** – Laumane, B. Rucavas ciemu nosaukumi. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 293.–319. lpp.
126. **Laumane 2008** – Laumane, B. Piena vārdi. No: *Kultūras Forums*, 2008. gada 14.–28. marts, 8. lpp.
127. **Laumane, Ozola 2001** – Laumane, B., Ozola, I. Sventājas (Lietuva) latviešu izloksnes cilme un attīstība. No : *II Pasaules latviešu zinātnieku kongress. Tēžu krājums*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2001, 110. lpp.
128. **Laumane, Ozola 2006** – Laumane, B., Ozola, I. Lejaskurzemes izlokšņu izpētes problēmas. No : *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 193.–201. lpp.
129. **Laur 1955** – Laur, W. Ostpreußische Einflüsse im baltischen Deutsch. In : *Zeitschrift für Mundartforschung XXIII*. Herausgegeben von W. Mitzka. Wiesbaden : Franz Steiner Verlag GmbH, 1955, S. 111–117.
130. **Lazūnu ž. 1985** – Petrauskas, J., Vidugiris, A. *Lazūnu tarmės žodynas*. Vilnius : Mokslas, 1985. 298 p.
131. **Lele 1993** – Lele, Dz. Viduslejasvācu valoda Baltijā. No : *Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis*. A. daļa, 1993, Nr. 9, 19.–21. lpp.
132. **Lele-Rozentāle 1998** – Lele-Rozentāle, Dz. Deutsch und Undeutsch im Leineweberamt in Riga. Einige Untersuchungsaspekte und Probleme. In : *Sprachgermanistik in Skandinavien III*. Akten des IV. Nordischen Germanistentreffens auf Scloß Sandbjerg 5. bis 8. Juni 1996. Herausgegeben von H. Pors, L. Falster Jakobsen, F. Talbo Stubkjær. Sonderdruck. Aarhus, 1998, S. 301–311.
133. **Lele-Rozentāle 2001₁** – Lele-Rozentāle, Dz. Niederdeutsches in der lettischen Folklore. In : *Vulpis Adolatio. Festschrift für Hubertus Menke zum 60. Geburtstag*. Herausgegeben von R. Peters, H. P. Pütz, U. Weber. Sonderdruck. Heidelberg : Universitätsverlag C. Winter, 2001, S. 415–427.
134. **Lele-Rozentāle 2001₂** – Lele-Rozentāle, Dz. Sprachprobleme im Baltikum des 18. Jahrhunderts. Zum Deutsch-Deutschen und Deutsch-Lettischen Sprachkontakt. In : *Das Baltikum im Spiegel der deutschen Literatur*. Beiträge des Internationalen Symposions in Riga vom 18. Bis 21. September 1996 zu den kulturellen Beziehungen

zwischen Balten un Deutschen. Sonderdruck. Heidelberg : Universitätsverlag C. Winter, 2001, S. 205–216.

135. **LEV 2001** – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2001. 1303 lpp.

136. **LEW** – Fraenkel, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1962.–1965.

137. **Lexicographica 1989** – *Lexicographica Series Maior 27. Wörterbücher in der Diskussion*. Vorträg aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium herausgegeben von Herbert Ernst Wiegand. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1989. 293 S.

138. **Lexicographica 1992** – *Lexicographica Series Maior 42. Worte, Wörter, Wörterbücher*. Lexikographische Beiträge zum Essener Linguistischen Kolloquium herausgegeben von Gregor Meder und Adreas Dörner. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1992. 224 S.

139. **Lexikon 1980** – Althaus, H. P., Henne, H., Wiegand, H. E. *Lexikon der Germanistischen Linguistik*. Tübingen : Niemeyer, 1980. 870 S.

140. **Lexikon 2008** – Bußmann, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 4. Auflage. Stuttgart : Kröner, 2008. 815 S.

141. **LFV I–II** – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sējums. Rīga : Avots, 1996.

142. **LIV 2005** – *Latviešu izlokšņu vārdnīca. Prospekts*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005. 359 lpp.

143. **LKŽ[®]** – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): *elektroninis variantas* / redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2005. [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.lkz.lt/startas.htm> [skatīts 2010. gada 10. aprīlī].

144. **LLV 1995** – *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1995. 656 lpp.

145. **LLVMSA 2002** – *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002. 560 lpp.

146. **LLVV I–VIII** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sējums. Rīga : Zinātne, 1972.–1996.

147. **Löffler 2009** – Löffler, H. *Dialektologie. Eine Einführung*. Günter Narr Verlag, 2009. 158 S.

148. **LPV 1990** – Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1990. 347 lpp.

149. **LVDA** – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Karšu un komentāru autori B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka u. c. Rīga : Zinātne, 1999. 404 lpp.
150. **Lvgr 1951** – Endzelīns, J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 1100 lpp.
151. **LVV 2006** – *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga : Avots, 2006. 1216 lpp.
152. **LVVV[®]** – *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca* (16.–18. gs.) [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/lvvv/> [skatīts 2009. gada 20. decembrī].
153. **Markus-Narvila 2008₁** – Markus-Narvila, L. Produktīvie Rucavas izloknes lietvārdu piedēkļi. No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums 12(1)*. Liepāja : LiePA, 2008, 104.–122. lpp.
154. **Markus-Narvila 2008₂** – Markus-Narvila, L. Rucavas izloknes vārdnīcas šķirkļa vārdu atlases principi un kritēriji. No: *Letonikas otrais kongress. Kurzemes novada kultūrvēsturiskais mantojums, tā izpēte un saglabāšana*. Liepāja : LiePA, 2008, 146.–174. lpp.
155. **Markus-Narvila 2010₁** – Markus-Narvila, L. Neizmantotas iespējas latviešu dialektālajā leksikogrāfijā. No : *No vārda līdz vārdnīcai. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 137. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010, 37.–39. lpp.
156. **Markus-Narvila 2010₂** – Markus-Narvila, L. Rucavas izloknes lituānismi. No: *Res Humanitariae VII*. Klaipēda, Klaipēdos Universitetas, 2010, p. 29.–56.
157. **ME I–IV** – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sējums. Rīga, 1923.–1932.
158. **Mittelniederdeutsches Wb. 1875–1881** – Schiller, K., Lübben, A. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Band 1–5. Bremen : Verlag von J. Kühnmann's Buchhandlung, 1875–1880; Band 6. Bremen : Verlag von Hinricus Fischer, 1881.
159. **Mittelniederdeutsches Wb. 1995** – Lübben, A. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Nach dem Tode des Verf. vollendet von Christoph Walther. Repr. Nachdr. der Ausg. Norden und Leipzig, 1888. Darmstadt : Wiss. Buchges., 1995. S. 599.
160. **Mllvgr 1959 I** – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. daļa. Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1959. 830 lpp.
161. **Mostviertlerisches Wb 1999** – Bruckner, H. *Mostviertlerisch von A bis Z. Mundart aus dem westlichen und mitleren Niederösterreich*. Tausend : Eigenverlag: Hubert Bruckner, 1999. 183 S.

162. **Niebaum 1979** – Niebaum, H. Deutsche Dialektwörterbücher. In : *Deutsche Sprache*. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation. 7. Jahrgang, 1979. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1979, S. 345.–373.

163. **Niederdeutsches Wb 1858** – *Wörterbuch der niederdeutschen Mundart der Fürstenthümer Göttingen und Grubenhagen oder Göttingisch-Grubenhagen'sches Idiotikon* gesammelt und bearbeitet von Georg Schambach. Hanover : Schrift und Druck von Fr. Culemann, 1858. 323 S.

164. **NLVV 2007** – Kursīte, J. *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb Novadu vārdene*. Rīga : Madris, 2007. 527 lpp.

165. **Ozola 2003** – Ozola, I. Verbi ar izskaņu *-(d)ināt* Gustava Bražes vārdnīcā (1875). No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums 7*. Liepāja : LiePA, 2003, 87.–94. lpp.

166. **Ozola 2006** – Ozola, I. Refleksīvie verbi Rucavas teicējas Annas Šmites valodā. No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums 10*. Liepāja : LiePA, 2006, 193.–200. lpp.

167. **Ozola 2007** – Ozola, I. Gramatiskās īpatnības un to pārmaiņas rucavnieku valodā. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 379.–400. lpp.

168. **Ozols 1965** – Ozols, A. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga : Liesma, 1965. 625 lpp.

169. **Ozols 1993** – Ozols, A. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. 2., labots izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1993. 431 lpp.

170. **Passeier Wb 2004** – Haller, H., Lanthaler, F. *Passeier Wörterbuch. Wörter-Ausdrücke-Beispiele. Über 8000 Passeier Wörter von aa was bis zwui mit der Übersetzung ins Hochdeutsche*. Passeier : Verlag Passeier, 2004. 280 S.

171. **Pennsylvanian d. 1982** – Beam, C. R. *Pennsylvania German Dictionarry. English to Pennsylvania Dutch*. Pennsylvania : Historic Schaefferstown, 1982. 180 S.

172. **Petzold 1988** – Petzold, R. Bemerkungen zur Darstellung von Eigennamen un Dialektwörterbüchern. In : *Dialektlexikographie. Berichte und Analysen zur Arbeit an Dialektwörterbüchern*. Jena : Friedrich-Schiller-Universität, 1988, S. 98–102.

173. **Pinker 1996** – Pinker, S. *Der Sprachinstinkt. Wie der Geist die Sprache bildet*. München : Kindler Verlag, 1996. 560 S.

174. **Plāķis 1927** – Plāķis, J. Kursenieku valoda. No : *Latvijas Universitātes raksti*, XVI. Rīga, 1927, 1. – 97. lpp. (atsevišķs novilkums).

175. **Plāķis I 1936** – Plāķis, J. *Latvijas vārdi un pavārdi. 1. daļa. Kurzemes vārdi*. No : LU raksti. Filol. un filoz. sērija, 4. sēj. Rīga, 1936. 303 lpp.

176. **PMLP**[®] – *Iedzīvotāju skaits pašvaldībās pēc nacionālā sastāva* [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.pmlp.lv/lv/statistika/iedzivotaju.htm> [skatīts 2009. gada 5. jūlijā].
177. **Preussisches Wb I–II** – Frischbier, H. *Preussisches Wörterbuch*. Bd. I–II. Berlin, 1882–1883.
178. **Pūce 2010** – Pūce, G. *Rucavas izloksnes priedēkļverbi*. Maģistra darbs humanitārajās zinātnēs (filoloģijā). Liepāja, 2010. 51 lpp.
179. **Reķēna 1967** – Reķēna, A. Semantiskie dialektismi Kalupes izloksnes leksikā. No : *Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi*. Rīga : Zvaigzne, 1967, 94.–102. lpp.
180. **Reķēna 1975** – Reķēna, A. *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās*. Rīga : Zinātne, 1975. 708 lpp.
181. **Reķēna 1978** – Reķēna, A. Ērgemes izloksnes vārdnīca. No : *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga : Liesma, 1978, 217.–223. lpp.
182. **Reķēna 1986** – Reķēna, A. Slāvismi Latgales dienvidu izlokšņu ēdienu leksikā. A. Reķēna. No : *Raksti valodniecībā: I daļa*. Liepāja : LiePA, 2008, 211.–246. lpp.
183. **Reķēna 1996** – Reķēna, A. Dienvidlatgales izlokšņu un lietuviešu valodas paralēles vārddarināšanā. No : *Baltistica XXXI (1) 1996*. Vilnius : Vilniaus Universiteto leidykla, 1996, 53.–70. p.
184. **Roze 1982** – Roze, L. *Pasaule vārdnīcas skatījumā*. Rīga : Zinātne, 1982. 120 lpp.
185. **Rozenbergs 1997** – Rozenbergs, J. Vārdi un vārdnīcas. No : *Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*. 1997. gada 20. februāris. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1997, 34.–35. lpp.
186. **RTP 2007** – *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007. 469 lpp.
187. **Rudzīte 1964** – Rudzīte, M. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1964. 432 lpp.
188. **Rudzīte 1993** – Rudzīte, M. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga : Zvaigzne, 1993. 382 lpp.
189. **Rudzīte 1995** – Rudzīte, M. Latviešu valoda Kurzemē. No : *Kurzeme un kurzemnieki: Apraksti. Kartes. Attēli*. Rīga : Latvijas Enciklopēdija, 1995, 69.–75. lpp.
190. **Rūķe-Draviņa 1959** – Rūķe-Draviņa, V. *Diminutive im Lettischen*. Lund : AB PH. Lindstedts Univ. Bokhandel, 1959. 408 S.
191. **RLB ZK Rkr. XVI** – Pētersons, K. Latviešu kāzas. No : *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājums, 16*. Rīga, 1912, 59.–266. lpp.

192. **Saarbrücker Wb 1989** – Braun, E. *Saarbrücker Homonymwörterbuch*. Saarbrücken : Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1989. 373 S.
193. **Salzburger Wb 1979** – *Was nicht in Duden steht. Ein Salzburger Mundart-Wörterbuch von Leopold Ziller*. Salzburg : Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 1979. 206 S.
194. **Schaeder 1987** – Schaeder, B. *Germanistische Lexikographie*. Tübingen : Niemeyer, 1987. 178 S.
195. **Schlaefer 2002** – Schlaefer, M. *Lexikologie und Lexikographie: eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher*. Berlin : Erich Smidt Verlag, 2002. 200 S.
196. **Sedovs 1992** – Sedovs, V. *Balti senatnē*. Rīga : Zinātne, 1992. 157 lpp.
197. **Sehwers 1918** – Sehwers, J. Die deutschen Lehnwörter im Lettischen : Inaugural-dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät I der Universität Zürich. Zürich : Buchdruckerei Berichthaus, 1918. 168 S.
198. **Sehwers 1953** – Sehwers, J. *Sprachlich-Kulturhistorische Untersuchungen vornemlich über den Deutschen einfluss im Lettischen*. Berlin : In Kommission bei Otto Harrassowitz Wiesbaden, 1953. 443 S.
199. **SISV 2001** – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2001. 294 lpp.
200. **Sl. Kociewskie 1980** – Sychta, B. *Słownictwo Kociewskie na tle kultury ludowej*. Tom I–III. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk : Zakład narodowy imienia ossolińskich wydawnictwo Polskiej Adademii Nauk, 1980–1985.
201. **Sl. Siolkowic 1960** – Zaręba, A. *Słownik Starych Siolkowic w Powiecie Opolskim*. Krakow : Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1960. 167 str.
202. **Sl. starowierców 1980** – Grek-Pabisowa, I., Maryniakowa, I. *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk : Zakład narodowy imienia ossolińskich wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1980. 407 str.
203. **Smiltneice 2003** – Smiltneice, G. Lietvārdu formas Gustava Bražes vārdnīcā. No : *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 7*. Liepāja : LiePA, 2003, 205.–213. lpp.
204. **Spangenberg 1988** – Spangenberg, K. Stichwortansatz und Artikelaufbau im Dialektwörterbuch. In : *Dialektlexikographie. Berichte und Analysen zur Arbeit an Dialektwörterbüchern*. Jena : Friedrich-Schiller-Universität, 1988, S. 35–46.
205. **Stegmann von Pritzwald 1952** – Stegmann von Pritzwald, K. Das baltische Deutsch als Standessprache. In : *Zeitschrift für Ostforschung*. Jahrgang 1. Herausgegeben von H. Aubin, E. Keyser [u. a.]. Marburg : Elwert 1952, S. 407–422.

206. **Stellmacher 1986** – Stellmacher, D. Der Benutzer des Dialektwörterbuchs. Gibt es eine Antwort auf die ungeklärte Frage der Wörterbuchforschung (Metalexikographie)? In : *Lexikographie der Dialekte. Beiträge zu Geschichte, Theorie und Praxis*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1986, S. 35.–45.
207. **Südtirolerisches Wb 1999** – *Lexikon Südtirolerisch-deutsch. Wörterbuch und Übersetzungshilfe für Fremde, Touristen und Zugereiste ausgewählt und mit Zeichnungen von Hanspeter Demetz*. Bozen : Edition Raetia, 1999. 118 S.
208. **SV 2004** – Ruberte, I. *Senvārdu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2004. 128 lpp.
209. **Šaudiņa 1994** – Šaudiņa, V. *Lituānismi dažās Lietuvas pierobežas sēliskajās izloksnēs (Aknīste, Gārsene, Laši, Prode)*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga, 1994. 158 lpp.
210. **Šaudiņa 1999₁** – Šaudiņa, V. Aizguvumi izlokšņu sistēmā: semantiskais aspekts. No : *Valoda – 1998. Humanitārās fakultātes VIII zinātniskie lasījumi. Leksikoloģija, fonētika, gramatika*. Daugavpils : „Saule”, 1999, 11.–14. lpp.
211. **Šaudiņa 1999₂** – Šaudiņa, V. Par dažiem izlokšņu lituānismiem. No : *Valoda – 1997. Humanitārās fakultātes VII zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika*. Daugavpils : „Saule”, 1999, 89.–92. lpp.
212. **Švābe 1938** – Švābe, A. *Straumes un avoti*. 1. sēj. Rīga : A. Gulbis, 1938. 408 lpp., il., kartes.
213. **Tauber[®]** – Tauber, W. *Mundart und Schriftsprache in Bayern (1450–1800). Untersuchungen zur Sprachnorm und Sprach-normierung im Frühneuhochdeutschen*. Berlin/New York : Walter de Gruyter Verlag, 1993 [tiešsaiste] : e-grāmata. [Google books] : books.google.com, 2008. Pieejams: http://books.google.com/books?id=oyGXodKTY_gC&pg=PA218&lpg=PA218&dq=glossarium+bavaricum&source=web&ots=IIAEOju9o&sig=0DitEpE_PyMD0akvS0o74R33yY#PPA218,M1 [skatīts 2007. gada 15. martā].
214. **Timbra 2007** – Timbra, G. Rucavas teicējas – Katrīna Timbra un Ķērsta Zeme. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 93.–143. lpp.
215. **Timuška 1997** – Timuška, A. Dialektālu aspekta vārdnīcu izveides aktuālas problēmas. No : *Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*. 1997. gada 20. februāris. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1997, 34.–35. lpp.

216. **Timuška 1998** – Timuška, A. Dialektālu aspekta vārdnīcu izveides aktuālās problēmas. No : *Linguistica Lettica*, 2. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1998, 188.–196. lpp.
217. **Tiroler Wb 2003** – Prünster, H. *Griß di? Mein Tiroler Wörterbuch. Lustiger Sprachführer der Tiroler Mundart*. Amstetten : Verlag 66, 2003. 240 S.
218. **Tischelwanger Wb 2002** – Gasser, A., Geyer, I. *Wörterbuch der deutschen Mundart von Tischelwang/Timau (It.): für die Sprachgemeinschaft von Tischelwang/Timau*. Wien : Praesens, 2002. 603 S.
219. **Trumpa 2008** – Trumpa, A. Etimoloģiskās norādes Kristofora Fīrekera latviešu-vācu vārdnīcas otrajā manuskriptā (17. gs. 2. puse). No : *Baltu filoloģija. XVII (1/2) 2008*. Baltu valodniecības žurnāls. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 131.–144. lpp.
220. **TV 2009** – Kursīte, J. *Tautlietu vārdene*. Rīga : Nemateriālās kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009. 559 lpp.
221. **Valtere 1938** – Valtere, E. Pērkones izloksne. No : *Filologu biedrības raksti, XVIII*. Rīga : A/s J. Pētersona un b-dri spiestuve, 1938, 123.–135. lpp.
222. **VIV I–II** – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sējums. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2000.
223. **VLV 1990** – Granta, K., Pampe, E. *Vācu-latviešu vārdnīca*. Rīga : Avots, 1990. 746 lpp.
224. **VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2007. 623 lpp.
225. **VV 2010** – Grīnbergs, U., Reitere, L. *Īs ventiņ gramatik un vārdnic jeb bliņks ventiņmēle*. Ventspils : SIA „Resintro”, 2010. 48 lpp.
226. **Vitkauskas 1970** – Vitkauskas, V. Tarmių žodyno tipai ir sudarymo principai. Iš : *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*. A serija, 2(33). Vilnius : Valstybine politines ir moskslines literaturos leidykla, 1970, p. 153–170.
227. **Vitkauskas 1972** – Vitkauskas, V. Šnektų grupės žodyno sudarymo principiai. Iš : *Leksikos tyrinėjimai. Lietuvių kalbotyros klausimai, XIII*. Vilnius : Mintis, 1972, p. 79–98.
228. **Vīksna 2007** – Vīksna, M. Folkloras vākumi Rucavā un Sventājā. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 144.–212. lpp.
229. **Vulāne 1986** – Vulāne, A. Adjektīvu ar *-inis, -ine* derivācija un atributīvā funkcija augšzemnieku dialektā. No : *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* Nr. 1, 1986, 73.–84. lpp.

230. **Wandl-Vogt 2009** – Wandl-Vogt, E. So Entsteht ein Dialektwörterbuch. In : *Thema. Das Forschungsmagazin der ÖAW*. Nr. 3, 2009, S. 10.–11.
231. **Wiener Wb 1990** – Teuschl, W. *Wiener Dialekt Lexikon*. Wien : Verlag Karl Schwarzer, 1990. 268 S.
232. **Wiener Wb 2002** – Hornung, M., Grüner, S. *Wörterbuch der Wiener Mundart*. 2. Auflage mit rund 1000 neuen Stichwörtern und Ergänzungen. Wien : ÖBV Pedagog. Verlag, 2002. 806 S.
233. **Zemzare 1959** – Zemzare, D. Piezīmes par dažām latviešu un lietuviešu vārdnīcām. No : *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 633.–651. lpp.
234. **Zemzare 1961** – Zemzare, D. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1961. 560 lpp.
235. **Ананьева 2006** – Ананьева, Н. Лексика польских говоров восточнославянского и балтийского пограничья в лексикографическом аспекте. Из : *Proceeding of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*. Riga : Latvian Language Institute, University of Latvia, 2006, p. 9.–16.
236. **Апанавичюс 2006** – Апанавичюс, Р. Ю. Вопрос этимологии лит. *rogės*, латыш. *ragavas* ‘сани’. Из : *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 10*. Liepāja : LiePA, 2006, 7.–12. lpp.
237. **Архангельский сл. 1980–2004** – *Архангельский областной словарь*. Вып. 1–12. Москва : Изд-во Московского университета, 1980–2004.
238. **Блинова[®]** – Блинова, О. И. Томская лингвистическая школа (взгляд изнутри и извне). Из : *Вестник Томского государственного университета*, т. 266, январь 1998 года [tiešsaiste]. Pieejams: [http://www.tsu.ru/webdesign/tsu/Library.nsf/designobjects/vestnik267/\\$file/tomling.html](http://www.tsu.ru/webdesign/tsu/Library.nsf/designobjects/vestnik267/$file/tomling.html) [skatīts 2010. gada 10. februārī].
239. **Богатова 1998** – Богатова, Г. А. Размышления после международного съезда русистов в Красноярске. Из : *Вопросы языкознания*, 1998, № 3, с.115–122.
240. **Брысина 2005** – Брысина, Е. Дialeктный словарь как форма отражения языковой картины мира диалектоносителей. Из : *Международный сборник научных трудов: Материалы по русско-славянскому языкознанию*. Воронеж : ВГУ, 2005, с. 104–110.
241. **Голев[®]** – Рецензия на „Мотивационный диалектный словарь”. Из : *Известия Сиб. отд. АН СССР. Сер. истории, филологии и философии. Вып. 1*.

Новосибирск, 1982, с. 62–63. [tiešsaiste]. Pieejams: <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z65.html> [skatīts 2009. gada 21. jūlijā].

242. ДС[®] – *Диалектные (областные) словари* [tiešsaiste]. Pieejams: http://www.gramota.ru/slovari/types/17_4 [skatīts 2009. gada 7. oktobrī].

243. Журавлев 2001₁ – Журавлев, А. Ф. Рецензия: А. Е. Аникин Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков. Из : *Русский язык в научном освещении* No. 2. К 200-летию со дня рождения В. И. Даля. Москва : Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2001, с. 250–256.

244. Журавлев 2001₂ – Журавлев, А. Рецензия: Словарь говоров старообрядцев (семейских) Забайкалья. Из : *Русский язык в научном освещении* No. 2. К 200-летию со дня рождения В. И. Даля. Москва : Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2001, с. 257–264.

245. Калиткина[®] – Калиткина, Т. В. Диалектные словари как лингвокультурологический источник: опыт реконструкции традиции [tiešsaiste]. Pieejams: http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/291/image/291_12-19.pdf [skatīts 2009. gada 21. jūlijā].

246. Коготкова[®] – Коготкова, Т. У истоков русской речи. Из : *Наука в Сибири. Еженедельная газета Сибирского Отделения Российской Академии Наук.* No. 4 (2240) 28 января 2000 г. [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.nsc.ru/HBC/hbc.phtml?26+85+1> [skatīts 2010. gada 2. janvārī].

247. Колокольцева[®] – Колокольцева, Т. Н. *Словари диалектные* [tiešsaiste]. Pieejams: http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0113904.pdf [skatīts 2009. gada 21. jūlijā].

248. Королёва 1999 – Королёва, Е. Е. Диалектный словарь одной семьи – словарь нового типа. No : *Valoda – 1997. Humanitārās Fakultātes VII Zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika.* Daugavpils : „Saule”, 1999, 97.–108. lpp.

249. Костючук[®] – Костючук, Л. Я. „Псковский областной словарь с историческими данными” как источник сведений о народной культуре в ее прошлом и настоящем (содружество исследователей и собирателей). Из : *Материалы научной конференции по изучению народной культуры Русского Севера.* Петрозаводск, 2007 [tiešsaiste]. Pieejams: http://kizhi.karelia.ru/specialist/pub/library/rjabinin2007/4_lang/kostjucuk.htm [skatīts 2009. gada 15. oktobrī].

250. **Лабунец**[®] – Лабунец, Н. В. Диалектный словарь в аспекте региональной культуры [tiešsaiste]. Pieejams: <http://frgf.utmn.ru/last/No13/journal.htm> [skatīts 2009. gada 21. jūlijā].

251. **Лаумане 1977** – Лаумане, Б. Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты. Из : *Контакты латышского языка*. Рига : Зинатне, 1977. с. 48–59.

252. **Метеорологический сл. 1997** – Макушева, О. А. *Словарь метеорологической лексики Орловских говоров*. Орел : Орловский государственный университет, 1997. с. 106.

253. **Мотивационный сл. 1982** – *Мотивационный диалектный словарь (говоры Среднего Приобья)*. Под ред. О. И. Блиновой. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1982–1983.

254. **Нефедова 2003** – Нефедова, Е. А. „Архангельский областной словарь” в типологии диалектных словарей. Из : *Вопросы русского языкознания: Сб. Вып. X. Архангельские говоры: Словообразование. Лексика. Семантика: К 50-летию научной деятельности Осаны Герасимовны*. Москва : МГУ, 2003, с.15–26.

255. **Нефедова**[®] – Нефедова, Е. А. *Лексико-семантическое варьирование в пространстве диалекта*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва : 2008. 51 с. [tiešsaiste]. Pieejams: <http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/filolog/01042008/NefedovaEA.doc> [skatīts 2009. gada 15. augustā].

256. **Прусский сл. 1975–1990** – Топоров, В. Н. *Прусский язык: Словарь*. Москва : Наука, 1975–1990.

257. **Псковский сл. 1967–2008** – *Псковский областной словарь с историческими данными*. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1967–2008.

258. **Русский язык**[®] – *Русский язык. Энциклопедия русского языка* [tiešsaiste]. Pieejams: <http://russkiyyazik.ru/> [skatīts 2009. gada 7. jūlijā].

259. **Сабаляускас 1974** – Сабаляускас, А. Ю. *Исследования лексики балтийских языков*. Автореф. дис. филол. наук. Вильнюс, 1974.

260. **Селигер 2003–2007** – *Селигер: Материалы по русской диалектологии: Словарь*. Вып. 1–3. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003–2007.

261. **Системный сл. 1986** – Демидова, К. И. *Системный словарь предметно-обиходный лексики говоров Талицкого района Свердловской области*. Свердловск : Свердловский государственный педагогический институт, 1986. 103 с.

262. **Сл. Брянщины 1973** – Расторгуев, П. А. *Словарь народных говоров Западной Брянщины*. Минск : Наука и Техника, 1973. 295 с.
263. **Сл. деловых док. 1997** – Христосенко, Г. А., Любимова, Л. М. *Материалы для регионального исторического словаря Нерчинских деловых документов XVII–XVIII вв.* Выпуск I–II. Чита : Изд-во Забайкальского государственного педагогического университета им. Н. Г. Чернышевского, 1997–1999.
264. **Сл. Забайкалья 1999** – *Словарь говоров старообрядцев (семейских) Забайкалья*. Под ред. Т. Б. Юмсуновой. Новосибирск : СО РАН, 1999. 540 с.
265. **Сл. Карелии 1994–2005** – *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*: В 6 т. СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1994–2005.
266. **Сл. Подмосковья 1969** – Иванова, А. Ф. *Словарь говоров Подмосковья*. Москва : Московский областной педагогический институт им. Н. К. Крупской, 1969. 598 с.
267. **Сл. речи 1991** – *Словарь русской народно-диалектной речи в Сибири XVII – первой половины XVIII в.* Сост. Л. Г. Панин. Новосибирск : Наука, 1991. 181 с.
268. **Сл. семьи I–II** – Королёва, Е. Е. *Диалектный словарь одной семьи (Пыталовский район Псковской области)*. Вып. 1.–2. Daugavpils : „Saule”, 2000.
269. **Смилтниеце 1979** – Смилтниеце, Г. *Изменения форм рода и основы имен существительных в латышском письменном языке*. Диссертация на соискание степени кандидата филологических наук. Рига, 1979. 242 с.
270. **Смоленский сл. 1974–2006** – *Словарь Смоленских говоров*. Смоленск : СГПУ, 1974–2006.
271. **Сороколетов 1976** – Сороколетов, Ф. П. Народные песни как источник диалектных словарей. Из : *Диалектная лексика 1974*. Ленинград : Наука, 1976, с. 5–12.
272. **Тематический сл. 2003–2006** – *Тематический словарь говоров Тверской области*. Тверь : ТвГУ, 2003–2006.
273. **Тураўскі сл. 1982–1987** – *Тураўскі слоўнік. Том I.–5*. Минск : Навука і тэхніка, 1982–1987.
274. **Фразеологический сл. 1983** – *Фразеологический словарь русских говоров Сибири*. Под ред. А. И. Федорова. Новосибирск : Наука, 1983. 236 с.
275. **Чучка 1980** – Чучка, П. *Диалектный словник і зооніми*. Из : *Dialektologický zborník I*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladel'stvo, 1980, str. 101–104.
276. **Экспресивный сл. 2001** – Нефедова, Е. А. *Экспресивный словарь диалектной личности*. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2001. 143 с.

277. **Этимологический сл. I–IV** – Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка. Том I–IV.* Москва : Прогресс, 1964–1973.

278. **Эт. сл. Сибири 2000** – Аникин, А. Е. *Этимологический словарь русских диалектов Сибири: Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков.* Москва, Новосибирск : Наука, 2000. 470 с.

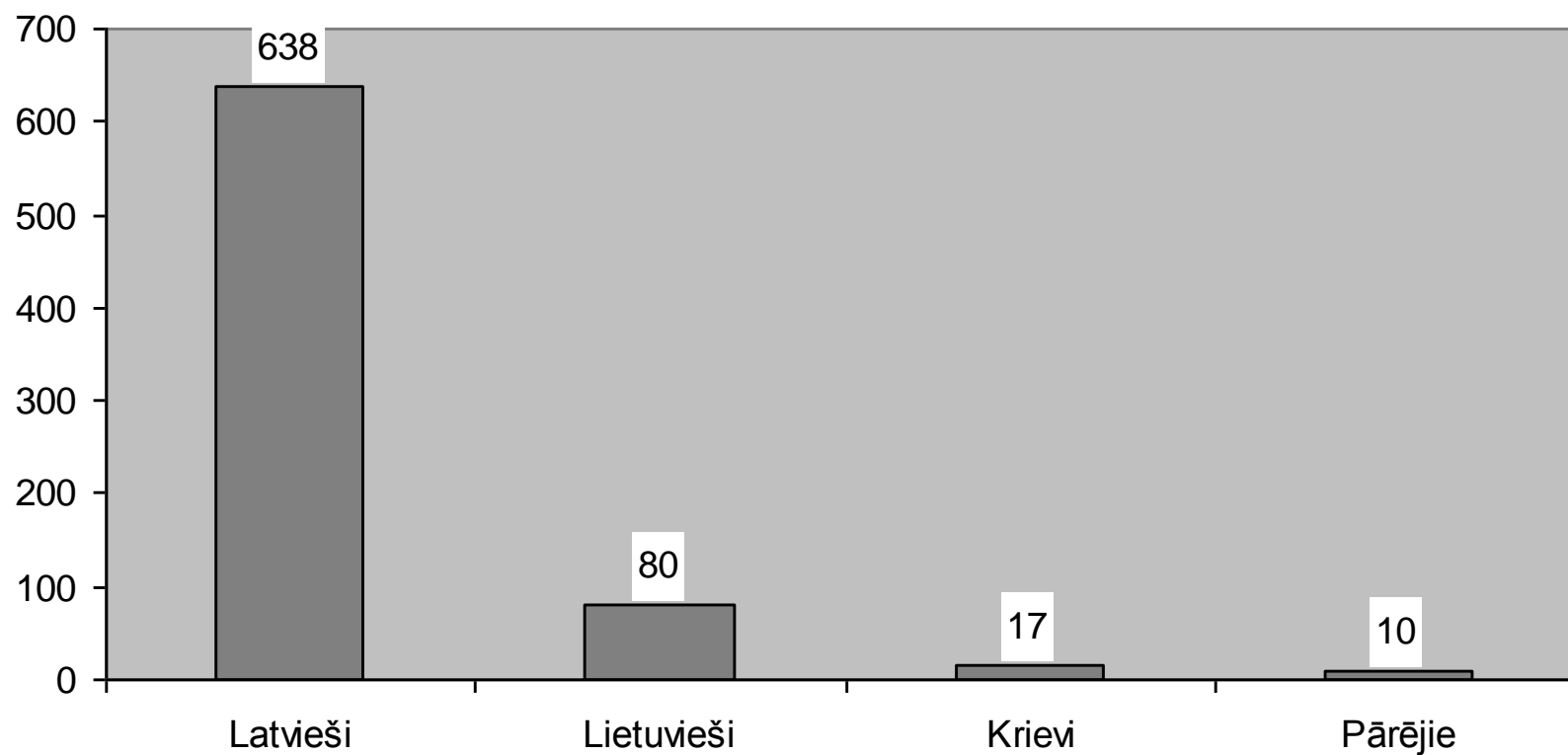
SAĪSINĀJUMI

afrī.	– augšfrīzu
apv.	– apvidvārds
bkr.	– baltkrievu
c.	– ciems
dial.	– dialektisms
dsk.	– daudzskaitlis
fr.	– franču
gk.	– galvenokārt
h.	– holandiešu
ig.	– igauņu
jv.	– jaunaugšvācu
ka.	– kalns
lat.	– latīņu
latv.	– latviešu
liet.	– lietuviešu
lv.	– lejasvācu
novec.	– novecojis vārds
piem.	– piemēram
pļ.	– pļava
pv.	– personvārds
resp.	– respektīvi
sal.	– salīdzināts, salīdzināms
sar.	– sarunvalodas vārds
sav.	– senaugšvācu
siev. dz.	– sieviešu dzimte
sk.	– skaties!
subst.	– substantīvs
‘t. p.’	– ‘tas pats’
t. s.	– tā sauktais
t. sk.	– to skaitā
u.	– upe
u. c.	– un citi
u. d. c.	– un daudzi citi
u. tml.	– un tamlīdzīgi
utt.	– un tā tālāk
var.	– variants
vav.	– vidusaugšvācu
vh.	– vidusholandiešu
vlv.	– viduslejasvācu
vsk.	– vienskaitlis
vv.	– vidusvācu
zoon.	– zoonīms
/	– vai
<	– radies, cēlies no

PIELIKUMI

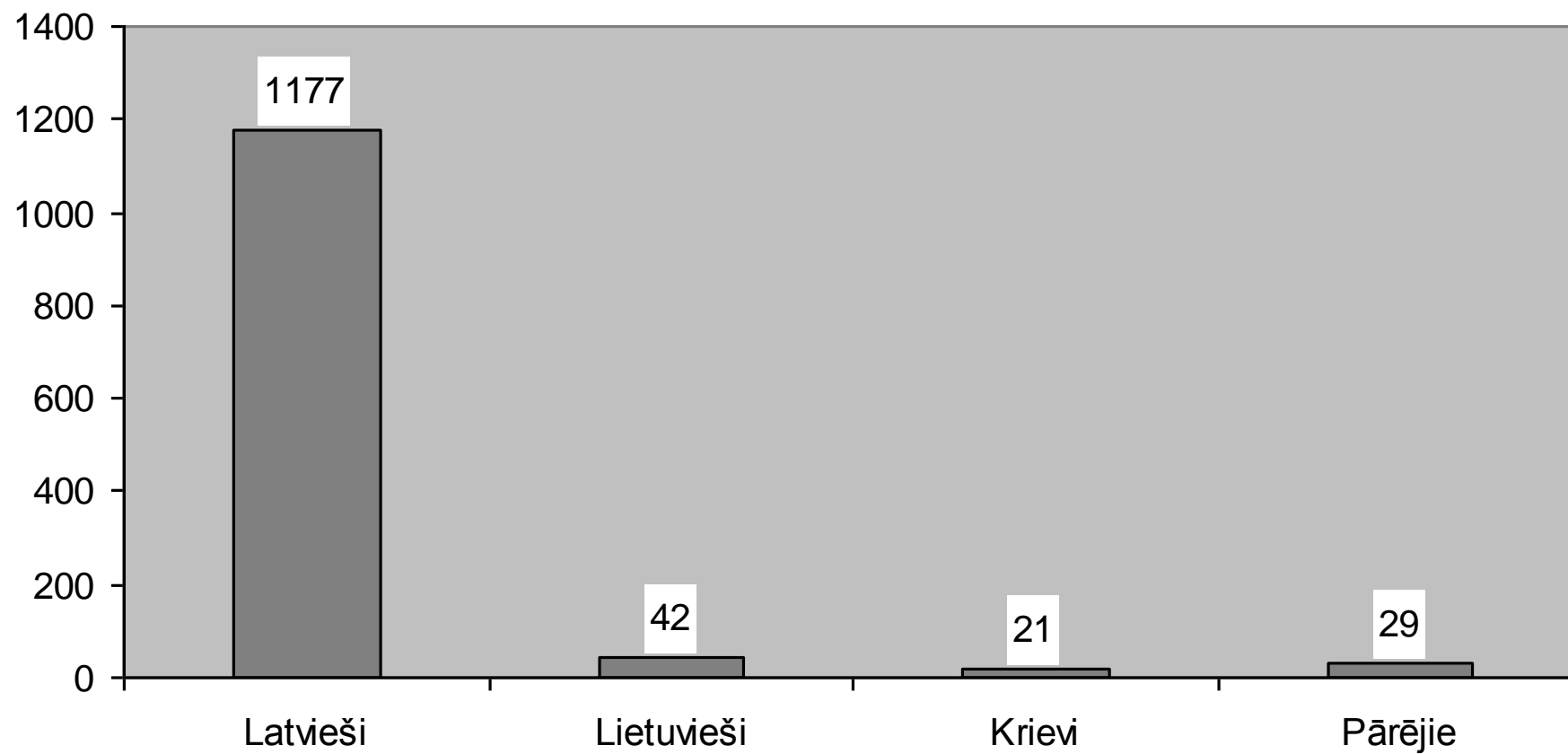
1. pielikums	<i>Iedzīvotāju skaits Rucavas pagastā un novadā pēc nacionālā sastāva.....</i>	221
2. pielikums	<i>Ārzemju izlokšņu vārdnīcu titullapu un šķirkļu paraugi.....</i>	224
3. pielikums	<i>Vārdu nozīmes skaidrojumu izteikšanas veidi latviešu izlokšņu vārdnīcās.....</i>	267
4. pielikums	<i>Atsevišķu pazīmju izteikšanas līdzekļi.....</i>	268
5. pielikums	<i>Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas.....</i>	269
6. pielikums	<i>Lietuviešu un latviešu tautas veidošanās apgabals.....</i>	270
7. pielikums	<i>Senā Kursā.....</i>	271
8. pielikums	<i>Publicētie izlokšņu apraksti, teksti un apvidvārdu vākumi (vārdnīcas u. tml.).....</i>	272
9. pielikums	<i>Rucavas izlokšnes vārdnīcas šķirkļu paraugi.....</i>	279

IEDZĪVOTĀJU SKAITS RUCAVAS PAGASTĀ UN NOVADĀ PĒC NACIONĀLĀ SASTĀVA

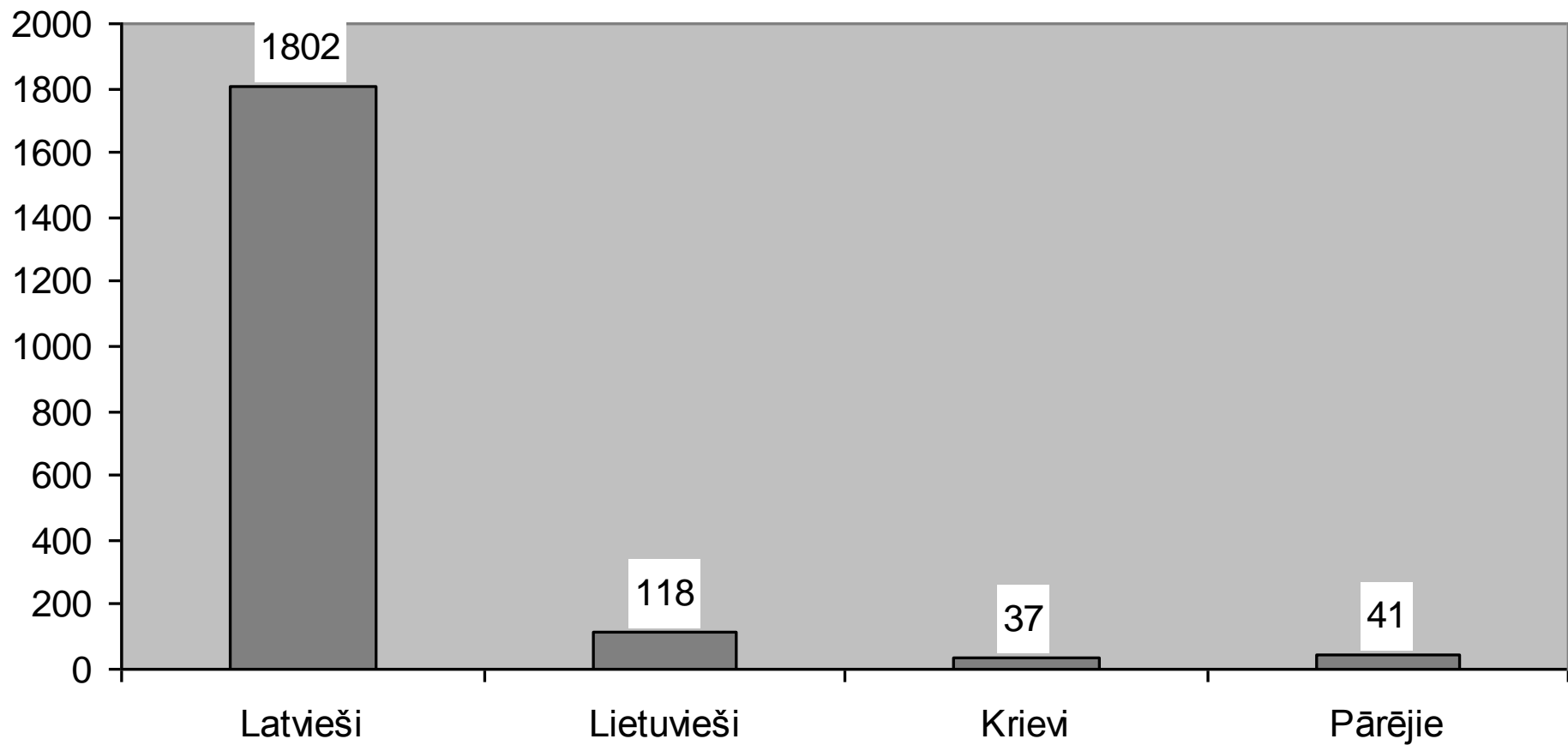
Iedzīvotāju skaits Dunikas pagastā pēc nacionālā sastāva*
(01.01.2009; PMLP)

* Datu attēlošanā izmantoti reālie skaitļi.

Iedzīvotāju skaits Rucavas pagastā pēc nacionālā sastāva
(01.01.2009; PMLP)

Iedzīvotāju skaits Rucavas novadā pēc nacionālā sastāva
(01.07.2010; PMLP)

ĀRZEMJU IZLOKŠŅU VĀRDNĪCU TITULLAPU UN ŠĶIRKĻU PARAUGI

ÖSTERREICHISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

BAYERISCH-ÖSTERREICHISCHES
WÖRTERBUCH
I. Österreich

WÖRTERBUCH DER BAIRISCHEN MUNDARTEN
IN ÖSTERREICH

herausgegeben

im Auftrag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften von der Kommission zur Schaffung
des Österreichisch-Bayerischen Wörterbuches und zur Erforschung unserer Mundarten

bearbeitet von

VIKTOR DÖLLMAYR und EBERHARD KRANZMAYER

unter Mitwirkung von

FRANZ ROITINGER, MARIA HORNUNG und ALOIS PISCHINGER

1. Lieferung

Vorwort, Einleitung, A – Achtung

WIEN 1963

HERMANN BÖHLAUS NACHF. / WIEN – GRAZ – KÖLN
KOMMISSIONSVERLAG
DER ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

ÖSTERREICHISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

**WÖRTERBUCH
DER
BAIRISCHEN MUNDARTEN IN ÖSTERREICH**

Herausgegeben
im Auftrag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

von
EBERHARD KRANZMAYER

unter Mitwirkung von
† VIKTOR DOLLMAYR · MARIA HORNUNG
† FRANZ ROITINGER · † ALOIS PISCHINGER · WERNER BAUER · ALBRECHT ETZ

Band 1
A – Azor

WIEN 1970

HERMANN BÖHLAUS NACHF. / WIEN – GRAZ – KÖLN
KOMMISSIONSVERLAG
DER ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Das Wörterbuch

A

a und ä als historische Laute, s. Lgg. § 1 und 2

A, erster Buchstabe des Alphabets; Substant., Neutr. wie alle Buchstabenbezeichnungen. In Österr. gesprochen als heller a-Laut, in Bayern aber als dumpferes ä, vgl. *ABC*. — *Habt ihr das A schon gelernt?* (an Kinder gerichtet, die eben in die Schule eingetreten sind). Raa.: von *A bis Z*, d. i. durchgehends, etwa wie sonst von *vorne bis hinten*, durch die *Bank*; das ist von *A bis Z* *erlogen* das ist völlig unwahr, allg. verkehrsprl.; *wer A sagt, muß auch B sagen* (wenn man von jemandem Konsequenz in seinem Handeln erwartet), verkehrsprl. allg. — Zu *ABC* s. d. — Ein Rätsel um den Buchstaben A: *Gott hat es nicht, auf Erden ist nicht zu finden, Adam hat es vorn, Eva hat es hinten* (das A nämlich). — In Auszählreimen, wie ä, bē, bā', *draußen bist dū'*; vgl. auch *éins (zwei, drei)*; Synn. auch unter (*dar*)*außen*, *frei*. — A gilt auch für den Musikton, z. B. *das A anschlagen* (auf dem Klavier), *das A angeben* (beim Einstimmen eines Orchesters); für die A-Saite von Saiteninstrumenten, vor allem bei der Violine: *das A ist ab* die A-Saite ist abgerissen.

ä / a /, Interjekt. in den Lautungen ä, a; selten als ē, in mannigfachem Gebrauch, wie Syn. *ach* (s. d.), von dem es nicht reinlich unterschieden wird; vgl. auch *och*. 1. ä / (überlang und ohne festen Einsatz) als Ausruf der Verwunderung, des Staunens und Begreifens: ä / das ist aber schön!; ä / wieso ist das möglich!; ä, *ist bi e däidä* nun, jetzt bin ich deutsch (jetzt kenne ich mich aus) OÖ., ähnlich auch sonst; ä / *ists wol!* ah, jetzt wohl (jetzt verstehe ich) südbair., z. B. Lusen Südtir. — 2. ä / (gleichfalls überlang und ohne festen Einsatz) als Ausdruck großen Behagens, etwa für „das ist gut, das tut mir wohl“, allg. — 3. a / (kurz mit starkem Ein- und Absatz), bei Zweifel, ablehnender Verneinung u. ä., allg.: a / das kann doch nicht sein; nein, das könnte mir doch gar nicht einfallen; wo denkst du hin! Auch in der Lautung ø / (mit festem Einsatz), wenn man durch immer wieder gestellte Fragen verärgert ist oder wenn man durch solche bei der Arbeit gestört wird: ø (a) / *so hēid mmēi s māü* / so halt doch endlich das Maul OÖ., ebenso allg. Vgl. dazu auch unter *ach*. — 4. Zum Ausdruck leicht

betrübter Überraschung als ē in Tir., Kä.: ē / *dqs i dē nit dapai guēsn pin* oh! daß ich da nicht dabei gewesen bin. Verstärkt als ē *Maria!* ē *Gott!* u. ä. In derselben oder in ähnlicher Verwendung im Mittelbair., z. B. in OÖ.: a (ä) / *des is gwo bēl* ah, das ist aber schade; aber auch bei freudiger Überraschung: ä / *bist dō widn gsünd* ah, bist du doch wieder gesund (wenn z. B. einer, den man für krank gehalten hat, überraschend wieder genesen ist). — 5. Zum Ausdruck eines zögernden Entschlusses: a / *jo mir aus* nun meinestwegen. — 6. Als Fragepartikel, in dieser Verwendung vor allem in Kä.: ä / *wgs tpmor haint nqmītēg?* nun, was tun wir heute nachmittag? In etwas anderem Gebrauch auch mittelbair.: ä / *gēst ä kō(n)?* ah, gehst du auch schon? — 7. In der südbair. Bauernmda. vor Fragewörtern; *ascē'r* wer; *ascō'* wo; auch mit *so* verbunden im Gesamtgebiet: *ascō so* u. ä., z. B. *ascō, bißt du ä dē?* so, bist du auch da? Manchmal auch verwundernd oder zweifelnd; wenn einem jemand etwas Interessantes erzählt hat, das einen freut (wobei man noch leise Zweifel hegt); *ascō iß!* das verhält sich so! s. unter *wär, so* — 8. Als Überkürze bei plötzlich eintretendem Schmerz: a / das tut aber weh. In ähnlicher Verwendung wie a als Interjekt. in den Bedd. 1. — Synn. sind häufig *pumm, hau, hui, o, och, ui, wusch* (s. d.), vor allem aber *ach* und *och*. — 9. Als Ausdruck des Ekels lautet es oft fast wie ein schwach gerundetes (mittelzungiges) ä mit sehr festem Einsatz: a / ist das ekelhaft! OÖ., Kä., W. — 10. a-ä' (beidemale mit festem Einsatz) Kinderlallwort verschiedener Bed., bes. für große Notdurft: a-ä *machen* die große Notdurft verrichten; Syn. *gag'*. Als neutr. oder mask. Substant. für den menschlichen Kot; Syn. ebenfalls *gag'*; vgl. *Lexer Kä. Wb. 1* sowie unter *ludú, wüel*. — Zu (enklitischem) -a vgl. die Interjekt. *gha, eia, halla*, ferner die Lockrufe und Lallwörter *picka, pulla, pulla, desela, tschütla, ducka, gerga, gilla, guala, heida, heßla, kula, lacka, lega, lucka, mecka, stanta, utscha, warta, weha, wista, wudla, wulla, wussa, wutscha, ziga, zicula*. Vgl. auch das Auslaut-a des Südbair. bei den weibl. Namen der Haustiere, wie *Pirka, Plässa, Plütza, Pläma, Gega, Glücka, Guga, Mēcka, Säuka* usw., aus ahd. -ä der fom.-ón-Stämme z. B. in *zungä, städä*, Nom. Sg.; siehe

ÖSTERREICHISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

STUDIEN ZUR ÖSTERREICHISCH-BAIRISCHEN DIALEKTKUNDE

Nr. 6

HA

WB. 3593

**WÖRTERBUCH
DER DEUTSCHEN SPRACHINSELMUNDART
VON PLADEN / SAPPADA
IN KARNIEN (ITALIEN)**

von

MARIA HORNUNG

mit Verwertung der Sammlungen von

Pietro Sartor Schlossar †

(Sappada – Rom)

und

Illustrationen von Franz Kratochwil

Wien 1972

HERMANN BÖHLAUS NACHF. / WIEN – GRAZ – KÖLN

KOMMISSIONSVERLAG
DER ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

A

À

Als erster Buchstabe des Alphabets: *à*; van *à* piß tßet von A bis Z (vom Anfang bis zum Ende); *àme* çppanz van *à* piß tßet drtßeiln einem etwas vom Anfang bis zum Ende erzählen.

á!

Ausruf des Erstaunens, der Freude, der Verblüffung: *á!* ah! gekürzt als *a* in Verbindungen: *a jô!* ah ja! *a ná(n)!* ah nein!

-ã

Verstärkendes Suffix in Ausrufen, die weithin hörbar sein sollen; *muitrô!* Mutter! *vôtrô!* Vater! *vetrô!* Vetter! wie im Lesachtal, Ká. (vgl. Ö.-b. Wb. I, 32).

a-

Als Vorsilbe: *azôu so, azôu gjêvts et so* (auf diese Weise) geht es nicht; jedoch: *a zôu a ßjêvndr pai* (ein) so ein schöner Bursch, s. u. *éin*; *abí* wie, s. u. *awic*.

a, Num., unbest. Artikel, ein, s. u. *éin*.

a, Kurzform für *als*, s. d.

Aal, Syn. *Angevilót, Vischát*.

ab(e)

Adv., Prap. (mit Dat., selten), Präf., ab: *ôbe, ôb*; *ôb(e) deme tôge* von dem Tag an; *dr vuiß iß ôbe* der Fuß ist ab; als Kurzform *ô* in unbetonter Stellung bes. in Kompos.; vgl. mhd. *abe, ab* LEXER I, 1. Lautlich nicht davon zu unterscheiden ist die mundartl. Lautung von *abhin* „hinab“, s. d.

ab(e)ängstigen

Verb., sich mit Sorgen quälen: *ôbeçngßtiggy*, P. P. *ôbeççngßtigít*; wie bei allen folgenden

Kompp. mit *abe, ab* auch die seltener gebrauchte Kurzform *ô-*.

ab(e)arbeiten

Verb., mit Arbeit abmühen: *ôbeôrbatn, ôbôrbatn*, P. P. *-gôrbatn*; *de çlte muitr çt se çntß ôbegôrbatn* die alte Mutter hat sich (bis zur Erschöpfung) abgearbeitet.

Ab(e)art

Fem., Abart, selten gebr., wohl aus neuerem Deutsch: *ôbeort, ôbort*.

ab(e)artig

Adj., andersartig: *ôbortig*; selten gebr.

ab(e)pöcken

Verb., abpicken: *ôbeççikçgy, ôpçikçgy*, P. P. *-gepçikçgt*.

ab(e)peiffen

Verb., abbeißen: *ôbepâiffn*, P. P. *-gepâiffn*.

ab(e)pèrgen

Verb., verbergen, unterdrücken: *ôbepçrggy*; *du muiff n bol ôbepçrggy* du mußt ihn wohl unterdrücken (den Schmerz).

abpötteln

Verb., abbetteln: *ôbepçittln*, P. P. *-gepçittlt*. Auch *ôbedrçittln* abbetteln. Syn. *ab(e)schmutzen*.

ab(e)piegen

Verb., herabbiegen (z. B. einen Zweig): *ôbepiçgy*, P. P. *-gepçuggy*.

ab(e)pinten

Verb., abbinden: *ôbepintn, ôpintn*, P. P. *-gepuintn*.

529
WILHELM-STRASSE 11
KOMMISSION FÜR
DIE NACHFORSCHUNG
DER NACHFORSCHUNG

Anthony R. Rowley

Fersentaler Wörterbuch

Wörterverzeichnis der deutschen
Sprachinselmundart des Fersentals
in der Provinz Trient / Oberitalien

4000 Einträge

Dialekt – Deutsch – Italienisch

Vocabolario

del dialetto tedesco della
Valle del Fèrsina nel Trentino

4000 parole

Dialetto – Tedesco – Italiano

HELMUT BUSKE VERLAG HAMBURG

a Präp. zu: a. Dativumschreibung: *i zq̄ s a dier* 'ich sage es dir',
däs pueh gaheart a mier 'das Buch gehört mir'.
 Schwachtonig zu en.

â Adv. auch : anche. Siehe auch âhena.

Mhd. *ouch*, vgl. B 1, 24, SCHATZ 33, BACHER 333 Lus. *ō*.

a, an unbest. Artikel ein(-e): un(o), una. an vor Vokal und h-,
 auch im Akk. M., Präpl. M.F. u. N.; sonst a : a mæn, a khue,
 a khin 'ein Mann', 'eine Kuh', 'ein Kind' aber an ärm, an
 hänt, an oi 'ein Arm', 'eine Hand', 'ein Ei'.

abadärn Vb.schw. Obacht geben : abbadare, badare.

abäus Adv. 1) vertikal hinunter : a basso. *s läp is abäus pfäl*
 'das Blatt ist hinuntergefallen'. 2) (Ei) ins Fersental, gegen
 Pergine, also 'hinunter und hinaus'; auch Fl., gleichbedeutend
 mit anäus.

SCHATZ 1 *awäus* "rasch hinaus, fort, hinweg". WBMÖ 1, 479 Aich-
 leit Fersental *dawäuß*. Mhd. *abe* + *ûs*. Mhd. *abe* > moch. *ab* nur
 in der Schwachtonsilbe (schwachtonige Langvokale > a).

âbeh Adj. links; verkehrt : sinistro. *der mæn šraip pet de âbeh*
hänt 'der Mann schreibt mit der linken Hand'.

B 1, 13 *abech(ig)*. Laut SCHATZ 7 "âbich" : "ahd. *abuh*; mhd.
âbech setzt wie unser a-, â- ein altes *abuhî* voraus, dreisil-
 big und mit Umlaut des a-". WBMÖ 1, 45 *âbich*, BACHER 212 Lus.
âbêkr verkehrt; zimbr. 178 *ebos*. Siehe auch *hâbeh*.

abie, bie Konj. wie : come; als (bei Komp.) : che (comp.). Kann
 auch Verbspätstellung verursachen: *sau abie s is kopéter hait/*
abie hait kopéter is 'schau, wie schön das Wetter heute ist'.
 Mhd. *alwie*, BACHER 212 Lus. v *be*.

adâr siehe andâr.

af auch as Präp. auf : su. (räumlich mit oder ohne Bewegung und
 zeitlich) *a hietl as n kopf* 'ein Hütlein auf dem Kopf'; *i gea*
af panâit 'ich gehe nach Pinè; *as dâra* 'bis dahin'! (Abschieds-
 gruß), *af nâht* 'nachts'; *vîmf as sekša* 'fünf Minuten vor
 sechs'. SCHATZ 33, BACHER 212, 216 Lus. *af*, *at* auf.

âg Pl. âgq Dim. âgl Sb.N. Auge : occhio.

âg(q)'tsæn Sb.M. Eckzahn : dente canino.

Lexikon

SÜDTIROLERISCH- DEUTSCH

Wörterbuch und Übersetzungshilfe für
Fremde, Touristen und Zugereiste

ausgewählt und mit Zeichnungen
von
Hanspeter Demetz

Edition Raetia

A

a	ein, auch
âbrocken	pflücken, abreißen
Àchtele s.	Mindestweinmenge für Singles
Àdabei m.	Gesellschaftslöwe
Advokât m.	Rechtsanwalt
Åff, lackierter m.	Snob, affektierter Mensch, Schönling, ö. Stenz
Affission w.	Begeisterung
Åffn m.	Rausch
Åffnkasten m.	Fernsehapparat
affòra	draußen
agràtt	rechtzeitig, plötzlich
Aigl mâchen	zuzwinkern
Alkohol m.	Viele Südtiroler haben ein Problem damit, noch mehr ohne ihn immer, gerade jetzt
âlleweil	immer
âlm	immer
Alpiniwaschtl m.	nach mehrmaliger Sprengung durch Kunstbanausen nur mehr teilweise erhaltenes Alpini-Denkmal auf dem Brunecker Kapuzinerplatz
amànca	<i>ital.</i> wenigstens
Amàro m.	<i>ital.</i> Magenbitter
amèrscht	zuerst, zu früherer Zeit
amòl	einmal

Hubert Bruckner

Mostviertlerisch von A bis Z

**Mundart aus dem westlichen und
mittleren Niederösterreich**

Zeichnungen von Renate Habinger

Hubert Bruckner - Eigenverlag - Oberndorf an der Melk

A

d AAN		egge
ABALEI		aber nein, beileibe nicht, nicht doch [Kl. Erlaftal]
d ÄCHAL		Ähren
ÄDeAN	d Ächal (des Simpeal wird nu g-ädert)	den Endabschluß eines Korbes flechten
AFLI	(a afligs Fleisch)	faulig, brandig (bei Wunden)
AFTeAN	(a aftana Woazz)	leer, fruchtlos, wertlos, unbrauchbar
AGRAT	(a agrats Leit, agrat zur sölbn Zeit)	„akkurat“, genau (menschliche Eigenschaft, aber auch zeitlich genau)
ÂMSTI	(a amstiga Stier)	lüstern, brunftig
da ÂnL		Ahne, Großvater
d ÂnL-KINA		Enkelkinder
d ÂnZN		zwei Wagen- oder Schlittenstangen direkt am Geschirr der Pferde befestigt
d^ÄPFI-BÎ		Stellage zum Aufbewahren der Äpfel
a ÄROPLAN		Flugzeug
s ÄUM		Getreidespelzen, Abfälle beim Dreschen
a ÄUMPeA	(a Aumpa mit Wossa)	Blechkübel
in ASCHLIng		verkehrt zurück

BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

WB - 6400

BAYERISCH-ÖSTERREICHISCHES WÖRTERBUCH
II. Bayern

**BAYERISCHES WÖRTERBUCH
(BWB)**

Herausgegeben
von der
Kommission für Mundartforschung
Bearbeitet von Josef Denz, Bernd Dieter Insam,
Anthony R. Rowley und Hans Ulrich Schmid.

Band I
A-Bazi

Erweiterter D

R. Oldenbourg Verlag München 2002

A¹

N. 1 erster Buchstabe des Alphabets (→ ABC): *A, der erst puechstaben, hat bei den Teutschen ain große gemeinschaft mit dem O ... und die paurn sprechen gemainiglich o, wo die in stelten a prauchen* AVENTIN IV,16,32–17,1 (Chron.).— Ra. wie ugs., z. B. *va A bis Z daluag(n)* [völlig erlogen] BRAUN Gr.Wb. I,1; *das A und O* das Wesentliche.

2 Stufe der Tonleiter, übertr. A-Saite eines Instruments, Gesamtgeb. vereinz.: *'s A is eh o, und 's E is a o* [die A-Saite ist ohnehin ab u. die E-Saite auch] Aidenbach VOF, so u. ähnlich östl.NB mehrf.

3 abgekürzt für → *Arsch* in Ra.: *°des schmeckt wäi A und F* [Arsch u. Friedrich, d. h. schlecht] Weiden.

Ltg: *ä*, in Fremdwörtern auch *a*; die Unterscheidung zw. *a* u. *ä* machen Mda.sprecher auch in schriftsprachenaher Ausspr.: „Niemand wird einen Bayern dahin bringen, 'Asien' so auszusprechen wie 'Vater'“ BEKH Richtiges Bayer. 84, vgl. W. KÖNIG, Atlas z. Ausspr. d. Schriftdt., Ismaning 1989, I,40 – dies im Unterschied zur wienerisch geprägten österr. Ugs., die nur *a* kennt. — Zu den mdal. Entsprechungen des mhd. *a, ä* vgl. Lg. §1 u. K.1; im einzelnen sind diese Angaben ergänzungsbedürftig, vgl. SCHIESSL Eichendf I,19–21, ROWLEY in: ZDL 57 (1990) 54–59.

SCHMELLER I,1.
WBÖ I,31; Schwab.Wb. I,1; Schw.Id. I,1; Suddt.Wb. I,1.
+DWB I,1–4; Frühnd.Wb. I,1; LEXER HWb. I,1.
BRAUN Gr.Wb. I,1. A.R.R.

A², Mutterschaf, → *Äue*.

A³, Schließe, → *Närbe*.

a¹ → *auch*.

a², Form des unbest. Art., → *ein*.

a³ → *in*.

a⁴ → *ja*.

a⁵, ah

Interj., Ausruf.

1 Ausruf der Verwunderung, des Erstaunens, OB mehrf., NB, OP, SCH vereinz.: *a do schau her!* Wangen STA; *a sua was!* Pfreimd NAB; *a des weznis nq bai mix so dsuxregirim hqm* nach KUFNER Freutsmoos 142; *ä* „(lang, in hoher Tonlage gesprochen) statt oder vor Begrüßungsworten“ ... *Ä dä Doni! Seävus!* MERKLE

Bair.Gramm. 195.— Auch staunendes Begreifen: *ø* „(überlang, mit weichem Einsatz und steigender Tonhöhe), Ausruf des Begreifens und Verstehens“ DENZ Windisch-Eschenbach 95; *ää* „(helles *ä* mit hohem Stimmeinsatz und sinkender Tonhöhe und -stärke) staunendes Erfassen eines Tatbestandes“ ... *Ää Sie sän goäneed vom Findnzamdd* MERKLE Bair.Gramm. 195.— In Fügungen wie *a ja, a so: Ah so! Jetz geht mir a Liacht!* SCHLICHT Bayer.Land 488.

2 Ausruf der Bewunderung, OB, NB, °OP vereinz.: *°da habens' nur noch sagen können: ø Schlammersdf ESB; äh, is des schee!* RASP Bgdn.Mda. 15.

3 Ausruf der Zufriedenheit, des Wohlbehagens: *°äh döi Wiam [Wärme] dout da owa gout!* Neuhs NEW; *ää* „(helles *ä* mit tiefem Stimmeinsatz und steigender Tonhöhe) Anerkennung“ ... *Ää, dees laß i mä gfäin* MERKLE Bair.Gramm. 196; *Ah – wie der [Kirschgeist] scho rieacht* KOBELL-WILHELM Brandner Kaspar 159.

4 Ausdruck des Unwillens, der Ablehnung, der Anzweiflung u. Zurückweisung, allg. verbr.: *A, hör auf und red it!* THOMA Werke VI,341 (Wittiber); *a* „verstärktes 'Nein', das eine Behauptung endgültig abtut“ nach DENZ Windisch-Eschenbach 95; *a wos wölsdn dä* nach HINDERLING Zinzenzell 290; *waß ist es? – a nix oanfalt* [Einfältiger] 1701 BM I,338 (Prinz von Arcadien).— Auch in mehrf. Wiederholung: *°ääää* „Ausruf enttäuschter Mißbilligung“ Frsg: *°a-a-a des glaubst selber ned!* Erlau PA.— Ferner in Verbindungen wie *a geh, a nein, a was, a wo, a woher: a nq ex braux khöä biä driyx* nach NÖMEIER Pocking 63; *ä wos* nach HINDERLING Zinzenzell 288.

5 Ausdruck des Schmerzes: *ø* „(überlang, mit weichem Einsatz und fallender Tonhöhe), Ausdruck ... des Schmerzes“ DENZ Windisch-Eschenbach 95; *ä* ... *ø* „Schmerz“ nach KOLLMER II,441.— Auch in der Verbindung *a weh: Awäih, mei Zäah* [Zähne], *awäihawäih!* SCHEMM Neie Deas-Gsch. 8.

6 Ausdruck des Bedauerns, der Entschuldigung: *°ø des wölli nixd* Laaber PAR; *'Aah!* moant da Josef, 'schad is's drum!“ DINGLER bair.Herz 36; *ä* ... *ø* „Bedauern“ nach KOLLMER II,441.

Ltg: Angaben wegen der expressiven Funktion nur begrenzt möglich. Kurzvok. wechselt mit Länge u. Überlänge. Ausschließlich Kürze ist in Bed.4 bel., ferner manchmal spontane Nasalisierung; hier u. bei

Anna Gasser und Ingeborg Geyer

Wörterbuch
der deutschen Mundart
von Tischelwang/Timau (It.)

Glossario Timavese (It.)

Bartarpuach va Tischlbong (It.)

Für die Sprachgemeinschaft
von Tischelwang/Timau

Per la comunità linguistica
di Timau/Tischlbong

Viar ola da lait va Tischlbong

Edition *Praesens*

Wien 2002
Vienna 2002

A

- a, an** [ɐ, ān] art. indet.; num., *an* (dat. m/n); *anar* (dat. f); *an* (acc. m); *a* (acc. f); *a, an* (acc. n), uno; una / ein (m/n); eine
Et.: mat. «ein» num.
- aa** [ɑ:] congz., anche; pure / auch; –
i aa anch'io / ich auch; ckont is aa? lo sapete fare pure voi? / könnt (ihr) es auch?
Et.: mat. «ouch» congz.
- aadn, aagn, aang** [ʰɑ:dŋ, ʰā:ŋ, ʰɑ:ŋ] sost. m, genero / Schwiegersohn; Eidam
Et.: mat. «eidem» m.: → *sghnuur*
- abeck-** [a'bekʰ] pref., – via / weg-
Et.: mat. «â-wäg» pref.
- abeckmish** [a'bekʰ,tʃmi:ʃŋ]; → *abeck-sghmaisn*
- abeckcoum** [a'bekʰ,tʃo:uŋ]; → *abeck-schiam*
- abeckteilt** [a'bekʰ,tʃte:ilt]; → *abeck-schteiln*
- abeckcupft** [a'bekʰ,tʃupft]; → *abeck-schupfn*
- abeckgian, abeckgianan** [a'bekʰ,gi:ēn; a'bekʰ,gi:ēnēn] v.i., p.p.: *abeckgongan*, allontanarsi; andare via; partire / weggehen; sich entfernen; → *beck; gian*
- abeckgleik** [a'bekʰ,kle:ik]; → *abeckleing*
- abeckgongan** [a'bekʰ,gōŋgēn]; → *abeck-gian*
- abeckholtn** [a'bekʰ,hōltŋ] v.t., p.p.: *abeck-ckoltat*, tener lontano / weghalten; fernhalten; → *beck; auvholtn*
- abeckleing** [a'bekʰ,le:iŋ; a'bekʰ,le:iŋŋ] v.t., p.p.: *abeckgleik*, deporre; metter via / weglegen; → *beck; leing; abeck-schteiln*
- abeckschiam** [a'bekʰ,ʃi:em] v.t., p.p.: *abeckcoum*, allontanare; spingere via /

wegschieben; entfernen; → *beck; schiam*

abeckschteiln [a'bekʰ,tʃe:ilŋ] v.t., p.p.: *abeckteilt*, deporre; metter via / wegstellen; → *beck; schteiln; abeckleing*

abeckschupfn [a'bekʰ,tʃupfn] v.t., p.p.: *abeckcupft*, allontanare in malo modo; lanciare via; spingere via fortemente / wegschleudern; wegstoßen; → *beck; schupfn*

abecksghmaisn, abeckschmaisn [a'bekʰ-ʒma:isŋ; a'bekʰ,tʃma:isŋ] v.t., p.p.: *abeckmish*, buttare via / wegwerfen; wegschmeißen; → *beck; sghmaisn*

abia, abi [a'bi:ɐ; a'bi:] avv., come; quanto; quale, in quale maniera; da / wie; –

ear tuat abia men saina eltarn raich barn fa finta che i suoi genitori siano ricchi; fa come se i suoi genitori fossero ricchi / er tut, als ob seine Eltern reich wären; er tut wie wenn seine Eltern reich wären;

Et.: lett. «auch-wie» (come-pure); → *bia*

abigar [a'bi:ɡer] sost. m, pl.: *-a*, trivella per legno / Holzbohrer

Et.: mat. «nabe-gér» m. (trivella)

achnarckazzl [ʰɑ:xnɐ,kʰatsl] sost. n (dim.), pl.: *-ckazzlan*, scoiattolo (Sciurus vulgaris) / Eichhörnchen

Et.: lett. «Eichnerkätzlein» (gattino di quercia); → *aichneckazzl*

ackar [ʰakkʰer]; → *ockar*

adarle; adarian [ʰɑ:derle; ʰɑ:derlən]; → *odar*

adlar [ʰɑ:dler] sost. m, pl.: *-a*, aquila; aquila reale (Aquila chrysaetos) / Adler; Königsadler (Aquila chrysaetos)

Et.: ted. «Adler» m.

adotaa [ado'ta:, adɔ'ta:] v.t. (nel presente con «tuan» come v. ausiliare), p.p.: *adotiart*, adottare / adoptieren

Harry Prünster

Griaß di?

Mein Tiroler Wörterbuch

Lustiger Sprachführer der
Tiroler Mundart

Mit Karikaturen von
Stefan Torreiter

Verlag 66 GmbH, Amstetten 2003

Achackbackta

wörtl. „Heruntergehacker“;
Spottwort für die Bewohner des
Bezirktes Reutte (Außerfern), die
größtenteils eine alemannische,
bzw. eine alemannisch gefärbte
Mundart sprechen

Ächtal

ein 1/8 Liter Wein

ackchrat

ackchrat iatz

akkurat, genau, ausgerechnet
ausgerechnet jetzt

a-diam(-ol)

manchmal

A gee!, A gea!

Aa ge?

achso - ungläubig

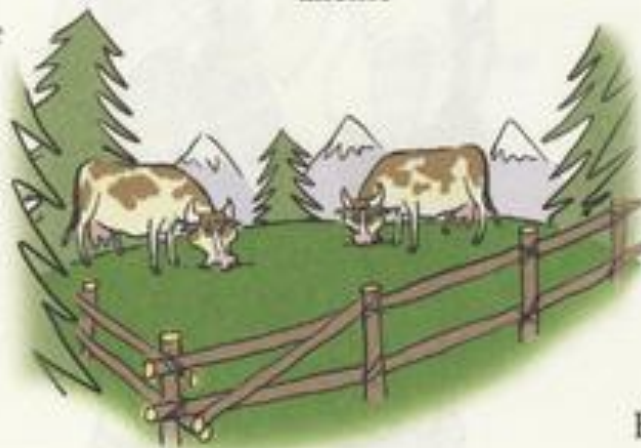
achso - fragend

alloan(-ig)

*I bi hält
ollaweil
alloa!*

alleine

Ich bin
immer
alleine!

Älm

Bergweide

HA-8301

Wolfgang Stöckl

mitten en da welt

Redensarten in oberösterreichischer Mundart

abápern	En Geldtáschel hat 's abgápert (ågawad):	<i>Es ist kein Geld mehr vorhanden</i>
abbrausen	Du kannst di abbrausen:	<i>grobe Abweisung</i>
abbrocken	Dá Bertel hat mi abbrockt:	<i>Er hat mich betrogen/überteuert</i>
abbrocken	En Ádi hat 's abbrockt:	<i>Er verstarb</i>
abdráht	Er is abdráht wie á Kuehstrick:	<i>Er ist falsch, hinterlistig</i>
Abdruck	De Christel kümmt allweil en letzten Abdruck:	<i>Sie kommt sehr spät, im letzten Moment</i>
abfallen	Er is ván sein Glauben abgefallen:	<i>Er trat aus der Kirche aus oder wechselte das Glaubensbekenntnis</i>
abgeben	I hab en Fredi án Knecht/Todel abgeben:	<i>Ich arbeitete für ihn, blamierte mich für ihn</i>
abgehen	Überall soll i sein und ninert (ninacht) geh i ab:	<i>Ich bin nur scheinbar unentbehrlich; ninert nirgends</i>
Abgstoßenes	Á Abgstoßenes über dá Stieg (en) und mit án Besen eingrührt:	<i>scherzhaftige Antwort auf die Frage nach der Art des Essens</i>
abherdreschen	De dreschen en Rosenkranz abher:	<i>Sie leiern das Rosenkranzgebet</i>
abhergehen	Da geht 's aber fein/grob abher:	<i>Da geht es vornehm/raub zu</i>
abhergrissen	De zwo/zwen sehgen si gleich wie abhergrissen:	<i>Sie sehen sich sehr ähnlich</i>
abherreißen	Er hat si ain' abhergrissen:	<i>Er onanierte</i>

HA-8391

Wolfgang Stöckl

himmelhenn & wassergickerl

Scherzwörter in oberösterreichischer Mundart

Abfallstrom

A

- Abfallstrom**, *m*, Aufsitzer für leichtgläubige Bauherren, die darum von Elektrikern zu einem Nachbarn geschickt wurden > Betonhobel
- Abschaberl**, *n*, jüngstes Kind einer Familie / Nesthockerl
- Abzwickter**, *m*, kleiner Mensch > Bummerl
- Ád(m)orámustee**, *m*, mit viel Rum oder Schnaps bereiteter Tee / Laudámustee
- Afelklo**, *f*, Bein, Fuß; eig. Afterklaue von Pferden oder Rindern > Betonstampfer
- Aff**, *m*, 1. dummer, eingebildeter Mensch, 2. Rausch, *mbd affe*; *JE 20*; *WBÖ 1,98 ff* > Báli > Baumshábel > Gspitzter > Láckaff
- Affenbrunzách**, *n*, abgestandenes, schlechtes Getränk > Bären- > (Maus)brunzách
- Affenlieb**, *f*, übertriebene Mutterliebe, *WBÖ 1,101* > Bruethenn
- Affenschaukel**, *f*, bogenförmig nach oben gebundener Mädchenzopf > Gretelfrisur > Hämorrhoidenschaukel
- Affentheáter**, *n*, Aufregung, Durcheinander, Umständlichkeit, *WBÖ 4, 1203* > Báhel > Bándlách
- Affentürkei**, *f*, Scherzbezeichnung für Weißenkirchen > Bunkelländel
- Affenweibel**, *n*, dumme Frau > Höpping > Kerzenweibel
- Affenzirkus**, *m*, dass. wie Affentheáter, *WBÖ 1,101*
- Áhneláhnél**, *fn*, Urgroßmutter, *mbd ane(lin)* / Guckáhnél
- Áhneláhnél**, *m*, Urgroßvater, *mbd an(e)* / Guckáhnél
- Áhnelman**, *m*, Mond, *JE 181*
- Aichelsam**, *m*, Aufsitzer für leichtgläubige Kinder, die darum zu einem Krämer oder Nachbarn geschickt wurden, *Aichel: Eichel* / *Amais(en)geist*
- Ainháchsel**, *n*, einbeiniger Mensch, *UK 194*
- Ainsidler**, *m*, allein lebender, unverheirateter Mensch
- Airhimmel**, *m*, flache, landwirtschaftlich gut nutzbare Gegend des Alpenvorlandes zwischen Alpen und Hausruck; so von den Bewohnern der südlichen bergigeren Gegenden genannt
- Airtatscher**, *m*, Bewohner des Airhimmels > Bachhirsch
- Aiterpatzen**, *m*, 1. rundliche gelbe Ringlottensorte, 2. Stachelbeere, *Ribes uva-crispa*; eig. Eiterklumpen, *Hö 1,16*; *UK 190*; *JE 200*; *WBÖ 2,513*
- Áktenschupfer**, *m*, Angestellter, Beamter / Bürohengst > Budelshupfer
- Allweilda**, *m*, hilfsbereiter Mensch, *Satzwort*
- Almertetschen**, *f*, 1. Fabeltier ähnlich einem Auerhahn, leichtgläubige Menschen werden damit angeführt, 2. Ohrfeige, geh *ens* - fangen, dáß d' was ausricht: sagt man einem Menschen, wenn man ihn loshaben will; gehen *má* - anschauen/fangen: Androhung von

Z E S Z Y T Y N A U K O W E
U N I W E R S Y T E T U J A G I E L L O Ń S K I E G O

ROZPRAWY I STUDIA, TOM XVIII

ALFRED ZARĘBA

SŁOWNIK STARYCH SIOŁKOWIC
W POWIECIE OPOLSKIM

NAKLĄDEM UNIwersytetu Jagiellońskiego
KRAKÓW 1960

IV. S Ł O W N I K

NAZWY POSPOLITE

A 1. spójnik łączny *munka a masuo a cuker; ... poty še važi a poty še z drugého puóce...* — **2.** spójnik przeciwstawny *byli jedni, co f_to véžili, a jedni nie*

ABO 'albo' *osprav¹ũmy *o... *kiñe abo *o žouχax; iou abo ty*

ABY 'dopiero' *ta by še aby apeilovaia* ('ta by się dopiero upominała')

ABZAC mł. 'obcas' *abzac* || *apsac, -a*; por. **GNAT**, **GNATEK**, **NAPIĘCIE**, **NAPIĘTEK**

ADWENT 'adwent' *χagóiynt, -a, ve χagóiyńće* || *ve χagóieńće*

ADWENTA st., pl. t. 'adwent' *χagóiynta, ve χagóiynta*

ADWOKAT 'adwokat' *advoukat, -a, nom. pl. advúkaćũ*

AGAC 'akacja' *agac, -u, nom. pl. agacy* || *agace*

AJMER mł. 'wiadro' *aimer, aimra; v_aim'že*

AJMRO mł. 'wiadro' *aimro, -a*; por. **WIADRO**

AJNFACHOWY 'zwykły, pospolity' *ainfaχove gruski* ('niewyszukany gatunek gruszek')

AJTROWAĆ 'ropieć' *aitruiu*

AKSAMITNY 'z aksamitu' *χaksamitny*

ALE 1. 'ale, lecz' *dobže či ies tajncovać..., ale lep¹ei mliuovać ps.; χožeiy_ñe ževecka, alleχ_pañeñecka ps.*; — **2.** 'bardzo, nadzwyczaj' (znaczenie podkreślające) *tyñ fortuy_iez_ale vystry; ta zémua ale suχou*; — **3.** 'dopiero' *vy dva žisei bežeće ale zoulyćić*; — **4.** 'przecież' *iuz_ie ale cas*

ALE p. **NO DYĆ ALE**

ALEJ fem. 'aleja, droga w lesie' *χalyi, gen. sg. i nom. pl. χaleje*

ANCUG 'ubranie' *ancuk, gen. sg. ancuga*

ANCUG p. **ŚWIĘTNI ANCUG**, **KAŻDYDNI ANCUG**

ANGLOWAĆ mł. 'ryby łowić na wędkę' *anglovać*; por. **CHYTAĆ**

ANI 1. 'ani' *iou ñe dopcut ani jednýgo raka; tyž_ñi ñe dó* ani sk'sa*; — **2.** 'jak' (porównawcze) *b'žyncó* ani ñeižvyć* ('ryczał jak niedźwiedź'); *krupy lečauy sroge ani kuže iaica*; — **3.** 'nawet' *ani ñe klup¹a* ('wchodzę i nawet nie pukam')

ANTFORTOWAĆ sporad. 'odpowiadać' *antfortovać, antfortuią*; por. **ODPOWIEDZIEĆ**

ANTYCHRYST 'antychryst (przezvisko)' *iaincykryst, -a; ty iaincykryśće*

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РСФСР

Московский областной педагогический институт им. Н. К. Крупской

А. Ф. ИВАНОВА

СЛОВАРЬ ГОВОРОВ ПОДМОСКОВЬЯ

Утверждено ректоратом МОПИ им. Н. К. Крупской
как учебно-методическое пособие для студентов
литературного факультета с разрешения комитета по печати
при Совете Министров СССР

от 18 августа 1969 года

Москва, 1969

А

АВЕРЬЯНОВКА (УВЭРЈАНЪФКЪ И АВИРЈАНЪФКЪ), и, ж.

1. Растение валериана лекарственная, *Valeriana officinalis*. Уверьяньфкъ така низенькъ, пушыстенъкъ, отростычкъф многъ в ней, полезня трава. **ПО-Гор.** Ис карней авирьяньфки делят ликарства, им лечут нервы. **ПА-Степ.** Авирьяньфктъ — трава кустистья, а на самъм вирху у ней цвितочки. **Выс. ПО-Бес., Стром. ПА-Кр. Сел.**

2. Настойка валерианы. Уверьяньфку три разъ в день пьёт, а то бы пропасть. **ПО-Б. Гус.** На уверьяньфке сижу. **Высоч.**

АВЕРЬЯНОВЫЙ (АВИРЈАНЪВЫЙ), ая, ое. Относящийся к валериане; валериановый. Ис карней авирьяньвъй травы делят настой, цвиточки авирьяньвые мелкие, бывають и белые, бывають и розъвые, ани кусточкъм, как митѣлъчка. **ПА-Выс.** Хадиль в лес, нъкапаль авирьяньвъих карней, коринь авирьяньвъй пышный, ва фсе сторъны растѣт. **Токс.** На самъм вирху у авирьяньвъй травы гълубой цвиток, ана ни адним цвитѣт, а кашкъй. **Кит.**

Ай (AI). Частица. Употребляется в вопросительно-предположительных предложениях, соответствует по значению словам: разве, или, еужели. Устала ай нет? **ПО-Самот.** Куда итти? — Ай сам не знаеш? **Дер. ПА-Матяг.**

АЖУР. АЖУРОМ ВЫБРАТЬ (АЖУРЪМ ВЫБРЪТ). Вышить. Бываль, прядут и ткут сами, патом надъ ажуръм выбрѣть, штоп красивъ былъ. **ПА-Тонк.** Рубашку мужыку шшыла, ажуръм выбрали ворѣт и рукава. **Губ. Ю.-Кобыл., Рябц., Алт., Вес., Переп., Раст., Срезн.**

АКАТНИК (АКАТНИК), а. м. Желтая акация, *Saragapa frutex*. Акатник — кусты таики, цвнты жолтыи патом стручки, зѣрна в них. **Ю-Подх.** Рвала акатник, да руку искалола, кусты калючии. **Бек. ПА-Лек. Ю-Кобыл., Алт., Переп., Вес., Раст., Срезн., Ром, Богат.**

АКСИНЫИ - ПОЛУХЛЕБКИ (АКСИНИИ - ПЪЛУХЛЭПКИ). Церковный праздник, приходящийся на 24 января по ст. ст. От этого времени остается полгода до нового урожая. Аксиныи-пълухлепки прашли на той

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT SŁOWIANOZNAWSTWA

IRYDA GREK-PABISOWA, IRENA MARYNIAKOWA

SŁOWNIK
GWARY STAROWIERCÓW
MIESZKAJĄCYCH W POLSCE

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

1980

A

a, || *ap* MAS 'o' — a) *dʒs'ixp'or an'i n'aʒn'al'i abʒej* (M); *nakr'učyvzl'i fil'm tagd'a vot t'ožz apstɔrav'erɔx* (A); b) *kak ja sp'alz s tal'eg'i, gzlav'oj kak d'alz abʒ'aml'u* (S); c) *pašt'a a z'ev'ontɔj sp'at'* (A).

ab'abzɔk, m MA 'koźlak — grzyb'. Zob. *as'in'zɔk, b'br'iz'n'uk, pɔdar'eχzv'ik, pɔdas'inzv'ik, pɔdb'ir'ozzv'ik*.

ababr'at', dk (im prz bier *ab'obrɔzv*) MS 'zebrać' — *tak'ix bal's'yx pr'in'asl'i tak fs'i, vot pɔsmatr'it'ɔ, ababr'alz, a to fs'o čarv'ivvyjɔ* (M).

abagn'at', dk S 'przepędzić' — *to fʒSuv'atkɔx ak'otz 'etzvz s'adu abagn'al'i jɔj'o tr'i r'azvz*.

abajt'i, dk MAS 'obejsé' — *c'elyj agar'ot abajd'oš i n'ičav'o n'ɔnaj-d'oš* (M); *an'a sab'ir'ajbzɔ dam'oj uxad'it', tɔʒan'a abajd'ot fs'eχ pad'ast r'uku, zn'ačyvsz, čes'c'* (A).

abar'ačyvzɔsvz, ndk A 'odwracać się' — *skaz'al'i jam'u, što n'ɔabar'ačyvzɔs'z*.

ab'arkz, ż S 'pług do oborywania ziemniaków' — *ab'arkzj ab'aryvzjut kart'ošku*. Zob. *pluž'ok^{ind}*.

abar'ot, m S 'obrót handlowy' — *bal's'yjɔ abar'oty im'ejit*.

abarv'acsɔ, A 'podźwignąć się' — *kagd'a čzlav'ek abarv'als'z, tɔʒn'adz v b'ajn'i l'eč'yt'*.

abarv'anyj, M 'obdarty' — *fs'o fʒtak'ix t'ol'kz rubaš'onkɔx abarv'anyx*.

ab'aryvzɔt', ndk MAS 'oborywać' — *kart'ošku ab'aryvzjut* (S); *a kak pat'płuk, to uż'o n'adz ab'aryvzɔt'* (A). Zob. *r'adl'it'*.

abazn'at', dk A 'rozpoznać' — *kup'it' kr'ad'ɔnuju maš'ynu, abazn'al'i i atabr'al'i*.

abazv'at', dk A 'obrzucić wyzwiskami' — *jon s'il'nz m'in'a abazv'al*.

abažd'at', dk MA 'zaczekać' — *abažd'i χ'ilku* (M).

'abz, || *ab'o* MAS || *'al'bz* MA 'lub' — *mɔlad'yjz fs'e staj'al'i abz s'el'i na p'ol* (M); *to jim fs'o r'ovnz, 'abz t'ut, 'abz t'am rɔbat'at'* (M); *m'ožnz dv'e kar'ovy χav'at' 'abz i pɔras'onkz* (A); *d'ev'it', k'ažyvsz, abz'v'os'im* (S); *ab'o v Litv'y pɔgɔrad'aχ j'ez'd'il'i* (M). Zob. *'il'i^{ind}, l'ibz*.

POLSKA AKADEMIA NAUK · KOMITET JEZYKOZNAWSTWA

BERNARD SYCHTA

SŁOWNICTWO KOCIEWSKIE
NA TLE
KULTURY LUDOWEJ

TOM I

A — F'

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

1980

A

a. 1. conj. a. *Ti ostaň dōma, a ja puda na pole. Mōm skrobać bulvi, a tak mi ša ňe ŋce.* ◇ Przysł.: *Ōn ma 'mnie' kamňanam, a ja go ŋlebam.*

2. part. a. *Xceš do ňix jišć, a nuž ňe baňže jěŋ v dōmu. A to ċi břidale!*

aa, indecl. w jęz. dzieci: 'kupka, stolec'. *Zrōbkaj aa.* Por. kasz. *aa*, I 1.

aać, *aa*, vn, impf w jęz. dzieci: 'robić kupkę'. *Aaj, sinku. Ńe aaleš ešće?*

Comp.: *naaać*, vn, impf 'zrobić kupkę'. *Xto tu naaal? Viaać ša*, vr, pf zob. *naaać*. Por. kasz. *aac*, I 1.

auxnać, *auxna*, vn, impf, dem. od *aać*. *Ńi možeš auxnać? Auxnaj.*

Comp.: *viauxnać ša*, vr, pf 'zrobić kupkę'. *Už ša viauxnaleš, ċi ešće ňe?*

a sa! interj. 'okrzyk używany dla odpędzania świń'.

aběcadlo, *-a*, m abecadlo. *Ja už umňa aběcadlo. Naš sinek zna už aběcadlo.* ◇ W związku z pierwszą nauką elementarną dzieci kociewskie powtarzały niegdyś następujące rymy:

*Aběcadlo, kot zjad sadlo,
A pes midlo, jaž mu zbřidlo.*

Albo:

Aběcadlo z peca spadlo.

Albo:

*A be ce de e,
V'ilk koběta źre,
ŋto třima głova,
Dostōne połova (pn).*

Lub wreszcie sylabizują:

*A be ce de e ef ji ka,
Kōň koběta f'ika.
Puda mu pomoga,
Dostōna łeb i noga.*

МОТИВАЦИОННЫЙ ДИАЛЕКТНЫЙ СЛОВАРЬ

(говоры Среднего Приобья)

Том первый

А — О

I-13. 66

ИЗДАТЕЛЬСТВО ТОМСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Томск — 1982

А

АККУРАТИСТКА, и, ж. Аккуратная женщина или девочка.
ЛМ: **аккуратный** 'опрятный, чистоплотный' (3) и — **аккуратно** (3).

СМ: **модистка** 'женщина, одевающаяся опрятно' (2), 'портниха' (2).

— [Она] аккуратистка, така аккуратная девочка, всё у ней чистенькое (Пар. Нар.). Чистоплотна, хороша женщина: везде чисто, в избе чисто, сама чиста, аккуратна. Говорят: аккуратистка (Том. Верш.). Чистюля, аккуратистка называют. Дома порядок всегда, сама одета всегда аккуратно (В.-Кет. Б. Яр). Раньше женщин называли аккуратистка, модистка. Аккуратистка та, у которой дома всё в порядке, чисто, и сама себя в порядке держит (Зыр. Зыр.).

АМЕРИКАНКА, и, ж. и **МЕРИКАНКА**. Скороспелый сорт картофеля.

ЛМ: **Америка** (2).

СМ: **северянка** (1); **берлінка** (9), **нарымка** (2); **долгúшка** (1), **корнёвка** (корнёвка), (4), **культúрка** (1), **рóзочка** (1), **скороспёлка** (12), **сорокóвка** (1) — названия сортов картофеля; **картошка** 'картофель' (2).

— Сорта картофеля много. Есь корневка, деал, роза, американка, из Америки была привезёная (Зыр. Зыр.). Берлинку садили, нарымку, скороспелку, раннюю розу, американку (Карг. Наун.). А как выросла эта берлинка, боже, таки картошки — выворотить нельзя было! У нас садили американку, така она длинная была, как брёвнышко. А потом уж эту стали ликвидировать, а теперь вот уж опять вот эта нарымка пошла (Том. Яр.). Картофель, скороспелка, её больше американкой зовут. Берлинка продолговая, розвая (Том. Калт.). Картошка? Скороспелка, культурка. В совхозе содют, однако, берлинку. Белая, ага. Американка (Яшк. Полом.). У меня берлинка, мериканка, она и скороспелка, но она быстро портится. Белая круглая картошка через сорок дней поспекает, сороковкой называется (Кем. Ст.-Черв.).

АРЖАНЕЦ, нца или нцу, м. и **РЖАНЕЦ**. Название дикорастущих злаков, колос которых сходен с колосом ржи.

ЛМ: **рожь** 'злак' (6) и — **аржаной** 'ржаной' (2)

СМ: **волосёц** 'дикорастущий злак' (3), **резунёц** 'болотное растение' (1).

— Аржанец, у его; как аржаной, колос (Том. Верш.). Аржанец, ржанец на рожь походит (Том. Кол.). Сорняк, засоряет

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
СИБИРСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, ФИЛОЛОГИИ И ФИЛОСОФИИ

Фразеологический
СЛОВАРЬ
русских говоров
СИБИРИ

Под редакцией
д-ра филол. наук *А. И. Федорова*

ИЗДАТЕЛЬСТВО «НАУКА»
СИБИРСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
Новосибирск · 1983

А

АБЫ. О Абы как<сеоѳ>. Пренебреж. Кое-как, как попало (делать, работать).— *От зяной ушцы вверх части перушки, там уж и ворот нет, гордыба поставлена абы как себе* (Зап. Сиб., 1973).— *Какой тесниским, она в иквале-то абы как себе училась, наслу кончила восемь-то* (Сузун. Новосибир., 1975).— *Он покормил абы как. Если уж так работает абы как, так не задиратся* (Кемер., Любимона, 1973).— *Картошкис-то уродилось не густо, да он еще конат абы как себе, пень старый* (Енис. Краснояр., 1951).

О Абы на что. Неряшливо, неаккуратно, кое-как.— *Вот красить начал, да абы на что вымазал, и опять забыл* (Маслянин. Новосибир., 1978).— *Я пальто в промкомбинате шила, сама-то не решилась, сошью абы на что еще, спорчу вещь* (Томск., 1972).

АВДОТЪИ. О Авдотьи сеноквойки (сенагбтъи). Дождливая погода во время сенокоса.— *Немастье подходит тако, Авдотьи сеноквойки* (Иркут., 1973).— *Как на покоса повернет, дык ежели дождит, так это Авдотьи сенокоты есь, так истари жгут* (Чанов. Новосибир., 1968).— *Скоро Авдотьи сенокоты пойдут* (Иркут., 1973).

АГРАФЕНА. О Аграфѣна-купальница. День 23 июня по ст. ст., с которого начинают купаться (Енис. Краснояр., Макаренко, 1886—СРНГ, 1, 1965).

АКСИНЬЯ. О Аксиныя-полузимница (полдурбница). День 24 января по ст. ст., день «перелома» зимы.— *На другу половину зима перейдет — это после Аксины-полдурбницы, половина остается до нового урожая* (Сузун. Новосибир., 1976).— *Аксиныя-полузимница посередь зимы биват* (Парабел. Томск., 1975).

АКУЛИНА. О Акулина-гречишница. День 13 июня по ст. ст., с которого начинают сеять гречишу.— *На Чисое со дня Акулины-гречишницы начинали сеять гречишу и зеленку, а затем поднимали пары* (Забайк., Болонев, 1978).

О Акулина задери хвосты. О летних днях, когда бывает много комаров.— *Акулина задери хвосты танатся почти до белых мушек. В Акулину задери хвосты коровы малоко сбавляют* (Забайк., Элиасов, 1980).

О Акулина-заедала. О летних днях, когда происходит выплод комаров.— *В июле лето Акулина-заедала танется дней двадцать подряд. В друго лето и десяти дней Акулины-заедалы не насчиташь* (Забайк., Элиасов, 1980).

О Акулина-комарица. День 13 июня по ст. ст. (время наибольшего появления комаров).— *Комар начинает же садиться на скот и людей лишь с Акулины-комарицы* (Колыма, Шкловский, 1894).— *С Акулины-комарицы.. комары будто бы появляются большими массами* (Якут., Богораз, 1901).

АЛДАН. О Алдан в плечах. О человеке с очень широкими, могучими плечами (Забайк., Элиасов, 1980).

АЛЕКСЕЙ. О Алексей, с божьих гор потоки. День 17 марта по ст. ст., названный в честь святого Алексея, «человека божья».— *В акурат в Алексей, с божьих гор потоки, сын народился, Алексеем назвали* (Чулым. Новосибир., 1969)..

АЛѢХА. О Алѣха сельский. Чрезмерно хвастливый человек.— *Расхвастался, Алѣха сельский, жить не может, чтоб не похвастать* (Таштып. Хакас, 1967).

АЛѢША. О Алѣша бесконвойный. Сумасбродный, неуравновешенный, с причудами (человек).— *Найдет на него — работает, а другой раз хоть закричесь кричи — не выгонись на работу, Алѣша бесконвойный* (Таштып. Хакас, 1967).— *Костю Валкова все в деревне звали Алѣшей бесконвойным за редкую безответственность, неуправляемость* (Сиб., Шукшин, 1974).

АЛИ. О Али бы как. Пренебреж. Кое-как, лишь бы как.— *Деть прошел, да и ладно. Лишь бы с рук стаякнут, али бы как, говорят* (Тар. Омск., 1972).— *Како мытые, али бы как плеснешь в рожу, и вот вся умылка* (Сузун. Новосибир., 1975).— *Запире утре подем, да али бы как добраться до станции, а уж там-то следом* (Краснояр., 1951).

АНАНИЙ. О Как (будто) Ананий с личком (затаскался, хлопотался). О человеке, который делает что-либо торопясь, суетливо, но без значительных результатов.— *Что ты с той собачонкой пошиться? Делов палто, а он, как Ананий с личком, хлопотался, идкшу собаку оживлят* (Сузун. Новосибир., 1975).— *Затаскался им чой-то расплажислась, будто Ананий с личком* (Г.-Алт., Богданов, 1969).— *Как Ананий с личком [говорят] о человеке, который попусту хлопочет, суетится* (Усть-Канск. Г.-Алт., 1968).;

АНДЕЛИ. О Андели над тобой. Устар. Господь с тобой! (При выражении желания предотвратить какую-либо опасность, беду.) (Илим. Иркут., Косигин, 1967).

Министерство просвещения РСФСР
СВЕРДЛОВСКИЙ ОРДЕНА «ЗНАК ПОЧЕТА»
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

К. И. Демидова

**СИСТЕМНЫЙ СЛОВАРЬ
ПРЕДМЕТНО-ОБИХОДНОЙ
ЛЕКСИКИ ГОВОРОВ
ТАЛИЦКОГО РАЙОНА
СВЕРДЛОВСКОЙ ОБЛАСТИ**

Учебное пособие

Свердловск 1986

**СИСТЕМНЫЙ СЛОВАРЬ ПРЕДМЕТНО-ОБИХОДНОЙ
ЛЕКСИКИ ГОВОРОВ ТАЛИЦКОГО РАЙОНА
СВЕРДЛОВСКОЙ ОБЛАСТИ**

- Абрикос** *, а, м. Желто-красный сочный мясистый плод южного дерева овальной формы с крупной косточкой внутри. 1, 2, 4 *, 8, 11 (2, 3), 21 (3), 24 *. *Абрикос фрукт круглый, жолтый, корочка толстая, там ядрышко большое (1). Это фрукт с косточкой внутри (2). Абрикосы у нас не растут (8).* [Схема 7]
- Адонис**, а, м. Лекарственное растение, растущее по дорогам, в поле, с длинными листьями и синими цветами. 2 (1), 3 *, 8, 12, 15, 21, 30. *Адонис на межах, ф поле растёт. Адонис ещё называм адон-цвет, дон-цвет, он от многих болезней (2). Адонис от серса пьют, но не видела сама траву (3). Листоцьки у ево длинныё, он светёт синим светом (2).* [Схема 8]
- Адрий**, я, м. Тонкая шерстяная ткань без ворса, из которой шили верхнюю одежду (пальто, костюмы и т. д.). 4 (1, 2) 8, 9, 24, 26 (1, 2), 29 (2, 3). *Косюм из адрия, штаны из адрия соткёш мужыкам, ево брали на шаровары (4). Адрий — это шерстеной материал, он не толстой (4). Адрий-от тонкой был (4).* [Схема 4]
- Адря**, и, ж. См. адрий. 24, 26 (1). [Схема 4]
- Азям**, а, м. Верхняя домотканая долгополая одежда типа плаща, от дождя или для тепла. 2, 5, 9, 10, 15, 20, 21, 23, 30, 33, 37. *Азям — домоткана одёжа, на плащ похожа, наверх одоют (10, 1). Азям носят в дождливу погоду (2). Он долгой (10). Азям — длинна лопотина, шыли ис тёплова сукна бес пуговиц (30). Азям мужыки носят ф холодну погоду (30).* [Схема 3]
- Алой**, я, м. Комнатное растение без цветов с длинными сочными листьями, применяется в лечебных целях. 1, 3—5, 8, 9, 12, 14, 16, 20, 21, 23—26, 27 (1), 35, 37, 40. *На опухоль-ту алой положиши, она и пройдёт. Вон на окне алой стоит (26). Стебельки у алая долги, колючи (23). Алой — садина лекарственна (24). Алой — комнатно растение, лисья у ево шыроки, в их сок, лечебный (4).* [Схема 9]
- Алыча** *, и, ж. Небольшой круглый сочный мясистый желтый плод южного дерева, с косточкой внутри. 1, 2, 8 (1). *Она вроде сливы и есть, только жолта. Компот вот из её есь. Внутри у ей косточка (2). У нас алыча не растёт, она растёт на юге (1).* [Схема 7]
- Алябка**, и, ж. 1. Лепешка без начинки, приплюснутой формы, из густого кислого теста, испеченная на сковороде. 2 (1), 5, 6, 8, 12, 13, 16, 20, 21, 23, 24, 31—33, 37. *Еш аляпку-ту (2).*

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
СИБИРСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, ФИЛОЛОГИИ И ФИЛОСОФИИ
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РСФСР
НОВОСИБИРСКИЙ ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ЛЕНИНСКОГО КОМСОМОЛА

СЛОВАРЬ
русской
народно-диалектной
речи в Сибири
XVII — первой половины XVIII в.

Составитель
кандидат филологических наук
Л.Г. Панин

Ответственные редакторы
доктора филологических наук
В.В. Палагина, К.А. Тимофеев

НОВОСИБИРСК
"НАУКА"
СИБИРСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
1991

А

АБАШ, м. Священнослужитель у мусульман, мулла. — *Талай и Елденъ и Торгучи и иные многие колмацкие тайши и абашы с колмацкими своими улусными людьми ис походу пришли* (Тобол., 1639 г.).

АБАША, м. То же, что абаш. — *Калмыцкие де тайши Кулдек-абаша, да Ирденъ-контайша, да Кирей-царевич и Тарханов сын Бакшан кочюют по Тоболу, от Тюмени в 10 днищах* (Тюмен., 1648 г.).

АБЛАВУТ (АБЛАУТ), м. Должностное лицо у некоторых местных народов Сибири. — *Да аблавут (на полях документа в качестве пояснения написано "воевода". — Л.П.) ваш, который пришел в Тумбы и взял Карсагила, по вашему ль государеву указу или нет... вы б тому аблауту велели за вину учинити наказанье* (Перевод с нагайского письма 1644 г.).

АБЛАУТ. См. аблавут.

АБЫЗ, м. То же, что абаш. — *А того оне с абызом не договорились, о кою пору и в который день под Тоболеск им приходит* (Тобол., 1609 г.). *Да слышал де он, Кошмаиданко, от Байгулата же абыза: была де у них в Уфинском та весть* (Тюмен., 1603 г.). — Сиб. летописи.

АБЫЛ. См. обыл.

АГЛИНСКИЙ, прил. Относящийся к аглины (сорта сукна). — *Пятнадцат[ь] аришин покромей аглинских* (Тобол., 1633 г.). *Тринадцат[ь] аришин покромей аглинских и настрафил[ь]ных* (Верхотур., 1636 г.). *50 а[р]шин покромей аглинских* (Илим., 1649 г.).

АГУН, м. Духовное лицо у мусульман (богослов, ученый мулла). — *[1580 г.:] ...во вся лета видеша царь и князи, агуну, муллы и абызы и протчие бусурмане* (Ремезовская летопись).

АЖНО, союз. А вдруг оказывается. — *Приехали на речку на Чарлак июля в 30 день, ажно стоит сторожою Алея-царевича б человек* (Тюмен., 1603 г.). *Пришли под Чюбарова июня в 17 день меньши половины дни, ажно де Чюбарова слобода горит, а служилые люди быот из оружия* (Турин., 1635 г.).

АЗЯМ, м. Разновидность верхней мужской одежды. — *Дваццать азямовъ зенденныхъ* (Тобол., 1656 г.). *Дарил нас богдойский царь на человека по 5 камок, по азяму камчатому* (Нерчин., 1670 г.). — Тюмен., Томск.

АКИБЫ, союз. Как бы, якобы. — *А потом, акибы по належаию нашему, и принял* (Мангаз., 1725 г.).

АЛЛАК, м. Возвышенная равнина. — *Подал челобитную, чтоб великий государь пожаловал ево, велел быть в своей великого государя десятинной яровой пашне вверху за кангаласким камнем, за пашенным крестьянином за Сидорком Курочкиным, на аллаке подле сухово озера* (Якут., 1682 г.).

АЛМАН, м. Налог, ясак, собираемый в пользу правителей местных народов Сибири. — *А после государева ясаку плохую рухлеть которые ясаинные люди в волю станут давать, и то будем иметь по-прежнему, а силоу де и насил[ь]ством с ясаи-*

ных людей алману иметь не будем (Томск., 1680 г.). *И велел им сайгаком платить его императорскому величеству ясак по соболу, а на контайшу велел впредь по вся годы готовить алман по 5 соболей с человека* (Кузнец., 1722 г.).

АЛСЫРЬ, м. То же, что ансырь. — *3 алсыря шелку ряжсково* (Илим., 1649 г.).

АЛТИЛЕРНЫЙ, прил. Артиллерийский. — *Имеютца алтилерные и всякие припасы* (Якут., 1730 г.).

АМАН, м. То же, что алман. * *Платить (давать) ясак аманом*. Платить ясак, собирая его с данников (кыштымов). О правителей местных народов Сибири. — *Кузнецково острогу служилые люди сказали: киргиской де князец Талай с товарищи дадут де ясак государю аманом* (Кузнец., 1634 г.).

АМАНАТ, м. Заложник. — *Они, киргиские люди, опять царьскому величеству добили челом, и учинились под его царьского величества высокою рукой в холопстве по-прежнему, и аманаты дали* (Тобол., 1646 г.). *У ясачных людей велел я, холоп твой, взять в остроги аманатов добрых, чтоб те ясачные люди, послыша приход воинских людей, тебе, великому государю, не изменили* (Илим., 1674 г.). *Посылан в Тубинскую землю х князцам, х Кояну, и Кунгуру, и Кылину, и к их улусным людям для аманатов* (Краснояр., 1654 г.). — Сиб. летописи, Томск., Мангаз., Енис., Охотск., Амур. * *Сидеть в аманатах (аманатех)*. Быть заложником, находиться где-либо в качестве заложника. — *Они, тубинцы князцова роду, седают попеременно в аманатах и по се пору* (Краснояр., 1654 г.). *Тот их брат Тоегни сидит в аманатех, а ныне государю царю изменили, посланников побили* (Амур., 1654 г.).

АМАНАТСКИЙ ДВОР. См. двор.

АМБОН, м. Возвышенность в церкви перед алтарем, амвон. — *Место амбонное дощаное, на чом стояла вместо амбона печь* (Тобол., 1625 г.).

АМБОННЫЙ, прил. Амвонный. — *Место амбонное дощаное, на чом стояла вместо амбона печь* (Тобол., 1625 г.).

АНБАР (ОНБАР), м. 1. Холодная постройка, предназначенная для хранения хлебных запасов. — *Зажидали у него, Головина, онбар с хлебом неведомья воры* (Чаусск., 1747 г.). *Хлебные государевы анбары стоят без крышки, наметаны соломою, и хлебные запасы в анбарах мокут* (Илим., 1720 г.). — Сиб. летописи, Тобол., Тюмен., Пелым., Кузнецк., Мангаз., Якут.

2. Подвальное помещение в доме, юрте, предназначенное для хранения мелкого домашнего имущества. — *Покрадено... из кортомного ево анбару, которой имеетца под юртою* (Тобол., 1746 г.). *На сарае горница холодная, под нею анбар, под бол[ь]шой горницей погреб* (Тобол., 1749 г.).

3. * **Анбар жилой**. Жилое помещение. — *У сеней анбар жилой с железными петлями и пробоем* (Илим., 1720 г.).

АНБАРЕЦ, м. Уменьшит. к анбар. — *Анбарец, а в нем два засека* (Тюмен., 1707 г.). *На правой стороне ворота створные, от ворот ледник, а подля ледника мшеник, а подля*

Забайкальский государственный педагогический
университет им. Н. Г. Чернышевского

Лаборатория лингвистического краеведения Забайкалья

14
0
100
- 5

Г. А. Христосенко
Л. М. Любимова

**РЕГИОНАЛЬНЫЙ
ИСТОРИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ
НЕРЧИНСКИХ ДЕЛОВЫХ
ДОКУМЕНТОВ XVII - XVIII вв.**

Выпуск V (Г)

Чита - 1998

Г

ГАДИНА, ж. В знач.: *разного рода живность (?)*.

Иллюстрация из нерчинских памятников:

Что^б не^рчинские всякихъ чино^в жители в доме^х у себя ни^где о^тню^д винъ не курили и пи^в и бра^г не варили и хлЕ^бные запасы у себя в дома^х бере^гли с радЕниемъ что^б ихъ хлЕбу како' о^тводы и о^т огня и о^т гадины траты не было (1142, 77, 15, 1699).

Фиксация в словарях:

Сравн. след. знач.: **ГАДИНА**, ж. Пресмыкающееся; змея.

Тое ж травы горичке натолки да привей на то место где гадина укусить. Леч. II гл. 88. XVIII в. XVII-XVIII вв. (Сл. РЯ XI-XVII вв., 4, 6).

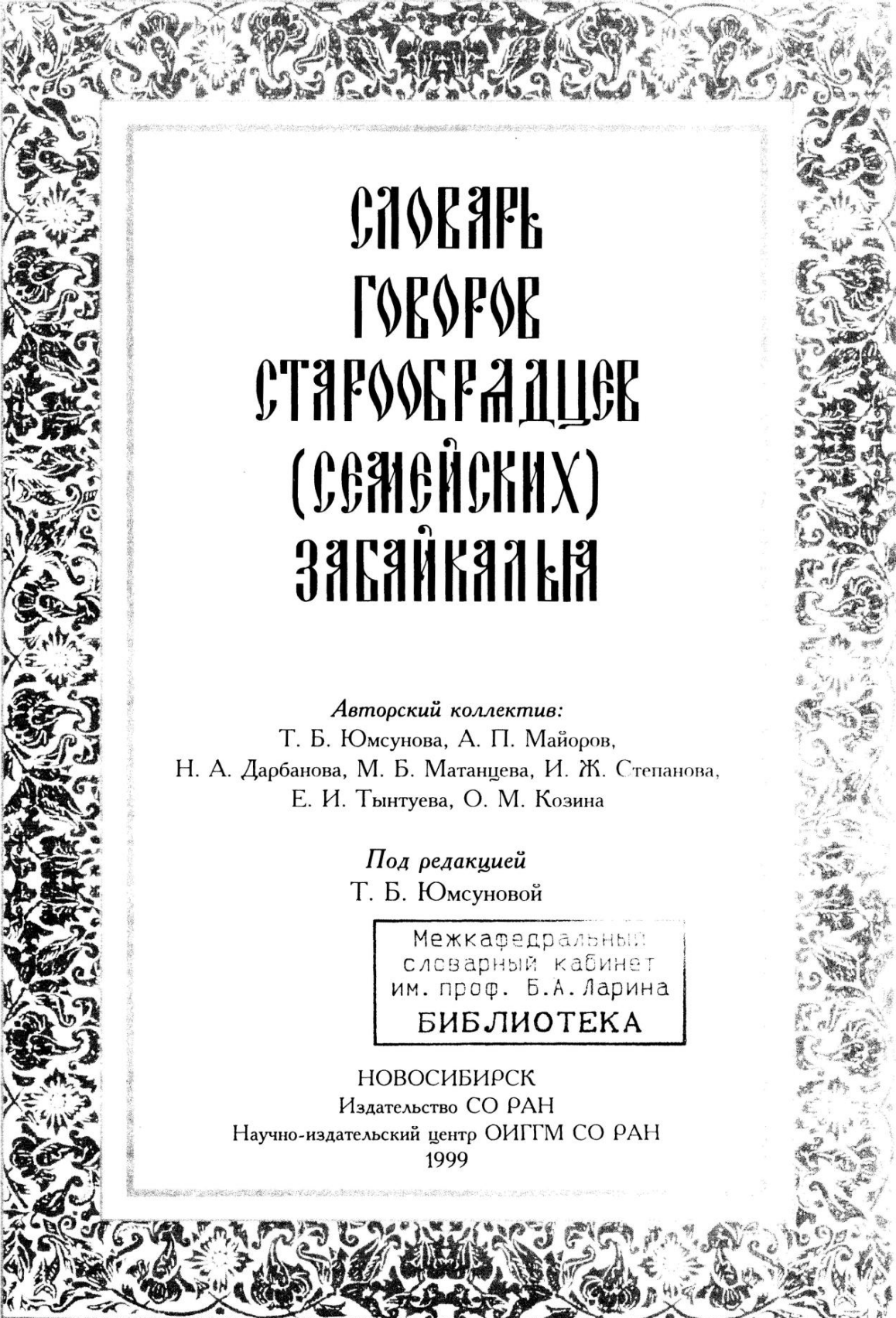
ГАДИНА, и, ж. То же, что гад.

В водах их премного змии, и крокодилов, и прочих ползающих гадин. Георг. 1701 97. // Бран. О человеке. Эдакая гадина. САР¹ II 14 (Сл. XVIII в., 5, 80).

ГАДИНА, ж. или гадъ, м. ползучее животное, пресмыкающееся, противное человеку, это земневодное либо насЕкомое, собств. земноводное // бран. мерзавецъ, скверनावецъ. На всяку гадину есть рогатина. (Сл. Д., 1, 340).

ГАДИНА, ы, ж. То же, что гад (всякое земноводное и пресмыкающееся животное) (На острове Бонин-Сима) нет ни одной гадины, ни змей, ни ядовитых насекомых — ничего. Гонч. Фрег. Палл., т. 1., гл. 8.

◆ В просторечии. Бранно. — Будь ты проклят, трус, гадина! - бросил ему (Цирельману) напоследок Файбиш... (ССРЛЯ, 3, 9).

**СЛОВАРЬ
ГОВОРОВ
СТАРООБРАДЦЕВ
(СЕМЕЙСКИХ)
ЗЯБЯЙКАЛЫЯ**

Авторский коллектив:

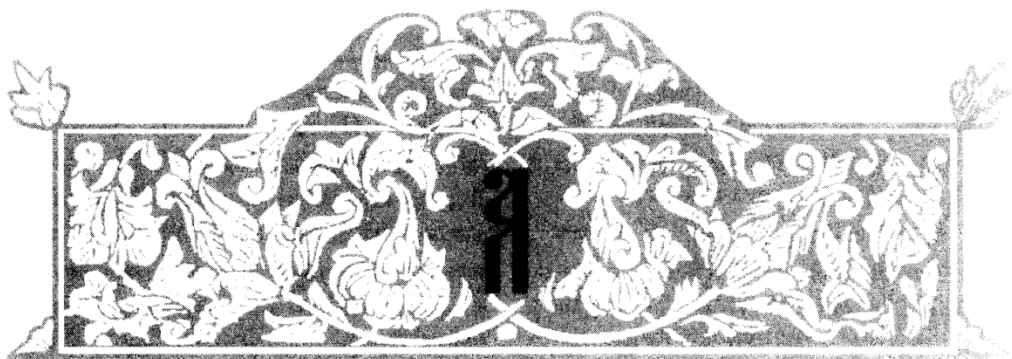
Т. Б. Юмсунова, А. П. Майоров,
Н. А. Дарбанова, М. Б. Матанцева, И. Ж. Степанова,
Е. И. Тынтуева, О. М. Козина

Под редакцией

Т. Б. Юмсуновой

Межкафедральный
словарный кабинет
им. проф. Б.А. Ларина
БИБЛИОТЕКА

НОВОСИБИРСК
Издательство СО РАН
Научно-издательский центр ОИГМ СО РАН
1999

АВДОТКА [авдóтка], -и, ж.; собир. Мелкая рыба. См. МУЛЬВА (в 1-м знач.). — *Пастáвиш мóрду нá нач, а ўтрам придёш, а в ней палавина авдóтки. Авдóтка — та ж мулява́* (Мих., Киж.).

АВСТРИЙЦЫ [астрийцы/ахстрийцы], -цев, мн. (ед. **АВСТРИЕЦ**, -а, м.; **АВСТРИЙКА**, -и, ж.). Представители одного из старообрядческих толков в Забайкалье — потомки членов старообрядческой общины, принявшей священство в середине XIX в. в Белой Кринице (Австрия). Ср. **БЕСПОПÓВЦЫ**, **ПОПÓВЦЫ**, **ТЕМНОВÉРЫ**. — *Астрийцы у нас ф Кунале́и есь, ф Куйтúни есь, а бо́льша нигде́, адна́ка, нету* (Б. Кун., Тарб.). — *А уо́н мая сасе́тка — ахстри́йка. У ниё, када́ ма́тка умирла́, так ана́ харани́ть са старика́ми ни дала́. Куды́-та в Омск на́да бы́ла писа́ть, штоп там атчита́ли. Там, в Омске ли, в Навасиби́рске, у них гла́вный-та уста́йщык* (Б. Кун., Тарб.). — *Вон, архирей, был там, в э́тай Ахстрии, ф ссы́лке, в гане́нции, а патóм он абрати́лся в ве́ру, уе́хал с А́хстрии, и иво́ ве́ру при́няли, вот и называ́юцца — ахстри́йцы* (Тарб., Тарб.).

АВТО́РНИК [авто́рник], -а, м. Второй день недели; вторник. — *У нас у Бячу́ри мно́га сло́й на "а": авто́рник, амува́льник, ага́рох...* (Бич., Бич.).

АГДЕ́ [агде́], нареч. и в знач. союзн. слова. 1. нареч. Где. То же, что и **АДЕ́** (в 1-м знач.), **ИДЕ́** (в 1-м знач.), **ДЕ**. — *Кагда́ на баба́х гада́ють, агде́ три баба́ пападе́цца, агде́ читьи́ри, агде́ два* (Леон., Киж.). — *Надае́ла жы́сь-та те́та, надае́ла. Агде́ ана́ сме́рть-та заблудилась.² Ходь бы пасла́ли атке́ль быть иё́* (В. Жир., Тарб.).

2. в знач. союзн. слова. Употребляется в соответствии с местоимениями "такой", "тот", а также с наречиями "там", "туда" и др. в главном предложении. То же, что и **АДЕ́** (во 2-м знач.), **ИДЕ́** (во 2-м знач.). — *У сваём лясу́ я знаю́ мно́го място́ў, агде́ брусни́цу бра́ть* (Ник., Мухор.).

АГДЕ́-НИБУДЬ [агде́-нибу́ть], нареч. Где-нибудь. — *Патсуслóннити — э́та цыпу́йти, катóрых клахту́ння выво́дить по́зна, в актыя́брэ, агде́-нибу́ть патсуслóнам* (О.-К., Бич.).

АГДЕ́-ТО [агде́-та], нареч. Где-то. То же, что и **ДЕ́-ТО**, **ИДЕ́-ТО**. — *Зашыбарчи́т кот — зна́чить па́кастит агде́-тану, шуми́ть, зна́чить* (Куг., Мухор.).

АГО́РОХ [ага́рох], -а, м. Горох. Pisum. — *Ага́рох-та чо! Он прарасте́тъ пе́рва у ча́шычти, расте́ь дась. Патóм грядачти зде́лаш, на две, на три их пасо́диш. У стручте́ у сярётти — гаро́шына. Е́зли плита́чка [стручок] то́-*

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
СИБИРСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
ИНСТИТУТ ФИЛОЛОГИИ

А.Е. АНИКИН

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ
СЛОВАРЬ
РУССКИХ ДИАЛЕКТОВ
СИБИРИ

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ УРАЛЬСКИХ,
АЛТАЙСКИХ И ПАЛЕОАЗИАТСКИХ ЯЗЫКОВ

2-е издание,
исправленное и дополненное

МОСКВА
НОВОСИБИРСК
“НАУКА”
2000

Памяти
Макса Фасмера
(1886—1962)

А

а́нги́ч, *а́нги́ч* 'утка-морьянка' ирк., камч. (СРНГ 1: 187) // Из ительм. *а²ңичх* то же (Ан. ОЛА 1984: 280—282; Ан. Эт. 1985: 72), ср. у Крашенинникова "камчадалские" (ительм.) формы *аанги́чь*, *ааны́чь*, *аангы́чь* с пояснением: "Камчадалы называют сих уток по крику их, тем же именем зовут они и дьячков, для того что они как утки поют разными голосами..." 1755 г. (Крашенинников 1949: 320, 330, 337, 359, 431, 532). Ительм. *agnič* в записях Дыбовского (Radliński: 131), видимо, ошибка, надо ⁺*angič*. Ударение *а^o* обусловлено наличием в ительм. слове гортанного смычного -²-, заметно усиливающего в акцентном отношении соседний гласный (Володин 1976: 37, 73). Конечное *-чх* в ительм., упростившееся в рус., — уменьш. суф. (ительмены "стремятся всякий предмет окружающего мира охарактеризовать с оттенком уменьшительности" — Володин ГСГН 1974: 65). Иркутский ареал *а^o* скорее всего вторичен (и сомнителен), — речь, несомненно, идет о камч. слове. — Ономапоеич. основа *а²ңи-* сопоставима с рядом аналогичных основ в др. яз.: саам. и с.-самод. факты типа нен. *ңа²ңо* 'утка-нырок, утка-морьянка' (Хелимский Эт. 1986—1987: 243; Хелимский 2000: 215), якут. диал. *а́ңа*, *а́ңа́*, *а́ңа* (ДСЯЯ: 47—48), ороц. *ау́ца*, уд. *ау́ңа*, орок. *аву́ңа* ~ *ау́ңа*, *аи́ңа*, айн. *аанга* 'утка-морьянка', нивх. *ау́ңк* 'разновидность утки (морьянка?)' (Ан. ЯН 1988: 36; Ан. ОЛА 1984: 252; Ан. UrIdg 1, 1990: 16). Тюрк. этимол. *а^o* (Фасмер 1: 55; Бардаев ЛИМОЯз 1958: 167; Сетаров СТ 3, 1983: 11) ошибочна. Ср. *ау́лык^o*.

а́ба I 'старшая сестра, тетка по отцу' приирт. (СРНГ 1: 187) // Из тюрк. источника типа тоб. *aba* 'тетка, старшая сестра' (Кононов Изв. АН 25, 1966: 227; Doerfer 4: 402), бар. *aba* 'старшая сестра, сестра моего отца' (Дмитриева 1981: 123), эушт. *abat* 'моя старшая сестра, сестра моего отца', ср. др.-тюрк. *aba* 'мать', *apa* 'старшая родственница, старшая сестра' (ДТС: 1, 47), п.-монг. *aba*, монг. *ав* 'отец, папа, батюшка' и т.п. предполагаемые "детские слова" (ЭСТЯ 1: 54—58, 158—159; Молчанова 1979: 112; VEWT: 1; Doerfer 2: 3—4). Сельк. *aba* 'самая старшая сестра' < тюрк. (Филиппова ПАСИЯ 1973: 77). Ср. *аба^o* II, *ана^o* I, *ону^o*.

Vārdu nozīmes skaidrojumu izteikšanas veidi latviešu izlokšņu vārdnīcās

<i>Vārda nozīmes skaidrojums</i>	<i>ĒIV</i>	<i>KIV</i>	<i>VIV</i>	<i>RIV</i>
1. Vārda pamatnozīme, kas adekvāta ar LLVV, nav skaidrota, skaidrojuma vietā dota svītra – –.	X			
2. Nozīmes skaidrojumā izmantots semantiski ekvivalentais latviešu literārās valodas vārds	X	X	X	X
3. Aprakstošais skaidrojums jeb reālā definīcija, kurā dota informācija par nosaukto parādību, priekšmetu, jēdzienu.	X	X	X	X
4. Atsauces uz citu vārdu, pie kura atrodama plašāka semantiskā informācija.	X			
5. Norāde uz attēlu, kas precizē vārda skaidrojumu.	X			X
6. Vārdi bez nozīmes skaidrojuma vai ar neskaidru nozīmi atzīmēti ar ‘?’.	X	X	X	X
7. Vārds skaidrots ar latviešu literārās valodas sinonīmu, kas papildināts ar sīkākiem paskaidrojumiem.	X	X	X	X
8. Atsevišķiem augiem dots arī latīniskais nosaukums.	X	X	X	X

4. pielikums

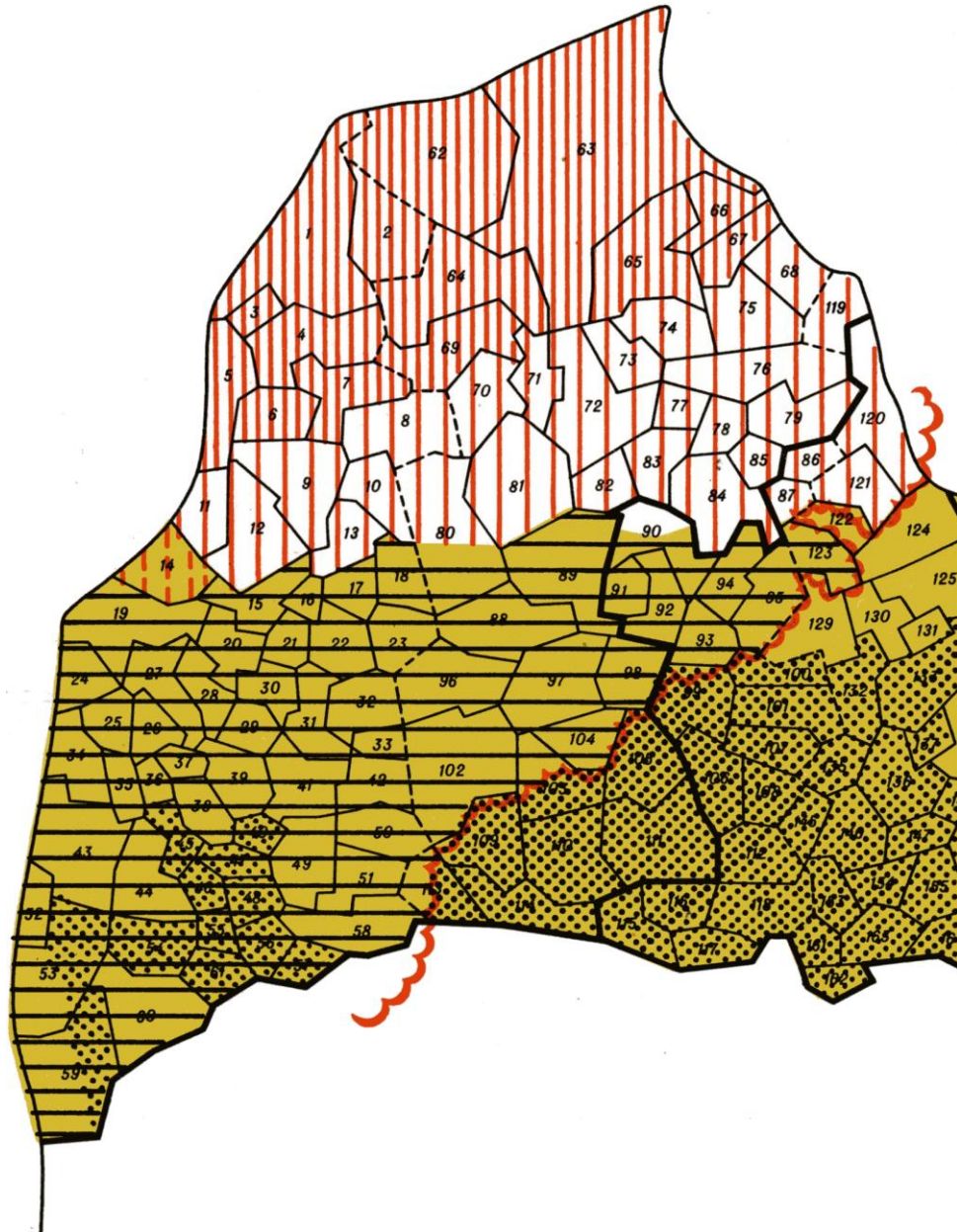
Atsevišķu pazīmju izteikšanas līdzekļi

<i>Pazīme</i>	<i>ĒIV</i>	<i>KIV</i>	<i>VIV</i>	<i>RIV</i>
Stabilas vārdkopas, stabili vārdu savienojumi bez īpaša nozīmes pārnese*	□	□	□	□
Salīdzinājumi	□	△	□	△
Frazeoloģismi	◇	◇	◇	◇
Vārdi, kas ar attiecīgo šķirkļa vārdu ir semantiski ekvivalentās vai sinonīmiskās attiecībās	=	=	=	=
Citi tās pašas saknes darinājumi (priedēkļverbi, salikteņi)	○	○	Nav atsevišķi izdalīti.	○
Homonīmi	<i>^Iciba, ^{II}ciba</i>	<i>tiesa¹, tiesa², tiesa³</i>	<i>^Iapaŗt, ^{II}apaŗt</i>	<i>^Iklejāt, ^{II}klejāt</i>
Šķirkļa vārda tehniskais atspoguļojums	<i>triŗka</i>	<i>abŗdas</i>	<i>koĩcaks</i>	<i>gaŗdr(i)s</i>
Norāde par vārdšķiru	adj., adv., num., prep., pron., subst., v.	adj., adv., num., prep., pron., s., v.	adj., adv., num., prep., pron., subst., v.	adj., adv., num., prep., pron., subst., v.

* Atbilstošie vārdkopnosaukumi lībiskajās izloksnēs visbiežāk saauguši salikteņos.

LATVIEŠU VALODAS DIALEKTI UN IZLOKŠŅU GRUPAS

(Avots: LVDA I KARTE)

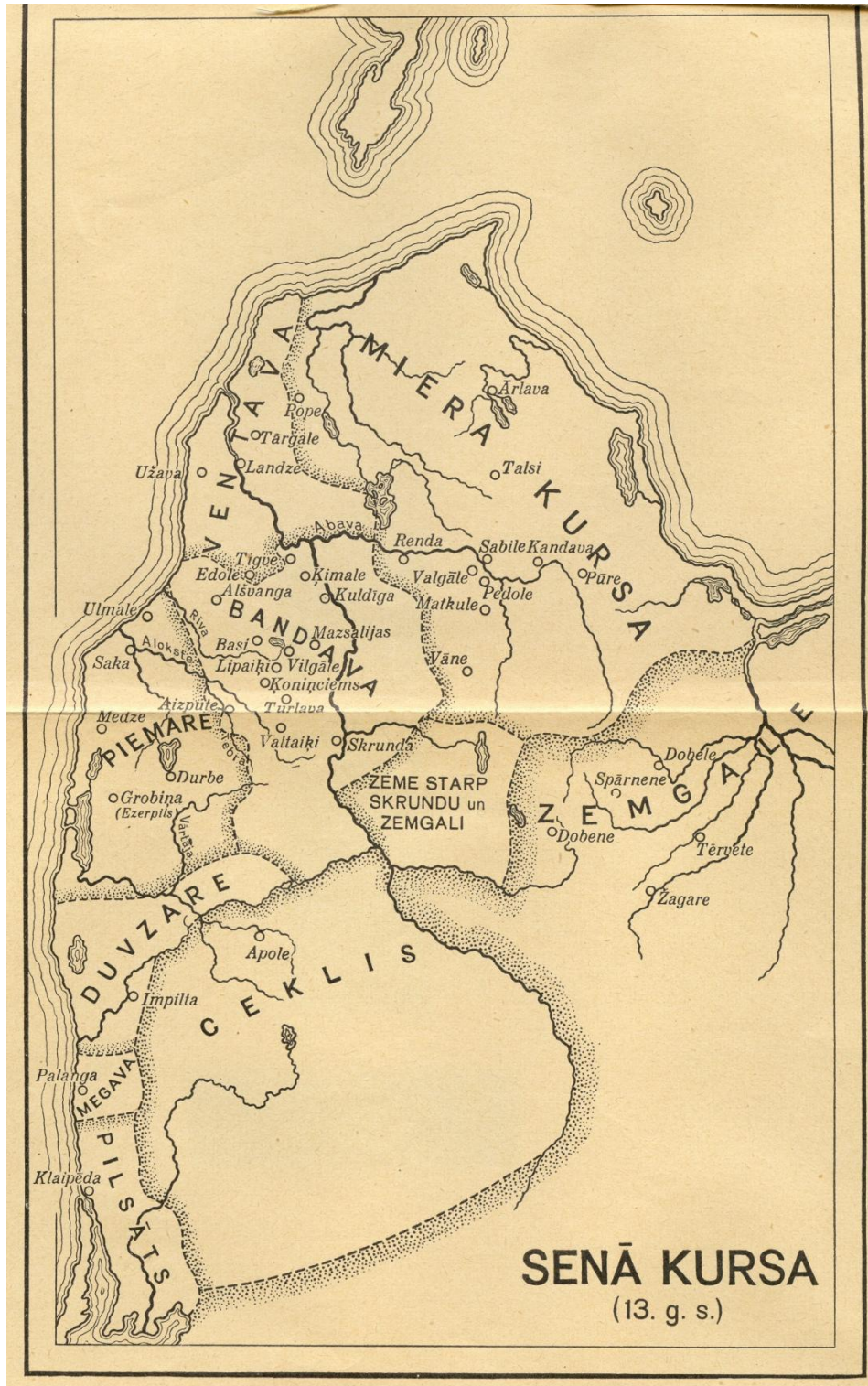
	Vidus dialekts		Lībiskais dialekts
	Kursiskās izloksnes		Kurzemes dziļās lībiskās izloksnes
	Zemgaliskās izloksnes ar anaptiksi		Kurzemes nedziļās lībiskās izloksnes
			Kuršu valodas substrāts

LIETUVIEŠU UN LATVIEŠU TAUTAS VEIDOŠANĀS APGABALS

a – aptuvena lietuviešu etniskā robeža; b – aptuvena latviešu etniskā robeža; c – cilšu areāli; d – Livonijas robeža
(Sedovs 1992, 99)

SENĀ KURSA

Kursas apdzīvotās vietas 13. gs. (Švābe 1938, ielīme)

**PUBLICĒTIE IZLOKŠŅU APRAKSTI, TEKSTI UN
APVIDVĀRDU VĀKUMI (VĀRDNĪCAS u. tml.)
1950–2010**

IZLOKŠŅU APRAKSTI

IZLOKSNE	DARBS
Aknīste	Ancītis, K. <i>Aknīstes izloksne</i> . Rīga : Zinātne, 1977. 375 lpp.
Dignāja	Indāne, I. <i>Dignājas izloksne</i> . Rīga : Zinātne, 1986. 203 lpp.
Galgauska	Kalnietis, A., Rūķe-Draviņa, V. <i>Galgauškas izloksnes apraksts</i> . Rīga : 1996. 247 lpp.
Kalnecmpji	Balode, S. <i>Kalnecmpju pagasta Kalnamuižas daļas izloksnes apraksts</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2000. 144 lpp.
Kalniena	Balode, S. <i>Kalnienas grāmata</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 56 + XXXII lpp.
Mārciena	Strautiņa, M. <i>Mārcienas izloksne</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007. 222 lpp.
Nīca	Bušmane, B. <i>Nīcas izloksne</i> . Rīga : Zinātne, 1989. 351 lpp.
Pope	Krautmane-Lohmatkina, L. <i>Pope un kaimiņizloksnes</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002. 366 lpp.
Sinole	Putniņa, M. <i>Sinoles izloksnes apraksts</i> . Rīga, 1983. 160 lpp. <i>Sinoles grāmata</i> . Sastādītāja un zin. redaktore A. Stafecka. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 18.–103. lpp.
Skrunda	Pīrāga, M. <i>Skrundas izloksnes apraksts</i> . Liepāja : LiePA, 2006. 144 lpp.
Svētciems	Putniņš, E. <i>Svētciema izloksnes apraksts</i> . Rīga : Zinātne, 1985. 239 lpp.
Tilža	Ūsele, V. <i>Tilžas izloksnes apraksts</i> . Rīga : Latviešu valodas institūts, 1998. 151 lpp.
Ventspils	Grīnbergs, U., Reitere, L. <i>Īs ventiņ gramatik un vārdnic jeb bliņķs ventiņmēle</i> . Ventspils : SIA „Resintro”, 2010. 48 lpp.

IZLOKŠŅU TEKSTI

IZLOKSNE	DARBS
Aizkraukle	Poiša, M. <i>Vidzemes sēliskās izloksnes</i> . 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 73.–90. lpp.
Ance	<i>No Sventājas līdz Ancei</i> : Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 221.–233. lpp.
Andrupene	<i>Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes</i> . Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 6.–25. lpp.
Baltinava	<i>Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes</i> . Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 26.–31. lpp.
Bebri	Poiša, M. <i>Vidzemes sēliskās izloksnes</i> . 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 91.–103. lpp.
Būtiņģe	<i>No Sventājas līdz Ancei</i> : Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 32.–46. lpp.
Cirpstone (Vārve)	<i>No Sventājas līdz Ancei</i> : Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 189.–199. lpp.
Dignāja	Indāne, I. <i>Dignājas izloksne</i> . Rīga : Zinātne, 1986. 204 lpp.
Dundaga	Dravniece, S. <i>Dundagas izloksnes teksti</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 231 lpp.
Džūkste	<i>Zemgalisko izlokšņu teksti: Džūkste / pierakstījusi un sakārtojusi R. Birzniece</i> . Rīga : Latvijas PSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983. 76 lpp.
Irši	Poiša, M. <i>Vidzemes sēliskās izloksnes</i> . 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 104.–119. lpp.
Izvalta	<i>Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes</i> . Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 32.–50. lpp.
Jūrkalne	<i>No Sventājas līdz Ancei</i> : Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 166.–177. lpp.
Jūrmalciems	<i>No Sventājas līdz Ancei</i> : Latviešu izloksnes Rietumkurzemes

- piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 74.–100. lpp.
- Kalnecmpji *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izlokšnes.* Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 51.–60. lpp.
- Kalniena Balode, S. *Kalnienas grāmata.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 56 + XXXII lpp.
- Kalsnava Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izlokšnes.* 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 120.–148. lpp.
- Kalupe *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izlokšnes.* Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 61.–72. lpp.
- Kūdums Grabis, R. *Kūduma izlokšnes teksti.* Rīga : 1991. 140 lpp.
- Liepāja *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izlokšnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā.* Liepāja : LiePA, 2008, 104.–119. lpp.
- Liepkalne Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izlokšnes.* 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 149.–158. lpp.
- Ļaudona Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izlokšnes.* 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 159.–172. lpp.
- Mētriēna Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izlokšnes.* 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 173.–190. lpp.
- Nautrēni *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izlokšnes.* Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 73.–88. lpp.
- Nīda *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izlokšnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā.* Liepāja : LiePA, 2008, 47.–58. lpp.
- Odziēna Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izlokšnes.* 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 191.–203. lpp.
- Pape *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izlokšnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā.* Liepāja : LiePA, 2008, 59.–73. lpp.
- Pāvilosta *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izlokšnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā.* Liepāja : LiePA, 2008, 140.–146. lpp.

- Pērkone *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 101.–103. lpp.*
- Pilda *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes. Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 89.–97. lpp.*
- Pļaviņas Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izloksnes. 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 204.–227. lpp.*
- Rucava Rucavas izloksnes teksti. No : *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda. Liepāja : LiePA, 2007, 401.–468. lpp.*
- Saraiķi (Medze) *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 120.–123. lpp.*
- Sausnēja Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izloksnes. 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 228.–244. lpp.*
- Sāviena Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izloksnes. 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 245.–268. lpp.*
- Sinole *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes. Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983. 98.–133. lpp. Sinoles grāmata. Sastādītāja un zin. redaktore A. Stafecka. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 112.–395. lpp.*
- Sventāja *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 11.–31. lpp.*
- Šķilbēni *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes. Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 134.–137. lpp.*
- Ulmale *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 147.–165. lpp.*
- Užava *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 178.–188. lpp.*
- Varakļāni *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes. Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 138.–146. lpp.*

- Ventspils *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 200.–220. lpp.*
- Vietalva Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izloksnes. 1. daļa. Rīga : Zinātne 1985, 269.–294. lpp.*
- Viļāni *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes. Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 147.–151. lpp.*
- Ziemeri *Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes. Rīga : LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1983, 152.–154. lpp.*
- Ziemupe *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā. Liepāja : LiePA, 2008, 124.–139. lpp.*

VĀRDNĪCAS

IZLOKSNE

DARBS

Ērgeme	Kagaine, E., Raģe, S. <i>Ērgemes izloksnes vārdnīca</i> . 1.–3. sējums. Rīga : Zinātne, 1977.–1983.
Kalupe	Reķēna, A. <i>Kalupes izloksnes vārdnīca</i> . 1.–2. sējums. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1998.
Sinole	Putniņa, M., Timuška, A. <i>Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2001. 294 lpp.
Vainiži	Ādamsons, E., Kagaine, E. <i>Vainižu izloksnes vārdnīca</i> . 1.–2. sējums. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2000.
Ventspils	Grīnbergs, U., Reitere, L. <i>Īs ventiņ gramatik un vārdnic jeb bliņķs ventiņmēle</i> . Ventspils : SIA „Resintro”, 2010. 48 lpp.

LEKSIKAS PUBLICĒJUMI

IZLOKSNE	DARBS
Šķilbēni	Reidzāne, B. <i>Mantotā zemkopības un lopkopības leksika Šķilbēnos</i> . Rīga : P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1970. 90 lpp.
Visa Latvija	Laumane, B. <i>Zivju nosaukumi latviešu valodā</i> . Rīga : Zinātne, 1973. 307 lpp.
Latgale	Reķēna, A. <i>Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās</i> . Rīga : Zinātne, 1975. 708 lpp.
Latvijas jūras piekraste	Laumane, B. <i>Zvejvietu nosaukumi Latvijas PSR piekrastē</i> . Rīga : Zinātne, 1987. 170 lpp.
Ziemeļrietumvidzeme	Kagainē, E. <i>Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs</i> . Rīga : Zinātne, 1992. 293 lpp.
Visa Latvija	Laumane, B. <i>Zeme, jūra, zvejvietas: Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē</i> . Rīga : Zinātne, 1996. 400 lpp.
Visa Latvija	Jansone, I. <i>Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003. 399 lpp.
Ziemeļrietumvidzeme	Kagainē, E. <i>Lokālie somugrismi latviešu valodas Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004. 279 lpp.
Visa Latvija	Laumane, B. <i>Smalki lija zelta lietus: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā, I</i> . Liepāja : LiePA, 2005. 414 lpp.
Visa Latvija	Bušmane, B. <i>Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007. 514 lpp.
Visa Latvija	Kurzemiece, I. <i>Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs</i> . Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 256 + XVI lpp.
Malēnija	Markus, D., Raipulis, J. <i>Radošie malēnieši un viņu valoda</i> . Rīga : LZA Vēstis, 2010, 146.–177. lpp.

9. pielikums

RUCAVAS IZLOKSNES VĀRDNĪCAS ŠĶIRKĻU PARAUGI

C, Č

capatas // cipatas

subst. Vecas drēbes, lupatas (?). *ġērġjaties zemē, meġtat capatas (cipatas) pa luogu laukā!* ME I 363.

Cauna // Caunes

subst. 1. pv. *Cauna*. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 342;
2. vv. *Caunes*. Mājvārds Rucavas muižā. Kapiņa, Laumane 2007, 340.

cedele

subst. Zīmīte; lapiņa. ME I 367; *âzbâz âz duru tuô cedeli,*

ras:i adġâjis, iêraûdzîs.
LiepU.

< Iv. *zeddel* (Sehwers 1953, 23) vai vlv. *sêde(l)* (Jordan 1995, 59).

çekulš

subst. Uz augšu sasprausta bize. *meġtas matus taġsġja çekuluôš – pġni sagriêza, aġ adatâm sadûra.* LiepU.

çelluôt

v., humor. Iet. EH I 263.

Celmi

subst., vv. Mājvārds Rucavas Ģeistautos. Kapiņa, Laumane 2007, 345.

Cêlms

subst. 1. pv. Uzvārds Rucavā. Plāķis I 1936, 100; Kapiņa, Laumane 2007, 345;
2. vv. Mājvārds Rucavā. Endzelīns 1925, 44.

çelt

v., pag. 3. pers. *cêle, cêlêš.*
Celt. *cêle mâjas uġ taġsġja. /*

*kâ cêlêš vêš: tâ bi laiĶa opã
uĶ caŭri bij.* LiepU.

ceļtēks

subst. Ceļteka. *ja gadījãš
liēlãka vai mazãka brŭce,
tuõ jaŭ paši pratãmiēš, ka
jãuzliēk ceļtēks uĶ jãapsiēn.*
LiepU.

ceĶstiēš

v., pag. 3. pers. *ceĶtēš.*
Censties. *uĶ ceĶtēš katrs
ustaĶsĶt, lai viĶaĶm bŭtu, kuĶ
palikt.* LiepU.

ceþenas

subst. Pēc pankŭku cepšanas
pannã palikušãš nobiras. EH
I 265.

cēþere // cēþeris

subst. 1. Orangefarbenes
Wollgarn. *krękli izrakstĶti
ar.., cēþeri.* EH I 268;
2. Smalka, mĶksta dzija
košãš krãšãš; dzĶþari. EH I
268; *kãdreiz cēþeri bija rets
prieks. / cēþerini sev varēja
nopirkt tikai turĶga sieva.*
LiepU; *nuõ cēþeriēm parasti*

*adija lakatus un bęrniēms
ciĶdus, cęþures, zeķes.* Apv.

Pamatã vãcu *Zephyrwolle*
(EH I 268).

cēþerine

subst. Smalkas, mĶkstas
dzijas biezs galvas lakats.
*cēþerini sev varēja nuopirkt
tikai turĶga sieva.* LiepU.

Ceþlenieks // Ceþlinieks

subst. 1. pv. *Ceþlenieks.*
Uzvãrds Rucavã (Kapiņa,
Laumane 2007, 330);

2. vv. *Ceþlenieks,*
Ceþlinieks. Mãjvãrds Rucavã
(EndzelĶns 1925, 44).

ceþlis

subst. Cepiens. EH I 266.

ceþt

v., pag. 3. pers. *ceþe* Ceþt.
*tuĶ nuõvede uĶ samale uĶ
pãrvede, issijãja uĶ ceþe
maĶzi. / liēlãš krãšns isplēse,
kuĶ maĶzi ceþe.* LiepU.

ceþuruõt

v. Aplãt rudzu kŭlĶšus. *kas
jaŭ bija kãrtĶks saĶmniēks,
ceþuruõja.* LiepU.

cēŗpuots

adj. Ciņains. *cēŗpuota pļava*.
Ābele 1927 116.

Sk. *cēŗps*.

cibiŗkste

subst. Dzirkstele. *neliēcīēs
tik tuvu, ka cibiŗkstes neiēļeç
acēs (?)*. Apv.

= *ŗerbirkste*

ciēmiņš //ciēmīns

subst. Kaimiņš. *vaŗ jaū
paŗiçāt nuō ciēmīna. / ja
manīja, ka ciēmiņš nāk, ta
steīdza nuōkārŗinēt (?)
gaļdu, lai kārŗiba mājā*.
LiepU.

ciemīte

subst. 1. Kaimiņiene. EH I
277, LiepU.
2. Vieŗņa. LiepU

ciems

subst. Labs, draudzīgs
kaimiņš. *redzi, ciem!* EH I
277.

cierāt

v. Staigāt. *vairāk jāiēt ciērāt,
tad kaūli nesāpēs*. LiepU.

○ *aīzciērāt, paciērāt*

< vlv. *spacēren* (Sehwers
1953, 24) vai vācu *spazieren*
(ME I 395).

cilināt

v. Cilāt. *es pāditi dīdīdama,
aūkstu ruōkas cilināju; lai
mana pādite tik liēla aūga*.
LiepU.

cīl(v)ēks

subst. *cilēks*. Cilvēks. *teīc nu
viēns cilēks!* LiepU.

Ciēndiņi

subst., vv. Māŗvārds Rucavā.
LiepU.

Cīpars

subst., pv. Uzvārds Rucavā.
Laumane, Kapiņa 2007, 358.

cīŗcinis

subst. Circenis. Māŗas
circenis (*Gryllus domesticus*).
cīŗçiņi! LiepU (sk. 1. att.).

1. att. Mājas circenis
(*Gryllus domestica*;
www.dabasmuzejs.gov.lv).

ciŗpaļāt

v. Vairākkārt nekārtīgi
griezt, graizīt. *bērms ciŗpaļā*
papīri. EH I 273.

○ ***apciŗpaļāt***

cirtiens

subst. Nenopļauts zāles
kušķis. EH I 274.

Cīrulis

subst., pv. Uzvārds Rucavā.
Laumane, Kapiņa 2007, 340.

cir(v)is

subst., ***ciris***. *Cirvis. mežā ka*
braūce, ta bi zāks un ciris. /
gāja tuōs krītus ar ciri cirst.
LiepU.

collāt

subst. Iet, soļot (parasti
nesteidzīgi, ritmiski). LiepU.
Iespējams, kursisms; <
kuršu **culnāt?* (ME I 397).

cvībaņķs

subst. Cepums; grauzdiņš.
cvībaņķus mums nuōpirka
tikai tīrgus diēnās. LiepU.

čačis

subst. Zārds. *apvītušu*
ābuoliņu sakrauj čačuos, lai
žāvējas. LiepU (sk. 2. att.).

čačuot

v. Zārdot. *ejam sienu čačuot!*
LiepU.

čakli // čękli

adv. Skaisti. ME I 401.

Čamanis // Čamans

subst., pv. Uzvārds Rucavā.
Kapiņa, Laumane 2007, 327.

čamdīt

v. Taustīt, grābstīt
(parasti, ko meklējot). *tumsā*
var tikai čamdīt. LiepU.
LLVV II 214 – sar.

2. att. Zārds.
(www.diena.lv)

čarņma

subst. Tūļa. *tu esi riktīga čarņma!* LiepU.

čēčerītis

subst. Nepraša. ME I 411.

čekls

adj. Čakls. LiepU.

čibīrkste

subst. Dzirkstele. EH I 290.

čīpstēt

v. Čīpstēt. EH I 292.

čuīdīt

v. Rīdīt. *bij tādas sàimnieceš, kas àr kaīmiņiem nesadzìvòja ùn*

čuīdīja suņus vīrsū. Apv.

čuōksterētiēs

v. Kļūt krunkainam. *āda sāk čuōksterētiēs.* EH I 299.

čupra

subst. Skausts. *patēvs paņēma puīku aīz čupras un aīzvīlka piē viņa večâkiēm.* Apv.). LLVV I 230 – sar.

< bkr. *чуприна* (ME I 421);

Baltu cilmes vārds – atv. ar pied. *-rā- (-ro-)* (LEV 2001, 192).

čurka

subst. Abos galos noasināts pulķis. EH I 296.

✧ *čurku sist* – spēle. EH I 296.

Z, Ž

Zābaks

subst., pv. Uzvārds Rucavā.
Plāķis I 1936, 100.

zabāt

v. Ielikt laužņus (zīrgam).
zabāt zirgu. ME IV 667.

○ àizzabāt.

zāgāt

v. Zāgēt. ME IV 694.

☞ *zāgs, zāgēt* (< vlv. *sagen* ME IV 695; < holandiešu valodas LEV 2001,1179–1180).

zāgs

subst., *zāks*. *Zāģis. mežā ka braūce, ta bi zāks. / a zāgu nuôzāģēja*. LiepU.

☞ *zāģis* (< vlv. *sage* ME IV 695; < vlv. *sage* vai *vh.*

zage LEV 2001, 1179–1180).

zaksenis

subst. Dienvidrietumu vējš.
ME IV 682.

= *saksenis*.

zaķene

subst. Zaķādas cepure. ME IV 682.

LLVV VIII 573 – sar.

Zaķis

subst. 1. pv. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 343;

2. vv. Mājvārds Rucavā (Endzelīns 1925, 45)

Zaķi

subst., vv. Mājvārds Rucavas Jūčos. Kapiņa, Laumane 2007, 343.

zale

subst. Sarkanbrūna gov. EH II 800.

zals

adj. Sarkans. ME IV 685.

zāmati

subst. Ein Sprickenzaun. ME IV 699.

< liet. *zomātai* (ME IV 699; LEW 1280).

zampis

subst. Tāds, kas runā aplamības, plāpa. ME IV 689.

zāmpīt

v. Gvelzt; runāt muļķības. *beidz zāmpīt būtus nebūtus!* LiepU.

zapte

subst. Ievārījums. *tā bij gaŗda zapte.* LiepU; *nūo tām vārija zapti.* Apv.

Aizgūts; sal. vācu *der Saft*.

zārdēt

v. Zārdot. ME IV 699.

zārdiens

subst. Dabīga plava māju tuvumā. Apv.

zārkātiēs

v. Aprunāt, apsmiet. ME IV 700.

zavatnieks

subst. Burvis. ME IV 693.

= *zavētājs*

zavēklis

subst. Buršanās līdzeklis. ME IV 693.

zavēt

v. Burt, vārdot. ME IV 693. LLVV VIII 588 – apv.

zavētājs

subst. Burvis. ME IV 693. = *zavatnieks*

zega

subst. Cilvēka rumpis. ME IV 702.

zēģele

subst. Bura. *laivai ir divas zēģeles.* Apv.

LLVV VIII 589 – novēc.

< vlv. *sege, sēgel* (ME IV 714; Sehwers 1953, 163; Jordan 1995, 111).

zeķelis

subst. Zeķe. *zeķeļi bi, cimdi bi.* LiepU.

☛ *zeķe* (< lv. *söcke* ME IV 703; Sehwers 1953, 162 vai < bv. *söcke* LEV 2001, 1186, vai < vlv. *socke* Jordan 1995, 111; LEV 2001, 1186).

zēle

subst. Zirglietas. ME IV 715; *kādus dīvus es redzēju / tai svešāja zemītē: / aūnam zēle (?) mugurâ / akmenim kājas, ruôkas!* FBR VIII 143.

< vlv. *sele* (ME IV 715).

Zeme

subst., pv. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 352.

zemenis // zeminis

subst. Austrumu vėjš. EH II 804; *vēju sauca – saksenis, jūrenis, sāmenis, zīemelis, zeminis, laūnadzis, āzinis, aūstrenis.* (Apv.)

Zemītis

subst., pv. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 352.

Zemturis

subst., pv. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 335.

Zēmtuŗa māja

subst., vv. Mājvārds Rucavas Kāķišķē. Plāķis I 1936, 97.

zēņņens

subst., dem. Zēņņš. *zēņņenaî jaû ķeŗķklēnas nuôsaîs.* LiepU.

☛ *zēns* (< vlv. *soen* resp. lv. *sôn* vai *sēn, sān, sān* ME IV 715; Sehwers 1953, 164; vlv. *sōhn* (*sōne*) Jordan 1995, 111; LEV 2001, 1189).

zeperis

subst. Krietns, drosmīgs, arī ietiepīgs, pārgalvīgs, draiskulīgs zēns. ME IV 714.

LLVV VIII 614 – sar.

zepteŗberis

subst. Septembris. *raû, ŗitiê rudzi, tiê iŗ sēti, nu, diŗdesmit devitajâ zepteŗberî pa Miķeļiêm.* LiepU.

zestiks

subst. Nebēdnīgs (un slinks) zēns. ME IV 714.

zēvele

subst. 1. Sērs. *piķis un zēvele – piķis un sērs.* Apv.

2. Sērkociņš. *paduod zēveles aizdedzināt plīti*. Apv.; *zēvele* Apv.; LiepU.

< vlv. *swevel* (ME IV 715; Sehwers 1953, 164; Jordan 1995, 111).

zibinis // zibiņš

subst. Zibens. ME IV 715; *nāķ pērkuons, nāķ zibiņi jauī pa priēkšu*. LiepU.

zīdene // zīdine

subst. Zīda lakats. *Liēldiēnu rītā meitām pagalvī vēcmaņmas zīdene, caūri tai jāskatās kā saūlīte ļec. / zīdini vēcmaņma sēja tikaī svēdiēnās, kad gāja uz baznicu*. LiepU.

LLVV VIII 620 – novec.

☞ *zīds* (< vlv. *side* ME IV 732, vlv., afīr *sīde* IEV 2001, 1190).

zīliniēks

subst. Zīlnieks. *nē, tas ir tas kās zīliniēks, kārsu licēji*. LiepU.

ziņbalēt

v. Blandīties apkārt. *piētiks teu viēnreīz ziņbalēt apkārt*. LiepU.

ziņbāt

v. Dūkt, spindzēt. *ziņbā lapsines. / te vēl ziņbā vapsine! / zimbā kā muša*. LiepU.

ziņtēt

v., vsk. tag. un pag. 1. pers. *ziņtēju* Burt. ME IV 723.

LLVV VIII 647 – folkl.

ziņģāt

v. Ziņģēt. ME IV 725.

LLVV VIII 649 – sar.

☞ *ziņģe, ziņģēt* (vlv. *singen* ME IV 725; v. *singen* LEV 2001, 1197–1198).

○ *nuozīņģāt*

ziņģis

subst. 1. Priekšdziedātājs baznīcā;

2. Ķesteris. ME IV 725.

zlaukšēt

v., *zlaukšu, zlaukšēju.*
 Darbības vārds, kas atdarina troksni, smagam krītošam priekšmetam atsitoties, atduroties pret cietu virsmu. ME IV 746.

zlūģis // žlūģis

subst. Virza (*Stellaria media*). *pret citu ligu pac parastaīs zlūģis a bi derīks. svaigi žlūģi salātuos palīdz pie sirds nespējas.* LiepU.

zmaûgt

v. *zmaûkt.* Žņaugt. Apv.

zuīķis

subst. Zaķis. EH II 812.
 < liet. *zuīķis* (ME IV 749; LEW 1281);
 kursisms (?).

zupīna

subst. Zupa. *duj siēvīnas ķēķī vārīja zupīnu uņ aizzīnu žūri.* LiepU.

zuîte

subst. Šķirne. *nu muîs ir tik*

daūg tuô rāciņu zuîtu, ka visas nevaî paturêt gaļvā. Apv.

< no vācu valodas (Sehwers 1918, 165).

zuôbs

subst. *zuôps.* Šķieta skaliņš. Apv.

žuôķeris // žūôķeris

subst. Rīks norauto tīklu vai ūdu pacelšanai. *ūdas pacēla àr žuôķera.* Apv.; *maî bi tas žuôķeris.* RIT 2007, 439.

< vlv. *soker, sôker, sôker* (ME IV 759; Sehwers 1953, 165; Jordan 1995, 112).

Zuļģis

subst., pv. Uzvārds Rucavā. Plāķis I 1936, 100; Kapiņa, Laumane 2007, 326

zumžinât

v. Dīkt, dūkt (melodiju). ME IV 750.

zuôsins

subst. Zostēviņš. Apv.

zuõste

subst. Mērcē. ME IV 760; *sîltajā êdiênâ deva rāciņus ar zuõsti, salđajā deva krizduõļu mēdu. / êdîs rāceņus ar zuõsti.* LiepU.

< vācbaltu *Soost* (Sehwers 1953, 165).

zuve // zuvs

subst., *zuvu*. Zivs. ME IV 753; *jūrmalñiēki veda zuves, ta tuŗ varēĶ dabūit, kâdas tik siŗc kârūô. / dîķi iŗ daūdz zuvu. / zuves jau zveju galvenā iztika. / zuvu jau nâu daūg. / aizbraūca abi zuvis makšķerēt.* LiepU.

zvaigznēna

subst., dem. Zvaigznīte. *piē debesīm mīrdz zvaigznēnas!* LiepU.

zvani

subst., dsk. Rata (riteņa) spieķi. ME IV 765.

Zvanîtâji

subst., vv. Mājvārds Rucavā. *viņ bi dzīvuõjus Jaūru mājā „Zvanîtâji”.* LiepU.

zvārsts

subst. Svārsts, atsvars. *puišelim tika raustīt pulkstiena zvārstu.* LiepU.

zvejs

subst., *zvejš*. Zvejnieks. *mātes brālis viens gaņ bi zvejš un divi bij šuvēji – skruõdeŗi.* LiepU.

zvīgât

v. Smieties (izsmējĶgi). EH II 815.

Zvirbulis

subst., pv. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 341.

Zvīrbulis

subst., vv. Mājvārds Rucavā. Plāķis I 1936, 97.

Zvirbuļi

subst., vv. Mājvārs Rucavas Bajāriņu ciemā. Kapiņa, Laumane 2007, 341.

zviŗpa

subst. Vārpa. *sēd, galvīnu nuodūrusi, kā rudeņa miežu zvirpa*. 778 MEV IV.

žagarine

subst. Žagaru slota. *sasiēn žagarini, lai var nuōslaicīt taku*. LiepU.

žaiba

subst. Kaut kas garš, izstūdzējis (?). *Janķelis jau izstūdzējis kā tāds žaiba*. LiepU.

Lituānisms (?).

žâkslis

subst. Žāvas. ME IV 796.

^Ižâkstīties

v. Rīstīties, mocīties ar nelabumu. Apv.

LLVV VIII 684 – sar.

^{II}žâkstīties

v. Ālēties, ākstīties. ME IV 796.

LLVV VIII 684 – sar.

žamŗpa

subst. Neskaids, purvainš ūdens; rāva; sniega putra.

Pavasara atkusnī ceļi pārvēršas īstā žamŗpā. LiepU.

žale

subst. 1. Govs. *žales ģīļuō*. LiepU.

2. Brūna govš. *biŗnbilu laikā ģīļuō žales*. LiepU.

žands

subst. 1. Zods. EH II 817;
2. Žoklis. *salā žandi bija saslīpuši stīvi; kādi teu tie žaņdi sapaŗpuši! / Jaņka staīgā žaņdus pārsējis, sāpuūt zuūbi*. LiepU; *žandi Timbra 2008, 143*.

< liet. *žāndas* (ME IV 789).

◇ *piēvaldi žaņdus!* – pievaldi muti! LiepU.

žâudēt

v. Kaltēt; žāvēt. *vējā un saulē labi žaudējas nopļautais āboliņš*. LiepU.

žaiŗdi

adv. Sāpīgi, jūtīgi. *vakar man žaudi sāpēja zobs*. LiepU

< liet. *žaudūs* (ME IV 790).

žaūds

adj., *žaūc.* Sāpīgs; jūtīgs. ME IV 790; *sasistais celis vēl ilgi bija žauc. / Miņne bija tik žaūda kaķene, ka nevarēja ne paglaūdt.* LiepU.

< liet. *žaudūs* (ME IV 790).

žiba

subst. *Ziba. nan tīk tavas acu žibas.* LiepU.

žibēt

v. *Zibēt; mirgot. vakarā piē debesīm žibēja daūdz zvaigžņu. / sniegainā laikā saulē bieži žib acis.* LiepU.

žičāt

subst. *Aizņemties. viņš atnāca piē manis žičāt naūdu.* LiepU; *viņi [kaimiņi] jaū katru pavasari staīgā pa mājām un žičā sēklu, juō pa ziēmu visu apēda.* Apv.

< lietuviešu valodas (EH II 194);

< poļu *pożyczyć, pożyczac, życzyć* (vai ar lietuv. val. starpniecību LEW 560).

○ *pažičāt*

žīgis

subst. 1. *Nepieciešamība; (fiktīvs) iemesls.* ME IV 813;

2. *Iemesls, iegansts. es nevaru izduōmāt nekādu žīgi, lai aizbraūktu uz pilsētu. / bez žīga nekuŗ neiēsi. / būs žīgis.* LiepU.

< liet. *žygis* (ME IV 813).

žīldenīš // žīldinīš //**žīldinš**

subst. *Biezpiens. es, ka maza bi, dikti gribēju tuō žīldini, abbēra a cuk:uru uņ tā smeķēja, ka abas duj a māsū plēsdamās ēdām. / bet tad iļgu stāvēja tas žīldenīš. / no pārlieku skāba piena neiznāk labi žīldinīš valganam siera.* LiepU; *žīldinš* LVDA 1999, 165.

< lietuviešu valodas (Bušmane 2007₂, 295).

žīpčīks

subst. Blēdis. Apv.

< kr. жѹбчик (ME IV 811).

žiperis

subst. Kustīgs, izmanīgs, gudrs, varens puika (cilvēks). ME IV 811.

žirkles

subst., dsk. Dzirkles. *šķērēju ar žīfklēm. / žirkles jāmāk turēt pareizi, lai aintai villu varētu līdzeni nuocirpt.* LiepU; *žīfklēs* Apv.

živai

adv. Žigli; ātri. *nāc živai!* LiepU.

Slāvisms (?); sal. kr. живо (KLV I 409).

žluīga

subst. Liela ūdens peļķe, kas pilna ar dubļiem. Apv.

žlabarēt

v. Pļāpāt, ilgi sarunāties. ME IV 814.

žladīt

v. Sarunāties, pļāpāt. ME IV 814.

žļūgāt

v. Košļāt; zelēt. *cilvēks bez zobiem ēdamuo ilgi žļūgā pa muti.* LiepU.

žokāris (?)

subst. Sauss žagars. Apv.

Žubris

subst. 1. pv. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 341; 2. vv. Mājavārds Rucavas Ģigu ciemā. Plāķis I 1936, 97.

žulināt

v. Pavirši, nevīžīgi mazgāt. Apv.

Žuļģi

subst., vv. Mājavārds Rucavā. Endzelīns 1925, 45.

župeņi

subst., dsk. Biezputra. ME IV 832.

žūpuošana

subst. Dzeršana. *vīrs bi tā nuôdeviês žūpuošanaī, ka pa mājas dzīvi vaīs nekā nepratâs.* LiepU.

žūra // žūre

subst. Auzu ķīselis. ME IV 836; *nuô rīta piŕms iēt uz skuôlu, maīma viēnmēr deva žūri, tas iŕ aūzu ķīselis, bet maī tas tâ negaŕšuoĶa, nu nemaz nelīda [iekšā]. / tuô žūri vārija vĕcuôs laīkuôs. šuoĶdiēn isvārĶju žūri.* LiepU.

Lituānisms (? Bušmane 2007, 266).

Žurka

subst., pv. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 343.

Žurkava

subst., pv. Uzvārds Rucavā. Kapiņa, Laumane 2007, 343.

Žurkava māja

subst., vv. *Žūrka māja.* Mājvārds Rucavas Paurupē. Plāķis I 1936, 99.

žvalbīt

v. Skatīties apkārt. *uz slīņķiēm parasti saka: „nežvalbī, bet strādā!” / nežvalbī apkārt, bet skaties, kur vajag!* LiepU.

žvaļgât

subst. Skatīties, lūrēt. *tiē, kaīn bi jāmeklē, aļlažiīn ceīntās kuô nuôlūrēt, ta ussaūca: „kuô žvaļgās apkārt, aces būs šķības!”* Izl. t. 2007, 457.

Lituānisms (?); sal. liet. *žvalgyti* (LKŽ[®]).

žvaļģīt

v. Grozīt, šķobīt (par galvu). *turi taisni galvu, nežvaļģies!* LiepU.

žvaļģiēt

v. Skatīties. *visi žvaļģiētās apkārt viēn un pašu svarīgākuô palaīda garām.* Apv.

Lituānisms.

žvaņkstēt

v. 1. Runāt mulķīgas, nepatiesību; melot. ME IV 842; Apv.
2. Dobji skanēt. Apv.

žvaŕgzdēt // žvaŕkstēt

v. Šķindēt; spurgt. *upe tĕk ...*

*par siliņu žvargzdēdama. EH
II 824; žvārkstēt. Apv.*

žvīgas

subst. Ironiski aprauti smiekli. *aizmugurē bija dzirdamas žvīgas. LiepU.*

žvīgāt

v. Ironiski smieties, apsmiet. *nežvīgā, pasaki acīs! LiepU.*

žviņgulis

subst. Reibums. *ballēs jaû ar pa reīzaī manīja, ka kâc kuŗ guļ vai sêž atserēmis pret kuôku, kâle tas žviņgulis isiēs. / piēktdiēnas vakaruôs vīri rēdzami žviņgulī. (LiepU).*